

LUND UNIVERSITY

Bebyggelsehierarkier och bylandskap

Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv

Håkansson, Anders

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Håkansson, A. (2017). *Bebyggelsehierarkier och bylandskap: Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv.* [Doktorsavhandling (monografi), Institutionen för arkeologi och antikens historia]. Lund Studies in Historical Archaeology.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
CC BY

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 19. Dec. 2025

ANDERS HÅKANSSON

Bebyggelsehierarkier och bylandskap

Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv

Hallands Länsmuseers Skriftserie No 13
Lund Studies in Historical Archaeology 20

BEBYGGELSEHIERARKIER OCH BYLANDSKAP

Hallands Länsmuseers Skriftserie No 13
Lund Studies in Historical Archaeology 20

Anders Håkansson

Bebyggelsehierarkier och bylandskap

Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv

With an english summary

Halmstad och Lund 2017

Denna avhandling har tillkommit med hjälp av bidrag från:

Lennart J Hägglunds Stiftelse
Ebbe Kocks Stiftelse
Torsten Söderbergs Stiftelse
Berit Wallenbergs Stiftelse
Lunds Universitet
Stiftelsen Hallands Länsmuseer
Vägverket, Region Väst

BEBYGGELSEHIERARKIER OCH BYLANDSKAP © Anders Håkansson

Bild framsida: Glasinfattning s k Alsengemmer från Veinge socken. Foto: Anders Andersson
Engelsk översättning: Alan Crozier
Grafisk form: Anders Andersson och Anders Håkansson
Layout och bildredigering: Anders Andersson
Figurer: Författaren där ej annat anges
Tryck: Åbergs tryckeri AB, Tomelilla 2017

Hallands Länsmuseers Skriftserie No 13
ISBN: 91-85720-63-1
ISSN: 02 82-4922

Lund Studies in Historical Archaeology 20
ISBN 978-91-89578-74-6
ISSN: 1653-1183

Förord

Min arkeologiska bana inleddes inom stadsarkeologin på Kulturen i Lund under 1990-talet. Här blev jag skolad i den kontextuella arkeologin som sedan följde med mig vid flertalet bytomtsgrävningar i olika delar av Skåne och vidare till Halland. Undersökningarna i de skilda områdena gav mig en nyttig insikt om de varierade förutsättningarna i olika sydsvenska regioner. Inte minst blev kontrasten stor när Pär Connelid och Christina Rosén introducerade mig i det halländska agrarlandskapets utveckling, som skiljde sig från den idealiserade bild av ett stationärt bylandskap som jag hade med mig från Skåne. Att jag sedan kom att fördjupa mig i forskning kring landsbygdens bebyggelse var ingen självklarhet. Jämfört med stadens informationsrika stratigrafier lämnar de halländska bebyggelselämningarna mycket att önska, där kulturlagren oftast är tunna och fynden fåtaliga. ”Stolphålsarkeologin” kanske inte heller alltid ter sig så inbjudande men när bebyggelsestrukturer träder fram (efter ihärdigt letande) och analyser låter sig göras i tid och rum, blir den meningsfull och intressant. Efterhand som jag sedermera såg mönster och kunde jämföra flertalet halländska bebyggelselokaler med varandra, väcktes frågor kring likheter och skillnader mellan de medeltida gårdarna. Under försommaren 2007 utfördes en uppdragsarkeologisk undersökning av den tidigmedeltida bebyggelsen i Furudal vid Skogaby i södra Halland. Lokalen visade sig innehålla alla de karaktäristiska drag som kännetecknar den tidigmedeltida bybebyggelsen i Halland, men som samtidigt utmärkte sig i den materiella kulturen. Undersökningen blev startskottet på den långa resa som nu nått sitt slut med denna avhandling. Forskarstudierna inleddes på halvfart inom ramen för min tjänst vid Kulturmiljö Halland, men utökades därefter med två år på heltid via en doktorandtjänst i Lund. Arbetet med avhandlingen har till största del bedrivits vid Kulturmiljö Halland i Halmstad, men också under många och sena kvällar hemma i Glommen.

Studier av artefakter har utförts i Hallands Länsmuseers fyndmagasin i Halmstad och Varberg, samt vid Bohusläns Museum där antikvarie Ingela Lundin varit till god hjälp.

Boken har bara en författare men hade omöjligen färdigställts utan värdefulla synpunkter och generös, tålmodig och kompetent guidning av mina handledare Mats Roslund och Martin Hansson!

Jag vill också rikta ett varmt, kollektivt tack till kollegor och vänner vid universitet och museer för stöd och uppmuntran under resans gång. Ett stort tack riktas till Torbjörn Brorsson som utfört keramikanalyser, till Lena Bjuggner, Erik Rosengren och Per Wranning som bidragit med korrekturläsning och synpunkter samt till Anders Andersson som stilfullt arbetat med illustrationer och layout. Även stort tack till Annika Jeppsson som med erfaren hand gjort merparten av keramiktecknингarna, till Pär Connelid som generöst bidragit med foton och kartor och till Birgitta Hårdh som vänligen guidat mig bland vikingatida metallföremål. Ett särskilt tack riktar jag till † Ing-Marie Nilsson för engagemang, kunskap och kloka ord kring landskapet ovan åsen och som jag hade förmånen att arbeta tillsammans med i forskningsprojektet *Det medeltida kungalevet i Faurås.*

Mitt största tack är jag skyldig min familj; Anna-Karin, Alva och Erik, som med tålmodigt stöd låtit mig stjäla tid för skrivandet av avhandlingen. Boken tillägnas mina föräldrar Birgit och † Kjell Håkansson.

Anders Håkansson

GLUMSTENEN, GLOMMEN, DEN 29 JUNI 2017

FOTO: ANDERS ANDERSSON

Innehåll

Förord 5

DEL I. PERSPEKTIV PÅ BEBYGGELSE OCH BYBILDNING 11

1. Inledning 11

Avhandlingens disposition 13

Halland och den medeltida landsbygden som studieobjekt 14

Syfte, målsättning och frågeställningar 21

Avgränsningar och periodindelningar 24

2. Teoretiska utgångspunkter, problemområden och begrepp 25

Materialiserad handling i tid och rum 27

Bylandskapets rum 29

Gårds- och bybegreppet 32

Den halländska byns biografi 35

Att hitta tidigmedeltida gårdar 39

Tofter som bebyggelseindikerande namn 40

Vikingatida och tidigmedeltida markindelningar 45

Byns sociala organisation 47

Något om sociala bebyggelsehierarkier 49

Storgårdarnas roll i den agrara produktionen 53

Summering och positionering 56

DEL II. HALLÄNDSKA GÅRDAR OCH BYLANDSKAP 59

3. Byggnadstraditioner 59

Kort om Halland under tidigmodern tid 59

Något om hustypologi i södra Skandinavien 62

Vikingatida och tidigmedeltida hustyper i Halland 64

Funktions- och åldersbestämning av husen 65

Bostadshusen 69

Ekonomibyggnader och mindre uthus 73

Bebyggelselokalerna 75

Sammanfattande beskrivning av hustyper 1–17 108

4. Gårdens rum och bebyggelse 116
Bebyggelsens form & storlek 116
800–950 118
950–1050 119
1050–1150 123
1150–1250 126
Bebyggelsefaser på hustofterna 128
Gårdar, hushåll och social stratifiering 133
Bebyggelseförändring i brytningstid 136
Summering av byggnadstraditioner och bebyggelseutveckling 140

5. Bylandskapet 142
Rekonstruktioner av tidigmedeltida byar 143
Den spridda bybebyggelsen 152
Byformer i angränsande landskap 155
Byn i ett längre tidsperspektiv 158
Etableringen av de historiska bytomterna 160
Sammanfattning 161
Frågan om social organisation och agrar produktion 162
Diskussion 167
Halland och trestegsmodellen 170

DEL III. MATERIELL KULTUR OCH SOCIAL TILLHÖRIGHET 173

6. Konsumtion och produktion av äldre svartgods 173
Kort om äldre svartgods i Sydskandinavien 175
Halländskt äldre svartgods 178
Form- och dekorreferenser 185
ICP-Analyser- ett pilotprojekt 201
Gårdar, trälar och keramikproduktion 204
Halländsk keramikprofil- en sammanfattning 208

7. Metallsmycken och dräkttillbehör 210
Metallsmycken och social stratifiering 211
Halland, med kontakter över Kattegatt och Skagerrak 216
Fyndmiljöer 217
Sammanfattande beskrivning av fyndgrupper 231
Sammanfattning 247

DEL IV. TERRITORIELL ÖVERHÖGHET OCH MAKTENS NÄTVERK ... 251

8. Halland, en del av det danska riket? ... 251

Hierarkier i kungamaktens administration ... 253

Kunglig byggnadskultur ... 255

Bylandskap kring kungalev i Halland ... 257

Trelleborgshus och social identitet ... 264

9. Portar in i landskapet ... 270

Sammanfattning ... 276

DEL V. AKTÖRER I ETT VANDRANDE BYLANDSKAP ... 277

10. Konklusioner och återkoppling till frågeställningarna ... 277

Hus, gård och toft ... 278

Bebyggelsehierarkier ... 278

Bybildning och samhällsförändring ... 279

Bygder och kontaktmönster, ett delat Halland ... 281

Avslutande kommentarer ... 282

11. Sammanfattning av avhandlingen ... 283

English Summary ... 286

Referenser ... 289

Appendix ... 308

FOTO: PÄR CONNELID

Del I. Perspektiv på bebyggelse och bybildning

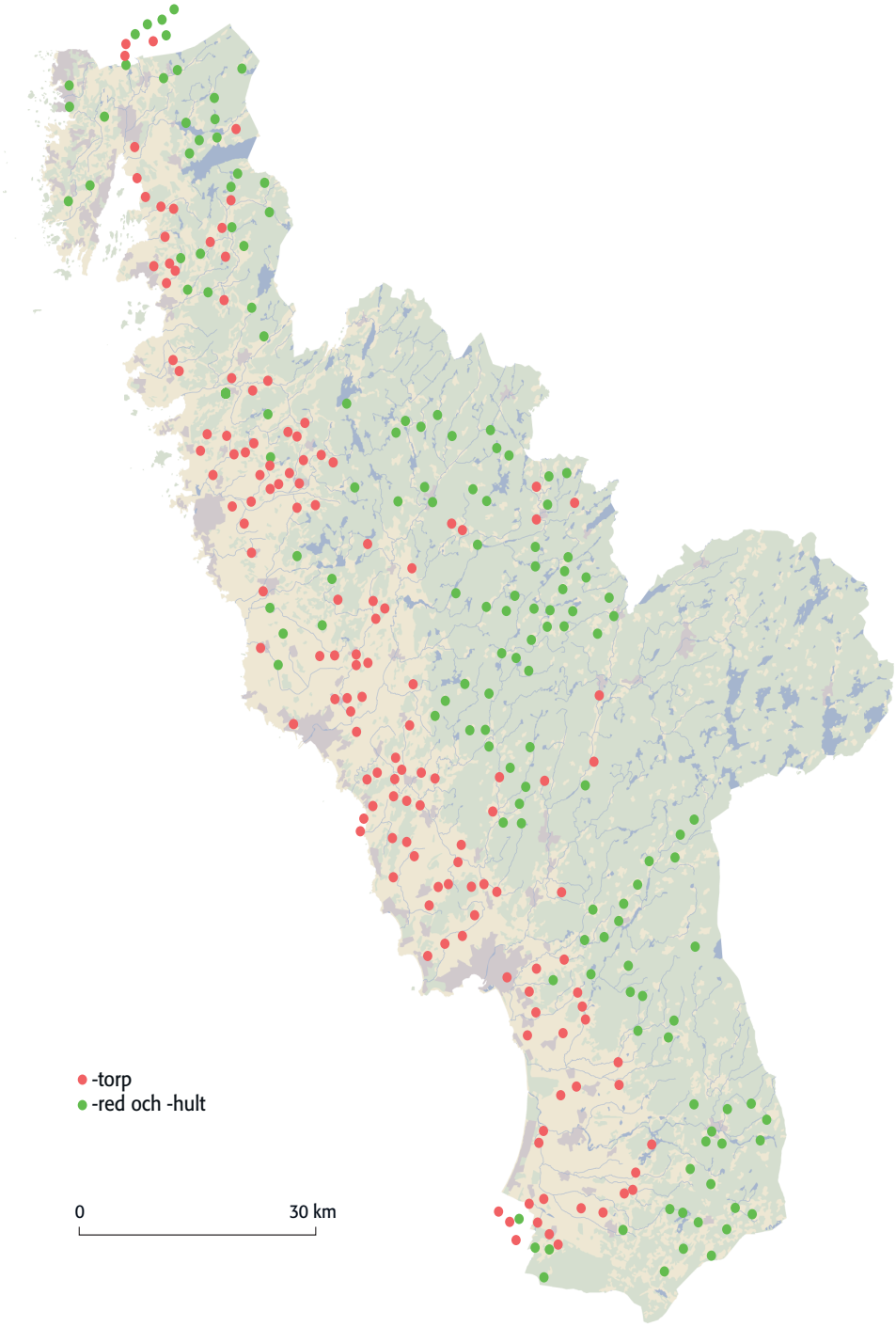
1. Inledning

I avhandlingen studeras ett synnerligen dynamiskt och omvälvande skede i skandinavisk historia, då stora samhälleliga förändringar ägde rum såsom bebyggelseexpansion, bybildning, urbanisering, statsbildning, kristnande och framväxten av ett frälse. Inom forskningen har perioden beskrivits som en form av ”europeisering”, där utvecklingen i Sydskandinavien hade motsvarigheter i en allmän västeuropeisk omvandling, självfallet med en rad skilda variationer. Precis som i övriga Västeuropa var det emellertid eliter på lokal och regional nivå som omvandlade samhället, där kyrkliga institutioner och världslig aristokrati kom att basera sin ställning rent materiellt på kontroll över den brukade jorden.[1] I Halland har dessa företeelser visat sig vara svåranalyserade. Städernas, byarnas och kulturlandskapets framväxt verkar ha varit präglade av diskontinuitet, vilket skiljer landskapet från flera andra regioner i Sydskandinavien.[2]

Det finns stöd för att bebyggelsen ökade i Halland under sen vikingatid och tidig medeltid, vilket exempelvis framgår av ortnamnen med en mängd nya bebyggelser med olika varianter av torp-namn (-torp, -arp, -rup) i den etablerade kustbygden, och bebyggelser med -red och -hult namn som en regelrätt nykolonisation av den mer extensivt utnyttjade skogsbygden. Expansionen i skogsbygden kan spåras i andra källmaterial, exempelvis i kung Valdemars jordebok, där skatteenheten skogsby (*opida siluestra)* anses åsyfta nyetableringar på kungens allmänning under tidig medeltid. Enligt jordeboken gjorde kungen anspråk på hela 126 skogsbyar under 1200-talets första hälft. Antalet bönder i Halland ska enligt samma källa ha varit

1 Lindkvist 2006:126ff

2 Rosén 2004:55f; Lihammer 2007:237

Figur 1:1. Den vikingatida och tidigmedeltida bebyggelseexpansionen, belyst genom ortnamnsmaterialet. Kartan visar ortnamn med efterleder som knutits till vikingatid och tidig medeltid (olika varianter av -torpnamn) samt medeltid och nyare tid (-red och -hult). Sammanställningen bygger på en genomgång av Ortnamnen i Hallands län 1–3, och endast bebyggelseenheter som i 1646 års jordebok var större än ett hemman har inkluderats. Baserad på Nilsson 2009:154, fig.7:4.

9300, vilket uppskattats motsvara en befolkning mellan cirka 30 000–50 000 invånare.[3] I kulturgeografiska studier framgår också att bebyggelseexpansionen bör ha varit avsevärd, vilket framgår av de stora arealer fossil åkermark från vikingatid och tidig medeltid, som lokaliserats i skogsbygden.[4] Pollenundersökningar i skogsbygden från olika delar av Halland visar på samma expansion under tidig medeltid, där lövskogen lämnar plats för bete och odling av korn och råg. Utvecklingen sammanfaller med angränsande områden i Småland och nordvästra Skåne där även järnhanteringen i skogsbygderna gynnades av denna expansion.[5] Utvecklingen med expansion och avskogning framträder i undersökningar av norska och danska områden, samt i andra nordeuropeiska regioner.[6] Men den tidigmedeltida expansionen bröts och tidens gång tog en ny riktning vid mitten av 1300-talet, med ekonomisk och produktionsmässig stagnation, klimatförsämring samt pestepidemier. Regressionsfasen benämns ofta senmedeltidens agrarkris, eftersom särskilt landsbygden drabbades. I pollenanalyserna från skogsbygdens områden märks också en kraftig nedgång och ödeläggelse under 1300- och 1400-talen. Befolkningslängder från Halland från andra hälften av 1500-talet visar en nedgång på omkring en tredjedel jämfört med 1200-talet, men detta är troligen en betydande underskattning av den maximala nedgången under senmedeltid.

Alla de samhällsförändringar som ägt rum i övergången från vikingatid till tidig medeltid, går inte att diskutera inom ramen för detta arbete. I avhandlingen lyfter jag fram det bebyggelsearkeologiska materialet som grund för resonemang kring gårdarnas sociala miljö, bybildning och förändring av landskapet. Begreppet bybildning har haft en vag precisering inom den arkeologiska forskningen, men avser tidsskedet då byar bildas i övergången mellan yngre järnålder och medeltid. Det är då som de historiskt kända byarna traditionellt etablerades. Genom ett tvärvetenskapligt angreppssätt, som inkluderar arkeologiska och historiska källor samt kulturgeografiska och kvartärgeologiska analyser, exponeras nya aspekter på landsbygdens organisering under tidig medeltid. Utifrån studier av några halländska byar framträder en bild av ett tidigmedeltida bylandskap, helt skiljt från det vi ser i de historiska kartorna. Här ger sig olika sociala grupper tillkänna som exempelvis kan knytas till byarnas jordbruk, handel- och hantverk samt den lokala och regionala makten.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen är indelad i fem delar. Dessa kan betraktas som separata artiklar, till stor del beroende på att arbetet successivt givits större omfattning från en licentiat- till en doktorsavhandling, och därmed utökats med nytt studiematerial. I praktiken har det inneburit ett arbete där bebyggelsestudier berikats med artefaktstudier, och det är även i denna ordning som avhandlingens material presenteras. Diskussioner kring metodval och mer specifika utgångspunkter för artefaktstudier förs inom respektive kapitel där de olika arkeologiska materialen presenteras. Detta för att texten inte ska bli alltför splittrad för läsaren, i fråga om perspektiv och material. De olika avsnitten har satts ihop till en enhet, dock med förekomsten av ofrånkomliga upprepningar i texten som märks om man läser från pärm till pärm.

I Del 1, *Inledning* och *Utgångspunkter* får läsaren en introduktion till undersökningar av den halländska tidigmedeltida landsbygden samt en redogörelse för bebyggelsestudiens teoretiska

3 Sandklef 1954:489ff; Redin 1986; Carlie 1999:38ff

4 Mascher 1993:67ff; Connelid 1999; 2002:454ff

5 Wallin 2004:44ff.; Lageräs 2007:90; Ödman 2009:313ff.

6 Rackham 1980:133f; Øye 2002:241ff; Hybel & Poulsen 2007:12

utgångspunkter, material- och metodval samt avgränsningar. Några centrala problemområden och begrepp behandlas även utifrån en halländsk horisont i relation till en allmän sydskandinavisk och europeisk utveckling. I Del 2, *Byggnadstraditioner, Gårdens rum och bebyggelse* samt *Bylandskapet* presenteras och analyseras de halländska bebyggelsemiljöerna utifrån ett botten-uppperspektiv, där studierna inleds på den lägsta skalnivån; husen och gårdstomterna, för vidare analyser av gårdar ur ett landskapsperspektiv. Del 3, *Konsumtion och produktion av äldre svartgods* och *Metallsmycken och dräkttillbehör* behandlar materiell kultur och social tillhörighet i förhållande till bebyggelsehierarkier. I Del 4, *Halland, en del av det danska riket?* och *Portar in i landskapet* vidgas perspektivet där bebyggelsen diskuteras utifrån regionala och överregionala kontaktytor.

Resultaten från varje kapitel sammanfattas inom ramen för varje del men i DEL 5, *Konklusioner och återkoppling till frågeställningarna* förs även en avslutande diskussion kring studiens resultat följt av *Sammanfattning*, en kort summering av avhandlingen.

Halland och den medeltida landsbygden som studieobjekt

Bebyggelsen på den medeltida landsbygden ingår som en naturlig del av arkeologin idag, men så har det inte alltid varit. Äldre arkeologisk forskning från 1800-talet fram till andra världskriget var till största del inriktad på förhistoria och studier kring medeltiden fokuserade på historiska källor, stående stenbyggnader eller på lämningar från städer. Först från och med 1950-talet genomfördes mer systematiska undersökningar av medeltida agrarbebyggelser, inspirerade av pionjärarbeten från 1930-talets engelska, danska och tyska arkeologi.[7] Den medeltida landsbygden införlivades först på 1970-talet i den nordiska arkeologiforskningen, när exploateringsarkeologin tog fart. Då fanns ett tydligt intresse för bondeståndet och medeltida agrara lämningar. Bakgrunden ska till stor del sökas i Annales-skolan och historiematerialismens inflytande. Som forskningsfält har landsbygden inte enbart hållit sig inom disciplinen, utan ibland bestått av etnologer, historiker eller geografer. Över tid har det emellertid funnits en gemensam nämnare som argument för denna forskning, nämligen att studera den ”vanliga” människan, med utgångspunkt i den medeltida profana bebyggelsen. Redan i 1930-talets England ville man inrikta sig mot ”den andra sidan av den sociala skalan”, d v s bort från studier av borgar och slottslämningar. Man tog spjärn mot en ämnestradition som uppfattats som fokuserad på de högre ståndens lämningar. Argument att studera landsbygdens befolkning har levt kvar inom forskningen fram till idag,[8] och är även en utgångspunkt i föreliggande arbete.

Från halländsk horisont märks en likartad utveckling, där kännedomen om den medeltida landsbygdens lämningar var bristfällig fram till 1980-talet. Kunskapen om byarna utgick främst ifrån Albert Sandklefs arbeten från 1950-talet, som baserades på olika arkivalier såsom jordeböcker, rättskällor, lantmäteriprotokoll och Hallands Landsbeskrivning från 1729. Den sistnämnda utgör en landskapstäckande redogörelse för gårdar på landsbygden med uppgifter om bland annat skatt, befolkning, byggnader och gärdsgårdar samt åker och äng. Endast ett fåtal arkeologiska undersökningar förekom under 1970- och 1980-talen. Däremot genomfördes ett antal linjeprojekt såsom Gasledningen under 1980-talet men framför allt E6:an och Västkustbanan under 90-talet. Linjeprojekten resulterade i slutundersökningar som gav möjlighet till studier av byggnader, gårdarnas interna struk-

7 Steensberg 1953; Beresford & Hurst 1971; Crabtree 2009:879ff

8 Bentz 2008:245f

tur samt det omgivande odlingslandskapet.[9] Från 2000-talet har ytterligare dokumentationer gjorts av ett antal medeltida bebyggelselokaler. Det kan här också noteras att ytterst få undersökningar av landsbygdens bebyggelse genomförts utanför fullåkersbygden. För att försöka råda bot på denna snedfördelning genomfördes projektet *Landskapshistoria* kring Bockstens mosse, som undersökte den medeltida skogsbygdens landskap i området där Bockstensmannen påträffades. Resultaten visade att skogsbygden varit betydligt mer tätbefolkad under medeltiden jämfört med dagens landskap.[10]

Med Halland avses det landskap som innefattar de åtta häraderna (fig. 1:2). Hur långt tillbaka i tiden Halland funnits som ett avgränsat område, råder det delade meningar om. I äldre historisk forskning hänvisar man generellt till tre källor, och menar att Halland fanns redan under yngre järnålder. Den första är Jordanes skrift från år 551, en källa som anger olika folkslag längs västkusten som senare blir Halland. *Hallin* norr om Hallandsåsen, samt *Fervir (Fjäre)* och *Heinii (Himle).*[11] *Hallin* ska ha sin motsvarighet i häradsindelningen i Hallandslistan från Kung Valdemars jordebok, som anses beskriva förhållanden i Danmark under perioden ca 1020–1200-tal. Detta ”ursprungliga Halland” bestod av de fem södra häraderna Hök, Tönnersjö, Halmstad, Årstad och Faurås.[12] Norr om dessa fanns de tre bygderna Himle, Viske och Fjäre som sedermera blev härader. Den tredje källan är ett gränsläggningstraktat i ett tillägg till Västgötalagen. En gränsläggning mellan Danmark och Sverige gjordes ca 1050, som pekar på att Halland dels haft en fastlagd yttre gräns, och dels tillhört det danska riket.[13]

I senare forskning har tolkningen av de äldre källorna nyanserats och man menar att det inte fanns något enhetligt Halland under den yngre järnåldern. Däremot fanns det olika bygder, där de olika ”folken” levt som Jordanes beskriver. Det tidigaste kända säkra belägget för begreppet Halland är från 1166 (Hallandia) i ett gåvobrev från kung Valdemar I till Esroms kloster. Saxo Grammaticus använder också latinska termer för Halland och hallänningar, i källor från slutet av 1100-talet.[14] Periodvis var Halland inte heller ett enhetligt område under medeltiden. Hertigdömet Norra Halland var exempelvis ett mer eller mindre självständigt rike, och blev fristående från Danmark under perioden 1241–1360. Genom historien verkar det finnas skillnader mellan den norra och södra delen av Halland inom flera områden. Uppdelningen har fortlevt fram i modern tid, med exempelvis tydliga skillnader i fråga om dialekter, byggnadstyper och jordbruksredskap. Det finns en kulturell skiljelinje vid *Tvååkersgränsen,* strax söder om Varberg. Områden söder om gränsen har i hög grad visat på influenser från Skåne, medan norra Halland i högre grad påvisat en kulturell gemenskap med Västergötland, Bohuslän och kanske Småland.[15]

Intresset för de medeltida byarna har förändrats över tid inom det historisk arkeologiska forskningsfältet. I äldre forskning låg fokus på byarna som enskilda objekt, medan idag betraktas byn som en del av en större kontext.[16] En

9 Sandklef 1954; Bjuggner 1995:15ff; Carlie 1999:43; Rosén 2004:90f; Carlie *et al.* 2004

10 Connelid *et al* 2008

11 Bexell 1819; Bolin 1930

12 Andersson 1984:90ff

13 Olsson 1954:211ff. Gränsläggningstraktatets relevans för att spegla förhållanden under 1000-talet har dock ifrågasatts, se Sawyer 1991:22.

14 Svanberg 2000:72ff och där anförd litteratur

15 Rosén 2004:263; Wiking-Faria 2009:52

16 Ersgård & Hållans 1996:10; Bentz 2008:232f.

Figur 1:2. Karta över Hallands län med de fem sydliga häraderna som ansetts tillhöra ett ursprungligt Halland, samt de nordliga bygderna och senare tillkomna häraderna Himle, Viske och Fjäre. Det finns en kulturell skiljelinje i landskapet, Tvåkersgränsen, strax söder om Varberg. Områden söder om gränsen har i hög grad visat på influenser från Skåne, medan norra Halland i högre grad påvisat en kulturell gemenskap med Västergötland, Bohuslän och kanske Småland.

stor del av analyserna fokuserade på byn som en ekonomisk enhet, med den agrara produktionen i centrum. I dag görs fler studier av byar ur ett socialt perspektiv, med inriktning på de relationer som finns inom en enskild by eller mellan byar och städer.[17] Forskningen har även lyft fram byn ur ett landskapsperspektiv där framför allt människans påverkan på landskapet poängterats. Landskapet betraktas som en plats för aktörer och sociala relationer.[18] Bybildningen har också starkt förknippats med de stora samhällsförändringar som sker under den skandinaviska medeltiden såsom urbanisering, statsbildning, kristnande och framväxten av ett frälse. Denna utveckling tar avstamp i den yngre järnåldern och idag studeras även byarna ur ett längre tidsperspektiv.[19] Mats Anglert menar exempelvis att bebyggelsenamn med ändelsen *–torp* har ett nära sammanhang med runstensresandet och den kyrkliga etableringen i Skåne. Torpbyarna var ett led i omorganisationen av landskapet kring år 1000 e. Kr., till vilket även kyrkorna och huvudgårdarna hör. I Halland har etableringen av storskaliga markindelningar, bandparcellssystem, föreslagits vara ett led i en liknande omorganisation under 1000-talet.[20]

Ett viktigt problemområde som ofta lyfts fram är hur det vikingatida landskapet och dess bebyggelse omorganiseras och de medeltida byarna etableras. Diskussionen i Sydskandina-

17 Exempelvis Linaa 2006; Schmidt Sabo 2005; Svensson 2008; Svart Kristiansen 2013

18 Welinder 1992:32; Anglert 2006a:230

19 Mogren 2005:21; Schmidt Sabo 2001:58; Jönsson & Persson 2008:102ff

20 Anglert 2003:132ff; 2006b:31ff; Connelid 2004:362; Rosén 2004:57

vien har tidigare varit präglad av det danska s k Fyn-projektets undersökningar, som visade ett tydligt brott i bebyggelsens kontinuitet i övergången mellan vikingatid och tidig medeltid, men att de i ett större perspektiv ändå tillhört samma resursområde. Med undersökningar av Grøntoft, Vorbasse och andra danska järnåldersbyar introducerades begreppet *vandrande landsbyar*, som avsåg det rörliga bebyggelseskicket under järnåldern, med förflyttningar av boplatser med 200–400 års mellanrum. Först med medeltidens byar och kyrkor blev bebyggelsen slutligen fixerad i landskapet. Den vandrande bebyggelsen har kunnat påvisas i stora delar av Nordeuropa och begreppet har sitt ursprung i boplatsstudier från nordvästra Tyskland. Vandrande byar uppfattas som den dominerande bosättningsformen under järnåldern.[21] Bilden har numera ändrats och det finns tecken på både kontinuitet från järnålderns bebyggelse till den medeltida byn, men också tecken på diskontinuitet. Det innebär att det inte går att generalisera hur omorganisationen av ett landskap sett ut.[22] I diskussionen har det i Nørre Snede på mellersta Jylland framkommit resultat som visar att det inte handlat om en förflyttning av en hel boplats utan en gradvis förskjutning av gårdsplatsens läge. Detta har skett genom att några gårdar flyttat och att flyttningen skett gradvis. Även Johan Callmer ansluter till resonemangen kring gradvisa bebyggelseförskjutningar av järnåldersbyar, som avlöstes av ett mer fixerat mönster under tidig medeltid, men som inte var färdigutvecklat förrän under högmedeltid. Avgörande för denna fixering var taxering av jord, uppförande av stenkyrkor och godssystem. Mats Riddersporre har poängterat att etablerandet av byn inte är det som borde stå i fokus utan det faktum att byn slutar att flytta.[23]

I Halland har bybildningsdiskussionen delvis varit annorlunda jämfört med andra sydskandinaviska regioner, just därför att gårdar och byar troligen inte slutar att flytta under äldre medeltid. Den medeltida bebyggelsen i Halland har visat på en instabil utveckling i fråga om platskontinuitet, och har närmast efterliknats fenomenet med järnålderns vandrande byar.[24] Varför diskontinuiteten präglar den agrara bebyggelsen och odlingslandskapet i Halland är en komplex och till stor del olöst fråga. Flera undersökningar i Halland visar på att gårdslägen överges under högmedeltid. Enligt förslag, som till stor del bygger på Pär Connelids och Catarina Maschers kulturgeografiska studier inom *Hallandsmodellen,* är detta början på en utveckling där bebyggelsen flyttar från mer centrala lägen på byns inägor till områden nära utmarken. De viktigaste komponenterna i denna process ska då ha varit en ökad betydelse för boskapsskötsel, avskogning och därmed sammanhängande brist på hägnadsvirke samt en omläggning av markanvändningen.[25]

Marknamn i de historiska kartorna benämnda *toft* har visat sig utgöra en viktig länk mellan medeltida byar och bebyggelser från yngre järnålder, eftersom det ofta är just i toftområdena som de historiska byarnas äldsta bebyggelselämningar påträffas. Toften var också den enskilda gårdens mest betydelsefulla område, då den innefattade gården och dess åker. Genom att försöka förstå toftens roll och funktion har forskningen försökt klargöra hur den medeltida byn var organiserad.[26]

21 Hvass 1977: 46; Lund 1988; Hamerow 2002

22 Porsmose 1981; Jönsson & Persson 2008:200

23 Callmer 1986; Holst 1999:95ff; Riddersporre 1995:11; Fallgren 2006:81

24 Connelid & Rosén 1997; Connelid 2002; 2004; Bjuggner *et al.* 2003; Håkansson 2004:286; Rosén 2004:55

25 Connelid 1999; Connelid & Mascher 2003

26 Carelli 2001: 40f; Connelid 2002: 439; Erikson 1996; Jönsson & Persson 2008: 72; Porsmose 1988; Riddersporre 1988: 80; 1998: 167; Schmidt Sabo 2005: 46

Den moderna uppdragsarkeologin i Halland har resulterat i ett antal undersökta järnåldersboplatser, men dessa har inte studerats i relation till de historiska bytomterna, i någon större omfattning. En analys av bebyggelsens sammansättning och lokala variation i södra Halland har behandlats av Lennart Carlie i sin avhandling *Bebyggelsens mångfald*.[27] Arbetet som baseras på 28 boplatser med bevarade huskonstruktioner, fokuserar framför allt på frågor kring gårdens placering i landskapet, förändringar i byggnadstraditioner samt gårdens rumsliga och sociala organisation med analogier från den historiskt kända bebyggelsen i området. I avhandlingen visas både på likheter med den sydskandinaviska byggnadstraditionen, men även på skillnader vilka tolkas som uttryck för lokala särdrag. Ytterligare en avhandling har ställt järnålderns gårdar under lupp, där Jörgen Streiffert lyfter fram husens inre organisation.[28] Förutom mer eller mindre välbevarade huslämningar återfinns på de undersökta järnåldersboplatserna också spår efter andra aktiviteter främst i form av härdar och gropar. Mer ovanligt förekommande är däremot hägnader av olika slag, liksom brunnar och vattenhål. Framför allt avsaknaden av brunnar är anmärkningsvärd sett ur ett jämförande sydskandinaviskt perspektiv. Att brunnar och vattenhål förekommer under järnåldern har påvisats i senare sammanställningar.[29] Ytterligare ett arbete är Per Wrannings avhandling som behandlar gravläggningstraditioner och bebyggelseutveckling under förromersk järnålder, där bebyggelsen i Halland kan delas upp i ett sydligt och ett nordligt traditionsområde.[30]

I Halland har även ett antal gravläggningar undersökts från medeltida kyrkogårdar. Någon vidare forskning inom detta område har däremot inte gjorts. Allt medan kunskapsläget kring järnålderns boplatser och bebyggelse stadigt förbättrats i Halland, är situationen för gravmaterialen fortfarande ett eftersatt kapitel. I Halland finns ett 180-tal bevarade järnåldersgravfält, men väldigt få från perioden 800–1000 AD är undersökta. Fredrik Svanberg tar i sin avhandling upp nio undersökta gravfält, samt tre möjliga vikingatida gravar. Ett genomgående drag är att de undersökta gravarna uteslutande utgörs av kremeringar. Ett generellt problem är att resta stenar ofta är borttagna och det är därför svårt att skapa en bild av gravfältens utformning ovan mark. Norra Halland, representerat av Grimeton och Träslöv, visar dock på gravseder med kremeringar som är övertäckta av runda eller ovala ofyllda stensättningar, runda stensättningar, små högar samt enstaka skeppssättningar. Halland och nordvästra Skåne visar på likheter med norra Jylland, även om jämförelser i detalj är svåra att göra. Bland Svanbergs sammanställning finner vi två lokaler värda lite extra uppmärksamhet; Söndrum RAÄ 5 (Stegelhögen) som även undersökts senare, samt Sannagård – regionens enda större undersökta gravfält.[31] På Sannagårdsgravfältet, beläget i Vinbergs socken, undersöktes cirka 150 brandgravar från främst vendel- och vikingatid under slutet av 1980-talet. Gravfältet var vid undersökningstillfället tyvärr hårt överodlat, varför endast få synliga gravmarkeringar fanns bevarade. Sannagård stod i fokus för Tore Artelius avhandling *Bortglömda föreställningar*.[32] I avhandlingen behandlades frågor kring ritual och tradition genom en diskussion av gravplatsers organisation över tid. Bilden av det halländska gravskicket under yngre järnålder tolkades som att en gemensam halländsk identitet nu vuxit fram.

27 Carlie 1999

28 Streiffert 2005

29 Häggström 2014a

30 Wranning 2015a

31 Artelius & Arcini 1996; Svanberg 2003; Wranning 2012a

32 Artelius 2000

Inom arkeologisk forskning har fokus också legat på aktörer i byarna på såväl lokal som regional nivå. Här syns kyrkan, kungamakten och andra starka aktörer med intressen i framför allt markägande och exploatering av jorden. Den danska kungamakten hade intressen i de halländska byarna under tidig medeltid och etablerade kungalev (kungsgårdar), som fungerade som förvaltningsgårdar. Kungens inflytande i byarna syns även i allierades förläningar av mark i utbyte mot tjänst och trohet för kungen.[33] Lokala släkter från de övre sociala skikten har dragit till sig stort intresse inom forskningen, eftersom de betraktas ha haft en vital roll i organisering av både bebyggelse och den agrara produktionen. I sökandet efter dessa har det varit angeläget att klarlägga om byarna innehållit storgårdar där dessa övre sociala skikt varit bosatta.[34] I Halland har Lars Lundqvist studerat framväxten av aristokratiska miljöer från järnåldern med betoning på rumsliga förhållanden, i *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. Startskottet var Slöingeprojektet och undersökningen av den omtalade stormansgården, med ett stort antal fynd av guldgubbar. Utgångspunkten för Lundqvists arbete var att samhällets elit använde landskapet som scen för att uttrycka makt, och att detta kom till uttryck i annorlunda lokaliseringsprinciper för bebyggelsen. Studierna över ”centralområden” i norra Halland, Himledalen och södra Ätradalen, visade att huvudorternas lokalisering (stormansgård, kungsgård, huvudgård, borg, stad) i landskapet förändrades över tid. Järnålderns stormansgårdar låg väl exponerade i landskapet och i direkt anknytning till kommunikativa knutpunkter. I motsats till kungsgårdarna låg de däremot inte centralt i förhållande till de historiskt kända jordbruksbygderna. Städerna placerades i utpräglat maritima lägen, med en stark koppling till sjötransporter och ett relativt ”starkt” agrart omland. Städerna hade en agrar prägel och fungerade som tillfälliga marknadsplatser jämte kyrkor och borgar.[35]

Även Anna Lihammer intar ett aktörsperspektiv när hon gör landskapsarkeologiska studier av mindre områden i södra Sverige, bland annat Ätradalen i Halland. Landskapet betraktas här som ett kulturellt och socialt konstruerat sammanhang, där det intressanta är *”dialektiken mellan människor och den omgivande miljön”*. Lihammer kritiserar Lundqvists vida tidsramar i hans definition av centralområden. Med för lång tidsskillnad mellan indikationerna är det svårt att greppa förändringar i landskapet, menar hon. Lihammer betonar just svårigheten med att hitta samband mellan yngre järnålderns eliter, kungliga etableringar och kyrkliga landskap. Detta beror på att Ätradalen präglas av diskontinuitet, där landskapet ständigt förändras. De instrument som brukar användas för att studera politiska förändringar fungerar inte i detta område, med avsaknaden av exempelvis skattfynd och runstenar. Diskontinuiteten präglar även städernas utveckling, den agrara bebyggelsen och odlingslandskapet. Den senast publicerade avhandlingen kring det halländska medeltida landskapet är Ing-Marie Nilssons *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Förutom kyrkorna behandlas huvudgårdar, landskap och sockenbildning. Här syns hur kyrkan allierade sig med den lokala sociala eliten i slutet av vikingatiden, vilket märks i uppförandet av träkyrkor på storgårdarnas tofter. Något senare urskiljs kyrkans närvaro i sockenkyrkorna och

33 Andrén 1985:72ff; Anglert 1995:99; Löfving 2001

34 Ulsig 1968:130ff; Rahmqvist 1996; Mogren 2000:95ff; Hansson 2001:38ff; Olsson & Thomasson 2001:8; Riddersporre 2003; Söderberg 2005:54ff; Ljungqvist 2006

35 Lundqvist 2000

prästgårdarna, men även som godsägare i byarna genom förvärv av både mark och gårdar.[36]

Ett pågående projekt kring kulturlandskapets framväxt i området kring byarna Ösarp och Köpinge i Laholms landsförsamling under yngre järnålder – medeltid har hittills också framförallt frambringat centralortsindikerande material.[37] Förutom dessa studier kring stormannagårdar och indikationer på centralområden är den yngre järnålderns bebyggelse och dess omgivande landskap i det närmaste outforskad mark. Dock har ett antal syd- och mellanhalländska lokaler av mer ordinärt slag som uppvisar såväl yngre järnålder (företrädesvis vikingatid) som tidig medeltid varit föremål för ett antal mindre, jämförande byggnadsstudier.[38]

Inom uppdragssarkeologin har landsbygden som oftast likställts med den agrara bebyggelsen. Landsbygden bör emellertid ses i ett vidare rumsligt perspektiv, som ett område utan fasta och formella gränser. I kulturgeografen Ulf Sporrongs definition är den formad av både naturen och människors arbete med jorden. Därmed innefattas både bebyggelse och den odlade marken i begreppet.[39] Med den medeltida landsbygden som begrepp förutsätter man även att den finns i ett motsatsförhållande till något annat, det vill säga *staden*. Inom historiskarkeologisk forskning har det gjorts studier kring relationen mellan stad och landsbygd. I äldre perspektiv betraktades stadens omgivande landskap i huvudsak som en ekonomisk försörjningskälla, ett omland. Idag studeras staden och urbaniseringen mer ur ett landskapsperspektiv, där urbaniteten inte självklart är knuten till endast ett avgränsat område eller knutpunkt i landskapet.[40] I några av städernas närområden framträder ett mönster där byarnas materiella kultur i hög grad liknat städernas, och förekomsten av mynt och vikter i byarna har betraktats som argument för att även bönderna varit delaktiga i regionens handel.[41] För Hallands del har de medeltida städerna bildats relativt sent (hög/senmedeltid), och varit små till storleken. Under 1500-talets senare del mönstrade exempelvis staden Kungsbacka endast 23 borgare och den största staden Halmstad 204 borgare. För Hallands del ska urbaniteten troligen sökas i fler delar av det tidigmedeltida landskapet, som agrarbebyggelsen kan relateras till: borgar, kloster, handelsplatser, köpingar, kungalev, storgårdar och övriga järnålderns centralområden.[42] Mentala aspekter kan även ges på studier av urbaniseringen och bybildningsprocessen. Urbaniteten uppstod inte enbart ur funktionella behov utan är också en idé. Katalin Schmidt Sabo menar att urbaniseringen t.o.m. startade från landsbygden, där landsbygdens organisation och ”sociala överskott” kan ha varit en förutsättning för stadsbildningen. Hon menar att man kanske snarare ska använda begreppen *tät och gles bebyggelse*, istället för begreppet stad och land. Medan Anders Andrén använder begreppet *förtätad landsbygd* om den tidiga preurbana staden, vill Schmidt Sabo omvänt använda *gles urbanitet* om de tidiga byarna på landsbygden.[43]

Sist ska nämnas något om studier kring materiell kultur, som främst gjorts inom stadsarkeologin. Jan-Erik Augustsson avhandling *Keramik i Halmstad CA. 1322–1619* från 1985 har varit en flitigt refererad källa, vid datering av sydsvenska

36 Lihammer 2007:237; Nilsson 2009

37 Bjuggner *et al* 2003; 2010

38 se exempelvis Bjuggner & Rosengren 1999; Wranning 1996a-b; 1999; Håkansson 2004

39 Sporrong 1990

40 Anglert 2006a:229ff; Lindeblad 2008:12ff

41 Brorsson 2001; Lindeblad 2008:111ff

42 Lundqvist 2000:20f; Rosén 2004:29f.

43 Andrén 1985:77ff; Schmidt Sabo 2001:83

keramikmaterial. I projektet ”Urbaniseringsprocesser i Västsverige” har Lena Bjuggner studerat varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talets början. Kristina Carlsson och Christina Rosén har studerat keramiken som massmaterial i de västsvenska städerna, och Rosén har även gjort forskning kring föremål och social status i Halmstad.[44] I Roséns avhandling inkluderas även agrar materiell kultur i en jämförande studie kring halländskt material från medeltid och nyare tid. Avhandlingen kan ses som dels ett översiktsverk över undersökta medeltida och tidigmoderna lämningar i Halland, och dels som en diskussion kring framväxten av en urban- respektive agrar (allmoge) kultur. Enligt Roséns studier utvecklas under tidigmodern tid den urbana och agrara kulturen i olika riktningar vad det gäller hemmet, måltiden, kläder och smycken. Särskilt under 1700-talets andra hälft är skillnaden som störst, då allmogekulturen blomstrar bland landsbygdens bönder. Borgarnas måltidskärl består generellt av importerade eller fabrikstillverkade kärl, medan de dekorerade rödgodsfaten kan ses som bärare av en rural social identitet. Rödgodsfaten existerar även i städerna men dominansen på landsbygden kan ses som tecken på en specifik agrar måltidssed. Kärltypen symboliserar där det gemensamma ätandet av gröt och hopkokta gryträtter.[45]

I övrigt har Mats Roslund gjort studier kring *Östersjökeramik* i sin avhandling, där även halländskt material finns med. Roslund menar att inspirationen till östersjökeramiken i södra Halland troligen kom från centralbygderna i östra Danmark, och att det formmässigt finns likheter mellan områdena. Däremot förefaller kvaliteten på det halländska godset vara något sämre än det skånska. Detta är en effekt av sekundär kontakt med tillverkare av senslaviska godstyper.[46]

Syfte, målsättning och frågeställningar

Syftet med föreliggande forskningsinsats är att diskutera övergången mellan den vikingatida och den tidigmedeltida bebyggelsen samt etableringen av de historiska byarna, med utgångspunkt i insamlat arkeologiskt material från Halland. Målsättningen är att bidra till den sydskandinaviska diskussionen i allmänhet och besvara frågor om Halland i synnerhet kring detta problemområde. Förhoppningsvis kan studien också uppmuntra andra arkeologer till liknande regionala sammanställningar av arkeologiskt material.

En första central fråga knyter an till diskussionen om byns rumsliga struktur. *Sker det en bybildning i Halland under tidig medeltid och hur var byarna i så fall organiserade?* Som framgår finns det flera undersökningar från regionen att ta fasta på, med värdefull kunskap kring det förhistoriska och medeltida landskapet. Det halländska bylandskapet är emellertid sammansatt och svåråtkomligt och frågan om bybildning och byformer har gäckat halländsk forskning i flera decennier. Det som är tydligt är att det inte går att utgå ifrån det bylandskap och de historiska gårdslägen som framträder i kartorna. Dels finns det en uppsjö av varianter på hur de historiska bytomterna formerar sig, i flera olika bebyggelsekonstellationer. Dels är den omläggning av bebyggelse som skett under högmedeltid och fram i tidigmodern tid alltför stor, vilket Hallandsmodellen tydligt visat. Arkeologiska undersökningar stödjer denna bild av stora förändringar, men har hittills inte genererat någon bild av byarnas rumsliga form eller organisation. Det som kan konstateras är att tidigmedeltida gårdslägen verkar vara lokaliserade inom en helt annan rumslig struktur, än den vi ser i senare tidsperioder. Denna situation är inte alls unik. I andra skandinaviska

44 Bjuggner 2000; Rosén 1999; Carlsson & Rosén 2002

45 Rosén 2004

46 Roslund 2001:168

regioner har arkeologiska resultat visat att det historiska bylandskapet inte per automatik kan översättas till en medeltida situation.[47] Byarna i Halland varierar således i karaktär och visar på en komplex, dynamisk och diskontinuerlig utveckling både i fråga om bebyggelse och markanvändning. Hallands bebyggelse verkar stå lite i kontrast till idealbilden av ett medeltida bylandskap från exempelvis sydvästra Skåne eller Danmark, med tätbefolkade stationära byar och vångsindelade inägomarker.[48]

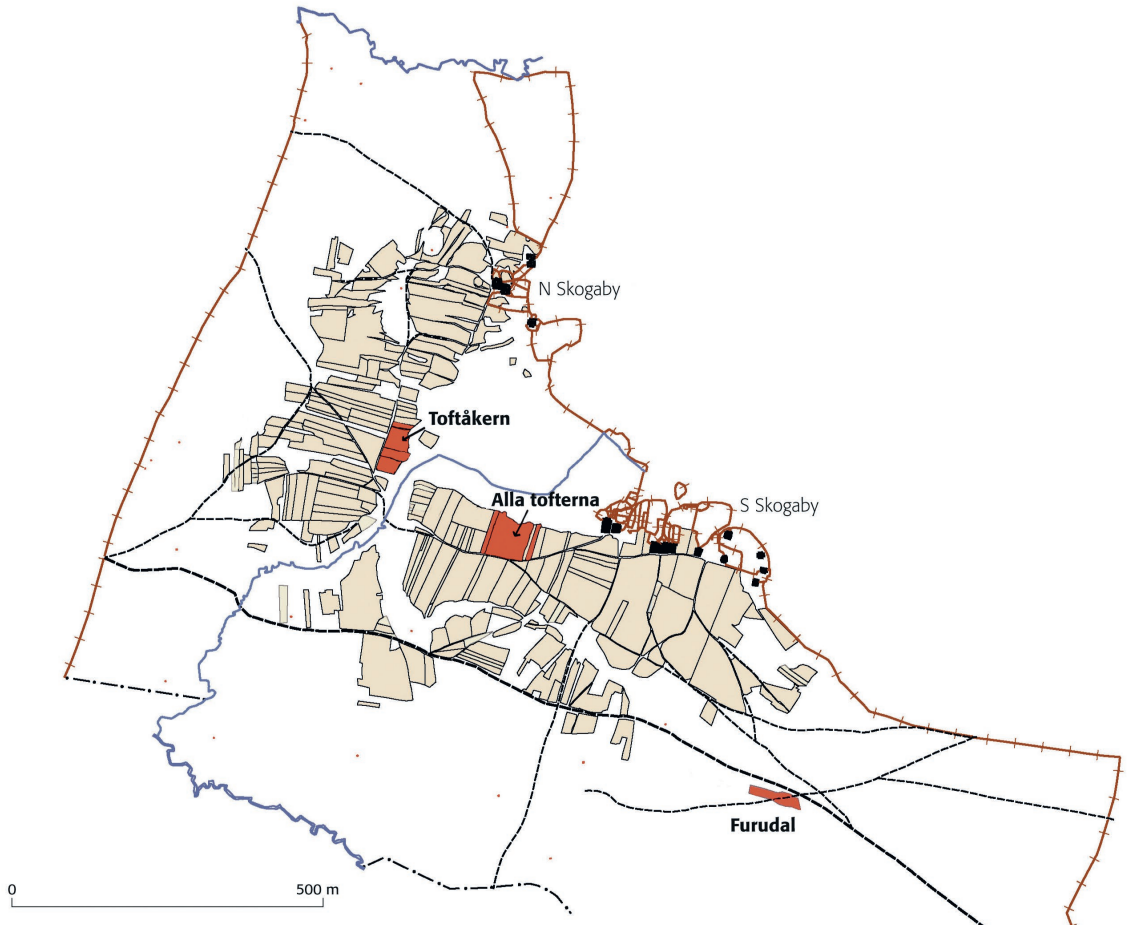
En bebyggelse som exemplifierar problematiken kring diskontinuitet och omlokaliseringar av bybebyggelsen, är den undersökta lokalen Furudal i den medeltida byn Skogaby i södra Halland (se Teoretiska utgångspunkter, problemområden och begrepp).[49] Vid Furudal etableras en förmodad storgård under perioden ca 950–1050, en bebyggelse som ökar i storlek under perioden ca 1050–1150, och som förändras strukturmässigt under perioden ca 1150–1250, då den delas upp i flera gårdsenheter. Slutligen flyttar hela bebyggelsen till en annan plats i byn eller överges under 1200-talets senare del eller 1300-talets början. Hur byn var organiserad under medeltid vet vi inte mycket om, men vid tiden för kartornas uppförande låg inte gårdarna samlade inom en gemensam bytomt. Bebyggelsen var istället utspridd men uppträder i två tydliga grupperingar, kallade Södra och Norra Skogaby. Övergivna medeltida gårdslägen kan däremot spåras i kartmaterialet genom bebyggelseindikerande namn såsom *"Toftåkern"* och *"Alla Tofterna"*. Kartorna ger även starka indikationer på den omfattande markplanering (bandparceller), som genomförts i Halland under tidig medeltid. I vägprojektets kölvatten gjordes forskningsinsatser med metalldetekteringar och sökschaktningar i toft-områdena, som resulterade i lämningar och spår från tidig medeltid. Den tidigmedeltida bebyggelsen vid Furudal låg inte heller i anslutning till de historiska gårdarna, utan återfinns längre söderut på byns inägor, i ett område som brukats även under äldre tidsperioder. Placeringen i landskapet var gynnsam på en liten platå i direkt anslutning till flera kommunikationsleder, och i närheten fanns tillgång till jordbruksmark och våtmarksängar ner mot sjön, där den dåtida gårdens djur kunde släppas ut för bete.

Men det är inte bara problematiken kring bylandskapet som väckt mitt intresse för den agrara bebyggelsen i Halland. En andra central fråga i avhandlingen knyter an till sociala aspekter på bebyggelsen och den variation som märks i de vikingatida och tidigmedeltida gårdarnas byggnadstraditioner, storlekar, interna struktur och bebyggelseutveckling på gårdstomterna. *Ger skillnader i bebyggelsers interna struktur och materiella kultur uttryck för olika sociala miljöer och olika grupper av aktörer i byarna? Kan dessa materiella uttryck i så fall användas för att studera sociala hierarkier inom och mellan bebyggelser och hur relaterar de till övergripande samhällsförändringar under tidig medeltid?* Studien kring bebyggelsehierarkier kompletteras dessutom med ytterligare material och perspektiv, i form av artefaktstudier med fokus på frågor kring produktions- och konsumtionsmönster för att identifiera sociala grupper inom bebyggelsen, samt frågor kring kontaktytor för att klarlägga gårdarnas lokala, regionala och överregionala förbindelser. I Hallands diskontinuerliga landskap finns det en utmaning att försöka se mönster och förstå de mekanismer som varit avgörande för bylandskapets och gårdarnas utveckling under tidig medeltid, och sociala analyser av gårdsmiljöer är också ett eftersatt forskningsområde i södra Sverige och Sydskandinavien. När det gäller tidig medeltid har det inte gjorts någon egentlig typologi

47 Exempelvis Mascher 2005:50; Jönsson & Persson 2008:146; Beronius Jörpeland 2010:39ff

48 Connelid & Rosén 1997; Connelid 1999; Bjuggner *et al* 2003; Håkansson 2004:286; Rosén 2004:55

49 Håkansson 2011

Figur 1:3. Övre: Byn Skogaby utifrån en digital bearbetning av den historiska storskifteskartan med den undersökta bebyggelsen i Furudal (Veinge RAÄ 326). Den historiska bebyggelsen ligger utspridd men uppträder i två tydliga grupperingar, kallade Södra och Norra Skogaby. Övergivna medeltida gårdslägen kan spåras i genom bebyggelseindikerande namn såsom ”Toftåkern” och ”Alla Tofterna”. Nedre: Den tidigmedeltida gården i Furudal. Ur: Håkansson 2011: 11,7, fig. 3 och 7. Ill: A. Andersson

över halländska byggnader, eller mer djupgående analyser kring bebyggelsens interna struktur. Byggnadskulturen har beskrivits som oenhetlig, med ett antal olika hustyper som verkar ha funnits mer eller mindre samtidigt. Det arkeologiska materialet har dessutom ansetts för litet för att urskilja några funktionella och kronologiska skillnader.[50] Idag finns emellertid ett större material att tillgå från 2000-talets uppdragsarkeologi och några översiktliga studier har utförts i samband med större linjeprojekt.[51]

Avgränsningar och periodindelningar

Den traditionella avgränsningen av begreppet medeltid är satt till tidsskedet 1050–1520. Men inom sentida forskning har den skandinaviska medeltiden likställts med den europeiska. Detta beror på att flera av de stora samhällsförändringar som sker under den skandinaviska medeltiden, tar avstamp i den yngre järnåldern.[52] Aktuell studie följer de generella perioder av bebyggelseförändringar under sen vikingatid och tidig medeltid, som i stort verkar vara representativa för lejonparten av den halländska bebyggelsen. Bebyggelserna etableras under 900-talets andra hälft och upphör eller flyttar under andra halvan av 1200-talet, vilket pekar på en större förändring av bybebyggelsen vid denna tid. Men det görs även återblickar i vendel och äldre vikingatid, för att diskutera platskontinuitet och förändringar av både bebyggelsestruktur och materiell kultur, och även utblickar i grannliggande län (Skåne, Småland, Västergötland och Bohuslän) samt andra områden i Sydskandinavien. Det generella kronologiska perspektivet för föreliggande text är således perioden cirka 950–1250, med tillbakablickar i äldre vikingatid.

Det insamlade arkeologiska materialet i studien är hämtat från uppdragsarkeologiska undersökningar samt enstaka forskningsgrävningar som är utförda i Halland under perioden 1979–2015. I avhandlingen delar jag in och presenterar de olika materialen på varierande sätt beroende på frågeställningar, skiftande dateringsmässiga förutsättningar och fyndsammanhang. När det gäller analysen av byggnads- och gårdstyper i kapitel 3 och 4, särlägges dessa utifrån de bebyggelsefaser som presenteras i de arkeologiska rapporterna. För att underlätta jämförelser och möjliggöra en gradvis analys av bebyggelseutvecklingen har jag generaliserat dateringarna något och gjort en indelning i fyra bebyggelsefaser; 800–950, 950–1050, 1050–1150 och 1150–1250. Indelningen bygger på ^{14}C-dateringar som kombinerats med artefaktstudier, hustypologier och stratigrafiska analyser. I analysen av bebyggelsehierarkier sammanfattar jag bebyggelseutvecklingen vid de halländska lokalerna för att kunna beskriva en mer generell förändring. Dessa tre generella perioder är benämnda den vikingatida perioden (ca 800–1000), övergångsperioden mellan den vikingatida och tidigmedeltida (ca 1000–1150) och den tidigmedeltida perioden (ca 1150–1250). Artefaktgrupperna behandlas olika beroende på materialens förutsättningar. Äldre svartgods, som presenteras i kapitel 6, förekommer vid i stort sett samtliga bebyggelselokaler vilket gör att de kan relateras till gårdsmiljöer och de fyra bebyggelsefaserna. Metallsmycken och andra dräkttillbehör från kapitel 7 är däremot ingen enhetlig grupp av föremål, varken utifrån typer, antal, dateringar eller fyndsammanhang. Detta material är därför mer svårbehandlat och jag har valt att presentera materialet utifrån de tre generella förändringsperioderna och inom ramen för de bebyggelsehierarkier, som presenteras i kapitel 4.

50 Rosén 2004:126

51 Håkansson 2004:286ff; 2011:23ff

52 Mogren 2005:21

2. Teoretiska utgångspunkter, problemområden och begrepp

I följande avsnitt ska vi titta närmre på förutsättningarna för studien kring den halländska tidigmedeltida bebyggelsen, genom en diskussion kring teoretiska utgångspunkter, material- och metodval samt några generella problemområden och begrepp som är knutna till de övergripande frågeställningarna. Här berörs bland annat begreppen *gård* och *by*, som visat sig vara svåra att särskilja från varandra i såväl Halland som i andra områden. Ett annat problemområde rör bylandskapets aktörer där bebyggelseförändringar ställs mot en större omvandling av det halländska landskapet, under en period av expansion och befolkningsökning. Diskussionen tar fasta på den generella bilden av samhällsutvecklingen i Skandinavien och Västeuropa under tidig medeltid. Ett tredje problemområde rör materiell kultur och social tillhörighet där studien kring bebyggelsemiljöer kompletteras med ytterligare material och perspektiv, i form av artefaktstudier.

Hur vi väljer att studera de tidigmedeltida byborna i Halland kan variera, men för bebyggelsearkeologin och detta arbete handlar det i första hand om att försöka återskapa och befolka de dåtida miljöerna. Likt de principer som föreslagits för analyser av stratigrafi i stadsarkeologiska miljöer, kan denna analys utföras i flera steg: En *rekonstruktion av de fysiska förhållandena*, dvs. en analys av den byggda miljön, därefter en *analys av materiella förhållanden*, dvs. föremålsfynden, för att slutligen nå människan i olika sociala sammanhang.[53] Rekonstruktioner av bebyggelsemiljöer har varit relativt sparsmakade vad gäller halländskt (och även övrigt sydskandinaviskt) tidigmedeltida material och upptar därför en stor och grundläggande del av avhandlingsarbetet.

I avhandlingen tar jag ett samlat grepp kring den tidigmedeltida bebyggelse som undersökts i Halland, men studien har sin bakgrund i ett arkeologiskt projekt från södra Halland som föranleddes av Vägverkets omläggning av Väg 117 längs en sträcka mellan byarna Daggarp och Skogaby. Inom projektet formulerades några teoretiska utgångspunkter som följt med mig i mitt arbete.[54] Målsättningen var här att fokusera på människan och hennes verkande i och förhållningssätt till det mångdimensionella landskapsrummet; *det fysiska, det kronologiska och det mentala*. Varje tema var tänkt att behandlas utifrån olika nivåer på en glidande skala från mikro- till makroperspektiv, där mikroperspektivet baserades på de faktiska undersökningsresultaten och där makroperspektivet därefter satte respektive lokal i relation till relevant material och rådande kunskaps- och forskningsläge utifrån lokala, regionala och interregionala sammanhang. De olika tematiska landskapsrummen ska inte ses som från varandra väsensskilda livsrum, utan inriktar sig snarare på aspekter av en och samma helhet – människan och hennes interaktioner i sin samtida omvärld. Synen på varierande typer av landskapssrum bottnar i Fernand Braudels och Annaleskolans teorier om olika nivåer av skeenden och samhällsförändringar, samt Christopher Tilleys teorier kring rum och platser.[55] Dessa teorier och begrepp fann jag vara användbara utgångspunkter i diskussionen kring bylandskapets rum och förändring över tid.

I min studie kring det fysiska landskapsrummet sker analyser av den byggda miljön inom olika skalnivåer i bylandskapet och för att närma mig frågor kring bebyggelsen förs en diskussion

53 Mogren 2000:61f; Larsson 2006:62ff

54 Håkansson *et al.* 2006. Kulturmiljö Hallands arkeologiska projekt *Människan och landskapsrummets olika dimensioner – fysiska, kronologiska och mentala.*

55 Braudel 1980; Tilley 1994

kring centrala begrepp såsom *gård, storgård, toft, by, bybildning.* Hur pass väl stämmer det halländska materialet in på dessa definitioner och hur relaterar det till övergripande samhällsförändringar? För att applicera sociala aspekter på den bebyggda miljön tas en utgångspunkt i teorier kring mänsklig handling och materiell kultur. Denna studie är inspirerad av Katalin Schmidt Sabos arbete kring de medeltida byarna i västra Skåne. I avhandlingen *Den medeltida byns sociala dimensioner* tar hon en tydlig utgångspunkt i strukturationsteorin, där byn ses som en institutionell företeelse som haft många ingående strukturer, som i samverkan fått den att bestå. De strukturer som studeras närmre är toften, bygatan, gården och produktionen. I den väl genomarbetade undersökningen studerar hon helheten, d v s byn, och de olika strukturer som byggt upp den, samt hur strukturerna samverkat och påverkat varandra och vilka relationer de haft till byn i sin helhet.[56] Det som är något problematiskt, vilket även gäller för det halländska materialet, är att rekonstruktioner av strukturer utanför själva gårdstomten såsom byns rumsliga struktur, oftast får förlitas på kartstudier i stor utsträckning. Med denna utgångspunkt förutsätts att kartorna till stor del speglar medeltida förhållanden, vilket för halländsk del har visat sig vara tveksamt. Även i andra regioner har det visat sig problematiskt att översätta strukturer i historiska kartmaterial till medeltida förhållanden.[57] I min studie kring halländska byformer har jag i största möjliga mån utgått ifrån det arkeologiska materialet, men där retrogressiva kartanalyser även är starkt bidragande.

Olika aspekter på bylandskapet studeras men den grundläggande nivån för historieskrivningen söks i spåren och detaljerna från människans närmsta miljö, gården och hushållet, för vidare tolkningar inom andra rumsliga och sociala skalnivåer både inom och utanför det halländska landskapet. Tolkningsförfarandet görs därmed ur ett arkeologiskt *underifrånperspektiv* där de rekonstruerade gårdsmiljöerna utgör grunden för jämförelser mellan samtida miljöer och över tid. Genom att ställa ett antal bebyggelsemiljöer från perioden ca 950–1250 i en kronologisk serie, görs ett försök att på en noggrann nivå belysa sociala förändringar. Analysen tar avstamp i den kontextuella arkeologin. En central tanke i denna forskningsinriktning är att den materiella kulturen (i detta fall bebyggelser och föremål) används aktivt av människor i sociala strategier. Den kan tillkännage grupptillhörighet och social status, men kan också användas för att dölja sådana omständigheter. Utmärkande för materiell kultur är just att den både har en praktisk och en symbolisk sida, och kan inte förstås med hjälp av universella regler eller lagar. Dess betydelse är istället beroende av kontexten, och kan bäst förstås genom att studera det lokala kulturhistoriska sammanhanget, där samband som existerar mellan samhälle, mänskligt beteende och materiell kultur är beroende av individers eller gruppers handlingar.[58]

Men det handlar inte enbart om att försöka nå människan i sociala sammanhang, utan ett arbete kring flera perioder såsom vikingatid-tidig medeltid, innebär också en studie av social förändring. Även om äldre strukturer och styrkeförhållanden kan leva kvar behöver det inte vara ett resultat av en linjär utveckling, utan varje samhällsförändring bör ses som historiskt och kontextuellt specifik, bestående av en uppsättning unika förhållanden och relationer.[59] Den kontextuella arkeologin framkom som en del av de teoretiska strömningar som kritise-

56 Schmidt Sabo 2005:31ff

57 Jönsson & Persson 2008; Beronius Jörpeland 2010

58 Hodder 1986:6ff; Shanks & Tilley 1987; Hodder 1991

59 Anglert *et al* 2006

rade äldre inriktningar, som fokuserade på större historiska processer ur ett ”uppifrån”-perspektiv. Men i praktiken utesluter de inte varandra helt, utan flera perspektiv från olika traditioner kopplas oftast samman inom den faktiska forskningen.[60] I en studie kring bebyggelse och samhälle möts flera perspektiv från mikro- till makronivå, där bybildning och bybornas vardagliga rutiner inom bebyggelsen ställs mot större historiska processer såsom övergången till kristendomen, urbaniseringen, statsbildningen eller framväxten av en aristokrati. Utgångspunkten i denna studie är att dessa historiska processer är *dialektiska* och kan ha tagit sig varierade uttryck i Halland jämfört med andra områden, men även över tid.[61] Här har exempelvis Lihammers arbete kring den danska riksbildningsprocessen påvisat behovet av lokala perspektiv, för att fånga upp mer varierade uttryck i landskapen Skåne, Halland och Blekinge. En process som också berört de halländska byarna under tidig medeltid, är övergången till mer feodala former för driften av jordbruket. Hur denna utveckling yttrats sig berörs i detta arbete, med utgångspunkt i det bebyggelsearkeologiska materialet.

Materialiserad handling i tid och rum

En grundläggande syn för arbetet är att den byggda miljön och även det omgivande landskapet, ses som i tid och rum avgränsade sociala situationer av rumslig praktik, och speglar olika sociala sammanhang beroende på vilka handlingar som ägt rum och vem som utfört dem. Dessa sociala och kulturella praktiker lämnar spår efter sig, i detta fall arkeologiska spår och lämningar. Människan representeras här av de arkeologiska spåren som ses som materialiserad handling, avtryck efter aktörer som konstruerat och producerat gårdens byggda miljö.

Synen på lämningar som materialiserad handling, bottnar i det tankeschema från sociologin som starkt påverkat arkeologin, nämligen olika varianter av Anthony Giddens så kallade strukturationsteori. Dessa teoretiska utgångspunkter har diskuterats i ett flertal verk exempelvis inom svensk historisk arkeologi.[62] Teorin behandlar förhållandet mellan individ och samhälle och mellan människa och social struktur. Enligt denna modell står människan i fokus som handlande individ, *aktör,* där det dagliga livet och den sociala praktiken kännetecknas av både medvetna och omedvetna motiv, i form av rutinmässiga händelser. Dessa rutiner skapar och håller samman sociala strukturer som kan studeras. Strukturerna styrs av människors relationer och handlingar, d v s samhället, samt tillgången till resurser som i slutändan handlar om möjligheter till kontroll och makt. Människorna skapar således strukturen som i sin tur skapar människorna i ett evigt dualistiskt förhållande, *strukturation*. Som ett mellanled mellan det individuella handlandet och den övergripande strukturen finns ytterligare ett begrepp, nämligen det som Pierre Bourdieu benämner *habitus*. Habitus kan sammanfattas i de smakmässiga och handlingsmässiga val en individ gör för att inta en position i det sociala rummet, som präglas av erfarenheter och vanor från den grupp människan tillhör. Habitus uttrycks genom människans olika färdigheter, sätt att föra sig och röra sig, tala genom de val hon gör, hur man på olika sätt lever sin kulturella tillhörighet. Den kan också vara ett medel för att avgränsa sig från andra grupper. Genom olika habitus framträder mönster hur materiell kultur använts i det dagliga livet, hur föremål och rum brukats, och berör därmed

60 Trigger 1993:415f; Johnson 1999:101ff; Gilchrist 2009

61 Johnson 1999; 93f. Jämför mer moderna teoretiska strömningar inom Marxismen

62 Giddens 1986; 1988; Olsen 1997; Dobres and Robb 2000; Larsson 2000; Mogren 2000; Hansson 2001; Tagesson 2002; Rosén 2004; Schmidt Sabo 2005; Söderberg 2005; Anglert 2006a; Lihammer 2007; Nilsson 2009

centrala frågor inom bebyggelsearkeologin.[63]

En fördel med strukturationsteorin är att den ger en förklaring och ett teoretiskt verktyg att förstå människans förhållande till den sociala helheten. Problemet är att översätta teori i metod inom de arkeologiska studierna, då det inte tydligt redogjorts för hur strukturerna ska studeras. Kritik har också riktats mot att perspektiven oftast blir individualistiskt präglade, samt att människorna likväl inte blir synliga, när teorin använts arkeologiskt.[64]

Inom den kontextuella arkeologin har metoder arbetats fram för studier av strukturer och rutinartade handlingar, genom analyser och tolkningar av stratigrafin. Goda förutsättningar för stratigrafiska studier syns oftast inom stadsarkeologin, där möjligheter ges till mikrostudier av välbevarade kulturlager. En tidig föregångare på landsbygden var Stig Welinder, vars studier av människor och artefaktmönster i bergslagsbyn Nyberget i södra Dalarna visade hur det arkeologiska materialet kan spegla dynamik och aktiviteter, processer och strukturer, och relationer mellan individer. Artefaktmönstren gav en frusen bild av ett dynamiskt och kontinuerligt förlopp och är resultatet av människors ”liv och kiv” och komplexa relationer till varandra. Närstudier av platsers rumsliga organisation har också studerats utifrån bebyggelselämningar och artefaktstudier av material från Jämtland och Hälsingland, i syftet att nyansera uppfattningen om Norrland som ett egalitärt samhälle under medeltid. Även i det värmländska Skramleprojektet studerades sociala strukturer och vardagsliv inom bebyggelser, med utgångspunkt i artefaktspridning. [65]

Förutsättningarna för brukandet av kontextuell metod på landsbygden skiljer sig jämfört med de flesta stadsmiljöer, och den stratigrafiska sekvensen tenderar ofta att bli mer horisontell än vertikal. Enligt den kontextuella teoribildningen är en stratigrafisk enhet, idealt sett, ett resultat av en händelse eller en mänsklig handling, men i en landsbygdsmiljö inverkar även naturliga processer i hög grad på hur karaktären på den stratigrafiska sekvensen ser ut. Det kan därför vara problematiskt att skilja mellan mänsklig aktivitet och naturliga processer. De senare kan påverka sekvensen utan att förstöra de enskilda stratigrafiska enheternas morfologi. Bioturbation, d v s växter och djurs omblandning och transport av jordmaterial, kan flytta artefakter utan att nödvändigtvis påverka kontaktytorna mellan enheterna.[66] Ett återkommande problem på landsbygden är dessutom att jorden är lagd under plog. Alla stratigrafiska enheter inom plogdjup har blivit sönderplöjda, och den ökade syretillförseln har påskyndat nedbrytningstakten. Naturliga processer och uppodling har lett till att de så viktiga kontaktytorna mellan enheterna påverkats, blivit mer diffusa eller raderats ut.

Generellt är förekomsten av kulturlager och fynd sparsmakad vid de halländska lokalerna, vilket ofta kan ge relativt begränsade möjligheter till mikroarkeologiska studier i tid och rum. De ”mobila” gårdslägena i Halland har däremot inte varit utsatta för omlagringar av yngre lämningar och fynd, i den utsträckning som förekommit i exempelvis Skåne och Danmark. De föremål som väl dyker upp i hus från den halländska myllan, torde därför i högre grad kunna knytas till det sammanhang de brukats i, trots att det är svårbedömt om det rör sig om primära, sekundära eller tertiära fynd.[67] Trots avsaknaden av bevarade kulturlager kan studier av deponeringsmönster i viss mån ändå låta sig göras, på

63 Bourdieu 1977; Rosén 2004

64 Rosén 2004:20f; Lihammer 2007

65 Welinder 1992; Lagerstedt 2004; Andersson & Svensson 2002; Svensson 2008

66 Clark 1992

67 För diskussion kring fynd och depositionstyper se Tagesson 2000:153ff

platser där skräp grävts ned i avfallsgropar eller dumpats i större gödselstackar. Gödselstackar och andra ytor som smutsats ner av mänsklig aktivitet såsom bostads- och köksytor, kan också lokaliseras utifrån en konsekvent genomförd fosfatkartering över de åtida gårdsytorna.

Det halländska materialet ger således möjligheter att studera människor som konstruerat den byggda miljön i form av byggnader, gränsmarkeringar, brunnar etc., men även producerat den, genom analyser av artefakt-, deponerings- och rörelsemönster. Åtida handlingar inom ramen för bebyggelsemiljöerna innehåller upprepade, kortvariga händelser men består även av andra segare strukturer som befästs genom arkitekturen och längre tiders upprepade handlingar. Enligt historikern Fernand Braudels terminologi kring tid och varaktighet speglar detta olika nivåer av skeenden och samhällsförändringar, som alla verkat parallellt men inom olika temporaliteter av tid. Han pekar på förekomsten av korta tidsperspektiv som grundas på enskilda händelser, mellantidshändelser bestående av sociala, ekonomiska, ideologiska och politiska förändringar och slutligen mer långvariga, storskaliga skeenden som löper över flera sekler.[68] I de halländska bebyggelsemiljöerna kan vi till viss del följa kortvariga händelser, men det som oftast framträder är de något längre skeendena, det vi vid de arkeologiskt undersökta lokalerna benämner *faser*, d v s mer omfattande omorganisationer eller nytt generellt utnyttjande av det bebyggda rummet. Primärt är det i denna mellantidsnivå som min studie rör sig, där större förändringar av bebyggelsen tolkas ske då det sker förändringar i den sociala organisationen och där det är möjligt att avläsa tankegångar och urskilja faktorer som varit bestämmande vid utformningen av byggnader och gårdar. Här har jag tagit fasta på skeenden som upprepats vid flera bebyggelselokaler, vilket pekar på att dessa förändringar kan ha ingått i en bredare samhällsförändring. Med de dateringsmetoder vi har att tillgå (artefaktstudier, hustypologier, ^{14}C-dateringar), verkar dessa skeenden spänna över ett halvt eller ett helt sekel. Förändringarna kan säkerligen skett i betydligt högre takt, men vi har än så länge inte verktygen att avgränsa dem närmre.

När det gäller det omgivande landskapet, är även det utsatt för strukturer med mellanlånga skeenden, men även för mer långa varaktigheter. Det handlar om konjunkturer i samhället men även om strukturer som förändras mer långsamt.[69] Här kommer vi även in på kritik som riktats mot den del av strukturationsteorin, där strukturer endast ses som något som existerar inom ramen för det dagliga sociala livet. Robert Dodgshon menar exempelvis att det också finns solida fysiska strukturer, som bibehålls trots människans skiftande rutiner och dagliga sociala liv. Dessa kallar Dodgshon *manifesta strukturer*, vilket är en tillämplig utgångspunkt i min studie kring bylandskapet, där långvariga fysiska strukturer syns i Halland i form av byggda miljöer, kommunikationssystem, odlingssystem och manifesta gravfält. Detta arv av äldre strukturer och investeringar i landskapet kan beskrivas som en tröghet i samhället, som enligt Dodgshon skapar ett skapar ett starkt ”motstånd” i tider av förändring. Henri Lefebvre menar dock att dessa fasta strukturer är fullt möjliga att förändra, genom en förändring av social praxis inom dem.[70]

Bylandskapets rum

Hur landskapets rum uppfattas och avgränsas kan vara beroende av rådande styrkeförhållanden, men även av vem som upplever det och hur. Space (rum) och place (plats) är två begrepp

68 Braudel 1980

69 Anglert 2006a

70 Lefebvre 1991; Dodgshon 1998; Schmidt Sabo 2005:40f

som ofta diskuterats inom den fenomenologiska landskapsarkeologin. Tilley menar att en plats är ett läge i landskapet, som bär på mening och betydelse för människor, och kunskapen om en plats härstammar från mänsklig erfarenhet, känsla och tänkande. Rummet definieras genom relationen till platsen och skapas genom sociala relationer, naturliga och kulturella objekt. Tilley har identifierat olika typer av rum; det *somatiska* (för vanemässiga och omedvetna handlingar), det *upplevda* (upplevda av enskilda individer), det *existentiella* (där individer socialiserar inom en grupp), det *arkitektoniska* (där byggnader påverkar övriga rumstyper) samt det *kognitiva* (en bas för diskussion och analys av de andra).[71] Jenny Nord gör liknande definitioner i sin studie kring Bjärehalvöns landskap i nordvästra Skåne där hon menar att plats och landskap är olika skalor av rummet, och att platser gör landskapet begripligt. Med detta avses att i rummet finns platsens kontext, som rymmer kulturell mening, och därigenom skapar landskapet.[72]

Landskapet är således ett begrepp som är mångskiftande men ska i aktuell studie förstås som en kontext, ett kulturellt skapat landskapsrum av byggd miljö.[73] Hit räknas gårdarnas bebyggelse och tofter, men även jordbruksmark, vägar, diken och andra hägnader. I en vertikal framställning ska den byggda miljön förstås som avgränsade rum inom olika skalnivåer (fig. 2:1) och som analyseras vidare längre fram:

- ***Del av hustoft*** (gårdstomt) bestående av bostad för del av hushåll/familj/extra arbetskraft
- ***Hustoften*** bestående av byggnader etc. för ett eller flera hushåll
- ***Gården*** bestående av ett eller flera hushåll, hustoft, toftåkrar, del i bygemensamma in- och utägor
- ***Byn*** bestående av två eller flera gårdar
- ***Bylandskapet*** bestående av en eller flera byar

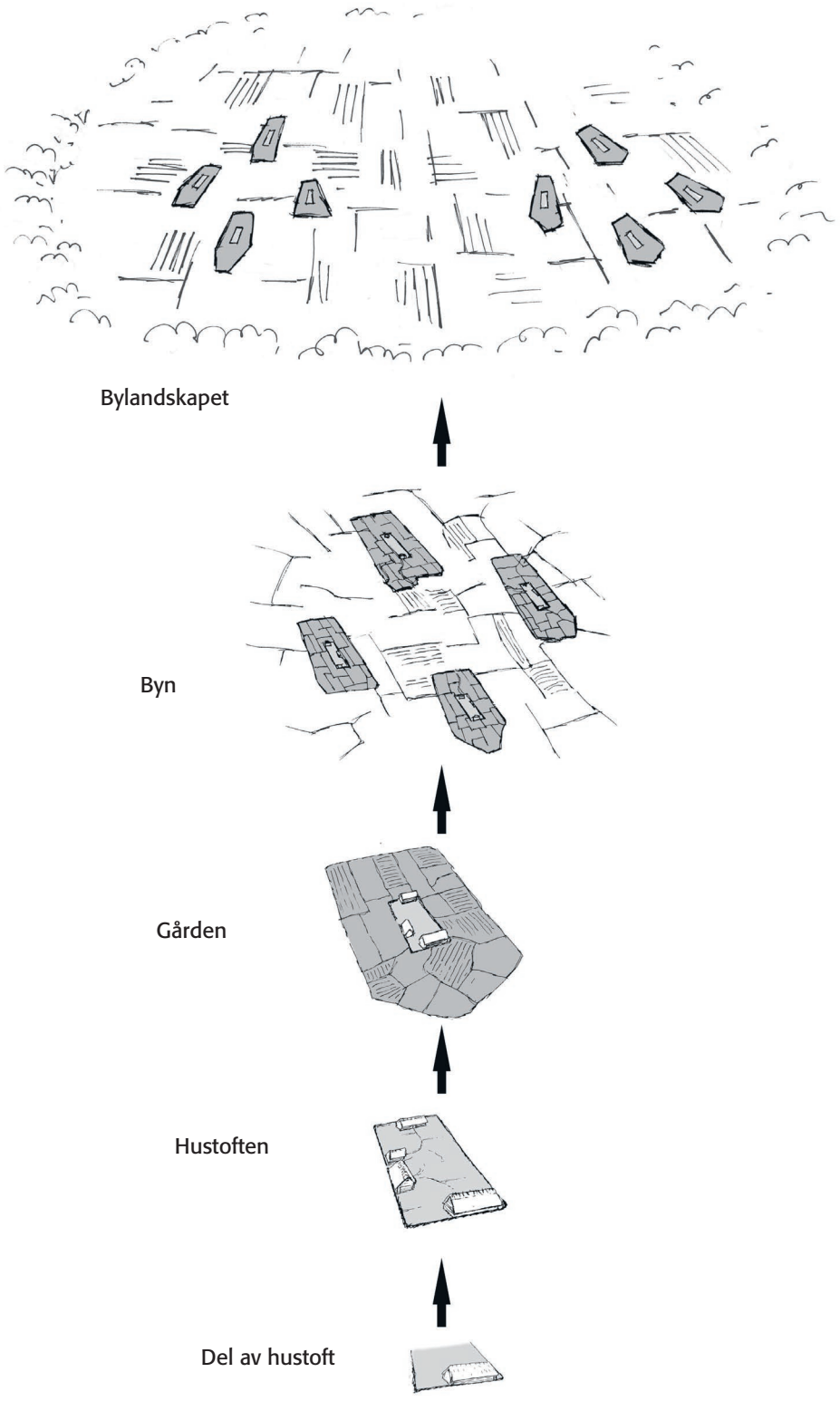
Rummen utgör de fysiska och sociala strukturer, eller platser (i definitionen historiskt meningsbärande) om man så vill, som fungerat gemensamt och inverkat på varandra och de relationer de haft till bylandskapet i sin helhet. De sociala strukturerna ska närmast sökas på ett horisontellt plan inom de olika fysiska rummen. På den lägsta nivån framträder bostaden som kan röra sig om primära eller sekundära utrymmen som indikerar sociala skiktningar inom en familj eller ett hushåll. Inom det dåtida agrara samhället kan ett hushåll beskrivas som en grupp människor inom en bostadsenhet, och den verksamhet som bidrog till försörjningen. Hushållens storlek och sammansättning varierade beroende på rådande samhällsordning, social status, regionala traditioner, ekonomisk bärkraft och inriktning på produktionen. Men hushållet var också en enhet med skiftande sociala relationer medlemmarna emellan. Alla var inte nödvändigtvis släkt och hushållet kunde bestå av en eller flera familjer, eller försett med extra arbetskraft. Familjen var också den en dynamisk enhet som varierat i tid och rum. I en allmän utveckling över tid beskriver historisk och arkeologisk forskning en övergång från vikingatida släktbaserade storfamiljer till utvidgade kärnfamiljer under medeltid. Kärnfamiljen bestod generellt av två eller tre generationer samt ogifta syskon och eventuella avlägsna släktingar och tjänstefolk. Men andra typer av hushåll än storfamiljer eller kärnfamiljer har säkerligen också existerat beroende på tid, situation och sociala omständigheter.[74] Variationen i det vikingatida och tidigmedeltida halländska bebyggelsema-

71 Tilley 1994:14ff

72 Nord 2009:31f

73 Hansson 2000; Mogren 2001; Nordin 2005

74 Carelli 2001:59f; Schmidt Szabo 2005:115ff; Svensson 2008:13ff och där anförd litteratur

Figur 2:1. En vertikal framställning av det halländska bylandskapets fysiska rum. Den minsta skalnivån utgör delar av hushållet på hustoften. Hustoften består av byggnader etc. för ett eller flera hushåll. Gården består av ett eller flera hushåll, hustoft, toftåkrar, del i bygemensamma in- och utägor. Byn består av två eller flera gårdar och bylandskapet består av en eller flera byar. Ill. Anders Andesson.

terialet, i fråga om gårdsstorlek och struktur, pekar även i denna riktning.

Det byggda landskapsrummet innefattar och kan likställas med flera av Tilleys rumstyper, som inrymmer individers vanemässiga handlingar och sociala gruppers interagerande, som påverkat och påverkats av byggda strukturer. Det upplevda rummet är emellertid svårare att fånga i arkeologiska studier och blir som alltid en tolkning, beroende av vilka grupper vi väljer att fokusera på. För Halland är det kronologiska perspektivet på landskapsrummet också centralt, inte minst ifråga om kontinuitet (eller snarare diskontinuitet) i bebyggelser på gårds- och bynivå, men även ur ett makroperspektiv kring kontinuiteter i fråga om kommunikationer och hierarkier i landskapet. I studien av det kronologiska rummet går det också att återknyta till Braudels teorier som nämndes tidigare, om olika nivåer av händelser i landskapet.

I likhet med Schmidt Sabos studie kring de skånska byarna studerar jag också toft- och gårdsstrukturen men även produktionen inom jordbruket. Däremot har inte bygatan fått något större utrymme i arbetet då denna struktur inte framträder lika tydligt i halländskt material, varken arkeologiskt eller i kartorna. Möjligen kan detta bero på själva byformen i Halland under tidig medeltid, men detta får endast ses som en hypotes (se vidare avsnitt Den spridda bybebyggelsen).

Gårds- och bybegreppet

Bylandskapets byggda miljö innefattar skalnivåer, som inte självklart är separerbara från varandra. Fysiska gränser mellan gårdarnas tomter (tofter) är mestadels inte bevarade vid lokalerna, och bostäder för avskilda hushåll är också problematiskt att klarlägga. Skiljelinjen mellan begreppet gård och by är inte heller obestridd. Generellt vet vi väldigt lite om hur bebyggelsen var organiserad under tidig medeltid, om den bestod av ensamgårdar eller byar. I det arkeologiska materialet framträder gårdar som verkar bestå av flera hushåll under vissa tidsperioder, och den byggda miljön tar sig då uttryck som påminner om en by, både ur organisatoriskt och socialt hänseende. Dessutom ligger den historiska byns bebyggelse i regel inte samlad inom en gemensamt bytomt i Halland. Den får istället betecknas som delar av ett eller flera *byområden* där det svårt att avgöra hur bebyggelsen var organiserad, utifrån dess fysiska form. Jag vill emellertid argumentera för att den tidigmedeltida bebyggelsen var organiserad i just byar, vilket diskuteras längre fram. Men, själva gårdarna verkar även innehålla byliknande sociala och fysiska strukturer, så avgränsningen mellan begreppen är otydlig.

Ordet *gård* kommer av det fornnordiska *garþer,* i betydelsen inhägnat område. Gården spelade en central roll i den nordiska kosmologin under yngre järnålder, och kom att tjäna som modell för hur universum och världen uppfattades. Midgård (innangårds) utgjorde den brukade och uppodlade jorden och Utgård (utangårds) bildade den obrukade och kaotiska delen av världen. Förutom inom mytologin så styrde begreppen även rättsliga bedömningar, vilket levde kvar även under medeltid. Detta framgår tydligt av de äldre landskapslagarna exempelvis ifråga om gårdsfriden, som nådde ut till den brukade jorden och betesmarken. Inom detta område härskade bonden och brott mot friden straffades hårt.[75]

Den medeltida gården omfattade således ett område som sträckte sig utanför själva gårdstomten eller toften. Under medeltid rådde en omvänd uppfattning beträffande inhägnad av djur, jämfört med dagens jordbruk. Hägnaderna skulle löpa runt inägorna, det vill säga åker och äng, och hålla djuren ute på utmarken, den stora betesmarken. Tog sig ett djur genom hägnaden

75 Burström 1995:166

kunde både vinterfoder och spannmål förstöras. Hägnadsarbetet blev därmed ett mycket viktigt moment vid gården och tog mycket tid i anspråk vid uppförande och underhåll. Vilka hägnader som användes i Halland under medeltid, inom och utanför toften är svårt att belägga, men utifrån arkeologiska resultat verkar det röra sig om någon form av flätgärdesgårdar. I Hallands landsbeskrivning 1729 framträder en generell bild över bruket av olika trähägnader, som kombinerades med sten i olika grad. I södra delarna på Laholmsslätten användes hankgärden, bestående av parvis uppsatta lodräta störar som hölls ihop av vidjeband, så kallade hank. Mellan störparen sattes snedställda gärdslen. Längre inåt landet i skogsrika områden sattes skedgärden, som saknade hankar. Istället hölls gärdslet uppe genom den spänning som uppstod mellan störarna och gärdslet. Störarna var heller inte ställda parvis utan något förskjutna från varandra i sidled, det vill säga i sicksackformation. I mellersta och norra Halland användes risgärden längs kustregionen, och snedgärden (hankgärden?) i de inre delarna. Risgärden bestod av ett bottenfundament i sten på vilka man placerade ris med rotändan eller grenarna pekande uppåt för att hindra djuren att bryta igenom.[76]

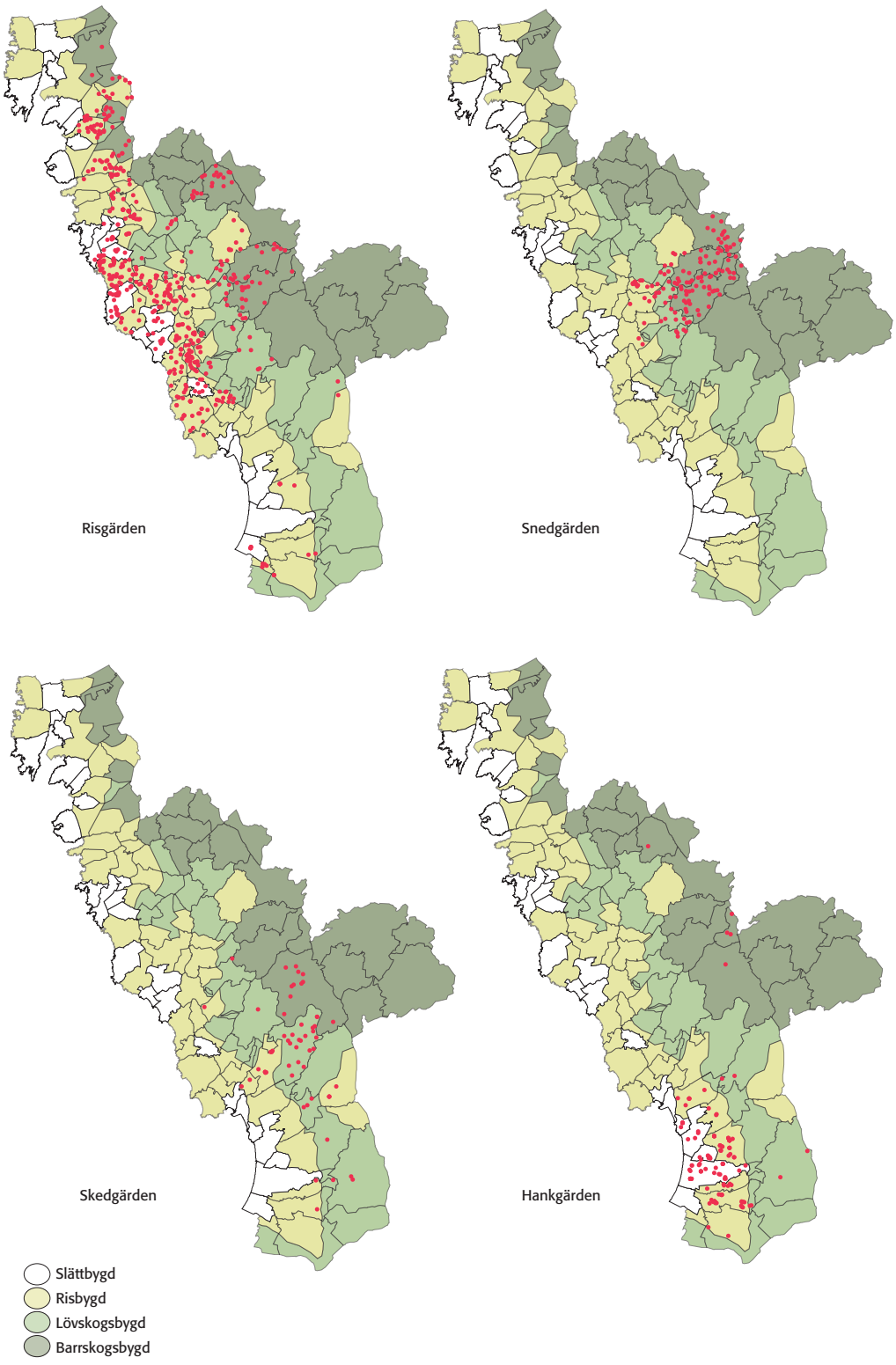
Under vikingatid och medeltid bildade gården också en enhet för beskattning. Indelningen tog sin utgångspunkt i den kameralt besuttna gården, uttryckt i bol, attung eller markland beroende på skandinaviskt område. Bolet föreslås för danskt vidkommande ha sitt ursprung i vikingatida storfamiljsgårdar, och blev formellt definierade och inordnade i ledungssystemet av kungamakten vid tiden kring 980. Dessa ursprungliga (hel)bol ska sedan ha delats upp i mindre enheter. Andra forskare menar att bönderna själva låg bakom bolindelningen och att gårdarna vara olika stora redan i ett initialt skede.[77]

Ser man på gårdsbegreppet ur ett byorganisatoriskt och socialt perspektiv blir betydelsen mer mångskiftande, och innebörden varierar också över tid. En gård kunde betyda allt från kungens och biskoparnas gods till storfamiljsgårdar, huvudgårdar, prästgårdar, brytegårdar, fristående bondgårdar med trälar, eller små torpbebyggelser och landbogårdar. Det finns ingen entydig definition och varje gård måste därför preciseras utifrån sin interna sociala organisation, samt relation till omliggande bylandskap. Begreppet gård är mångsidigt och kan alltså åsyfta olika rum och varierande sociala sammanhang. I fortsatta analyser av det halländska gårdsmaterialet, används termen gård primärt för de byggnader och tillhörande strukturer som låg grupperade inom hustoften.

Begreppet by har definierats utifrån flera aspekter men kan etymologiskt härledas till det fornnordiska ordet bo (a) som hade betydelsen ställa i ordning, bereda, särskilt om jord, bereda för att taga i besittning och bruka. Utifrån texter på runstenar framgår också att ordet kan ha avsett såväl enstaka gårdar som bebyggelse med flertalet gårdar. I en allmän definition har ordet by ofta använts för att beskriva två eller flera bebyggelseenheter. Enligt västeuropeisk terminologi bör en by ha åtminstone tio självständiga gårdar såsom engelskans *village*, franskans *village* och tyskans *Dorf*. Byn ska ha en kyrka och gårdarna ska visa på en funktionsuppdelning och specialisering. Det finns även mindre gårdsgrupper kallade *hamlet*, *hameau* respektive *Weiler*. Baltiska källor från tidigt 1200-tal nämner också en uppdelning mellan storbyar (lat. villa) och mindre gårdsgrupper (lat. villula). Ur ett europeiskt perspektiv präglas den skandi-

76 Lundberg 2010

77 Riddersporre 1995:53 med anförd litt.

Figur 2:2. Olika former av trähägnader, baserat på uppgifter i Hallands landsbeskrivning 1729. I mellersta och norra Halland användes risgärden (övre figur till vänster) längs kustregionen, och snedgärden i de inre delarna (övre figur till höger). I södra delarna på Laholmsslätten användes hankgärden (nedre till höger) och längre inåt landet i skogsrika områden sattes skedgärden (nedre till vänster).

naviska agrarbebyggelsen i allmänhet av mindre gårdsgrupper, även om stora byar förekommer.[78] Definitionen av en by är inte heller entydig och tydligt avgränsad i ett nordiskt perspektiv, i definitioner av termerna gård-landsby-by. I Norge har det varit svårt att skilja på begreppet gård från (det nordeuropeiska) by, då en gård kunde ha flera brukare eller flera tun som låg både samlade och utspridda, och det kan även funnits en tillhörande gårdskyrka. Gården kan sägas ha ersatt begreppet by eller landsby och därför fått en (olycklig) association till enkelgården, med en myt om den självständige norske bonden som följd. I Danmark definieras en landsby i allmänhet som en samling bebyggelser bestående av minst tre gårdar.[79]

Vid en analys av bybegreppet och de studier som gjorts i Sverige och Europa har Jan-Henrik Fallgren funnit att det gemensamma brukandet av markerna är sekundärt i förhållande till det individuella brukandet. Han menar att i byar med fullständig ägoblandning och med regelbundet tegskifte, har åkrar och ängsmarker brukats enskilt av varje gård. Han framhåller i sammanhanget också att den feodala räntan (avraden) som landborna avkrävdes i byar ägda av frälset var individuellt relaterade. Utifrån arkeologiskt och historiskt material kan Fallgren också påvisa, att det finns morfologiska likheter mellan förhistoriska byar och de historiska, vilket visar att byn som livsform funnits i ett längre historiskt perspektiv. Han förordar användandet av ett begrepp för byar som är tämligen brett beskrivet som i följande citat *”…kan en by kortfattat och enkelt beskrivas som en grupp av minst två gårdar med ett gemensamt namn, vars ägor och hägnader gränsar till varandra. Gårdarnas ägor har antingen varit blandade inom en eller flera gemensamma hägnader eller varit enskilda och särhägnade. Utanför hägnaderna har en eller flera former av gemensamma resurser funnits.”*.[80]

Några forskare har framhållit behovet av en snävare definition av bybegreppet. Katalin Schmidt Sabo framhåller att definitionen av en by bör baseras på ett socialt sammanhang som innefattar någon form av *samarbete*, en gemensam social praktik. Definitionen med krav på samarbete mellan gårdar känns även igen inom dansk och tysk forskning.[81] Även Joakim Thomasson ser byn i detta perspektiv och sammankopplar den med samhällets övergång till feodala former. Han efterlyser en mängd olika parametrar i bybegreppet för att fånga de handlingar och aktörer som låg bakom bybildningen. Den sociala praxis för bybildning med samarbete som präglar medeltiden kan inte påvisas i äldre tidsperioder, och Thomasson vill istället beteckna förhistoriens byar som gruppbosättningar.

Den halländska byns biografi

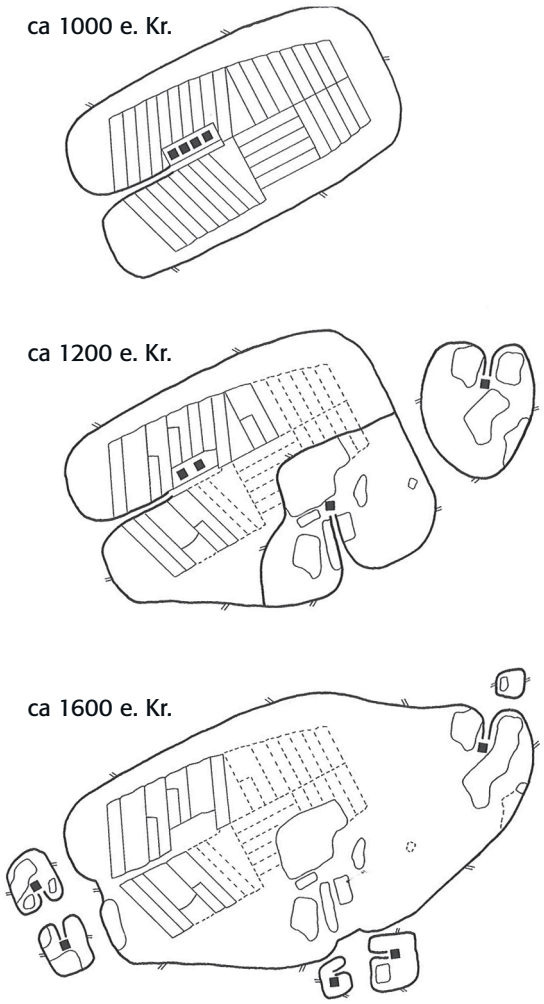
Halland har karaktäriserats som ett landskap utan en bestående bybildning, där bebyggelse utgjordes av ensamgårdar eller småbyar. I Christina Roséns avhandling kring de medeltida och tidigmoderna byarna tar definitionen sin utgångspunkt i det historiska källmaterialet, där gårdarna var tydligt uppdelade i kamerala enheter och hade brukningsgemenskap i det gemensamma inägogärdet. I den svenska jordeboken från 1646 framgår att Hallands byar generellt var små bestående av bara några få gårdar. Stora byar

78 Erixson 1960:195; Helmfrid 1962:2; Sporrong 1985:66; Rahmquist 1996; Widgren 1997:40f; Blomkvist 1999:10; Rosén 2004:61.

79 Martens 2009:11; Porsmose 1988

80 Fallgren 2006:92ff

81 Steensberg 1953; Becker 1982; Jahnkuhn 1985; Schmidt Sabo 2001:52; Rosén 2004.60f; Thomasson 2005; Porsmose 2008

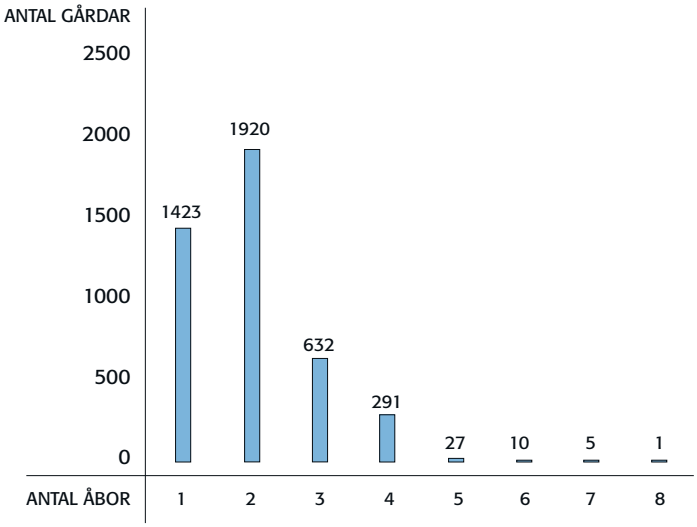
Figur 2:3. Hallandsmodellen som beskriver bylandskapets utveckling från tidig medeltid till Lantmäterikartornas tid. Ur Connelid 1999. Modellen finns även i en modifierad variant bestående av 5 faser (Connelid 2004).

med över 20 gårdar hör till undantagen.[82] Den halländska agrarbebyggelsens utveckling har presenterats och utvecklats i flera sammanhang i Hallandsmodellen och den skall kort refereras här:[83] Vid övergången vikingatid – tidig medeltid etablerades flera gårdar på nya lokaler. Detta sker samtidigt som den brukade marken (åker och äng) delades upp efter ett storskaligt system i en mängd långsmala parceller, så kallade bandparceller, ett fenomen som kan iakttas över stora delar av södra och västra Sverige. Förändringen var av en sådan omfattning att den knappast hade kunnat växa fram ”av sig självt” utan anses bero på politiska förändringar som gjorde det möjligt för vissa jordägare att styra uppdelningen av marken. Med början under 1200-talet togs systemet med bandparceller delvis ur bruk och marken fördelades efter andra principer. Man minskade den odlade arealen och boskapsskötseln fick allt större betydelse. Det var sannolikt vid denna tid, kring mitten av medeltiden, som ensädet etablerades som huvudsakligt odlingssystem i Halland och en ”låsning” av landskapet i olika funktioner – åker, äng, betesmark – tog form. Vid samma tid påbörjas en flyttning av gårdar till lägen närmare utmarkerna. Det har föreslagits att dessa flyttningar skulle ha ett samband med den alltmer ökande betydelsen för boskapsskötsel under senmedeltid. Man kan hypotetiskt tänka sig att man samlade den minskade åkermarken inom ett område, som lätt kunde kringgärdas. Utanför detta område anlades betesmarker och fägator som ledde boskapen ut mot de stora betesmarkerna på utmarkerna, som var många gånger större än den odlade marken. Flyttningen av gårdar ut mot och på utmarken pågår ända fram till skiftesreformerna under 1700-talets senare del.

I fråga om bybegreppet är den tidigare beskrivna skillnaden mellan Norge och andra skandinaviska områden, kanske överdriven. Efter en genomgång av Hallands landsbeskrivning från år 1729, framgår att två tredjedelar av gårdarna hade mer än en brukare, från två upp till åtta stycken. Absolut vanligast var två brukare. Ur skattesynpunkt betraktades dock gården som *en* gård. Utifrån uppgifter i jordeböcker från 1500- och 1600-talet, framgår att förhållandena bör ha varit liknande i Halland

82 Rosén 2004:58f

83 ex Connelid & Rosén 1997; Connelid 1999; 2002; 2004, Håkansson 2004, Rosén 2004:55ff

Tabell.2:1. Sammanställning baserad på uppgifter i Hallands landsbeskrivning år 1729, som visar antalet åbor per gård. Två tredjedelar av gårdarna hade mer än en brukare, från två upp till åtta stycken. Absolut vanligast var två brukare.

under denna period.[84] Även i Danmark finns uppgifter från 1600-talet om gårdar med 3–4 brukare. Brukarna delade upp gårdens byggnader sinsemellan, eller så kunde alla ha del i samtliga gårdsbyggnader.[85] I nordvästra Skåne var förhållandena liknande under 1500-talet, med ett landskap av ”ensamgårdar”, men med flera brukare kallade gårdsmän på varje gård. Vanligast var 2–4 brukare men i de äldsta gårdarna var de ännu flera. Gården betraktades emellertid som en enda jordeboksenhet som betalade tionde, skatt och andra avgifter.[86] Gårdar med flera åbor finns även i Småland.[87] Att flera brukare delar på en gård kan ses som en form av ”skatteplanering” eller praktisk lösning i kristider, när en bonde inte kunde klara en gård ensam. Men sannolikt har det även varit en social strategi, där hushåll med gemensam släkt eller bakgrund valde att bruka en gård tillsammans.

Förekomsten av flerbrukargårdar under medeltid och äldre perioder, är svårare att belägga. I halländskt arkeologiskt material finns emellertid flera möjliga exempel, som diskuteras längre fram (exempelvis RAÄ Skrea 193, fig. 2:4). Det finns omständigheter då flera brukare, med inbördes varierande sociala relationer, kan ha samlat sina bebyggelser inom en gårdstomt. Storgårdar kan ha bestått av flera underliggande bruksenheter, lokaliserade inom en större toft. Likaså en brytegård kunde vara uppförd i direkt anslutning till en huvudgård.[88] De äldre landskapslagarna beskriver separata boningshus för de egendomslösa som var uppförda innanför bondens gårdsled (troligen grophus).[89] Man kan också tänka sig att gårdsfamiljer bestått av mer än ett hushåll, med exempelvis bostadshus för äldre generationer. Denna tolkning har gjorts av tidigmedeltida gårdar i England, där gårdstomter vanligen påvisat flera samtida hushåll.[90] Man får heller inte glömma att månggifte förekom i

84 Sandklef 1954:511ff

85 Vensild 1994:61; Rensbro 1998

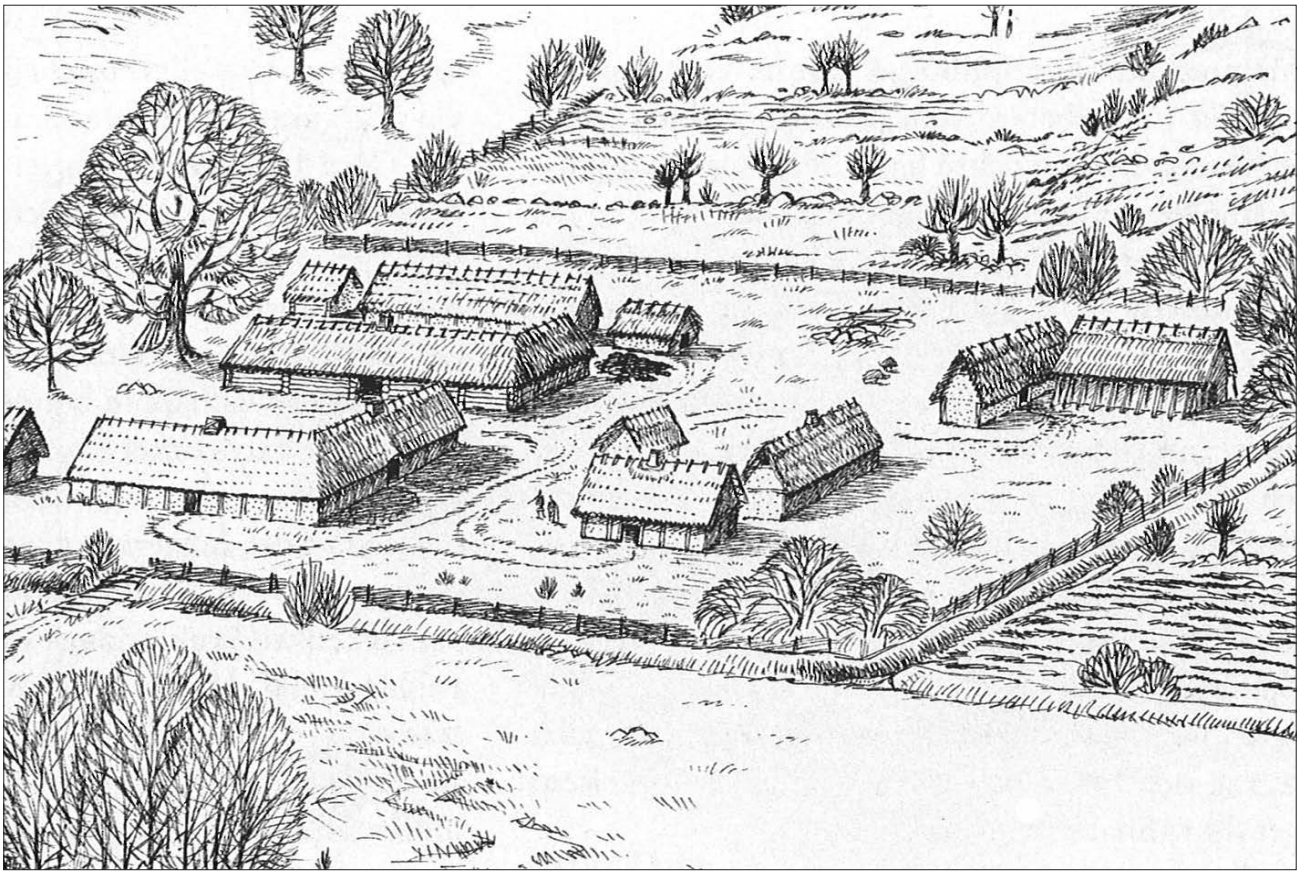
86 Anglert 2008:133

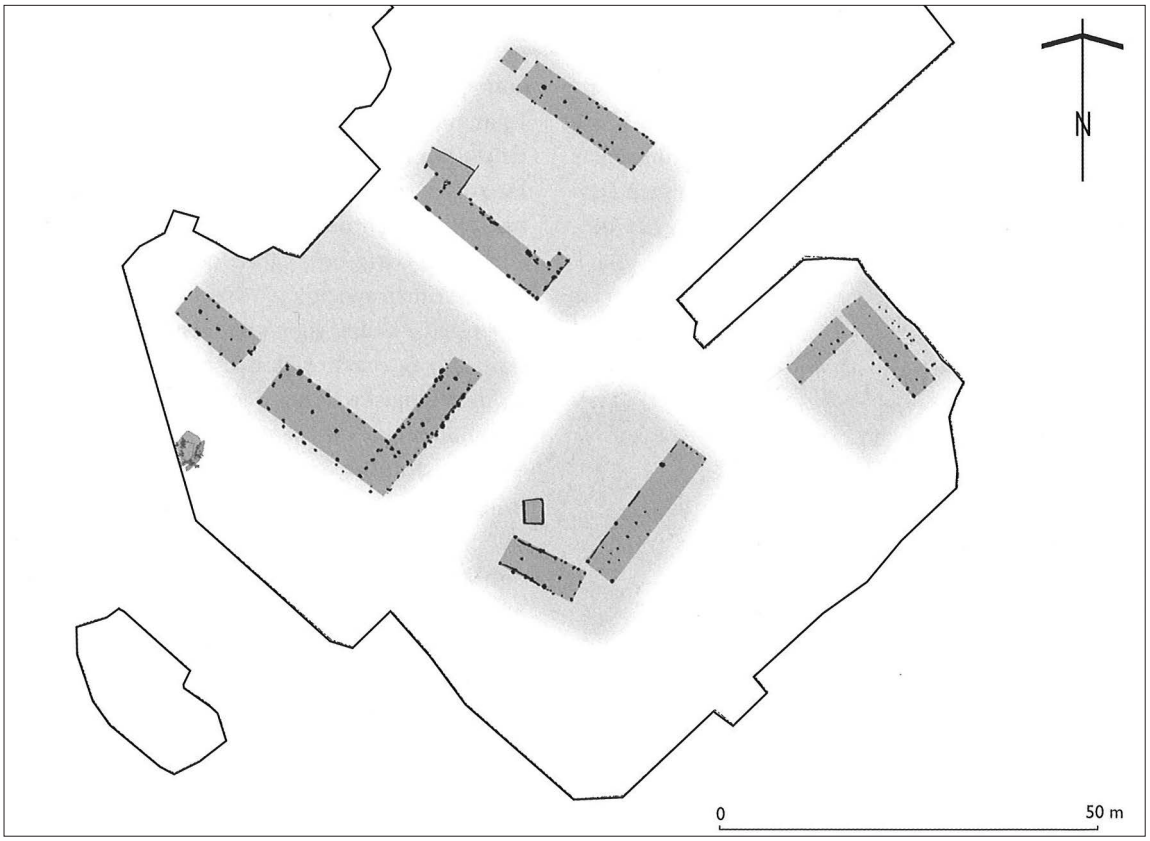
87 Höglin 1998:25

88 Myrdal & Tollin 2003

89 Hoff 1997:59

90 Astill & Grant 1988:51 ff

Figur 2:4. Bebyggelsen Sotarp, Skrea RAÄ 193, som utvecklas till en gård med flera brukare under tidig medeltid. Ill: A. Andersson. Ur Håkansson 2004 s. 301, fig. 10 och 11.

Norden före kristendomen, vilket bör ha påverkat gårdens sociala organisation.[91]

Begreppet by är till synes problematiskt och det är svårt att hitta *en* definition som är relevant för alla regioner, tidsåldrar och typer av samhällen. Kanske är det något vi får acceptera att byn kan definieras på mer än ett sätt, beroende på sammanhang. I sociala studier av byar är det emellertid viktigast att försöka förstå den sociala organisationen och se vilka handlingar och aktörer som låg bakom byns uppkomst. Men den medeltida bybildningen är bara en av flera genom olika tidsepokrar och därför kan det även vara av betydelse att studera den ur ett lite längre tidsperspektiv. Detta ansluter till tidigare forsknings resonemang, exempelvis av Callmer och Porsmose, att det finns en betydande områdeskontinuitet mellan förhistoriska och historiska bebyggelser. För de byar som ingår i aktuell studie, kan detta område i huvudsak sammanfattas i de historiska byarnas inägoområden. Inom dessa områden framträder både bebyggelser, gravfält och brukad jord som går tillbaka långt i förhistorien. Om dessa bebyggelser, likt Thomassons uppfattning, endast ska betraktas som gruppbosättningar och inte byar, återstår för forskningen kring äldre perioder att diskutera. Att det förekommit en bygemenskap med praxis för samarbete kring exempelvis jorden eller boskapsskötseln, verkar dock inte orimligt.

I definitionen av den halländska tidigmedeltida byn går det därför att ta fasta på Fallgrens bybegrepp, där byn är en livsform som går tillbaka långt i förhistorien. Utgångspunkten för denna studie är således att en by består av minst två gårdar med ett gemensamt namn, vars ägor och hägnader gränsar till varandra. Men relevant är naturligtvis andra förespråkares krav på social praktik. Denna sociala praxis kan vara problematisk att påvisa, men diskuteras här dels utifrån *storgårdarnas roll i byorganisationen* och dels utifrån *den funktionella gemenskap* som påtalas såväl av Fallgren som inom kulturgeografin, som exempelvis syns i bybornas gemensamma hägnader, tegblandning i åker och äng eller samfällt bete.

Att hitta tidigmedeltida gårdar

Som framgått kan lämningar efter medeltida bebyggelse på den halländska landsbygden ofta vara svårfångade objekt. Men genom att förena flera metoder har ett antal bebyggelser lokaliserats, där just kombinationen fältarkeologi och kartstudier särskilt bör poängteras. Fältarkeologin bidrar med en förförståelse för det lokaltopografiska landskapet och finner bebyggelser genom metalldetekteringar och grävning av sökschakt. Erfarenheter visar att tidigmedeltida gårdar ofta visar på en närhet till någon form av vattenområde, men behöver inte nödvändigtvis vara placerade i topografiskt gynnsamma lägen. Just närheten till vatten är en indikator som konstateras även i andra regioner. När väl en fornlämning är hittad och ska undersökas urskiljer sig de tidigmedeltida huslämningarna ofta från de äldre genom att ha stora, avlånga, nästan rektangulärt formade stolphål. Även orienteringen av huskropparna är annorlunda. Under hela förhistorien, alltsedan stolpburna hus börjar uppträda under neolitikum, är husen till största delen öst-västligt orienterade. I slutet av 900-talet kan man se tendenser till förändring, med smärre avvikelser från denna anrika tradition. Men det är under perioden 1050–1150 som en större förändring urskiljer sig, där husen istället orienteras efter en nord-sydlig axel och angränsande riktningar. Denna tendens sjunker markant under perioden 1150–1250, där husen återigen närmar sig en öst-västlig orientering. Hur denna förändring i husens riktning under tidig medeltid ska förklaras ska inte utredas här, men torde vara en *anpassning till andra strukturer* såsom toftgränser eller andra markindelningar

91 Myrdal 1999:94

(se vidare tofter och byns rumsliga struktur). Utifrån skånska studier sker anpassningen till en nordsydlig orienteringsprincip först under högmedeltid, och ska ses i ljuset av utvecklingen mot L- och U-formade gårdar, eller som en anpassning till långsmala tofter.[92]

Det andra stödjebenet för att lokalisera medeltida bebyggelse är retrogressiva analyser av halländska historiska kartor. I denna studie finns inte utrymme för en djupare redogörelse för metoden, utan här hänvisas till de arbeten som gjorts bland annat i samband med anläggandet av Västkustbanans dubbelspår förbi Falkenberg.[93] Det som är relevant här är kartstudiernas möjligheter att lokalisera äldre bebyggelselägen genom uppgifter om bebyggelsenamn, bonitet och andra specifika rumsliga arrangemang såsom teg- och hägnadstrukturer samt ägoförhållanden. När det gäller bonitetsuppgifter är utgångspunkten att höga bonitetsvärden återfinns närmst gårdslägen som ett resultat av gödsling. I exempelvis Skåne är det generella mönstret att de högsta värdena ligger i anslutning till de historiska bytomterna, som oftast visar på medeltida anor. Höga värden i mer perifera delar av byarna har föreslagits vara spår efter medeltida torpbebyggelser eller ännu äldre bosättningar.[94] För halländsk del, där den historiska bebyggelsen ofta flyttat från de centrala inägoområdena ut mot utmarken, har kopplingen mellan hög bonitet och dessa gårdar brutits. I gengäld avspeglar höga värden troligen de övergivna gårdslägen som legat på inägomarken före förflyttningarna. I flera fall kan områden med höga bonitetsvärden relateras till lägen för bebyggelsenamn i kartorna, eller bebyggelselämningar från äldre medeltid, men de kan i andra fall också avspegla förhistoriska boplatser. Likaså kan ägouppgifter och tegstrukturer ge information om övergivna gårdslägen, där utgångspunkten är att de främst sammanfaller med tegområden med sammanhängande ägoblock på inägomarken. Riktigt stora ägoblock har även tolkats som spår efter storgårdar.[95]

Tofter som bebyggelseindikerande namn

Toftens inre struktur

Ett av de bebyggelseindikerande namn som starkast kan relateras till övergivna bebyggelseområden är *toften*. Toften är en utpräglat nordisk bebyggelseterm och var ett inhägnat område avsedd för gårdens bebyggelse, men kunde även innefatta anslutande åkrar. Tofterna var kärnan i byarna och har ansetts utgöra grunden för markrättigheter i byn, beskattning och rättslig status.[96] Enligt de danska landskapslagarna tillhörde toftmarken initialt den enskilda gården till skillnad från bygemensamma fälader, ängsmarker och åkermarker, det s k *utlændet*. Om en gård däremot flyttades eller lades ner skulle toften bli gemensam åker.[97]

Toftnamnet har använts som bebyggelsehistorisk källa och dess innebörd i bybildningsdiskussionen har nötts flitigt inom bland

92 Thomasson 2005:107f

93 Connelid 2004. Med retrogressiv avses kulturgeografers metod att med ett yngre, tidsmässigt flerskiktat, källmaterial belysa äldre förhållanden.

94 Riddersporre 2003:232ff

95 Connelid 2004; Riddersporre 2003:234; Jönsson & Persson 2008:64f

96 Dahl 1942; Carelli 2001:40ff; Schmidt Sabo 2005:46ff

97 Hoff 1997

annat arkeologin och kulturgeografin.[98] För att sammanfatta detta kort handlar det om i vilken grad tofterna speglar medeltida förhållanden, och om de har en förbindelselänk tillbaka i yngre järnålder. Generellt har tofterna kopplats till de historiska byarnas äldsta bebyggelsefas, vilket bekräftats i flera fall inom dansk och skånsk arkeologi, genom fynd av vikingatida lämningar i dessa områden.[99] I området kring Malmö, där flera byar undersökts, visar resultaten också att inte alla bebyggelser lämnat spår efter sig i form av toftnamn. Inte mindre än ett 25-tal undersökningsområden med lämningar från perioden yngre järnålder–tidig medeltid saknade här spår i kartorna efter toftnamn.[100] Som vi ska se längre fram förekommer detta fenomen även i de halländska byarna.

Olika varianter av toftnamn har varit föremål för diskussion, exempelvis om skillnader mellan toften och pluralformen *tofterna* representerat en eller flera gårdar. Kartstudier pekar på att pluralformer på toftnamn är vanligast förekommande där flera gårdar delat på ett toftområde. Med exempel från västra Skåne har detta även bekräftats arkeologiskt, med förekomst av flera gårdsenheter inom toftområden, samt toftgränsindelningar i form av grävda diken. Fler undersökningar av toftområden krävs emellertid för att ge ett säkrare svar i frågan. Enligt Anette Hoff finns det tecken på att toftbegreppet förändras under loppet av tidig medeltid. I de äldsta danska landskapslagarna, som även innefattade Halland, förekommer ordet toft endast som *hustoft,* medan det i yngre källor nämns ensamt eller som huvudtoft, gamletoft eller obebyggd toft. Enligt Hoff är detta en effekt av en omreglering av byn och ett övergivande av tofter under loppet av medeltiden, och kopplar detta till de historiska kartornas toft eller toftåkersnamn, som är lokaliserade i perifera delar av bymarken.[101]

När det gäller toftnamnens innebörd är exemplen dock få som kan påvisa en struktur med bebyggelse och eventuella tilliggande åkrar. Hur miljön såg ut utanför gårdsplanen och hustoftens gräns under sen vikingatid och äldre medeltid, är till största del outforskad mark. Utifrån några få halländska exempel framgår dock att gårdsplatsen bör ha varit omgiven av brukad jord. Ett antal arkeologiskt undersökta gårdar kan relateras till områden i historiska kartor med ägonamn som innehåller ordet ”toft” eller ”toftåkrar”, och där åkermarken visat på hög bonitet. Toft som ägonamn i områden som ligger avsides från känd bebyggelse, kan med största sannolikhet påvisa att det funnits tidigare bebyggelse. För att belysa toftens interna struktur ges ett exempel från lokalen Tvååker RAÄ 88, där bebyggelselämningar undersöktes inom ett område med ägonamn, som i storskifteskartan 1811 benämndes ”Lalatoften”.[102] ”Lala” kommer troligen från Lale, alltså mansnamnet Lars. Bebyggelsen bestod i huvudsak av 18 byggnader från perioden ca 950–1200-tal. Inga yngre bebyggelser är kända, varken i arkeologiskt eller historiskt material, och området ligger avsides i förhållande till de historiskt kända gårdarna. Det är därför tydligt att namnet Lalatoften i kartan är spår efter en övergiven gård, som varit i bruk under yngsta vikingatid och äldre medeltid (fig. 2:5). Men, det finns även vendeltida gårdslämningar samt vikingatida dateringar och frågan är om denna närvaro ska härledas till toften, eller om den endast visar på en viss kontinuitet i området.

I byarna hade toften en särställning och

98 Dahl 1942; Riddersporre 1995; Hoff 1997; Jönsson & Persson 2008.

99 Porsmose 1988; Riddersporre 1998; Connelid 2002; Carelli 2001:41f; Thomasson 2005:62ff

100 Jönsson & Persson 2008:202

101 Hoff 1997

102 Håkansson 2013a

Figur 2:5. Digital bearbetning av storskifteskartan över Tvååkers by 1811, med namnet Lalatoften som kan relateras till den senvikingatida och tidigmedeltida bebyggelsen vid Tvååker RAÄ 88. Inga yngre bebyggelser är kända, varken i arkeologiskt eller historiskt material, och toftområdet ligger avsides i förhållande till de historiskt kända gårdarna. Inom toftområdet har bebyggelsen ursprungligen legat på en centralt placerad hustoft, omgiven av toftåkrar.

utelämnades vanligen i samband med omskiftande av inägorna. Därför kan studier av toftернas storlek och form i vissa fall ge information om förhållanden som rådde före kartornas tid.[103] Connelid & Maschers undersökningar av halländska byar visar också, att gränsmarkeringar i kartorna ofta går tillbaka på äldre strukturer, där exempelvis åkertegars gränsdiken ”återbrukats” fram i modern tid. Studerar man ägonamnen på åkertegarna vid Lalatoften, framgår att det funnits ett centralt område benämnt ”Lalatofta”, bildandes en långsmal toft. Detta bör motsvara det som i de äldre landskapslagarna kallades hustoften. Det är också här som delar av den äldsta bebyggelsen från sent 900-tal påträffades. Runt hustoften består ägonamnen av toftåkersnamn som ”Lalatofts åker”,” Lalatofts store åker”, samt ”Lalatofts åkerfallet”. På ett pedagogiskt vis finns denna information bevarad i kartmaterialet, som visar hur gårdens

103 Jönsson & Persson 2008

byggnader legat centralt på toften och omgivits av åkermark. Denna odlade mark kan inte tolkas på annat vis, än att den motsvarar Lars gårds brukade jord, som legat inom toften.

Bebyggelsens orientering i nordväst-sydöstlig riktning var anpassad efter gränsmarkerande diken, som vid den arkeologiska undersökningen tolkades vara samtida. I nordväst och sydöst om bebyggelsen hittades dessutom smala diken, som kan vara spår efter en samtida indelning av den brukade jorden. Intressant är att även kartans parcellindelningar från tidigt 1800-tal har en likartad sträckning. Gränsernas orientering har alltså levt kvar vid senare omskiftningar av byns åkermark, efter att toften övergivits under högmedeltid.

Stämmer tolkningen att ägonamnet Lalatofta motsvarar utbredningen av gårdens byggyta, det vill säga hustoften, har den varit långsmal, rektangulär till formen och cirka 3700 m² stor. Det övriga området med toftåkrar var cirka 15 500 m² stort och om de ingått i toftområdet har vi en gård, som varit närmre 2 hektar stor. Detta skulle stämma med Hoffs analyser, att de vikingatida och tidigmedeltida tofterna var betydligt större än senare tiders omreglerade tofter. De förra hade ofta en storlek på mellan 1 och 2,5 ha.[104] Arkeologiska undersökningar visar också på stora tofter från samma period exempelvis Vorbasse och Østergård på Jylland på 2–2,5 respektive 6,15 ha, Naffentorp och Sunnanå utanför Malmö på 3 respektive 4,5 ha, och Hjärup utanför Lund där toftmarken uppskattades till 4,5 ha.[105]

I de flesta fall är toftnamnen i kartorna inte lika informativa när det gäller den inre toftstrukturen, och områden och ytor består vanligen av endast ett toftnamn. Av de undersökningar som gjorts under mark på ytor som i de historiska kartorna innehåller namnet toft, är resultaten däremot samstämmiga ifråga om dateringar. Undersökningar från exempelvis Söndrums, Stafsinge och Tvåkers socken visar på bebyggelselämningar från perioden ca 950–1250, men har också en kontinuitet tillbaka i äldre vikingatid och kanske vendeltid. Även äldre lämningar förekommer i dessa områden men det är svårt att avgöra i vilken grad de kan sammankopplas med själva toften. De eventuella toftgränser som konstaterats vid ett fåtal bebyggelser, är troligen inte äldre än sen vikingatid. Sammantaget kan alltså begreppet toft relateras till senvikingatida och tidigmedeltida bebyggelser, vilket i stort verkar överensstämma med danska och skånska förhållanden.

Tofter och byns rumsliga struktur

Med utgångspunkt i tofter och andra bebyggelseindikerande namn från de historiska kartorna, har det gjorts försök att visa på äldre förhållanden i byns rumsliga struktur, särskilt från Skåne men även Halland. Schmidt Sabo menar på att tofternas belägenhet har haft en påtaglig inverkan på hur byarna fick sin form. I hennes studie från västra Skåne dominerar ett mönster där tofterna ligger som en ring kring bykärnan och den gemensamma bygatan, även kallad *forten*. En form som avviker är radbyarna där tofterna ligger samlade på rad längs gårdarnas ena sida. Ett fenomen som även påtalas är de s k dubbelbyarna där toftmarkerna indikerar att de ursprungligen tillhört en by men att den vid något skede expanderar och delas upp i två byar, en ursprunglig moderby och en utflyttad torpby. Även byar i Malmöområdet visar på samma rumsliga toftmönster som i västra Skåne, även om strukturen varierar kring själva bykärnan. I Mats Riddersporres forskning kring byar i Ystadstrakten, framträder ett liknande mönster med toftmarkerna samlade i en krets kring bykärnan. Men det som också är gemensamt för de skånska byarna, är tofter som är placerade

104 Hoff 1997:121

105 Hoff 1997:116; Olsson *et al*. 2005; Jönsson & Persson 2008; Schmidt Sabo 2001; Sørensen 2011:289.

Figur 2:6. Spannarps by vid storskiftet år 1807. På kartöverlägget har samtliga ytor med bebyggelseindikerande namn markerats, som troligen speglar en del av byns rumsliga struktur under tidig medeltid. Baserat på Connelid & Mascher 2003:113.

i byns ytterområden och toftstrukturer som indikerar förekomst av stor- eller huvudgårdar under äldre medeltid. I Riddersporres analyser framträder här en regional modell för byarnas hierarkiska struktur bestående av en huvudgård, ofta med en kyrka placerad på toften, och ett antal normalstora gårdar och mindre enheter, vars socialt underordnade position ofta är understruken av topografin. Ibland förekommer även privat, särhägnad åkermark i byn som i landskapslagarna refereras som *ornum*.[106]

I kontrast till södra och västra Skåne visar kartanalyser av byar i norra Skåne på ett toftmönster, där bebyggelsen verkar ha flyttat från lägen ett stycke in på inägorna och ut mot utmarksgränserna. Det rör sig inte om några längre sträckor, men visar tydligt på en ändring av bybebyggelsens läge. Analyserna har också gett flera indikationer på att tofter funnits en bra bit ute i vångarna, samt på tofter som kan ha tillhört storgårdar. Delar av norra Skåne anknyter därmed till den av rörlighet präglade halländska utvecklingen, med flyttning av bebyggelse och ändring av gärdessystem.[107]

För Hallands del är toftnamn tämligen vanligt förekommande i de historiska kartorna. För närvarande finns ingen genomgripande analys av toftnamnens rumsliga fördelning i de halländska byarna. Ett pilotprojekt är Connelid och Maschers studier av tofter och andra bebyggelseindikerande namn i historiska kartor från Himle härad, som innefattar ett landskap i både kust-, mellan- och skogsbygd. Studien visar att det företrädelsevis förekommer områden med toftnamn i övergivna bebyggelselägen, ett stycke in på inägorna och närmare stora sammanhängande åkerpartier (fig.2:6). Den rumsliga spridningen visar på en variation med byar som innehåller stora sammanhängande områden med tofter, och några byar som endast har en eller ett par ägor med toftnamn. I flera byar förekommer spridda toftområden på inägomarken, vilket är tydligast i de större byarna, men i andra fall består toftstrukturen även av ett större område, samt ett eller ett par mindre områden.[108]

Sammantaget indikerar undersökningen i Himle härad att flera byar haft en rumslig struktur, bestående av flera tofter som legat utspridda över ett större byområde. Frågan är emellertid i vilken grad det speglar äldre förhållanden. Med utgångspunkt i arkeologiskt undersökta toftområden i Halland, samt erfarenheter från andra gammeldanska områden som Skåne, är det mycket som talar för att detta toft-mönster speglar en del av byformen under tidig medeltid (se vidare avsnitt Bylandskapet)

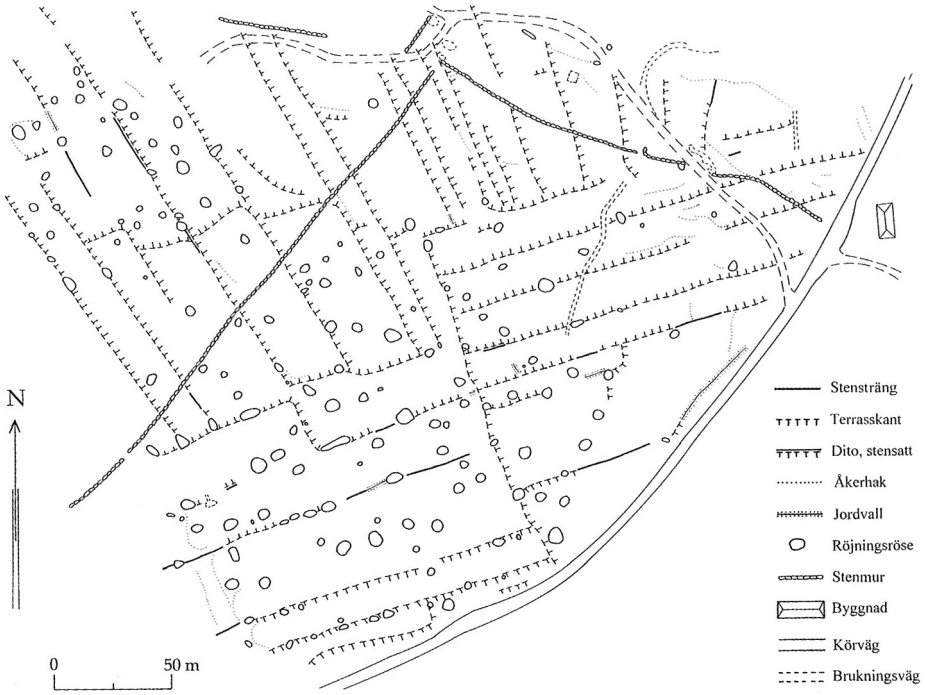
Vikingatida och tidigmedeltida markindelningar

Ingående i bylandskapet är också den brukade marken. Odlingssystemet som framträder i de historiska kartorna är det för Västsverige vanliga ensädet, d.v.s. åkermarken brukas årligen utan regelbundna trädesperioder. Men Halland ingår, tillsammans med norra Skåne, Småland och Västergötland, i en region där det finns spår av storskaliga markindelningar, *bandparceller*, som ofta daterats till vikingatid och tidig medeltid (ibland äldre). Bandparcellsystemen förekommer både i kust-, mellan- och skogsbygd och som odlingssystem har det tolkats som ett gräsmarksbruk som inneburit någon form av växelverkan mellan odling, träda och bete. Den ursprungliga avgränsningen av parcellerna gjordes med diken men efterhand uppkom terrasskanter, jord- och stenvallar. I samtliga aktuella byar kan parcellerna spåras i kartorna, men har också hittats

106 Hoff 1997:152; Riddersporre 1989; Skansjö, Riddersporre & Reisnert 1989; Riddersporre 2003:147ff; Schmidt Sabo 2005:51ff; Jönsson & Persson 2008:100.

107 Connelid 2002:440ff.

108 Connelid & Mascher 2003

Figur 2:7. Exempel på dokumenterade bandparceller vid Guttared, RAÄ 173 Sibbarps socken. Ur Connelid 2007:25.

fysiskt främst i form av grävda diken. Enstaka försök har gjorts att datera dem med hjälp av ^{14}C-dateringar av torv från igenvuxna diken, med avsikten att få en tidpunkt för själva övergivandet. I exempelvis Skrea by erhölls dateringar både till perioden 1000–1200 och 1200–1300-tal, vilket pekar på ett eventuellt övergivande under högmedeltid.[109]

Parcellssystemen föreslås ha haft stor betydelse såväl samhälleligt som landskapsmässigt och berört merparten av de bebyggda delarna av Danmark under perioden ca 900–1200. Enligt detta förslag är det främsta argumentet den stora geografiska spridningen och de regelbundna parcellmönstren, som ytterst avspeglar centralistiska strävanden från den tidiga danska kungamaktens sida, för kontroll av mark och indrivning av skatter. Ute i bygderna har det förelegat ett ömsesidigt intresseförhållande mellan lokala storjordsägare och kungamakten att införa parcellsystemet, såväl på det politiska/ideologiska som på det praktiska, ekonomiska planet. Men det har också satts frågetecken kring både dateringar och de lokala sammanhangen kring bandparceller, bland annat vid undersökningar i samband med utbyggnaden av väg E4 i nordvästra Skåne. Här hävdas att i ljuset av den generella samhällsutvecklingen finns det inga förutsättningar för odlingar inom ett bandparcellsystem i detta område förrän cirka 1200, i avsaknad av aktörer att genomdriva drastiska landskapsregleringar.[110]

Inom forskningen idag finns således ingen enkel tolkningsnyckel för den samhälleliga kontexten kring bandparcellsystemen, och de har exempelvis inte kunnat relateras till några

109 Svensson & Connelid 2007

110 Connelid 2002; Anglert 2008:128ff

tydliga bebyggelsestrukturer. Kunskapsluckor finns också generellt kring införandet av odlingssystem, indrivning av skatter och genomförande av toftregleringar under äldsta medeltid. Det är därför en svår och stor forskningsuppgift att förklara orsakssammanhangen kring dessa företeelser.[111] Avsikten här är inte heller att diskutera själva odlingssystemet. Men bandparcellerna är en viktig struktur i bylandskapet och vad som hittills konstaterats, är de samtida med den tidigmedeltida bebyggelsen. Vad som generellt framgår i aktuella byar är att toftområden och andra bebyggelseindikerande namn överensstämmer med åkermark av hög bonitet. Materialet indikerar således att det är inom toftområdena som den intensiva odlingen har skett, och kanske har övriga marker i byn i så fall brukats mer extensivt?[112] Hypotetiskt kan man därför tänka sig att gårdarna hade enskilt brukad mark på de stora tofterna, och sedan samarbetat kring övrig jord, eventuellt då i någon form av växelverkan mellan odling, träda och bete. Denna bild kan eventuellt vara en successiv utveckling under tidig medeltid, där den tegindelade jorden efterhand blev större, som ett resultat av expansion och uppsplittring av gårdar, med tanke på den uppdelning av bebyggelse inom tofterna som sker i Halland under 1100-talet.

Byns sociala organisation

I diskussionen kring bybegreppet framhölls behovet av en snävare definition av en by som innefattar ett socialt sammanhang och någon form av samarbete. I forskningen och beskrivningen av de medeltida byarnas interna organisation och relationen mellan gårdar, har oftast samarbetet kring den agrara produktionen stått i fokus. Genom att studera hur gårdarna stod i relation till varandra inom olika driftsformer, kan man även få kunskap om hur de boende i byarna var organiserade socialt. Bebyggelsearkeologins möjligheter att fånga olika gårdars sociala positioner i denna organisation, är genom studier av gårdarnas utformning och materiella kultur. Den byggda miljön får således stå som representant för den sociala organisationen av byborna, eller som Schmidt Sabo uttrycker det: ”*Gårdarna materialiserade den sociala strukturen*”. Valet av material och perspektiv för studier av bebyggelse och bylandskap påverkar tolkningen av vilka människor som verkat där. I de sociologiska perspektivens strukturteorier ges människan en roll i samhällsutvecklingen, som handlande aktör och formande av det sociala samspelet inom de samhällsramar och strukturer som hon befinner sig i. Aktören kan bestå av en individ, en grupp eller av ett större kollektiv och handlingarna som utförs kan ske både på individuell och kollektiv nivå. I de arkeologiska studierna kring interagerande och förändring av landskapet, lyfts ofta den sociala eliten fram i form av stormän och välbärgade mark- och godsägare. Men till aktörer räknas även övriga grupper på den sociala rangskalan, eftersom även de producerade och reproducerade den byggda miljön och bylandskapet, med sina rutinmässiga handlingar och relationer. På detta vis bidrog de alla aktivt till skapandet av samhället och den sociala strukturen.[113]

I Bourdieus habitus-begrepp kring de särskiljande vanor som skapade strukturer mellan samhälle och människa är sociala hierarkier en viktig utgångspunkt. I ett tidigmedeltida perspektiv utgörs det av ett samhälle i förändring, en övergång till ett kristet samhälle med feodala

111 Se exempelvis Hoff 1997; Connelid 2002; Hahnemann 2004; Riddersporre 2008 och olika tolkningslinjer kring införandet av bol, bolskifte och toftregleringar.

112 Jämför diskussion kring förhistoriska röjningsröse- och bandparcellområden i Mascher 2005:45 och där anförd litteratur.

113 Schmidt Sabo 2005:77

drag såsom kungariken med förläningar, skatter, lagar och godssystem med landboväsen. I Skandinavien har utvecklingen under äldre medeltid studerats inom flera fackämnen med diskussioner kring jordbrukens driftsformer, bybildning och social organisation. Här har debatten rört i vilken utsträckning det kontinentala samhällssystemet etableras inom ramen för en skandinavisk kontext, samt vilka samhällsstrukurer det i så fall ersätter i fråga om makt, ägande och kontroll av jord och människor. I allmänhet anses den frankiska godsstrukturen ha stått som modell för de medeltida godsen i Skandinavien vilket främst märks i klostrens och biskoparnas godsinnehav, samt några av de större världsliga frälsegodsen i Danmark. I övrigt bedrevs godssystemen generellt i liten skala jämfört med kontinenten.[114] I Halland verkar systemet ha fått stort genomslag jämfört med stora delar av Sverige om man ser till uppgifter i de första heltäckande jordböckerna från år 1646. Då tillhörde 51 % av gårdarna frälse- eller kyrkojord och 33 % kronojord vilket innebär att endast 16 % av gårdarna ägdes av bönderna själva. Denna ringa andel självägande bönder överenstämmer med danska förhållanden, där 15 % ägdes bönderna själva vid tiden för reformationen.[115]

Det halländska bebyggelsematerialet visar på en tydlig trend i övergången från vikingatid till tidig medeltid, där stora variationer av både hustyper och gårdsstorlekar är påtagliga. Detta pekar på ett samhälle i utveckling eller i en slags kris. I min studie ska det feodallika samhället förstås i ett socialt perspektiv, bestående av olika beroendeband mellan individer och grupper inom ett agrart samhälle. Här stod jordägandet i fokus med vissa släkter (boendes på huvudgårdar) som kunde tillägna sig bondekollektivets (landbor, torpare, fria bönder) produktion genom skatter, tionde och avrad.[116] Utvecklingen mot ett feodalt samhälle har beskrivits inom agrarhistorisk forskning i Sverige, som även ingår i en allmän skandinavisk och europeisk uppfattning. Här talas om *trestegsmodellen*, d v s om en utveckling från vikingatida storgårdsdrift till högmedeltida huvudgårdar, och därefter en övergång till familjebaserade landbogårdar under senmedeltid. Denna förändring ska ha skett något senare i Sverige jämfört med andra europeiska områden som Tyskland.[117] Dessa modeller baseras till största del på studier av historiska källor och kartmaterial, men kan här ställas mot det halländska landskapet utifrån bebyggelsearkeologiskt och kulturgeografiskt material. I vilken grad överensstämmer det halländska materialet med trestegsmodellen och förekomsten av trälar, landbor, storgårdar och huvudgårdar? I denna studie tar jag avstamp i Dodgshons syn på landskapet, där det feodala samhällets hierarkiska struktur går att spåra inom ett integrerat rumsligt/socialt rum.[118] Det feodala systemet var lika mycket en fråga om rumsliga som sociala relationer. I ett lokalt perspektiv kan detta återfinnas i regleringen av byarnas bebyggelser och sociala organisation samt territoriella indelningar av det omgivande odlingslandskapet. I ett regionalt perspektiv är det också en fråga om hur landskapet Halland integrerades som rum av en utomstående kungamakt, inom en begynnande riksbildning. (se vidare *Storgårdarnas roll i byns sociala organisation*, respektive *Halland, en del av det danska riket?*).

Utifrån olika källmaterial och perspektiv beskrivs den tidigmedeltida byn som bestående av flera sociala grupper där en generell indelning kan göras mellan en social elit som förfogade

114 Fallgren 2006:103f

115 Ulsig 1968; Lindkvist 1979; Rosén 2004:26

116 Lindkvist 1979; Klackenberg 1986; Hansson 2001:29

117 Ulsig 1968; Rösener 1992; Myrdal & Tollin 2003; Ericsson 2012:38

118 Dodgshon 1987:187f; Hansson 2001:29

över stora markområden och brukningsrätt över människor, samt övriga jordbrukare. På många sätt finns det därför likheter mellan järnålderns byar och den tidigmedeltida, där en elit oftast kan påvisas som socialt nav och maktcentrum i form av storgårdsägare. Vikingatida runstenar omtalar exempelvis personer som ägde hela byar, vilket påminner om uppgifter från medeltida diplom där hela och halva byar kunde ingå i godsbildningar av olika storlek. Skillnaden dem emellan var att den tidigmedeltida byn ingick i ett samhälle som anses ha praktiserat mer feodala former för organisationen av den agrara produktionen. Detta innebar ett landboväsende som utvecklades i en mer fast form och godssystem bestående av huvudgårdar (*curia* eller *mansio)* och underliggande gårdar (*coloni)*. Huvudgårdarna kunde bebos av jordägaren eller av en bryte (*villicus*) som fungerade som gårdsförvaltare med kontroll och administration av landborna. [119] De underliggande gårdarna kunde drivas av både landbor eller torpare, som anses ha haft olika uppgifter och suttit på gårdar av olika storlek. Torparna hade framför allt en väsentligt större arbetsplikt än de fria landborna.[120]

Även om ett hierarkiskt, feodalt samhälle växte fram under tidig medeltid, behöver en huvudgård inte nödvändigtvis haft maktmonopol i byn. Det fanns fristående grupper som de självägande böndernas gårdar och sedermera även prästgårdarna som ingick i det kollektiva byarbetet. Hur bykollektivet var organiserat i praktiken under äldsta medeltid, vet vi inte mycket om. Men utifrån källor från Västeuropa framgår att jordbrukare, fria som ofria, bildade ett kollektiv kring produktion, rättspraxis och det samfällda arbetet i byn. Detta var således ingen homogen social grupp. Under tidig medeltid fanns heller inget gemensamt begrepp för bönder, utan istället framträder flera benämningar för olika grader av personlig frihet i källorna. I motsats till elitens vertikala, hierarkiskt uppbyggda relation till underliggande gårdsenheter, var emellertid relationer inom bykollektivet mer av horisontell art. Bykollektivet bildade en ekonomisk, administrativ och social enhet som var av betydelse, särskilt i de fall där mer än en huvudgård hade intressen i byn. Den tidigmedeltida byn kan därför inte alltid betraktas som *en* ekonomisk eller social enhet, utan bestod av flera sociala grupper och driftsformer som formade byn.[121]

De medeltida byarna Hasslöv, Flintarp och Torp i södra Halland kanske avspeglar denna komplexa bild av både vertikala och horisontella relationer som förekommit inom ett byområde. Området är inte undersökt arkeologiskt men utifrån analyser av bebyggelseindikerande namn i de historiska kartorna framträder en äldre situation där byarna hänger ihop inom ett större sammanhängande område, med tofter och toftåkrar (fig. 2:8). Kyrkans avsides placering i förhållanden till byn är ett tecken på att en äldre storgård manifesterat sig i nordväst och namn som *Hofgårds* och *Flintarps* åkrar pekar på en huvudgård och torpbebyggelser i den södra delen. Samtidigt har det troligen funnits gårdslägen för förslagsvis andra grupper såsom landbor eller andra självägande bönder, inom områden med toftnamn som kretsar kring Hasslöv och Torp, samt ytor benämnda *Tofterne*.

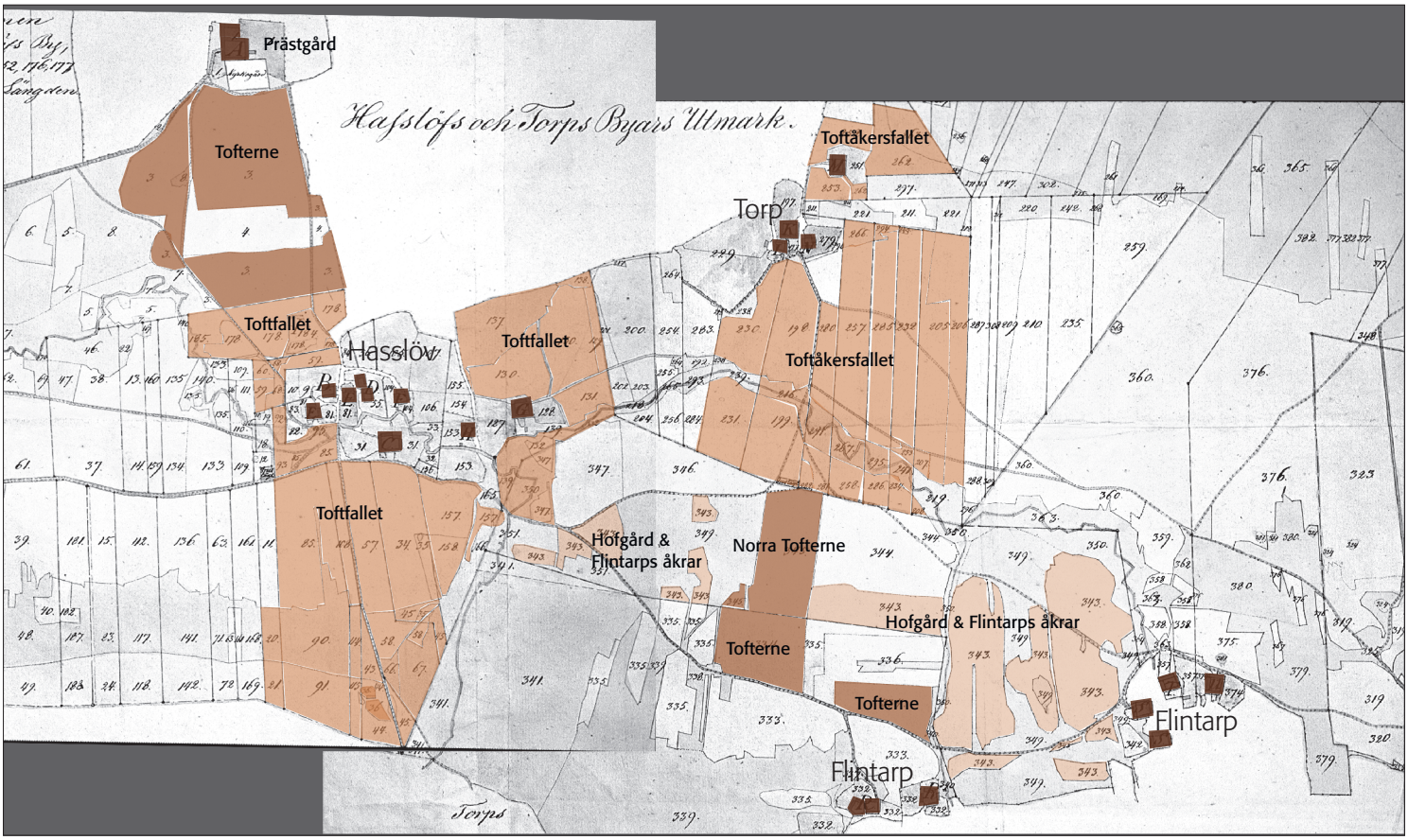
Något om sociala bebyggelsehierarkier

När det gäller perspektiv på bebyggelse och hierarkier har studier primärt gjorts av elitära miljöer från järnålder. Men på senare år finns även exempel från dansk forskning, med rumsliga analyser av vikingatida bostäder från miljöer

119 Ulsig 1968:374ff; Ramqvist 1996; Skre 1996:57f; Olsson 2002:55; Myrdal & Tollin 2003:133f; Schmidt Sabo 2005:75; Fallgren 2006:104ff.

120 Ericsson 2012:50.

121 Mann 1986:394ff; Rösener 1992; Schmidt Sabo 2005:74ff.

Figur 2:8. Bebyggelseindikerande namn på inägomarken i byarna Hasslöv, Flintarp och Torp i södra Halland. Här framträder en förmodad medeltida situation där bebyggelsen hänger ihop inom ett större område med tofter och toftåkrar. I området figurerar hypotetiskt en större prästgård, en eller flera huvudgårdar, samt flera torpbebyggelser och landbogårdar, som avspeglar en komplex bild av både vertikala och horisontella relationer som kan ha förekommit inom ett byområde.

av lägre status.[122] Bebyggelsens inre struktur och storlek under medeltid har inte direkt uppmärksammats inom forskningen i Sydskandinavien. Därför finns inga direkta jämförande sydskandinaviska tidigmedeltida material att tillgå.[123] Skillnader mellan olika hushåll eller gårdar kan visa på *sociala hierarkier* i byarna genom exempelvis gårdens arkitektur, storlek och materiella kultur. Arkeologisk forskning kring olika förhistoriska tidsperioder från senneolitikum och framåt visar att långhus- och gårdsstorlek med största sannolikt avspeglar en social stratifiering, där de stora gårdarna representerar det övre sociala skiktet medan de mellanstora och mindre representerar de lägre skikten. Storleksvariationen betraktas som indikation på en spridning i ekonomisk och social status samt politisk ställning mellan gårdarna.[124] Det hierarkiska perspektivet på bebyggelse har en lång tradition inom arkeologin, med en ranking baserad på yta, antal byggnader eller på graden av centralitet i landskapet. I Norden har hierarkier till stor del studerats utifrån artefaktkombinationer, exempelvis Fabech och Ringtveds pyramidmodell för

122 Beck 2010; Croix 2014

123 Svart Kristiansen 2013:314; Hansson 2014

124 Widgren 1998; Carlie 1999; Arthursson 2005:181ff; Carlie 2005; Strömberg & Carlie 2012; Wranning 2015a:200ff.

att indela boplatsmaterial. Denna delar in bebyggelsen i tre nivåer bestående av ett fåtal platser med överregional betydelse, medelrika miljöer av regional art, samt en bred bas av bebyggelser med enklare föremål och produktion.[125]

Vilka motsvarigheter dessa nivåer har i faktiska bebyggelser är mer oklart och inom arkeologin brukas termer som storgårdar, ibland lite oreflekterat utan närmre precision. Men vad menar vi egentligen med små, normalstora och stora gårdar? Jan-Henrik Fallgren har delat in öländska gårdslämningar från romersk järnålder i fyra grupper: gårdar bestående av 1 hus, gårdar med 2 hus, gårdar med 3 hus, och gårdar med 4–5 hus där bostadshuset också är betydligt större än hos de mindre gårdarna. I en studie av den agrara produktionen har Mats Widgren lagt fram ett förslag på en liknande social bebyggelsehierarki utifrån arkeologiskt material, bestående av smågårdar, mellanstora gårdar, stora och mycket stora gårdar, som var satta i ett system av olika beroendeförhållanden. Indelningen är baserad på en uppskattning av antalet stallade djur och hur stora de olika gårdarna egentligen varit presenteras dock ej.[126] I studier från västra Skåne verkar vikingatida gårdar vanligen ha en byggnadsarea mellan 150–300 m² och till stora gårdar räknas de med en storlek på 370–580 m².[127] Från danskt område finns inga liknande sammanställningar, men studier pekar på att den vikingatida gården generellt varit större än den tidigmedeltida.[128]

I de skandinaviska landskapslagarna finns några omnämnande om antal byggnader som skulle finnas på gårdar av olika social rang. Enligt Östgötalagen skulle en landbogård vara försedd med tre ekonomibyggnader, nämligen lada, kornkammare och stall. I andra svenska lagar omnämns prästgårdar som förutom bostadshuset bestod av tre till sex byggnader.[129] Detta ger i sig ingen information om hur stora gårdarna varit till byggnadsarealen. I irländska rättskällor från yngre järnålder ges en detaljerad bild av gårdar som ägdes av personer med olika status och rang, som även inkluderar generaliseringar av husens storlek. Hur denna beskrivning överensstämde med verkligheten är osäkert, men ger trots allt en intressant bild av hur bebyggelsers storlek är förknippade med olika sociala grupper. *Mruigfer,* de mest välbärgade av *Bóaire* dvs fria bönder, förväntades bo på en gård med ett bostadshus med en diameter på 27 fot och ett uthus på 17 fot (ca 8 respektive 5 meter). Den lägsta graden av fria, ócaires, hade ett hus på 19 fot och ett uthus på 13 fot. Ytterligare en kategori av hus var de något mindre *tech nincis* på 17 fot, som beboddes av fattigare grupper. När det gäller elitens byggnader verkar husen i stort överensstämma med storleken på de mest välbärgade böndernas gårdar. De lägst rankade herremännen, *aire déso*, hade ett bostadshus på 27 fot och de av högst rang, *aire forgill,* bodde i hus med en diameter på 30 fot. Det som istället skiljde elitens bebyggelser från övriga samhällsgrupper, var de försvarsverk av diken och vallar som omgav gårdarna. Kungens hus, *dún*, var betydligt större med en diameter på 37 fot (ca 11 meter) och var försett med dubbla försvarsverk.[130]

Skillnader i bebyggelsers storlek bör således avspegla en social och ekonomisk hierarki,

125 Randsborg 1980; Roesdal 1980; Callmer 1991; Fabech & Ringtved 1995; Näsman 1998; Svanberg 2000; Helgesson 2002

126 Widgren 1998; Fallgren 2006:28f

127 Carlie & Artursson 2005

128 Engberg 1992; Carrelli 2001:52

129 Hoff 1997:60ff

130 Det råder en viss osäkerhet om det är husets diameter eller bredd som avses i källorna. På Irland förekom både cirkulära och rektangulära byggnader under yngre järnålder, se Kelly 1998:361ff

ett utslag av ett stratifierat samhälle, som tar sig varierade uttryck både i bebyggelsemiljöer och bylandskap. Medeltidens samhälle var också i grunden religiöst och hierarkiskt, vilket bör ha varit integrerat i hushållets dagliga liv. Det som definierar social stratifiering eller en social hierarki, är intimt behäftat med definitionen av det samhälle som vi försöker studera. Vad som innefattar ett samhälle är komplext men i ett socialt perspektiv kan det beskrivas som *summan av relationer mellan människor inom ett avgränsat rum.* Dessa rum kan sökas inom hushållet, på gården, i byn eller i bylandskapet. Sociala hierarkier är också en form av relationer, där de primära dimensionerna för skillnaderna i hierarkin består av *status* och/eller *makt.*[131] Dessa relationer är eftertraktade och eftersökta inom forskningen, men kanske också är de mest svårstuderade, då de ofta kan vara immateriella.

För att försöka förstå och identifiera hierarkier, kan det vara relevant att särskilja på ekonomisk och social status, även om de ofta hänger intimt samman. I det agrara medeltida samhället framträder ekonomisk status med en generell uppdelning mellan jordägare och jordlösa, och fria och ofria. Denna hierarki upprätthölls inom ramen för toftstrukturen, exempelvis med huvudgårdar på stortofter och ett antal normalstora gårdar och mindre enheter, vars socialt underordnade position ofta var understruken av topografin.[132] Toftstrukturer och storlek är emellertid en osäker utgångspunkt, då gränsmarkeringar och tofters storlek sällan kan fastställas vid arkeologiska lokaler. Dessutom kan olika agrara inriktningar och strategier samt geologiska förutsättningar ha påverkat toftstorleken i olika regioner, vilket försvårar jämförelser. Inom gårdstomterna kan välstånd istället framträda genom hushållens storlek och förekomst av flera ekonomibyggnader eller spår efter annan produktion. Social status var ofta visuellt riktad mot en mottagare och tog sig externa uttryck i bebyggelsen såsom placering i höjdlägen, byggnadsvolym, byggmaterial, färg, och arkitektur, eller i personliga föremål såsom vapen, metallsmycken och andra dräkttillbehör. Under medeltiden var det troligen tvunget att öppet visa upp status och makt, eftersom makten under denna period ofta var knuten till och beroende av enskilda personer och deras egenskaper och nätverk. Men dessa uttryck var inte absoluta eller universella och dessutom gick det att imitera status och markörerna ändrades beroende på social, ekonomisk eller politisk kontext.[133] Bland eliten försiggick exempelvis en stor förändring av hur man uttryckte status under loppet av 1000-talet. Det märks i att ”metallrika” lokaler försvinner och traditionen med resta stenar, exempelvis i form av skeppssättningar, upphör. Positionen i samhället framhävs istället genom anknytning till kristendomen genom att uppföra gårdskyrkor eller kapell på tofterna. Även nya element i vissa av gårdsbyggnadernas arkitektur hade högt symboliskt och politiskt värde (se vidare diskussion kring Trelleborgshus och kungamakt).

När det gäller bebyggelsehierarkier behöver kontrollen eller makten inte nödvändigtvis vara hierarkiskt präglad, där den utgår ifrån en överhet och sedan strålar nedåt inom en vertikal förklaringsmodell. Problemet med att se hierarkisk struktur som självklar är att de interna maktrelationerna då ofrånkomligt blir statiska, vilket förmodligen är en grov förenkling av samhällsorganisationen. Istället har styrkeförhållandena förmodligen varit mycket rörliga under 1000-talets förändringsperiod i Sydskandinavien. Flera forskare kring både bebyggelse och landskap förespråkar istället ett *heterarkiskt* perspek-

131 Mogren 2005; Magee & Galinsky 2008

132 Hoff 1997:152; Riddersporre 1989; Skansjö, Riddersporre & Reisnert 1989; Riddersporre 2003:147ff; Schmidt Sabo 2005:51ff; Jönsson & Persson 2008:100.

133 Habermas 1984; Castillo 2011; Furrer 2011

tiv, en term som innebär att relationen mellan olika lokaler inte behöver vara strikt rangordnade. Detta öppnar upp för att flera aktörer med olika styrkeförhållanden i förhållande till varandra, varit verksamma inom ett område.[134] Denna utgångspunkt känns angelägen vad gäller byns sociala organisation, där exempelvis en storgård eller huvudgård inte nödvändigtvis haft maktmonopol. Dels fanns bykollektivet, där relationerna var mer av horisontell art, och dels kunde det förekomma byar där flera storgårdar hade intressen, det som inom agrarhistorisk forskning benämns *storgårdsbyar*.[135] Den tidigmedeltida byn kunde därför innehålla komplexa styrkeförhållanden och sociala strukturer, bestående av flera sociala grupper och driftsformer som formade byn.[136] Det samma gäller för strukturer i ett större landskapsperspektiv där exempelvis utgångspunkten i senare tids forskning kring centralplatser, varit att betrakta dem som delar av komplexa *områden*, och inte som *en* specifik central plats, där flera funktioner varit utspridda i landskapet i olika grad.[137]

Storgårdarnas roll i den agrara produktionen

Även om flera sociala gruppers intressen skulle tillgodoses i en by anses det inom flera forskningsdiscipliner, att det var storgårdarnas innehavare som var drivande i utvecklingen av agrarlandskapet under vikingatid och medeltid i stora delar av Skandinavien.[138] Att en huvudgård funnits i en by kan indikeras av förekomst av skattfynd, runstenar, stenbroar, kvarnanläggningar, breda västtorn till stenkyrkorna och eventuell förekomst av en tidig träkyrka. Denna kombination av spår har emellertid visat sig vara svår att återfinna i Halland, vilket anses bero på den diskontinuitet som präglar landskapet. En identifiering av huvudgårdar har därför skett till stor del genom analyser av historiska kartor och skriftliga källor såsom medeltida diplom, brev och jordeböcker. I hög grad speglar detta material en hög- och senmedeltida situation, som sällan kan återföras på tidigmedeltida förhållanden .[139]

Ing-Marie Nilsson har sammanställt källmaterial kring halländska medeltida huvudgårdar och förutom kungsgårdar och gods som framträder i Valdemars jordebok från perioden 1230–1260, finner hon belägg för ett 30-tal senmedeltida huvudgårdar, samt ett tiotal säterier där ett medeltida ursprung inte kunnat styrkas. Gårdarna framträder i hela landskapet, men är främst lokaliserade i de tre sydligaste häraderna Hök, Tönnersjö och Halmstad, samt i Fjäre härad längst i norr.[140] Ett problem för forskningen är att det finns ett kunskapsmässigt glapp mellan senmedeltida huvudgårdar från skriftliga källor och eventuella tidigmedeltida föregångare som kan påvisas i arkeologiskt och kulturgeografiskt material. I några få fall finns det tecken på att omnämnda huvudgårdar, kan gå tillbaka på storgårdar från tidig medeltid. Vid godset Klackarp strax öster om Halmstad, sedermera 1600-talssäteriet Sperlingsholm, har senvikingatida och tidigmedeltida lämningar återfunnits i närheten av säteriets byggnader (RAÄ Övraby 86). Karaktären på bebyggelselämningarna indikerar att det rör sig om en stor-

134 Crumley 1995:2ff; Anglert et al 2006:21f; Lihammer 2007:40ff och där anförd litteratur.

135 Ericsson 2012:286

136 Mann 1986:394ff; Rösener 1993; Schmidt Sabo 2005:74ff.

137 Lundqvist 2000:20f; Anglert et al 2006

138 Hansson 2014:166 och där anförd litteratur.

139 Riddersporre 1998; Hansson 2001:46; Connelid 2004; Lihammer 2007:237

140 Nilsson 2009:179ff.

gårdsmiljö.[141] Bebyggelse i form av en storgård är också undersökt i Söndrum (RAÄ 98b). Lokalen återfinns ett 50-tal meter väster om kyrkan inom ett område benämnt "*Toften*" i de historiska kartorna. Lämningen verkar ha en fortsatt utbredning i östlig riktning och det är fullt möjligt att fler byggnader kan återfinnas närmre kyrkan. Stenkyrkan uppfördes troligen under 1200-talet, men osäkra uppgifter om äldre stolpar och trärester gör gällande att den föregåtts av en träkyrka. Hypotetiskt kan denna träkyrka uppförts som en gårdskyrka inom en storgårds toftområde. Att en huvudgård funnits i byn framgår av senare källor, där *Syndrum Hovedgaard* omnämns under 1500-talet.[142]

Men det finns fler vägar att lokalisera äldre storgårdar i ett bylandskap, framför allt de som innefattar studier av materiell kultur och bebyggelsestruktur. Inom arkeologin definieras storgårdar vanligen utifrån sin manifesta placering och långvariga etablering i landskapet. Storgårdens interna struktur karaktäriseras av en varierad bebyggelse som breder ut sig på en stor gårdstomt och med byggnader av manifest storlek och karaktär. Andra tecken är också förekomsten av handel eller metallhantverk, fynd av högstatusföremål såsom finkeramik och metallsmycken och anknytning till rika gravmiljöer, religiös kult och långväga kontakter.[143] Flera av dessa attribut finns representerade vid de största halländska gårdarna. Storgårdarna hade således både en ekonomisk och social status som tog sig flera olika uttryck, och som visar att de haft flera roller och funktioner.

I historiska källor benämns storgårdar för huvudgårdar, i egenskap av ekonomiskt och administrativt centrum för ett godskomplex, d v s en geografiskt samlad godsmassa med omkringliggande underliggande enheter som landbogårdar eller torp. Denna definition kan vara svår att använda som utgångspunkt inom arkeologin. Dels är det problematiskt att påvisa om gårdar ingått i en godsbildning och dels har gårdarna även haft andra sociala och ekonomiska roller, som inte enbart är knuten till driftsformer inom jordbruket.[144] Fortsättningsvis i denna text används därför termen storgård som ett samlat begrepp och arbetsredskap i diskussionen kring både arkeologiskt och historiskt definierade storgårdar. Termen huvudgård ska enbart här förstås som gårdar som var centrum för en godsbildning.

I takt med att forskningen har genererat en ny bild av det vikingatida samhället, har också nya förslag lagts fram kring jordbruksdriftens sociala organisation och förändring fram i tidig medeltid. Äldre uppfattningar med utgångspunkt i ett relativt jämställt samhälle med likstora gårdar, har ersatts med betoningar av en mer hierarkisk modell, med jordegendomar fördelade på storgårdar.[145] Här har norsk forskning och debatt varit starkt bidragande, exempelvis Tore Iversens och Dagfinn Skres arbeten kring det norska landboväsendets uppkomst, men även svenska empiriska studier av Sigurd Ramqvist kring medeltida frälsegods i Uppland, Clas Tollins arbeten kring ägodomäner och storgårdar i Småland, och Johan Bergs avhandling kring gods och driftsformer i Östergötland.[146] Tongivande är också fältundersökningar och forskning kring aristokratiska centralplatser i Danmark och södra Sverige såsom Järrestad, Lejre, Slöinge, Strøby, Toftegård och Uppåkra,

141 Håkansson & Tegnhed 2012; Nordvall 2013

142 Nilsson 2009:213; Tegnhed 2017

143 Carlie & Arthursson 2005; Söderberg 2005:107ff; Ljungqvist 2006; Hansson 2011:80ff; Strömberg & Carlie 2012:109

144 Se Anglert 1995; Hansson 2001:38 ff. för diskussion kring huvudgårdsbegreppet.

145 Paulsen & Sindæk 2011:4f och där anförd litteratur

146 Iversen 1995; Ramqvist 1996; Skre 1998; Tollin 1999; Berg 2003

samt det tvärvetenskapliga Ystadprojeket kring bystrukturer, jordbrukssystem och storgårdar.[147]

I den samlade bilden från forskningen var produktionen på de stora jordägarnas egendomar organiserad på tre olika sätt som anses ha avlöst varandra under loppet av medeltiden: (1) storgårdsdrift, (2) huvudgårdsdrift och (3) landbodrift. För svenska förhållanden benämner Berg den trestegsmodellen, men beskriver egentligen en allmän skandinavisk och europeisk utveckling. Det som skiljer sig i olika regioner, är framför allt tidpunkten för de olika stegen, samt storleken på godsen som i allmänhet anses ha varit betydligt större på kontinenten jämfört med Skandinavien.[148] Bergs modell utgår ifrån strukturationsteorin och konkretiserar driftsformernas olika rumsliga uttryck i ett tidsgeografiskt diagram. Modellen återger hur arbetskraftens rörelsemönster påverkats av de tre olika arbetsorganisationerna. Det första steget kännetecknas av storgårdar med en arbetsorganisation baserad på trälar och legohjon, som bodde på gården. Denna produktionsform har sina rötter i vikingatid och dominerade under tidig medeltid. Det andra steget kännetecknas av huvudgårdar med dels underliggande torp, vars brukare hade stor arbetsplikt, dels driftsmässigt självständiga landbogårdar, som gjorde få eller inga dagsverken på huvudgården. I stället erlade landborna en fixerad avrad till jordägaren. Huvudgårdsdriften införs under högmedeltid som ett led i effektiviseringen av jordbruket, i samband med odlingsexpansion och frigivning av trälar. I det tredje steget upplöses huvudgårdarna och ersätts av familjebaserade landbogårdar, en utveckling som fullbordades under senmedeltid. Men parallellt med ovan beskrivna samhällsutveckling fanns även fria bönder, som brukade egen jord. Utvecklingen från huvudgårdsdrift till landbodrift är relativt väl belagd, utifrån flera källor.

I byarna märktes denna förändring genom att gårdar med mer jämnstora landbofamiljer växte fram, som i huvudsak betalade avrad till ett fåtal avelsgårdar. Dessa avelsgårdar var vanligen inte belägna inom byn utan tog ett eget område i anspråk, utanför bylandskapet. Däremot är det mer osäkert om en på trälar baserad storgårdsdrift varit den dominerande produktionsformen i Skandinavien under vikingatid och tidig medeltid, och trestegsmodellens första steg är snarare baserad på hypoteser än på empiriskt underlag.[149]

Inom både järnålders- och medeltidsforskningen finns det olika tankegods kring trälarnas roll och status i samhället. Från främst norskt håll hävdas att träldomen varit av stor ekonomisk betydelse för den agrara stordriften, och att trälar även funnits på mer normalstora och mindre gårdar. Samtidigt betonas att det medeltida landbosystemet föregåtts av ett äldre system med landbor, där förhållandet mellan jordägarna och deras underlydande karaktäriserades av personliga relationer, i ett slags patron/klientförhållande. Andra forskare hävdar att trälar visserligen förekommit som ofria arbetare på gårdarna, men inte i någon större omfattning. Den agrara produktionen under vikingatid ska därför inte betraktas som en del av ett utbrett slavsamhälle, enligt detta tankegods.[150]

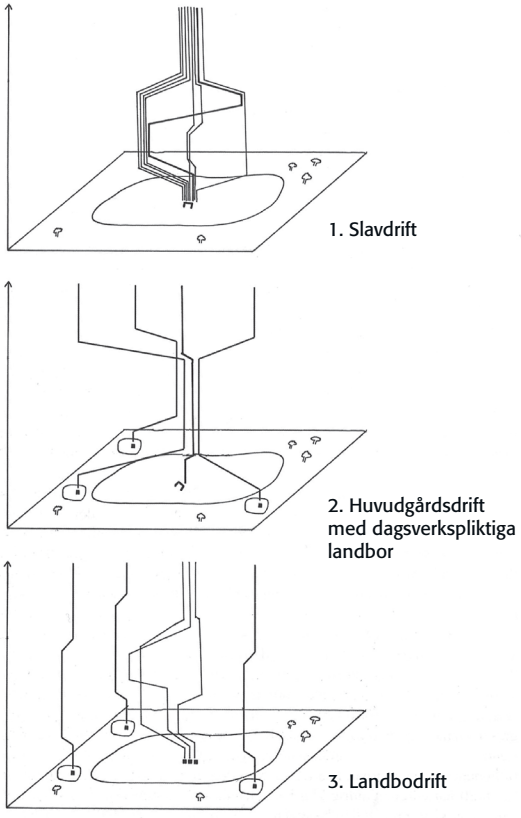
Som antytts tidigare och som påvisas längre fram i texten har forskningens bild kring tidigmedeltida bybildning och byformer i stort baserats på källor från hög- och senmedeltid, vilket även gäller för diskussioner kring social organi-

147 Andersson & Anglert 1989 (red.); Callmer & Rosengren 1997 (red.) och där anförd litteratur; Larsson & Hårdh 1998; Fabech & Ringtved 1999 (red.); Söderberg 2005 och där anförd litteratur

148 Widgren 1998:290f; Jørgensen 2001; Berg 2003:22f; Myrdahl & Tollin 2003:134ff; Fallgren 2006:100ff; Ericsson 2012:40ff.

149 Tollin 1999; 2010; Hansson 2001:153ff; Widgren 2014:61f. och där anförd litteratur

150 Ulsig 1968; Skre 1998; Berg 2003; Ljungqvist 2006:104f; Iversen 2011; Brink 2012:260ff; Lindkvist 2014:18

Figur 2:9. Tidsgeografisk modell som illustrerar olika driftsformer inom den agrara produktionen. Efter Berg 2003:23, fig 1:4.

sation och driftsformer inom jordbruket. Tidig medeltid, d v s 1000- och 1100-talen, blir ofta ett första inledande hypotetiskt steg, i beskrivningen av en medeltida samhällsomvandling. Här spelar arkeologin en viktig roll för att generera ny kunskap, där forskningen är i ett stort behov av sammanställningar och synteser av arkeologiskt material från de medeltida byarna. I sammanhanget är det likaså av vikt med en arkeologisk definition av olika typer av gårdar, som sedan kan ställas mot samhällsmodeller från andra discipliner.

Summering och positionering

I kapitel 1 och 2 har jag gett en bakgrund till studien av det tidigmedeltida bylandskapet i Halland. Arbetet tar sin utgångspunkt i insamlat bebyggelsearkeologiskt material med fokus på gårdarnas varierade byggnadstraditioner, interna struktur och bebyggelseutveckling på gårdstomterna för vidare diskussioner kring social miljö, social organisation och relation till övergripande samhällsförändringar. Genom att ställa ett antal bebyggelsemiljöer från perioden ca 950–1250 e.Kr i en kronologisk serie görs ett försök att på en noggrann nivå belysa sociala förändringar. Här tar jag fasta på skeenden som upprepats vid ett flertal bebyggelselokaler, vilket pekar på att dessa händelser ingått i en bredare samhällsförändring. Analysen tar avstamp i strukturationsteorier och den kontextuella arkeologin med grundtanken att den materiella kulturen använts aktivt av människor i sociala strategier. Människan representeras här av de arkeologiska spåren som ses som materialiserad handling, avtryck efter aktörer som konstruerat och producerat den byggda miljön. Den byggda miljön innefattar inte bara gårdarnas byggnader utan ska förstås som ett kulturellt skapat landskapssrum, bestående av bebyggelse och gårdstomter men även den brukade jorden, vägnät, hägnader och andra gränsmarkeringar. Tillsammans utgör de olika strukturer av och olika skalnivåer inom en helhet: *byn*. Olika aspekter på bylandskapet studeras men den grundläggande nivån för historieskrivningen söks i spåren från människans närmsta miljö, gården och hushållet, för vidare tolkningar inom andra rumsliga och sociala skalnivåer både inom och utanför det halländska landskapet.

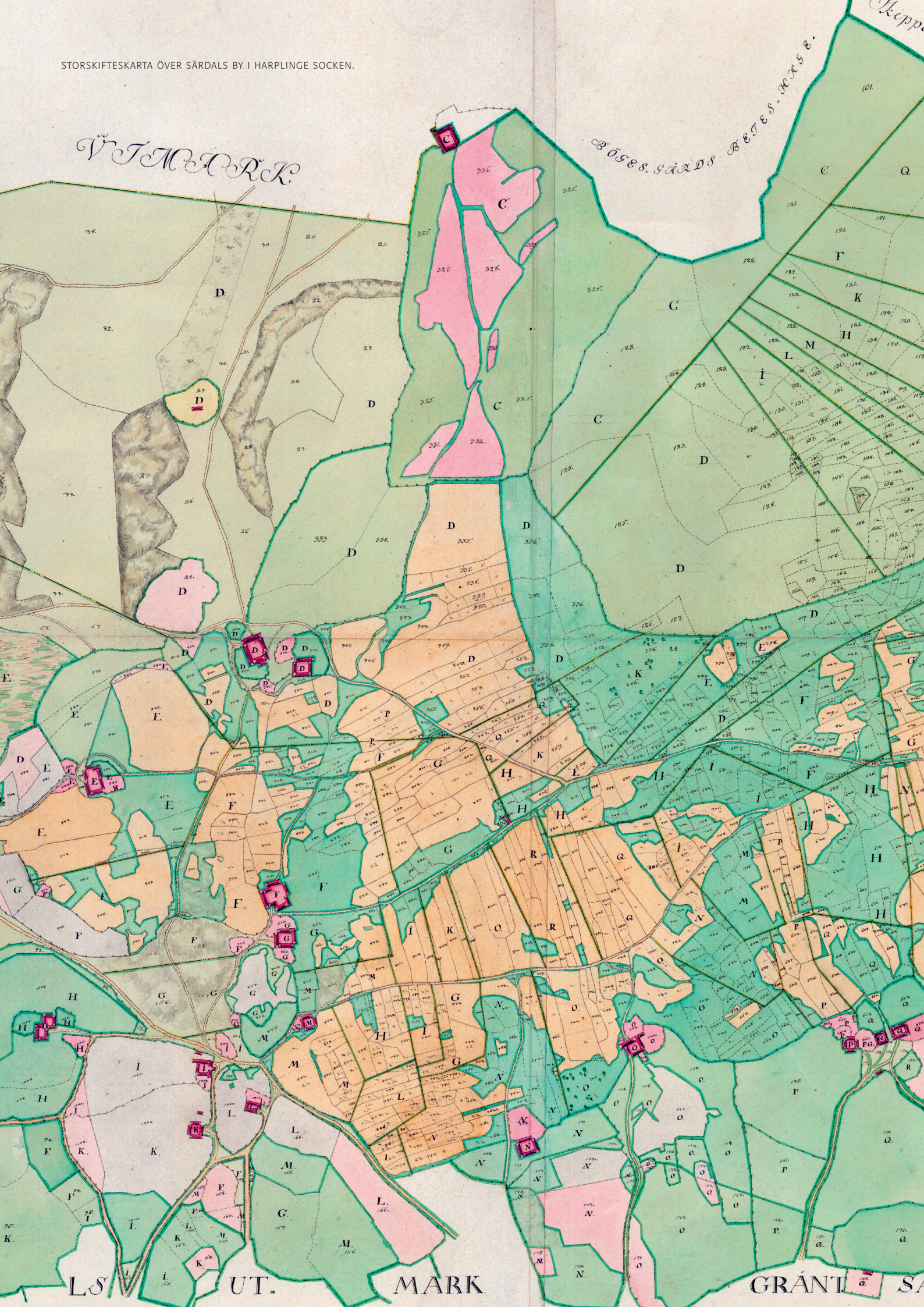
I definitionen av den halländska tidigmedeltida byn tar jag fasta på Fallgrens bybegrepp, där byn är en livsform som kan gå tillbaka i förhistorien och består av minst två gårdar med ett gemensamt namn, vars ägor och hägnader gränsar till varandra. Relevant för byns existens är också den sociala praktik i form av samarbete, som exempelvis syns i bybornas gemensamma vägar, hägnader, tegblandning i åker och äng eller samfällt bete. Begreppen by och gård har emellertid visat sig svåra att särskilja, då vi inte vet mycket om hur byarna var organiserade. Liksom byn verkar gårdarna periodvis innehålla byliknande sociala och fysiska strukturer,

d v s bestående av flera hushåll och bebyggelseenheter. Gårdar med flera brukare verkar vara ett allmänskandinaviskt fenomen, åtminstone under efterreformatorisk tid men sannolikt även under medeltid.

I studien av byns rumsliga struktur och organisation utgår jag ifrån arkeologiskt bebyggelsematerial men även kulturgeografiska studier, där marknamn i de historiska kartorna benämnda *toft* är av central betydelse, då de innefattade gården och dess åker. I Halland verkar byn ha haft en rumslig struktur, bestående av flera tofter som legat utspridda över ett större byområde. Detta toft-mönster speglar troligen äldre förhållanden, eftersom dessa övergivna områden visat på bebyggelselämningar från perioden ca 950–1250. Toftområdena överensstämmer även med åkermark av hög bonitet, vilket indikerar att det är här som den intensiva odlingen skett, och kanske har övriga marker i byn (bandparceller) brukats mer extensivt.

I studien av byns sociala organisation tar jag fasta på den sociala bebyggelsehierarki som framträder i gårdarnas varierade storlek, arkitektur och bebyggelsestruktur. Fler variabler till hierarkin adderas dessutom genom artefaktstudier, med målsättningen att identifiera gårdarnas produktions- och konsumtionsmönster samt lokala, regionala och överregionala förbindelser. De rekonstruerade gårdsmiljöerna och bylandskapen ställs även mot samhällsförändringar under tidig medeltid, med fokus på storgårdarnas roll i den agrara produktionen, den så kallade *trestegsmodelle*n. I en by behöver en storgård inte nödvändigtvis haft maktmonopol, utan istället förespråkas ett *heterarkiskt* perspektiv, vilket öppnar upp för att flera aktörer med olika styrkeförhållanden i förhållande till varandra, varit verksamma inom ett byområde. Dels fanns bykollektivet, där relationerna var mer av horisontell art, och dels fanns det byar där flera storgårdar hade intressen, det som inom agrarhistorisk forskning benämns storgårdsbyar.

STORSKIFTESKARTA ÖVER SÄRDALS BY I HARPLINGE SOCKEN.

Del II. Halländska gårdar och bylandskap

3. Byggnadstraditioner

I detta avsnitt redogörs för byggnadstraditioner i Halland under vikingatid och tidig medeltid. Materialet bygger på en genomgång av Kulturmiljö Hallands heltäckande arkiv över arkeologiska rapporter i Halland. Genomgången resulterade i ett 80-tal lokaler med lämningar och spår efter medeltida eller vikingatida bebyggelse. De 37 lokaler som innehöll tolkningsbara husstrukturer, valdes ut för vidare studier och presenteras här (fig. 3:3). Som framgår är platserna lokaliserade till den halländska kustens slätt- och risbygd. I skogsbygdens inland finns inga dokumenterade gårdsbebyggelser från aktuell period. Däremot är en omfattande kolonisation känd i området under äldre medeltid, och bebyggelselämningar lär dyka upp i framtiden.

I flera fall täcker lokalerna större områden som innefattar flera potentiella gårdslägen, exempelvis Eldsberga RAÄ 145, Falkenberg RAÄ 39, Laholm RAÄ 197, Laholm RAÄ 201, Skrea RAÄ 193, Stafsinge RAÄ 117, Söndrum RAÄ 108, Söndrum RAÄ 98, Tvååker RAÄ 88, Tölö RAÄ 173, Veinge RAÄ 326 och Vinberg RAÄ 127. Några lokaler har tillkommit i ett sent skede av arbetet med avhandlingen nämligen Eldsberga RAÄ 145, Enslöv RAÄ 344, Halmstad RAÄ 87, Skrea RAÄ 210 och Skrea RAÄ 224, och där har det inte varit möjligt att göra en lika ingående analys av varken fynd eller bebyggelsematerial.

Kort om Halland under tidigmodern tid

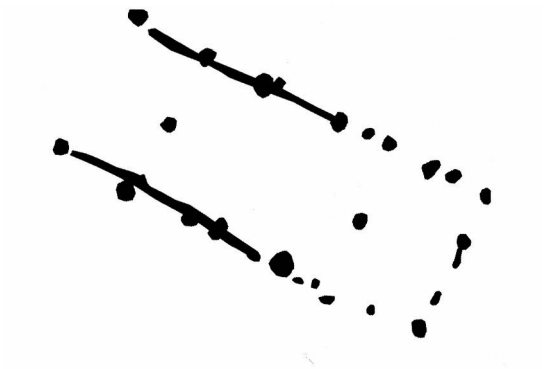
Studier som gjorts av bevarade byggnader från landsbygden, visar på en sammansatt bild av byggnadskulturen i Halland under 1600-, 1700- och 1800-talen. Den omtalade Tvååkersgränsen mellan Falkenberg och Varberg delar landskapet i en nordlig och en sydlig kultursfär, både i fråga om materiell och immateriell kultur. Den södra delen anses ha påverkats av Skåne, Själland och kontinenten, medan den norra fått impulser från Mellansverige, Norge

Figur 3:1. Det sydgötiska huset, även kallat ryggåstuga. Vippentorpet i Ysby socken. Foto: Björn Ahnlund.

och Jylland. Förutom impulser har tillgången till virke också varit avgörande för byggnadsskicket, som generellt varit större i de östra och norra delarna. Korsvirket finns i södra Halland vilket även påverkat utformningen av skiftesverket, som är annorlunda än i den norra delen. Skiftesverk har använts både i bostadshus och ekonomibyggnader och i norra Halland även med mesulakonstruktion. I hela Halland förekom också knuttimrade hus, även där med särskiljande tecken från olika områden. När det gäller manhuset är Halland starkt knutet till det sydgötiska huset, bestående av en låg knuttimrad bostadsdel, ryggåsstugan, vilken omgavs av två högre byggnader, häbbare (fig.3:1). När denna husform introduceras i Halland är emellertid osäkert. Byggnadstypen har föreslagits nå Halland från kontinenten genom handelsförbindelser via kuststäderna under äldre medeltid.[1] Augustsson menar att husformen utvecklats under senmedeltid, genom att enrumsbyggnader i olika byggmaterial sammanfogats till en enhet. Exempel finns från undersökningar i Halmstad och Ny Varberg. [2]

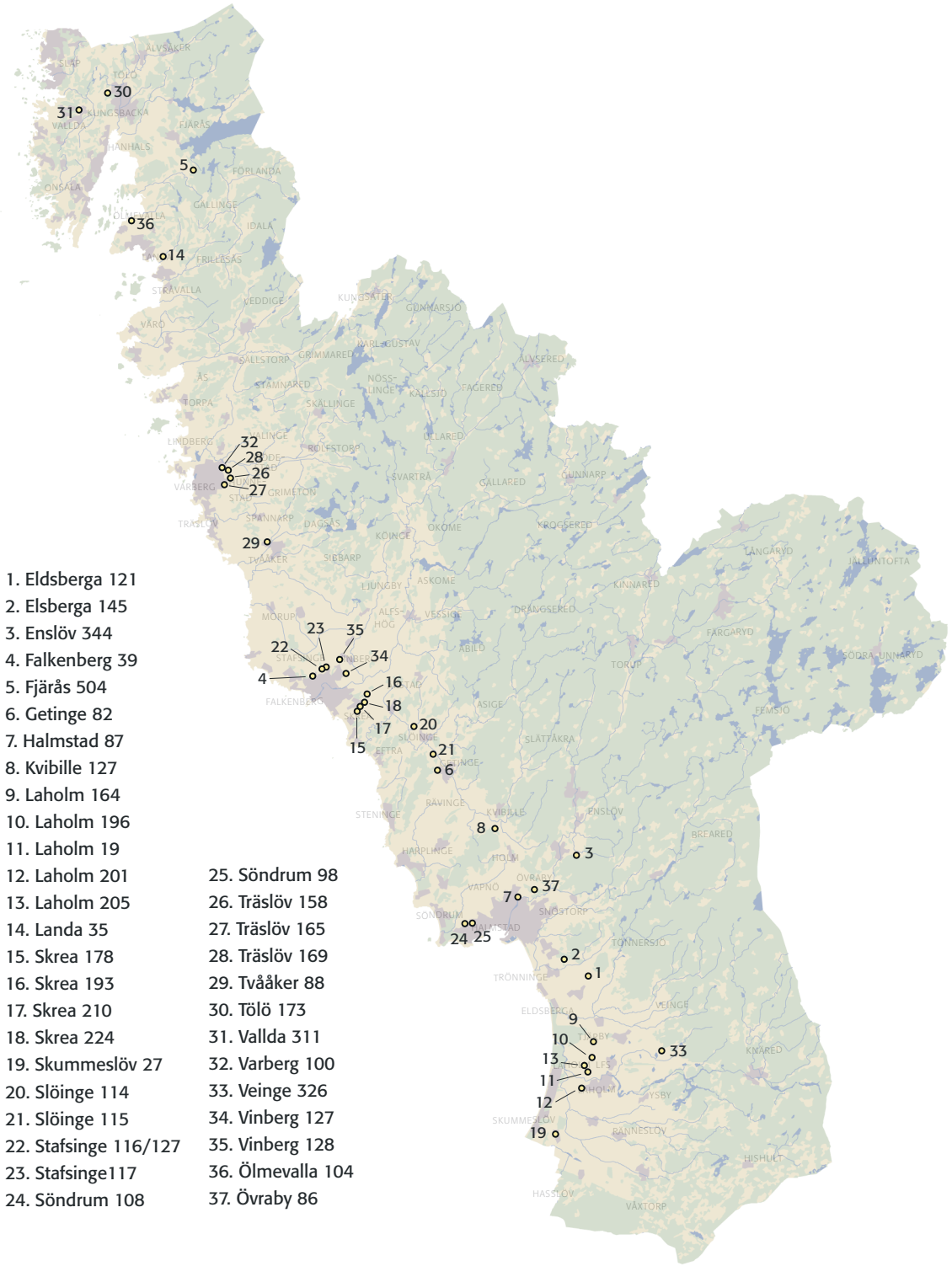
I den skånska risbygden finns emellertid

Figur 3:2. Skrea RAÄ 193 utanför Falkenberg där tidigmedeltida huslämningar visar på skilda material i olika byggnadsdelar. Den västra bostadsdelen är grundlagd med jordgrävda stolpar och träsyll, medan syllar saknas i den östra fähusdelen.

1 Ahnlund 2005

2 Augustsson 1986; Carlsson 1992

Figur 3:3. Karta över Halland med de 37 fornlämningslokaler som ingår i studien, samtliga lokaliserade till kustområdenas slätt- och risbygder.

arkeologiskt dokumenterade trerumshus med skilda material i olika byggnadsdelar, daterade till högmedeltid.[3] Som vi ska se i följande studie av den halländska landsbygden, förekommer de tredelade husen med centralt bostadsutrymme redan under förhistorisk tid, med kontinuitet fram i medeltid. Skillnader i materialval inom samma byggnad är däremot svårare att påvisa. Ett tydligt exempel finns från tvåskeppiga hus vid den tidigmedeltida bebyggelsen vid Skrea RAÄ 193 (fig.3:2). De flerfunktionella husen var här försedda med träsyll i väggarna i den västra bostadsdelen, samt endast med jordgrävda stolpar i den östra fähusdelen.[4]

Något om hustypologi i södra Skandinavien

Relevant för de halländska husen är forskningen kring skånska och danska hustyper.[5] Typindelningar i dessa arbeten är till stor del baserade på husens form i plan samt olika takkonstruktioner, enligt Hans Skovs schema över byggnader från det gammeldanska området. Schemat är baserat på 171 lokaler med hus från ca 800–1200 e. Kr.[6] Peter Carelli har delat in Skovs hustyper i två skilda byggnadsskick, ett vikingatida respektive ett tidigmedeltida. Till det vikingatida hör de treskeppiga byggnaderna, hus med yttre skråsträvor (trellar) samt grophusen. De tidigmedeltida husen består av enskeppiga hus, s k udskudshus samt syllstenshus. Andra hälften av 1000-talet beskrivs som en brytningstid mellan de båda byggnadstraditionerna. Orsaken till förändringen av byggnadskick föreslås bero på Danmarks betydande anglosaxiska kontakter under 1000-talet.[7]

Marie Foged Klemensen har analyserat tidigmedeltida hus från Jylland och delat in dem i fem huvudtyper: enskeppiga hus, konvexa/trapetsoida hus, sulehus (tvåskeppiga), treskeppiga hus/udskudshus samt byggnader bestående av torvväggar.[8] Husen är även indelade i undergrupper beroende på om väggstolparna varit parvis placerade eller på regelmässigheten i väggarnas fackindelningar. En tendens på Jylland är att de enskeppiga husen haft en hög andel parvisa ställda väggstolpar, vilket tolkas prägla spärrtakens utbredning under tidig medeltid. Med spärrtak avses tak där det funnits en tvärförbindelse mellan väggstolparna.[9] Bland lokaler som ger en bild av vikingatida hustyper på Jylland kan nämnas Omgård, Sædding, Trabjerg och Vorbasse.[10]

Henriette Rensbro har studerat hög- och senmedeltida hus från Själland, Skåne, Blekinge och Halland.[11] Enlig denna undersökning ska de enskeppiga husen ha konkurrerat ut övriga hustyper kring år 1200. Endast tvåskeppiga hus överlever som en perifer typ. Enligt Rensbro är det en väsentlig skillnad mellan enskeppiga hus med parvis bärande stolpar och med icke parvis bärande stolpar. Den senare kunde i princip byggas av den enskilde bonden, medan den förra krävde anlitat yrkeskunnigt folk. Enskeppiga byggnader med parvis bärande stolpar benämns protobindningsværk. Typen ska ses som en föregångare till senare tiders korsvirkesbygg-

3 Thomasson 2005:111

4 Håkansson 2004:302f

5 Se ex. Foged Klemensen 2001; Carelli 2001; Artursson 2005:129; Thomasson 2005:96

6 Skov 1994

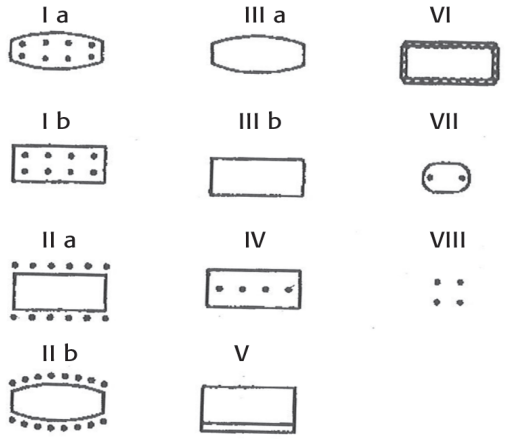
7 Carelli 2001:50f

8 Foged Klemensen 2001:81

9 ibid 2001:103

10 Hvass 1980; Nielsen 1980; Stoumann 1980; Bender Jørgensen & Eriksen 1995

11 Rensbro 1998

Figur 3:4 Kronologisk översikt över de byggnadstyper som kan knytas till en vikingatida (I, II, VII) respektive tidigmedeltid (III, V, VI) byggnadstradition, baserat på Skov 1994. Tvåskeppiga hus (IV) och stacklador (VIII) förekommer både under vikingatid och tidigmedeltid. Efter Carelli 2001:49, fig.13.

nader och bygger på förhistoriska traditioner med skepp. Den grundläggande konstruktionen består av tvärbjälkar (binningar) lagda på tvären i förhållande till byggnadens längdriktning. Binningarna förbinder parvis takbärande väggstolpar. Facken kan vara både regelmässiga och oregelmässiga. Enskeppiga byggnader med icke parvis bärande stolpar benämns tagremskonstruktion. Byggnaden har ingen direkt bindning mellan stolparna utan tvärbjälkarna har istället förbundits med väggbanden (tagremmerna). Konstruktionen är, jämfört med tvärbjälkar, mer instabil och ett stabilt fundament krävs med jordgrävda stolpar. Facken kan vara både regelmässiga och oregelmässiga.

Joakim Thomasson har analyserat ett stort bebyggelsematerial från västra Skåne, daterat till yngre järnålder och medeltid. Förutom olika hustyper diskuteras även byggnaders funktioner. I västra Skåne förekommer treskeppiga hus fram i vikingatid, men finns även i ett mindre antal under tidig- och högmedeltid. Grophusen är vanliga under yngre järnålder, framför allt under vikingatid. De tvåskeppiga husen dateras i huvudsak till tidig medeltid. Under hög- och senmedeltid dominerar de enskeppiga stolpburna byggnaderna, medan syllstenshusen introduceras under högmedeltid och blir dominerande först efter medeltiden.[12] Även Magnus Arthursson har studerat skånska byggnadstraditioner, men under järnåldern. De vendeltida och vikingatida husen är indelade i sex långhustyper samt mindre stolpbyggnader och grophus. Hus med yttre snedsträvor, s k trellar, delas in i tre grupper beroende på huskroppens form och varierande takbärande konstruktioner. Av dessa benämns typ 3 och 4 Trelleborgsliknande hus, men inte typ 5, med rak eller endast svagt konvex huskropp.[13]

I övriga landskap som omger Halland finns inga direkta övergripande studier kring byggnadskulturen under vikingatid och tidig medeltid, till stor del beroende på det bristande källäget. I Bohuslän verkar den tidigmedeltida bebyggelsen ha en vikingatida prägel med treskeppiga hus samt tvåskeppiga och enskeppiga byggnader med oregelbunden konvex form. Enskeppiga hus med oregelbunden konvex form förekommer även i Västergötland under tidig medeltid tillsammans med rektangulära tvåskeppiga eller enskeppiga hus, samt enstaka trelleborgsliknande hus.[14]

Som framgår av de typologier som nämndes ovan, bygger terminologi och utvecklingsteorier till stor del på tekniska förändringar av takkonstruktioner. I föreliggande studie kring de halländska husen ges emellertid inget utrymme för en fördjupad diskussion av tekniska detaljer kring takformer. Typologin används istället primärt för att beskriva förändringar av de halländska gårdarnas morfologi i tid och rum. Den är baserad på Hans Skovs indelningar samt Rensbros och Arthurssons studier, det vill säga utifrån färdiga fördefinierade hierarkiska grup-

12 Thomasson 2005:98ff

13 Arthursson 2005:129ff

14 Lindman 1998; Bramstång *et al* 1999; Lindman & Stibéus 2000; Rosén 2004; Berglund 2005; Öbrink 2009

per. Detta är inte helt oproblematiskt. Skovs schema är av generell art och speglar inga regionala eller lokala variationer. Inte heller finns det någon diskussion kring byggnadernas funktioner. Tillför man nya hustyper till en befintlig typologi kan gränsdragningen bli svår och det är svårt att avgöra om dessa ska tillföras varianter av existerande typer, eller definieras som nya. Det uppstår därmed gråzoner.

Vikingatida och tidigmedeltida hustyper i Halland

Typologin för de halländska byggnaderna är grundad på totalt 318 hus, indelade i 17 byggnadstyper utifrån byggnadernas form i plan och olika vägg- och takkonstruktioner. Lejonparten av husen tillhör perioden 950–1250, men några grophus och treskeppiga hus från vendeltidäldre vikingatid ingår för att ytterligare beskriva förändringen av byggnadskulturen från yngre järnålder till medeltid.

Figur 3:5 är en principskiss som visar byggnadstyper och den generella kronologiska utvecklingen. Svårigheter med snäva dateringar av husen, gör att utvecklingen får ses som tendenser i materialet. Av figuren framgår dock att andra hälften av 1000-talet i Halland är en brytningstid mellan de som Carelli benämner den vikingatida och den medeltida byggnadstraditionen.

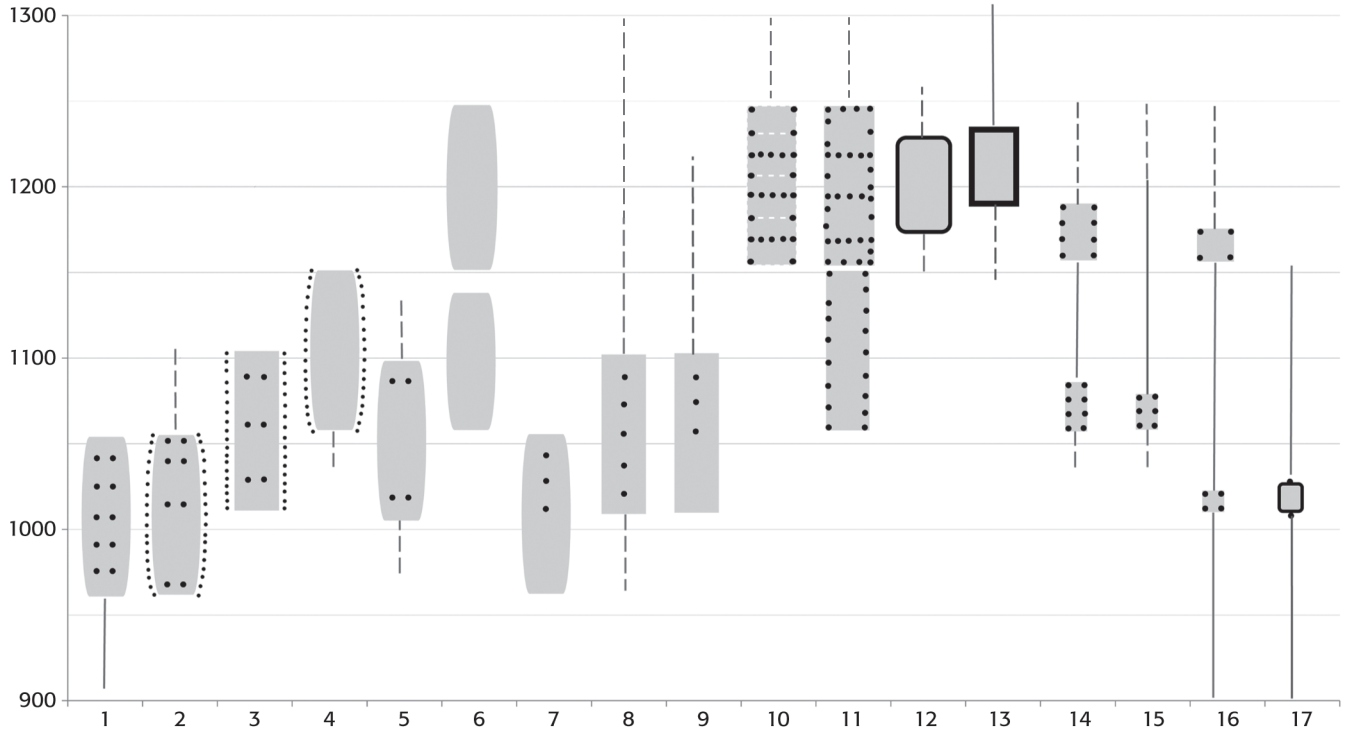
Som nämndes är indelningen baserad på Skovs schema, men hänsyn har tagits till ytterligare variationer, skiftningar som har betydelse för såväl kronologi som byggnadernas funktion. Detta gäller främst för de en- och tvåskeppiga husen. De tvåskeppiga husen finns exempelvis både med raka och konvexa väggar (Typ 7 & 8), och förekommer även som en partiellt tvåskeppig variant (typ 9). Hus med yttre snedsträvor, trelleborgsliknande hus, skiftar i utseende, vilket även uppmärksammats i Skåne och Danmark.[15] I Halland förekommer det klassiska trelleborgshuset med tredelad rumsindelning och centralt hallutrymme, samt i varianter med inre takbärande stolppar, som är ojämnt fördelade över huskroppen. Dessa har benämnts (Typ 2). En generell utveckling kan skönjas där huskropparna övergår från konvex till rak form, med jämnt fördelade stolppar längs hela husets längd (Typ 3). Typerna förekommer delvis parallellt och skillnader i utseende kan kanske istället ha funktionella orsaker. Den yngsta varianten av hus med yttre snedsträvor är enskeppig, med kraftiga väggstolpar (Typ 4). Dessa byggnader påminner om de största enskeppiga konvexa husen. Typ 5 har en tredelad rumsindelning med ett centralt hallutrymme, men saknar de karaktäristiska yttre trellarna.

De enskeppiga långhusen finns dels med konvex huskropp (typ 6) och dels med rektangulär form, indelade efter Rensbros protobindningsværk respektive tagremskonstruktion (typ 10 & 11). De halländska byggnaderna visar emellertid på ett stort antal omsättningar av stolpar i vägglinjerna, vilket försvårat denna indelning. Det är helt enkelt svårt att avgöra om stolparna placerats parvis i vägglinjerna eller inte. Parvis ställda stolpar förekommer endast vid ett fåtal lokaler, och först efter 1100-talets senare hälft. De mindre enskeppiga byggnaderna är grupperade utifrån längd och antalet väggstolpar (Typ 14 & 15).

En något oenhetlig grupp är byggnader försedda med grävda rännor som fundament i väggkonstruktionen (Typ 12). Primärt är de rektangulära till formen med avrundade hörn, men variationer förekommer. Byggnader vilande på stensyll finns i ett mindre antal (Typ 13). Betydligt vanligare är stacklador (typ 16) och grophus (Typ17), som tillhör de största grupperna tillsammans med enskeppiga hus.

Inom det danska området finns även medeltida byggnader som benämns *udskudshus*, det vill säga hus med utskjutande partier (av stol-

15 Arthursson 2005:131ff; Beck 2010

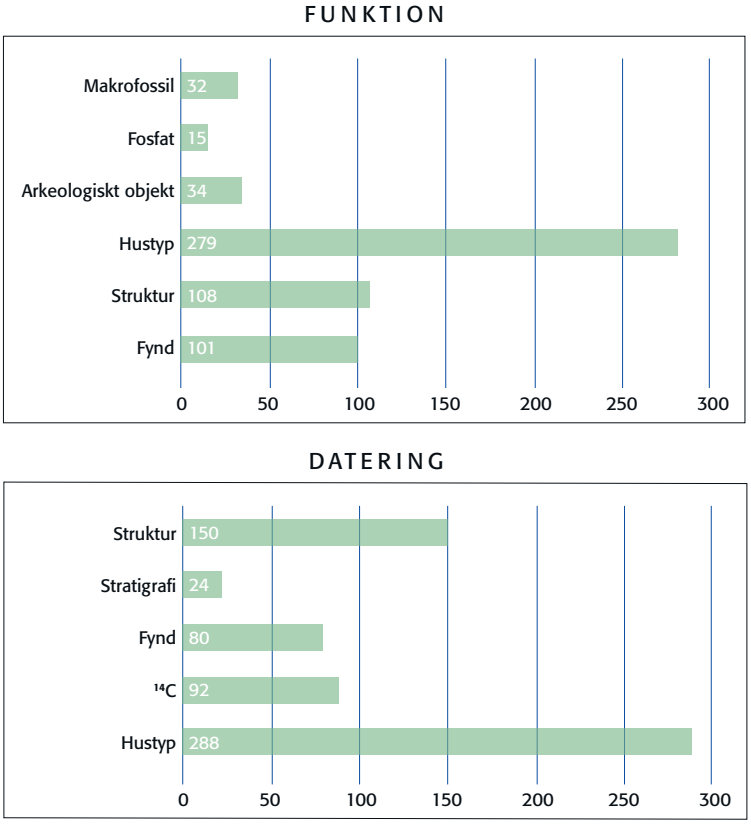
Figur 3:5. Hustyper i Halland under perioden ca 950–1250, indelade i 17 typer.

par) utanför den huvudsakliga husväggen. Dessa betraktas inte tillhöra en enskild hustyp, utan istället olika varianter av enskeppiga byggnader. Definitionen är inte helt tydlig och det kan framför allt vara svårt att särskilja dem från andra hustyper med stolpar utanför själva huslivet. I Halland syns liknande fenomen vid enstaka lokaler såsom Skrea 193, Skrea 224, Veinge 326 samt Eldsberga 145, men har här tolkats som varianter av en- eller tvåkeppiga hus.

Funktions- och åldersbestämning av husen

Tolkningar av byggnadernas former och dateringar är delvis baserade på resultaten i de arkeologiska rapporterna. Men i flera fall har ett försök gjorts till nya, mer snäva, tidsbestämningar av byggnader med allmänna dateringar såsom ”medeltid”, ”äldre medeltid” eller ”vikingatid/medeltid”. De nya tolkningarna har sin utgångspunkt i jämförelser med förhållandevis väl daterade halländska hus. Ett mindre antal omtolkningar har skett av odaterade byggnader, eller av hus som (enligt min mening), felaktigt daterats till betydligt äldre tidsperioder. En återkommande lapsus som märks i några rapporter är datering av boplatser, uteslutande genom ^{14}C -datering av härdar, vilka oftast bara speglar *ett* av lokalens flera tidsskikt. Det finns även exempel på datering av byggnadslämningar utifrån äldre inblandat material i stolphålens fyllningar, såsom fynd eller träkol. Risken är dessutom stor för missbedömningar av stratigrafiska förhållanden på landsbygdens lämningar, där kontaktytorna mellan de stratigrafiska objekten ofta är diffusa, till följd av syretillförsel i marklagren.

Vilka dateringsmetoder som använts i rapporterna varierar i hög grad mellan lokalerna. Det absolut vanligast sättet är bruket av hustypologiska analogier, där byggnaden jämförts med byggnaders utseende från andra lokaler, inom och utanför Halland (fig.3:6). Som enskild metod är den vansklig och kan dessutom innebära en risk för cirkelargumentation. Relativt vanligt är också analyser av byggnadens förhållande till andra strukturer på den aktuella loka-

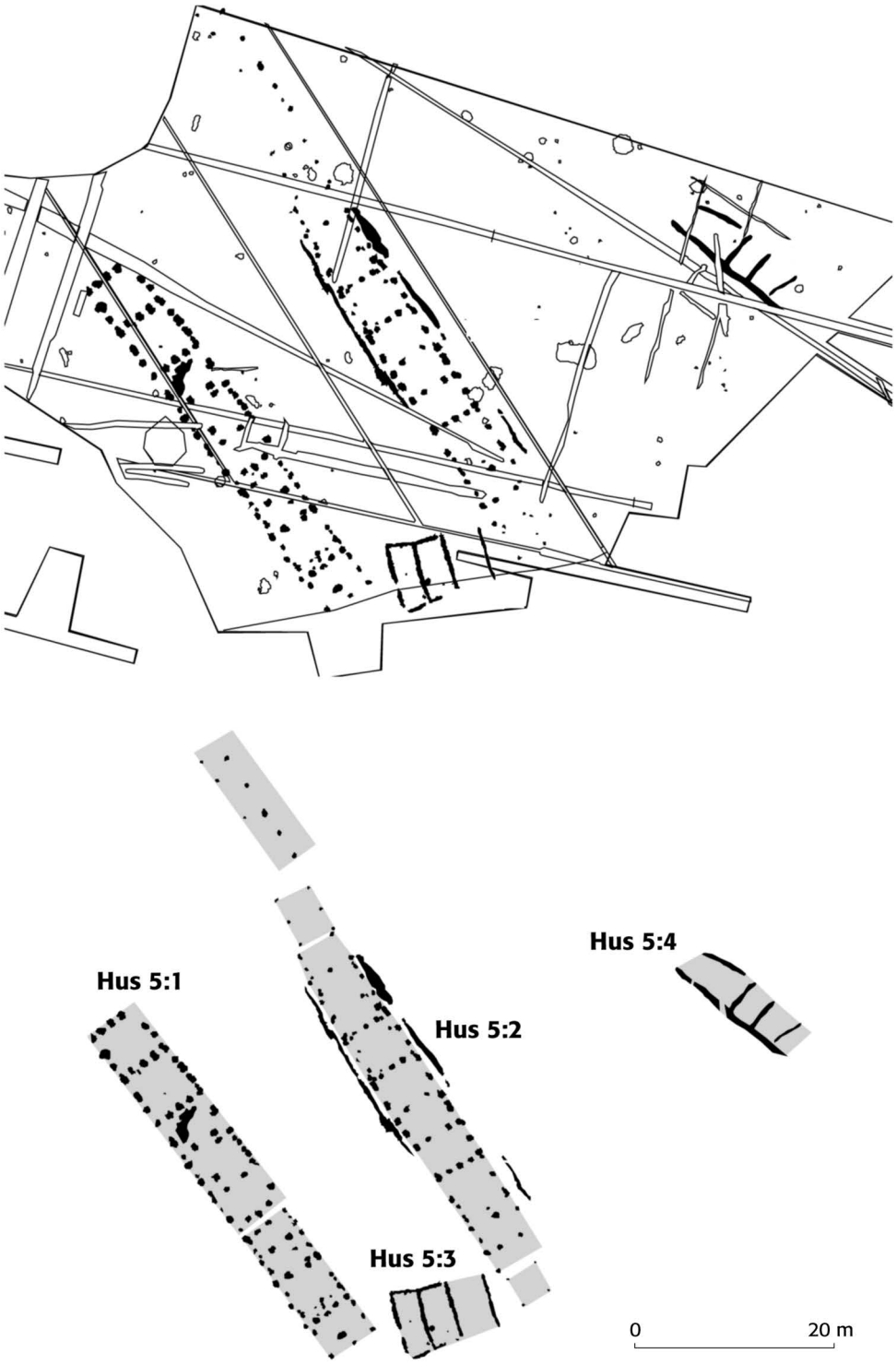
Figur 3:6. Diagram som visar fördelningen av metoder för datering och funktionsbestämning av de sammanlagt 318 byggnaderna. I 288 av fallen har exempelvis hustypen varit ett av kriterierna för datering och i 279 av fallen även för bestämning av funktionen. Stratigrafiska analyser är ovanliga för datering och fosfatkarteringar för att funktionsbestämma hus görs sällan. En kombination av flera metoder förekommer vid några platser såsom Laholm RAÄ 196, 197, 201, Skrea 193, Stafsinge 117, Söndrum 98, Tvåker 88, Tölö 173 samt Veinge 326.

len. Exempelvis har byggnader med likartad geografisk riktning eller placering i vinkel i förhållande till varandra, bedömts som samtida och ingått i en gårdsstruktur. Fynd- eller ^{14}C-analyser av material som kan relateras direkt till byggnaden har använts vid cirka en tredjedel av husdateringarna. Indirekta ^{14}C- eller dendrokronologiska dateringar såsom dateringar av andra arkeologiska objekt från lokalen förekommer också. Stratigrafiska analyser är ovanliga.

Det bästa underlaget för datering av en byggnadslämning ger naturligtvis en kombination av flera metoder. Närmare hälften av de sammanlagt 318 husen har daterats via hustypologi och strukturanalyser. Datering med hjälp av att kombinera fyndstudier, ^{14}C-analyser och hustypologier är gjorda främst vid lokalerna Laholm RAÄ 196, 197, 201, Skrea 193, Stafsinge 117, Söndrum 98, Tvåker 88, Tölö 173 samt Veinge 326. Dessa platser är därmed nyckellokaler för datering av de halländska byggnaderna.

Inom ramen för denna studie har omtolkningar gjorts av husens former, främst vid Laholm 201, Skrea 193, Stafsinge 116 samt Falkenberg 39. Ett antal hus från dessa lokaler har inte bedömts som ”färdigtolkade”, där det i rapporterna saknas ställningstagande för vilka strukturer som ingått i byggnaderna. En svårbedömd lokal är Stafsinge 116 med Hallands största tidigmedeltida byggnader. Hus Stafsinge 116:3 har tolkats om från den i grävningsrapporten angivna längden på 59,3 meter [16], till en byggnad på 38 meter. Den ursprungliga byggnadens utseende (Hus 5:2) har ingen motsvarighet i Sydskandinavien, med en variation av stolpformationer med olika bredd, riktning och storlek. Dessa variationer bör, enligt min mening, inte ses som ett sammanhängande hus, utan som 4

16 Sandin & Nicklasson 2001:159

Figur 3:7. Lokalen Stafsinge 116 med omtolkningar av Hus 5:1 och 5:2. De långa byggnaderna är sannolikt uppdelade i flera separata hus.

separata byggnader. Flera byggnader placerade efter varandra, är en relativt vanlig gårdsstruktur bland de större medeltida gårdarna i Halland. Även den västra byggnaden på 40 meter (Hus 5:1) har delats i två byggnader, beroende på en tydlig skillnad i bredd längs huskroppen. Den norra delen på 25 meter i den nya tolkningen, överensstämmer med andra halländska ”5-rummare” från 1100–1200-talet.

Lokalisering av nya husstrukturer har också gjorts efter en genomgång av fältdokumentationsmaterial från ett antal lokaler, exempelvis Laholm 196, Laholm 197, Laholm 201, Träslöv 158, Träslöv 169, Tölö 173 samt Vinberg 128. Flera av de halländska lokalerna är undersökta vid en tidpunkt (i slutet av 1980- och 1990-talet) när det inte fanns något större jämförelsematerial från Halland, och det var svårare att bygga upp en inarbetad förförståelse för den tidigmedeltida byggnadskulturen. Det finns emellertid alltid en risk att nya tolkningar av strukturer blir ”skrivbordsprodukter”, som inte tar hänsyn till alla de specifika faktorer som konstaterats under fältarbetet, och som kanske inte alltid redovisats i rapporterna. Tolkningen av husens funktioner är baserad på studiens sammanställning av funktionsbetingande fynd och arkeologiska objekt, makrofossilanalyser, fosfatkarteringar, samt husens form, orientering och placering på gårdsytan. Få fynd i byggnader gör att byggnadstypen i sig fått högt tolkningsvärde, vilket ökar risken för cirkelargumentation. Detta kan jämföras med exempelvis Foged Klemensens jylländska studie, där inga tidigmedeltida bostadshus tolkats vara annat än enskeppiga.[17]

I det halländska materialet har hustyp kombinerat med fynd brukats för funktionsbestämningen i en tredjedel av fallen. Byggnadslämningar som innehåller rester av golvlager är ovanliga. Makrofossilanalyser sker ofta men tyvärr genererar de sällan större mängder som kan brukas för tolkningen av husen, dock med några få goda undantag. Byggnader som funktionsbestämts utifrån en kombination av hustypologi, fynd, arkeologiska objekt, makrofossilanalys samt fosfatanalys är ovanliga, men exempel finns från Skrea 193, Tvååker 88 och Veinge 326. Möjligheter till funktionsbestämning av byggnader är också beroende av vilka aktiviteter som förekommit i husen. Utrymmen som brukats för boende och hantverk avspeglar sig gärna i det arkeologiska materialet, och det är ingen slump att de mest vältolkade byggnadstyperna är grophus, hus med yttre snedsträvor samt enskeppiga hus.

Att belysa de halländska ekonomibyggnadernas olika funktioner är ett svårare arbete. I de arkeologiska rapporterna förs sällan diskussioner kring byggnader som inte är bostadshus. Oftast stannar tolkningen vid just, ekonomibyggnad. Henriette Rensbro har delat in gårdens ekonomi i primära och sekundära funktioner, i ett försök att få en mer detaljerad beskrivning av arbetet och produktionen på den medeltida gården.[18] Till det primära hör arbetet med boskap och den brukade jorden och kan relateras till ladan, logen, stallen, fähusen men även verkstäder och redskapsrum. Sekundära ekonomifunktioner, som primärt förknippas med kvinnligt arbete, bestod av förarbeten och framtagande av produkter såsom bryggning, bakning, vävning, smörkärning, och konservering av matvaror som sedan såldes på marknader.

Bland arkeologer är begreppen bostadshus och ekonomibyggnad starkt rotad i beskrivningen av gårdens funktioner. Uppdelningen bygger troligen på bilden av den ideala historiska gården, där manbyggnaden ligger separat placerad eller är i alla fall tydligt definierad.[19] Men frågan är om denna skarpa uppdelning är rele-

17 Foged Klemensen 2001:120f

18 Rensbro 1998:28ff

19 Erixon 1947; Werne 1993

vant för de vikingatida och medeltida gårdarna i Halland. Liksom bostadslämningar visat på andra verksamheter förutom boende i husen, torde även ekonomibyggnaders rum ha brukats för flera ändamål. Husens funktioner kan också ha ändrats beroende på årstid. Att djur och människor delat utrymmet vintertid i stugan, framgår av källor från sent 1500–1800-tal med flera exempel från södra Sverige. Omvänt så fick även gårdens drängar och pigor sova i kostall och fähus.[20] Vi vet så lite om hur byn och gårdarna var organiserade under vikingatid och äldre medeltid och bör därför vara öppna för andra lösningar än de vi ser från både yngre och äldre tidsperioder, när gårdens byggnader ska analyseras. Förekomsten av flerbrukargårdar eller stora hushåll skulle också ge utrymme för flera bostadshus på tofterna och bruket av ekonomibyggnader kan ha tett sig olika beroende på gårdarnas storlek, status och ekonomisk inriktning.

Bostadshusen

Utifrån tolkningar av sydskandinaviska landskapslagar och andra nordvästeuropeiska rättskällor, har Anette Hoff studerat vilka typer av byggnader som ingått i de vikingatida och medeltida gårdarna. Flera av de danska landskapslagarna är nedtecknade först under slutet av 1100-och 1200-talet, men många formuleringar i dem visar på en inblandning av äldre, muntlig rättstradition.[21] Lagarna skildrar alltså till stor del samma tidsperiod som det aktuella halländska arkeologiska materialet. Bostaden var gårdens centrala byggnad och benämndes *salshuset* eller *eldhuset*. Salshusbeteckningen har troligen sina rötter i det centrala mittrum, som fanns i de senvikingatida husen, eller ännu längre tillbaka i järnålder. I det halländska materialet dominerar denna bostadstyp under perioden 950–1050 e. Kr., liksom i andra delar av det senvikingatida Danmark.[22] Salsutrymmet var troligen låst och förvarade förutom sängar och bord, även kistor och skrin. Nycklar till hushållet bars av husfrun och av gravfynd framgår att den vikingatida kvinnan fick med sig en nyckel i graven som symbol för hennes makt och status [23] Fynd av vävtyngder från exempelvis Laholm 164 och Tölö 173, vittnar om visst hantverksarbete i bostadsutrymmena. Förvaringsgropar i salsutrymmet är ovanliga, men har påträffats exempelvis vid Laholm 201. Att mittrummet brukats för boende framgår även av fosfatkarteringar, exempelvis från Skrea 193, Tvååker 88 och Veinge 326, där den centrala delen av bostadshusen visar på kraftiga förhöjda fosfatvärden.

Vad de båda gavelutrymmena brukats för är mer osäkert. I några hus från de danska trelleborgarna innehåller gavelrummen halvkällare, men det finns även exempel på rika förekomster av säd.[24] Förutom salen omnämner de danska landskapslagarna härbärgen och kammare, som troligen hyst familjemedlemmar, gäster eller fungerat som förråd. Dessa rum har förmodligen varit placerade i husens gavlar.[25]

Salshus från perioden 950–1050 e.Kr. är konvexa till formen och finns som två- och treskeppig konstruktion, samt i flera typer med yttre snedsträvor (trellar). I några av dem påträffas spår efter en centralt placerad härd, i danska lagböcker benämnd *branzten* eller *brandsted*. Rester efter eldstäder i bostadsutrymmen förekommer även under perioden 1050–1150 e. Kr, men är ovanliga under perioden 1150–

20 Augustsson 1992; Werne 1993:65ff

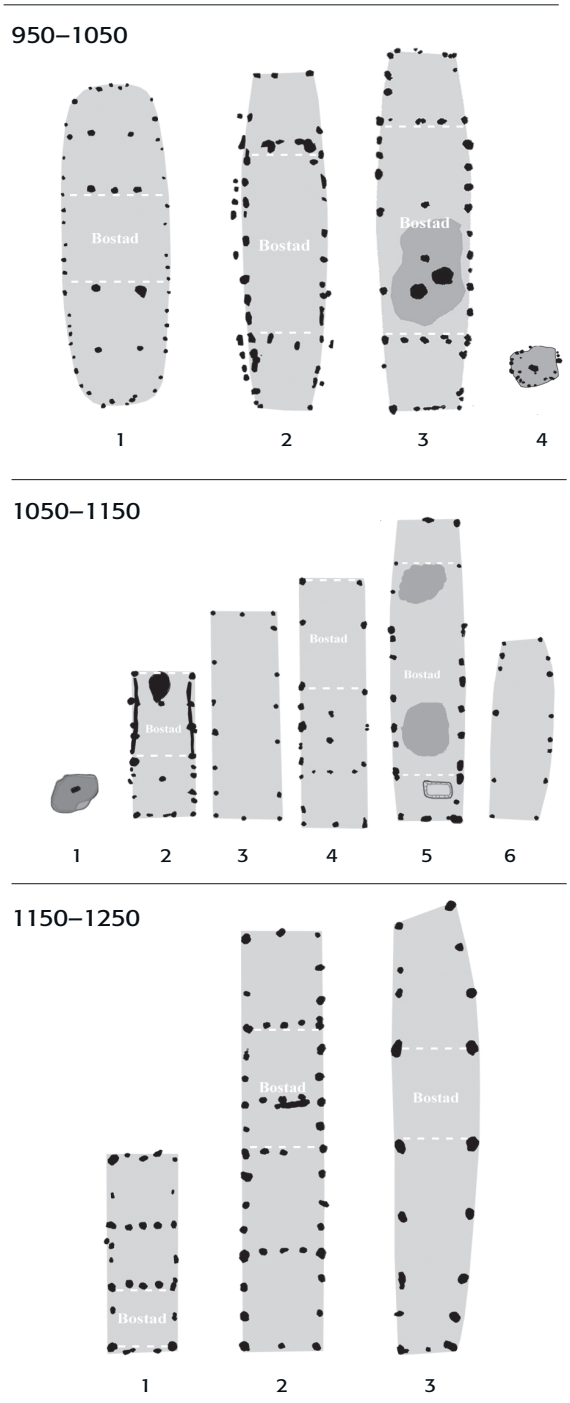
21 Hoff 1997:44ff

22 Schmidt 1999

23 Hoff 1997:55

24 Olsen & Schmidt 1977; Schmidt 1999:71

25 Hoff 1997:53

Figur 3:8. Exempel på byggnadslämningar som tolkats vara bostadshus. Under perioden 950–1050 förekommer treskeppiga hus (1), trelleborgshus (2), tvåskeppiga konvexa hus (3) samt grophus (4). Under perioden 1050–1150 finns enstaka trelleborgshus men främst förekommer grophus (1), tvåskeppiga rektangulära hus (2), enskeppiga rektangulära hus (3), kombinerad en- och tvåskeppig konstruktion (4) samt enskeppiga konvexa byggnader (5, 6). Keramikfynd, höga fosfatvärden (mörkare grått) samt härdar (svart) indikerar ett centralt bostadsutrymme, eller i byggnadens ena del på mer multifunktionella hus. Under perioden 1150–1250 ingår bostadsutrymmen oftast i enskeppiga rektangulära byggnader med tydliga spår efter innerväggar (1,2). Bostadsytan är placerad i den ena eller den centrala delen av byggnaden, men är nu inte längre tydligt större än andra utrymmen. Enstaka enskeppiga konvexa byggnader med centralt bostadsutrymme förekommer (3). Skala 1:500.

1250 e. Kr. Förmodligen är detta tecken på en utveckling från bruket av nedgrävda härdar till eldstäder, som var uppbyggda med lera och stenfundament. Eldstäder ovan mark har inte bevarats i samma utsträckning på landsbygden, till en följd av senare tiders upplöjning av marken.

Byggnader med utvändigt snedställda stöttor är ett nytt inslag i Halland under vikingatidens sista århundrade. I sydvästra delen av Danmark finns de redan under äldre vikingatid, troligen som en influens från de frisiska områdena. Dessa är rektangulära till formen i stil med de s k Hedebyhusen.[26] I det skånska Järrestad finns en ovanligt tidig datering till äldre vikingatid, men i övrigt verkar yttre snedsträvor ha varit i bruk under perioden ca 950–1100.[27] Introduceringen av långhustypen i södra Skandinavien anses ha skett i samband med att trelleborgarna byggdes i Skåne och Danmark, och benämns därför *trelleborgshus* eller trelleborgsliknande hus.

De tvåskeppiga konvexa husen har påträffats i mellersta Halland vid Skrea 193 och Tvååker 88.[28] I de danska och skånska översikterna har typen inte definierats som en separat byggnadsform, utan har ingått i en grupp tillsammans med övriga tvåskeppiga hus. Hustypen finns dock på Själland exempelvis i Tissø, daterad till sen vikingatid.[29] I sydvästra Skåne förekommer den b l a i Kvarnby, Bunkeflo, Lockarp och Genarp, daterad till sen vikingatid eller tidig medeltid.[30] Tvåskeppiga byggnader med oregelbunden konvex form finns även i Bohuslän under tidigmedeltid, tolkade som skiftesverkshus.[31]

Under perioden cirka *1050–1150 e. Kr* förekommer flera varianter av bostadshus. De enskeppiga konvexa husen visar i de flesta fall inte på spår efter rumsindelningar, men keramikfynd och höga fosfatvärden från mittpartierna, pekar trots allt på en central bostadsdel. Rumsindikerande är även markant stora stolphål i centrala delar av de största enskeppiga konvexa husen. Förslagsvis markerar de ett centralt rum i byggnaden där taket varit högre, alternativt där en annan byggteknik brukats. I fråga om de mindre husen är det inte otänkbart att de endast var försedda med ett rum, exempelvis vid Söndrum 98, Stafsinge 117 och Träslöv 169.

De rektangulära bostadshusen framträder även vid denna tid och förekommer som enskeppig och tvåskeppig variant, samt som kombinerad en- och tvåskeppig konstruktion. Den sistnämnda är inte genomgående tvåskeppig, utan innehåller rum som saknar inre takbärare. I rapporterna har flertalet av dessa ansetts bestå av en bostadsdel och en ekonomidel, där bostadsutrymmet varit enskeppigt. Enstaka undantag förekommer emellertid, där även tvåskeppiga utrymmen visar på bostadsfunktion, i de fall där de är belägna i byggnadens västra del. De tvåskeppiga ekonomiutrymmena har tolkats som stall, fähus, hölada eller loge. Bostadsdelens placering kan variera och återfinns både i den västra respektive östra delen av byggnaden. En generell utveckling under tidig medeltid i sydvästra Skåne visar annars att bostadsdelen vanligtvis placerats i väster.[32]

Under den yngsta perioden, *1150–1250 e. Kr.*, ingår bostadsutrymmen ofta i längre byggnader, med tydliga spår efter innerväggar. Bostadsytan är placerad i den västra eller den centrala delen av byggnaden, men är nu inte längre tydligt större än andra utrymmen. Avsak-

26 Skov 1994; Schmidt 1999

27 Söderberg 2005

28 Håkansson 2001b; Ryberg 2001; Håkansson 2013a

29 Jørgensen 1998

30 Heimer *et al* 2006; Karlsson & Lenntorp 2007

31 Lindman 1998

32 Thomasson 2005:110

naden av fynd eller andra spår i övriga ytor, har gjort det svårt att funktionsbestämma resterande rumsdelar i flertalet byggnader. Ett fåtal makrofossilanalyser pekar dock på förvaring av säd. Kombinationen med bostads- och magasinsbyggnader känns igen från föregående tidsperioder, men även från det sydgötiska huset, som är den dominerande bostadsformen i Halland efter medeltiden. Denna tredelade rumsindelning förekommer också, exempelvis på bostadshus från Veinge 326. Av lämningarna att döma rör det sig emellertid inte om hus med knuttimrad central stuga, utan konstruktioner med uteslutande jordgrävda väggstolpar.

Ytterligare bostadsformer nämns i de samtida landskapslagarna, nämligen småhus för egendomslösa och fattiga (*kotzæth* eller *both)*. Husen beskrivs som nedgrävda bodar eller risbodar som låg innanför gårdshägnet, eller som ett enskilt uppehållsrum i en större byggnad. Anette Hoff vill gärna dra paralleller till de grophus och uthus som syns i de arkeologiska materialen, men menar på att dessa hus ofta saknar härdar och oftast tolkas som hantverkshus.[33]

De flesta grophus som undersökts i södra Sverige finns i Skåne. Generellt fanns det tre olika grophustyper under yngre järnålder och äldre medeltid. De äldsta var små och ovala, följt av de avrundade rektangulära mellanstora husen, till de största grophusen, som inom arkeologin benämnts slavisk-inspirerande hus. Husen var 20–30 kvadratmeter stora och försedda med ingångsparti, hörnhärd, rökugn och sittbänkar.[34]

Flera av de halländska grophusen faller in i den mellanstora gruppen med rektangulär form och avrundade hörn. Denna hustyp har exempelvis undersökts vid Falkenberg 39, Vinberg 128 och Tölö 173B. Karaktäristiskt för grophusen är att de oftast saknar spår efter takbärande stolpar. Inne i byggnaderna hittas spår efter golv, härdar och gropar. Merparten av husen är placerade kring gårdsplanen, men exempelvis vid Veinge 326 förekommer de även i mer perifera lägen på hustoften.

En intressant utveckling kan skönjas när det gäller grophusens funktioner. De vendel- och vikingatida grophusen visar nästan uteslutande på spår efter hantverk såsom vävtyngder, sländtrissor, glättstenar, brynen, deglar och slagg. Den övervägande delen av husen från 1050–1150 innehåller däremot hushållskeramik samt spår efter härdar. Möjligen indikerar detta att boende blivit vanligt förekommande i grophusen, vilket kanske ska ses som ett led i trälars strävan efter egna hushåll? De minsta grophusen har även brukats som förråd, och är då vanligen placerade vid bostadshusens gavlar.

Ett tidigmedeltida grophus vid Varberg 100 var 24 m² stort vilket gör det till ett av de största i Halland. I gropen fann man två stolphål samt större stenar vid den ena kortväggen. Runt och under stenarna fanns rikligt med sot och stora skörbrända stenar. Stenarna tolkas som resterna efter en eldstad eller raserat spisröse. Till sin storlek och karaktär påminner grophuset om de största, som inom arkeologin benämns slaviskt inspirerade hus. Huset har haft en hörnhärd men en rökugn kan inte beläggas. Grophus med rökugnar är dock ovanliga och har hittills framför allt sammanförts med handelsplatser, köpingeorter och kungalev, vilket inte i något fall överensstämmer med aktuell lokal.[35] Det enda övriga halländska exemplet på ett liknande stort, rektangulärt grophus är Veinge 326:15, tolkat som eventuellt bostadshus.

33 Hoff 1997:59

34 Svanberg & Söderberg 2000; Jönsson & Brorsson 2003

35 Söderberg 1995

Ekonomibyggnader och mindre uthus

Liksom salshusen så omnämns även andra gårdsbyggnader i de skandinaviska landskapslagarna. Enligt Östgötalagen skulle en landbogård vara försedd med tre ekonomibyggnader, nämligen lada, kornkammare och stall. I andra svenska lagar omnämns prästgårdar som förutom stuv (stugan) bestod av tre till sex byggnader exempelvis bakhärbärge, kornhärbärge, stall, lada, nöthus, fähus, visthus, stekhus och sympnhus (sovhus). Stall, lador, logar och fähus låg alla inom gårdstunet, medan svinhus kunde vara placerad längre ut på marken. I lagarna omtalas även verkstäder, vävhyttor och möllor. Tyska rättskällor berättar om stacklador men som i Danmark kallas för hjelmen, den takförsedda höstacken.[36]

I arkeologiskt material finns flera byggnadslämningar som skulle kunna motsvara olika typer av ekonomibyggnader, men för Hallands del har detta endast diskuterats marginellt. I halländska hus från bronsålder och äldre järnålder anses ekonomibyggnader generellt urskilja sig genom att ha en regelbunden placering av de inre takbärande stolparna. Boningshusens bockpar föreslås däremot vara mer oregelbundet placerade, där boytor förekom i centrala delar där stolparna var mer glest placerade.[37] Denna tendens kan anas i hus med yttre snedsträvor, från perioden 950–1100 (hustyp 2 och 3). Typ 2 med oregelbunden rumsindelning och placering av inre stolpar, har uteslutande tolkats som bostadshus. De större byggnaderna av typ 3 från Laholm 197 med regelbunden placering av bockparen, verkar däremot utgöra förrådsbyggnader. Här hittades exempelvis ett rikligt *makrofossilt* material, med stora mängder havre och korn och byggnaden har brukats för lagring av spannmål, en sädeslada (fig. 3:9, nr 1). Sädesladan måste dock skiljas från förrådshuset för den tröskade säden, som kallades kornbod eller kornhärbärge.

Lador och logar har alltså identifierats i de fall större gräs- eller sädesmängder framkommit i makrofossilanalyser. Från historiska källor framgår att sädesladorna var bland de mer välbyggda och hållbara husen, kanske för att ge extra skydd åt den viktiga säden och utsädet för kommande år.[38] Ett exempel är hus Veinge 326:6 från 1200-talet, där den västra delen av byggnaden var grundlagd med djupa väggrännor, men i övriga rum endast försedd med jordgrävda stolpar (fig. 3:9, nr 3). Makrofossilproverna från rännorna visade på en ovanligt hög frekvens av brända havrefröer (1000/prov). De djupa väggrännorna pekar på en konstruktion med kraftiga träsyllar, som burit en betydligt stabilare konstruktion än i övriga delar av byggnaden. Det man emellertid kan fundera över är om väggrännorna verkligen tillhört den längre stolpburna byggnaden, eller om den ska ses som en separat mindre byggnad. Logar är svåra att hitta i det arkeologiska materialet, till största delen beroende på avsaknaden av bevarade golv i den halländska myllan. En möjlig loge är Laholm 201:7, där sädeshantering kunde konstateras i ett lergolvsförsett rum. Lergolv verkar vara det allmänna golvmaterialet i logar under äldre medeltid, som sedan ersattes av trägolv. Tröskningen skedde genom att använda tröskkäpp, tröskklubba eller den mer effektiva slagan, som kom i bruk i Västeuropa under 1000-talet.[39]

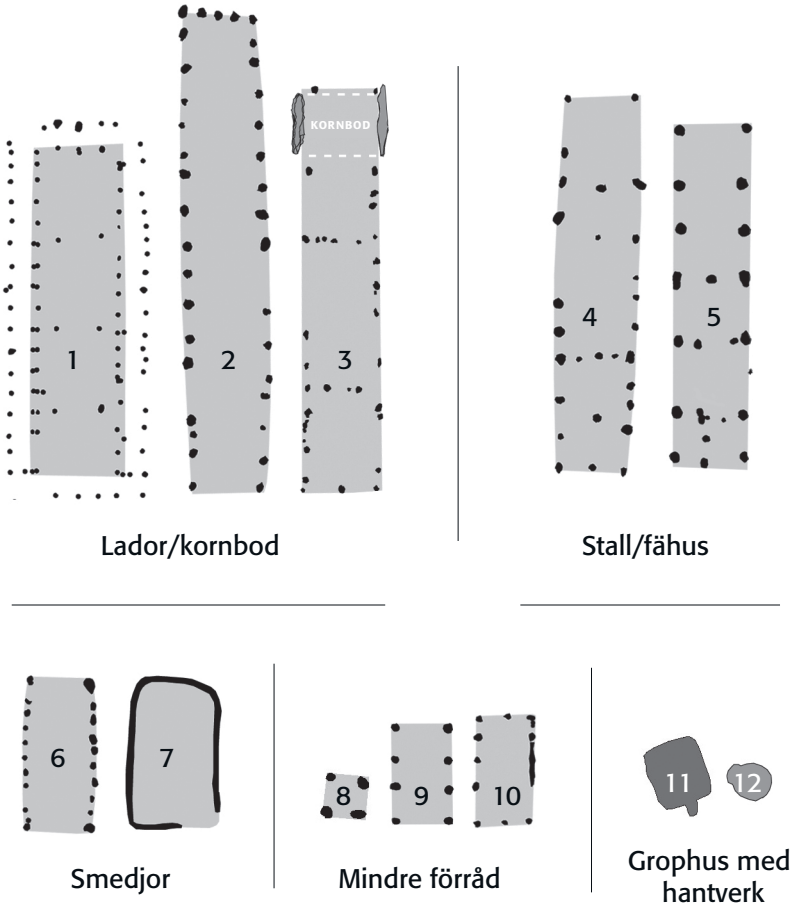
Flertalet av de större en- och tvåskeppiga rektangulära husen i studien saknar emellertid högfrekventa sädesförekomster i makrofossilanalyserna. I rapporterna är husen till stor del funktionsbestämda utifrån gårdens disposition av byggnader. Hus placerade i nord-sydlig rikt-

36 Hoff 1997:60ff

37 Streiffert 2004:204

38 Myrdal 1985:47

39 Myrdal 1999:75

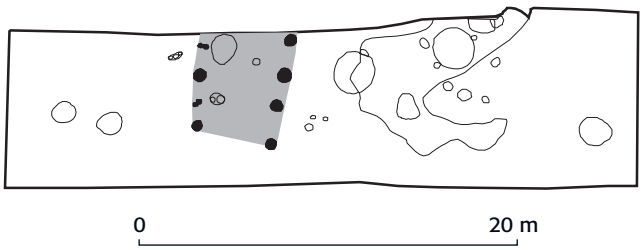
Figur 3:9. Exempel på olika ekonomibyggnader tolkade som ladugårdar med förrådsfunktion (1-2) eller kornbod som en del av större byggnad (3), stall och fähus baserat på förekomst av höga fosfatvärden, djurspillning och byggnadernas närhet till gödselstackar (4-5), smedjor utifrån fynd av slagg och träkol (6-7), mindre förråd baserat på hustyp eller förekomst av säd (8-10) samt grophus där föremål såsom slagg, gjutformar, vävtyngder, sländtrissor och brynen visar på olika typer av hantverk (11-12). Skala 1:500.

ning och i vinkel i förhållande till bostadshusen har tolkats som lada, loge, stall och fähus. Närheten till brunnar och gödselstackar har också varit avgörande för tolkningen av stall och fähus (se vidare *fægården, lægården*). Generellt saknas funktionsbetingande detaljer såsom bås eller hägnader, liksom olika typer av golvbeläggningar. Däremot har höga *fosfatvärden* i byggnadsdelar som i övrigt saknar härdar eller fyndmaterial, tolkats som spår efter stall eller fähusfunktioner. Stallning av kreatur har länge ansetts skapa höga fosfathalter, men detta har också ifrågasatts och debatterats på senare tid. Fosfatkarteringar är en metod som kan indikera olika funktioner och aktiviteter på gårdar och i byggnader, men måste hela tiden ställas mot den arkeologiska tolkningen. Utfallet av en fosfatkartering påverkas dessutom av faktorer som jordartsförhållanden, graden av överlagring och naturligt fosfatvärde i jorden.[40]

Fähusen förekommer sällan som separata byggnader, utan ingår nästan uteslutande som ett utrymme i ett flerfunktionellt hus. Exempel på fähusutrymme som tolkats genom höga

40 Hyenstrand 1996:29

fosfathalter är Skrea 193:6, Skrea 193:13, Tvååker 88:6, Tvååker 88:7. Skrea 193:11 har tolkats som bostadsdel med en härd och fynd av svartgods i den västra delen, medan höga fosfatvärden samt fynd av djurspillning från får/get i det makrofossila materialet från den östra delen, pekar på en funktion av fähus.

Figur 3:10. Lokalen Eldsberga RAÄ 121. Skala 1:400

Bebyggelselokalerna

Lokalerna beskrivs kort utifrån läge i förhållande till storskifteskartornas bylandskap och presenteras i bokstavsordning. De är benämnda med fornlämningsnummer och med löpande undernummer för byggnaderna (exempelvis hus 1 vid Eldsberga RAÄ 121=Eldsberga 121:1). Bebyggelselämningar från andra tidsperioder såsom brons- och järnålder har utelämnats i figurerna, för att göra presentationen mer tydlig. I några fall har fornlämningen undersökts vid flera tidpunkter och därmed delats upp i olika områden. För att lättare kunna påvisa vilka lämningar som avses har de olika delområdena fått egna beteckningar, exempelvis Söndrum 98A och 98B, Stafsinge 117A och 117B och Tölö 173A och 173B. Detaljerade uppgifter kring husen finns redovisade i bilaga 1.

1.Eldsberga 121 (Perstorp)

Lokalen delundersöktes 1990 och är belägen på inägomarken strax söder om Perstorps bytomt. Bebyggelsen har tidigare daterats till perioden 1200–1400-tal utifrån fyndmaterial i kulturlager. Men karaktären på keramiken (östersjökeramiken) pekat på att platsen varit i bruk även under 1000- och 1100-talet, vilket byggnadstypen också indikerar.

Antal byggnader: 1
Hustyp: 6
Datering: 1050–1150
Referens: Deutgen, L 1991; Rosén 2004

2.Eldsberga 145

Lokalen slutundersöktes 2015 och är belägen på säteriet Stjärnarps inägor, men under medeltiden tillhörde området byn Torup, alternativt Klastorp. Vid undersökningen, som även innefattade den intilliggande Eldsberga RAÄ 163, påträffades ett 50-tal byggnader från perioden yngre bronsålder–tidig medeltid.

Antal byggnader: 6
Hustyper: 6, 8, 11,14, 16
Datering: 1050–1150
Referens: Nordvall manus

3.Enslöv 344

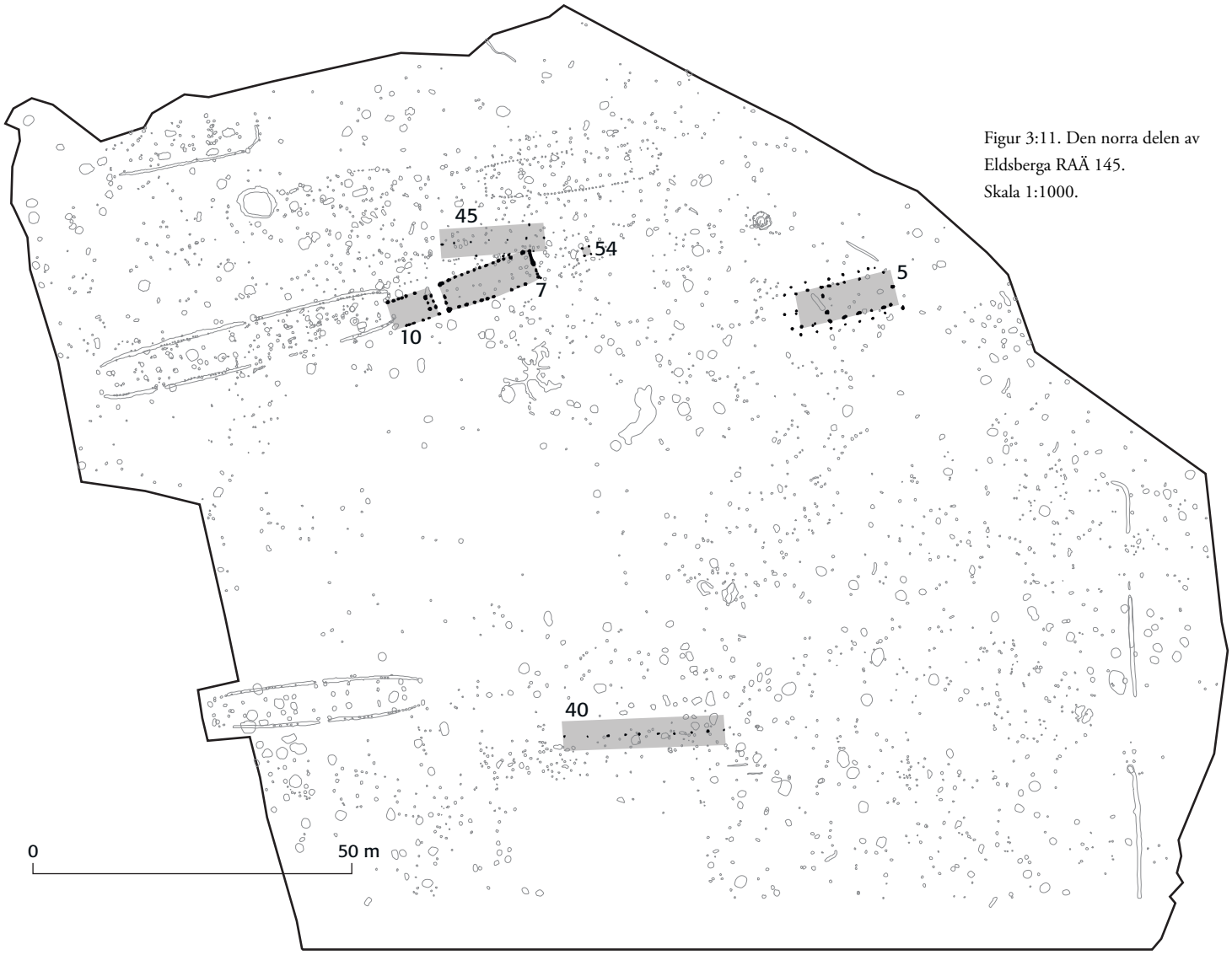
Lokalen slutundersöktes 2015 och är belägen på inmarken väster om Enslövs bytomt. Vid slutundersökningen framkom femton huslämningar från mellersta bronsålder, förromersk järnålder, yngre romersk järnålder, yngre vendeltid och vikingatid. Det hittades också delar av en hålväg samt rester av äldre odlingsmark med årderspår.

Antal byggnader: 7
Datering: 800–1000
Hustyper: 1,17
Referens: Karlsson och Nilsson 2016

4.Falkenberg 39 (Arvidstorp)

Lokalen slutundersöktes 1990 och är belägen på byn Arvidstorps inägomark i Stafsinge socken. Vid slutundersökningen påträffades lämningar från brons- och järnålder men framför allt från tidig medeltid. Utifrån underlaget från fältritningarna har några byggnaders former omtolkats (hus 1, 5 och 7), omdaterats (hus 1) och några nya strukturer tillkommit (hus 8, 9).

Antal byggnader: 13
Datering: 1000–1200
Hustyper: 8,9,11,14,17
Referens: Lindman och Streiffert 1992

Figur 3:11. Den norra delen av Eldsberga RAÄ 145. Skala 1:1000.

Figur 3:12. Lokalen Enslöv RAÄ 344. Skala 1:500.

5.Fjäråsa 504

Lokalen slutundersöktes 1998 och är belägen på utmarken söder om byarna Tom och Limmanäs. Vid slutundersökningen påträffades bland annat 12 bebyggelselämningar från mellersta och yngre bronsålder, romersk järnålder och folkvandringstid samt tidig medeltid.

Antal byggnader: 2
Datering: 1050–1150
Hustyper: 6, 11
Referens: Ängeby 2002

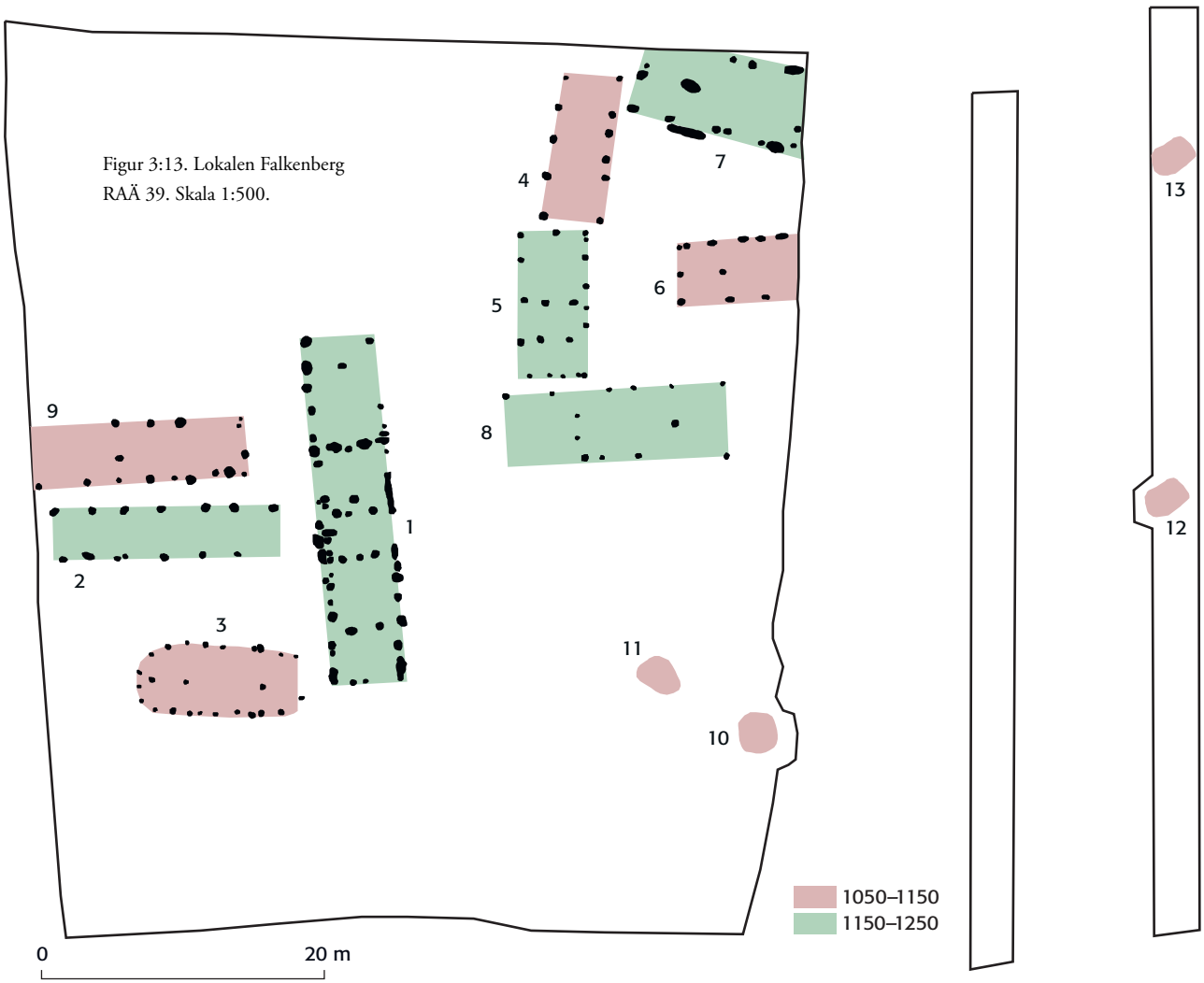
6.Getinge 82 (Öringe)

Delar av lokalen slutundersöktes 1986 och är belägen på byn Öringes inägomark, relativt nära utmarksgränsen. Stolphål från en tvåskeppig byggnad ^{14}C -daterades till neolitikum, medan övriga anläggningar daterades till yngre bronsålder eller äldre järnålder. Tolkningen av husets datering har dock ändrats i efterhand och bör föras till sen vikingatid/tidig medeltid. Visserligen är neolitiska hus tvåskeppiga, men de är ofta bredare och inte placerade i vinkel i förhållande till varandra. Det finns däremot klara paralleller till tidigmedeltida byggnader från Halland, med en standardbredd på drygt 4,5 meter.

Antal byggnader: 2
Datering 1050–1150
Hustyper: 9
Referens: Carlie 1986, Håkansson 2004

7.Halmstad 87 (Övraby)

Lokalen slutundersöktes 2013 och är belägen strax intill Halmstad RAÄ 45, området för

Figur 3:13. Lokalen Falkenberg RAÄ 39. Skala 1:500.

Figur 3:14. Lokalen Fjärås RAÄ 504. Skala 1:1000.

kungalevet och sedermera staden Halmstad under tidig och högmedeltid. Hur stort detta område var är inte känt, men det är sannolikt att Halmstad 87 bör ha tillhört denna bebyggelse.

Antal byggnader: 11
Datering 1050–1300
Hustyper: 6, 9, 11, 12, 16, 17
Referens: Larsson 2015

8.Kvibille 127 (Bråtakroken)

Lokalen slutundersöktes 1993 och är belägen öster om byn Skogby, vid läget för det efterreformatoriska torpet Bråtakroken. Vid undersökningen påträffades lämningar från neolitikum, äldre järnålder, romersk järnålder-folkvandringstid, vikingatid-tidig medeltid samt nyare tid.

Antal byggnader: 1
Hustyp: 17
Datering: 800–1000
Referens: Rosén 2000

9. Laholm 164 (Kärragård)

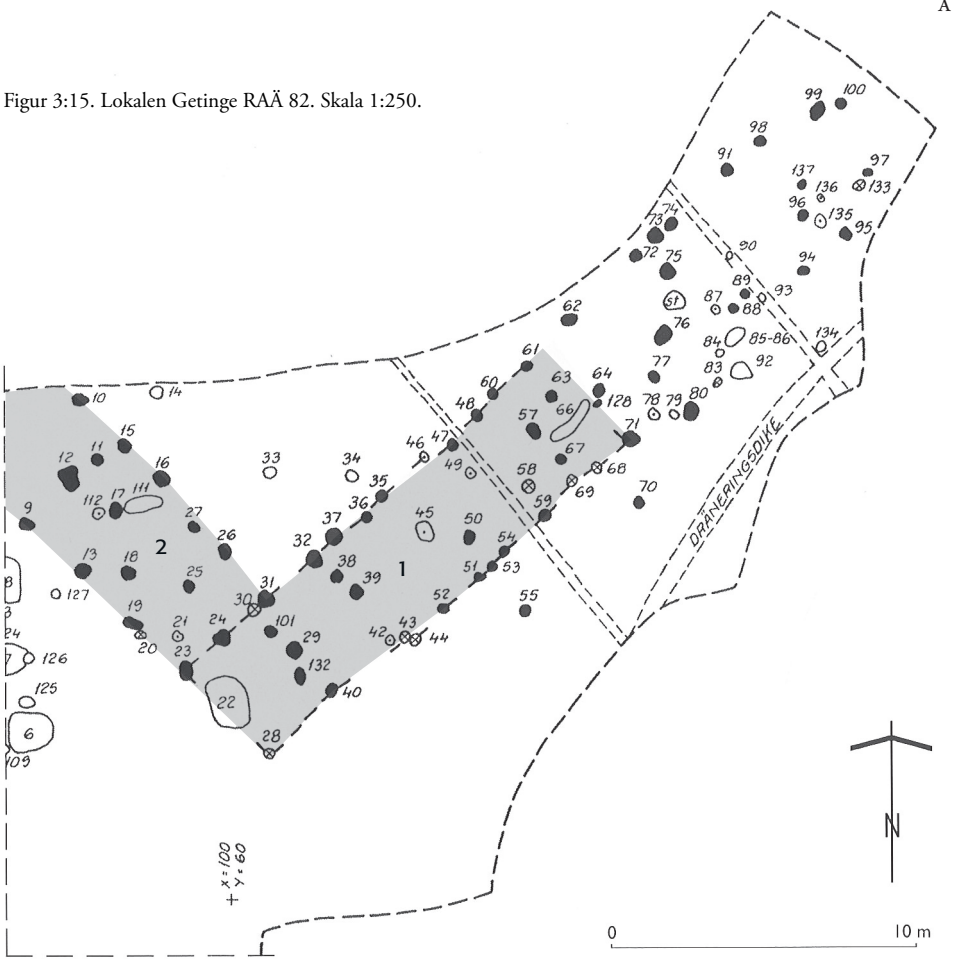
Lokalen slutundersöktes 1993 och är belägen i ett område mellan de historiska gårdarna Kärragård och Mammarp, som utgjorde enskilda hemman i jordeböckerna. Vid slutundersökningen påträffades 16 byggnadslämningar företrädelsevis från perioderna yngre bronsålder-förromersk järnålder, romersk järnålder samt tidig medeltid.

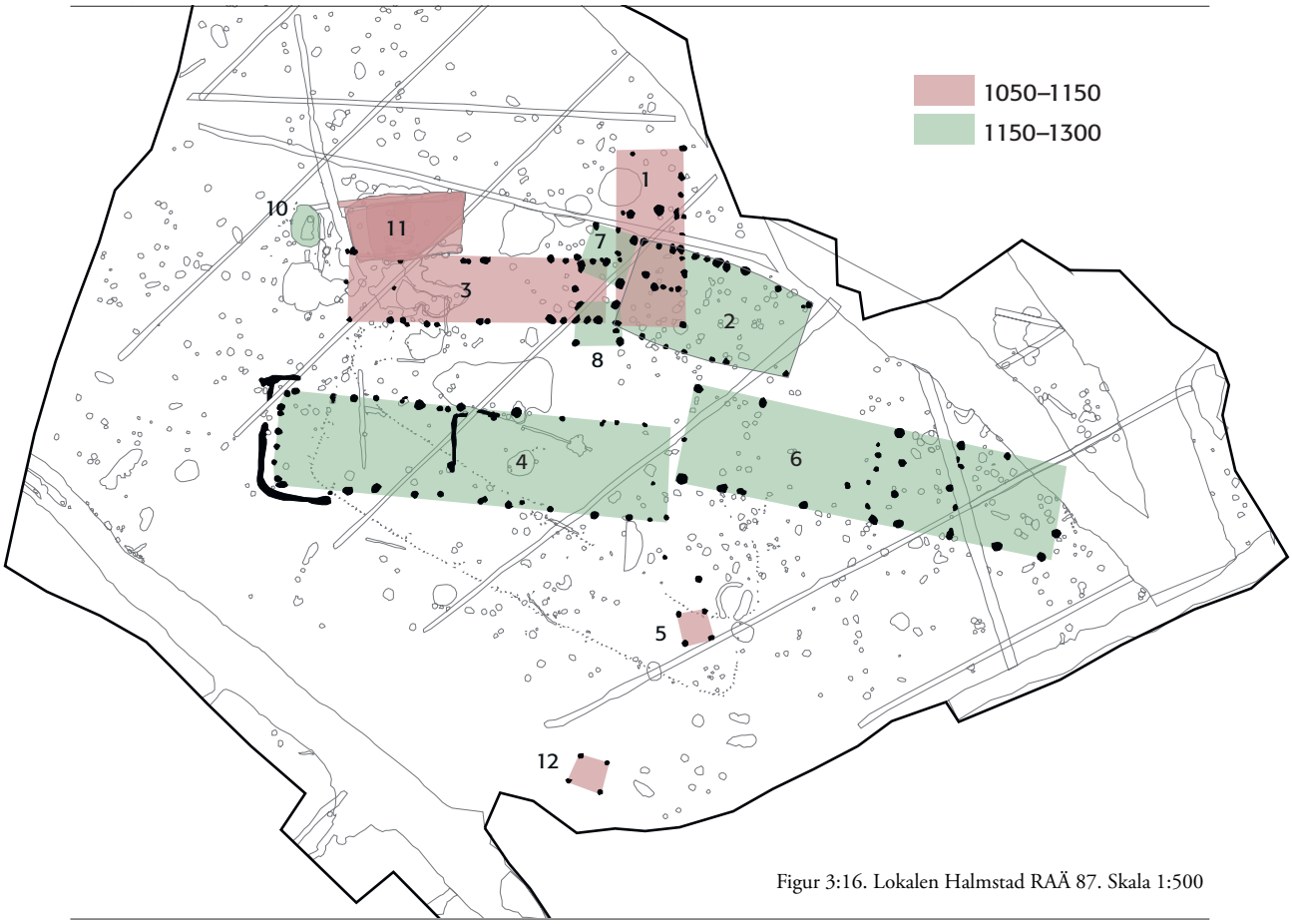
Antal byggnader: 12
Hustyper: 2, 8, 9, 14, 11, 15, 16
Datering: 1000–1200
Referenser: Wattman 1996, Bjuggner & Rosengren 1999, Carlie 1999, Rosén 2004

10. Laholm 196 (Östorp)

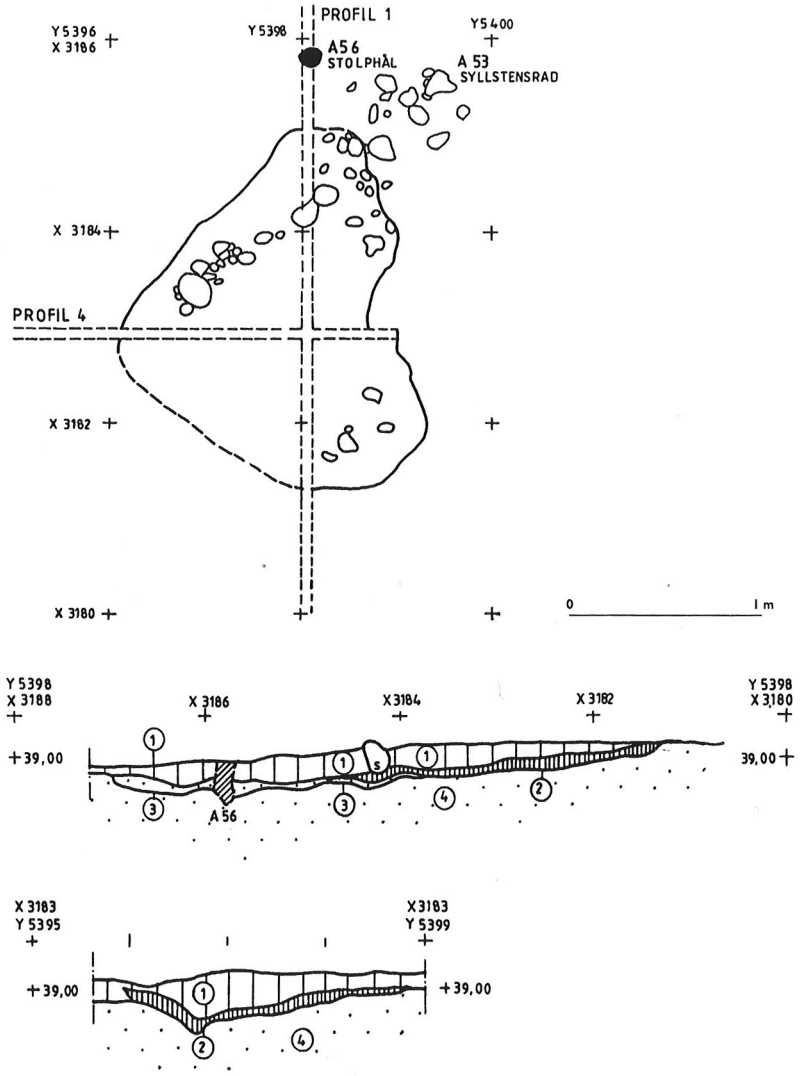
Lokalen slutundersöktes 1993 och är belägen strax öster om byn Östorp. Slutundersökningen resulterade övervägande i lämningar från perioden sen vikingatid-tidig medeltid. Perioden är

Figur 3:15. Lokalen Getinge RAÄ 82. Skala 1:250.

Figur 3:16. Lokalen Halmstad RAÄ 87. Skala 1:500

Figur 3:17. Lokalen Kvibille RAÄ 127. Skala: se skalstock.

omtolkad till att bestå av tre generella bebyggelsefaser: 950–1050, 1050–1150 och 1150–1250. Nya strukturer är också framtolkade utifrån fältdokumentationen (hus 14, 15, 16, 17, 18).

Antal byggnader: 18

Hustyper: 1, 2, 9, 11, 14, 15, 16

Datering: 950–1250

Referenser: Wattman 1994, Bjuggner & Rosengren 1999, Carlie 1999, Rosén 2004

11. Laholm 197 (Ösarp)

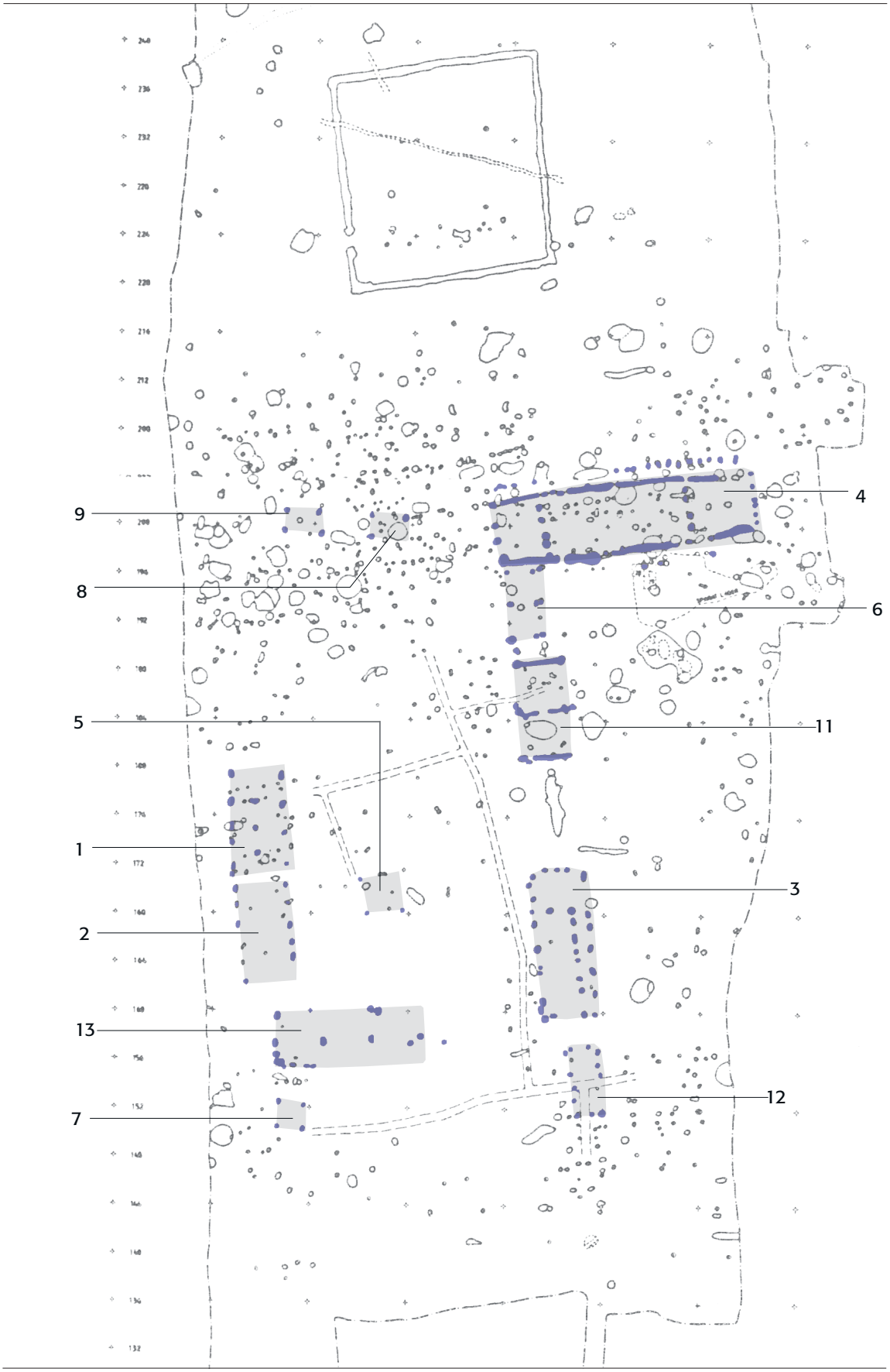
Lokalen slutundersöktes 1993 och är belägen på utmarken nordväst och byn Ösarp, men i anslutning till det historiska vägnätet. Vid slutundersökningen påträffades ett 30-tal huslämningar från perioden vendeltid-högmedeltid, fördelat på ett nordligt och ett sydligt område. Några byggnader är omtolkade till formen (hus 26, 33) och nya strukturer har framtolkats utifrån en genomgång av fältdokumentationen (Hus 27, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48). Bebyggelsens struktur inom de olika faserna har därmed också förändrats något, i jämförelse med tidigare tolkningsförslag.

Antal byggnader: 48

Hustyper: 1, 2, 3, 11, 14, 16, 17

Datering: ca 600–1300

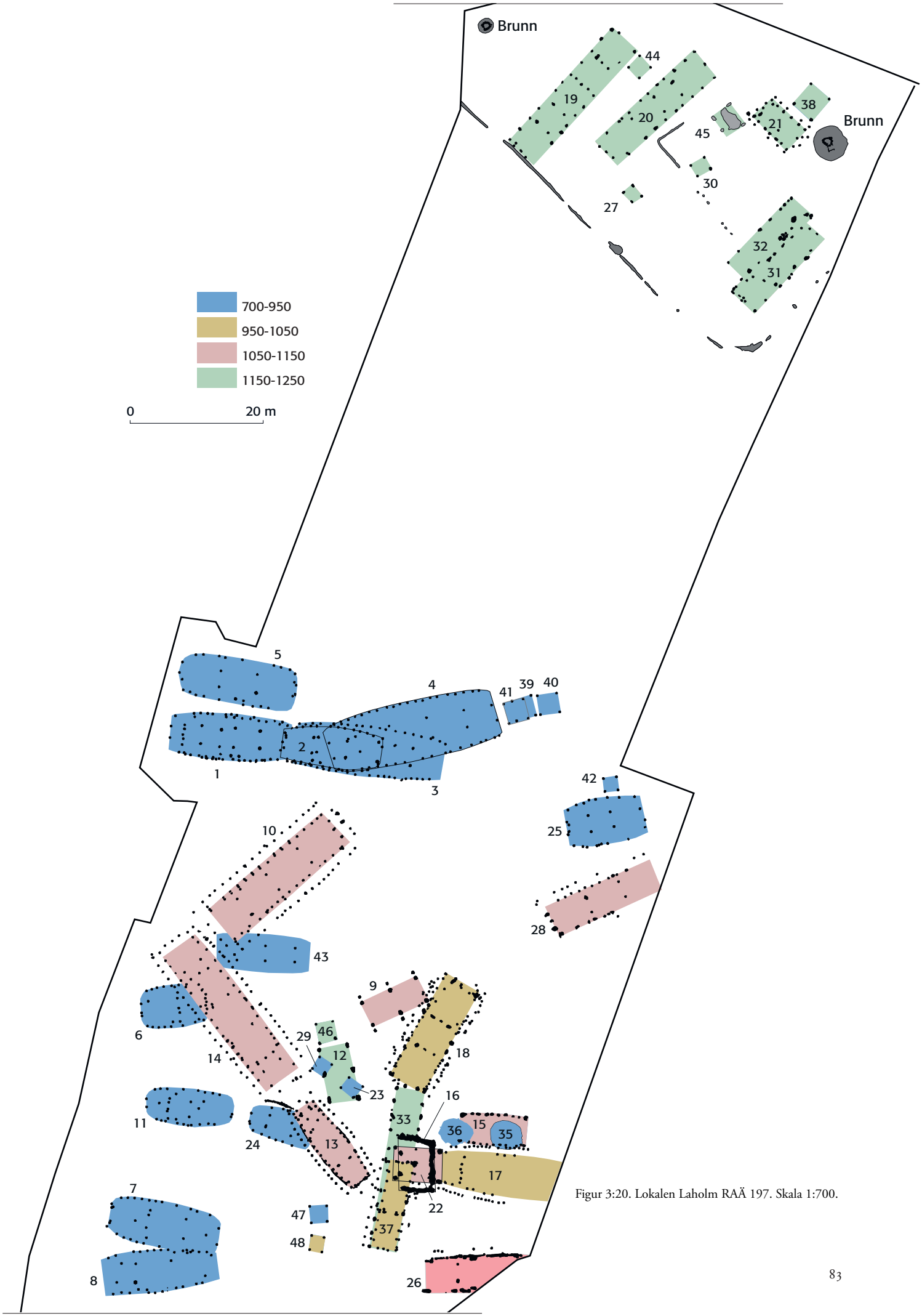
Referenser: Viking & Fors 1995b, Bjuggner & Rosengren 1999, Carlie 1999, Rosén 2004

Figur 3:18. Lokalen Laholm RAÄ 164. Skala: 1:700.

Figur 3:19. Lokalen Laholm RAÄ 196. Skala 1:500.

Figur 3:20. Lokalen Laholm RAÄ 197. Skala 1:700.

Figur 3:21. Lokalen Laholm RAÄ 201. Skala 1:700.

12. Laholm 201 (Trulstorp)

Lokalen slutundersöktes 1993 och är belägen på byn Trulstorps inägomark strax intill en av de historiska gårdarna. Några byggnader är omtolkade till formen (hus 4, 7, 8) och några nya strukturer har framtolkats utifrån fältdokumentationen (Hus 11, 12, 13, 14). Bebyggelsens struktur inom de olika faserna har därmed också förändrats något, i jämförelse med tidigare tolkningsförslag.

Antal byggnader: 14
Hustyper: 2, 8, 11, 14, 15, 16
Datering: 950–1300
Referenser: Munkenberg 1996, Bjuggner & Rosengren 1999, Wranning 1999, Rosén 2004

13. Laholm 205 (Ösarp)

Lokalen delundersöktes 1995 och är belägen på utmarken nordväst om byn Ösarp, men i anslutning till det historiska vägnätet. Omfattande förundersökningar med sökschakt i området, visar att byggnaderna troligen varit ensamliggande.

Antal byggnader: 2
Hustyper: 5, 16
Datering: 1050–1100
Referenser: Wranning 1996b, Wranning 1999

14. Landa 35

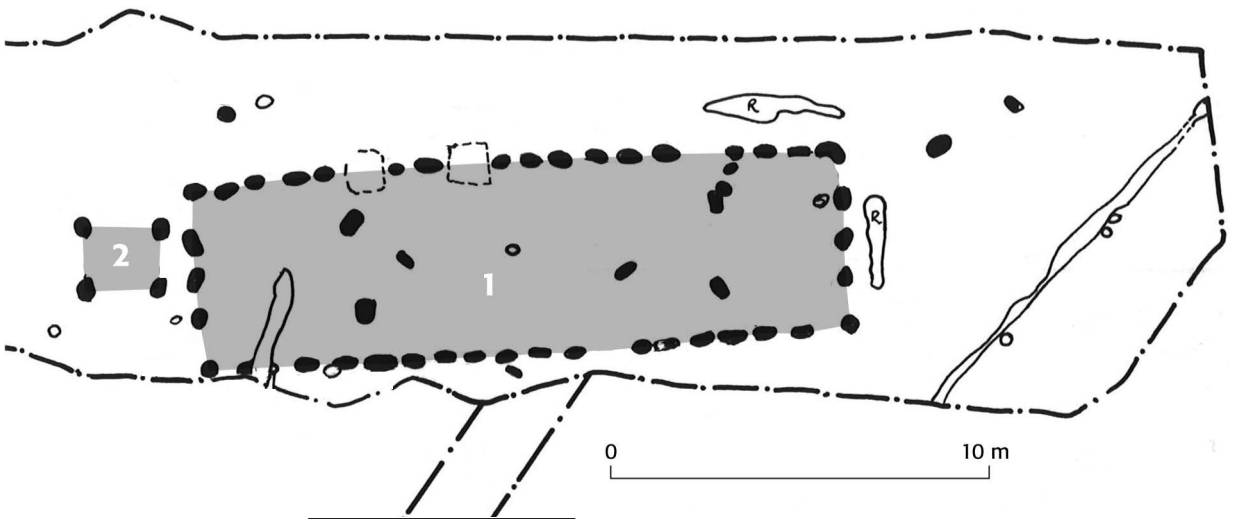
Lokalen undersöktes 1995 och är belägen centralt på inägomark som delas av flertalet gårdar och småbyar i socknen såsom Lannekulla, Borekulla, Sintorp, Skälltorp, Buerås, Bollestorp och Nortorp. Området ligger nära intill åkertegar med namnet *Tofterne*.

Antal byggnader: 1
Hustyp: 13
Datering: 1150–1250
Referenser: Streiffert & Rosén 2005

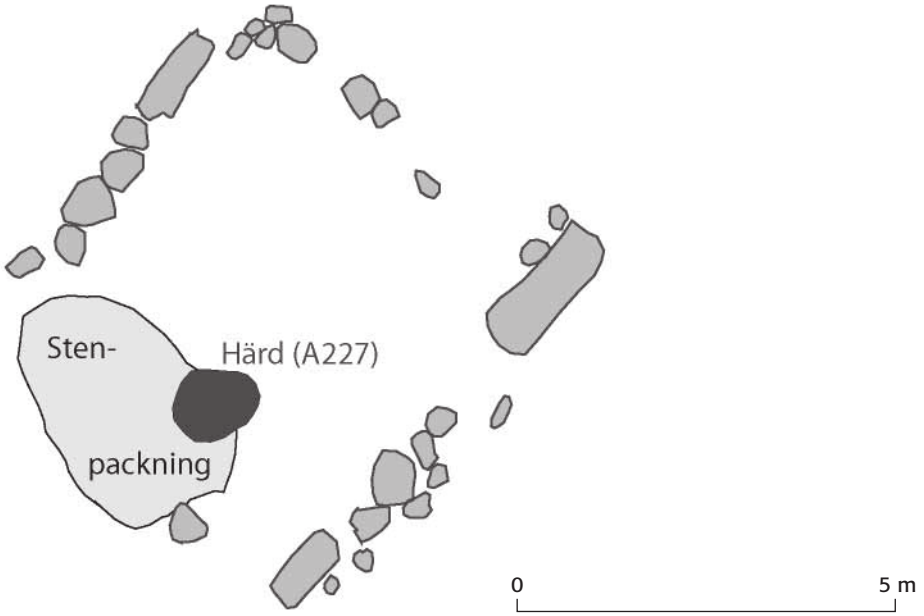
15. Skrea 178

Lokalen delundersöktes 1992 och är belägen på utmarken väster om byn Skrea, men i anslutning till det historiska vägnätet. Fornlämningen är registrerad som stenåldersboplats, men den undersökta ytan med stolphål, grophus, gropar och härdar visade även på lämningar från vikingatid.

Antal byggnader: 1
Byggnadstyp: 17
Datering: 700–1000
Referens: Carlsson 1994

Figur 3:22. Lokalen Laholm RAÄ 205. Skala 1:200.

Figur 3:23. Lokalen Landa RAÄ 35. Skala 1:100

16. Skrea 193 (Sotarp)

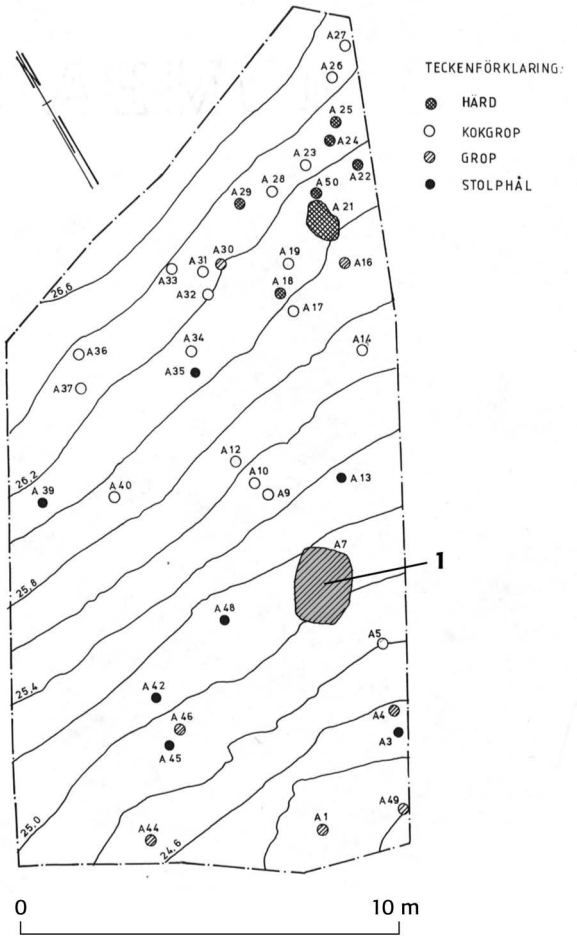
Lokalen är belägen på byn Skreas inägomark intill åkertegar men namnet *Sotarp.* Här utfördes tre slutundersökningar under perioden 1996–1999. Utredningar och förundersökningar gav dateringar tillövergången neolitikum/äldre bronsålder samt äldre romersk järnålder. Det skulle senare visa sig att 17 av de sammanlagt 18 påträffade byggnadslämningarna daterades till sen vikingatid/tidig medeltid. Vissa omtolkningar av husen gjordes redan inom ramen för en steg-2 artikel 2004. Men efter ytterligare bearbetningar har några husformer ändrats (hus 7, 8, 19) och nya strukturer tolkats fram (hus 19, 20).

Antal byggnader: 20

Hustyper: 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16

Datering: 950–1250

Referenser: Ryberg 2001a-b, Håkansson 2001, Håkansson 2004

Figur 3:24. Lokalen Skrea RAÄ 178. Skala 1:400.

Figur 3:25. Lokalen Skrea RAÄ 193. Skala 1:700.

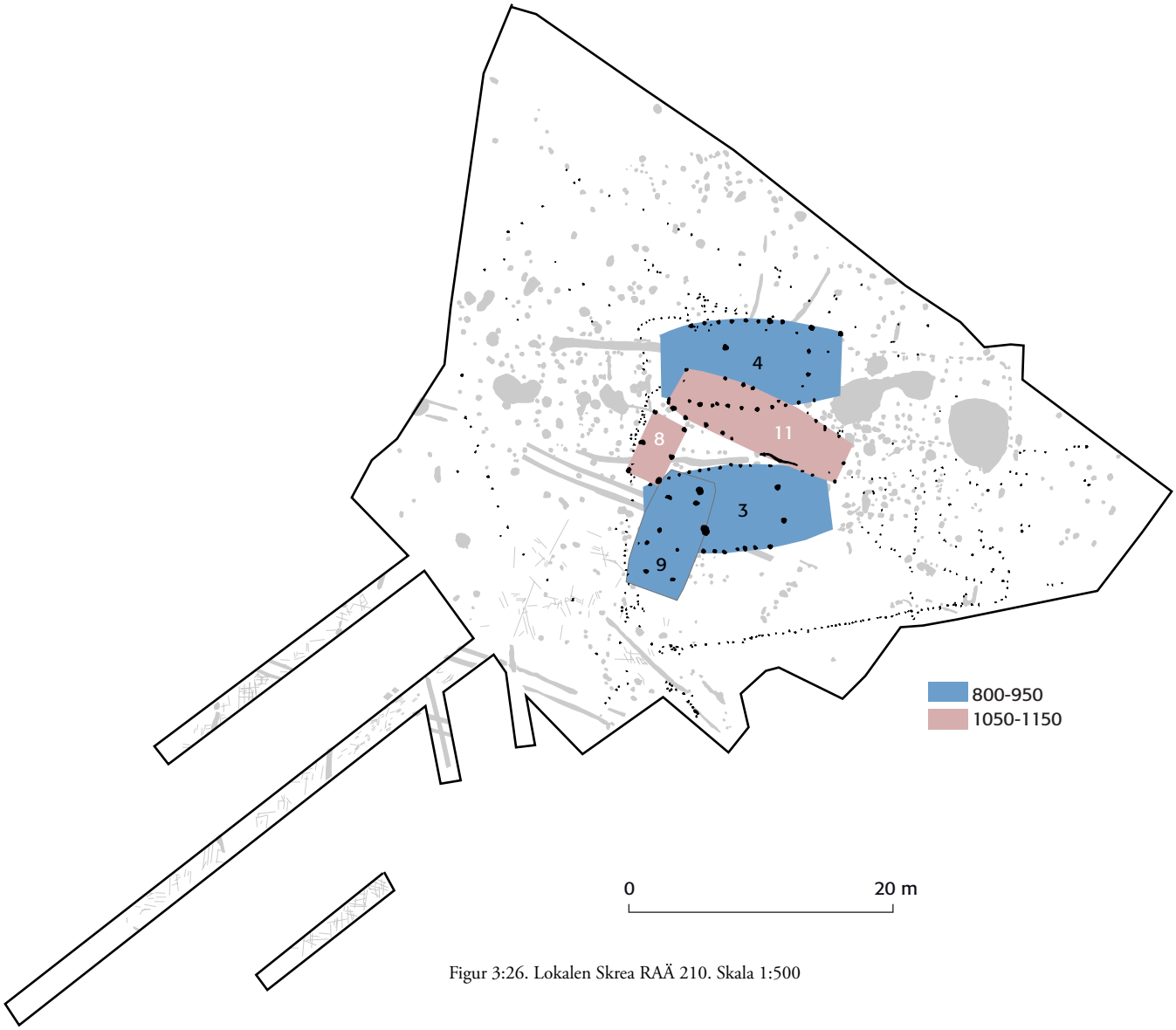
17. Skrea 210

Lokalen slutundersöktes 2012 och är belägen på utmarken väster om byn Skrea, men i anslutning till det historiska vägnätet. Vid undersökningen påträffades ett 10-tal huslämningar från neolitikum, bronsålder, yngre järnålder samt tidig medeltid. Två generationer hägnader omgärdade boplatsen och åkermark från bronsålder och tidig medeltid fanns i direkt anslutning till det bebyggda området. En byggnad är omtolkad till formen (hus 11).

Antal byggnader: 5
Hustyper: 1, 6, 15
Datering: 800–1150
Referenser: Carlie 2011, Kadefors 2016 a

18. Skrea 224

Lokalen slutundersöktes 2012 och är belägen på inägomarken nordväst om Skrea kyrka. Vid undersökningen påträffades hägnader, diken, förromerska gravar och ett tiotal byggnader från bronsålder, förromersk järnålder och tidig

Figur 3:26. Lokalen Skrea RAÄ 210. Skala 1:500

medeltid. Några byggnader är omtolkade (hus 4, 5, 11, 12) och några nya strukturer har framtolkats utifrån fältdokumentationen (Hus 13). Bebyggelsens struktur inom de olika faserna har därmed också förändrats något, i jämförelse med tidigare tolkningsförslag.

Antal byggnader: 9
Hustyper: 6, 8, 10, 11, 14
Datering: 1000–1250
Referenser: Kadefors 2016 b

19. Skummeslöv 27

Lokalen delundersöktes 1991 och är belägen på inägomarken strax intill Skummeslövs bytomt. Vid undersökningens två delområden påträffades 14 byggnader från brons-, äldre järnålder och tidig medeltid.

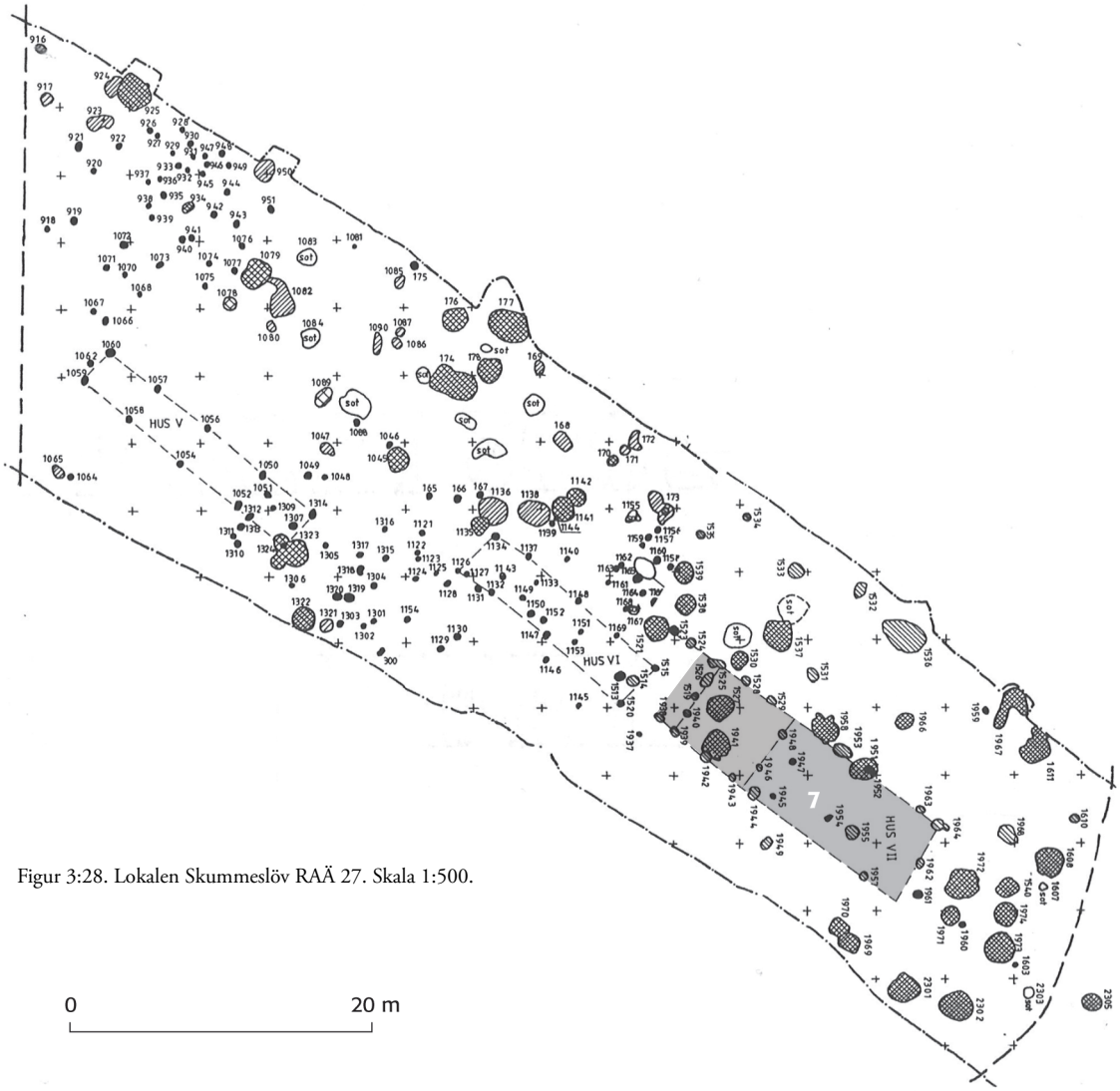
Antal byggnader: 1
Hustyp: 11
Datering: 1050–1200
Referenser: Viking & Fors 1995a. Carlie 1999, Rosén 2004

20. Slöinge 114

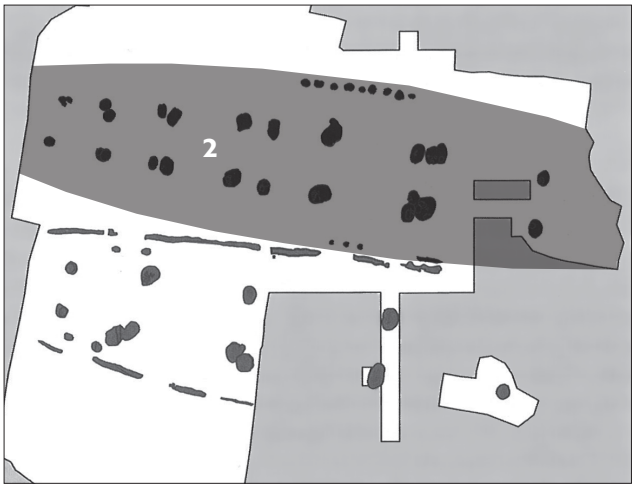
Under år 1992–1995 undersöktes lokalens södra del av *Slöingeprojektet,* dvs Institutionen för Arkeologi vid Göteborgs Universitet, RAÄ UV-väst och Stiftelsen Hallands Länsmuseer.

Figur 3:27. Lokalen Skrea RAÄ 224. Skala 1:500

Figur 3:28. Lokalen Skummeslöv RAÄ 27. Skala 1:500.

Figur 3:29. Lokalen Slöinge RAÄ 114. Skala 1:400.

Lokalen är belägen på inägomarken vid ett stort ängsområde som brukades gemensamt av flera byar och gårdar såsom Hanarp, Bergagård, Gåsabol, Hunnakull, Boarp, Sällora, Oktorp, Perstorp, Sprottorp och Kräinge. Vid undersökningarna kunde platsen dateras till perioden cirka 400–1000, med tre generationer treskeppiga byggnader från vendel- och vikingatid.

Antal byggnader: 1
Hustyp: 1
Datering: 750–850
Referenser: Lundqvist 2003

21. Slöinge 115 (Stenstorp)

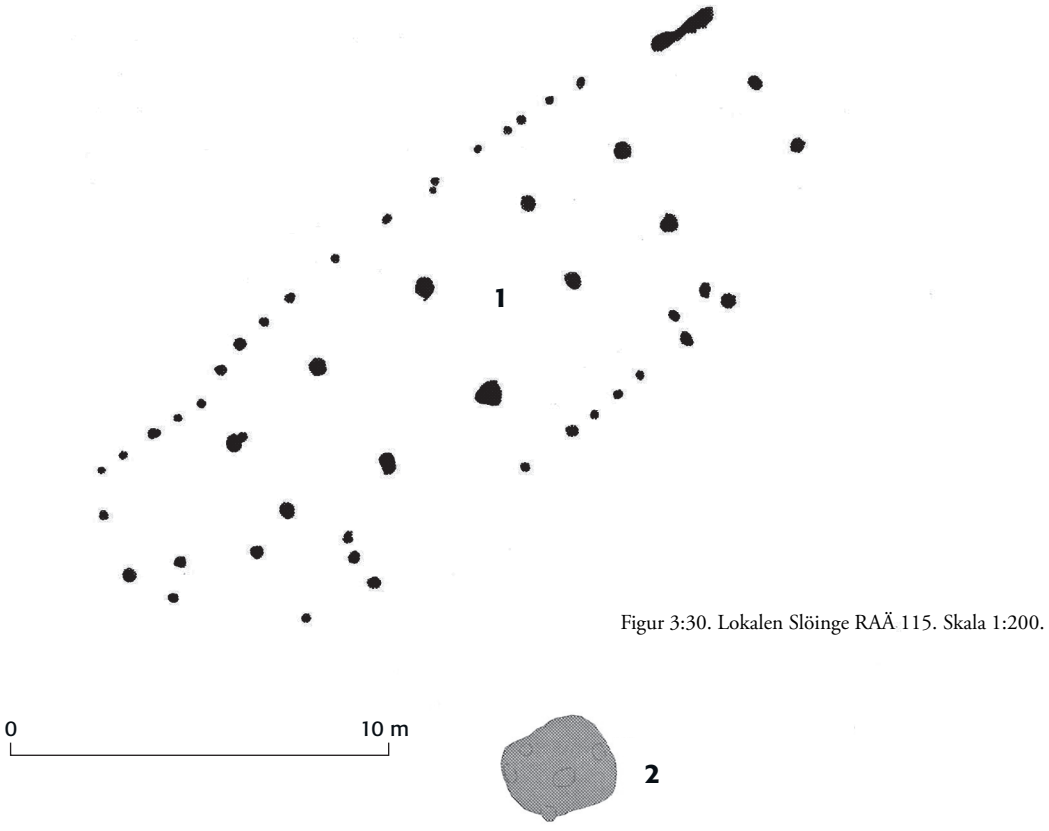
Lokalen undersöktes under perioden 1994–1995 och är belägen på byn Stenstorps inägomark. Vid undersökningen påträffades röjningsrösen, hålvägar, stensträngssystem samt 13 byggnader från i huvudsak brons- och järnålder.

Antal byggnader: 2
Hustyp: 1, 17
Datering: 700–900
Referenser: Johansson 2000

22. Stafsinge 116

Stafsinge 116 slutundersöktes 1998 och är belägen centralt på byn Stafsinges inägomark. Vid undersökningen påträffades ett antal byggnadslämningar varav ett tiotal från yngre bronsålder och fyra från perioden tidig-högmedeltid (de sistnämnda även benämnda RAÄ 127). Som nämndes tidigare har de stora tidigmedeltida husen tolkats om, att istället bestå av ett antal mindre byggnader. (Hus 1, hus 2, hus 3, hus 4, hus 5, hus 6). Stafsinge 116:3 har tolkats om från den i grävningsrapporten (Hus 5:2) angivna längden på 59,3 meter, till en byggnad på 38 meter. Även den västra byggnaden på 40 meter (Hus 5:1) har delats i två byggnader, beroende på en tydlig skillnad i bredd längs huskroppen (hus 5 och hus 6).

Antal byggnader: 8
Hustyper: 6, 8, 11, 12, 15, 16
Datering: 1050–1300
Referenser: Sandin & Nicklasson 2001, Nicklasson 2001, Rosén 2004

Figur 3:30. Lokalen Slöinge RAÄ 115. Skala 1:200.

23.Stafsinge 117

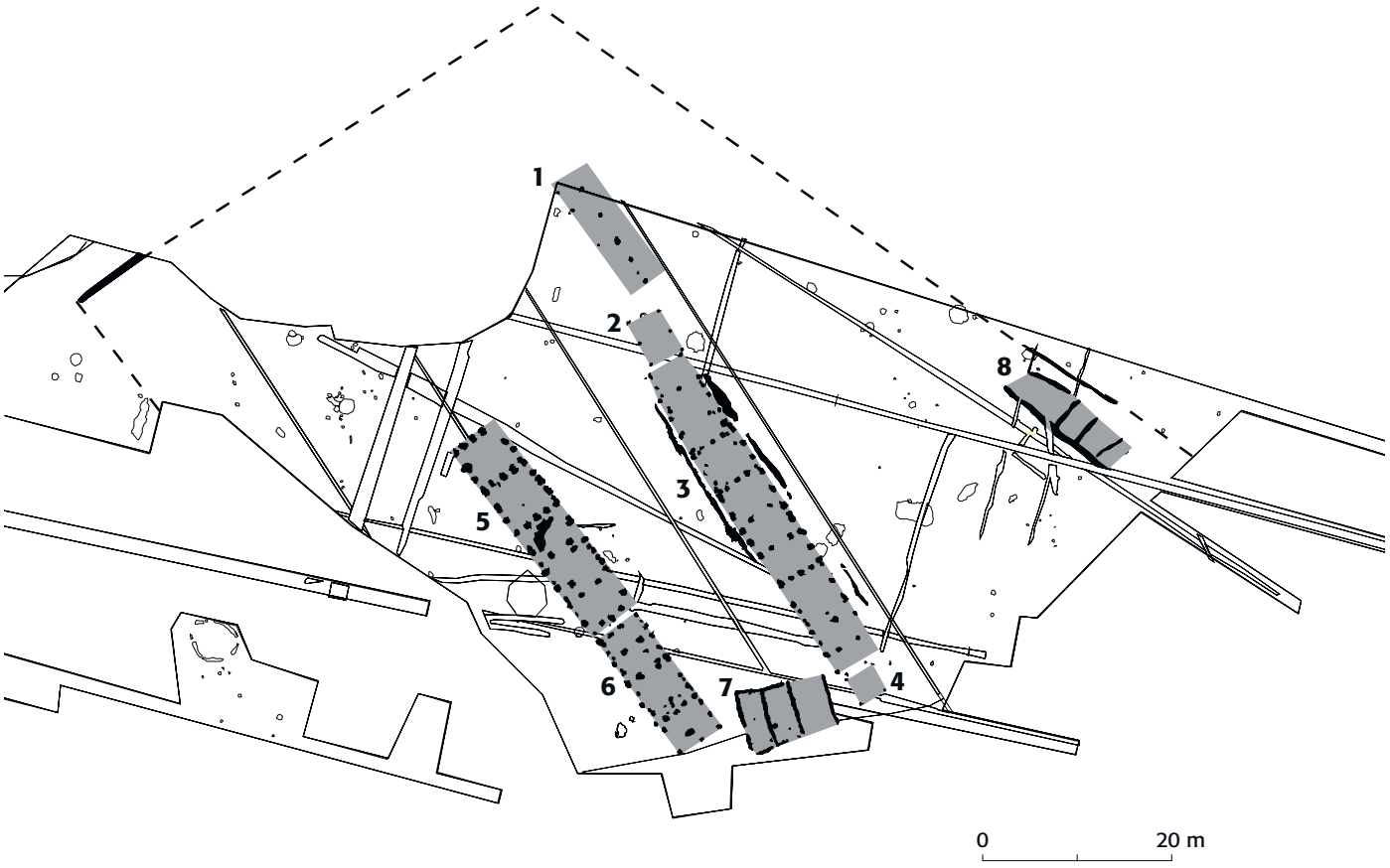
Lokalen är belägen centralt på inägomarken i Stafsinge by i ett område där flera historiska vägar möts, och intill åkertegar med namnet *Tylltoft*. Området har undersökts vid ett flertal tillfällen och är här indelat i en östra och en västra del. I öster, Stafsinge 117A, genomfördes en slutundersökning 2008 med förekomst av nio byggnader från perioden tidigneolitikum, bronsålder, yngre romersk järnålder samt tidig medeltid. I den västra delen, Stafsinge 117B, delundersöktes fornlämningen vid ett omfattande stolphålsområde samt fynd av tre vikingatida grophus, samt delar av ett vikingatida långhus. Fynd av östersjökeramik pekar på en brukningstid även under tidig medeltid.

Stafsinge 117A
Antal byggnader: 3
Hustyper: 6, 17
Datering: 1050–1150
Referenser: Mattsson 2010
Stafsinge 117B
Antal byggnader: 4
Hustyper: 1, 17
Datering: 700–1000
Referenser: Kadefors 2013

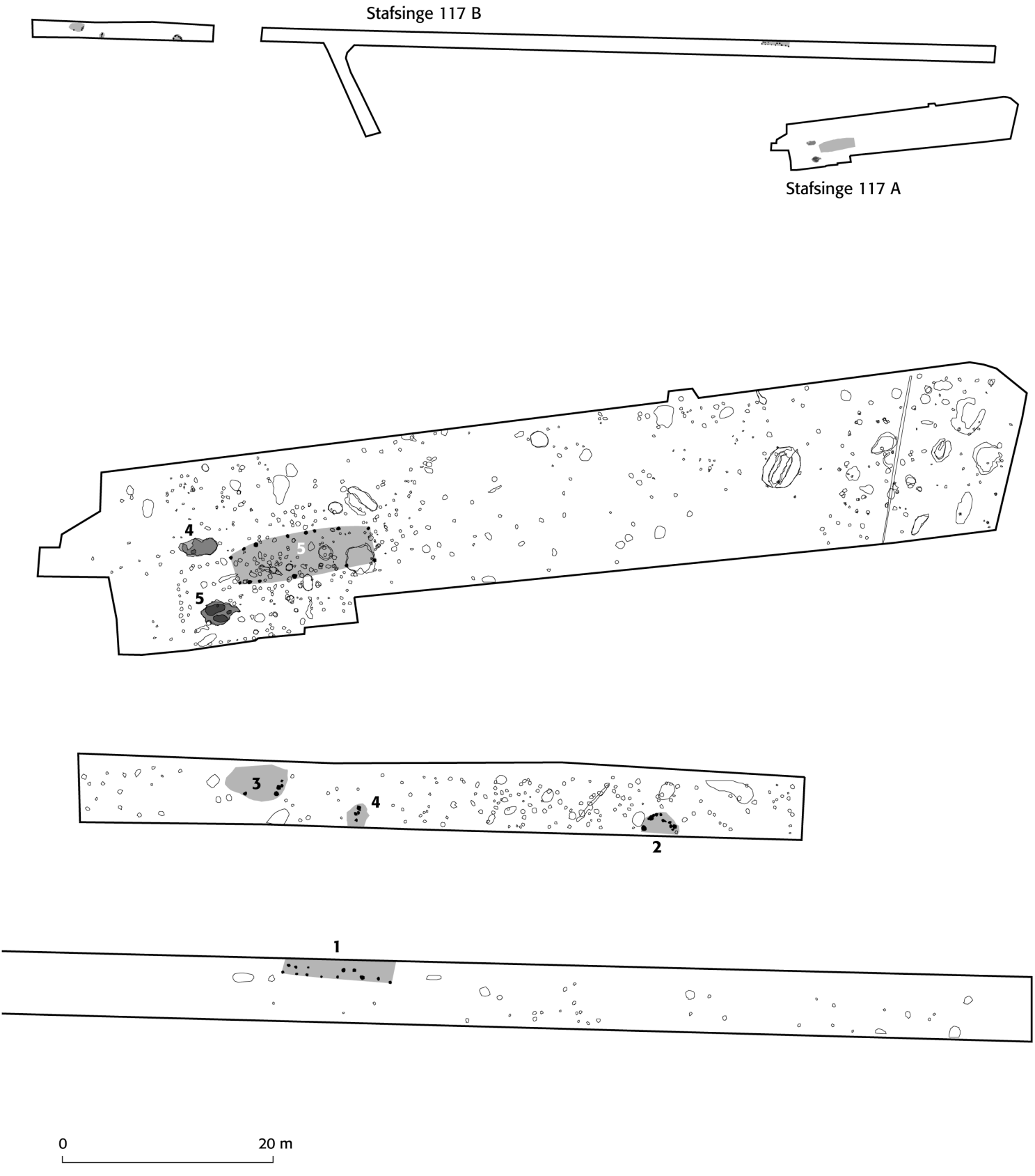
24. Söndrum 108 (Trottaberg)

Lokalen slutundersöktes 2011 och är belägen på inägorna till byn Söndrum, Möllegård och Trottaberg, på åkertegar vid Trottaberg benämnda *tofterne* och *toften*. Vid den omfattande slutundersökningen påträffades 28 byggnadslämningar fördelat på perioderna senneolitikum, äldre bronsålder, yngre bronsålder, förromersk järnålder, romersk järnålder, vendeltid-vikingatid och tidig medeltid.

Antal byggnader: 19

Figur 3:31. Lokalen Stafsinge RAÄ 116. Skala 1:700

Figur 3:32. Lokalen Stafsinge RAÄ 117A och 117B. Skala 1:500.

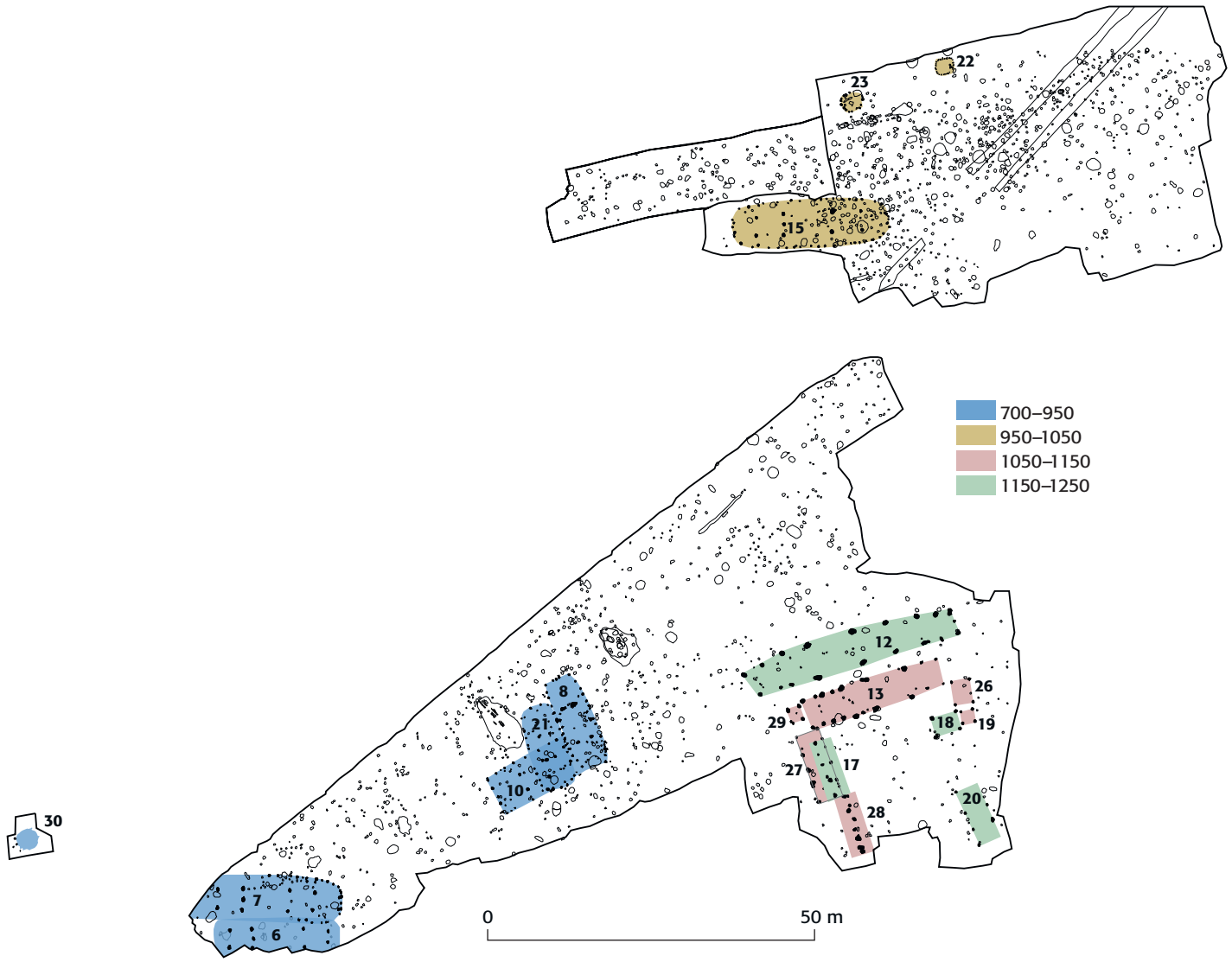
Hustyper: 1, 6, 8 ,11, 14, 16, 17
Datering: 700–1250
Referenser: Nordvall 2015

25. Söndrum 98

Lokalen ligger centralt på inägomarken i Söndrums by, intill det vendel- och vikingatida gravfältet Stegelhögen i Söndrums by. Området har undersökts vid ett flertal tillfällen och är här indelat i en östra (omr. A) och en västra del (omr. B). Vid slutundersökning 2005 av Söndrum 98A påträffades övervägande lämningar från vikingatid och tidig medeltid. Söndrum 98B sammanfaller med marknamnet *Toften* strax intill Söndrums kyrka. Vid slutundersökningen 2013 påträffades här bebyggelselämningar från perioden folkvandringstid-tidig medeltid, fördelat på sjuttom byggnader.

Söndrum 98A
Antal byggnader: 5
Hustyper: 1,6,8,16
Datering: 700–800, 1050–1150
Referenser: Wranning 2010

Söndrum 98B
Antal byggnader: 13
Hustyper: 1, 2, 6, 11, 14, 16, 17
Datering: 700–1250
Referenser: Tegnhed 2017

Figur 3:33. Lokalen Söndrum RAÄ 108 med slutundersökningsområde, samt delar av förundersökt yta i väster. Skala 1:1000.

26. Träslöv 158

Lokalen delundersöktes år 2000 och är belägen i den nordvästra delen av byn Träslövs stora inägoområde. Vid undersökningen lokaliserades två områden med tidigmedeltida lämningar, där nya strukturer (Hus 1 och 2) framtolkats efter en genomgång av fältdokumentationen.

Antal byggnader: 2
Hustyper: 9, 11
Datering: 1050–1150
Referenser: Bramstång 2000, UV Väst rapport 2000, Håkansson & Rosén 2010

27. Träslöv 165

Lokalen delundersöktes år 2000 och är belägen i den nordvästra delen av byn Träslövs stora inägoområde. Vid undersökningen lokaliserades två områden med tidigmedeltida lämningar, där nya strukturer (Hus 1, 2 och 3) framtolkats efter en genomgång av fältdokumentationen.

Antal byggnader: 3
Hustyper: 17
Datering: 1050–1150
Referenser: UV Väst rapport 2000, Håkansson & Rosén 2010

28. Träslöv 169

Lokalen slutundersöktes 2006 och är belägen i den nordvästra delen av byn Träslövs stora inägoområde. Vid slutundersökningen påträffades lämningar från mesolitikum, yngre bronsålder samt tidig medeltid. Nya strukturer (hus 1 och 2) har framtolkats efter en genomgång av fältdokumentationen.

Antal byggnader: 2
Hustyper: 6, 8
Datering: 1050–1150
Referenser: Johansson 2008, Håkansson & Rosén 2010

29. Tvååker 88

Lokalen slutundersöktes 2010 och är belägen på byn Tvååkers inägomark, i den norra delen vid åkertegar benämnda *Lalatoften*. Vid undersökningen påträffades 20 bebyggelselämningar från perioden yngre bronsålder-förromersk järnålder, folkvandringstid-vendeltid samt sen vikingatid-tidig medeltid.

Antal byggnader: 17
Hustyper: 6, 7, 8, 9, 10, 11 ,12, 14, 16, 17
Datering: 950–1250
Referenser: Håkansson 2013a

30. Tölö 173:1

Lokalen är omfattande och belägen centralt på inägorna vid Tölös bytomt. Området har undersökts vid ett flertal tillfällen och är här indelat i en sydvästlig (omr. A) och en nordostlig del (omr. B). Tölö 173A slutundersöktes under åren 1989–1990 och 1993 och generade lämningar från framför allt bronsålder, järnålder, tidig medeltid och historisk tid. Här har kompletterande tolkningar gjorts av några befintliga byggnader (Hus 5). Vid slutundersökningen av Tölö 173B 1997–1998 påträffades lämningar från perioderna neolitikum, bronsålder, vendel-vikingatid, tidig- och högmedeltid samt historisk tid. Här har några byggnader omtolkats (Hus 5, 7) och nya förslag på strukturer framtolkats utifrån en genomgång av fältdokumentationen (Hus 6, 8, 10, 11).

Tölö 173A
Antal byggnader: 8
Hustyper: 6, 7, 8, 9, 10, 11 ,12, 14, 16, 17
Datering: 600–700, 950–1250
Referenser: Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998, Lundqvist 2000, Rosén 2004

Tölö 173B
Antal byggnader: 11
Hustyper: 1, 6, 11 ,15, 16, 17
Datering: 600–700, 1000–1200
Referenser: Lundqvist & Schaller Åhrberg 1997, Lundqvist 2000, Rosén 2004

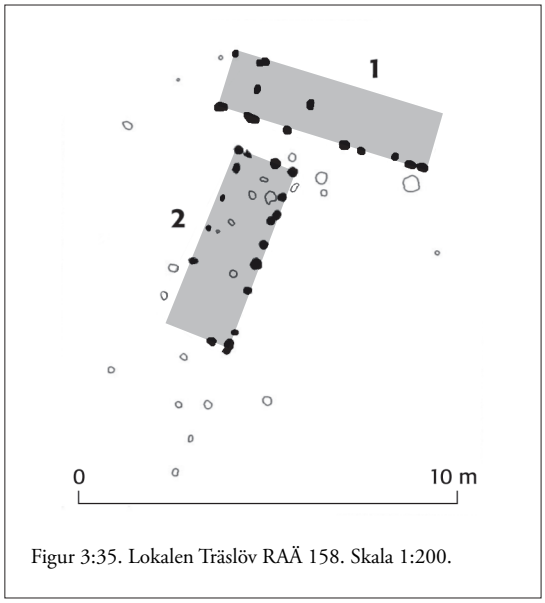
31. Vallda 311

Lokalen undersöktes 2007 och är belägen på byn Valldas inägomark, nära utmarksgränsen strax

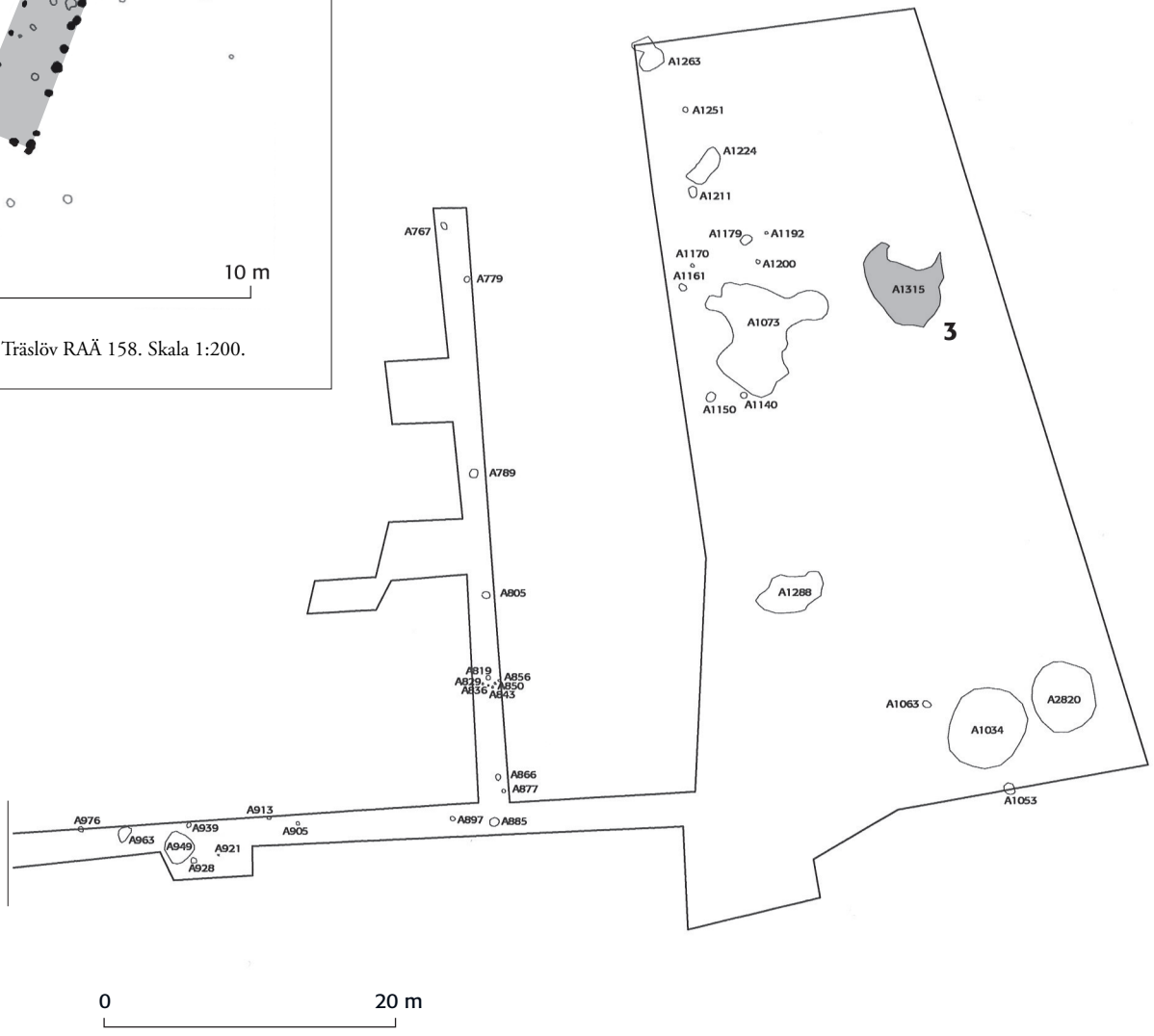

Figur 3:34. Lokalen Söndrum RAÄ 98.
Skala 1:500.

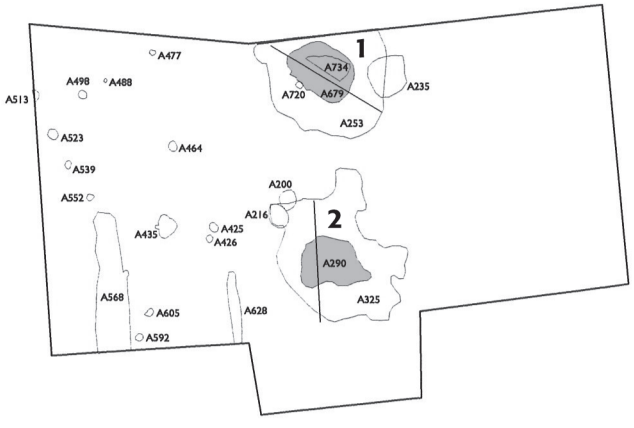

8
brunn
7
16
6
5
2
1
3
14
10
15
9
11
800-950
950-1050
1050-1250
0
20 m

Figur 3:35. Lokalen Träslöv RAÄ 158. Skala 1:200.

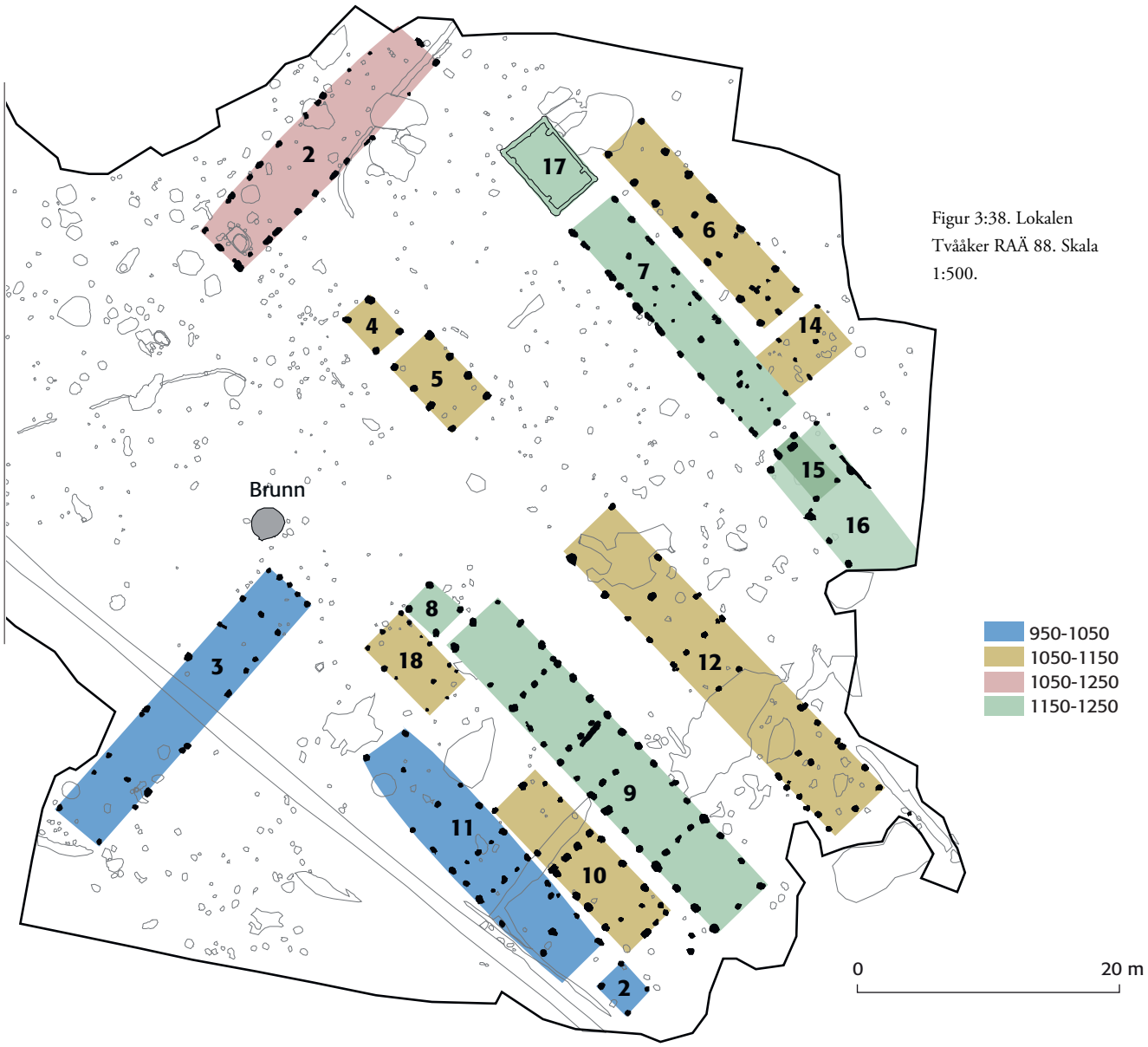

Figur 3:36. Delar av lokalen Träslöv RAÄ 165. Skala 1:500.

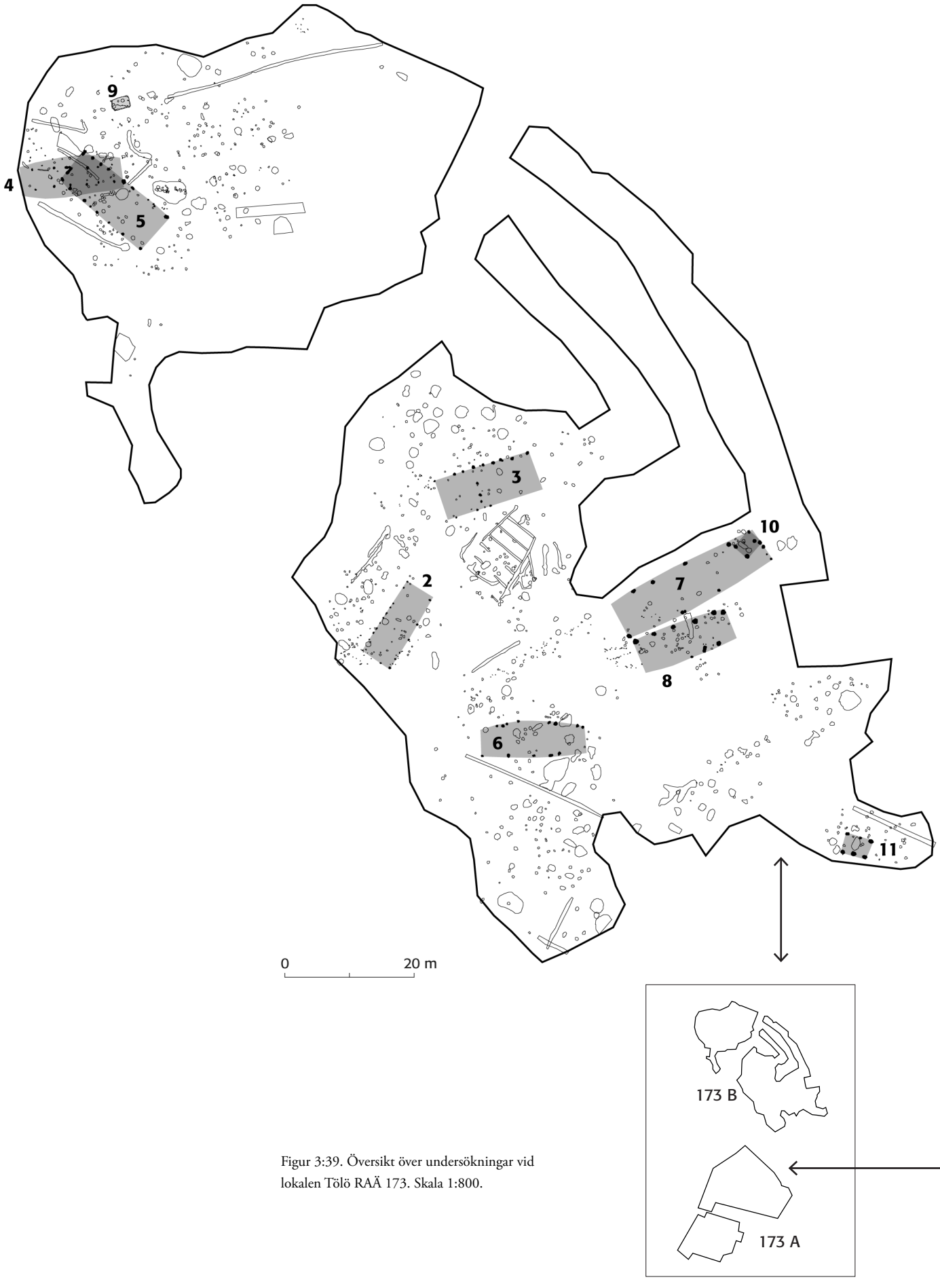

Figur 3:37. Lokalen Träslöv RAÄ 169. Skala 1:700.

Figur 3:38. Lokalen Tvåker RAÄ 88. Skala 1:500.

Figur 3:39. Översikt över undersökningar vid lokalen Tölö RAÄ 173. Skala 1:800.

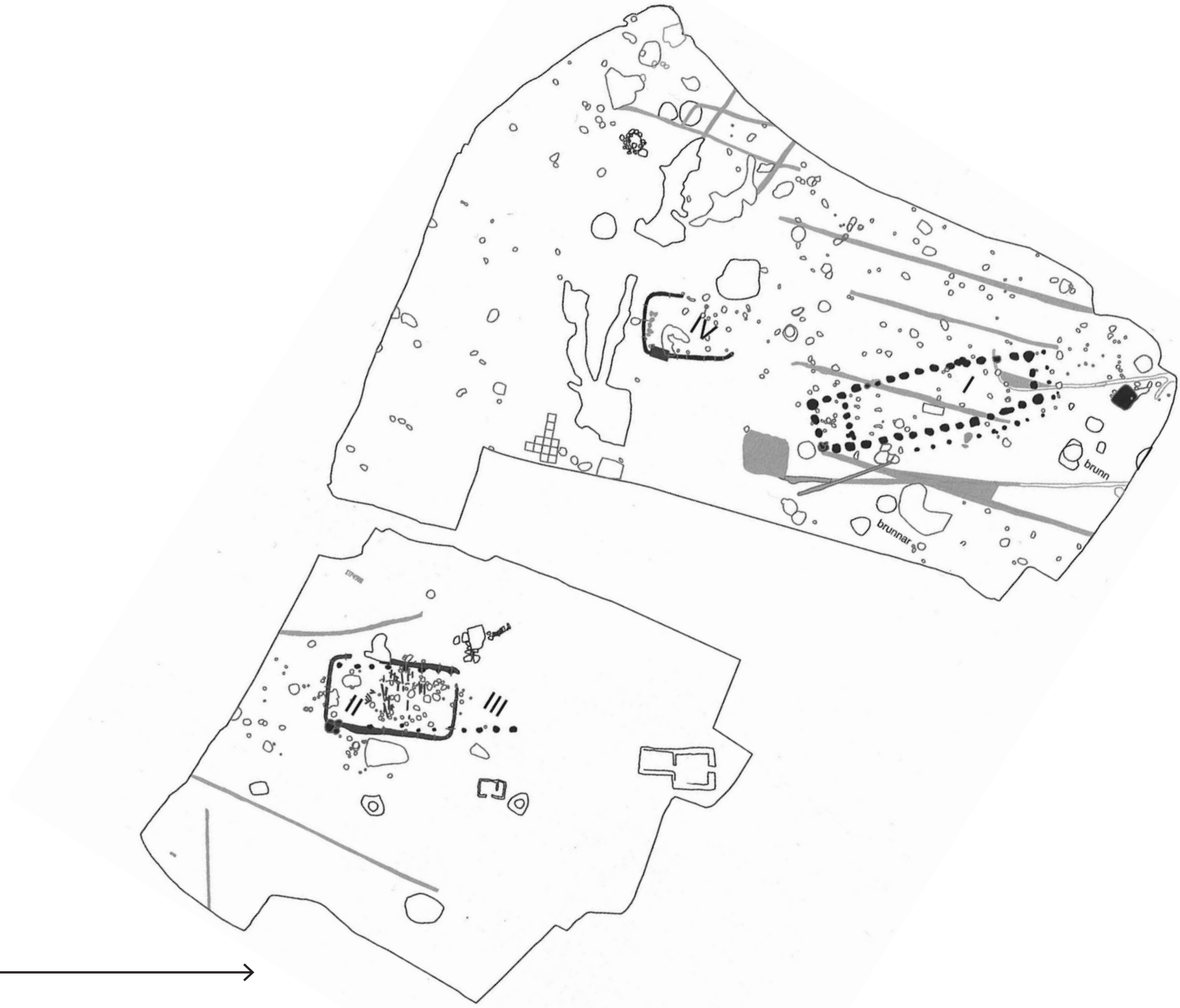
norr om torpet *Backens* inägor. Vid lämningen finns även marknamnet *Ryaåker* som möjligen syftar på en nyröjning av mark. Den tidigmedeltida husgrunden var anlagd i ett område med gravar från romersk järnålder.

Antal byggnader: 1
Hustyper: 13
Datering: 1200-tal
Referenser: Rosén 2008

32. Varberg 100

Lokalen undersöktes 2006 och är belägen på utmarken, strax nordväst om byn Träslövs inägogräns. Förutom spår från mesolitikum och neolitikum, påträffades byggnadslämningar från tidig medeltid.

Antal byggnader: 4
Hustyper: 8, 14, 16, 17
Datering: 1000–1100-tal
Referenser: Streiffert 2007

33. Veinge 326 (Skogaby)

Lokalen i Furudal undersöktes 2007 och är belägen på byn Skogabys inägomark, i ett område i den södra delen där flera historiska vägar möts. Vid slutundersökningen påträffades ett 20-tal byggnadslämningar från perioden yngre romersk järnålder-folkvandringstid och sen vikingatid-tidig medeltid. En av byggnaderna har omtolkats tidsmässigt (Hus 8) och några nya strukturer har identifierats utifrån en genomgång av fältdokumentationen (Hus 25, 26, 27, 28).

Antal byggnader: 25
Hustyper: 1, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 16, 17
Datering: 950–1300
Referenser: Håkansson 2011

34. Vinberg 127 (Tröinge)

Lokalen undersöktes 1998 och är belägen på byn Tröinges inägor. Vid slutundersökningens delområde A, B och C påträffades ett 20-tal byggnadslämningar från brons, järnålder samt tidig medeltid. Vid Vinberg 127A och Vinberg 127 C har några byggnaders form omtolkats (Hus 5, 6) respektive (Hus 1, 2).

Vinberg 127A
Antal byggnader: 4
Hustyper: 9, 14, 16
Datering: 1050–1150
Referenser: Streiffert 2002

Vinberg 127B
Antal byggnader: 1
Hustyp: 11
Datering: 1050–1150
Referenser: Johansson & Wranning 2002

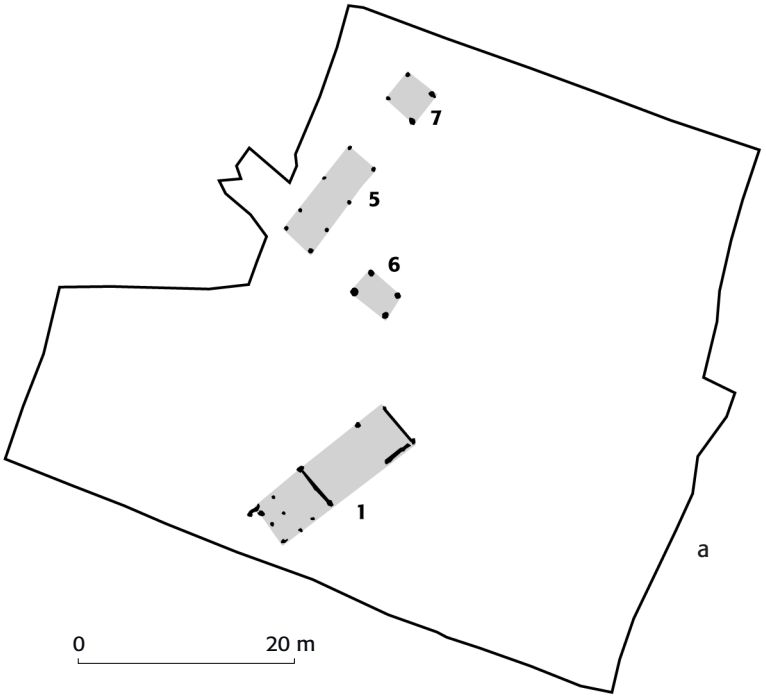
Figur 3:40. Lokalen Vallda 311. Skala 1:80

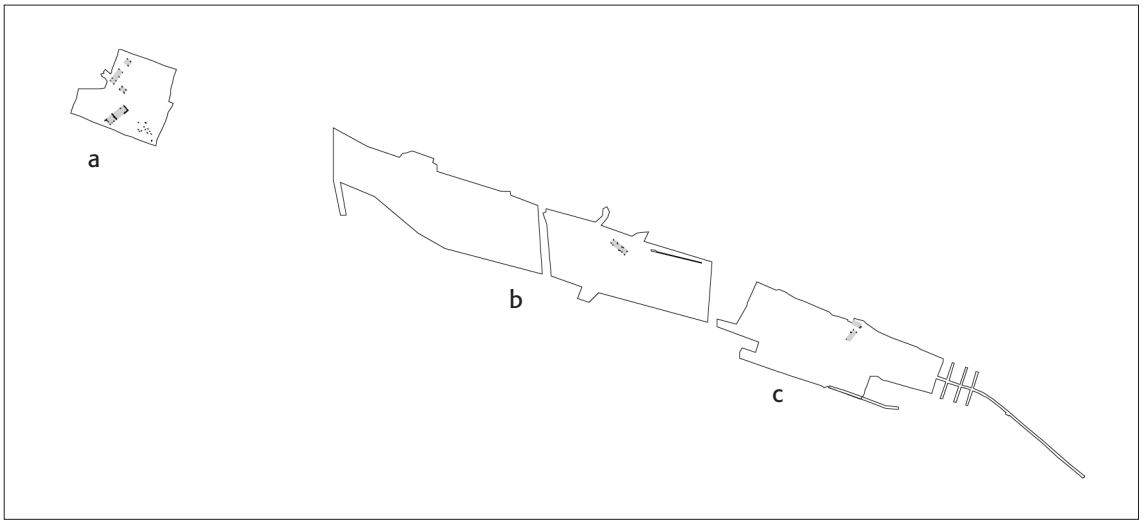

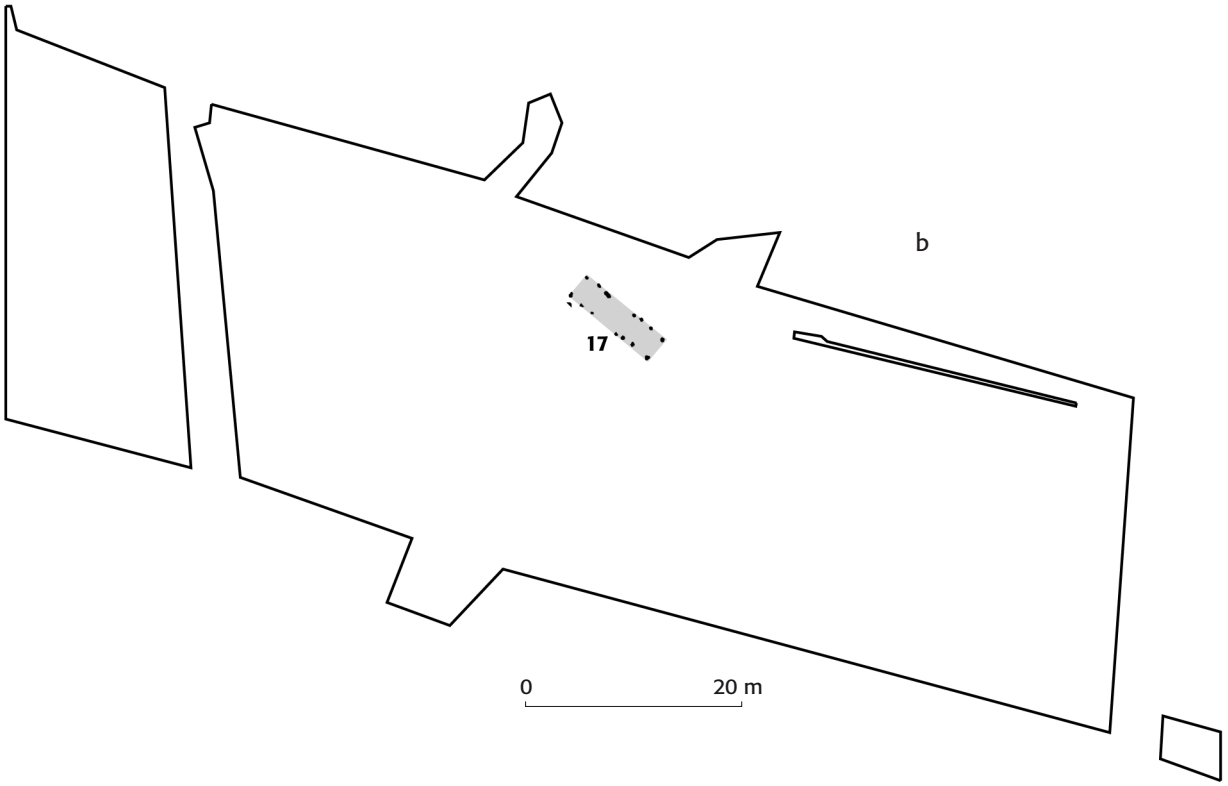
Figur 3:41. Lokalen Varberg RAÄ 100. Skala 1:500.

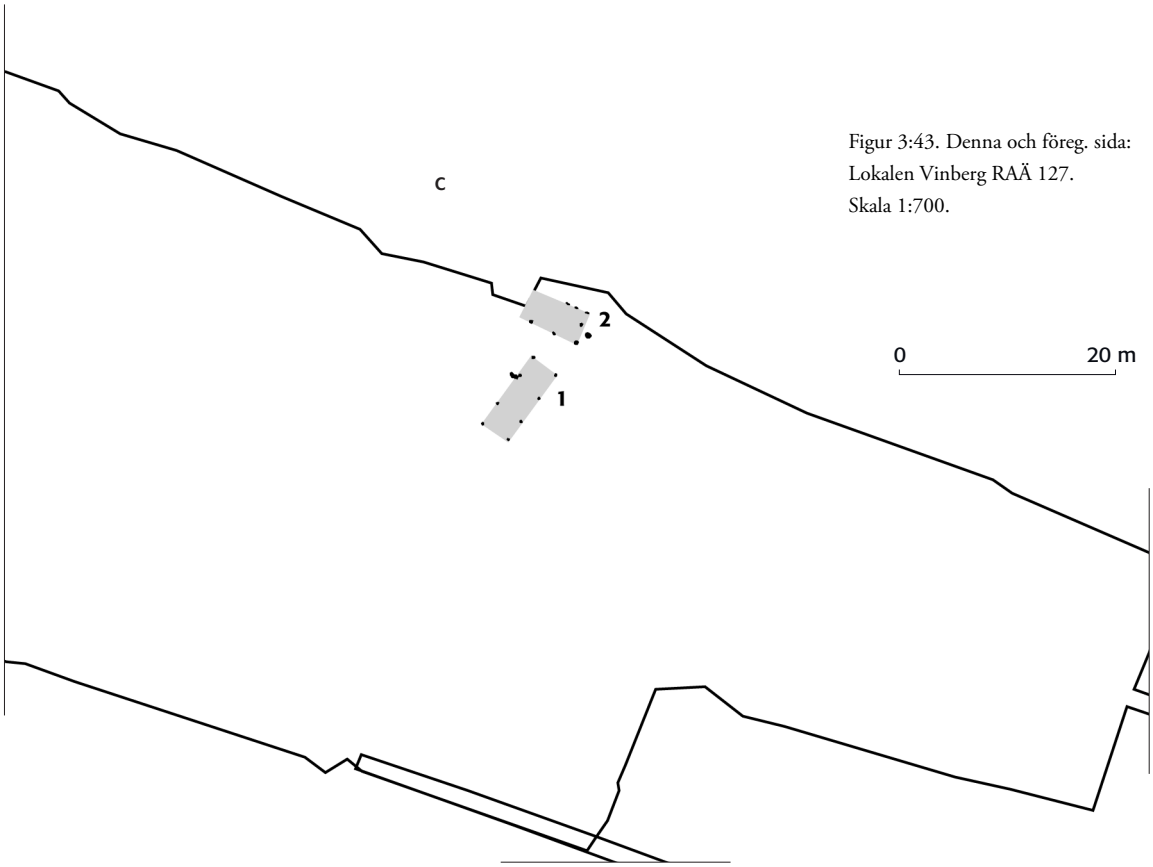

Figur 3:42. Lokalen Veinge RAÄ 326. Skala 1:700.

7
5
6
1
a
0
20 m

a
b
c

b
17
0
20 m

Figur 3:43. Denna och föreg. sida: Lokalen Vinberg RAÄ 127. Skala 1:700.

Vinberg 127C
Antal byggnader: 2
Hustyper: 14
Datering: 1050–1150
Referenser: Anberg m fl. 2002, Carlie 2004

35. Vinberg 128 (Blackeberg)

Lokalen slutundersöktes 2003 och är belägen på utmarken norr om ett stort inägoområde, tillhörande Tröinge, Vinbergs och Faurås by, Stenastorp, Ringsås och gården Blackeberg. Vid undersökningen påträffades brons- och järnålderslämningar samt sju byggnader från perioden sen vikingatid-tidig medeltid. Ytterligare några nya strukturer har identifierats utifrån en genomgång av fältdokumentationen (Hus 5, 8, 9).

Antal byggnader: 9
Hustyper: 7, 9, 14, 16, 17
Datering: 950–1150
Referenser: Aulin Häggström 2004

36.Ölmevalla 104 (Ölmanäs)

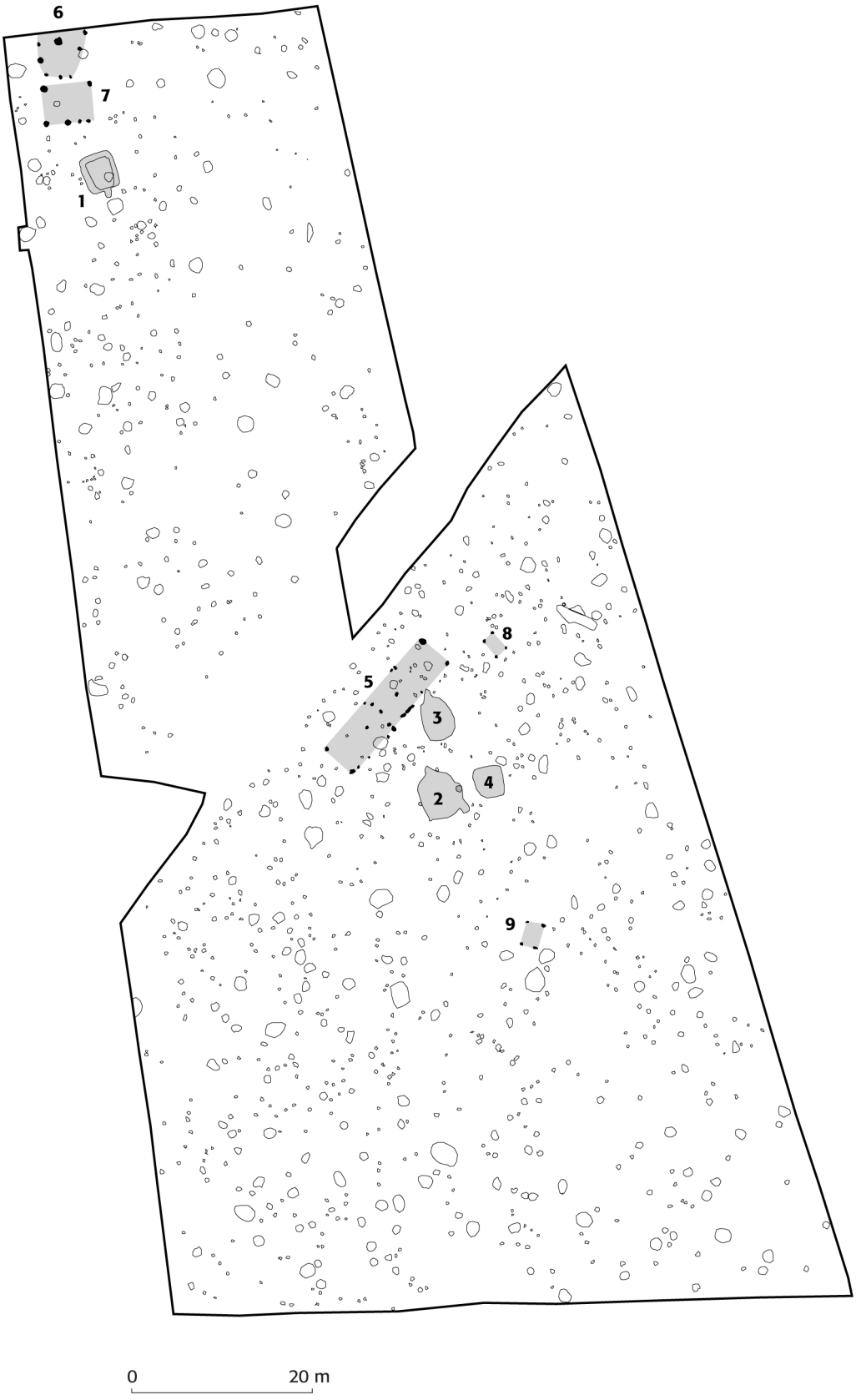
Lokalen delundersöktes 1979 och är belägen på utmarken strax norr om Ölmanäs by. Vid undersökningen påträffades övervägande lämningar från tidig-högmedeltid.

Antal byggnader: 1
Hustyper: 13
Datering: 1200–1250
Referenser: Persson 1982

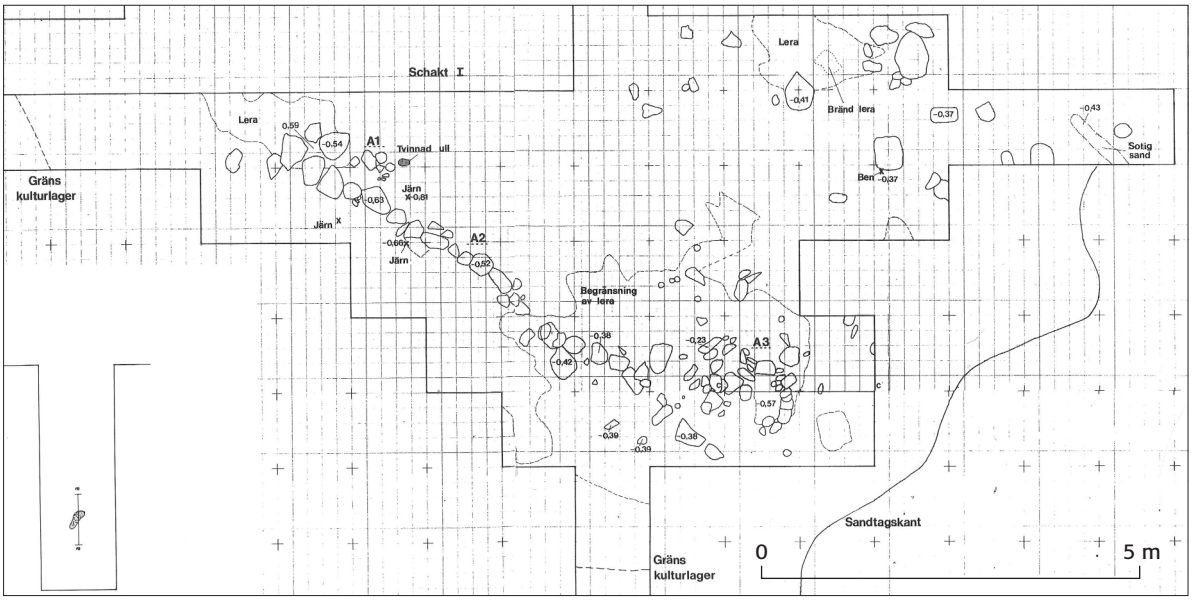
37. Övraby 86 (Klackarp)

Lokalen undersöktes 2011 och är belägen på byn Klackarps inägomark, strax intill läget för det efterreformatoriska säteriet Sperlingsholm. Vid undersökningen påträffades fyra byggnadslämningar från bronsålder och perioden sen vikingatid-tidig medeltid.

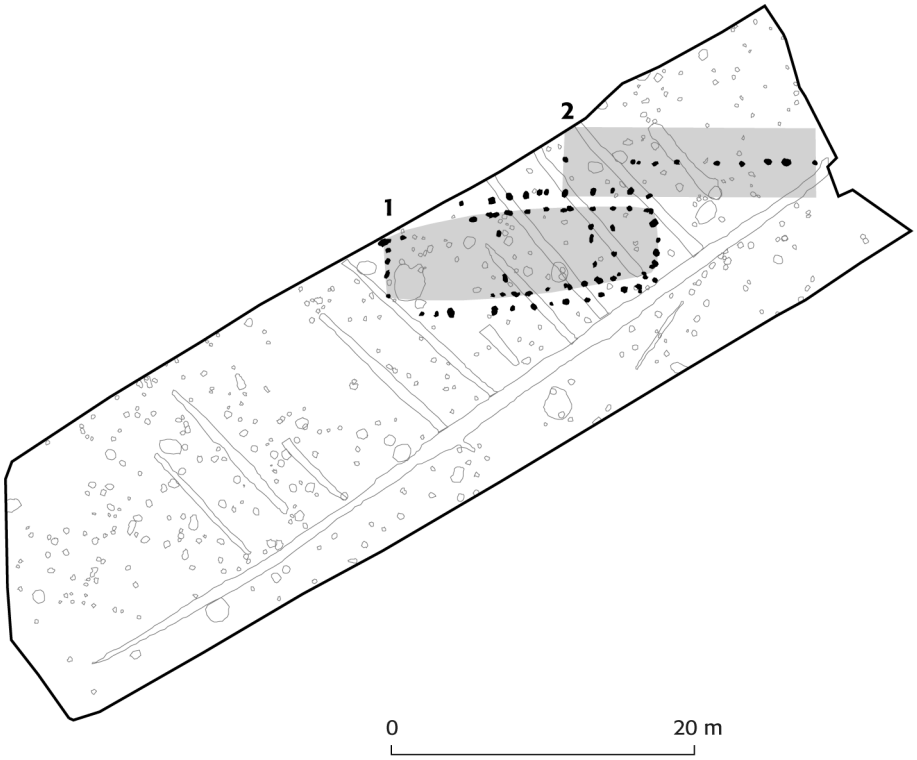
Antal byggnader: 2
Hustyper: 2, 8
Datering: 950–1150
Referenser: Nordvall 2013

Figur 3:44. Lokalen Vinberg RAÄ 128. Skala 1:700.

Figur 3:45. Lokalen Ölmevalla RAÄ 104. Skala :1:100

Figur 3:46. Lokalen Övraby RAÄ 86. Skala 1:500.

Sammanfattande beskrivning av hustyper 1–17

I texten nedan följer en kort beskrivning av hustyperna där byggnaderna benämns efter den undersökta lokalens RAÄ-nummer, kombinerat med husets sifferbeteckning. En detaljerad beskrivning av husmaterialet finns i katalogdelen (bilaga 1).

TYP 1: TRESKEPPIG STOLPBUREN BYGGNAD MED KONVEX ELLER RAK HUSKROPP

De halländska treskeppiga husen ingår i en sydskandinavisk tradition med likheter med Skåne och Danmark under yngre järnålder. Generellt förekommer hustypen fram i 1000-talet. Här skiljer sig Halland från det gammeldanska området och Bohuslän, där de treskeppiga husen brukats även under medeltid.[41] I Halland lever den treskeppiga konstruktionen endast kvar i typerna 2, 3 och 5, d v s de hus med arkitektur som inspirerats av trelleborgsliknande hus. Treskeppiga partier av enskeppiga hus förekommer även undantagsvis under tidig medeltid vilket kan likställas med de så kallade hybridhusen (se vidare hustyp 10)

Undersökta lokaler med treskeppiga hus är Enslöv 344, Laholm 196, Laholm 197, Skrea 210, Slöinge 114, Slöinge 115, Stafsinge 117B, Söndrum 98A-B, Söndrum 108, Tvååker 88, Tölö 173B och Veinge 326. Längden på husen varierar generellt mellan 13 och 25,5 meter och bredden mellan 4 och 9 meter. Husen är till största delen anlagda i öst-västlig riktning, men exempel på andra riktningar finns från Slöinge 115, Söndrum 108, Tvååker 88 och Tölö 173: A-B. Gavlarna är i regel raka men exempel förekommer med mer rundade gavlar. Byggnadstypen har tolkats som flerfunktionella bostadshus och förekommer tillsammans med stacklador (typ 16) och grophus (typ 17).

TYP 2: TRESKEPPIG STOLPBUREN BYGGNAD MED YTTRE SNEDSTRÄVOR OCH KONVEX HUSKROPP

Inom arkeologin benämns treskeppiga hus med yttre snedsträvor *trelleborgshus* eller trelleborgsliknande hus. Introduceringen av långhustypen i södra Skandinavien under slutet av 900-talet anses ha skett i samband med att trelleborgarna byggdes i Skåne och Danmark. Äkta trelleborgshus är egentligen de som hittas i trelleborgarna, som är uppmätta efter specifika geometriska principer som romersk fot eller approximativ romersk fot. Enligt Per Wrannings studier visar flera av de halländska husen tydlig inspiration i fråga om trelleborgshusens arkitektur och mätprinciper.[42] Byggnader från Laholm 164, Laholm 197, Laholm 201 och Söndrum 98B, har alla konvexa långväggar och raka gavlar, ett centralt hallutrymme och två mindre gavelrum, som åtskiljs av två takbärande stolppar samt yttre snedsträvor, s.k. trellar. Byggnaderna är ^{14}C-daterade till perioden sent 900-tal-tidigt 1000-tal och visar på en längd mellan 15 och 25,5 meter.

Från Laholm 196 och Övraby 86 finns ytterligare trelleborgsliknande hus, som är 18–19 meter långa, dryga 5 meter breda, samt öst-västligt orienterade. Dessa skiljer sig dock från övriga genom den oregelbundna fördelningen av de inre takbärande stolpparen, med ett ”extra” bockpar i den centrala delen.[43] Denna skillnad kan tyckas vara av ringa betydelse, men pekar trots allt på en annorlunda inre rumsdisposition, jämfört med de klassiska husen från trelleborgarna. Kanske är det rentav ett ”västsvenskt” särdrag, då ett nästan identiskt trelleborgshus har hittats i det tidigmedeltida Esketorp i Västergötland.[44]

41 Skov 1994; Öbrink 2009

42 Wattman 1996; Munkenberg 1996; Viking & Fors 1995a; Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998; Wranning 1999

43 Wattman 1994; Mattsson 2011

44 Berglund 2005

Byggnader med konvex huskropp som delvis saknar tydliga spår efter inre bockpar, som Laholm 197:17, kan ju ha bevaringsmässiga förklaringar, men de har även påträffats på fler platser som Häljarp, Lockarp, samt danska Trelleborg och Vorbasse. Dessa ska emellertid inte förväxlas med de något yngre Vilslevshusen, med mer rektangulär eller svagt konvex form.[45] Dessa saknar även de stora takbärande väggstolparna som finns på hus i grupp 4, enskeppiga hus med yttre snedsträvor.

Typ 3: Treskeppig stolpburen byggnad med yttre snedsträvor och rak huskropp

Byggnadstypen är försedd med trelleborgshusens yttre attribut av snedsträvor, har rak eller svagt konvex huskropp, med jämnt fördelade bockpar längs husets längd. Husen har uteslutande hittats i Ösarp, Laholm 197. Byggnaderna har tolkats som ekonomibyggnader, där delar av husen på 25,5 meter, Laholm 197:10 och 14, sannolikt fungerat som sädesmagasin för havre och korn. Dateringarna på husen varierar något inom intervallet 1000–1100-tal. De mer rektangulära byggnaderna mellan 13 och 18 meter, Laholm 197:18, 28 och 37, får tveksamt inordnas i kategorin. De har sina paralleller på Jylland där de benämns Tornmarkshus, daterade till perioden sent 900-tal-1100. Tornmarkshusen har också tolkats som ekonomibyggnader, där en bidragande faktor är byggnadernas nord-sydliga orientering.[46] I sydvästra Skåne verkar det generellt förekomma hus med yttre snedsträvor av typ 2. Här har hus med mer rektangulära huskroppar inte heller benämnts trelleborgsliknande hus.[47]

Typ 4: Enskeppig stolpburen byggnad med yttre snedsträvor och konvex huskropp

Vid Varla, Tölö 173A, hittades en ovanlig variant av hus med yttre snedsträvor. Byggnaden saknade inre takbärande konstruktioner och taket har burits upp av kraftiga väggstolpar. Spår av rumsindelning återfanns dock i den västra delen.[48] Förutom de yttre trellarna så påminner hustypen om de större enskeppiga konvexa husen inom typ 6, som generellt varit i bruk under perioden 1050–1150. Huset i Varla daterades allmänt till perioden 900–1100-tal, men dateringen bör förmodligen föras till den yngre delen. Måtten på byggnaden var 5,5–7,5 x 27,5 meter. I husets stolphål hittades fynd av keramik, vävtyngder, brynen, knivar, fragment av täljstensgrytor, spik, slagg och kol.

Typ 5: Treskeppig stolpburen byggnad med svagt konvex huskropp och centralt hallutrymme

Byggnadstyp 5, som undersökts vid Laholm 205 och Skogaby 326 utanför Laholm, påminner om de klassiska trelleborgshusen men saknar spår efter yttre snedställda stöttor. Gemensamt för husen är placeringen av de två inre takbärande paren, som möjliggjort en rumsindelning med en centralt belägen hall och två mindre gavelutrymmen. Taket i hallen har burits upp av två korresponderade, och djupare nedgrävda stolpar i vägglinjen. Det ”tredje takbärande paret” har alltså döljts i väggen.[49] De bevarade rektangulära stolphålen på Laholm 205:1 pekar på att ytterväggarna utgjorts av en stavverkskonstruktion med stående, klyvda stockar. Skogaby 326:2 är med sin centralt belägna härd sannolikt ett bostadshus, medan Laholm 205:1 har en mer osäker funktion. Hustypen dateras med viss

45 Kriig & Thomasson 1999, Heimer *et al* 2006; Schmidt 1999

46 Bender Jørgensen & Eriksen 1995

47 Jfr Artursson 2005

48 En alternativ tolkning har även presenterats där huset även är försedd med ett östligt gavelrum, se Lundqvist 1993.

49 Wranning 1999; Håkansson 2011

osäkerhet till 1000-talet. Paralleller till hustyp 5 är svåra att finna, men de mest snarlika återfinns på Jylland såsom Sædding och Vorbasse, och i nordvästra Tyskland.[50]

Typ 6: Enskeppig stolpburen byggnad med konvex huskropp

En byggnadsform som introduceras och får en större spridning i Halland under andra hälften av 1000-talet och 1100-talet, är enskeppiga byggnader med konvex huskropp. Hustypen har lokaliserats vid Eldsberga 121, Eldsberga 145, Fjärås 504, Halmstad 87, Skrea 210, Skrea 224, Stafsinge 116, Stafsinge 117, Söndrum 98A-B, Söndrum 108, Träslöv 169, Tvååker 88, Tölö 173A-B samt Vinberg 128. Vid den sistnämnda lokalen är tolkningen osäker, då huslämningen sträcker sig utanför schaktet. Generellt har husen en bredd mellan 5 och 6 meter, medan längden varierar mellan 14 till 36 meter. Paralleller till hustyp 6 kan återigen relateras till Jylland med platser som Allerup, Bulagergaard, Havgård, Skovhavegård, Tovrup, Østerbyvej, men även det själländska Margrethehåb.[51] Hustypen finns även i de skånska byarna såsom Kyrkheddinge och Lockarp där exempelvis en 22x5 meter stor byggnad visar på slående likheter med Tvååker 88:2.[52] Norr om Halland finns enskeppiga hus med oregelbunden konvex form i Bohuslän och Västergötland under tidigmedeltid. Den låga bevaringsgraden gör det svårt att bedöma byggnadernas storlek.[53]

Skrea 224:6, Stafsinge 116:3 och Söndrum 108:2 sticker ut med längder på över 30 meter och den höga andelen parvisa ställda väggstolpar. Byggnaderna är tolkade som stora lador, förutom den sistnämnda som även visat på fynd av svartgodskeramik i byggnadens central delar. Noterbart är även de fyra större stolphålen i den centrala delen av Söndrum 108:2, som förslagsvis markerar ett område i byggnaden där taket varit högre, alternativt där en annan byggteknik brukats. Liknande exempel finns från jylländska Vorbasse, Trabjerg och Bulagergaard.[54] Stafsinge 116:3 ses som enskeppig, med 7–8 separata rum. Möjligen kan den centrala delen av byggnaden ha varit treskeppig, och i ytterdelarna finns även möjliga tvåskeppiga partier. Kombinationen av enskeppiga, tvåskeppiga och treskeppiga partier i byggnaden kan möjligen likställas med så kallade *hybridhus*, som exempelvis förekommer i Uppland, i en övergångsperiod mellan vikingatid och tidig medeltid. Likt huset i Stafsinge har dessa både en vägg som burit större delen av taktyngden och en invändig konstruktion med till synes takbärande egenskaper. Den inre konstruktionen är i de flesta fall mindre omfattande än i de äkta treskeppiga husen och väggarna är på samma sätt betydligt kraftigare.[55] Väggpartierna har således varit avgörande för att bära taken, och därför har huset i Stafsinge innefattats i gruppen enskeppiga hus (jämför typ 11).

Övriga hus i gruppen visar på ett antal omsättningar av stolpar, vilket försvårar bedömningen om de placerats parvis i vägglinjerna eller ej. Dessa hus har tolkats som respektive gårds huvudbyggnad med bostadsfunktion. Inga spår syns efter rumsindelningar, även om det sannolikt har existerat.

Typ 7: Tvåskeppig stolpburen byggnad med konvex huskropp

Husformen har påträffats i mellersta Halland vid Falkenberg 39, Skrea 193 och Tvååker 88,

50 Stoumann 1980; Hvass 1980: 161; Zimmermann 1994; Wranning 1999

51 Foged Klemensen 2001; Bender Jørgensen & Eriksen 1995

52 Thomasson 1998; Heimer et al 2006:97

53 Lindman 1998; Bramstång et al 1998; Lindman & Stibéus 2000; Rosén 2004

54 Bender Jørgensen & Eriksen 1995:23

55 Göthberg 2000:79; Gustavsson 2007:197f

daterad till perioden 950–1050. Byggnaderna från de sistnämnda lokalerna är förhållandevis stora med en längd mellan 23–27 meter och en bredd mellan 5,2–6,6 meter. Vid Falkenberg 39 är byggnaden betydligt kortare på drygt 12 meter. I de danska och skånska översikterna har inte de konvexa tvåskeppiga husen definierats som en separat byggnadsform, utan har ingått i en grupp tillsammans med övriga tvåskeppiga hus. Hustypen finns på Själland exempelvis i Tissø, daterad till sen vikingatid.[56] I sydvästra Skåne förekommer den bl a i Kvarnby, Bunkeflo, Lockarp och Genarp, daterad till sen vikingatid eller tidig medeltid.[57] Tvåskeppiga byggnader med oregelbunden konvex form finns även i Bohuslän under tidigmedeltid, tolkade som skiftesverkshus.[58]

Byggnader från Skrea 193 har tolkats om jämfört med redovisningar i den tekniska rapporten.[59] Efter en genomgång av fältdokumentationen ses Skrea 193:7 som en mycket trolig tvåskeppig konvex byggnad, med en central bostadsdel med härd och två separata gavelrum. En likartad byggnad har undersökts i Lockarp utanför Malmö, daterad till sen vikingatid eller tidig medeltid.[60] Även den tvåskeppiga Skrea 193:8 har troligen haft konvex form, och inte oregelbundet rektangulär, som den syns i den ursprungliga versionen. Dateringarna till perioden 950–1050 stämmer väl överens med likartade hus från det gammeldanska området. Skrea 193:7 har även brukats in i tidig medeltid.

Det är osäkert hur pass vanligt förekommande byggnadsformen är i Sydskandinavien. Utifrån exempel från Själland, sydvästra Skåne och Halland verkar typen främst tillhöra sen vikingatid, och i några fall från tidig medeltid. Husen har brukats både som bostad, kök och ekonomibyggnad.

Typ 8: Tvåskeppig stolpburen byggnad med rektangulär huskropp

De rektangulära husen med genomgående tvåskeppig konstruktion förekommer i södra och mellersta Halland och har undersökts vid Eldsberga 145, Falkenberg 39, Laholm 164, Laholm 201, Skrea 193, Skrea 224, Stafsinge 116, Söndrum 98A, Söndrum 108, Träslöv 169, Varberg 100, Veinge 326 och Övraby 86. Majoriteten av husen är tolkade som ekonomibyggnader, men byggnader från Skrea 193 visar att de undantagsvis också innefattat bostadsutrymmen. Den västra delen av Skrea 193:11 har tolkats som bostadsdel med en härd och fynd av svartgods. Bostadsdelen visade på spår efter träsyllar och väggarna har sannolikt uppförts i resvirkes- eller skiftesverksteknik. Höga fosfatvärden samt fynd av djurspillning från får/get i det makrofossila materialet från den östra delen, pekar på en funktion av fårhus. Även Skrea 193:6 och 17 kan helt eller delvis ha brukats för boende.[61]

Genomgående för de tvåskeppiga husen är att husbredden verkar ha standardiserats till en bredd av drygt 4,5 meter, även om enstaka undantag förekommer. Längden varierar mellan 10–15 meter. Enstaka hus är daterade till perioden 950–1050, men perioden 1050–1150 dominerar.

Enligs Hans Skovs inventering uppträder de tvåskeppiga husen i det gammeldanska området under tidigt 900-tal. En tendens i det halländska materialet är att typ 8 har en något äldre historia än typ 9, som även brukas fram i högmedeltid. Troligen speglar denna utveckling en funktionell

56 Jørgensen 1998

57 Heimer et al 2006; Karlsson & Lenntorp 2007

58 Lindman 1998

59 Ryberg 2001b

60 Heimer *et al* 2006:70

61 Håkansson 2004:293

förändring av de tvåskeppiga husen under tidig medeltid, från ren ekonomibyggnad till bostadshus kombinerat med stall/fähus eller lada/loge.

Typ 9: Kombinerad tvåskeppig och enskeppig stolpburen byggnad med rektangulär huskropp

Husformen är snarlik typ 8 men är inte genomgående tvåskeppig, utan innehåller rum som saknar inre takbärare. Husformen har en spridning i södra och mellersta Halland, men har även lokaliserats i den norra delen. De har undersökts vid Falkenberg 39, Getinge 82, Halmstad 87, Laholm 164, Laholm 196, Skrea 193, Träslöv 158, Tvååker 88, Veinge 326, Vinberg 127 och Vinberg 128. Flertalet av byggnaderna har ansetts bestå av en bostadsdel och en ekonomidel, där bostadsutrymmet varit enskeppigt. De tvåskeppiga ekonomiutrymmena har tolkats som stall, fähus, hölada eller loge. Bostadsdelens placering kan variera och återfinns både i den västra respektive östra delen av byggnaden. I sydvästra Skåne är bostadsdelen vanligtvis placerats i väster.[62]

Genomgående för typ 9 är att husbredden verkar ha standardiserats till en bredd av drygt 4,5 meter, även om enstaka undantag förekommer. Längden varierar mellan 14–21 meter. Generellt dateras byggnaderna till perioden 1050–1150, men förekommer även under 1200-talet.

Typ 10 Enskeppig byggnad med rektangulär form och parvis ställda väggstolpar

De hus som mest förknippas med den medeltida byggnadstraditionen är enskeppiga hus med rektangulär form. Byggnaderna tillhör den största medeltida husgruppen, men endast ett fåtal kan klassas som typ 10, med parvis ställda väggstolpar enligt Rensbros definition. De halländska byggnaderna visar på ett stort antal omsättningar av stolpar i vägglinjerna, vilket försvårat bedömningen. Hus med mer regelbunden placering av stolparna har påträffats vid Skrea 224, Stafsinge 116/127 och Tvååker 88 och dateras till perioden 1150–1250. Längden varierar mellan 16–30 meter och bredden mellan 5–6 meter. Byggnaderna har tolkats som bostadshus kombinerat med andra ekonomiutrymmen.

Typ 11 Enskeppig byggnad med rektangulär form och icke parvis ställda väggstolpar

Enskeppiga byggnader med icke parvis ställda väggstolpar, har undersökts vid Falkenberg 39, Fjärås 504, Laholm 164, 196, 197, 201, Skummeslöv 27, Stafsinge 116, Träslöv 158, Tvååker 88, Tölö 173:2, Varberg 100, Veinge 326 och Vinberg 127B.

Husformen kan delas upp i två undergrupper, nämligen de äldre tidigmedeltida och de något yngre tidigmedeltid-högmedeltida husen. De tidigmedeltida är i allmänhet 4,5 meter breda och i enstaka fall 3,5–4 meter. De högmedeltida husen är i regel bredare, mellan 4,9–5,5 meter, och i enstaka fall mellan 6–7 meter. Typiskt för högmedeltida hus är även tydliga spår efter innerväggar, som delat in byggnaden i 3–5 rum. Bostadsytan är ofta placerad i den västra eller den centrala delen av byggnaden. Avsaknaden av fynd eller andra spår i övriga ytor, har gjort det svårt att funktionsbestämma resterande rumsdelar. I området kring Laholm förekommer en lokal husvariant, där byggnaden är anlagd på underlagssten istället för jordgrävda stolpar.

Förändringen av husens bredd i Halland under högmedeltid från 4,5 till 5–5,5 meter, kan iakttas i andra delar av östra Danmark och Skåne. Däremot skiljer sig Halland och Skåne från Själland och Jylland, med en betydligt lägre bevaringsgrad av husen, samt den stora andelen jordgrävda, icke parvis ställda väggstolpar.[63] Hus

62 Thomasson 2005:110

63 Rensbro 1998

med kombinationer av enskeppiga, tvåskeppiga och treskeppiga partier i byggnaden förekommer i enstaka fall och kan likställas med *hybridhus*, bestående av både en vägg som burit större delen av taktyngden och en invändig konstruktion med till synes takbärande egenskaper. Den inre konstruktionen är i de flesta fall mindre omfattande än i de äkta treskeppiga husen och väggarna är på samma sätt betydligt kraftigare. Väggpartierna har således varit avgörande för att bära taken, och därför har dessa hus innefattats i gruppen enskeppiga hus (jämför typ 6).

Typ 12 Hus med väggrännor

En något oenhetlig grupp är byggnader försedda med grävda rännor som fundament i väggkonstruktionen. Hus med väggrännor har undersökts vid Halmstad 87, Laholm 197, Stafsinge 116, Tvååker 88, Tölö 173A, Veinge 326 och dateras till generellt till 1100- och 1200-tal. Några är rektangulära till formen med avrundade hörn, andra mer strikt rektangulära. På tre av sidorna på Laholm 197:16 utgjordes vägglinjerna av en ränna, medan den fjärde bestod av stolphål.

Variationen på rännhusen beror troligen på skillnader i material och konstruktion, där rännorna kan innehålla spår efter stolpar, syllstockar eller syllsten. Hus som endast sektionsvis varit försedda med rännor, har inte tillförts denna grupp. Detta förekommer exempelvis på en- och tvåskeppiga byggnader (typ 8, 11).

Byggnadsformer med rundade gavlar är ovanligt i medeltida sammanhang och har hittats vid Veinge 326 och Tölö 173A. I byggnad Veinge 326:17 påträffades endast östersjökeramik, men rännorna i hus 2 och 3 vid Tölö 173A innehöll östersjökeramik, slagg, brynen, kol och bränd lera. Bredden på husen varierar mellan 7–9 meter och längden mellan 11–16 meter. Vid utgrävningar från Danmark finns rännförsedda byggnader från vikingatid och medeltid, som i flera fall tolkats som verkstäder.[64] Detta skulle även kunna gälla för de halländska husen. Den ovanliga husformen med rundade gavlar har påträffats på Jylland, vid Allerup och Præstestien, daterade till äldre medeltid respektive 1200-tal.[65] Byggnaderna vid Stafsinge 116 har troligen varit försedda med träsyllsburna väggar, som delat in dem i tre till fyra rum. Stafsinge 116:8 har något konvex huskropp, med paralleller till Jylland, exempelvis Nr. Farup, där husen daterats till 1100-tal-1200-tal.[66] Stafsinge 116:7 är något yngre än övriga byggnader från lokalen, och dess funktion och utseende är osäker.

Vid Tvååker 88 påträffades en 6,5x4 meter stor byggnad som saknar direkta paralleller i sydskandinaviskt material från landsbygden. Byggnadslämningen bestod av väggrännor med stolphål i byggnadens fyra hörn, vilket pekar på att det rör sig om en resvirkes- eller skiftesverkskonstruktion. I ett av stolphålen påträffades östersjökeramik. Det som gör byggnaden speciell är de fyra markeringarna längs med långsidornas insida, som sannolikt är nedgrävningar för stolphål eller liknande. Nedgrävningarna är grundare än själva väggrännan, vilket talar emot att de skulle innehållit stolpar som burit taket. Placeringen längs med insidan gör att de troligen varit synliga. Kanske är de fundament till valvkonstruktioner, och byggnaden skulle förslagsvis kunna vara ett litet kapell. Dock finns det inga fynd som pekar i den riktningen. Mer sannolikt är att nedgrävningarna markerar var mellanväggar varit placerade, och då delat in byggnaden i tre rum. Exempel på mindre träbyggnader med smala rumsindelningar och grävda rännor, finns från tidigmedeltida städer, exempelvis Lund och Trondheim.[67]

64 Hvass 1980, Hoff 1997

65 Foged Klemensen 2001

66 Ibid 2001

67 Gardelin 2000; Christophersen 1989

Sammanfattningsvis utgör inte husen med väggrännor huvudbyggnader på de medeltida gårdarna, utan har tolkats som uthus, verkstäder och ett eventuellt kapell. Keramikfynd i flertalet byggnader indikerar även att de kan ha brukats för boende.

Typ 13 Syllstensburen byggnad

En syllstensburen byggnad är egentligen ingen självständig hustyp utan kan uppträda som en variant av ovan nämnda typer. Det finns ett fåtal dokumenterade från 1000-talet i det gammeldanska området, men det är först under 1100-talet som typen ökar i betydelse.[68] Som bostadshus finns de endast dokumenterade i norra Halland, nämligen vid Landa 35, Vallda 311 och Ölmevalla 104. Byggnaderna innehöll härdar och keramik och dateras till perioden 1150–1250. Husen är mellan 5,5–6 meter breda och längden varierar mellan 7–11 meter.[69]

Skrea 193:18 var en 3,6x3,2 meter stor syllstensburen byggnad med en anslutande ränna i den östra delen och centralt placerat sotlager. Gropar och stolphål kunde konstateras under sotlagret. Stolphålet ^{14}C-daterades till 1000–1200-tal, medan sotlagret fick en yngre datering till 1190–1400. Byggnaden tolkades som linbastu i rapporten men det finns dock inget i materialet som tyder på det. Ett tolkningsförslag är att det rör sig om en smedja trots att inget smidesavfall, slagg eller ämnesjärn påträffades. En liknande anläggning påträffades vid undersökningar inom Vantinges bytomt i nordvästra Skåne. Den syllstensburna byggnaden innehöll också ett centralt placerat sotlager och en anslutande ränna, tolkad som droppränna. Strax väster om smedjan låg en stor slaggvarp. Smedjan daterades till högmedeltid.[70]

Typ 14 Mindre enskeppig stolpburen byggnad med fyra-sex parvis ställda väggstolpar

Byggnadstypen har påträffats i södra och mellersta Halland vid Falkenberg 39, Laholm 164, 196, 197, 201, Skrea 193, Söndrum 98B, Söndrum 108, Tvåker 88, Veinge 326 och Vinberg 128. Längden varierar mellan 5–11 meter och bredden 2,5–5 meter. Flertalet av byggnaderna har 4–6 parvis ställda väggstolpar, med visst inslag av stolpomsättningar. Två byggnader, Laholm 197:15 och Laholm 201:5 har tolkats som smedjor. Detta skulle även kunna gälla för Laholm 201:7, som är snarlik i konstruktion och belägen i ett område med slaggfynd i gropar och kulturlager. Övriga hus är tolkade som förråd eller mindre bostäder. En tendens, likt hustyp 11, är att de yngsta byggnaderna är något större, med en bredd på cirka fem meter. Enstaka hus av typ 14 är daterade till sen vikingatid, medan merparten ligger inom perioden 1100–1200-tal. Hustypen verkar ha en allmän spridning i Sydskandinavien. Laholm 197:21, med extra stolpar på yttersidan av varje stolppar, har sina paralleller på Jylland, i Tornmark och Trabjerg.[71]

Typ 15 Mindre enskeppig stolpburen byggnad med tre parvis ställda väggstolpar

Hustypen finns i södra, mellersta och norra Halland och har undersökts vid Laholm 164, 197, 201, Skrea 193, Skrea 210, Stafsinge 116, Tvåker 88 och Tölö 173B. Byggnaderna dateras övervägande till perioden 950–1100. Byggnadernas längs varierar primärt mellan 5–9,5 meter och bredden mellan 2,5 och 5 meter. Laholm 197:12 är sannolikt från 1200-talet, med väggstolpar som vilat på underlagsstenar. Laholm 197:9, med extra stolpar på yttersidan av varje

68 Skov 1994:143

69 Persson 1982; Streiffert & Rosén 2004; Rosén 2008

70 Schmidt Sabo 2000

71 Bender Jørgensen & Eriksen 1995

stolppar, har sina paralleller på Jylland, i Tornmark och Trabjerg.[72] Hustyp 15 är övervägande tolkade som förrådsbyggnader.

Typ 16 Stacklador

Stacklador är vanliga inslag vid de halländska medeltida gårdarna och har dokumenterats vid Eldsberga 145, Halmstad 87, Laholm 164, Laholm 196, Laholm 197, Laholm 201, Skrea 193, Stafsinge 116, Söndrum 98B, Söndrum 108, Tvååker 88 och Tölö 173B, Varberg 100, Veinge 326, Vinberg 127A, Vinberg 128. Byggnaden består av fyra hörnstolpar. Stacklador tolkas i regel som förrådshus med upphöjt golv.[73] Tidigare undersökningar har påvisat att vikingatida stacklador generellt är kvadratiska i plan och att rektangulära genomgående fått en äldre datering.[74] I Halland kan man se en utveckling där stacklador under perioden 1050–1150 är cirka 2x2 meter stora, och sedan blir 3x3,5 meter under perioden 1150–1250. Några halländska stacklador har visat på höga fosfatvärden, vilket indikerar att aktiviteter även förekommit på marknivå. Stacklador med höga fosfatvärden har tidigare föreslagits fungerat som regnskydd åt småkreatur, vilket verkar rimligt.[75]

Ett ovanligt stort fyrstolpshus, Laholm 197:22 med en storlek av 7x5 meter, har en intressant parallell i hus nr 10 vid Huseby, RAÄ 437 i Alvesta kommun. Denna byggnad var 6,8x5,5 meter stor och har tolkats som förråd med anknytning till Husabygårdens funktion för indrivning av skatter.[76] En liknande byggnad har även påträffats vid Stafsinge 116/127. Möjligen ser vi här exempel på en byggnadskultur som ska relateras till storgårdar.

Typ 17 Grophus

Grophusen tillhör den tredje största huskategorin under vikingatid och äldre medeltid. De har påträffats vid Enslöv 344, Falkenberg 39, Kvibille 127, Laholm 196, Laholm 197, Skrea 178, Slöinge 115, Söndrum 108, Stafsinge 117A-B, Träslöv 165, Varberg 100, Veinge 326, Vinberg 128, Tölö 173A-B. I Halland verkar 1100-talets mitt vara en brytpunkt för brukandet av hustypen, vilket kan jämföras med Bohuslän där grophus finns ända fram i 1300-talet.[77] Flera av de vikingatida husen har rundad form och visar på spår efter hantverk såsom slagg, vävtyngder, sländtrissor, gjutformar, deglar och brynen. De tidigmedeltida grophusen har oftast rektangulär form och avrundade hörn, och karaktäristiskt är också avsaknaden av spår efter takbärande stolpar. Lejonparten av husen från denna period innehåller också hushållskeramik samt spår efter härdar, vilket pekar på en boendefunktion. De minsta grophusen har även brukats som förråd, och är då vanligen placerade vid bostadshusens gavlar. Grophusens längd varierar mellan 2–6 meter och en bredd mellan 1,5–4,5 meter.

72 Ibid 1995

73 Björhem & Säfvestad 1993

74 Hvass 1980; Wattman 1994; 1996

75 Kriig & Petterson 1996

76 Nylén & Söderberg 2009

77 Lindman 2004:38

4. Gårdens rum och bebyggelse

”At husen byggas så tilsammans gör mera lugn för blåst och tjufvar, men mindre fred för en trätosam granne och eldsvåda” Pehr Osbeck, 1700-talspräst i Hasslöv, södra Halland.[78]

Bebyggelsens form & storlek

Tidigare avsnitt visar att flera av de strukturer inom den byggda miljön som nämns i de samtida landskapslagarna kan spåras vid de halländska gårdslämningarna. Här syns sals- och eldhusen, verkstäderna, vävhyttorna, stallen, fähusen, ladorna, stackladorna samt trälarnas bostäder i form av kotzæth (grophus). Även områden som fægården, lægården och hjelmgården kan återfinnas på några lokaler. *Fægården* var ett inhägnat område som låg i anslutning till stallbyggnader. *Lægården* var en inhägnad gårdsplats vid bostadshusen och det område som innehöll stacklador, benämndes *hjelmgård.* Den inhägnade gårdsplatsen ersattes senare under medeltiden efterhand av den kringbyggda gården, där husen låg i en fyrkant kring gårdsplanen. Spår efter gårdsleden, den juridiska gräns i form av en hägnad som funnits runt gården, är dock ovanligt i det halländska materialet. Likaså hur toften anslöt till *forten* (bygatan) är osäkert. I landskapslagarna framgår att varje toft skulle ha en anslutande forte, och att varje gård ansvarade för hägnaden av denna.[79] Att döma av det övriga vägnätet som syns i de historiska kartorna verkar det finnas en rumslig koppling till de medeltida gårdarna, där vägar löper i anslutning till eller ibland rakt igenom toftområden.

Från vikingatid och senmedeltid finns flera exempel på hur husen formerat sig inom toften, framför allt från danskt material. Den tidigmedeltida gårdsstrukturen är däremot mindre belyst i allmänhet, främst beroende på det bristande källäget. Gårdens disposition av byggnader fungerade som rumslig ram kring hushållen och formade människorna socialt, rumsligt, rättsligt, produktionsmässigt och ekonomiskt. Dessa strukturer var specifika för varje gård men samtidigt sanktionerat av ett kollektiv. Gårdsformationen var i sin tur ett resultat av flera faktorer som normer, traditioner, ekonomiska och sociala förutsättningar, topografi, produktionsinriktning och organisation.[80]

Den vikingatida gårdsstrukturen har beskrivits som en relativt löst grupperad och spridd bebyggelse. Bostadshuset låg oftast centralt placerat på toften, med ekonomibyggnader och mindre uthus längs med toftgränserna. Under tidig medeltid påbörjas en allmän utveckling där bostadshus och ekonomibyggnader samlas kring en gårdsplan, och placeras i rät vinkel i förhållande till varandra. Först som L-formade gårdar, därefter med U-formad planlösning och slutligen som en helt kringgärdad fyrlängad gård. När denna utveckling fullbordades varierar i olika områden, men anses generellt ha varit under senmedeltid eller nyare tid.[81]

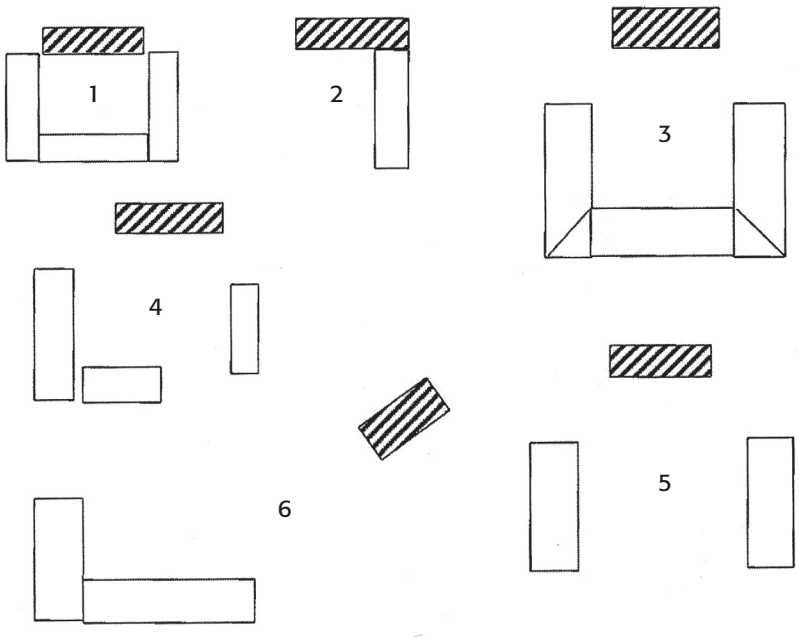
I Halland förekom generellt sex gårdstyper under tidigmodern tid och kan beskrivas som (1) kringbyggda, (2) sammanbyggda, (3) slutna, (4) halvslutna, (5) öppna eller (6) upplösta. Den kringbyggda gården låg sammanbyggd i en fyrkant kring en gårdsplan. I den sammanbyggda gården var manbyggnaden byggd ihop med ett uthus. Den slutna gården var lik den

78 Strömbom 2007:21. Pehr Osbeck, präst i Hasslöv i södra Halland gjorde i slutet av 1700-talet en observation av den kringbyggda gården.

79 Hoff 1997:45ff

80 Schmidt Sabo 2005:79

81 Carelli 2001:52ff

Figur 4:1. Gårdstyper i Halland i tidigmodern tid. Ur Ahnlund 2008:34.

kringbyggda, men med manbyggnaden placerad längre bort eller avskild av ett staket eller väg. På den halvslutna gården slöt sig inte uthusen framför gården och utgjordes i regel av två ekonomilängor sammanbyggda i vinkel, samt separata uthus. Den öppna gården utgjordes i regel av två längor som bildade ”flyglar” framför manbyggnaden. På den upplösta gården hade manbyggnaden ingen rumslig koppling till uthuslängorna utan låg separat och förskjuten gentemot ekonomidelen (fig.4:1).[82]

Flera drag av ovan nämnda gårdsformationer kan skönjas i det halländska materialet från sen vikingatid och äldre medeltid. Gårdsbebyggelser från perioden 800–1250 kan delas in i fem ”idealtyper” baserat främst på bostadshusens och de större ekonomibyggnadernas placering, där den gårdstyp valts som legat närmast dessa former. Gårdstyperna är egentligen bestående under tidsperioden, dock med olika grad av sammanbyggda eller slutna strukturer. Graden av slutenhet kan sägas öka successivt under medeltiden, men är även beroende av gårdens storlek. De större gårdarna med fler ekonomibyggnader skapade i allmänhet mer slutna och sammanbyggda strukturer. I materialet förekommer dessutom gårdar som inte riktigt närmar sig de fem gårdstyperna. Detta kan bero på ytterligare variationer i materialet, eller på bevaringsmässiga omständigheter, som även orsakat feltolkningar inom ramen för studien.

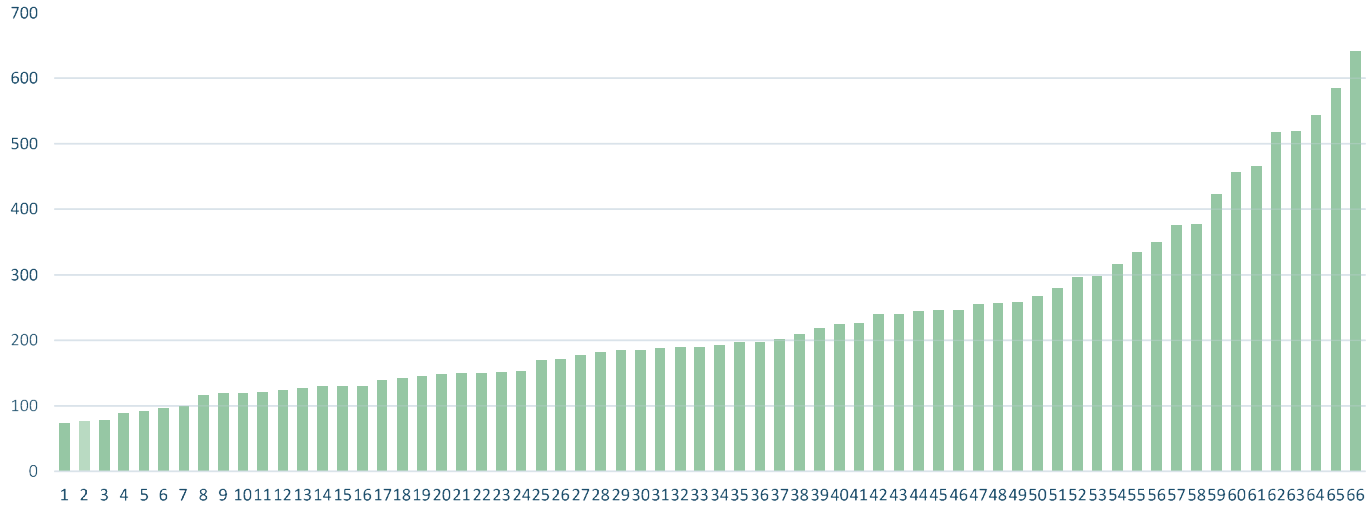
Typ 1. L-formade gårdar. Byggnaderna är placerade i vinkel i förhållande till varandra.

Typ 2. I-formade gårdar. Byggnaderna är placerade efter varandra, bildandes en rät linje.

Typ 3. T-formade gårdar. Tre byggnader placerade i vinkel, formar en T-liknande struktur.

Typ 4. U-formade gårdar. Tre eller flera byggnader samlade kring en gårdsplan, placerade i vinklar i förhållanden till varandra.

82 Gårdstyperna är baserade på en bebyggelseinventering som genomförts i Hallands samtliga kommuner i syfte att identifiera kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Se Ahnlund 2008:34.

Figur 4:2. Storleken på de 66 gårdar från vikingatid och tidig medeltid (sammanlagd byggnadsyta i m²), som ingår i studien.

Typ 5. Gårdar med parallellt placerade byggnader, kring en inre gårdsplan.

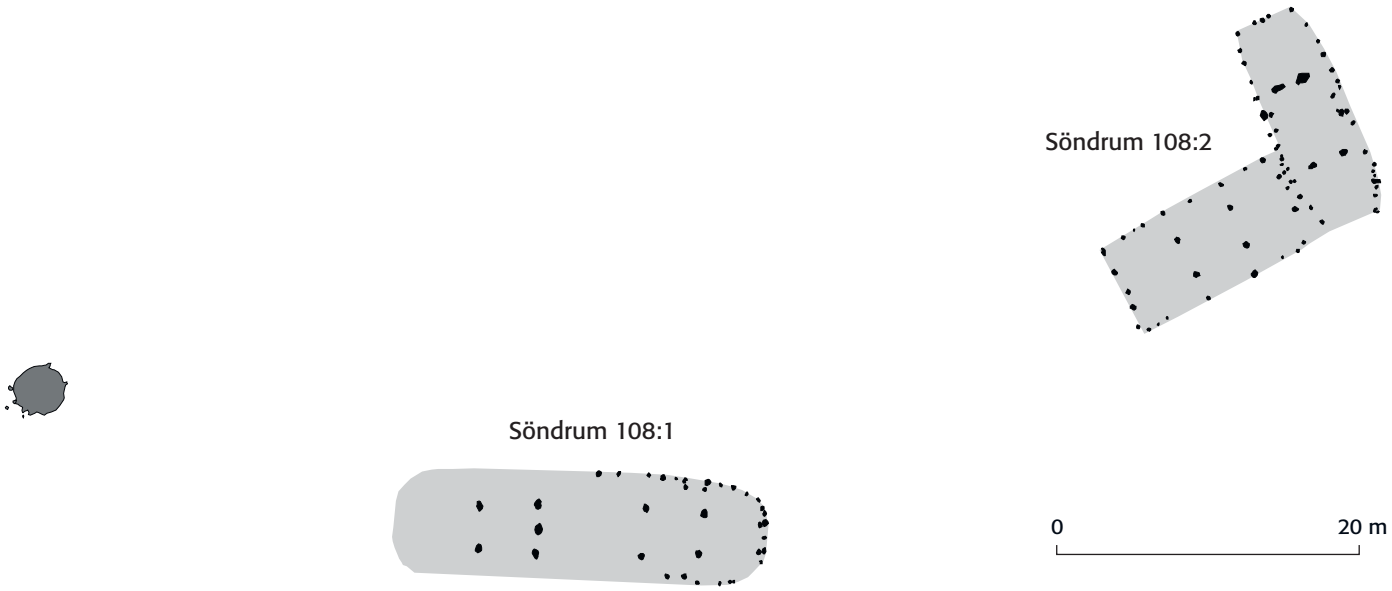
Gårdarnas strukturer presenteras nedan inom ramen för tidsperioderna 800–950, 950–1050, 1050–1150, 1150–1250. Gränsdragningen mellan tidsperioderna har varit svår. Förutom bristen på snäva dateringsramar finns andra källkritiska problem. Dels uppvisar lokalerna ofta en tyngdpunkt till enstaka faser i fråga om fyndmaterial och bevarad stratigrafi, och dels är bosättningar sällan avgränsade i sin helhet. Det arkeologiskt tolkade materialet behöver med andra ord inte vara representativt i fråga om kronologi och rumslig utbredning.

I studien ingår sammanlagt 66 gårdar, baserat på tolkningar av fasindelningar i de arkeologiska rapporterna. Beroende på de omtolkningar som gjorts av husen samt lokalisering av nya strukturer, har även fasindelningar och bebyggelseutveckling modifierats på några lokaler. Varje ny fas inom en bebyggelse har betraktats som ny gård, en förändring som kan ha ändrat de sociala, ekonomiska och organisatoriska förutsättningarna. På så vis blir det möjligt att studera förändringar över tid både inom och mellan lokaler.[83] Samtliga lokaler som ingick i studien kring byggnadsformer finns inte med i denna presentation, då vissa endast innehåller enstaka byggnader som inte betraktas som en gårdsenhet. Denna tankegång kanske dock är felaktig, och man kan inte utesluta att det funnits mycket små bebyggelser, endast bestående av en mindre byggnad. Gårdarna benämns utifrån fornlämningsnummer samt undernummer, beroende på vilken bebyggelsefas de tillhör.

800–950

Gårdslämningar med tydliga strukturer från äldre vikingatid, ca 800–950, är få och förekommer i Halland vid nio lokaler. Bebyggelserna består mestadels av ett treskeppigt hus och en mindre ekonomibyggnad i form av stacklada eller grophus. Vid Söndrum RAÄ 108 finns också exempel på gårdstyp 1 med två vinkelställda

83 Jämför Thomasson 2005:68 ff.

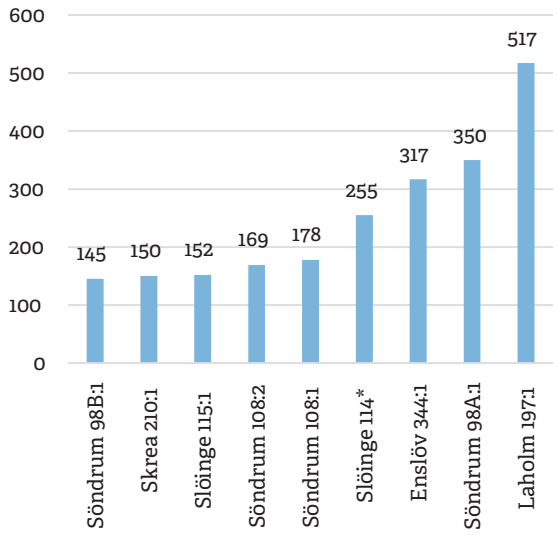
Figur 4:3. Exempel på gårdsstrukturer under äldre vikingatid. Gården Söndrum 108:1 består av ett treskeppigt långhus och grophus och Söndrum 108:2 består av två vinkelställda treskeppiga byggnader. Skala 1:500.

treskeppiga byggnader, varav den ena verkar ha varit avsedd för boende (fig.4:3). Enslöv 344:1 och Söndrum 98A:1 tillhör de stora gårdarna bestående av bostadshus, fähus, förrådsbyggnader och grophus respektive bostadshus, ekonomibyggnad och stacklada. Till de största gårdarna från äldre vikingatid räknas lämningarna från Ösarp, vid lokalen Laholm 197. Denna gård är försedd med både större huvudbyggnad, samt fler ekonomibyggnader jämfört med övriga bebyggelser. Gårdens sammanlagda byggnadsyta uppgår till 517 m². En gård som ännu inte fått sina byggnader avgränsade är bebyggelsen inom Slöingeprojektet vid lokalen Slöinge 114. Hallbyggnader från vendel- och vikingatid är uppskattade till 255 m². Samtidigt pekar det extensivt undersökta närområdet på flera stolpburna byggnader samt grophus. Innan fortsatta undersökningar görs vid denna lokal, kan vi bara anta att denna bebyggelse varit omfattande, likt andra aristokratiska miljöer från Sydskandinavien vid denna tid. Platsen har exempelvis jämförts med andra centrala platser/områden som Järrestad, Lejre, Tissø, Strøby Toftegård men även det halländska Tölö 173. Vid den sistnämnda har emellertid inga bebyggelsestrukturer kunnat fastställas från yngre järnålder, förutom vendeltida grophus.[84]

950–1050

Inom de senvikingatida tofterna möter oss relativt stora gårdar där dispositionen av bebyggelsen varierar. Flera gårdar har öppen L-form, d v s att två byggnader är placerade i vinkel i förhållande till varandra, men är inte sammanbyggda. Förekomsten av kringliggande mindre ekonomibyggnader (stacklador, grophus, förråd) stärker bilden av en något lös struktur, där byggnader ligger utspridda på ett större område inom toften. Vid Laholm 197:2 och Skrea 193:1 finns

84 Lundqvist & Schaller 1998; Lundqvist 2000:25ff; Söderberg 2005:165ff och där anförd litteratur

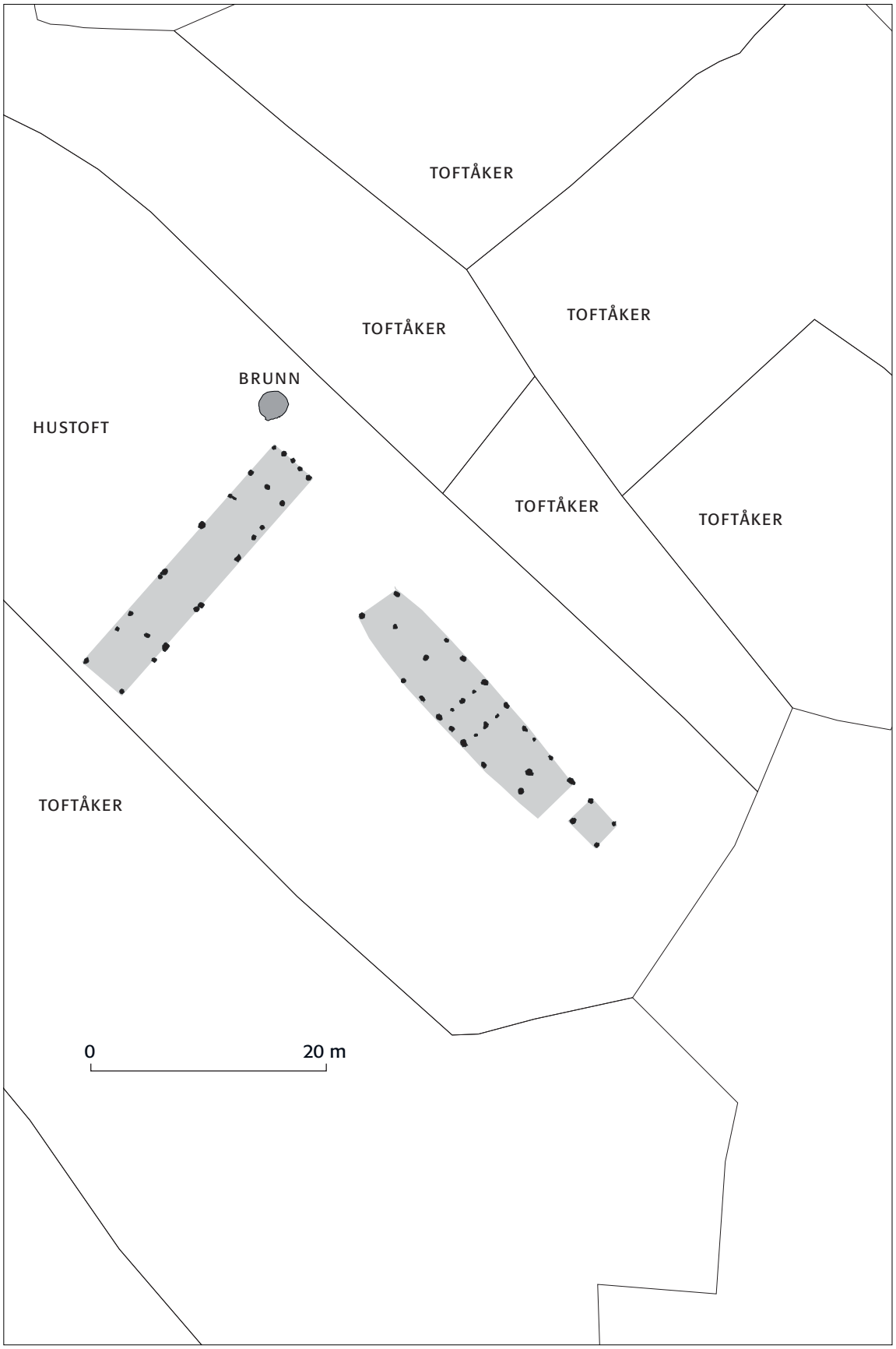
Figur 4:4. Diagram som visar storleken på gårdar under perioden cirka 800–950 (sammanlagd byggnadsyta i m²). * Lokalen Slöinge 114 är endast delundersökt och har sannolikt varit betydligt mer omfattande, likt andra aristokratiska miljöer från Sydskandinavien.

ytterligare en byggnad placerad i vinkel mot hallbyggnaden, vilket ger gårdarna en T-liknande form. Vid Laholm 201:1 är samtliga byggnader inledningsvis placerade på linje en bit efter varandra, och skulle kunna definieras som en öppen I-form. Ytterligare en gårdstyp (typ 5) är de med två parallellt placerade byggnader kring en gårdsplats, som exempelvis finns vid Laholm 196:1. Gårdstyperna under sen vikingatid fortlever i stort under äldre medeltid, om än i utvecklade former. Samtliga gårdar har bostadsutrymmen i ett centralt placerat hallutrymme, oftast försett med härd. Salsutrymmet varierar i storlek mellan 50–75 m². Bostadsindikerande fynd såsom keramik från hushållet och i enstaka fall härdar, visar att även gårdens mindre byggnader kan ha hyst folk för boende. Gårdar med separerat boende har exempelvis konstaterats vid Laholm 196:1, Laholm 197:1, Skrea 193:1 och Veinge 326:1.

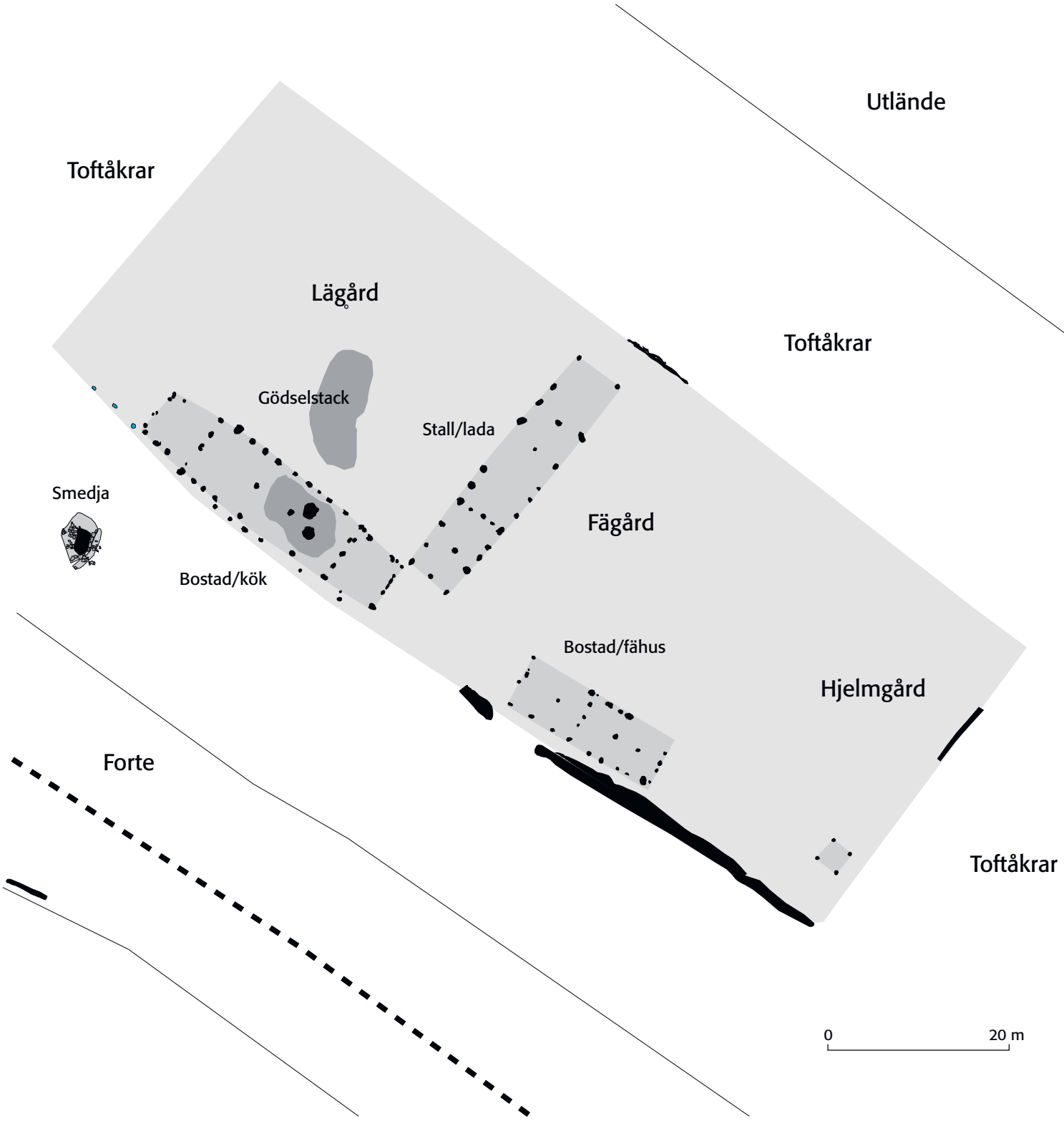
Storleken på de sekundära utrymmena indikerar att det endast rör sig ett fåtal boende på dessa ytor, från grophus på 20 m² till rum i uthus mellan 25–35 m². Kanske ser vi här spår efter en social skiktning inom hushållet, där trälar eller jordlösa skiljts från gårdens husbondefolk. Det skulle även kunna röra sig om ett generationsboende.

Notabelt är avsaknaden av grophus på de större gårdarna Skrea 193:1 och Laholm 197:1. Denna bild står i kontrast till gården Veinge 326:1, som haft flera samtidiga grophus. Liknande tendenser kan ses i skånskt material, där de största gårdarna saknar grophus. Att endast vissa gårdar haft egna grophus, tolkas som en ökad specialisering under vendel- och vikingatid, där gårdar inriktat sig på hantverk såsom bronsgjutning, finsmide och textilier.[85] Gården vid Veinge 326 visar emellertid inte på någon hantverksproduktion. Spår efter härdar och keramikfynd pekar istället på att grophusen använts för boende. De

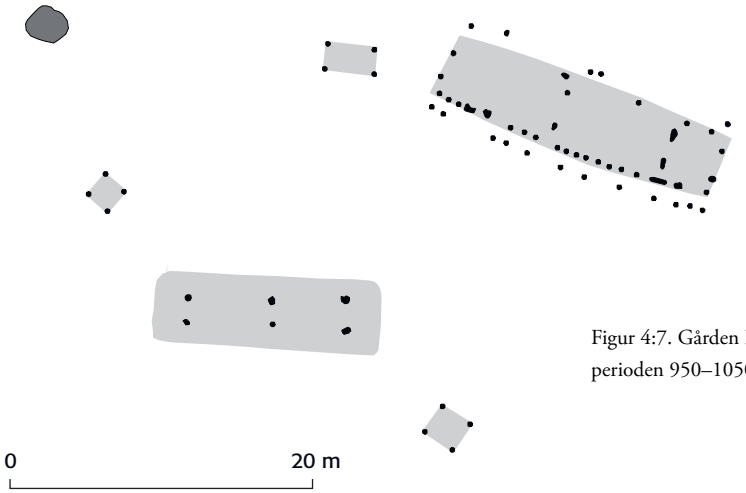
85 Carlie & Artursson 2005:233

Figur 4:5. Gård Tvååker 88:1, ett exempel på en L-formad gård från tidsperioden 950–1050. Hustoftens och toftåkrarnas gränsmarkeringar är hämtade från storskifteskartan. Skala 1:500.

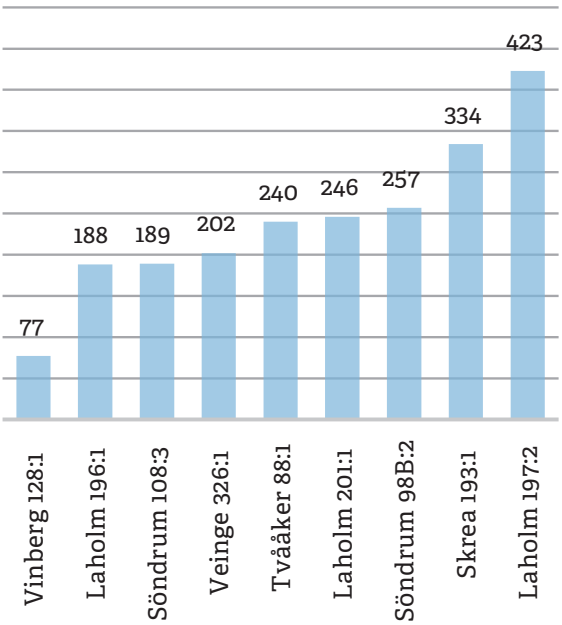
Figur 4:6. Gården Skrea 193:1 av gårdstyp 3 från perioden 950–1050 med föreslagen indelning av toften i lægård, fægård och hjelmgård. Utifrån fosfatanalyser syns spår efter gödselstackar och bostadsutrymmen. Hustoften ansluter till en eventuell forte (bygata) och är omgiven av toftåkrar.

Figur 4:7. Gården Laholm 196:1, ett exempel på gårdstyp 5 från perioden 950–1050. Skala 1:500.

minsta grophusen har även haft en förrådsfunktion. De boende i grophusen skulle då återigen kunna ha varit trälar, eller andra jordlösa, som arbetat inom gårdens agrara produktion.

Spår efter toftens gränser är ovanliga under den äldsta tidsperioden. Grävda rännor som gränsmarkering förekommer i Skåne under 1000-talet, men mer regelmässigt först under 1100-talet.[86] Men det kan ha funnits äldre sätt att markera gränser såsom hägnader, som är svåra att spåra arkeologiskt. En annan tolkning är att de vikingatida tofterna har varit så pass stora i omfattning, att de sällan inryms på de ytor som undersökts vid exploateringsgrävningarna. Ett aktivt sökande efter gränsmarkeringar har heller inte prioriterats, där arkeologiska undersökningar vanligtvis fokuserat på toftens interna miljö. Vid den senvikingatida gården Sotarp, Skrea 193:1, finns spår efter grävda rännor och risgärden som sannolikt avgränsat hustoften (fig.4:6). Här syns även tolkningen av toftens inre struktur med en öppen T-formad gård och områden för lægård, fægård och hjelmgård. Utifrån fosfatanalyser syns spår efter gödselstackar och bostadsutrymmen.

Figur 4:8. Diagram som visar storleken på gårdar under perioden 950–1050 (sammanlagd byggnadsyta m²).

1050–1150

Traditionen med L-formade gårdar fortsätter under tidigmedeltid med tendenser till en mer sluten struktur, där byggnader nu ligger mer samlade kring en gårdsplan. De mindre uthusen, som tidigare var mer löst utplacerade på toften, placeras nu i anslutning till större byggnader, eller inne på gårdsplanen. På de större gårdarna får det till följd att flera byggnader placeras tätt intill varandra i I-form, och kan således ta upp en byggmassa upp till 50–60 meter. Det som är slående för perioden är den stora diskrepansen

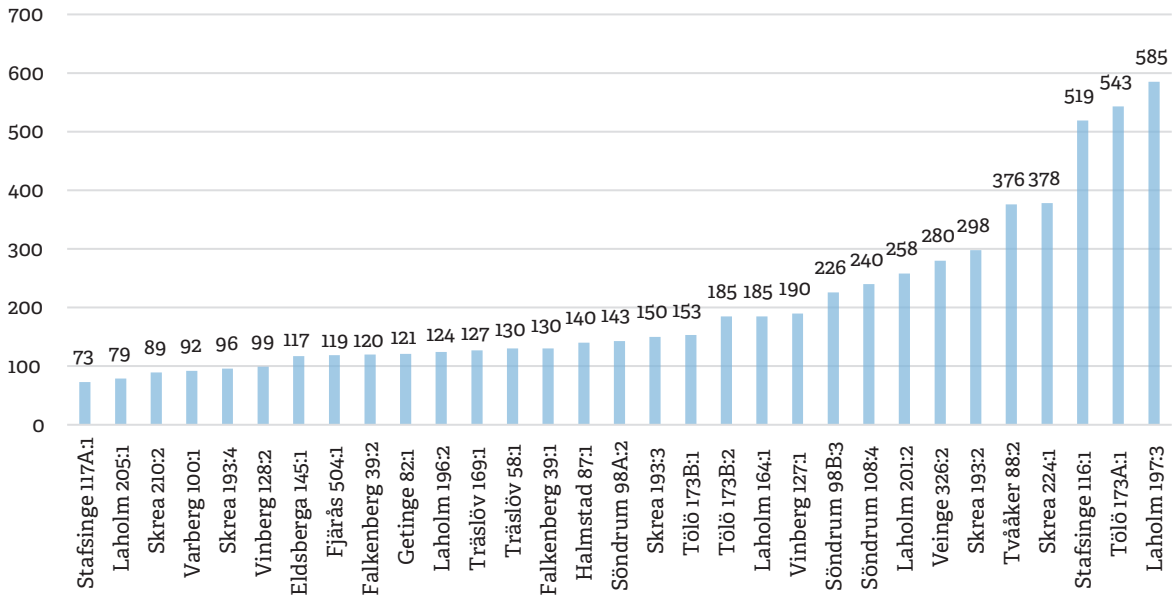
86 Thomasson 2005; Jönsson & Persson 2008

mellan gårdarnas storlek, där den sammanlagda byggnadsytan varierar mellan 73–585 m². Gårdarna kan delas in i fyra generella grupper där storlek, struktur och boendeyta är särskiljande (se vidare *Gårdar, hushåll och social stratifiering*).

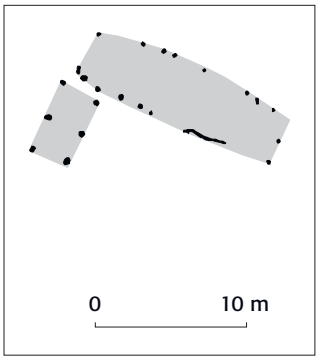
De minsta gårdarna (73–99 m²) saknar större separata ekonomilängor i form av stall eller lador. Uthusen består av typ 14,15 och 17. Sammantaget är bostadshusen små till storleken med boytor på 35–50 m². Vid gården Skrea 193:5 var bostadshuset sammanbyggt med uthuset i L-form. Huvudbyggnaden var av typ 9 med bostadsutrymmet placerat i den västra delen. Vid gården Stafsinge 117:1 var bostadshuset enskeppigt av typ 6, med två grophus placerade vid den västra gaveln. Grophusen fungerade som förråd och vävstuga. Vid gården Varberg 100:1 är det osäkert vilken av de båda parallellt ställda byggnaderna som varit bostad. Men troligen har delar av den större tvåskeppiga byggnaden innehållit boytor och likaså det centralt placerade grophuset, som tillhör ett av de största i Halland på 6x4 meter.

De mellanstora gårdarna (117–226 m²) har till största del öppen L-form och i enstaka fall en disposition med två parallellt placerade byggnader, alternativt med två byggnader placerade efter varandra. Huvudbyggnaden på gårdarna är intressant nog till största delen av typ 9, d v s rektangulära byggnader med kombinerad bostads- och ekonomidel. Denna bostadsform återfinns inte som primärt bostadshus på de större gårdarna. Några gårdar innehåller även konvexa enskeppiga bostadshus (typ 6), eller enskeppiga rektangulära bostadshus. Till undantagen hör gården Laholm 164:1, bestående av ett hus med yttre snedsträvor, sammanbyggt i vinkel med två små uthus. Denna gård är till byggnadsytan något mindre än övriga gårdar med denna bostadstyp från tidsperioden 950–1050.

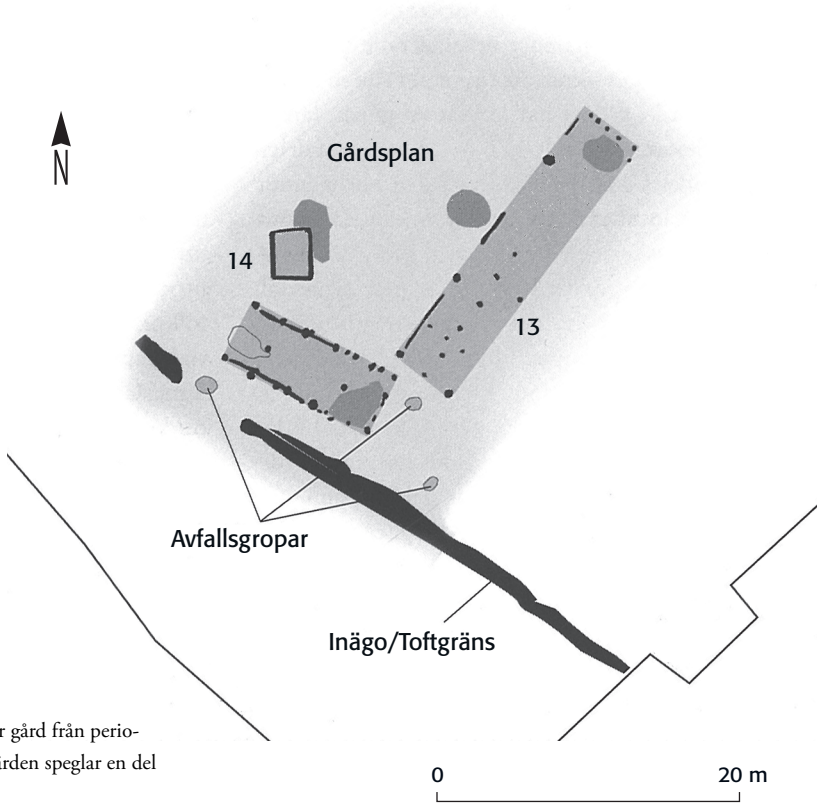
Ett exempel på stora gårdar är Veinge 326:2 som var L-formad i sin äldsta fas, men nu bestående av ett bostadshus med centralt hallutrymme, samt grophus placerade vid ena gaveln. Parallellt med bostadshuset är fyra ekonomibyggnader placerade tätt intill varandra. En hägnad mellan bostadshuset och övriga byggnader är tolkad som lägård. Fægården har förslagsvis varit placerad söder om ekonomibyggnaderna och i nordväst syns sannolikt spåren efter hägnade toftåkrar. Fosfatkarteringen över ytan visar att området centralt på gårdsplanen varit

Figur 4:9. Diagram som visar storleken på gårdar under perioden 1050–1150 (sammanlagd byggnadsyta m²).

Figur 4:10. En L-formad gård vid Skrea 210 från perioden 1050–1150. Skala 1:500.

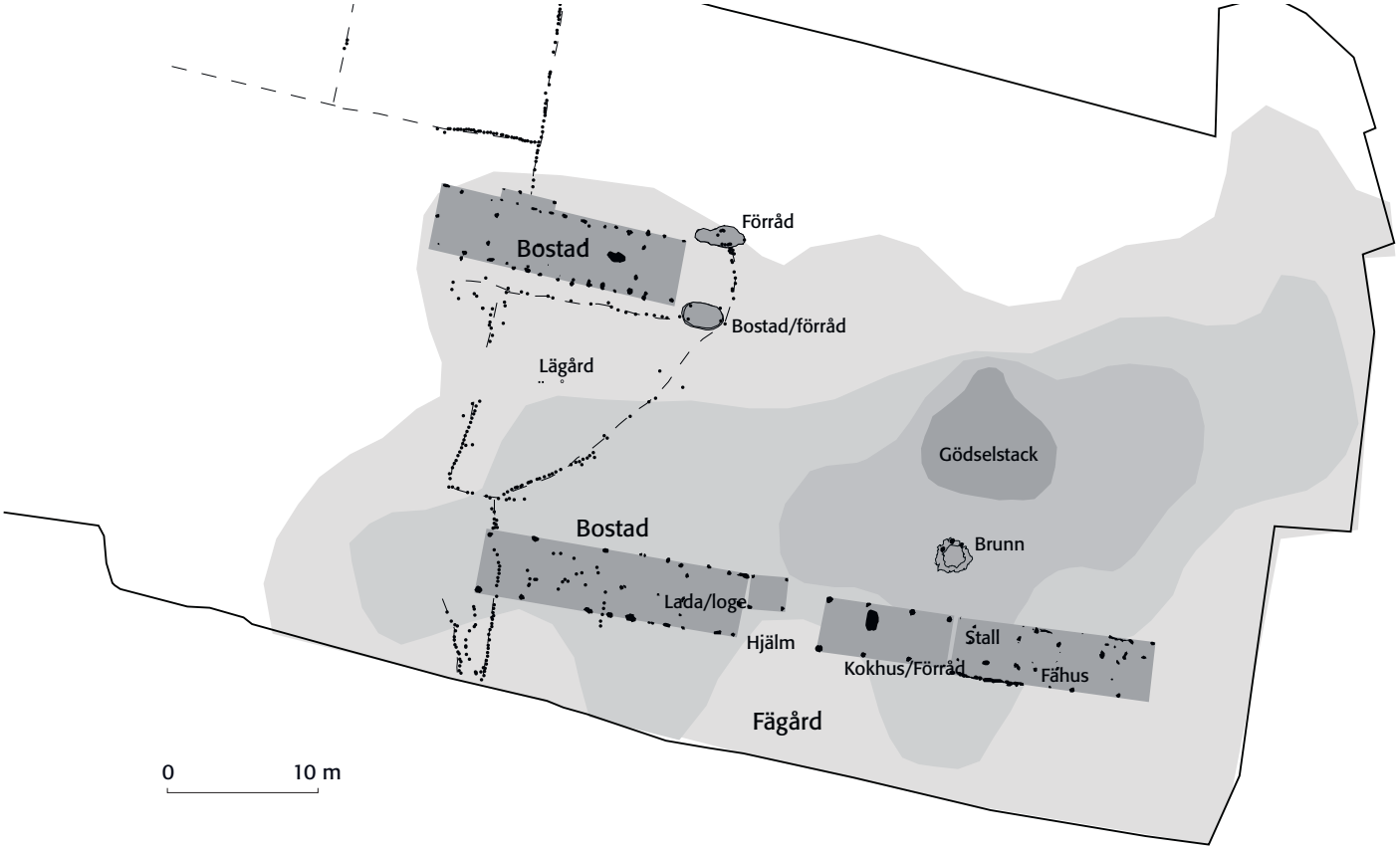
Figur 4:11. Skrea 193:3, en L-formad mellanstor gård från perioden 1050–1150. Avfallsgropar och höga fosfatvärden speglar en del av rörelsemönstret på gården. Skala 1:300.

mest utsatt för ”kulturell” nedsmutsning, med en trolig gödselstack strax norr om den stensatta brunnen (fig. 4:12). Toftens storlek är svår att avgöra men de samtida hägnaderna i nordväst pekar på att toften varit stor, med en utbredning utanför den undersökta ytan. Förutom funktioner på gården såsom stall och fähus, kokhus och förråd, har den västra delen av ladan brukats för boende.

De allra största gårdarna vid denna tid består av en salsbyggnad med yttre snedsträvor (trelleborgshus) samt stora ekonomibyggnader. Gården Laholm 197:3 i Ösarp samt Tölö 173:1 i Varla är jämförbara med de största gårdarna med trelleborgshus i exempelvis Skåne, som ligger mellan 500–600 m². Gemensamt för de största trelleborgsgårdarna i Skåne och Halland är att de ligger i topografiskt gynnsamma lägen, har en komplex bebyggelsestruktur och visar på aktiviteter som handel, specialiserat hantverk samt kult. [87]. Vid storgården i Lockarp utanför Malmö representeras kulten av ett litet kapell som legat centralt på gårdsplanen vid platsen för en äldre smedja. Placeringen av smedjan och det efterföljande kapellet har här diskuteras utifrån begreppet *deepest space*, som beskriver en rumslighet som anses vara karaktäristisk för byggnader för religiös utövning inom en rad kulturer. På dessa platser är kulthusen mer avskilda och svårtillgängliga jämfört med övriga byggnader på storgårdarna.[88]. Det kristna kapellet och den äldre smedjan, som förknippas med mer rituellt smide (*hargen*), föreslås tillhöra en mer sluten, privat del av bebyggelsen, som troligen bara

87 Exempelvis Bunkeflo och Lockarp utanför Malmö, Håkansson 2013b

88 Hillier & Hanson 1984:180f.; Söderberg 2005: 209

Figur 4:12. Gården Veinge 326:2 av typ 5, bestående av parallellt placerade byggnader.
En hägnad mellan bostadshuset och övriga byggnader är tolkad som lægård. Fægården låg troligen söder om ekonomibyggnaderna och i nordväst syns troligen spåren efter hägnade toftåkrar. Fosfatkarteringen över ytan visar att det troligen legat en gödselstack centralt på gårdsplanen, strax norr om den stensatta brunnen.

ägarens och förvaltarens hushåll hade tillträde till, samt de personer som de valde att bjuda in.[89]

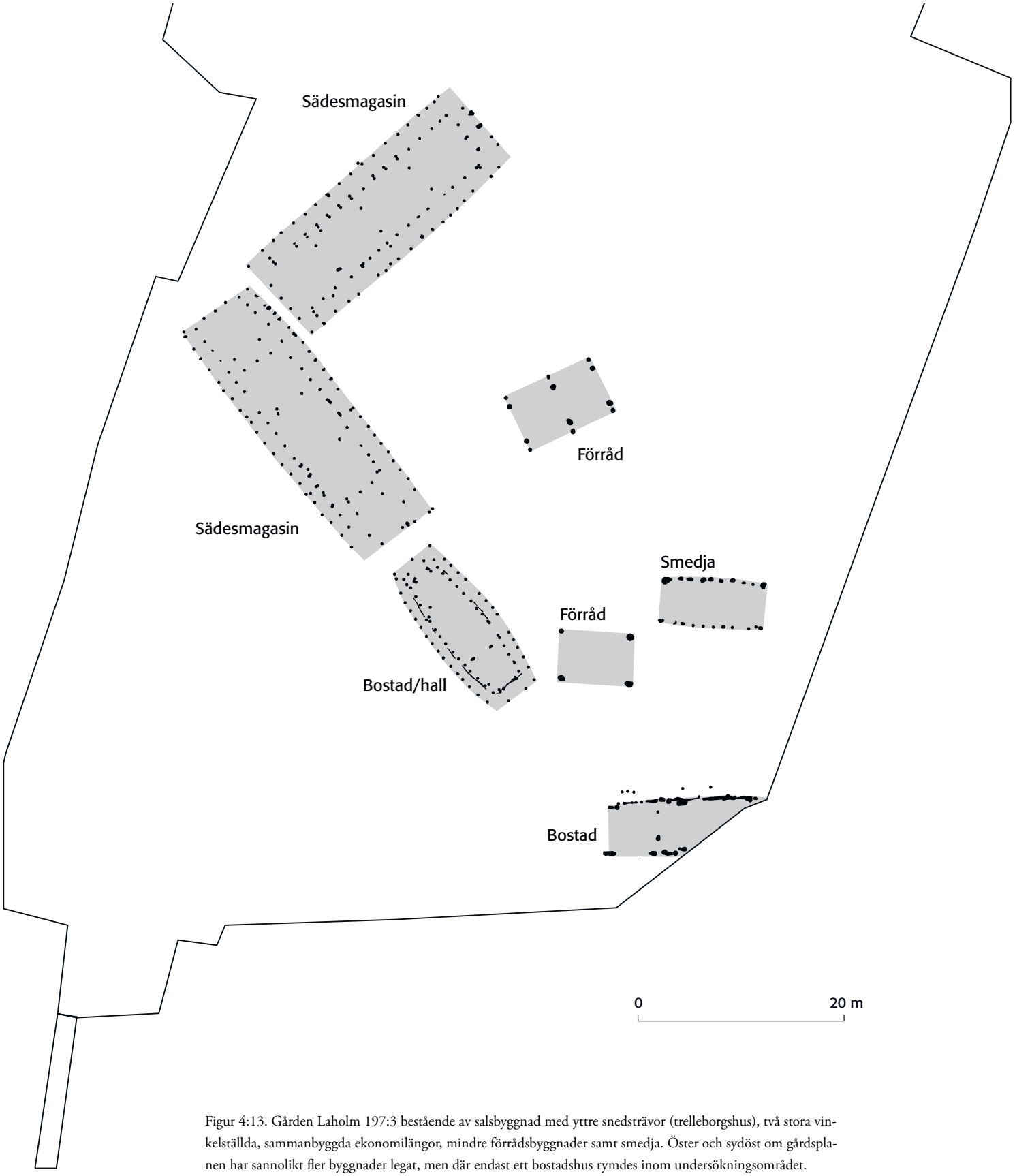
Den byggda miljön vid Tölö 173:1 kan delas upp i en representativ del med hallbyggnader, samt områden av mer ordinär bebyggelse. I hallområdet förekommer även byggnader av typ 12, tolkade som smedjor. Gården Laholm 197:3 visar möjligen på en liknande disposition av bebyggelsen med en inre gårdsplan som kringgärdats av en hallbyggnad, två stora vinkelställda, sammanbyggda ekonomilängor, mindre förrådsbyggnader samt en smedja, vars ingång legat i väster in mot gårdsplanen. Öster och sydöst om gårdsplanen har sannolikt övrig bebyggelse legat, men där endast ett bostadshus rymdes inom undersökningsområdet. En mer komplex byggd miljö framträder således vid de största gårdarna men i de halländska exemplen kan inga centralt placerade kapell fastställas. Från arkeologiska undersökningar vid kungsgården och nuvarande kyrka i Tölö, framgår emellertid att små träkyrkor förekom i Halland under 1000-talet.[90]

1150–1250

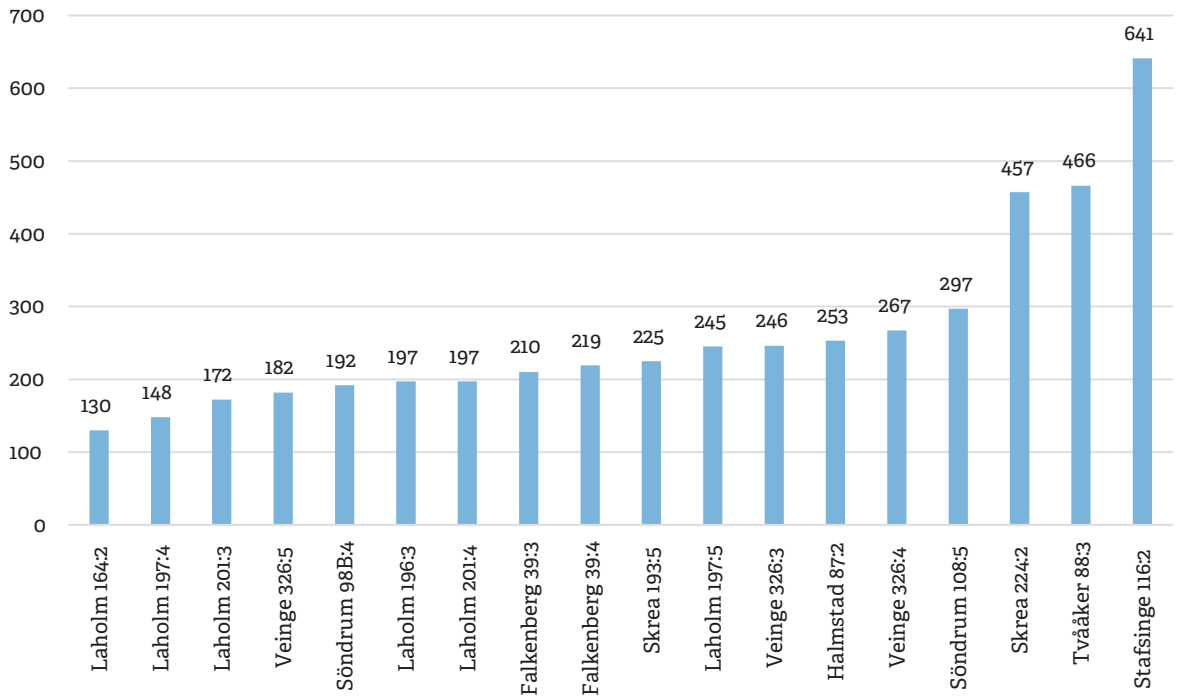
I övergången till högmedeltid framträder gårdar med öppen U-formad disposition, men vanligast är fortfarande L-formade gårdar. Vid denna tid inleds också en utveckling där skillnaderna

89 Heimer 2009:363ff.

90 Artelius *et al* 2007

Figur 4:13. Gården Laholm 197:3 bestående av salsbyggnad med yttre snedsträvor (trelleborgshus), två stora vinkelställda, sammanbyggda ekonomilängor, mindre förrådsbyggnader samt smedja. Öster och sydöst om gårdsplanen har sannolikt fler byggnader legat, men där endast ett bostadshus rymdes inom undersökningsområdet.

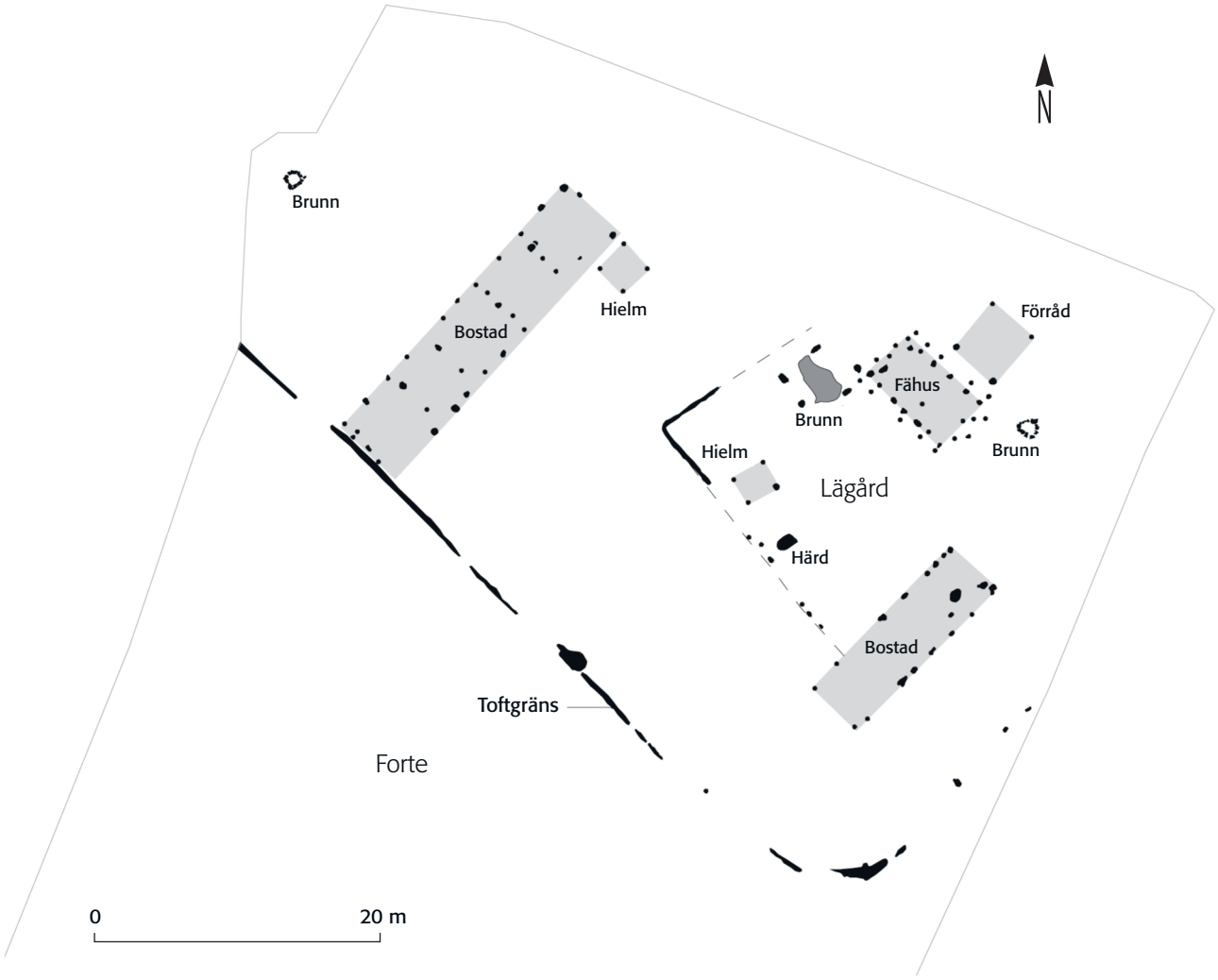
Figur 4:14. Diagram som visar storleken på gårdar från perioden 1150–1250 (sammanlagd byggnadsyta i m²).

mellan gårdarnas storlek jämnas ut (fig. 4:13). Borta är de riktigt stora gårdarna i trelleborgsstil och borta är de minsta gårdarna som saknade ekonomilängor. De högmedeltida gårdarnas huvudbyggnad karaktäriseras av ett 5–5,5 meter brett flerfunktionellt hus, indelat i tre-fem separata rum. Denna byggnad är troligen en variant av hallandslängan som sedan lever kvar fram i tidigmodern tid. De största byggnaderna är på mellan 25–30 meter och återfinns vid gårdar såsom Laholm 197:5, Laholm 201:3, Stafsinge 116:2 och Tvååker 88:3. Utvecklingen går alltså mot färre men större och längre byggnader, där flera av gårdens funktioner samlas under samma tak. Vid Laholm 197:5 visar gårdens disposition på ett separerat boende, med bostadsytor i den norra delen av hallandslängan, samt i ett parallellt placerat enskeppigt hus. Ett centralt inhägnat område verkar ha innehållit olika aktiviteter med stacklada, förrådsgrop, härd samt stensatt brunn, en förmodad lägård. Toften var avgränsad med grävda diken och stolpar och är uppskattad till en storlek av ca 3000 m² (fig. 4:15). Detta kan jämföras med gården Laholm 201:4, som också avgränsats av diken och stolpar inom ett toftområde på ca 2500 m².

Svagt konvexa enskeppiga bostadshus förekommer också, men endast på lokaler där denna hustyp varit rådande även under föregående perioder. Riktigt stora enskeppiga konvexa byggnader förekommer också vid två lokaler med U-formade gårdsbebyggelser, nämligen Söndrum 108 samt Skrea 224. Här utgör de gårdens största byggnader och vid Söndrum 108 pekar fynd av hushållskeramik på att det rör sig om ett bostadshus. Vid Skrea 224 är funktionen mer osäker, men påminner arkitektoniskt om den stora ladugårdsbyggnaden från Stafsinge 116. Möjligen ser vi här en storgårdsarkitektur som fått lokal spridning i byarna runt Falkenberg.

Bebyggelsefaser på hustofterna

Under tidig medeltid syns inte bara en förändring av hus- och gårdstyper i det halländska materialet. En utveckling sker också genom att gårdar delas upp i flera enheter. Denna utveckling tar sin början redan under sent 1000-tal på enstaka lokaler, men vid mertalet gårdar verkar uppdelningen ske under 1100-talet med tyngd-

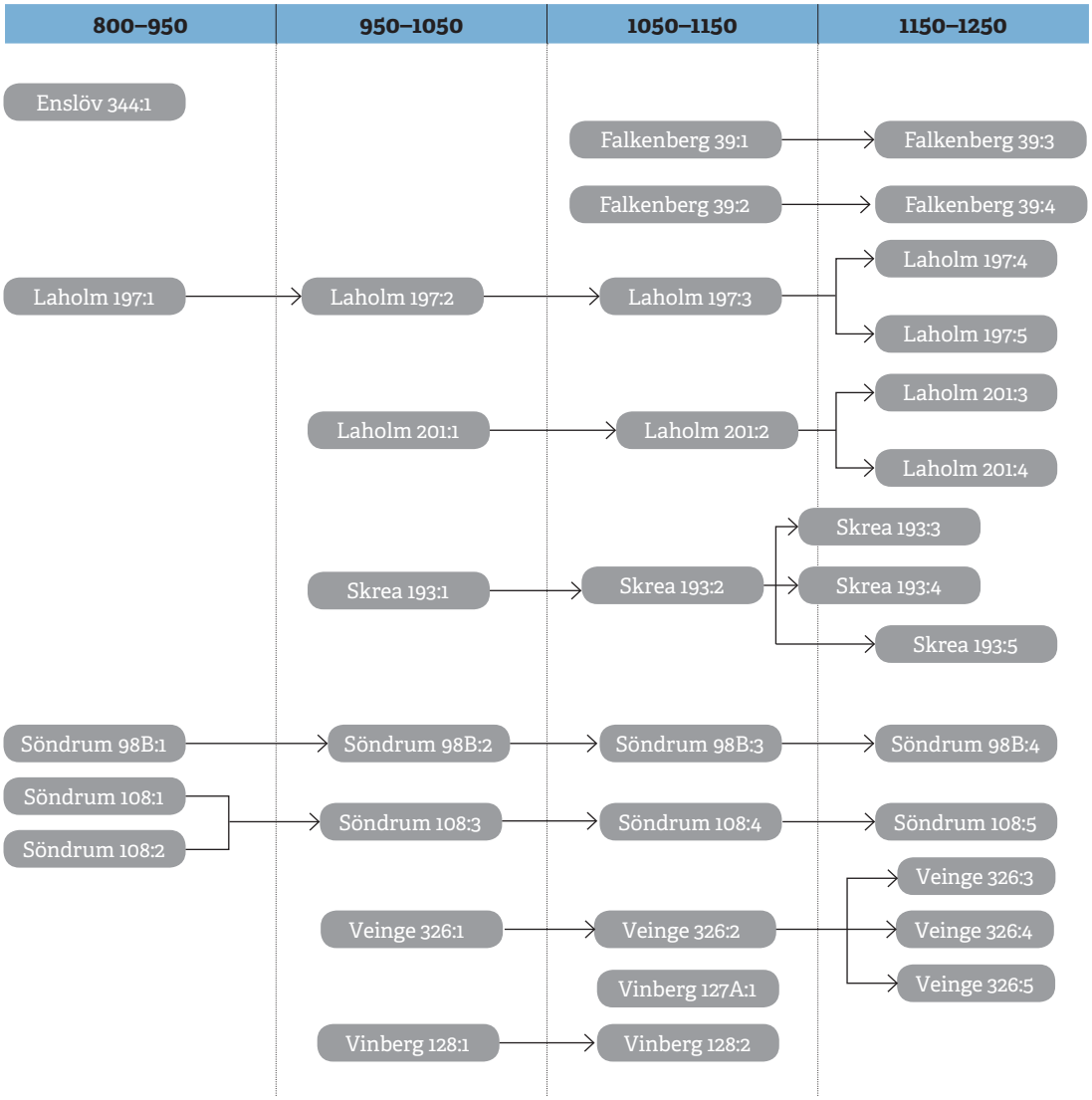
Figur 4:15. Bebyggelsen vid Laholm 197:5 från perioden 1150–1250, bestående av en öppen U-formad gård. Bostadsytor återfinns i ett enskeppigt hus, samt i en flerfunktionell längre byggnad, indelad i fem separata rum. Hustoften är avgränsad med smala diken. Skala 1:500.

punkt mot århundradets senare del. Detta sker emellertid inte vid varje lokal utan bebyggelseutvecklingen på gårdarna varierar. Den dynamiska utvecklingen syns inte minst i de olika antal bebyggelsefaser som gårdarna visar upp. Med en ny fas avses i tid direktpåföljande ombyggnation och samtidigt reorganisation av toftens bebyggelse. Som tidigare nämnts finns det flera källkritiska aspekter för avgränsning av gårdsbebyggelser i tid och rum. Men utifrån de bevarade och tolkade spår från arkeologiska undersökningar som finns att tillgå, kan de flesta gårdar påvisa en eller två urskiljbara bebyggelsefaser. Endast ett fåtal har kontinuitet över tre faser och ovanligt är gårdar med fyra eller fler. En intressant iakttagelse i sammanhanget är att bostadshusen verkar vara mer välbyggda och välvårdade, och det finns flera exempel på att bostadshusen överlever en bebyggelsefas.

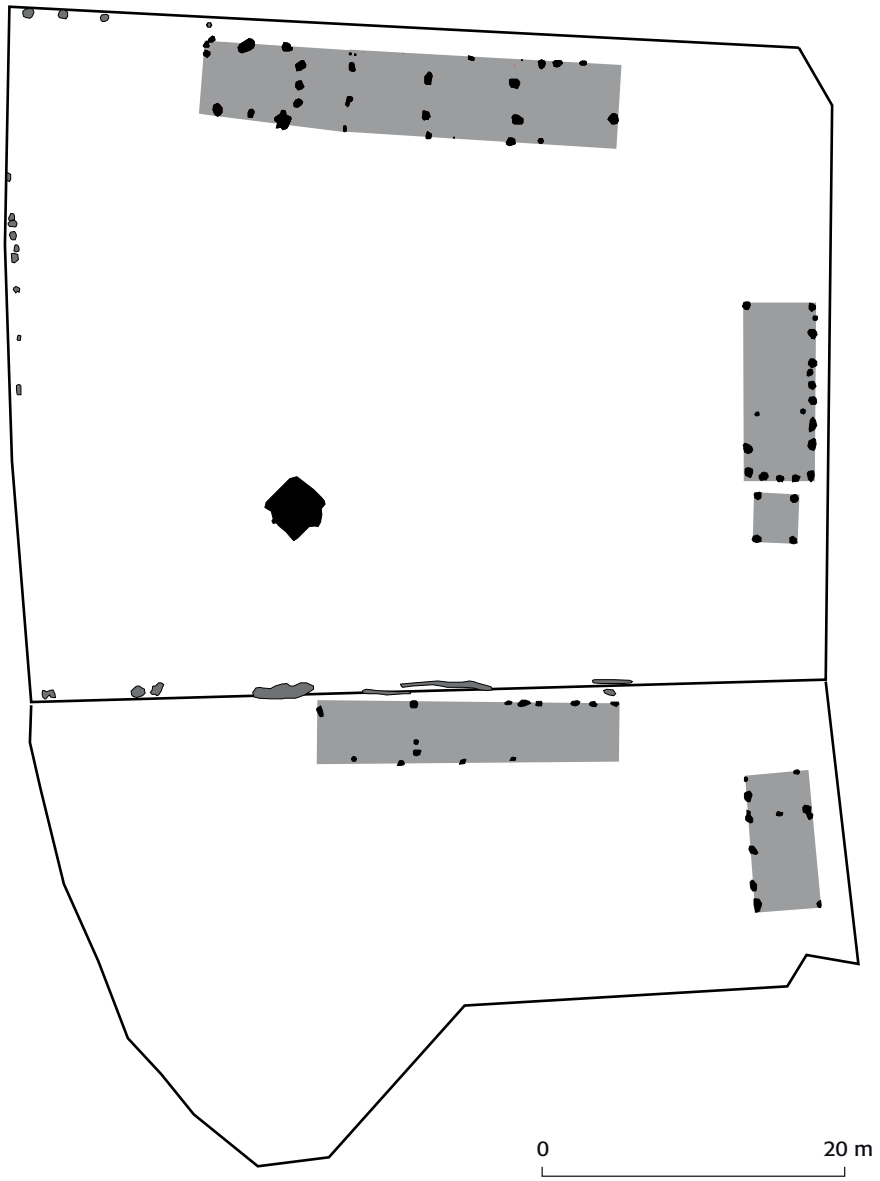
Gårdar med endast en urskiljbar bebyggelsefas, finns exempelvis vid lokalerna Eldsberga 145, Laholm 205, Fjärås 504, Getinge 82, Stafsinge 117A, Träslöv 158, Träslöv 169, Varberg 100 och Vinberg 127A. Gemensamt för flera av lokalerna är att bebyggelsen inte verkar ingå i några större förhistoriska boplatsområden. Detta gäller emellertid inte Eldsberga 145, Fjärås 504 och Stafsinge 117A, som innehåller flera förhistoriska bebyggelsefaser. Samtliga gårdar tillhör relativt små enheter. Ytterligare lokaler med enstaka byggnader

från tidig medeltid som sannolikt ska räknas hit är Landa 35, Träslöv 165, Vallda 311, Ölmevalla104, Vallda 311 och Vinberg 127B. Dessa bebyggelser representerar tillfälliga etableringar som förslagsvis ska sättas i samband med den tidigmedeltida expansionsfasen i Halland. Antingen sker detta på jungfrulig mark eller tas områden åter i anspråk, där investeringar i jorden gjorts i äldre tider. Skrea 210 är ett exempel på ett perifert område i en by (i detta fall Skrea by), som tillfälligt utnyttjas för uppodling i tider av expansion. Här syns gårdsetableringar under brons- och äldre järnålder, äldre vikingatid (Skrea 2010:1) samt tidig medeltid (Skrea 210:2).

Av de lokaler som innehåller mer än en bebyggelsefas, visar flera på en utveckling där gården delas upp i flera enheter. Endast en lokal verkar bestå av två gårdsenheter redan i ett inledningsskede under 1000-talet, nämligen Falkenberg RAÄ 39, vilket står fast även vid bebyggelsefasen under 1100-talet. Gården i Skogaby, Veinge 326, etableras under sent 900-tal och utvecklas till en stor gård under 1000-talet. Under andra halvan av 1100-talet reorganiseras gården igen, men består nu av tre L-formade enheter, som ligger separerade från varandra på toften. Inga synliga

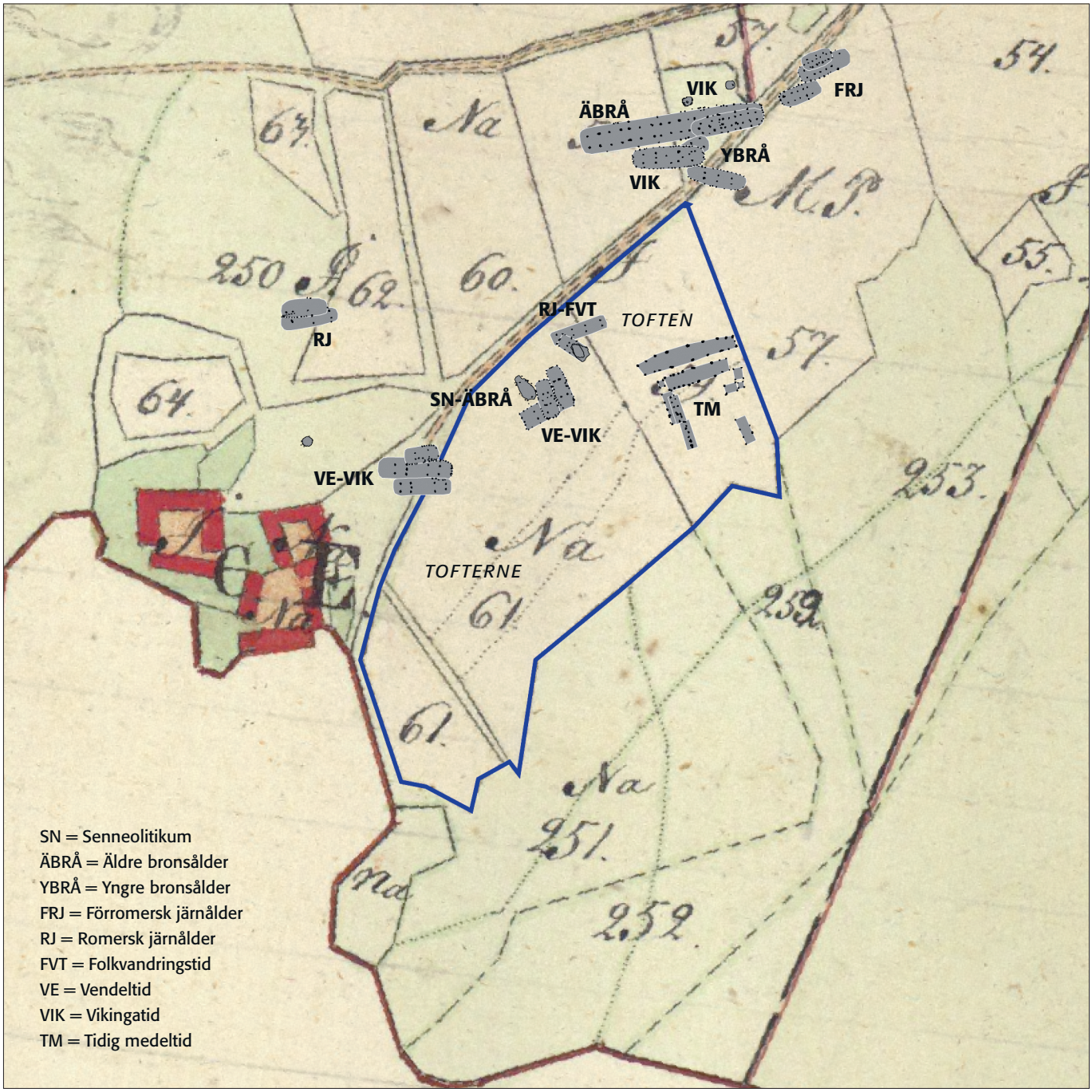
Figur 4:16. Exempel på gårdars olika bebyggelseutveckling på tofterna. Ett fåtal gårdar visar på kontinuitet från äldre vikingatid fram i tidig medeltid och de flesta etableras under perioden 950–1050 eller 1050–1150. Under perioden 1150–1250 sker en utveckling där gårdar delas upp i flera enheter.

Figur 4:17. Bebyggelseutveckling vid lokalen Laholm 201, där gården delas upp i två enheter under perioden 1150–1300.

spår av hägnader vittnar om en indelning av hustoften. Ett likartat scenario syns vid Sotarp, Skrea 193. En stor T-formad senvikingatida gård etableras under perioden 950–1050 och byggs om till en L-formad gård under 1100-talet. Men i samband med ombyggnaden tillkommer ytterligare tre enheter på toften, två med L-form samt en med parallellt ställda byggnader. Reorganisationen innebär att den ursprungliga hustoften troligen blir för liten och delar av de intilliggande toftåkrarna tas i anspråk för bebyggelse. Vid Trulstorp, Laholm 201, fanns en T-formad gård under 1000-talet. Den välbyggda salsbyggnaden med yttre snedsträvor var i bruk en bit in i 1100-talet, när toften sedan reorganiseras och delas in i två nya hustofter. Gränserna markeras genom grävda diken och käpphål. På de nya toftområdena etableras L-formade gårdar.

Flest bebyggelsefaser förekommer vid de lokaler som har en tydlig kontinuitet tillbaka i yngre järnålder, det vill säga till äldre vikingatid och vendeltid. Här kan man fråga sig om inte själva toften också haft en likartad ålder på dessa platser. Bevarade toftgränser finns oftast inte till-

Figur 4:18. Lokalen Söndrum RAÄ 108 som visar på bebyggelsekontinuitet över ett större område.

gängliga men de upprepade nedslagen av bebyggelser talar för en viss stabilitet i bylandskapet, som endast varit förbehållen ett fåtal gårdar. I det halländska materialet är det främst de stora lokalerna Laholm 197, Söndrum 98B, Söndrum 108 och Tölö 173 som har förutsättningar för en ”kontinuerlig” bebyggelse från perioden vendeltid-högmedeltid. Andra lokaler innehåller bebyggelse från yngre järnålder, men endast från någon av de kulturhistoriska perioderna.

Vid ett flertal tidigmedeltida lokaler förekommer dock fynd eller ^{14}C-dateringar som indikerar äldre bebyggelser tillbaka i yngre järnålder, men platserna saknar dock identifierbara husstrukturer. Ett exempel är lokalen Veinge 326 med tydliga bebyggelsefaser från yngre romersk

järnålder-folkvandringstid och sen vikingatid-äldre medeltid. Däremellan finns emellertid några ^{14}C-dateringar från vendeltid och äldre vikingatid, hämtade från kulturlager i några av grophusen. Ett liknande mönster kan ses vid lokalen Stafsinge 117 med bebyggelselämningar från bland annat sen romersk järnålder, sen vikingatid och tidig medeltid. Från platsen finns däremot också dateringar av härdar från vendel och vikingatid, samt vikingatida metallföremål i närområdet. Ett tredje exempel är Lalatoften vid lokalen Tvååker 88. Bebyggelselämningar förekommer från vendeltid samt perioden sen vikingatid-högmedeltid. Utöver dessa dateringar finns keramikfynd från yngre romersk järnålder och folkvandringstid samt ^{14}C-dateringar från stolphål daterade till äldre vikingatid. Vid Stafsinge 116 med tidig- och högmedeltida bebyggelse, hittades även fynd av yngre järnålderskeramik, täljsten, dräktnål från folkvandringstid, vendeltida fågelfibula, glaspärlor från vendel- och vikingatid samt glasbägarfragment från folkvandrings- och vendeltid. Flertalet fynd gjordes vid grävning av kulturlager. Enstaka ^{14}C-analyser från byggnadslämningar daterades bland annat till äldre vikingatid.

Föremål, ^{14}C-dateringar och enstaka arkeologiska objekt ger inga belägg för kontinuerlig bebyggelse under yngre järnålder, men tål ändå vidare studier för diskussioner kring markägande, tofters ålder och järnålderns vandrande landsbyar. En systematisk genomgång av föremål, lämningar och dateringar från halländska boplatser, kanske skulle ge en annorlunda bild av den allmänna diskontinuitet av yngre järnåldersbebyggelse som beskrivs inom arkeologin. Skulle det visa sig att spåren av yngre järnålder faktiskt finns där, kanske frånvaron av tydlig bebyggelse har bevaringsmässiga, grävmetodiska eller tolkningsmässiga orsaker. Dagens ytavbaningar av boplatser utan en konsekvent genomgång av material i matjorden, kanske slår hårdare mot vissa kulturhistoriska perioder? Dessutom krävs kanske bättre underlag för dateringar av boplatsstrukturer. Dagens arkeologiska undersökningar med snäva budgetar för analyser leder oftast till prioriteringar, där utrymme endast ges för datering av lokalernas mest tydliga strukturer. De mer diffusa, outredda och komplicerade ytorna lämnas oftast odaterade.

En viktig metodmässig slutsats drogs inom ramen för vägprojektet Väg 117 utanför Laholm, där ett antal arkeologiska undersökningar utfördes. Här gjordes kompletterande undersökningar i anslutning till slutundersökta boplatser i form av metalldetekteringar, fosfatkarteringar och sökschaktsdragningar. Resultaten gav belägg för fler bebyggelselämningar i boplatsers närhet, som visar på en viss områdeskontinuitet över flera historiska tidsperioder.[91] De exploaterade ytorna inom uppdragsarkeologins slutundersökningar kanske därför helt enkelt är för snäva för att fånga dynamiken i en förhistorisk eller historisk gårds bebyggelseutveckling i ett område.

Fenomenet med vandrande landsbyar under järnåldern, kan mycket väl vara en del av det halländska landskapet, där gårdar flyttar runt inom ett begränsat område. En sådan tolkning kan göras utifrån den nyligen undersökta lokalen Söndrum 108, där brons- och äldre järnåldersbyggnader, samt vendel- vikingatida gårdslägen föregår en etablering av en tidigmedeltida gård.[92]

Gårdar, hushåll och social stratifiering

Om vi ska sammanfatta bebyggelseutvecklingen vid de halländska lokalerna kan den beskrivas utifrån tre generella perioder av förändring baserat på byggnadsskick, bebyggelsefaser och bebyggelsestruktur:

Period 1. *Ca 800–1000*, bestående av gårdar

91 Håkansson 2011

92 Nordvall 2015

med treskeppiga långhus.

Period 2. *Ca 1000–1150*, en övergångsperiod där nya former uppträder och där olika byggnads- och gårdstyper verkar existera parallellt.

Period 3. *Ca 1150–1250*. Bestående av gårdar där enskeppiga byggnader dominerar och där en uppdelning av gårdar i mindre enheter, går att skönja vid ett flertal lokaler.

Beroende på avsaknaden av snäva dateringar av materialet från landsbygdens lämningar, så finns det en gråzon i gränsdragningarna mellan perioderna. Denna gråzon är dock av vikt, då det förmodligen är under denna period som större förändringar sker. Period 1 präglas av de vikingatida treskeppiga långhusgårdarna. I Halland saknas ett större bebyggelsematerial från denna period och består endast av ett fåtal gårdar, med övervägande dateringar till 800-tal och första halvan av 900-talet. Period 2 kan beskrivas som en övergångsperiod mellan en vikingatida och en medeltida byggnadskultur, där nya former uppträder och där olika byggnads- och gårdstyper verkar existera parallellt. Perioden motsvaras av bebyggelsefaserna ca 950–1050 och 1050–1150, beskrivna tidigare i texten. Dessa gårdar etableras övervägande under 1000-talet, och i några fall vid tiden strax före. Period 3 består av gårdar med ett utpräglat medeltida byggnadsskick där enskeppiga byggnader dominerar och där en uppdelning av tofterna i flera gårdsenheter, även går att skönjas vid ett flertal lokaler.

Inom ramen för de generella tidsperioderna 2 och 3 presenteras nedan ett förslag på en hierarkisk indelning av gårdarna i olika grupper, baserat på gårdarnas struktur och storlek. Denna indelning kan sedan ligga till grund för vidare studier kring sociala hierarkier. Indelningen ska inledningsvis endast ses som en *inbördes rangordning*, utan ställningstagande till sociala relationer eller rådande makt- eller beroendeförhållanden gårdarna emellan. Grupperna visar på tendenser i ett komplext samhälle, men kan inte direkt översättas i sociala eller politiska nivåer.[93] Som vi ska se längre fram i kapitel 5, så finns det både vertikala och horisontella relationer inom och mellan gårdsgrupper. Den föreslagna hierarkin av bebyggelser uttrycker således en *heterarkisk samhällsstruktur*. I ett större överregionalt perspektiv kan indelningen också ställas mot andra regionala studier inom det gammeldanska riket. Östra Danmark, Skåne och i viss mån Halland beskrivs som ett mer hierarkiskt organiserat samhälle med vikingatida gårdar som skiljer sig från Västra Danmark, där bebyggelser visar på en mer egalitär struktur.[94] Inom en region kan dock variationer förekomma på mikroregional nivå, såsom Järrestads aristokratiska miljö och landskap i sydöstra Skåne.[95] Detta indikerar att det vikingatida och tidigmedeltida danska samhället hade varierande sätt att organisera områden, utifrån olika typer av sociala maktstrukturer.

Relaterat till storlek på gårdar är även omfattningen på hushållen och varierade familjeformer. Det kan vara svårt att uppskatta exakta antal personer som kan ha levt vid de olika gårdarna. Däremot kan man utifrån bostadsytornas storlek dra vissa slutsatser om hushållens omfattning och eventuellt vilka familjeformer som kan förekommit. Om vi först ser till period 1 som föregår den primära studien, är hushållens storlek svåra att uppskatta, baserat på långhusen. Dels är endast ett fåtal gårdar undersökta och dels finns en stor osäkerhet kring hur stor del av långhusen som brukats för boende. Vanliga kriterier för boendeytor i långhusen är rum med härdar, eller den centrala del av huset där avståndet mellan de takbärande bockparen är märkbart större än i

93 Carlie 2005

94 Sindbæk 2011:102

95 Söderberg 2005

övriga delar.[96] Utifrån dessa kriterier skulle flertalet av långhusen innehålla bostadsutrymmen på cirka 50 m². Dessa kriterier verkar dock inte vara tillräckliga, då det finns flera exempel på att övriga ytor i långhuset brukats för boende, med stor spridning av keramikmaterial, köksavfall och andra föremål. Flera långhus framträder därför som mer eller mindre avsedda för boende, och på de lokaler där ekonomibyggnader också konstaterats, är det fullt möjligt att det ska ses som en uppdelning i funktioner skett mellan husen på gårdarna. Vid den största gården Laholm 197:1 verkar boendefunktioner även framträda i flera byggnader.

På den övervägande delen gårdar från denna tid verkar det därmed finnas utrymme för relativt stora hushåll, och riktigt små bostadshus framträder inte i materialet. Kanske ska det sammankopplas med den traditionella bilden av vikingatiden, bestående av storfamiljer. Förhoppningsvis kan framtida material ge ett bredare underlag, för en mer genomgående belysning av frågan. Boendeytor är därmed en svårbrukbar utgångspunkt för en hierarkisk indelning av bebyggelsen från denna tid. Utifrån den sammanlagda byggnadsarealen kan gårdarna däremot delas in i tre grupper: mellanstora gårdar på 145–169 m², stora gårdar mellan 255–317 m² samt mycket stora gårdar på över 500 m².

Under tidsperiod 2 (ca 1000–1150) kan bebyggelsen delas in i fyra grupper utifrån storlek och struktur, men som även visar på en potentiell skillnad i hushållstorlek: (fig. 4:19)[97]

Grupp 1, 73–99 m², smågårdar bestående av ett bostadshus på drygt 50 m² och små uthus.

Grupp 2, 117–226 m², mellanstora gårdar bestående av ett bostadshus mellan ca 50–100 m², en ekonomilänga och enstaka mindre uthus.

Grupp 3, 240–378 m², stora gårdar bestående av bostadsutrymmen mellan ca 120–180 m², flera ekonomibyggnader och små uthus.

Grupp 4, 519–585 m², mycket stora gårdar bestående av bostadsutrymmen mellan ca 150–200 m², stora lador och andra ekonomibyggnader, företrädelsevis med lagringsfunktion.

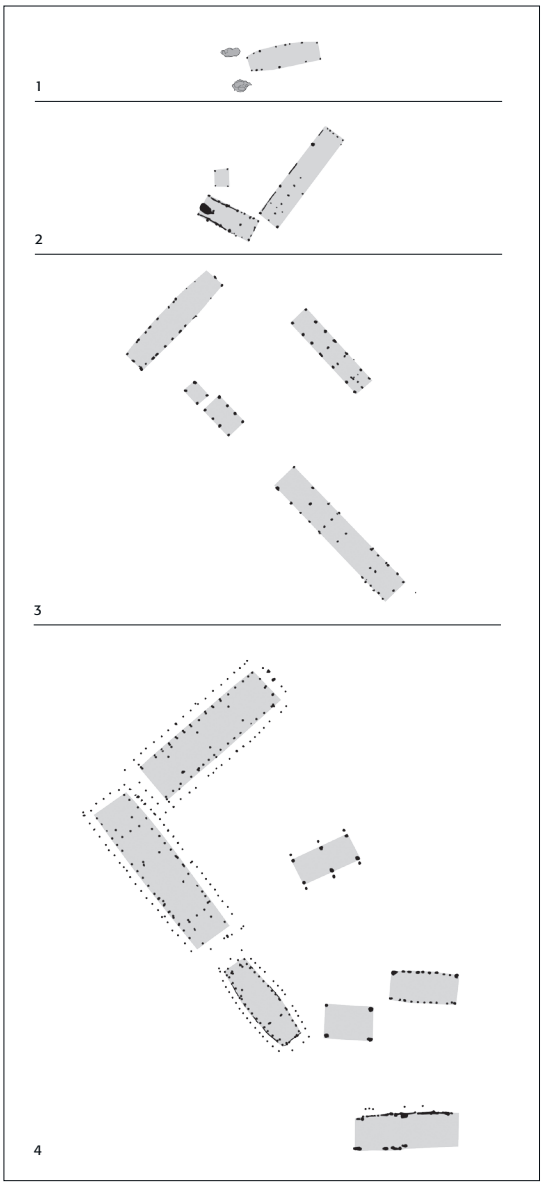
De minsta gårdarna består övervägande av ett bostadshus, i enstaka fall kombinerat med annan funktion, samt mindre uthus. Bostadsutrymmena är upp till 50 m² stora och torde därför ha tillhört ett mindre hushåll, förslagsvis en liten kärnfamilj. Även möjligheter till lagring, exempelvis av säd i förrådsutrymmen eller hållning av egna djur har varit starkt begränsade. I de fall som gårdarna haft grophus finns spår efter verksamhet som kan ha bidragit till försörjningen, såsom textilhantverk och ölbryggning. Sammantaget verkar dessa bebyggelser inte haft möjligheter till självförsörjning inom jordbruket och förslagsvis har de tillhört torpare eller landbor.

Vid de mellanstora gårdarna är bostadshusen större men detta innebär inte per automatik att gården inrymt större hushåll, då dessa hus i flera fall har en kombinerad bostad och ekonomidel. Kanske ser vi här bebyggelse från en utvidgad kärnfamilj i den form som nämndes tidigare, en landbofamilj med utrymme även för enstaka släktingar eller trälar. Vad bostadshusens ekonomidel har haft för funktion varierar mellan förråd, stall, fähus, hölada eller loge. Tillsammans med övriga ekonomilängor och uthus visar gårdarnas funktioner sammantaget på en näring inom jordbruket, med möjligheter till egen produktion.

Vid de stora gårdarna är bostadsutrymmena

96 Streiffert 2004;203ff

97 Det finns en osäkerhet kring sammanlagd byggnadsyta vid lokalen Laholm RAÄ 197 under bebyggelsefas 950–1050. Troligen har denna gård varit betydligt större än det angivna värdet 423 m² och har därför inte inkluderats i bebyggelsehiearkin, för att göra indelningen så representativ som möjligt för tidsperioden. Se vidare kapitel 5, avsnitt *Gårdsmiljöer och driftsformer.*

Figur 4:19. Förslag på en hierarkisk indelning av bebyggelsen under tidsperiod 2 (ca 1000–1150). Indelningen är baserad på gårdarnas storlek och struktur, men visar även på en potentiell skillnad i hushållstorlek.

betydligt större och i flera fall fördelade på två olika byggnader; ett större representativt hus samt en lite mindre bostadsdel i ett flerfunktionellt hus. Ekonomibyggnader visar på funktioner som stall- och fähus, men för de största gårdarna i denna grupp verkar stora förrådsutrymmen vara av vikt. Även andra strukturer inom gårdstoften speglar skillnader gentemot mindre gårdar, såsom hägnader, stenlagda brunnar och stora gödselstackar. I kategorin mycket stora gårdar är bostadsfunktionen fördelad på ett representativt hus samt rum i andra byggnader, med en sammanlagd storlek på 150–200 m². Även här utmärker sig de stora ladugårdsbyggnaderna. Vid de stora och mycket stora gårdarna indikerar de sekundära utrymmena att det endast rör sig om ett fåtal boende på dessa ytor, från grophus till rum i mindre uthus eller ekonomibyggnader. Kanske ser vi här spår efter en social skiktning inom hushållet, där trälar eller jordlösa skiljts från gårdens husbondefolk. Det skulle även kunna röra sig om ett generationsboende.

Under tidsperiod 3 (ca 1150–1250) märks en tydlig trend där skillnaderna i storlek mellan gårdarna börjar jämnas ut. Detta är en effekt av att gruppen smågårdar verkar upphöra, samtidigt som några av de största gårdarna delas upp i flera mellanstora gårdsenheter. Enstaka stora gårdar förekommer men är inga nyetableringar, utan har en kontinuitet tillbaka i äldre perioder. Flera av gårdarna under perioden påminner därmed om de mellanstora gårdarna från föregående period:

Grupp 1, 130–267 m², mellanstora gårdar bestående av ett bostadshus mellan 50–100 m², en ekonomilänga och enstaka mindre uthus.

Grupp 2, 297–466 m², stora gårdar bestående av bostadsutrymmen mellan 130–180 m², flera ekonomibyggnader och små uthus.

Grupp 3, 641 m²-, mycket stora gårdar bestående av bostadsutrymmen på ca 200 m², stora lador och andra ekonomibyggnader, företrädelsevis med lagringsfunktion.

Bebyggelseförändring i brytningstid

Efter presentationen av det halländska materialet kan man kort fundera på orsaker till att nya byggnadstraditioner och gårdsformer uppträder i Halland i slutet av vikingatiden. Inom forskningen har byggnadstekniska, funktionella och ekonomiska motiv angetts för utvecklingen. Även sociala aspekter och övergripande ideologiska samhällsförändringar såsom statsbildning och religionsskifte, anses ha haft betydelse för

nya boende- och gårdsformer.[98]

Det danska riket, liksom övriga Västeuropa, genomgår stora samhälleliga förändringar i övergången mellan vikingatid och medeltid. Samtidigt utsätts Danmark för ökade kulturella impulser, framför allt anglosaxiska, i samband med upprättandet av Danelagen i östra England. Detta har föreslagits vara en bidragande orsak till förändringen från konvexa treskeppiga hus till enskeppiga rektangulära byggnader, som var rådande i England under 1000-talet.[99] Enskeppiga byggnader förekommer dock redan under vikingatiden i städer som Hedeby och Ribe. Just de jylländska kontaktytorna kan skönjas i det halländska senvikingatida byggnadsmaterialet, men även flera av de tidigmedeltida enskeppiga konvexa husen samt rännhusen, tycks ha sina förebilder från sydvästra Danmark. Sydvästra Jylland verkar i sin tur ha fått kulturella impulser från det frisiska området och det är kanske denna väg vi ska söka, för att följa de nya byggnadstypernas spridning till det halländska området.

Ny byggnadsteknik har också setts som en följd av att virkestillgången varit mindre, exempelvis framväxten av korsvirkeshusen i den skånska slättbygden. Detta torde dock inte gälla för den halländska landsbygden, som varit relativt rik på skog under äldre medeltid. Däremot har bristen på sten på Laholmsslätten säkerligen bidragit till uppförandet av hus på underlagssten till skillnad från norra Halland, där hus på stensyllar uppträder vid samma tid, under 1100- och 1200-talet. Den isländska Knytlingasagan från 1260-talet beskriver Halland som rikt på ek- och bokskogar och landskapet var till stora delar skogbevuxet av löv och tall, även i de kustnära delarna ännu in på 1400-talet. Under 1500-talet blev timmerbristen alltmer uttalad inom nuvarande Danmarks område och för att svara mot ett växande behov skeppades många trälaster in från Norge och de östdanska landskapen, inte minst från Halland. Det är förmodligen under denna period som lövskogarna försvinner från de kustnära slättbygderna.[100]

Förändringen av gårdsdispositioner från öppna och lösa till mer slutna L- och U-formade gårdar, ses som allmängiltig för Europa under medeltid. Fyrlängade gårdar existerar i Danmark redan under 1200-talet och är vanligt förekommande i det tyska och engelska området under högmedeltid. Utvecklingen mot mer slutna gårdar har forskare tolkat som ett resultat av en begynnande privatisering och individualisering inom den agrara produktionen. Hushållsgrupperna förändrades från vikingatidens släktbaserade storfamiljer till mindre kärnfamiljer, nu med större anknytning till byn eller specifika jordägare.[101]

Hur man ska betrakta gårdarnas dispositioner av byggnader under äldre medeltid är svårbedömt till stor del p g a vi inte vet hur byggnaderna förhåller sig till toftens utseende och storlek. Om toften tagit stora ytor i anspråk kan även en löst grupperad gård inom en mindre yta betraktas som samlad. Gårdar med parallellt ställda hus eller med byggnader placerade på linje är ett arv från förhistorien. Även L-formen är inte ny under medeltid, utan återfinns på gårdar exempelvis från yngre romersk järnålder, folkvandringstid och äldre vikingatid i Halland och Skåne.[102]

De största gårdarna under äldre medeltid har en struktur som kan betraktas som mer sluten än de mindre gårdarna, i och med att de innehar ett större antal byggnader som samlas tätt kring

98 Schmidt Sabo 2005; Qviström 2007

99 Carelli 2001:51

100 Malmström 1939; Larsson & Simonsson 2002:7ff och där anför litteratur.

101 Carelli 2001:60

102 Carlie 1999:72; Carlie & Artursson 2005:201f

gårdsplanen. Men om dessa ska kunna betraktas som mer privata sfärer så bör de ha intilliggande bebyggelser att skärma sig från, vilket inte går att påvisa i det halländska materialet förrän sent 1100-tal och 1200-tal. Det som påverkat utvecklingen mot mer slutna och sammanbygga gårdsformer tror jag till stor del beror på uppsplittringar av gårdar i flera enheter, där den nya toftstrukuren blev en strukturerande faktor. När den ursprungliga toften delades i flera mindre fick gårdarnas byggnader anpassas till mindre ytor och placerades ofta längs eller i vinkel mot toftgränserna. Bebyggelsestrukturen påminner om stadsgårdarnas anpassning till långsmala tomter.[103]

När det gäller utvecklingen under 1100-talet med uppsplittringen av gårdar i flera enheter, finns det flera olika samhällsspår att följa. För det första följer kanske förändringen den allmänna bild som framgår av det europeiska skriftliga källmaterialet, med agrara gårdar i storgårdsdrift från yngsta järnålder som ändras i övergången till medeltid, där det tidigmedeltida godset och landboväsendet utvecklas och som bygger på andra driftsformer. I de skriftliga källorna i Danmark framträder kungliga, kyrkliga och adliga jordägare med välarronderade egendomar som i regel var organiserade under huvudgårdar. Under huvudgården fanns mindre gårdar, som drevs av landbor eller torpare, s k gårdsätar. I denna grupp kan fria bönder ha ingått, men även frigivna trälar. De skriftliga källorna visar också att man måste ta hänsyn till att en bred, gradvis skala av status också har funnits inom varje social grupp. Exempelvis visar olika termer för ofria som nämns i sagor, landskapslagar och diplom, att de ingalunda var en homogen massa. Många kunde vara arbetsträlar på gårdar eller relativt högt uppsatta personer såsom brytar eller kungsbrytar.[104] En central ställning i godssystemet intogs av *bryten*, som nämns från 1100-talet. I denna bebyggelsehierarki var brytesgården två gånger och ibland upp till tio gånger större än de underliggande landbogårdarna. Inledningsvis var bryten ofri men fick en mer självständig ställning under 1200-talet.[105]

Den varierande storleken på gårdarna i Halland under tidsperiod 2 pekar på ett socialt stratifierat samhälle, där de största gårdarna är upp till tio gånger större än de minsta och fyra gånger större än de mellanstora gårdarna. Fallgren menar på att de skandinaviska huvudgårdarna generellt var små, i jämförelse med de på kontinenten, och drevs som förvaltningsgårdar för uppbörd och avgifter från kringliggande landbogårdar. I äldsta medeltid låg de som större gårdar inom byn, likt storgårdar från järnåldern. [106] Bilden av tidigmedeltida byar bestående av en större gård med kringliggande landbogårdar och torp, kan spåras arkeologiskt i några av de halländska byarna. Frågan är emellertid om de största gårdarna kan betraktas som brytesgårdar, drivna i huvudgårdsdrift? (se vidare avsnitt ”Bylandskapet”). Variationen av gårdstyper under tidigmedeltid kanske också är ett uttryck för att det just är en brytningstid mellan två driftssystem, där mellanformer av exempelvis storgårdar präglar 1000-och 1100-talen. Även om grundläggande förutsättningar ändrats, behåller nya former kanske mer eller mindre viktiga drag från den äldre.

Utvecklingen under tidsperiod 3 där skillnaderna mellan gårdarnas storlek minskar, föreslås av flera forskare bero på en utveckling där brytesgårdarna splittras upp och att de små landbogårdarna försvinner eller blir större. Istället ser vi byar med någorlunda jämnstora landbofamiljer, som i huvudsak betalade avrad till

103 Jämför ex. stadstomter i Halmstad (Augustsson 1992) och Lund (Carelli 2001).

104 Brink 2003:105

105 Lindkvist 1979; Ulsig 1981; Myrdal & Tollin 2003:133f

106 Fallgren 2006:104

ett fåtal avelsgårdar.[107] Dessa avelsgårdar är inte belägna inom byn utan har tagit ett eget område i anspråk, utanför bylandskapet. Förändringen under högmedeltid kan jämföras med en allmäneuropeisk utveckling, där godsen gradvis löses upp och ersätts av ett system med spridda landbogårdar. Denna förändring ska ha skett senare i Skandinavien än exempelvis Tyskland, men fullföljs under senmedeltid.[108]

Mot denna bild kan man, utifrån det halländska materialet, se att uppsplittring av gårdar påbörjas redan under sent 1000-tal, men framför allt under 1100-talet. Uppdelningar av bebyggelsen skulle kunna vara en följd av en upplösning av mindre gods, då de halländska exemplen just förekommer på tidigmedeltida lokaler med stora gårdar såsom Skrea 193:2, Trulstorp 201:2 och Veinge 326:2. Även en av de största gårdarna, Laholm 197:3 delas upp i flera enheter. Men, man kan tänka sig ett annat scenario för denna utveckling. Gårdarna kan ha delats upp till följd av arv som det beskrivs i de samtida danska landskapslagarna. Denna hypotes används som förklaring för uppdelning av en stor vikingatida toft vid Østergård i Hyrup på Jylland. I *Jyske Lov* beskrivs nya villkor för arvdelning som började gälla vid mitten av 1100-talet, hur män ärvde likvärdigt medan kvinnor ärvde 1/3. Var arvingarna en man och en kvinna, ärvde mannen 2/3 och kvinnan 1/3.Var det två män och en kvinna, ärvde männen 2/5 var och kvinnan 1/5. Vid de arkeologiska undersökningarna vid Østergård kunde konstateras att stortoften, efter två bebyggelsefaser, delades upp i två mindre tofter i slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet. Därefter delas tofterna upp i mindre och mindre tofter i relativt rask takt, för att i slutfasen omkring år 1200, bestå av 10 tofter varav sju var bebyggda. Utifrån beräkningar av tofternas arealer verkar deras inbördes storleksförhållande överensstämma med villkoren i det nya arvdelningssystemet. Endast den första indelningen under sent 1000-tal skiljde sig, vilken emellertid var genomförd före arvdelningssystemet togs i bruk.[109]

Arvdelningen vid Østergård påminner om flera halländska gårdar så tillvida, att en senvikingatida stor toft brukas (eller ärvs?) odelad i flera faser innan uppdelningen sker under 1100-talet. Däremot drivs toftindelningen i avsevärt fler steg än vad som syns vid halländska lokaler, fastän tidpunkten för övergivandet av toftområdet i stort verkar var densamma, d v s 1200-talet. Den hårt drivna uppdelningen av tofterna föreslås av Sørensen, som förklaring till varför gårdarna till slut flyttar till en annan plats för den medeltida byn Hyrup. Tofterna hade helt enkelt blivit för små för att delas upp ytterligare och det krävdes därför en helt ny reorganisation på annan plats. Även Mads Holst tar en likartad utgångspunkt i diskussionen kring den yngre järnålderns vandrande byar på Jylland, utifrån gårdarnas biografi, rättigheter till land och arvsstrukturer. Denna förklaringsmodell utgår ifrån ett bylandskap baserad på en bygemensam organisation av bebyggelsen, till skillnad från en by styrd av storgårdar. Enligt modellen följer en gårds hushåll en livscykel i tre steg som gör att bebyggelsen successivt vandrar i landskapet: en första etablering av en gård, ett andra skede där en yngre generation gifter sig, etablerar en ny gård med tillhörande markrättigheter, och ett tredje skede då den äldre generation går ur tiden, den ursprungliga gården överges och dess markrättigheter återgår till en yngre generation.[110]

107 Ericsson 2012:100. Avelsgård är en medeltida och tidigmodern beteckning på en storskalig agrar produktionsenhet som drivs med hjälp av lönearbetare och i varierande utsträckning kringboende landbors dagsverken. Driften leddes av en gårdsförvaltare.

108 Myrdal & Tollin 2003:138

109 Sørensen 2011:289ff

110 Holst 2010:170ff.

Fler aspekter på förändring av tofterna vid denna tid ses, om man även inkluderar den brukade jorden. Av de danska landskapslagarna framgår att ett behov uppstod att förändra toftavgifterna i det tidigmedeltida bolsystemet.[111] Toftens storlek och uppdelningen i 1/2 bol, 1/4 bol, 1/6 bol och 1/8 var inte längre representativt för hur mycket jord som brukades vid varje enskild gård, en utveckling som uppstått på grund av handel med mindre åkertegar inom byns gemensamt brukade marker, det så kallade *utlændet*. Avgiftssystemet till kungen som tidigare beräknats utifrån toftstorlekar, blev ålderdomligt. Nya värderingssystem skapades som kan ha lett till reorganisation av bebyggelse och skiftningar av byns brukade jord. Utifrån bohuslänska studier menar Mats Widgren att den enorma expansionen i byar och på utmarker under tidigmedeltid skapade långtgående hemmansklyvningar och tegsplittringar. Under högmedeltid var antalet brukningsenheter därför betydligt fler än de gårdar som syns i senmedeltida skriftliga källor.[112]

För att återvända till Hallands tidiga medeltid så ser vi en uppdelning av gårdarna i flera enheter under 1100- och 1200-talet, som kan bero på arvsdelningar, hemmansklyvningar eller upplösning av godssystem. Det arkeologiska materialet har öppnat upp för flera tolkningsmöjligheter, men än så länge är det svårt att sätta någon av dem i favör. Mönstret verkar var ett tidigmedeltida fenomen och nära tillhands är att relatera uppdelningar av bebyggelse inom tofterna till den tegindelade marken, bandparcellsystemen. I tider av expansion verkar nya hushåll etablerats intill de äldre gårdarna, men om det är en följd av släktskap eller inflyttning av nya grupper är svårt att avgöra. Den sociala och agrara organisationen i byarna diskuteras vidare i avsnitt 5.

Summering av byggnadstraditioner och bebyggelseutveckling

Liksom i övriga Sydskandinavien tillhör det treskeppiga huset den förhistoriska perioden, och inga säkra dateringar finns från medeltid i Halland. Under vikingatidens sista århundrade härskar fortfarande långhustyper med konvex huskropp. Men nu förekommer de som tvåskeppig variant eller som hus med yttre snedsträvor tillsammans med grophus, mindre ekonomibyggnader och enstaka tvåskeppiga hus. Byggnader med yttre stöttande s k trellar är ett nytt inslag i Halland vid denna tid, men finns i äldre varianter i Skåne och Danmark. De halländska varianterna dateras till perioden 980–1100-tal, där flera har sina utseendemässiga paralleller på Jylland. Just jylländska kontaktytor kan skönjas i det halländska senvikingatida byggnadsmaterialet, men även flera av de tidigmedeltida enskeppiga konvexa husen samt rännhusen, tycks ha sina förebilder från sydvästra Danmark.

Under slutet av 1000-talet och under 1100-talet sker en utveckling där hus med konvex huskropp förlorar sina inre takbärare och taken bärs nu upp av stolpar i väggkonstruktionen, så kallade enskeppiga hus. Enskeppiga rektangulära byggnader, som endast förekommit som mindre ekonomibyggnader, dyker nu upp som bostadshus. Bostadsdelen är oftast placerad i den västra eller den centrala delen av byggnaden. Hus med både tvåskeppig och enskeppig konstruktion förekommer också, där bostaden kombinerats med en tvåskeppig del med stall, fähus, hölada eller loge. Under tidigmedeltid standardiseras de rektangulära byggnadernas bredd till drygt 4,5 meter. Grophusen avtar i antal vid denna tid och verkar försvinna som byggnadsform vid mitten av 1100-talet.

Under perioden efter 1100-talets mitt och 1200-talet ökar storleken på de rektangulära

111 Hoff 1997

112 Widgren 1997:98ff

husen till en bredd av 5–5,5 meter. Typiskt för högmedeltida hus är även tydliga spår efter innerväggar, som delat in byggnaden i 3–5 rum. Syllstensburna byggnader, som tidigare endast förekommit som mindre smedjor, finns nu som bostadshus i den norra delen av Halland. Under 1100- och 1200-talet förekommer också byggnader med grävda väggrännor som primärt tolkats som uthus och verkstäder. Keramikfynd indikerar även att de kan ha brukats för boende.

Efter genomgången av husmaterialet kan man fråga sig om det finns en specifik halländsk byggnadstradition under vikingatid och medeltid? Halland uppvisar inga egna hustyper utan ingår i en allmän sydskandinavisk bebyggelseutveckling, med tydliga kontaktytor mot det övriga gammeldanska området. När det gäller förändringar i byggnadstraditioner från den vikingatida till den medeltida, verkar utvecklingen ske i något snabbare takt än i andra regioner. De treskeppiga husen lever kvar en bit in i medeltid i många områden, men i Halland ersätts de av andra former redan under 1000-talet. Förutom de tidiga syllstensburna husen i norr kan inte den inledningsvis beskrivna uppdelningen av Halland i en nordlig och en sydlig kultursfär, direkt skönjas i bebyggelsematerialet. Den södra och mellersta delen visar på tydliga influenser från Jylland under tidig medeltid, men även från Själland och Skåne. Kring Laholm och Halmstad finns regionala varianter av trelleborgsliknande hus, och runt Falkenberg och Tvååker finns tvåskeppiga konvexa byggnader. I Laholmsområdet finns även en lokal tradition med hus vilande på underlagssten.

De ovanliga rännhusen med rundade gavlar som bl. a. påträffats i Varla, pekar på att även den norra delen ingått i en halländsk-jylländsk kultursfär vid denna tid. Bebyggelsebilden av norra Halland är dock fragmentarisk, dels på grund av färre antal undersökningar och dels till följd av annorlunda mark- och bevaringsförhållanden. Detta kan även sägas gälla för Bohuslän och Västra Götaland, som saknar sammanställningar över de medeltida byarnas bebyggelse. I dessa områden verkar treskeppiga hus ersättas av en- och tvåskeppiga byggnader med oregelbunden konvex form under tidig medeltid. Under högmedeltid verkar Halland ingå i en allmän skånsk/halländsk byggnadstradition med enskeppiga byggnader. Dessa skiljer sig från övriga Danmark med den stora andelen jordgrävda, icke parvis ställda väggstolpar. Skillnaderna kan möjligen bero på Rensbros förslag att hus med *tagremskonstruktion*, får en stor spridning öster om Öresund, till skillnad från västra Danmark.[113]

När det gäller dispositionen inom toften visar de vikingatida gårdarna på en öppen och relativt lös gruppering av byggnader, med varianter som L-form, T-form, I-form och en typ där byggnader placerats parallellt. Ser man till byggnadsarealen är gårdarna vid denna tid förhållandevis stora med en genomsnittlig yta på cirka 275 m² under perioden 800–950 och 240 m² under perioden 950–1050. Skillnader i gårdsstorlek under perioden är dock påtaglig. I jämförelse exempelvis med västra Skåne är bilden snarlik, där de flesta vendel-vikingatida gårdar är av storleken 200–300 m², och med inbördes varierande storleksskillnader.[114]

Tidig medeltid, ca 1050–1150, präglas av stora skillnader i gårdarnas omfattning, med storlekar mellan 73–585 m². De minsta gårdarna saknar ekonomibyggnader som stall eller lador. De mellanstora gårdarna är L-formade med ett standardiserat bostadshus, där bostadsdelen är kombinerad med en ekonomidel som stall, fähus, hölada eller loge. De stora gårdarna är anlagda kring en tydlig gårdsplan, visar på separerat boende och har en halvöppen disposition, där flera byggnader placeras tätt efter varan-

113 Rensbro 1998

114 Carlie & Arthursson 2005:237

dra. De allra största gårdarna består av en salsbyggnad i trelleborgsstil och präglas av en mer komplex bebyggelsestruktur.

Under perioden 1150–1250 fortsätter variationen av gårdsstorlekar, med en tydlig trend där skillnaderna mellan gårdarna börjar jämnas ut. Enstaka större gårdar förekommer dock. De högmedeltida gårdarna syns nu mest som U-form på avgränsade tofter och består till största del av flerfunktionella huslängor, en medeltida variant av hallandslängan. Utvecklingen går således mot större och längre byggnader, där flera av gårdens funktioner samlas under samma tak, likt de förhistoriska långhusen.

Avslutningsvis kan det konstateras att nya byggnadstraditioner införs i Halland under vikingatidens slut, med tydligt inflytande från danskt område. Det som inte diskuterats är hur kunskapen om dessa husstyper överförs till Halland vid denna tid. Att exempelvis resa ett trelleborgshus kräver kännedom om de specifika mätprinciper som arkitekturen inbegriper. Denna kunskap bör ha kommit med människor som färdats från Jylland eller andra delar av det danska området, men i vilket sammanhang är mer oklart. Är det möjligen ett resultat av maktpolitiska kontakter mellan områdena? Ett sätt att försöka besvara frågan är att titta närmare på de halländska kontexterna för att se i vilka miljöer som dessa hustyper först uppträder. Med utgångspunkt i det lokala sammanhanget går det därefter att föra ett resonemang kring förändringen på en mer regional och överregional nivå. Denna diskussion förs vidare i kapitel 8 och 9.

5. Bylandskapet

I avsnitt 3 och 4 diskuterades den byggda miljön inom hustoften där den tidigmedeltida bebyggelsen delades in i fyra generella grupper; små, mellanstora, stora och mycket stora gårdar. I detta avsnitt redogörs för gårdarnas rumsliga organisation utifrån ett landskapsperspektiv, för att öka förståelsen för bebyggelsehierarkier och byarnas sociala organisation. Med bylandskapet avses här olika aktörers investeringar i gårdar, tomtmark, brukad jord, hägnader, kommunikationsnät etc. som formade bebyggelserna till helheter, byar. Halland har karaktäriserats som ett diskontinuerligt landskap under medeltid, utan bybildning i egentlig mening, bestående av ensamgårdar eller småbyar med ett fåtal gårdar. Under den senaste tioårsperioden har det emellertid utförts återkommande exploateringsgrävningar i några mellanhalländska byar, som gör att det nu går att skissa på bilder av ett tidigmedeltida bylandskap. Resultaten från dessa undersökningar presenteras och diskuteras här. Materialet pekar på att det funnits både större och mindre byar i regionen under tidig medeltid, och där bebyggelsen legat utspridd på inägomarken. Detta bylandskap skiljer sig markant från det vi ser i de historiska kartorna, och anknyter kanske snarare till förhistoriska investeringar i den byggda miljön. Men det finns ingen enkel och självklar tolkningsnyckel för den rumsliga strukturen och varje by måste därför preciseras utifrån lokala strategier och förutsättningar, samt karaktären på gårdarnas (och därmed byarnas) sociala organisation.

Kapitlet inleds med exempel på några rekonstruerade bylandskap från Stafsinge, Skrea, och Tröinge by utanför Falkenberg, samt från Tvååker och Träslöv i trakten kring Varberg. I avsnittets andra del behandlas byns sociala organisation utifrån storgårdarnas roll i den agrara produktionen. Diskussion tar fasta på den generella bilden av samhällsutvecklingen i Skandinavien och Västeuropa under medeltid, som kan sammanfattas i den så kallade *trestegsmodellen*. Här visar det arkeologiska materialet på en delvis annorlunda utveckling under tidig medeltid. Resultaten från studien talar för att ett nytt godssystem införs i Halland redan under 1000-talet, bestående av huvudgårdar som var

omgivna av underliggande landbogårdar och torpbebyggelser. Skillnaderna mellan utvecklingen i Sydskandinavien och den västeuropeiska kontinenten vid denna tid, får därmed betraktas som mindre, jämfört med tidigare förslag inom forskningen. Dessa företeelser har studerats flitigt tidigare men det halländska arkeologiska bebyggelsematerialet kastar här nytt ljus över den sociala organisationen av bylandskapet och agrara driftsformer under tidig medeltid.

Rekonstruktioner av tidigmedeltida byar

Vi ska nu titta lite närmare på några byar från mellersta Halland; Skrea, Tröinge, Stafsinge och Träslöv där det finns detaljerade och djupgående kartstudier som kan ställas mot arkeologiskt material.[115] Bylandskapet kan här i flera fall likställas med det som Schmidt Sabo definierar som dubbelbyar, där samhörigheten framgår i kartmaterialen i form av gemensamma åker- och ängsgärden. Liksom i Skåne består by-paren ofta av ett äldre –inge namn och ett yngre –torp namn, exempelvis Stafsinge-Arvidstorp och Tvååker-Fastarp. Skrea är också uppdelat i ett Nedre och Övre Skrea, där det senare kan gå tillbaka på den övergivna bebyggelsen Sotarp. Tröinge har ägor inom samma gärde som Blackeberg och Vinberg, som i sin tur ingår i ett större hägnadslag med Ringsås, Stenastorp, Torstorp och Faurås (fig.5:1). Frågan om dubbelbyarnas ursprung där ortnamnen indikerar en ursprunglig moderby och en utflyttad torpby, får inga tydliga svar i det halländska materialet. I Stafsinge och Arvidstorps byar förekommer det exempelvis både vikingatida och tidigmedeltida gårdslämningar inom respektive bys inägoområde och dessutom har vikingatida silverdepåer lokaliserats både inom Stafsinges och Arvidstorps historiska bytomter. På Arvidstorps inägor finns emellertid det övergivna Gunstorp, som hypotetiskt skulle kunna vara en medeltida föregångare till Arvidstorp. De halländska torpnamnen ses i allmänhet i ljuset av den stora kolonisationen av skogsbygden under tidig medeltid, men även som en inre kolonisation av de kustnära byarna. Det är möjligt att det funnits en moderbebyggelse i Stafsinge under vikingatid, med en efterföljande period av utflyttning av torpenheter under tidig medeltid. Men det arkeologiska materialet indikerar här att båda byarna går tillbaka på äldre bebyggelseområden, med rötter i yngre järnålder eller kanske ännu längre tillbaka. Liknande slutsatser har dragits från byarna i Malmöområdet, där orter med torpnamn inte är yngre än övriga byar, snarare tvärtom.[116] Orsaken till torpnamn i redan befintliga byområden, kanske därför också ska sökas i nya namngivningar och sociala strukturförändringar, istället för utflyttningar av bebyggelser (se vidare kapitel 8).

Skrea kyrkby

Den första byn i studien, Skrea kyrkby, är belagd första gången 1467. Namnet kommer troligen av ”skred” vilket torde syfta på flygsanden, som är omfattande i området. 1646 upptas tretton hemman, sju krono-, fem frälse- och ett kyrkohemman. Bebyggelsen är uppdelad i två områden som långt fram i tid kallats för Övre och Nedre Skrea. Dessa ligger i västra delen, på eller i anslutning till utmarken. Till skillnad från Stafsinge (se nedan) förekommer det högbonitetsytor i anslutning till den historiska bebyggelsen, vilket indikerar kortare avstånd till äldre tofter. I Nedre Skrea fanns också senvikingatida och tidigmedeltida bebyggelse i dessa områden, exempelvis sydväst om kyrkan vid den förundersökta lokalen RAÄ 226. Ett par hundra meter norr om kyrkan finns undersökta lämningar efter en stor gård vid lokalen RAÄ 224, med

115 Connelid 2004; Mascher & Connelid 2004; Connelid 2009; Håkansson & Rosén 2010.

116 Jönsson och Persson 2008:196f.

dateringar till perioden ca 1000–1200-tal.[117]

Ett område som sticker ut i kartmaterialet är det i särklass bästa åkermarken vid bergsklacken Skrehall, med de bebyggelseindikerande namnen *Hofgården* och *Gårdakrok* (fig. 5:2). Connelid tolkar detta som spår efter en huvudgård vilket även avspeglar sig i teg- och ägoförhållanden i Nedre Skrea.[118] Ytterligare en indikation är det särhägnade området i söder, som möjligen går tillbaka på ett *ornum*. Ytterligare vikingatida och tidigmedeltida bebyggelse har påträffats i söder, men utanför inägoområdet på den västra sidan vid RAÄ 210 och RAÄ 178, bestående av små gårdsenheter, respektive grophus.[119] I Skrea kan Övre Skrea bland annat ha sitt ursprung i den tidigmedeltida bebyggelsen vid RAÄ 193 som lokaliserats vid det bebyggelseindikerande namnet *Sotarp* i kartorna, och där åkertegarna tillhör de högre bonitetsklasserna. Utifrån ägobild och tegstruktur framgår att Sotarps åkermark brukas av en gård i Övre Skrea, som går under namnet *Storegården*. Sotarp består även av en stor gård under sen vikingatid men utökas med ytterligare en mindre och två mellanstora gårdar under tidig medeltid, för att sedan överges under 1200-talet. I den norra delen av inägomarken finns även ett sammanhängande åkerområde med hög bonitet, samt bebyggelsenamnet *Sjögården*. Likaså det söder därom liggande *Hemstycket* kan gå tillbaka på övergiven bebyggelse, samt vid åkerytorna mellan de historiska bybebyggelserna.[120]

Sammantaget ger fornlämningsbilden och kartanalyserna intrycket att äldre gårdslägen funnits mer centralt på inägorna, men även i anslutning till den historiska bebyggelsen och längre ut på utmarken sydväst om Nedre Skrea. De stora gårdarna ligger vid Sotarp, samt nordväst om kyrkan och eventuellt vid Skrehall. Mindre bebyggelser framträder företrädelsevis på utmarken.

Tröinge by

I Tröinge har det gjorts arkeologiska undersökningar, men inte i lika stor omfattning som i Stafsinge och Skrea (fig. 5:3). Geografiskt och ägomässigt finns en tydlig koppling mellan Tröinge och Vinberg som bör går tillbaka på medeltida förhållanden. Gården Blackeberg (omnämnd 1569) har en särställning geografiskt men även kameralt då den, enligt svenska jordeboken 1646, tillhörde kyrkan som enda gård. Övriga åtta gårdar i Tröinge låg under frälset och kronan. Den gamla byn Tröinge är berörd i ett flertal skriftliga källor från medeltiden, med äldsta belägg från 1366 då fyra gårdar omnämns. Ser man till det område som sedermera utgör Tröinges inägomark, finns det framför allt två områden med bebyggelselämningar från järnåldern, nämligen RAÄ 124 vid Blackeberg i norr samt RAÄ 127 i söder. Mellan dessa områden finns gravar och gravgrupper i form av högar, resta stenar och stensättningar. Flera vägar i det äldre vägnätet som syns i de historiska kartorna passerar detta område. Enligt storskifteskartans bonitetsgraderingar finns de högsta klasserna vid RAÄ 127 i söder, vid Blackeberg samt i den mellersta delen av gärdet med en rumslig koppling till åkernamnet *Toftareåker*.

Det enda övriga namnet är Kåstakullen i den mellersta delen, där det även finns gravhögar registrerade. Om namnet hänvisar till gravarna eller äldre bebyggelse är osäkert. Vid RAÄ 127 i söder har man hittat gårdslämningar i den västra delen, enstaka byggnader i det mellersta området, samtliga tolkade till tidig medeltid. Ytterligare en gårdslämning längst i öster kan vara från

117 Svensson 2006; Kadefors 2016b

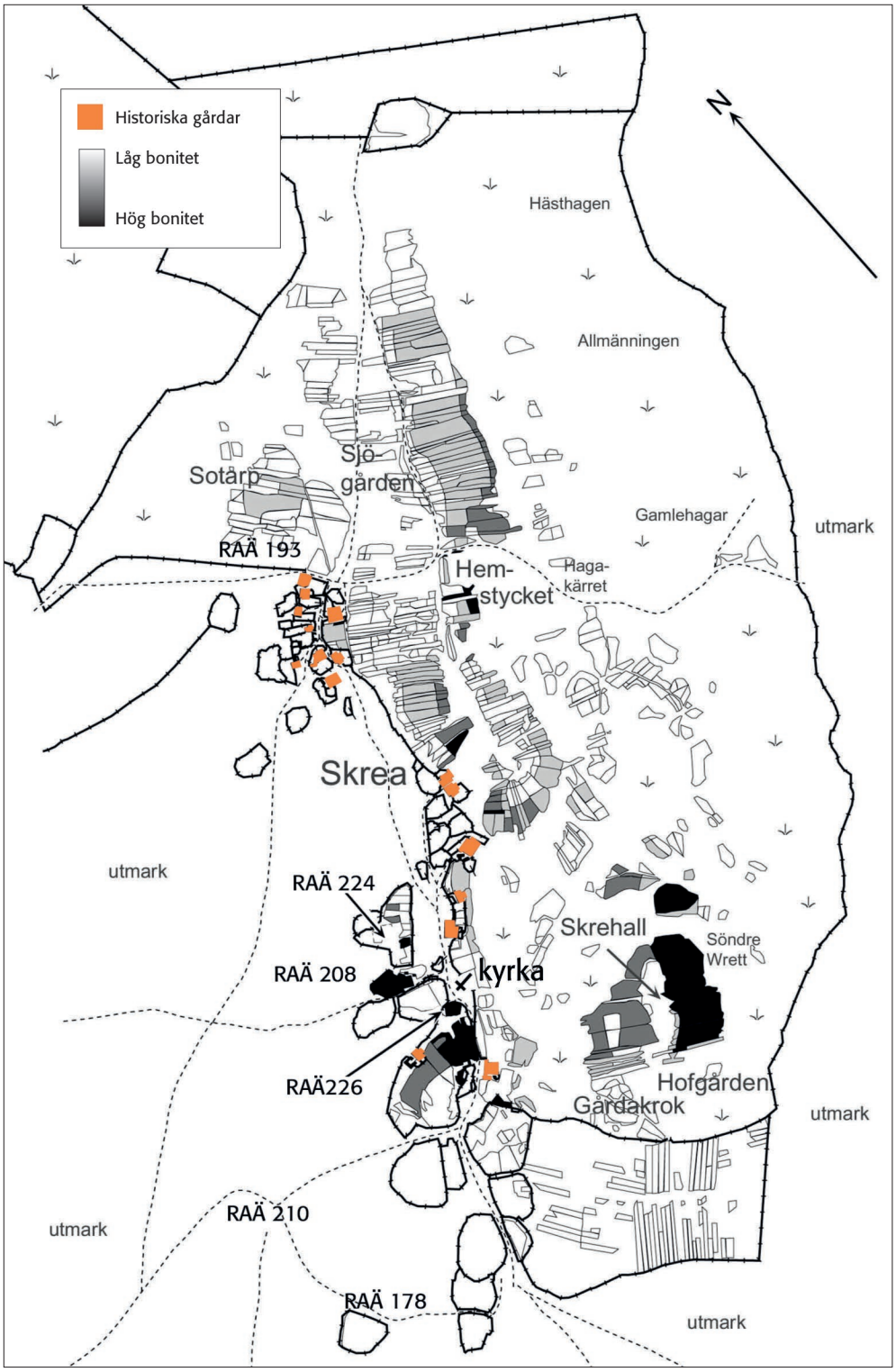
118 Connelid 2004:384 ff.

119 Carlsson 1994: Kadefors 2016a

120 Connelid 2004; Håkansson 2004.

Figur 5:1. Historiskt kartöverlägg över Tröinge och Skrea byar. Skrea är uppdelat i ett Nedre och Övre Skrea. Tröinge har ägor inom samma gärde som Blackeberg och Vinberg, som i sin tur ingår i ett större hägnadslag med Ringsås, Stenastorp, Torstorp och Faurås. Ur Connelid 2004:365; fig 4.

Figur 5:2. Digital bearbetning av storskifteskartan över Skrea by, med bebyggelseindikerande namn, tegar med hög bonitet samt senvikingatida och tidigmedeltida lämningar RAÄ 193, 208, 210, 224, 226 samt RAÄ 178 från vikingatid.

samma tidsperiod. Lämningar efter bandparceller har också lokaliserats i anslutning till den tidigmedeltida bebyggelsen.[121] På utmarken 500 meter nordväst om Blackeberg har man funnit senvikingatida och tidigmedeltida grophus och stolpburna hus vid RAÄ 128, fördelat på två små gårdsenheter.

Likt andra byar ligger den historiska bebyggelsen i ett sekundärt läge på utmarken i sydväst, där gårdarna ursprungligen legat mer centralt på inägorna. I storskifteskartorna framgår att *Storegården* äger mest mark i byn, och har de största sammanhållna åkerytorna vid Blackeberg. Connelid föreslår att Storegården sannolikt flyttat från området i norr vid Blackeberg, där åkermarken har de högsta bonitetsklasserna. Arkeologiska undersökningar har gjorts vid Storegården på den historiska bytomten, RAÄ 143. Dateringar visar att gården etableras under 1300-talet, vilket även skulle kunna vara tidpunkten för Tröinge bys etablering i området.[122]

Sammanfattningsvis framträder en bild av äldre gårdslägen för små och mellanstora gårdar på inägomarken men även på utmarken i norr, samt en möjlig stor gård vid Blackeberg.

Stafsinge kyrkby

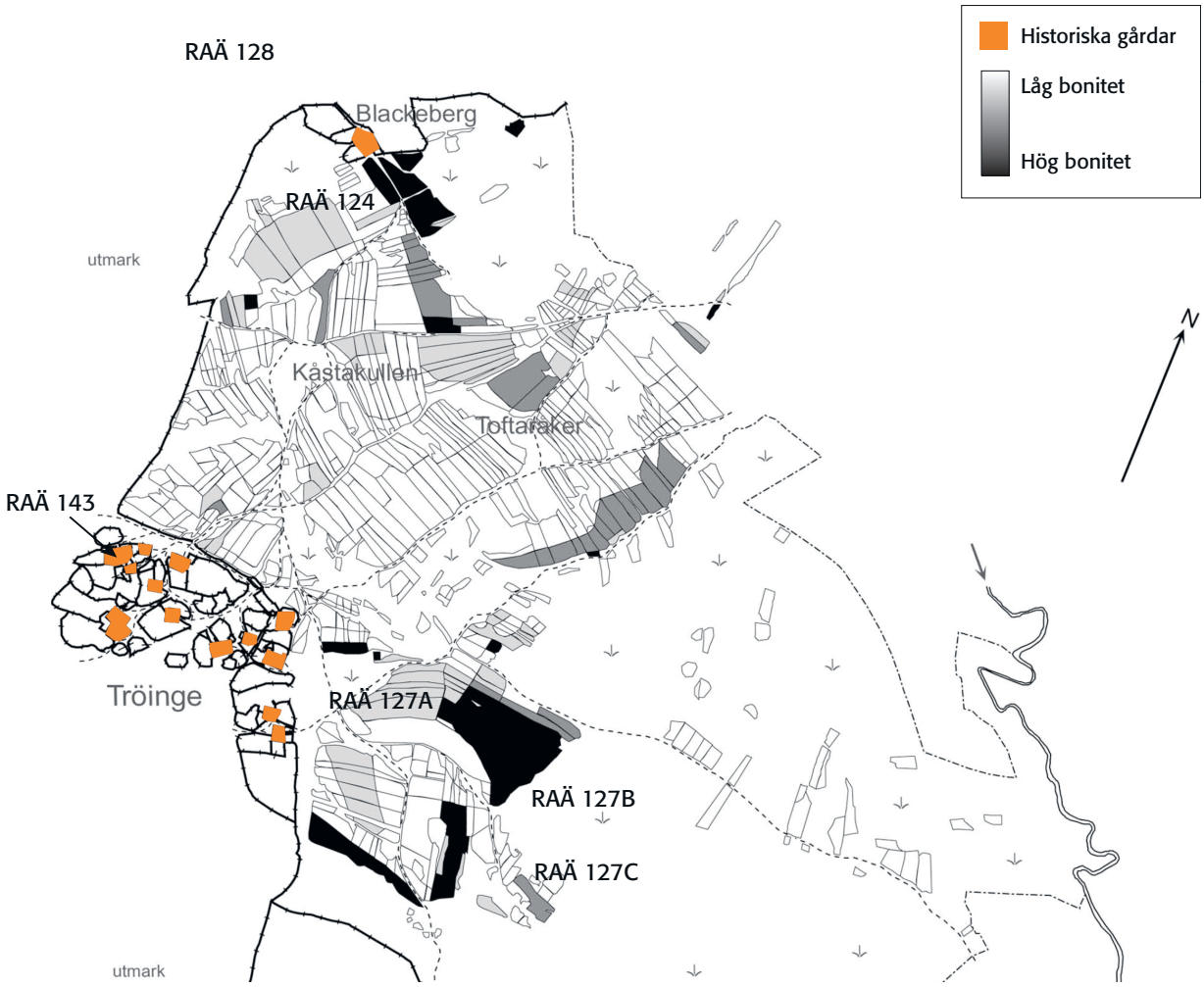
Stafsinge är belagt som sockennamn i medeltida diplom från 1300-talet, men dyker upp som kyrkby i skriftliga källor först 1569. I den första svenska jordeboken från 1646 omnämns elva gårdar fördelat på två kyrko-, ett präste- samt åtta frälsehemman. Den historiska bybebyggelsen ligger samlad på utmarken nordväst om inägomarken (fig. 5:4). Att byläget är sekundärt framgår bland annat av de låga bonitetsvärdena i detta område. Den högsta boniteten finns istället fördelat på flera områden på inägorna. Det är även på dessa ytor vi finner spår efter övergivna gårdslägen från sen vikingatid och tidig medeltid. Vikingatida bebyggelselämningar från RAÄ 118 finns vid de stora sammanhängande högbonitetsytorna runt Stomma kulle och sydväst därom har tidig-högmedeltida lämningar lokaliserats vid RAÄ 133. Mer centralt på inägorna öster om den medeltida kyrkan finns tegar benämnda *Tylltoft* och *Buskatoft* i ett område med flera korsande vägsträckningar. Här finner vi även RAÄ 117 med vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser fördelat på två ytor, en i väster vid Tylltoften av okänd storlek och en i öster på en yta med tydligt höga bonitetsvärden. Den sistnämnda tillhör kategorin små gårdar. Söder om detta område finns större ytor med hög bonitet samt den tidigmedeltida bebyggelsen vid RAÄ 116/127, som tillhör en av Hallands största gårdar under 1100- och 1200-talet. Även längst i söder på inägorna finns senvikingatida bebyggelselämningar påträffade vid RAÄ 130, samt vikingatida metallfynd vid RAÄ 138. I den norra delen finns två tydliga högbonitetsområden, ett vid tegar benämnda *Gunnalycka* och *Wrätter* och ett vid större tegar benämnda *Stenlyckor*. Utifrån ägobild och tegstruktur pekar Connelid ut det senare som område efter en stor- eller huvudgård, som delats på fyra likstora gårdar och som sedermera tillhört byns största gårdar. Ytan är inte undersökt arkeologiskt men det som skulle tala för bebyggelse i området är den vikingatida silverskatten, som deponerats strax norr därom. Just sambandet mellan skattfynd och gård har ofta påpekats.[123]

Arvidstorps by ligger i hägnadslag med Stafsinge och i kartorna är även denna bybebyggelse belägen utanför eller i anslutning till utmarken, i ett förmodat utflyttat läge. Byn är betydligt mindre än Stafsinge och upptar tre kronohemman år 1646. Längre in på inägorna har kartanalyser uppmärksammat det bebyggelseindikerande namnet *Gunstorp*, samt anslu-

121 Streiffert 2002; Johansson och Wranning 2002; Carlie 2004.

122 Håkansson 2009b

123 Callmer 1980; Zachrisson 1988; Lihammer 2007

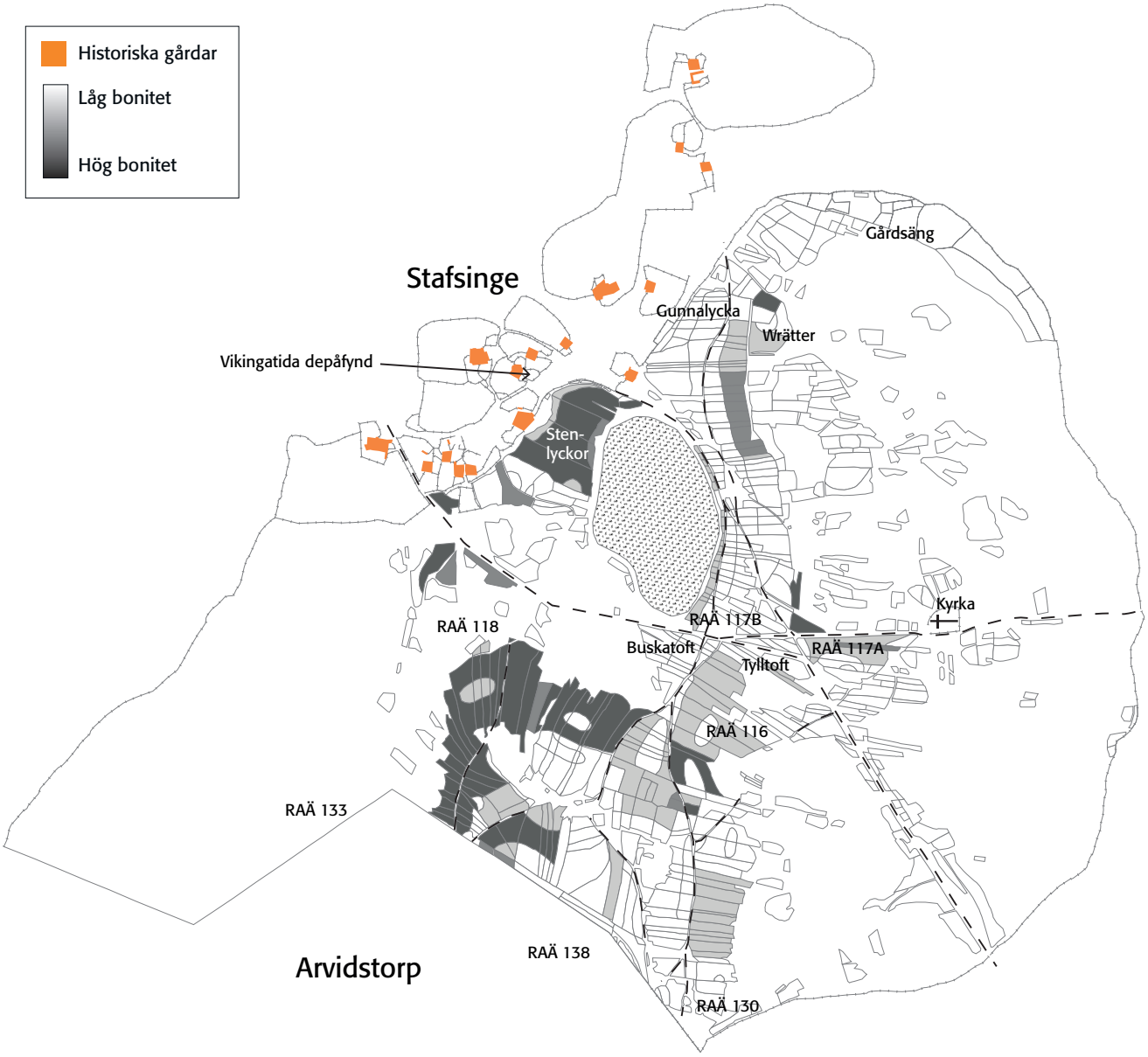

Figur 5:3. Digital bearbetning av storskifteskartan över Tröinge by från 1786, med bebyggelseindikerande namn, tegar med hög bonitet samt senvikingatida och tidigmedeltida lämningar RAÄ 127A-B och möjligen C, samt RAÄ 128. Vid den historiska bytomten finns högmedeltida lämningar vid RAÄ 143, den s k Storegården.

tande ytor söder därom som benämns *Gunsåker*. Vid undersökningar i området förmodades Gunstorps inte helt fastställda läge sammanfalla med Falkenberg RAÄ 50, men visade sig där endast på lämningar från förromersk järnålder. Bonitetsuppgifternas rumsliga fördelning i byn har inte redovisats lika tydligt som i Stafsinge, men högavkastande åkermark i den östra delen av Arvidstorp, sammanfaller med större högbonitetsområden i södra Stafsinge. I anslutning till detta område finns som nämnts vikingatida metallfynd vid Stafsinge RAÄ 138, men även vid Falkenberg RAÄ 51 längre åt sydväst, samt vid området för Arvidstorps historiska bybebyggelse. Stafsinge RAÄ 139 har också tolkats innehålla lämningar från yngre järnålder.[124] En lämning med tydligare strukturer är däremot den undersökta Falkenberg RAÄ 39 längre västerut på inägomarken, tolkade som två mellanstora gårdsenheter under perioden ca 1050–1250.

Sammantaget återfinns äldre bebyggelser mer centralt på inägomarken både i Stafsinge och Arvidstorp, bestående av ett antal gårdar i flera storlekar.

124 Connelid 2010:32f; Wranning 2012b

Figur 5:4. Digital bearbetning av storskifteskartan över Stafsinge kyrkby från 1820, med bebyggelseindikerande namn, tegar med hög bonitet samt senvikingatida och tidigmedeltida lämningar RAÄ 117 A–B, 116/127, 130 och tidig-högmedeltida RAÄ 133 samt vikingatida RAÄ 118 och 138. I området för den historiska bytomten finns ett vikingatida depåfynd (SHM 614) (fig. 5:5).

Träslövs kyrkby

Öster om Varbergs stad ligger Träslövs kyrkby som tillhör en av de större i Halland. I den första svenska jordeboken hade Träslöv 16 gårdar, varav de flesta är kronohemman. Gårdarna kan ha skattat till Varbergs slott, då diverse källmaterial visar på en nära anknytning mellan slottet och byn. Gårdstomterna i de historiska kartorna är belägna i den sydvästra delen av inägomarken, i anslutning till utmarken. Flera av lägena är troligen sekundära, sett till toftstruktur, ägobild och bonitetsuppgifter.

Den bästa åkerjorden ligger inte i anslutning till gårdstomterna, utan återfinns snarare i olika grad av sammanhängande block i den centrala och norra halvan av inägomarken, samt i ett

Figur 5:5. Digital bearbetning av lagaskifteskartan över Träslöv med historiska gårdar i sydväst (svart), bebyggelseindikerande namn, tegar med hög bonitet samt fornlämningar Varberg 100, 133, Träslöv 158, 165, 169 med spår efter tidigmedeltida bebyggelse. Tidigmedeltida östersjökeramik har också lokaliserats i kulturlager vid området för Tofsåkern.

område längst i söder.[125]

Analyser av ägobilden och tegstrukturen visar att de 16 historiska gårdarna bildar grupper beroende på i vilka områden tyngdpunkten ligger för spridningen av deras åkermark. Sex gårdar har exempelvis sin huvudsakliga åkermark i den södra delen av inägorna och sju gårdar i den nordöstra delen. Det finns även några gårdar som har sin åkermark samlad i större ägoblock, som i flera fall överensstämmer med ytor med den högsta boniteten, och det bör inte vara orimligt att större tofter legat i

125 Håkansson & Rosén 2010.

dessa områden före ometableringen av byn. Det som är gemensamt för samtliga gårdar i Träslöv är att de har mark vid det monumentala gravfältet Korsgata, från äldre och yngre järnålder. Ett undantag är Skultagården, som är den enda gården vid kyrkan, vilket antyder att gården inte ingick i en bygemenskap under yngre järnålder, eller att den etablerats senare. Det är oklart hur den yngre järnålderns bebyggelse såg ut men den har sannolikt innefattat minst en storgård, vars makt manifesterades i Korsgategravfältet. Under yngre järnålder hade troligen flera gårdar Korsgategravfältet som gemensam begravningsplats, samlingsplats och kultplats och alla verkar ha förfogat över mark invid denna centrala plats.

På laga skifteskartan över Träslöv finns en handfull bebyggelseindikerande namn – *Ammeltofta, Mårtenstofta, Toftareåker, Tinggårdsäckran* och *Tofsåker* resp. *-äng*. Samtliga ligger relativt samlat i området mellan kyrkan och kartans gårdstomter, samt i nordväst. I den nordvästra delen och vid ytor med hög bonitet, återfinns tidigmedeltida lämningar vid RAÄ 158 och RAÄ 169 bestående av mellanstora gårdsenheter samt spår efter äldre markindelningar i form av diken. Bebyggelselämningar från samma tidsperiod återfinns lite längre söderut vid RAÄ 165 i form av grophus, samt utanför inägomarken vid RAÄ 100 bestående av en mindre gård. Tidigmedeltida östersjökeramik har också lokaliserats i kulturlager vid området för Tofsåkern samt i den sydöstra delen av RAÄ 133, intill ett stort högbonitetsområde ett hundratal meter nordväst om Träslövs gamla kyrka.[126] Träslöv är en stor by under historisk tid och verkar ha bestått av en omfattande bebyggelse även under tidig medeltid. Det arkeologiska materialet innefattar små och mellanstora gårdar, men kartmaterialet indikerar att även flera stora gårdar funnits i olika delar av det stora inägoområdet.

Tvååker

Tvååker är uppdelat i två bebyggelseområden Nedre respektive Övre Tvååker, samt den samfällda byn Fastarp där kyrkan är belägen (fig. 5:6). Byn omnämns redan år 1197, i samband med att den danske ärkebiskopen Absalon donerade mark i området till Sorö kloster på Själland. I samband härmed nämns en större gård, en *grangie* som antas ha legat någonstans i Fastarp i området kring den ensamliggande Munkagård. I den äldsta svenska jordeboken från 1646 upptas 18 hemman, där jordnaturerna är mycket varierade, med både skatte-, krono-, kyrko- och frälsegårdar.

I storskifteskartan återfinns Nedre Tvååkers gårdar i den sydvästra delen av inägorna i anslutning till ett större område med åkrar av hög bonitet. Detta pekar på att den brukade marken har hög ålder och det är också här vi finner toftnamn som *Mårtenstoft* och *Tofts åker*. Det hindrar inte att några gårdar i området kan ligga i sekundära lägen, vilket Connelid & Maschers analyser av ägobild och tegstruktur indikerar.[127] Troligen ska äldre gårdslägen sökas i högavkastande marker söderut som *Smörkullen* och Åslyckeåker. Flera av de högavkastande områdena i Nedre Tvååker överensstämmer även med boplatsområden, som registrerats vid inventeringar. I Övre Tvååker är bilden den motsatta där ytor med högst bonitet återfinns nästan enbart spridda ute i gärdet, medan gårdarna i praktiken ligger på utmarken i väster på lyckor av medelmåttig avkastning. Det största högbonitetsområdet återfinns i den östra delen av inägorna, där åkertegarna benämns Hästareåker, och sedermera *Hästared* i lagaskifteskartan. Kombinationen av hög bonitet, namnet Hästared och en ägospridning som avviker från övriga Övre Tvååker, talar för att äldre bebyggelse funnits i området. Även andra högavkastande ytor som *Stenlycke*, *Gammal Lyckeåker* och *Gårdsåker* kan indikera äldre gårdslägen.

126 Håkansson & Rosén 2010; Westergaard 2016

127 Connelid & Mascher 2009

Figur 5:6. Digital bearbetning av storskifteskartan över Tvååker med historiska gårdar (orange), bebyggelseindikerande namn, tegar med hög bonitet samt senvikingatida och tidigmedeltida lämningen RAÄ 88, samt övriga fornlämningar som överensstämmer med områden med hög bonitet.

Likaså visar några tegar med namnet *Lalatoften* i Övre Tvååker på hög bonitet och som tidigare nämnts har detta område undersökts arkeologiskt och innehöll bebyggelselämningar efter en stor gård, som varit i bruk under perioden 950–1250 (RAÄ 88). Vid lokalen hittades även gränser efter hustoften och bandparceller.

Den spridda bybebyggelsen

I studien har avsikten varit att försöka rekonstruera den senvikingatida och tidigmedeltida bystrukturen utifrån bebyggelselämningar och kartanalyser. Toftområden förekommer i undersökningsområdets alla byar, förutom i Skrea kyrkby. Namnen ger information om områden för äldre bebyggelselägen, men då endast ett fåtal finns bevarade i varje by, är det svårt att

diskutera byformer enbart med utgångspunkt i dessa namn. Utifrån toftnamnen skulle en omedelbar tolkning innebära att det endast förekom ett par, tre gårdar i byarna under tidig medeltid. Men samtida bebyggelselämningar förekommer i andra delar av byns inägomarker, och i synnerhet i områden där åkermarken ger hög avkastning. Alla åkermarksområden med hög bonitet kanske inte avspeglar bebyggelsebilden under äldsta medeltid, men i flera fall verkar det finnas ett rumsligt samband. Varför bara vissa tofter lever kvar som marknamn i de historiska kartorna är en svår fråga, som inte kan besvaras här. Man kan hypotetiskt tänka sig att byområden som inte utsatts för stora förändringar, skulle ha en högre bevaringsgrad av äldre marknamn. Tofter utelämnades vanligen i samband med omskiftande av inägorna, men om hela bybebyggelser flyttades så kanske de äldre toftområdenas marker tappade sin särställning. Vissa toftområden verkar dock förbli mer intakta än andra. Detta kanske kan bero på om marken delades upp på flera ägare eller om den övervägande delen förblev i den ursprungliga gårdens ägo, även efter en omstrukturering av ägor eller nedläggning av bebyggelse.

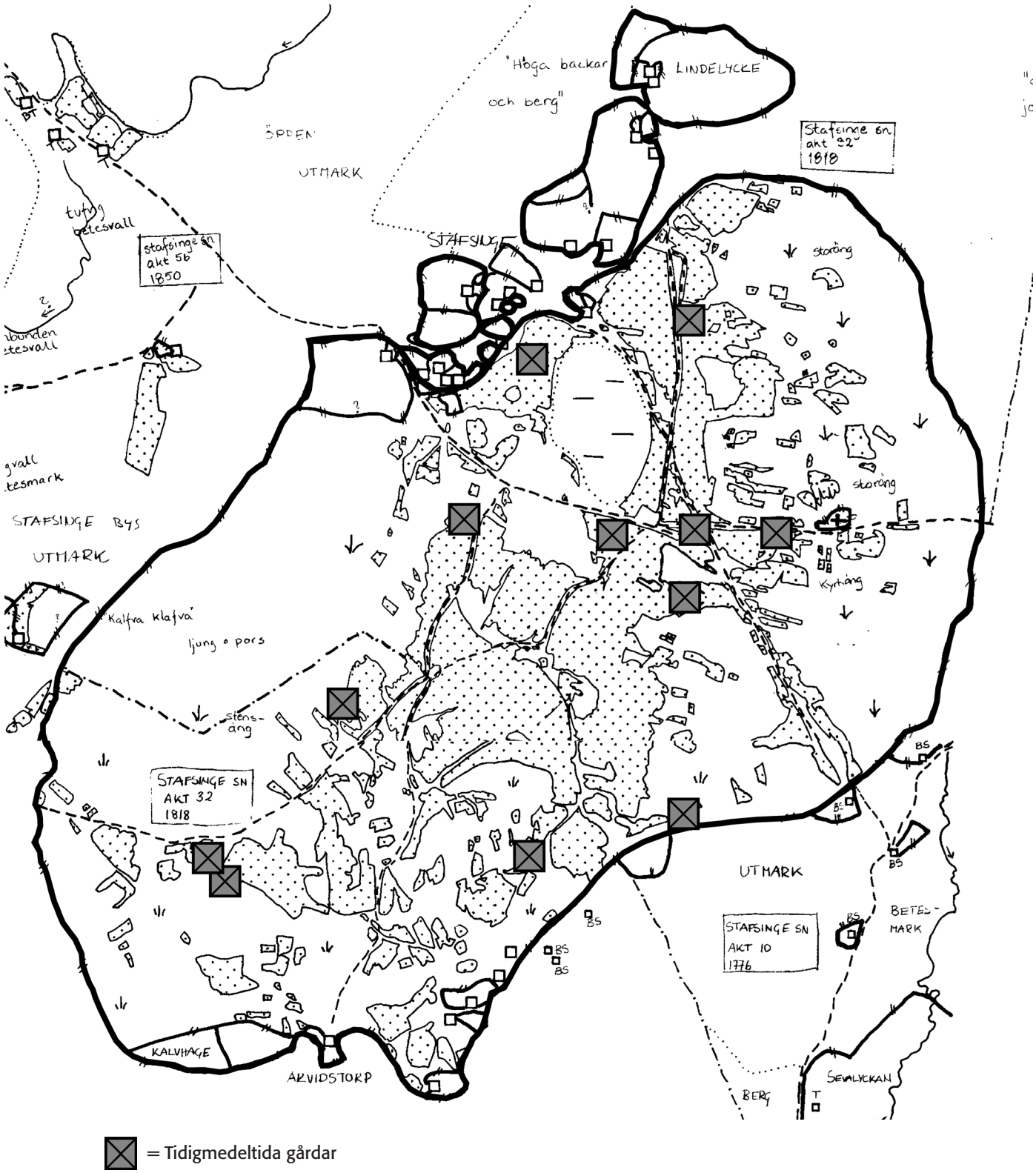
När det gäller byns tidigmedeltida former har de sällan diskuterats i Skandinavien utifrån rent arkeologiska källor. Istället har den medeltida byns morfologi som oftast baserats på de bystrukturer som syns i de historiska kartorna. Flera forskare har typologiserat dessa på ett generellt plan och kan kort sammanfattas i:

- *Klungbyar* som bestod av spridda gårdar utan inbördes ordning eller reglerande inslag.
- *Platsbyar* som var orienterade kring en större öppen plats.
- *Radbyar* som var orienterade längs en väg eller vattendrag.
- *Reglerade byar* som bestod av två rader med gårdar belägna med jämna mellanrum och som anslöt till en gemensam bygata.

Klungbyarna har betraktats som den allmänna bytypen i Sverige, medan den i Danmark främst har varit företrädd i skogsbygden. Men byar med utspridd bebyggelse förknippas också med järnåldersbyar i Skandinavien och stora delar av Europa. Ett undantag är södra och mellersta Jylland, samt de låglänta kustområdena i Holland och norra Tyskland. I dessa områden visar byarna på en koncentrerad och mer regelmässig struktur. Radbyn är vanligt förekommande i Danmark där den benämns ”vägby”, men uppträder även i de svenska landskapen. De reglerade byarna har ofta stått som idealiserad modell för byar i Sydskandinavien och har av några forskare tolkats som en variant av radbyn. Platsbyarna var ofta orienterade runt en större byagata, *forten*, med tillgång till vatten och förbindelse med utmarken. Dessa byar hade sin huvudsakliga spridning i Västergötland, Skåne, Jylland och på Fyn. Även platsbyar förekommer under järnåldern med exempel från Jylland och Öland, samt det halländska Brogård utanför Halmstad.[128] Ser man generellt till de historiska byarna i Halland, går det att finna varianter av samtliga ovannämnda byformer. Men då de uppträder i ett sekundärt läge i bylandskapet är dessa bystrukturer troligen inte relevanta, för att spegla äldre förhållanden.

Inom kulturgeografin har man betonat odlingssystemets inverkan på byformen, där exempelvis tresädesbruket haft en koncentrerande inverkan på bebyggelsen. För halländskt vidkommande har det också varit utgångspunkten, med en förmodad samlad moderbebyggelse under äldsta medeltid (likt andra gammeldanska områden), som omgivits av tegindelad inägo-

128 Porsmose 1988; Sporrong 1990; Carlie 1999; Hamerow 2002; Thomasson 2005; Schmidt Sabo 2005:65; Fallgren 2006:80ff och där anförd litteratur.

Figur 5:7. Historiskt kartöverlägg över Stafsinge och Arvidstorps by med föreslagen bebyggelsestruktur under tidig medeltid, baserat på bebyggelselämningar och kartanalyser.

mark.[129] Men som framgått ovan kring studien av några mellanhalländska byar, är det mycket som talar för att bebyggelsen under perioden ca 950–1250, istället legat utspridd över ett större område. Även vägnäten i kartorna verkar gå tillbaka på äldre förhållanden, där spår efter övergivna gårdslägen ofta ligger i anslutning till vägar och vägkorsningar. Denna byform avspeglar en till synes oregelbunden bystruktur, som närmast kan efterliknas *klungbyar med utspridd bebyggelse.* Tolkningen baseras främst på att samtida bebyggelselämningar har återfunnits på flera olika platser inom de historiska byarnas inägomarker. Denna splittrade bild ger även resultat från analyser av kartmaterialen, bland annat utifrån bonitetsuppgifter, toftstrukturer och andra bebyggelseindikerande namn i byarna. Gårdarnas spridning över större områden kanske därmed inte är ett tecken på ett rörligt och diskontinuerligt i landskap, som förespråkats tidigare, utan istället är ett resultat av själva byformen. Det finns inga entydiga svar i frågan men jag menar att materialet från äldre medeltid, pekar i denna riktning. De källkritiska aspekterna finns såklart där att ta hänsyn till, exempelvis om befintliga bebyggelselämningar verkligen kan anses samtida och i vilken grad de bebyggelseindikerande namnen och marker med hög bonitet, verkligen går tillbaka på tidigmedeltida förhållanden. Om de mellanhalländska exemplen är representativa för övriga Halland är också ovisst. Undersökningar av byar från andra delar visar i stort på samma mönster, där den historiska bytomten uppträder i ett sekundärt läge i anslutning till utmarken, och där äldre gårdslägen återfinns i mer centrala delar av inägorna. Men de återfunna tidigmedeltida gårdarna är här för få för att säga något om själva byformen. De historiska kartorna antyder emellertid att byar av mer skånsk modell kan ha förekommit under äldre medeltid, exempelvis i södra Halland strax intill Hallandsåsen.

Trots en struktur med utspridda gårdar över ett större område går det att betrakta bebyggelsen som en by, enligt Fallgrens förespråkade definition. I fallet med dubbelbyar är det emellertid möjligt att bebyggelsen går tillbaka på två separata bebyggelseområden, som i några fall får egna bynamn, men tidpunkten för detta kan vi inte riktigt avgöra.

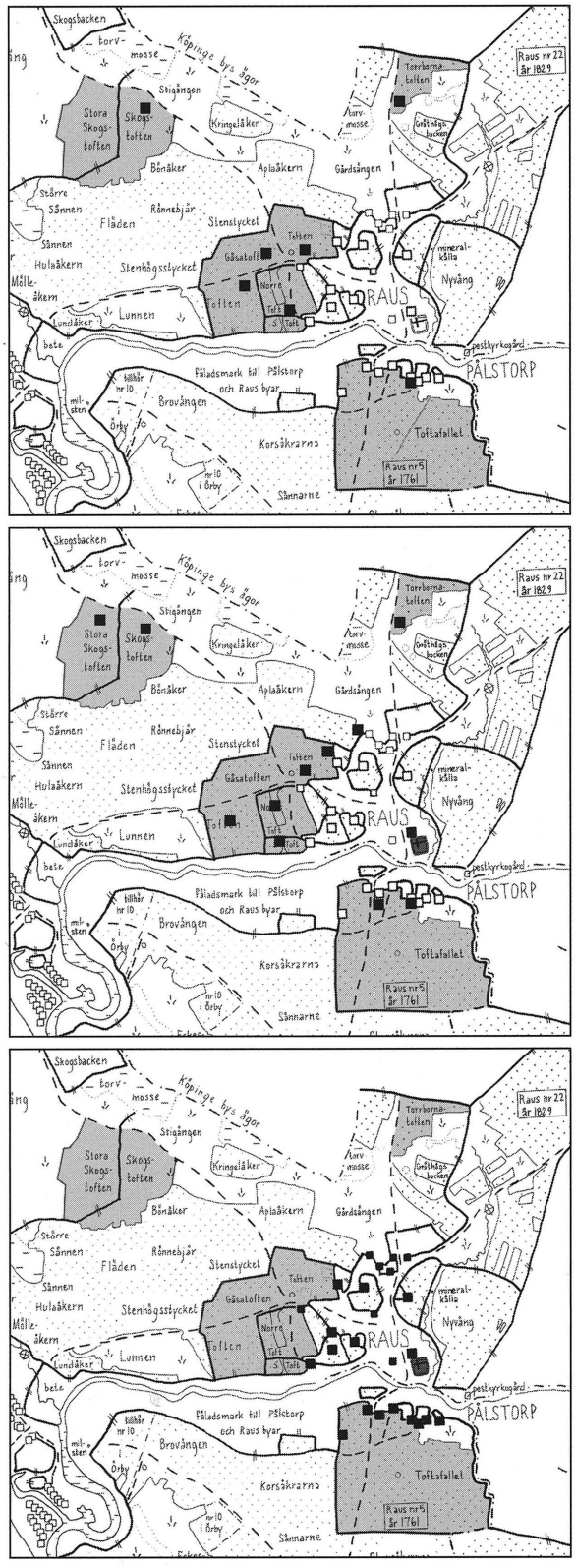
Byformer i angränsande landskap

I en jämförelse med ett annat gammeldanskt område som Skåne, framstår vissa morfologiska likheter med den föreslagna halländska byformen. Som nämnts ovan förekommer det toftområden både i centrala och perifera delar av byarna från Skåne, såväl i landskapets södra som norra delar. De perifera tofterna har ofta tolkats som områden för sekundära enheter eller utflyttade torpbebyggelser, men det finns egentligen inget som pekar på att de inte ingått i byarnas äldsta skede, likt övriga toftområden. I Schmidt Sabos studie kring de sydvästskånska byarna föreslår hon en utveckling under medeltid med en förtätning av bebyggelsen i bykärnorna, via en delning av gårdar, inflyttning från de avsides belägna tofterna och en stegvis flyttning av gårdarna närmare bygatan.[130]

Skulle det stämma finns indikationer på att även skånska byar kan ha bestått av en förhållandevis spridd bebyggelse under sen vikingatid och tidig medeltid, även om flertalet tofter legat centralt på inägorna. En liknande bild framträder i Riddersporres kartanalyser av Järrestad by utanför Simrishamn. Den historiska bebyggelsen ligger här samlad centralt inom bykärnan. Men bonitetsgraderingen av åkerjorden visar på en spridning av flera områden med hög bonitet på inägorna, samt ett antal med dem rumsligt samstämmiga toftområden, i en

129 Lindgren 1939:104ff; Widgren 1997; Connelid 2004; Mascher 2005:45.

130 Schmidt Sabo 2004:68, figur 16.

Figur 5:8. En föreslagen stegvis förtätning av bebyggelsen i byarna Raus och Pålstorp i Skåne. Ur Schmidt Sabo 2005:68, fig. 16.

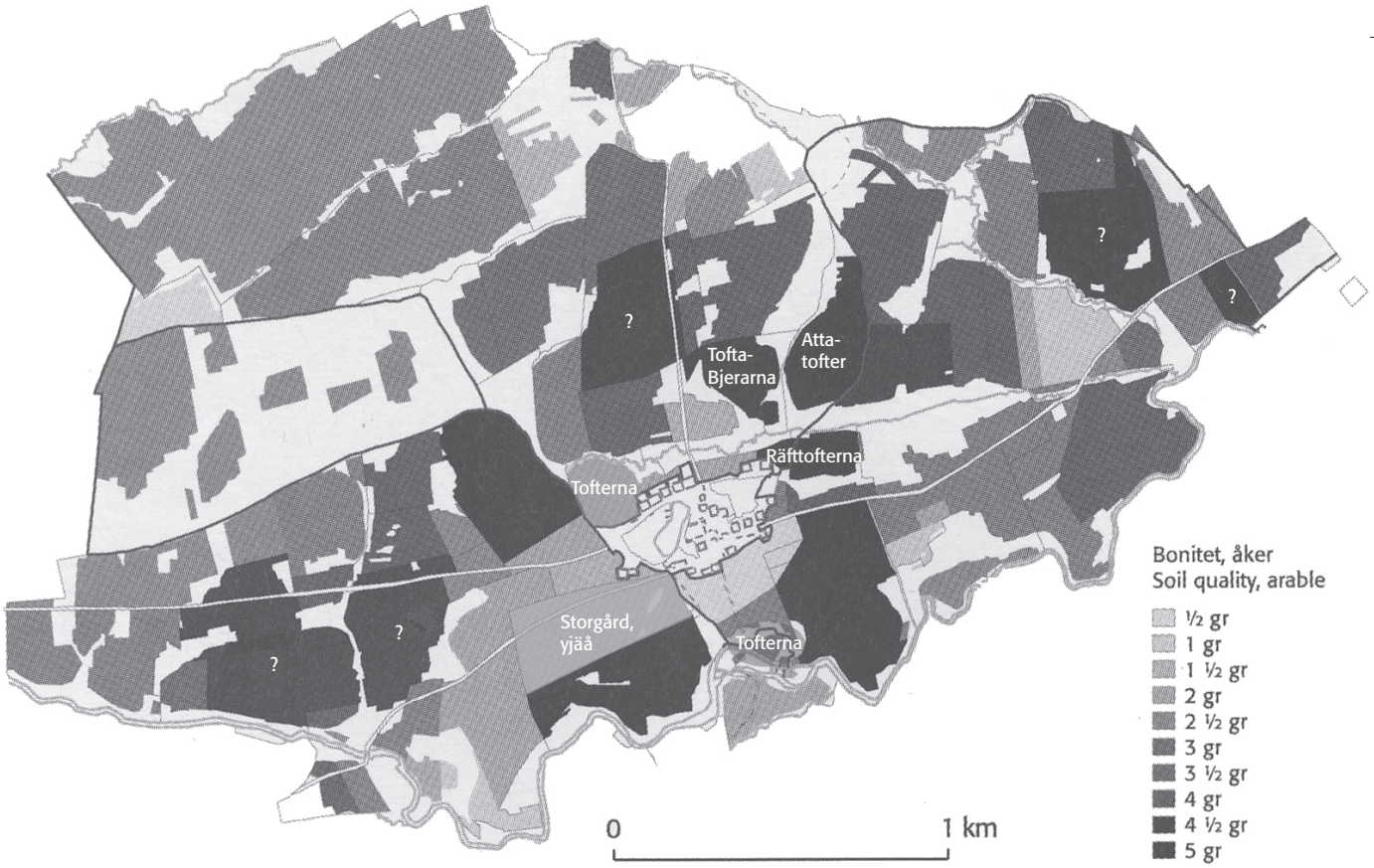
vidare krets kring och en bit bort från bykärnan. Utifrån detta mönster samt tolkningar av teg- och ägostrukturen, menar Riddersporre att en äldre bystruktur framträder, med en mer spridd bebyggelse bestående av flera stora och mindre gårdar. Omstruktureringen av denna äldre byform skedde troligen under högmedeltid, eller kanske ännu tidigare.[131]

Exemplen visar på morfologiska likheter mellan syd–västskånska och halländska tidigmedeltida byformer, men däremot verkar utvecklingen under högmedeltid kontrastera helt mellan områdena. Den skånska bebyggelsen samlas generellt centralt inom en bykärna på inägorna, medan den halländska flyttar ut från inägoområdet. Som vi såg tidigare anknyter delar av norra Skåne till den halländska utvecklingen med utflyttning av bebyggelse från äldre lägen på inägomarken.

I landskapen norr om Halland har liknande slutsatser dragits i Västergötland, utifrån studier av exempelvis Falbygden. Här bryts också äldre åkerstrukturer av nya odlingssystem som ensäde i den västra delen, och tresäde i bygdens östra del. De olika systemen har setts som den huvudsakliga förklaringen till uppkomsten av olika byformer, där tresädet i öster haft en tydligt koncentrerande verkan på bebyggelsen. I område med ensäde är bebyggelsen däremot mer löst grupperad och har även inslag av ensamgårdar. Men när detta mönster uppstår är omdiskuterat men föreslås vara en senmedeltida företeelse. Vid de bytomter som undersökts arkeologiskt har det varit svårt att belägga kontinuitet ned i tidig medeltid och förhistorisk tid. Detta talar för att äldre bebyggelser har legat utspridd på andra platser i landskapet. De fåtal tidigmedeltida bebyggelser som i sin tur undersökts har visat på ett brott i 1200-tal. Detta talar för en förändring av bebyggelser och bylandskapet under högmedeltid.[132]

131 Riddersporre 2003:229ff.

132 Lindgren 1939:107ff; Berglund & Norrman 2005: 153ff; Mascher 2005:50.

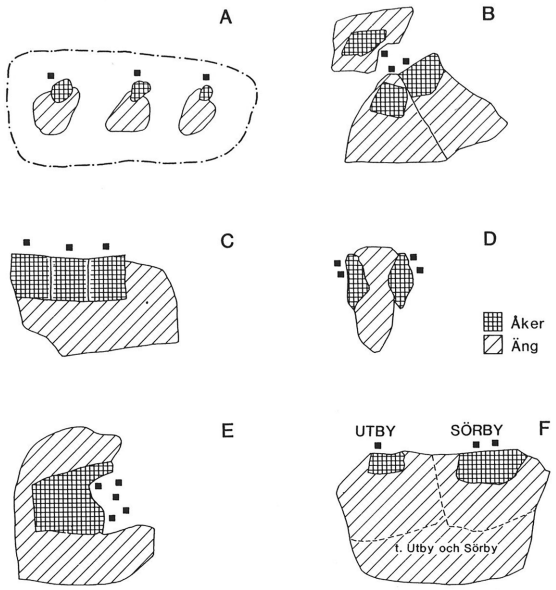
Figur 5:9. Byn Järrestad år 1810 med bonitetsgradering av åkerjorden. Flera områden med hög bonitet på inägorna är rumsligt samstämmiga med toftområden, i en vidare krets kring och en bit bort från bykärnan. Utifrån detta mönster framträder en föreslagen äldre bystruktur, med en spridd bebyggelse bestående av flera stora och mindre gårdar. Bearbetad figur utifrån Riddersporre 2003:234, fig 4 och 7.

Relativt lite är känt om landsbygdens bebyggelse under medeltiden i Bohuslän och få arkeologiska undersökningar av by- och gårdstomter är gjorda. Vanligen har det ansetts att bebyggelsen legat på samma platser som de historiskt kända bytomterna och att de historiska gårdarnas ursprung finns i sen vikingatid eller tidig medeltid. Ett antal delundersökta platser visar på en viss bebyggelsekontinuitet, men materialet är ännu för magert för att anses representativt för landskapet. I källor från 1500-talet beskriver biskop Jens Nilsson att gårdarna ligger i ”klase” eller i ”tungaard” vilket bör spegla någon form av klungby.[133] Utifrån de historiska kartorna har Mats Widgren typologiserat bebyggelsen i sex generella byformer. Helt kort rör det sig om ensamgårdar med gemensamt territorium, klungbyar med särägosystem eller gemensamma skiften, glesa radbyar med särägosystem, delade byar med samfälld äng eller byalag mellan skilda kamerala enheter. Uppkomsten av olika byformer anses beror på tillgången till odlad mark samt topografiska skillnader inom länet, där exempelvis byar med tegskifte förekommer mer i slättbygderna. I vilken grad de historiska byformerna går tillbaka på medeltida förhållanden är dock osäkert.[134]

När det gäller Småland finns ofta i det historiska kartmaterialet exempel på utspridda bykärnor där gårdarna kan ligga långt från varandra. Någon mer genomgripande analys av det här har ingen gjort än. Men att det finns ett bebyggelsemönster med till viss del utspridda byar syns i de flesta äldre kartor. Snarare är det typiskt att det inte finns några tydliga bytomter som i Skåne. Ofta finns en samling gårdar samt ett antal

133 Franzén & Lindholm 2000:29

134 Widgren 1997:50ff

Figur 5:10. Olika byformer från Bohuslän som refereras i texten. Ur Widgren 1997; 50, fig 3:2.

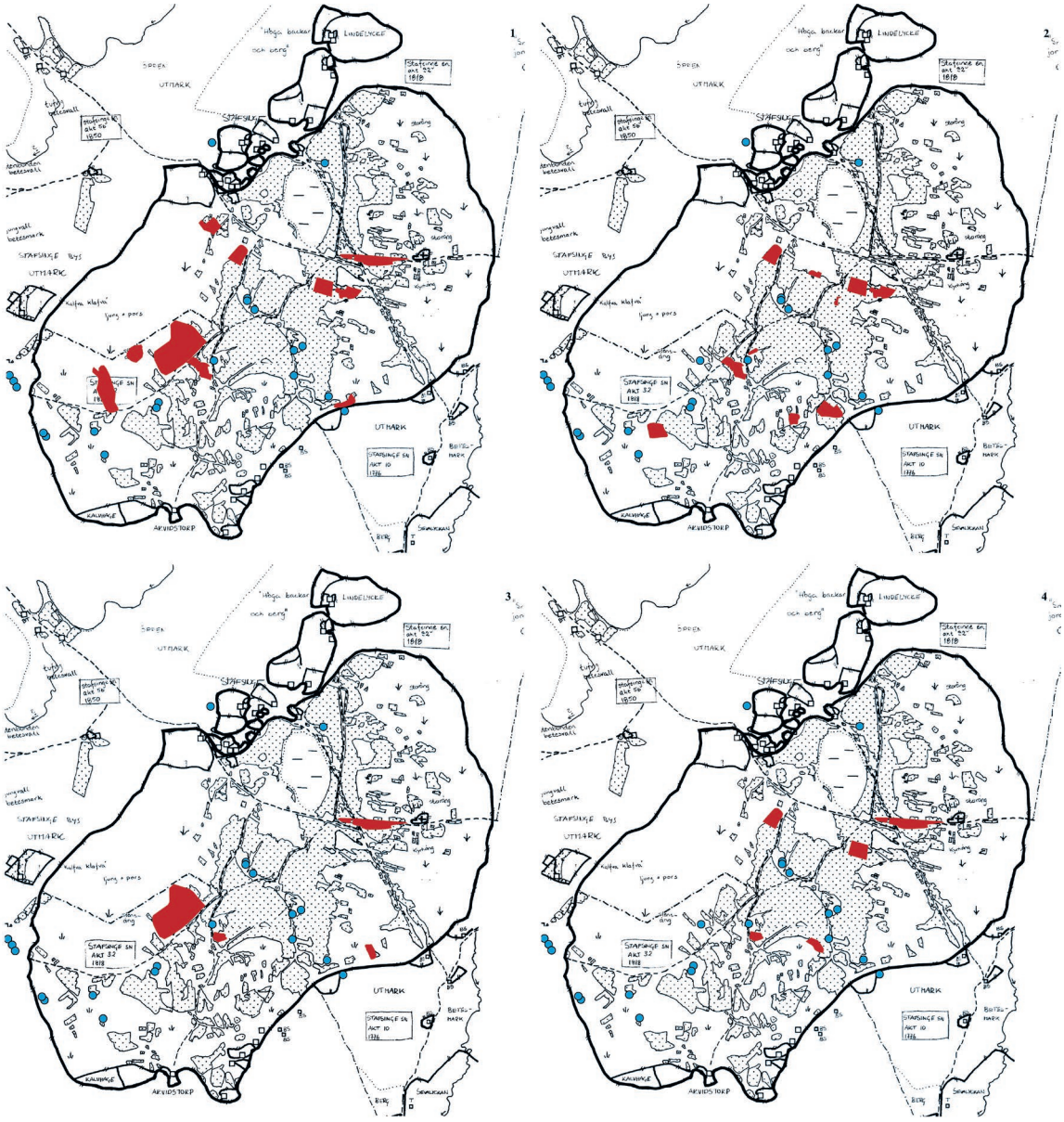
löst spridda gårdar runt om dessa på de äldsta kartorna, ofta inte äldre än sent 1700-tal. Men när detta mönster uppstår vet man inte.[135]

Byn i ett längre tidsperspektiv

En annan ingång i diskussionen kring bybildningen är att se den ur ett lite längre tidsperspektiv där man inte begränsar sig till enbart den medeltida. Bybildningen bör inte ses som ett resultat av en linjär utveckling, men äldre strukturer från järnålderns by och samhälle måste beaktas, som parametrar av de faktorer som format bylandskapet. Byars uppkomst och struktur har visat sig variera avsevärt beroende på lokala och regionala förhållanden. Denna variation kan bero på skiftande naturlandskap, och samtidigt vara en effekt av ett bibehållande av tidigare generationers ”investeringar” i den byggda miljön såsom gårdar, hägnader, brukad jord, vägnät och gravfält. Några av dessa fysiska strukturer kan betraktas som stabila och *manifesta* och som bibehålls trots skiftande sociala organisationer och samhällsformer, exempelvis hägnader eller kommunikationsnät. En struktur i Halland som visat sig stabil genom flera tidsperioder är gravplatser av monumental karaktär, där vikingatida gravmiljöer medvetet lokaliserades till äldre monument såsom bronsåldershögar och där de kristna kyrkoplatserna sedan manifestat sig intill de vikingatida gravfälten. Tore Artelius har påvisat detta samband med exempel från bland annat mellersta och norra Halland, och menar att det fanns religiösa och sociala skäl inom den vikingatida förkristna föreställningsvärlden, att bruka det förgångna genom att manifestera sig intill äldre monument.[136] Ett exempel från södra Halland är närområdet vid Söndrums medeltida kyrka där ett äldre sakralt landskap manifesterats genom det stora vendel- och vikingatida gravfältet Stegelhögen samt den i närområdet belägna Komlestenen, en av länets största resta stenar. I området finns även teofora namn i äldre kartor som Torsåker och Torsvälta,

135 Hansson 2001:47

136 Artelius 2000; 2011:16f

Figur 5:11. Nedslag av äldre lämningar (röd) från Stafsinge från yngre bronsålder (1), förromersk järnålder (2), romersk järnålder (3) och vendeltid-äldre vikingatid (4), samt gravhögar och stensättningar (blå).

som kan förknippas med fruktbarhetskult och rituell plöjning.[137]

Arvet av äldre strukturer och investeringar i landskapet kan beskrivas som en tröghet i samhället, som skapar ett visst ”motstånd” i tider av förändring.[138] Områden med byggda miljöer från förhistorisk tid verkar också vara föremål för investeringar under medeltid. Ser man till de medeltida byarnas inägomarker, är det också där man ofta finner äldre bebyggelser och gravfält. Carlies studier av sydhalländsk järnålder visar att mer än tre fjärdedelar av boplat-

137 Brink 2001:93

138 Dodgshon 1998; Schmidt Sabo 2005:40f; Artelius 2011

serna återfinns i de områden som utgjordes av senare tiders inägomark.[139] Inom Stafsinges inägor framträder exempelvis ett antal boplatser från brons- och järnålder tillsammans med flertalet gravhögar och stensättningar. Hypotetiskt skulle lämningarna avspegla olika epoker av en by i en bygd med gamla anor, bestående av spridda gårdar över ett större område (fig.5:11). Ensamgårdar har naturligtvis förekommit genom historien men de senaste årtiondenas uppdragsarkeologiska utgrävningar ger en annan bild framför allt av de centrala jordbruksbygderna i Skandinavien, som verkar ha dominerats av bybebyggelser. Från Danmark visar statistik av total 675 undersökta lokaler från perioden 500 BC-1100 AD, att endast 23 säkert kan karaktäriseras som ensamgårdar. Detta går i linje med Fallgrens bybegrepp och Bo Gräslunds konstaterande kring ortnamn och bebyggelse att äldre järnåldersbygder varit så tätt bebyggda, att det inte säkert går att ”belägga existensen av en enda ensamgård från järnåldern”. Byar kan därmed ha varit den primära bebyggelseformen i äldre tider som givit namn åt bygder.[140]

Etableringen av de historiska bytomterna

En fråga som fortfarande söker sitt svar inom forskningen är när och varför bebyggelsen etableras på de historiska bytomterna, och lämnar de tidigmedeltida gårdslägena på inägorna. Vi ser att det sker stora förändringar i Halland under loppet av 1200-talet fram till 1300-talets början där de tidigmedeltida gårdslägena överges. Möjligen är det vid denna tid som den huvudsakliga omstruktureringen sker. Det kan även röra sig om en successiv utflyttning från inägorna mot utmarken i flera steg fram i tidigmodern tid, som kulturgeografin förespråkar i Hallandsmodellen. Ett problem i frågan är att det i stort saknas hög- och senmedeltida bebyggelselämningar i byarna, som kan leda forskningen i rätt riktning. En anledning till detta kan vara bevaringsförhållanden i åkermarkerna, där byggnader som anlagts på stensyllsgrunder inte lämnat nämnvärda spår efter sig, när stenar röjts bort och markerna odlats upp.[141] Men som visats från flera halländska lokaler, så har jordgrävda stolpar använts i byggnader även under 1200- och 1300-talet. Möjligheter finns således att lokalisera gårdar även från denna tidsperiod genom traditionell fältarkeologi och initialt skulle sådana insatser riktas mot de historiska bytomterna, som inte undersökt i någon större omfattning. Det finns några exempel där de historiska gårdslägena går tillbaka i högmedeltid. I Tröinge by daterades Storegården till 1300-talet och i den öster därom liggande Årstads kyrkby har ett par gårdslägen daterats till 1200-talet. Exempel finns även från Laholmsområdet där det historiska läget för Ösarps by daterats till slutet av 1200- eller 1300-talet. [142] En möjlig slutsats kring de få exemplen är att en allmän omstrukturering sker under loppet av 1200-talet, där bebyggelsen flyttar till läget för de historiska bytomterna. Detta skulle i viss mån förklara varför samtliga tidigmedeltida gårdslägen som undersökts i Halland, överges vid denna tid. Men det finns även andra exempel där de historiska gårdarna visar på en betydligt yngre etablering, exempelvis i byn Klackarp öster om Halmstad.[143]

Det historiska händelseförloppet i Halland under 1200- och 1300-talet behöver utredas närmre för att nå orsakerna till bebyggelseförändringarna, och ska inte fördjupas här. Utifrån

139 Carlie 1999:79

140 Kaldal Mikkelsen 1999:81; Gräslund 2004:21; Fallgren 2006:99.

141 Rosén 2004:142

142 Rosén & Strömberg 1993; Bjuggner *et al* 2010:48f.

143 Håkansson & Tegnhed 2012

bybornas perspektiv kan perioden beskrivas som en tid då böndernas status och levnadsförhållanden försämrades, med ett ökat skattetryck i form av avgifter till kronan, tionde och landgille samt en begynnande agrarkris med sjunkande jordpriser, sämre klimat och pestepidemier. De sämre villkoren märks redan i slutet av 1100-talet i de skånsk-halländska bondeupproren 1180–1182. I Halland omnämns exempelvis bönderna i Morups klagan till kungen gällande Esroms klosters införskaffade rättigheter till Glumstensschog, på böndernas bekostnad. Även Sorø kloster vinner rättigheter till skog i Tvååker år 1197, efter böndernas nederlag i rättstvister.[144] Uppförandet av sockenkyrkor, borgar och framväxten av städer är en del av det nya samhälle som växer fram, där kyrkliga institutioner som kloster, domkapitel och biskopssäten blev stora jordägare tillsammans med det världsliga frälset. I dessa tider blev förmodligen många av de gårdar som uppstått genom ägosplittringar vid arvsskiften alltför små för att vara bärkraftiga, och kanske blev många tvingade att sälja sin jord. I Danmark under 1200-talet hade avgiften till kronan för jordägare blivit högre än arrendeavgiften. Detta skapade en ekonomisk drivkraft för bönder som inte förmådde bli frälsemän, att skänka sin jord till större jordägare i utbyte mot förmånliga villkor som landbor. Möjligen är det här vi finner en av orsakerna till att gårdar läggs ned och etableras som landbogårdar i ett nytt byområde. Nedläggningar eller omstruktureringar av huvudgårdar inom ramen för nya former för den agrara driften, kan således vara en central del av bylandskapets förändring under 1200-talet.

Sammanfattning

Studien kring tofter och byformer under tidig medeltid kan sammanfattas i några få punkter. Resultaten kan förslagsvis stå som utgångspunkt inför framtida byarkeologiska insatser i Halland:

- Bylandskapet bestod av *utspridda gårdar* under tidig medeltid.
- Bylandskapet går tillbaka på äldre strukturer och investeringar.
- Bylandskapet kan i några fall ha innehållit flera storgårdar, s k *storgårdsbyar*
- Byarna omstruktureras under loppet av 1200-talet.

Utifrån några halländska exempel kan vi konstatera att markområden som i kartorna innehåller olika varianter av toft-namn, går tillbaka på bebyggelser från perioden ca 950–1250. Lokalerna visar även på en viss kontinuitet längre tillbaka i yngre järnålder. Dessa tofter har troligen varit ganska omfattande och bestått av en centralt placerad hustoft, samt omgivande toftåkrar. Toftnamn i kartorna är en tydlig bebyggelseindikator men ger ingen helhetsbild av äldre förhållanden. Sammantaget sett utifrån bebyggelseindikerande namn, bonitetsuppgifter samt arkeologiska lämningar är det mycket som talar för att bebyggelsen legat utspridd på inägomarken över ett större område. Även vägnäten i kartorna verkar gå tillbaka på äldre förhållanden, där spår efter övergivna gårdslägen ofta ligger i anslutning till vägar och vägkorsningar. Denna byform avspeglar en till synes oregelbunden bystruktur, som närmast kan efterliknas *klungbyar med utspridd bebyggelse*. Under loppet av 1200-talet sker en förändring där gårdslägena överges och troligen flyttar till ett nytt byområde närmre utmarken, en utveckling som överensstämmer med delar av norra Skåne och Västergötland. Men det som verkar vara gemensamt för flera områden i södra och västra Sverige är att det bylandskap som framträder i kartorna, troligen formas först under hög- eller kanske senmedeltid. Förslagsvis ersätter detta ett tidigmedeltida bylandskap, bestående av en mer spridd bybebyggelse.

144 Holm 1985:99ff

Frågan om social organisation och agrar produktion

Gårdsmiljöer och driftsformer

Vilka driftsformer som existerat inom den agrara produktionen kan studeras utifrån odlingssystem ute i landskapet såsom bandparcellsystemen, men bör även kunna avspegla sig i bebyggelsestrukturen. Mats Widgren har studerat den agrara produktionens sociala organisation under järnålderns mitt och lagt fram ett förslag på en social bebyggelsehierarki utifrån arkeologiskt material, bestående av smågårdar, mellanstora gårdar, stora och mycket stora gårdar, som var satta i ett system av olika beroendeförhållanden. I den hypotetiska modellen har de stora gårdarna i huvudsak byggt upp ett visst produktionsöverskott *inom* ramen för hushållet. Men de bör även ha utnyttjat arbetskraft från de mindre gårdarna, som stått i ett beroendeförhållande till storgårdar i form av gåvor, gästabud eller släktskapsförhållande. De allra största gårdarna betraktas ha spelat en central roll i militärt beskydd, kult, hantverk och handel som involverade samtliga gårdar i hierarkin.[145]

Inom arkeologin har det också diskuterats hur storgårdars olika former av ekonomiskt överskott kan ha resulterat i olika materiella uttryck. Lars Jørgensen har jämfört bebyggelsestrukturen vid de danska elitära storgårdsmiljöerna Gudme, Lejre och Tissø och menar på att det utifrån den går att följa en utveckling från storgårdar baserat på ett tributsystem under inledningen av yngre järnålder, till stordrift under 700–800-talen och därefter en övergång till storgårdar i huvudgårdsdrift under perioden 900–1000-talet. Storgårdar inom ett tributsystem skapade ett överskott genom produkter från oberoende gårdar i omgivningen, och bestod av ett fåtal stora residensbyggnader. Storgårdarna i stordrift var däremot även försedda med förrådsbyggnader samt bostäder för arbetskraften, trälarna. Huvudgårdsdriften krävde däremot inga större bostadsarealer men däremot stora lagringsutrymmen, för leveranser av avrad från omgivande landbor- och torpbebyggelser. Även Martin Hansson har diskuterat hur driften var organiserad utifrån Jørgensens resonemang och med exempel från tre svenska storgårdsmiljöer i Skåne, Småland och Uppland. Han betonar just boendeareans storlek i förhållande till den totala bebyggda ytan på en gård samt förekomsten av stora lagringsutrymmen, som avgörande för tolkningen av olika driftsformer. Storgårdar med en väldigt hög andel bostadsutrymmen bör rimligtvis ha haft arbetsstyrkan för produktionen boende inom hushållet och tvärtom skulle en storgård med betydligt mindre boendearea indikera att driften var beroende av kringboende arbetskraft, det vill säga övriga bybor. I studien finner han att boendeareans andel av storgårdarnas totala byggnadsyta minskar successivt från mellan 64–92 % ned till ca 35 %, under perioden sen vikingatid till högmedeltid. Detta bör kunna tolkas som en förändring från gårdar i stordrift till huvudgårdsdrift under perioden. Det som påtalas är emellertid att gårdsexemplen i studien är hämtade från olika geografiska områden, och eventuella regionala skillnader måste beaktas.[146]

Utifrån Jørgensens och Hanssons analyser skulle fyra olika driftsformer kunna representeras av följande typer av gårdsstrukturer:

1. *Tributsystem* bestående av en gårdsmiljö med stora representativa byggnader för eliten.
2. *Storgårdsdrift* bestående av en gårdsmiljö med stora representativa byggnader för eliten, verkstäder och förråd, samt stora boendeytor för trälar och legohjon. Gårdens sammanlagda boendeareal motsvarar *minst* 2/3 av den totala byggnadsytan.

145 Widgren 1998.

146 Jørgensen 2001; Hansson 2014

3. *Huvudgårdsdrift* bestående av en gårdsmiljö med stora representativa byggnader för eliten, verkstäder samt stora förråd för leveranser av avrad och egen produktion, och där den sammanlagda boendearealen motsvarar ca 1/3 av den totala byggnadsytan.
4. *Landbodrift* bestående av en gårdsmiljö med bostadshus samt fähus och lada.

Boendearealens relativa andel av den totala bebyggda ytan är än så länge av hypotetisk art, i brist på större empiriska material, men kan ge en fingervisning om vilka variabler som kan tänkas peka i olika riktningar, i fråga om olika driftsformer på gårdarna. Gränsdragningen mellan olika system är naturligtvis svår att dra och man får även tänka sig att en storgård kan ha brukat mer än ett driftssystem, exempelvis med arbetskraft både inom och utanför hushållet. Vad som räknas som en vikingatida eller tidigmedeltida storgård i sammanlagd byggnadsyta är inte heller definierat inom arkeologin. I studier från västra Skåne verkar vikingatida gårdar vanligen ha en byggnadsarea mellan 150–300 m² och till stora gårdar räknas de med en storlek på 370–580 m².[147] I ovanstående studie visar de vikingatida och tidigmedeltida elitära storgårdsmiljöerna från Tissø och Lockarp utanför Malmö på byggnadsarealer över 2000 m², och det uppländska Sanda på ca 1250 m². I samtliga fall baseras beräkningarna på tolkningen att samtliga byggnader inom lokalerna har ingått i storgårdsmiljön, d v s även de som befinner sig en bit utanför själva högstatusmiljön.[148] I fallet Lockarp sticker denna gårdsmiljö verkligen ut jämfört med andra liknande storgårdsmiljöer från byar i Malmöområdet, som visar på en byggnadsarea mellan 500- och 600 m².[149] Detta kan jämföras med en storgård från Hjärup utanför Lund, som uppskattningsvis haft en total byggnadsarea på drygt 700 m².[150] Utifrån de få beräkningar som gjorts skulle vikingatida och tidigmedeltida storgårdar kunna innefatta en total byggnadsarea från allt mellan 370–700 m², och som vi sett betydligt mer i enstaka fall.

Om vi ser till det halländska materialet finns en betydande variation i storlek på gårdar, framför allt i en övergångsperiod mellan vikingatid och tidig medeltid. Med utgångspunkt i bebyggelsehierarkin som presenterades i kapitel 4 kan gårdarna från perioden ca 1000–1150 delas in i fyra grupper utifrån storlek och struktur: *smågårdar (73–99 m²), mellanstora gårdar (117–226 m²), stora gårdar (240–378 m²) och mycket stora gårdar (519–585 m²).* Vid de stora gårdarna är bostadsutrymmena mellan 120–180 m² fördelat på två olika byggnader; ett större representativt hus samt en lite mindre bostadsdel i ett flerfunktionellt hus. Ekonomibyggnader visar på funktioner som stall- och fähus, men för de största gårdarna i denna grupp, verkar stora förrådsutrymmen vara av vikt. I kategorin mycket stora gårdar är bostadsfunktionen fördelad på ett representativt hus samt rum i andra byggnader, med en sammanlagd storlek på 150–200 m². Men det som är specifikt för denna grupp är de stora ladorna som framför allt märks vid lokalerna Ösarp, Laholm RAÄ 197 och Stafsinge RAÄ 116. Likartade byggnader kan skönjas vid Varla, Tölö RAÄ 173, men framför allt vid de största gårdarna inom kategori 3-gårdarna: Tvååker RAÄ 88, Skrea RAÄ 224 och Söndrum 108, men här är funktionen mer osäker. Dessa skulle även kunna vara stora representationsbyggnader.

Under efterföljande period, 1150–1250, märks en tydlig trend där skillnaderna i storlek mellan gårdarna börjar jämnas ut. Detta är en

147 Carlie & Artursson 2005

148 Se exempelvis Hansson 2014:173 fig.3.

149 Håkansson 2012

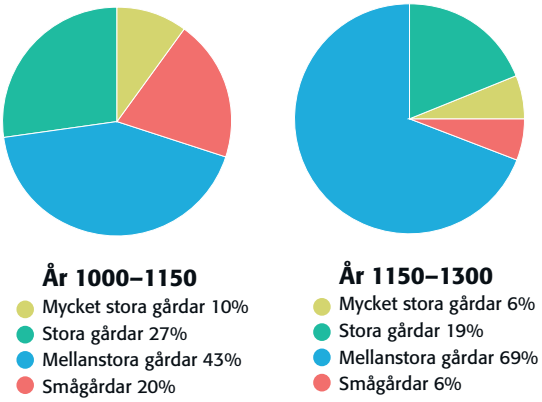
150 Schmidt Sabo 2011

effekt av att gruppen smågårdar verkar upphöra, samtidigt som några av de största gårdarna delas upp i flera mellanstora gårdsenheter. Utvecklingen under perioden ska möjligen sammanföras med det tredje steget i trestegsmodellen, där huvudgårdar splittras upp och ersätts av familjebaserade landbogårdar. Som framgick i studien kring bystrukturen, verkar det förekomma någon form av stora gårdar i varje by under tidig medeltid, samt ett antal små och mellanstora gårdar. De mindre och mellanstora gårdarna skulle kunna representera olika sociala nivåer av fria och ofria inom bykollektivet. När det gäller de större gårdarna är frågan om de ingick i kollektivet eller om de haft en ledande roll i byorganisationen. Fortsättningsvis i texten kommer gårdar inom kategori stora respektive mycket stora gårdar i bebyggelsehierarkin att ses som potentiella storgårdar, i syfte att diskutera olika driftsformer i de halländska byarna. Då dessa gårdsmiljöer berörts tidigare i texten, beskrivs de här väldigt kortfattat.

Om vi inledningsvis tittar på de tre största tidigmedeltida gårdarna i Halland, består de av bebyggelser med kontinuitet tillbaka i yngre järnålder, vilket är mest påtagligt vid lokalerna Ösarp och Varla. Vid *Stafsinge RAÄ 116* förekommer en viss fyndkontinuitet tillbaka i vendel- och vikingatid från lokalens västra delar. Men ingen bebyggelse från denna tid har påträffats i detta område, och det är möjligt att föremålen istället ska härledas till gravläggningar. Det är därför tänkbart att Stafsingelokalen istället är tillkommen i samband med en tidigmedeltida omläggning av bebyggelsen i området. Bebyggelsen består av två rader med stora byggnader placerade efter varandra, inramandes en gårdsplan, samt rännförsedda byggnader i söder och längst i öster. Rester av smala diken markerar eventuellt gränsen för själva hustoften, som uppskattningsvis upptagit en yta på 6000 m². Bebyggelsestrukturen är stabil och visar inte på några större förändringar över tid.

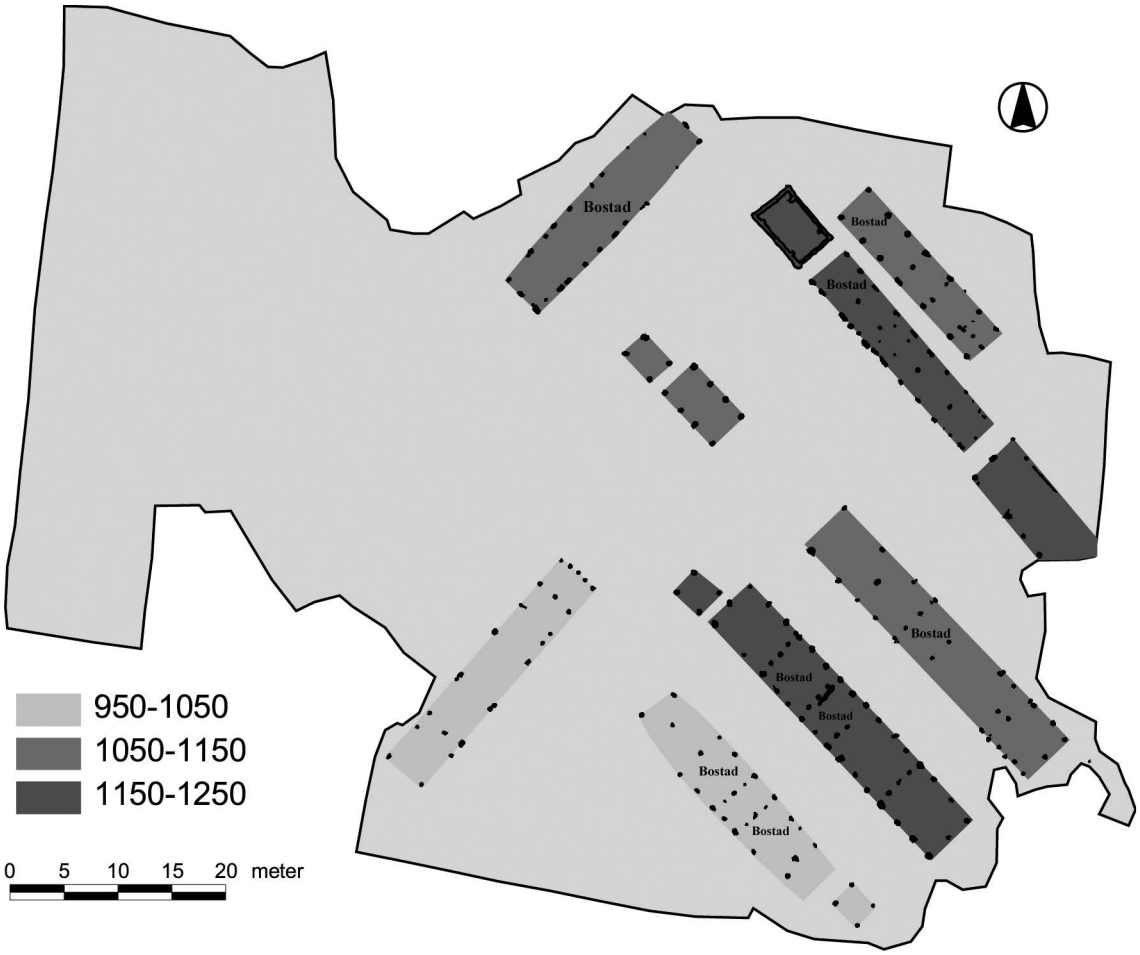
Utifrån de tolkningar som gjorts i grävrapporterna förekommer bostadsdelar i den västra raden med byggnader, men förslagsvis även i ett rum med härd i hus 7 med väggrännor, längst i söder. I den östra raden med byggnader finns framför allt en större lada på 38 meter samt andra uthus, tolkade som förråd.[151] Om denna bild stämmer skulle cirka en tredjedel av den totala byggnadsytan bestått av bostadsutrymmen, både under perioden 1050–1150 och 1150–1250. Även om mindre utrymmen i den östra delen skulle ha använts för boende är bilden ganska tydlig; ekonomibyggnader med förrådsutrymmen är omfattande medan andelen bostäder är förhållandevis låg.

Storgårdsbebyggelsen vid Ösarp utanför Laholm är omfattande under hela yngre järnålder fram i tidig medeltid, och upptar ett område på ca 14 000 m². Utifrån tolkningar i undersök-

Figur 5:12. Diagram som påvisar en förändring under tidig medeltid, där skillnader i storlek mellan gårdarna börjar jämnas ut. Detta är en effekt av att gruppen smågårdar upphör, samtidigt som några av de största gårdarna delas upp i flera mellanstora gårdsenheter Utvecklingen under perioden ska möjligen sammanföras med det tredje steget i trestegsmodellen, där huvudgårdar splittras upp och ersätts av familjebaserade landbogårdar.

151 Sandin & Nicklasson 2001; Nicklasson 2001:127ff.

Figur 5:13. Storgårdsmiljön vid Tvååker RAÄ 88 med utrymmen tolkade som boytor.

ningsrapporten finns det två generella bebyggelsefaser under perioden 600–900-tal, där skiljet troligen går i äldre vikingatid. Under perioden ligger bebyggelsen utspridd över området. De större långhusen är placerade i den norra delen, som kan ha innefattat ett mer representativt område, och i söder förekommer ett antal mindre byggnader, grophus och förråd.[152] Gårdens byggnadsytor överstiger 500 m² under samtliga tidsperioder, fram till gården delas upp i två mindre enheter efter 1100-talets mitt. Under perioden 950–1050 minskar bebyggelsen något, men kan bero på bevaringsmässiga faktorer, då den flyttat en bit österut till ett område där lämningar grävts bort i samband med täktgrävningar på 1800-talet. Under perioden 950–1150 består bebyggelsen av *flera* generationer trelleborgsliknande byggnader, vilket är ovanligt i såväl Halland som övriga södra Sverige. Under både äldre och yngre vikingatid utgörs ca 2/3 av gårdens sammanlagda byggnadsarealer av bostäder, fördelat på flera byggnader. Under perioden 1050–1150 syns en förändring där två stora ladubyggnader uppförs för bland annat lagring av säd, med en sammanlagd längd på 48,5 meter och byggnadsarea på 310 m². Samtidigt minskar andelen bostadsutrymme på gården till ¼ fördelat på två trelleborgsliknande hus. På gårdsplanen är en smedja placerad, samt byggnader av förrådskaraktär.

Storgårdsmiljön vid Varla är undersökt vid ett flertal tillfällen och över flera delområden med en sammanlagd yta på över 25 000 m². Bebyggelseutvecklingen i området är därför inte

152 Viking & Fors 1995 b.

Laholm RAÄ 197	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	ca 600–800	276	517	53
	ca 800–950	315	518	61
	950–1050	150	423	35
	1050–1150	149	585	25
	1150–1250*	139	393	35
Tölö RAÄ 173	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	600–1050	?	?	?
	1050–1200	206	543	38
	1050–1200*	180	338	53
	1050–1200**	386	881	44
Stafsinge RAÄ 116	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	400–1050	?	?	?
	1050–1150	177	582	30
	1150–1300	196	641	31
Tvååker RAÄ 88	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	950–1050	114	240	48
	1050–1150	148	376	39
	1150–1250	181	466	39
Skrea RAÄ 224	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	950–1050	?	?	?
	1050–1150	132	378	35
	1150–1250	135	457	30
Skrea RAÄ 193	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	950–1050	197	334	59
	1050–1250	181	298	61
	1050–1250*	150	467	32
	1050–1250**	331	765	43
Laholm RAÄ 201	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	950–1050	132	246	54
	1050–1150	132	268	49
	1150–1300*	160	369	43
Veinge RAÄ 326	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	950–1050	99	202	49
	1050–1150	127	280	45
	1150–1300*	228	695	33
Söndrum RAÄ 108	**Fas**	Bostadsyta m²	Total byggnadsyta m²	Bostadsdel i %
	800–1050	243	503	48
	1050–1150	125	240	52
	1150–1250	180	297	61

Figur 5:14. Tabell med några utvalda gårdar i kategorin mycket stora gårdar och stora gårdar som visar andelen boendearea i förhållande till gårdarnas totala byggnadsyta. * avser fas där storgård delats upp i flera gårdsenheter. ** visar totala byggnadsytan för både storgård och anslutande bebyggelser.

lika överblickbar jämfört med övriga storgårdsmiljöer, där byggnaderna ligger i en mer samlad struktur. Förutom agrar ekonomi finns belägg för täljstensbearbetning, textilhantverk, metallgjuteri och järnsmide. Generellt kan den tidigmedeltida miljön delas upp i en representativ del med hallbyggnader, smedjor och högstatusföremål, samt områden med mer ordinär bebyggelse. Dock förekommer föremål av aristokratisk prägel även i dessa områden och den kringlig-

gande bebyggelsen har tolkats ingå i storgårdsmiljön.[153] Utifrån grävrapporterna samt de tolkningar av byggnaderna som gjorts i kapitel 3, framträder en storgårdsmiljö som omfattar en sammanlagd byggnadsareal på 881 m². Denna summa kan dock fördelas på en tydlig högstatusmiljö på 543 m² och en anslutande bebyggelse på 338 m². Ser man till de byggnadsytor som haft boendefunktion, är andelen 44 % av lokalens sammanlagda bebyggelse.

I kategori 3 av gårdar i hierarkin tillhör Tvååker RAÄ 88 en av de största. Gården expanderar under loppet av tidig medeltid till en storlek av 466 m² och verkar då ha tagit toftmark i anspråk, som legat utanför den ursprungliga hustoften. Liksom Stafsinge RAÄ 116 består bebyggelsen av två rader med flera byggnader placerade efter varandra, inramandes en gårdsplan. Men gården har dessutom ett stort bostadshus längst i norr, vinkelställt mot övriga byggnader. Övrigt boende förekommer i andra rum från byggnader som visar både på stall/fähus och förrådsfunktioner. Det finns inget i det arkeologiska materialet som kan bekräfta förekomsten av stora sädesmagasin, men det skulle hypotetiskt kunna inrymmas i några av gårdens större längor i den södra delen. Däremot visar gården på samma låga andel boendearea som övriga storgårdar. Liknande förhållande syns i Skrea kyrkby vid lokalen Skrea 224, belägen i ett topografiskt gynnsamt läge ett par hundra meter norr om kyrkan. Under tidig medeltid utgörs gården av en stor gårdsplan omgiven av flera byggnader, framför allt en 34 m lång byggnad med konvexa sidor, som är arkitektoniskt likvärdig den stora ladan från Stafsinge 116.

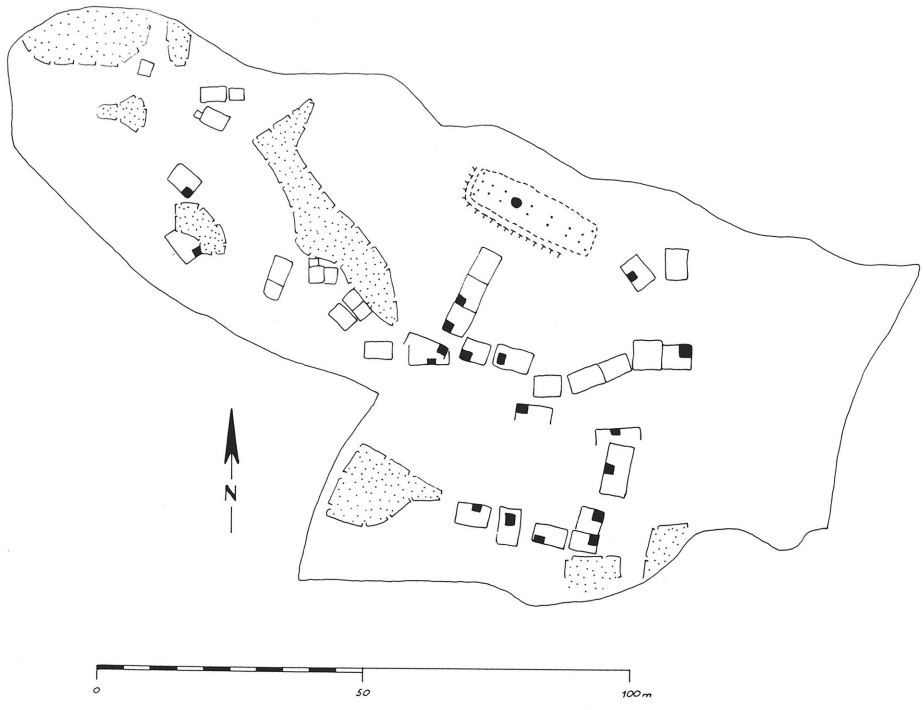
Byggnadslämningen visar inga tecken på boendefunktion, och är troligen en stor ekonomibyggnad. Övriga gårdar inom kategorin visar på relativt stora byggnadsarealer, men skiljer sig något i strukturen där ekonomibyggnaderna är mer jämt fördelade, både sett till storlek och funktion (stall, fähus, förråd etc.). Vid exempelvis Laholm 201, Skrea 193, Söndrum 108 och Veinge 326 är också andelen boendeytor något högre, mellan 46–60 %.

Diskussion

Jämförelsen som gjorts av bostadsytor på storgårdarna visar att boendeareans andel av bebyggelsens totala yta minskar under vikingatid fram i tidig och högmedeltid. Däremot minskar inte gårdarnas storlek under perioden. Tvärtom är det flera gårdar som istället ökar sin sammanlagda byggnadsyta under tidig medeltid såsom Laholm 197, Stafsinge 116, Tvååker 88, Skrea 224, Laholm 201 och Veinge 326. Orsaken till denna förändring ska sökas i två steg. Dels sker det en ökning av storgårdarnas ekonomiutrymmen (företrädelsevis förråd) under framför allt perioden 1050–1150, och dels sker det en uppdelning av storgårdar i flera mindre enheter under perioden 1150–1250, som ger en ökning av lokalernas sammanlagda bebyggelseyta. Förändringen under 1000-talets mitt skulle kunna avspegla övergången från vikingatida släktbaserade storfamiljer till kärnfamiljer under medeltid, men som framgår av tidigare resonemang kring bebyggelsestruktur kan detta endast ses som en delförklaring. De strukturella förändringar som framträder på storgårdarna tyder på någon form av förändring av produktionen, där nya driftsformer är *en* tänkbar förklaring. En annan möjlighet är en ny orientering av den agrara produktionen, med inriktning på boskapsskötsel och därmed större behov av utrymmen för foderlagring. En sådan utveckling har föreslagits ske i Halland, men denna omläggningsprocess anses ha tagit sin början först under senmedeltid med utflyttning av gårdar mot utmarken, och en begynnande urbanisering med framväxten av städer som gav möjligheter till en marknad med denna inriktning.[154]

153 Lundqvist & Schaller Åberg 1998; Lundqvist 2000; Stibéus 2005.

154 Connelid 1999:87ff; Rosén 2004: 55ff; Nilsson 2009:157.

Figur 5:15. Sandalokalen 950–1150 med en hallbyggnad och ett 30-tal mindre hus som fungerat som bostäder och verkstäder. Efter Åqvist 1992; 321, fig 7.

Om vi rekapitulerar trestegsmodellen och Hanssons studie, framträder bebyggelsen från Sanda i Uppland som en tänkbar storgård i stordrift. Bebyggelsen består under perioden 950–1150 av en hallbyggnad och ett 30-tal mindre hus som fungerat som bostäder och verkstäder. Av den totalt 1253 m² stora bebyggelsen utgjordes hela 92 % av bostadsutrymmen och det fanns således stora möjligheter att hushålla en stor befolkning på gården. Om denna bestod av storfamilj, släkt, trälar, legohjon eller andra grupper är emellertid svårt att avgöra. Det vi kan säga är att Sanda verkar skilja sig från högmedeltida storgårdar och inga av de tidigmedeltida halländska storgårdarna, visar på en liknande bebyggelsestruktur eller höga andel boendeareor. Detta skulle kunna bero på olika regionala förutsättningar, men skillnaderna är så pass stora att vi troligen måste söka andra förklaringar. I kontrast till Sandalokalen står det biskopsägda Lustrup utanför Ribe på Jylland, som under 1200-talet bestod av stora residensbyggnader, ett stort bostadshus, mycket stora ladugårdsbyggnader samt fähus. Gården är likvärdig Sanda i storlek på ca 1300 m², men boendeareans andel (inklusive residensbyggnader) utgör endast 36% av den totala bebyggelsen. Gården tolkas vara en huvudgård och centrum i biskopens godsadministration, där de stora ladorna fungerat som lagringsutrymmen för avrad, från bybornas plikter och skatter.[155]

En gård som uppvisar strukturella likheter med Lustrup är Stafsinge 116 med sina omfattande förrådsutrymmen och förhållandevis låga andel bostadsutrymmen. Den stora ladan kan på liknande sätt ha brukats för lagring från egen produktion, men även för avrad från landbor, torpare och andras sociala grupper i byn. Ser man till storgårdens omgivning finns det också små och mellanstora gårdar utspridda på Stafsinges

155 Søvsø 2011:134

Figur 5:16. Det biskopsägda Lustrup utanför Ribe på Jylland under 1200-talet, bestående av residensbyggnader (H, F), bostadshus (G) samt stora ladugårdsbyggnader (K, L) samt fähus (M). Efter Søvsø 2012; 19, fig.17.

inägor, som kan ha stått i någon form av beroendeställning till storgården. Med utgångspunkt både i bylandskap och bebyggelsestruktur, finns det alltså förutsättningar att gården kan ha fungerat som huvudgård i Stafsinge under tidig medeltid. En liknande struktur med stora lador för lagringsutrymmen uppvisar Laholm RAÄ 197, Tvååker 88 och Skrea 224. Gemensamt för dessa lokaler är också den låga andelen boendearea, som ligger mellan 25–41 % av den totala byggnadsytan. Mer osäkert är förhållanden kring ekonomibyggnaderna vid storgården Tölö 173, men lokalen visar på samma procentuellt låga andel boytor.

De halländska tidigmedeltida storgårdarnas interna bebyggelsestruktur talar således emot en storgårdsdrift, om vi accepterar förhållandet att en sådan gård krävde omfattande boytor för arbetskraften inom hushållet. Men vi kan inte säkert veta. Gränsdragningen mellan de mycket stora gårdarna, grupp 4 och de stora gårdarna i grupp 3 är som framgår, också svår att dra. Stora gårdar visar på strukturella likheter med de allra största och de skulle hypotetiskt också kunna var mindre huvudgårdar. Studier av skandinaviskt historiskt källmaterial pekar på att det inte finns något tydligt brott i storleksfördelningen mellan huvudgårdar och övriga gårdar, utan istället rör det sig om en glidande skala. Skillnaden mellan en stor bondgård och en huvudgård är på så sätt mindre en fråga om storlek än driftsform. Om huvudgården dessutom förvaltades av en ofri bryte, är det inte heller säkert att den materiella kulturen visar på några större skillnader. Alla huvudgårdar var således inte så stora att det finns anledning att tala om stora godsbildningar, utan tvärtom var den övervägande delen av huvudgårdarna i Skandinavien ganska små. Detta kan ha inneburit mindre gods bestående av ett fåtal underliggande landbogårdar och torp.[156]

Det som även skulle kunna tala emot en tidigmedeltida storgårdsdrift i Halland, är

156 Hansson 2001: 50; Myrdal & Tollin 2003: 142ff; Fallgren 2006:104; Ericsson 2012:161.

odlingssystemet med bandparcellsystem. Även om vi inte känner till den samhälleliga kontexten kring systemens uppkomst visar de kulturgeografiska analyserna att parcellområdena varit så pass omfattande, att de även sträckt sig utanför det område som senare utgör den historiska byarnas inägomark. Även om flera storgårdar kan ha funnits i en by, verkar det osannolikt att arbetskraften inom storgårdarnas hushåll, skulle brukat åkermark på så pass stora avstånd från gården. Bättre överensstämmande ter sig då det arkeologiska materialet, uppvisande en bystruktur med utspridd bebyggelse inom parcellområdet och en potentiell huvudgård med underliggande landbo- och torpbebyggelser. Liknande slutsatser har dragits inom ”Ödegårdsprojektet” med undersökningar i Västra Ryds socken i Östergötland. Bandparcellerna kopplas här till en period av kolonisation, bestående av en spridd bebyggelse med landbogårdar. Det tidigmedeltida bylandskapet kopplas här närmare an till Tore Iversens modell med ett informellt landbosystem som föregår den högmedeltida huvudgårdsdriften, än till en storgårdsdrift baserad på trälar.[157] Det bebyggelsearkeologiska materialet från Halland pekar även i denna riktning.

Halland och trestegsmodellen

Byns sociala organisation diskuterades här utifrån bebyggelsearkeologins möjligheter att belysa relationer mellan gårdar, dels utifrån gårdens interna miljö och dels utifrån gårdarnas formering i bylandskapet. Utgångspunkten var att på det sätt som gårdarna var organiserade och de vertikala och horisontella relationer de hade till andra gårdsenheter, definierade byn men även olika former för den agrara driften. Gårdsstrukturen och driftsformen hör intimt samman och tog sig olika fysiska uttryck bland gårdar av olika hushållsstorlekar. I de halländska byarna syns smågårdar som troligen inte var självförsörjande, mellanstora gårdar med möjligheter till egen produktion, samt stora och mycket stora gårdar med möjligheter till större överskott. Frågan är hur de stora gårdarna införskaffade detta överskott? I allmänhet är kunskapen om den vikingatida storgårdens relation till övrig bybebyggelse liten, men antas bestå i olika former av tributer och där den agrara produktionen bestod i en storgårdsdrift baserad på trälar. Denna driftsform dominerade även under tidig medeltid. Under loppet av medeltiden präglades den lokala makten av den andliga och den världsliga godsbildningen, som var uppbyggd av huvudgårdar och kringliggande landbogårdar och torp. Huvudgårdarna upplöses sedan och ersätts med ett familjebaserat landbosystem.

Denna beskrivning av ett bysamhälle i förändring känns igen i det halländska bebyggelsearkeologiska materialet från ca 950–1250. Några av storgårdarna med rötter i yngre järnålder förändrar sin gårdsstruktur i övergången till medeltid, men till en form som inte verkar överensstämma med storgårdsdrift. Sett till andelen boendearea i förhållande till gårdarnas totala byggnadsyta, verkar dessa storgårdar inte ha möjligheter till hushållning av större grupper av människor, för arbete inom den agrara driften. Gårdarna påminner istället om huvudgårdar med förhållandevis låg andel bostadsutrymmen, och med stora förrådsutrymmen för lagring av varor från egen produktion, men kanske även för avrad från andra gårdar i byn. Sett till bybebyggelsen i Halland vid denna tid framträder också små och mellanstora gårdar som ligger utspridda på inägorna, och som kan ha stått i någon form av beroendeställning till en storgård. Efter 1100-talets mitt sker en förändring där skillnader i storlek mellan gårdarna börjar jämnas ut. Detta är en effekt av att de minsta gårdarna försvinner, samtidigt som några av de största gårdarna delas upp i flera mellanstora gårdsenheter. Utvecklingen under perioden ska möjligen sammanfö-

157 Widgren 2014:70.

ras med det tredje steget i trestegsmodellen, där huvudgårdar splittras upp och ersätts av familjebaserade landbogårdar.

Med utgångspunkt i bebyggelsestrukturen, verkar alltså inte storgårdsdriften avspegla sig i det tidigmedeltida halländska materialet, som skulle vara det förväntade i trestegsmodellens första steg. Möjligen ska detta tolkas som att huvudgårdsdriften införs tidigare, eller att ett mer informellt landbosystem föregått huvudgårdsdriften, som inte baserades på stora hushåll med ofri arbetskraft. Liknande slutsatser gör John Ljungkvist i sin studie av yngre järnålder i Mälarregionen, som också är baserad på arkeologiskt material. Han ställer sig ytterst tveksam till att landskapet bestod av ensamgårdar med stordrift med ett stort antal slavar. I materialet framträder istället byar med relativt välbärgade bebyggelser i samverkan, där ett antal gårdar delat på den ekonomiska verksamheten och utnyttjandet av marken. Den samordnade ekonomin har troligen styrts av elitfamiljer inom ramen för en godsstruktur, bestående av huvudgårdar och underliggande gårdar som brukats av fria familjer med varierande status.[158]

Utvecklingen skulle därmed kunna ligga närmre den västeuropeiska vid denna tid, där huvudgårdsdriften införs i ett tidigare skede. De halländska storgårdarna påminner exempelvis om flera tidigmedeltida huvudgårdar från Nederländerna såsom Beint-West, Kalteren-Kalterbroeken, Bakel-Neerakker, Lent och Sint Oedenrode, både i fråga om byggnadskultur och bebyggelsestruktur, daterade till perioden ca 950–1200. Dessa är kända både utifrån arkeologiska och skriftliga källor och kan sammanfattas i:

- Stora representationsbyggnader för eliten
- Ekonomibyggnader med stor lagringskapacitet
- Hantverksaktiviteter, företrädelsevis metallproduktion och smide
- Tydliga gränsmarkeringar i form av diken eller palissader

Huvudgårdarna ägdes här av kungamakten eller aristokratin men förvaltades oftast av en fogde. Under 1200-talet blev många huvudgårdar olönsamma och såldes. Antingen splittrades huvudgården då upp och ersattes av landbogårdar eller så övertogs gården av fogden. I flera fall lyckades fogden klättra på den sociala stegen och tillhöra den lägre aristokratin. Den nya sociala statusen markerades genom att uppföra ett mindre residens i tegel vid den forna huvudgården.[159] Vid de halländska storgårdarna finns dock inga spår efter stora gränsdiken eller palissader, och endast i undantagsfall går det att påvisa en kontinuitet mellan tidigmedeltida och senare tiders gods och huvudgårdar.

158 Ljungkvist 2006:104f, 124

159 Van Doesburg 2013:232

FOTO: ANDERS ANDERSSON

Del III. Materiell kultur och social tillhörighet

6. Konsumtion och produktion av äldre svartgods

I del 2 behandlades sociala hierarkier utifrån byggnadsskick, bebyggelsestrukturer och hushållens storlek (boendeytor). Genom variationer av social praxis och habitus kan den materiella kulturen vara särskiljande, och spela en viktig roll i att förankra olika sociala grupper i den halländska historien. Men trots olika sociala tillhörigheter kan de fysiska rummen ändå ha tett sig likartade mellan olika bebyggelser. Storleken på gårdar är även en grov hierarkisk indelning av den halländska bebyggelsen och man kan fråga sig i vilken grad en bebyggelsehierarki speglar en social komplexitet i samhället? Det är inte säkert att olika politiska nivåer uttryckts i specifika nivåer i bebyggelsen.[1] Den byggda miljön behöver därför integreras med fler material för att göra den mer förståelig.[2] Som ett andra steg i forskningen kring de halländska byborna, utökas här analysen kring den materiella kulturen genom artefaktstudier.

Ett sätt att närma sig dåtidens hallänningar är studier av keramikskärvor, som visat sig användbara för fördjupningar av sociala sammanhang.[3] Studier av halländskt efterreformatoriskt material visar exempelvis att det yngre rödgodsets kärlformer och dekor, tenderar att variera inom olika sociala miljöer såsom gårdar, torp och backstugor.[4] Svartgodsskärvor är dessutom den enda föremålskategori som finns representerad vid majoriteten av de senvikingatida och tidigmedeltida lokalerna. Likt andra områden i Sydskandinavien finns det emellertid en tydlig

1 Carlie 2003:409ff

2 Larsson 2006; Tilley 2006:10f

3 Roslund 2001; Linaa 2006; Naum 2008

4 Rosén, 1999; 2004; Håkansson 2007

kvantitativ skillnad jämfört med lämningar från andra tidsperioder. Både från brons- och äldre järnålder samt från senmedeltid och nyare tid, är fyndmängderna i allmänhet större. Orsaken till skillnaderna kanske ska sökas i olikartade deponeringsmönster. Brons- och äldre järnålderslokaler tenderar att innehålla gropar, härdar och andra typer av nedgrävningar, som skyddar föremål från sentida plöjningar av marken. Liknande lämningstyper är inte lika frekventa under sen vikingatid och tidig medeltid. Som bebyggelsestudien visar verkar dåtida skräp ha slängts i en dumphög på gårdsplanen, och grävdes således inte ned. Ett undantag är övergivna grophus som verkar ha fungerat som avfallsgropar. För halländsk del är det just lokaler med grophus som visat på något större fyndmängder. En annan förklaring kan ligga i godskvalitén som allmänt är sämre under framför allt vikingatid, jämfört med exempelvis medeltida röd- och stengodsskärvor. Troligen vittrar keramiken sönder när den plöjs upp i den sandiga halländska myllan.

Målsättningen med keramikstudien är inte bara att identifiera sociala grupper genom produktions- och konsumtionsmönster, utan även få vittnesbörd om gårdarnas lokala, regionala och överregionala förbindelser. Gårdarnas varierade kontaktytor indikerar vilka resurser man förfogade över, och vilka nätverk man hade tillgång till. Genom studien av artefakter går det därmed att addera fler variabler till indelningen av bebyggelser i sociala hierarkier: Keramikens formspråk, dekorvärld och proveniens kan ge information om gårdarnas keramiktraditioner, funktion, arbetsdelning och regionala förbindelser. Studien utgår ifrån arbeten kring svartgods, utförda av Torsten Kempke, Mats Roslund och Torbjörn Brorsson.[5]

Vidare i kapitel 6 redogörs inledningsvis kort för tidigare forskning kring äldre svartgods i Sydskandinavien, samt något kring den snårlika, inomvetenskapliga begreppsvärld av svartgodsdefinitioner som finns att tillgå. Materialstudien kan delas in i två delar. Först genomförs en beskrivning och typologisering av det halländska svartgodset följt av en analys av produktions- och konsumtionsmönster vid de halländska gårdarna. Det äldre svartgodset visar på varierande kvalité och formspråk, både mellan olika gårdar och mellan olika delar av Halland. Variationerna på kärlformerna pekar på att gårdarnas invånare haft olika regionala eller överregionala kontaktytor. Exempelvis verkar norra Halland visa på andra kärlformer än i den södra delen, där en påtaglig inspiration finns från Skåne och Danmark.[6] Förutom form- och stilstudier görs ett försök att proveniensbestämma de olika godsen, med hjälp av *ICP-analyser* (Inductively Coupled Plasma). Även om metoden är allmänt vedertagen inom europeisk keramikforskning, är den relativt obeprövad i fråga om sydskandinaviskt svartgodsmaterial. Analyserna får därför betraktas som en pilotstudie, som underlag för framtida studier med förhoppningsvis ett bredare underlag. I jakten på stilmässiga referenser till det halländska materialet har jag tagit stöd i tidigare forskning kring halländskt, sydsvenskt och danskt material, och de i dessa arbeten utförda analogistudier med nordeuropeiskt material. Ett undantag är keramik från den medeltida staden Kungahälla, där egna form- och stilanalyser gjorts.

Målsättningen med keramikstudien rör frågor från mikro- till makronivå, på en gradvis stigande skala:

- Var producerades kärlen och av vem? Sker det vid varje enskild gård, på lokal nivå eller kan vi se en rörlighet av kärl inom Halland? Hur förhåller sig keramikmaterialet till den hierarkiska indelningen av gårdar?
- Hur ser kontaktytorna ut på ett övergri-

5 Kempke 1984; Roslund 2001; 2013; Brorsson 2011; 2013a; 2015a–b; 2016

6 Roslund 2001; Brorsson 2011

pande plan i Halland under tidigmedeltid? Tillhör Halland, likt Skåne, en östdansk kultursfär eller finns det gårdar, byar eller områden som haft helt andra förbindelser?

Av de gårdslokaler som ingår i avhandlingen innehåller nästan samtliga uteslutande äldre svartgods. Detta är sannolikt en följd av diskontinuiteten i bebyggelsen, där flertalet gårdslägen brukats under ett par århundraden, för att sedan överges under loppet av 1200-talet. Yngre svartgods, äldre rödgods och stengods finns på enstaka platser, men då på de gårdstofter som nyttjats även under 1300-talet. Exempel på det senare är lokalen Laholm 201 (Trulstorp). Men avsaknaden av andra godstyper kan även bero på varierade socioekonomiska miljöer[7] Även om de tidigmedeltida gårdarna står i fokus, inkorporeras även vikingatidens svartgods i studien. Detta görs för att se i vilken grad inhemska kärlformer kan ha påverkat hur de tidigmedeltida kärlen utformats.

Kort om äldre svartgods i Sydskandinavien

I norra Europa förekommer lokal hushållskeramik under äldre vikingatid och fram i medeltid som allmänt benämns *grauware.*[8] Ser man till Sydskandinavien finns ett antal inomvetenskapliga benämningar på hushållskärl beroende på regional tillhörighet, morfologi, tillverkningsort eller kulturellt inspirationsområde. Inomvetenskapligt traderas begrepp som hämtar namn från dessa detaljer och kärltyperna benämns utifrån produktionsplats, kulturtillhörighet eller fysiska egenskaper.

Vikingatida traditioner och tidiga kontaktytor

Inom svensk historisk arkeologi ingår den i gruppen äldre svartgods men benämns oftast AIV, förhistoriskt A-gods eller keramik i inhemsk senvikingatida tradition. Godset beskrivs ofta som grovt, av relativt låg kvalitet och i avsaknad av dekor. Utanför Skandinavien har den påträffats vid lokaler belägna i regionen runt Östersjön.[9] I dagsläget finns det få översiktsverk över vikingatida keramik i Sydskandinavien och framför allt saknas jämförelser mellan olika regioner. I Sverige har fortfarande Dagmar Sellings verk stor relevans, som företrädesvis behandlar keramik från gravmaterial på Birka. Selling benämner den inhemska keramiken AIV och delar in den i undergrupper efter kärl- och mynningsformer. Kärl med inåtböjda avsmalnande mynningar och hängkärl, Typ AIV:3a1 och AIV:3a2, anses vara tydligt skandinaviska.[10] Brister i Sellings arbete har dock förts fram i fråga om kategoriseringen för typologin, samt diskussioner kring proveniens.[11]

Hans Jörgen Madsen har delat in Danmark i fyra keramikprovinser på en generell nivå: Nord- och Mittjylland, Sydjylland, Fyn och Själland (inkl. Mön, Lolland, Falster och Bornholm).[12] Norra och mellersta Jylland samt de östdanska öarna betraktas som huvudområden, medan Sydjylland och den Fynska ögruppen bedöms mer som blandområden. Enlig Madsens översikt domineras Norra Jylland av *halvklotlekar* som sprids vidare söderut under loppet av 700-talet. Dessa kärl har rundad botten och inåtböjda eller lodräta mynningskanter. I övrigt har det påträffats kärl med flat botten och inåtböjda mynningar, samt ett mindre antal kärl

7 Linaa 2006:180

8 Lüdtke o Schietzel 2001

9 Brorsson 2000:190; Roslund 2001; Brorsson 2010:30

10 Selling 1955

11 Roslund 2001:49

12 Madsen 1991:228ff

med avsatta eller utåtböjda mynningar. Södra Jylland präglas av tidiga varianter av *kuglekar*, d v s gods med rundad buk och botten samt utåtsvängda mynningar. De äldsta mynningarna är enkla, relativt korta och endast lätt utåtböjda. Kärlen uppträder under 800-talet och blir dominerande under 900-talet, som en trolig följd av kulturpåverkan från sachsiskt-frisiskt område. Under slutet av vikingatiden ersätts den av den mer utvecklade *Kugeltopfkeramiken*, bestående av regelmässiga facetterade mynningskanter och hårdare bränning. Halvkuglekar existerar även här och från Hedebyområdet förekommer kärl med korta, avsatta mynningar. De senare dateras till perioden 500–900-tal.

Vidare menar Madsen att keramiktraditionen under äldre vikingatid är mindre känd på Själland och övriga östdanska öar. Från 900-talet träder i alla fall de *flatbottnade* kärlen tydligt fram. Främst karaktäriseras de av *inåtböjda mynningar* med läppformade eller raka mynningskanter. Utåtböjda mynningar uppträder sparsamt under vikingatid, men verkar vara vanliga i stora delar av Danmark under föregående tidsperioder. Bottenkanten på kärlen kan vara både mjuk och skarp. Rikligt förekommande är konkav bottenkant som gör att hela kärlet blir svagt s-format. Dessa kallas kärl av Trelleborgstyp och kan jämföras med Sellings AIV:3a1. På Fyn förekommer även de flatbottnade kärlen tillsammans med de västliga kuglekaren och de jylländska halvkuglekaren. I slutet av vikingatiden, under 1000 och 1100-talet, blir östersjökeramiken nästan helt allenarådande på de danska öarna. På Jylland förekommer den men verkar inte spela någon nämnvärd roll under vikingatid och äldre medeltid. Här fortsätter istället de kugeltopfliknande kärlen med utåtböjda mynningar att dominera.

I Skåne har det gjorts studier av vikingatida keramik, främst på material från de södra delarna. Likt östra Danmark dominerar inhemska hushållskärl av Trelleborgstyp, ett förhållande som troligen sträcker sig tillbaka i vendeltid. Undersökningar i Löddeköpinge visar att cirka 2/3 av de vikingatida kärlen hade inåtböjda mynningar, cirka 1/3 utåtböjda, samt ett mindre antal hade raka mynningar. Enstaka hybrider mellan inhemska former och slaviskt inspirerade kärl förekommer också i form av dekorerade hängkärl, en utformning som även påträffats i Lund.[13] I Lund är inhemska kärlformer i övrigt relativt få, och förekommer i stadens äldsta lager fram till cirka 1050.[14] Undersökningar av vendeltida och vikingatida keramik från Bjärred visar att inåtböjda mynningar dominerar från 700-talet och genom hela 900-talet. Mynningstypen förekommer på kokkärl, miniatyrkärl och hängkärl. Inga direkta skillnader i kärl- eller mynningsformer går att utläsa mellan de olika tidsperioderna, och de inhemska kärlen är därför svårdaterade.[15]

Generellt så introduceras nya kärlformer och tekniker i Danmark och Skåne under slutet av vikingatiden. Östersjökeramiken dyker upp i slutet av 900-talet och *Kugeltopfkärlen* något senare, i början av 1000-talet. Men tittar man mer i detalj på olika områden finner man lokaler där keramikmaterialet visar på kontaktytor med den nordeuropeiska kontinenten långt tidigare. På platser i Skåne som Borrby, Fosie, Gässie, Hagestads mosse, Löddeköpinge Mossby, Trelleborg, Ystad, Valleberga, och Åhus har det påträffats tidigslavisk *Fresendorf* och *Feldbergkeramik,* daterade till slutet av 700-talet och början av 800-talet.[16] Tunnslipsmikroskopering av skärvor från bland annat Löddeköpinge, Trelleborg och Ystad, pekar på att det både finns importerad och

13 Brorsson 2000:196ff

14 Roslund 2001:152

15 Brorsson 2002:80

16 Callmer 1989

lokalt framställd tidigslavisk keramik i Skåne vid denna tid. [17] Även den något senare *Menkendorf-* och Feldbergkeramik från 800-talet har påträffats vid storgårdslokalen i Järrestad.[18] I Trelleborg finns även enstaka *Tatingerkärl,* som placeras i en frisisk kultursfär från sent 700- och 800-talen. Andra fynd med ursprung kring Nordsjön kan nämnas såsom *Badorfkeramik,* hittad i Åhus, samt *Muschelgrus* från Lund och Järrestad. Den senare typen har fått sitt namn efter magringen i kärlen, som består av snäckskal.[19] I Danmark finner man tidiga slaviska kärlformer såsom Menkendorf på Själland och Fyn. Tatingerkeramik finns på Jylland och Bornholm. Muschelgrus och Badorfkeramik har påträffats i södra och sydvästra Jylland.[20]

Sammanfattningsvis domineras Danmark och Skåne av det som benämns inhemsk hushållskeramik, där den vanligaste kärlformen tituleras AIV:3a1 eller kärl av Trelleborgstyp. I Sydskandinavien verkar formspråket i stort vara oförändrat för de inhemska kärlen under stora delar av vendel och vikingatid. Samtidigt finns det skillnader i kontaktytor mellan olika regioner, där lokaler visar på förbindelser med den nordeuropeiska kontinenten. Generellt har jylländskt keramikmaterial en anknytning till områden vid Nordsjön och i Östdanmark och Skåne finner man en tidig kontakt med regioner på andra sidan Östersjön.

Östersjökeramik

Det finns ett flertal arbeten utförda kring östersjökeramik i Sydskandinavien.[21] En av huvudfrågorna i studierna har figurerat kring om keramiken är importerad eller inhemskt producerad. I Sverige behandlade Dagmar Selling frågan i sin avhandling. Mot bakgrund i keramik från södra Östersjöområdet kom hon fram till att typen kallad *AII* har sitt ursprung utanför Sverige, och pekar ut södra Östersjöområdet som ursprungsland. Hon kunde påvisa att i det svenska materialet fanns både importerade östersjökärl och gods framställt i lokala leror. Därmed borde en inhemsk produktion efterhand ha införts i Sverige.[22] Även tidigare arbeten i Lund av Georg Karlin visade på kopplingen mellan östersjökeramiken och slavisk keramik från andra sidan Östersjön. Den äldre forskningen framhävde handelskontakter som förklaring till keramikens uppkomst i Sydskandinavien. I Danmark ifrågasattes handelshypotesen i slutet av 1970-talet och inflyttning av slaver sågs som en mer rimlig förklaring. Ett viktigt argument var slutsatserna att östersjökeramiken i Danmark hade en lokal prägel som skilde sig från de slaviska områdena.[23]

I Mats Roslunds avhandling lyftes en ny bild fram av ursprunget till keramiktraditionen, som en skandinavisk reception av senslavisk teknik och formvärld. Denna tog sig uttryck i stora stilmässiga variationer och regionala skillnader. Östersjökeramiken definieras som *en tradition med rötter i senslavisk keramik, men som tillverkas i Sydskandinavien från tiden omkring år 1000 och framåt. Tekniskt är den uppbyggd på kavalett, försedd med dekor och bränd i öppen härd eller grop. Slaviska keramiker tillverkade dessa kärl i sin nya miljö, men kunskapsöverföringen till egna barn och skandinaviska aktörer utgör den viktigaste*

17 Brorsson 2000:209

18 Brorsson 2003:347ff

19 Jacobsson 1999: 52; Brorsson 2003:349

20 Madsen 1991:224; Brorsson 2010:30ff

21 För hänvisningar till forskningshistorik kring östersjökeramiken i Sydskandinavien, se Roslund 2001; Kempke 2001

22 Selling 1955:229

23 Karlin 1923; Liebgott 1979

delen av processen. Tre kärnområden utmärker sig tidigt med direkt inflytande från slaviska keramiker, nämligen östra Danmark, Gotland och staden Sigtuna.[24] Ett annat viktigt arbete kring slaviskinspirerad keramik är Torsten Kempkes ”Slawische Keramik” i Handbuch zur mittelalterichen Keramik in Nordeuropa.[25] Förutom att tidigare ha skapat definitioner för typindelning av keramiken utifrån form (se vidare Halländskt äldre svartgods), framhäver han här även ornamentiken och framställningstekniken som typologiska och kronologiska element. Oornerade kärl betraktas som äldst, följt av kamstämpeldekorerade kärl och till sist kärl med yttäckande linjedekorer. Tekniskt är handdrejade kärl äldst avlöst av kärl med efterdrejad mynning. Till de yngsta hör kärl som är fullständigt efterdrejade.[26]

Halländskt äldre svartgods

Materialinsamling och terminologi

I studien har cirka 2500 skärvor (drygt 22 kg) genomgåtts från de halländska fyndmagasinen. Inga urval har gjorts utan samtliga kända platser med svartgods ingår i arbetet. Detta innebär främst material från lokalerna som ingår i bebyggelsestudien. Några bebyggelselokaler saknar däremot äldre svartgods, eller innehåller endast enstaka skärvor som inte med säkerhet kan tillfogas kategorin. Dessa platser är Fjärås 504, Getinge 82, Laholm 205, Skrea 210, Skrea 224, Varberg 100, Vinberg 127, Vinberg 128 samt Ölmevalla 104. Utöver fornlämningar med utgrävda gårdslämningar, förekommer även fynd från för- och slutundersökta platser som saknar tydliga bebyggelsestrukturer. Exempel på detta är Eldsberga 119, Getinge 92, Getinge 93, Laholm 108, Snöstorp 96, Tjärby 69, Träslöv 165 och Varberg 133. Förutom byarnas gårdar förekommer svartgods vid urbana orter som Halmstad (Halmstad 87, Halmstad 45), Getakärr (Varberg 60) och Gamla Köpstad i Träslövs socken. Dessutom finns enstaka skärvor från den tidigmedeltida borgen vid Sjönevad (Vessige 90). Keramiken uppträder också i gravläggningar, både i form av östersjökeramik och som kärl i inhemsk vikingatida formtradition. I studien ingår gravkeramik från Abild 203, Eldsberga 50, Fjärås 486, Laholm 38, Okome (SHM 15740), Söndrum 5, Veinge (SHM 20 715) och Vinberg 30.

De största keramikmaterialen finns vid lokalerna Eldsberga 119, Halmstad 45, Laholm 197, Laholm 201, Veinge 326, Träslöv 169 och Tölö 173. Däremot har inte det 13,5 kg stora keramikmaterialet från yngre järnålder vid Slöinge 114 fått någon djupgående studie, i brist på tid och materialets tillgänglighet. Tillsammans med lokalen Tölö 173 är de det överlägset största keramikmaterialen från den senare delen av järnåldern. Någon tidigmedeltida keramik förekommer troligen inte i Slöinge, förutom ett par östersjöliknande skärvor.[27] Likaså har några lokaler tillkommit i ett sent skede av arbetet med avhandlingen, och därför är inte detta material inkluderat. Detta gäller den vikingatida keramiken från Enslöv 344, samt eventuell keramik från Skrea 210, Skrea 224 och ytterligare svartgods från Söndrum 98B samt Eldsberga 145.

Huvudfrågan för avhandlingen rör skillnader och likheter mellan hushållskeramik från olika gårdar och områden i Halland och för att kunna utläsa dessa kontraster krävs ett arbete på en morfologisk mikronivå. I princip finns inga hela kärl bevarade och typologin får därför baseras på detaljerade beskrivningar av mynnings- och bottenformer, samt dekorer. En väl inarbetad terminologi är Torsten Kempkes indelningar

24 Roslund 2001:231ff

25 Kempke 2001

26 Kempke 1984; 2001:213ff

27 Lundqvist 2003:76

Fig. 6:1. Halländska lokaler med äldre svartgodskeramik som ingår i studien.

av kärlmynningar. Kempkes schema med 57 mynningsformer är väl praktiserad både i Skandinavien och Tyskland och har visat sig fungera väl på sydskandinaviskt material. Indelningen i olika mynningsformer är baserad på analyser av kärlets form, mynningens längd, riktning, insida och kant.[28]

Med utgångspunkt i Kempkes terminologi har jag dock valt att basera typindelningen utifrån det halländska materialet. Variationer i den halländska östersjökeramiken visar på särdrag som inte helt följer Kempkes mynningstyper, och kräver därför egna formdefinitioner. Ett antal kärl består exempelvis av oaccentuerade små mynningar, där gränsdragningen mellan ”avsatt” och ”svagt utåtböjd” är hårfin. Liksom Roslunds studie av halländsk östersjökeramik, delas keramiken in i typer eller *formreferenser* utifrån analyser av mynningens typ, kant, längd och insida. Kärlbottnar är indelade utifrån form på kärlets undersida och bottenkant. Även dekorer har delats in i referenser utifrån dekorteknik och dekorelement. Roslunds metod för analysen av keramiken bygger på en ostrukturerad typindelning eng. *”unstructured type-series”*. Enligt detta arbetssätt inleds typologiseringen med en beskrivning av den första skärvan, som benämns typ 1. Nästa skärva jämförs med den och om den är olik, kallas den typ 2 och så vidare tills hela materialet är genomgånget. Materialet kan sedan användas för olika typer av vidarebearbetningar och grupperingar. Roslunds studie av det 54 skärvor stora halländska materialet resulterade i 23 formreferenser för mynningar och bottnar och 12 referenser för dekorer.[29]

Fördelen med den ostrukturerade typindelningen är att metoden är enkel samt att klassifikationen är expanderbar. Materialet är också öppet för olika typer av grupperingar. Nackdelen med förfaringssättet är att materialet i grunden blir oöverskådligt och kräver vidare bearbetningar, särskilt om registreringen är gjord på en mikronivå. Alternativet till metoden skulle vara en strukturerad typserie med en registrering av materialet utifrån fördefinierade hierarkiska grupper, exempelvis med utgångspunkt i kärlens funktion eller kulturellt inspirationsområde. Svårigheter med en färdig struktur är dock att skapa grupper som förblir stabila och representativa för materialet. Det är en stor risk att materialet behöver struktureras om efterhand som

Fig 6:2. Delar av mynningens och bottens former som ingår i analysen.

28 Kempke 1984:34ff; Roslund 2001; Brorsson 2003; Naum 2008

29 Roslund 2001:360ff

Godstyp	Mynning	Botten	Buk	Lock	Antal
Vikingatid (AIV)	44	18	1	2	65
Östersjökeramik	128	4	107		239
Övriga	7				7
Summa	179	22	108	2	311

Fig 6:3. Antal svartgodsskärvor, fördelat på de godstyper som ingår studien.

nya grupper tillkommer. Nya kärlformer riskerar även att hamna i gränszonen mellan grupper, och skiljelinjen mellan dem kan därför bli otydlig.[30]

I min studie har jag ”återanvänt” Roslunds ostrukturerade typserie och samtidigt utvidgat systemet efter Kempkes terminologi, efterhand som nya former och dekorer dykt upp i genomgången av keramikmaterialet. Typserien passar väl in i frågeställningen kring stilvariationer i olika halländska områden och har visat sig vara på en tillräcklig detaljnivå. Däremot är det halländska materialet för litet för att skapa separata formserier för olika orter. De olika godstyperna har dock fått egna formreferensserier, för att separera den inhemska senvikingatida keramiktraditionen från Östersjö- och Kugeltopfkärlen. Målsättningen är att försöka skapa en halländsk keramikprofil, baserad på ett öppet material, som kan användas för tidigare nämnda analyser och frågor i avhandlingen, men även för annan framtida forskning. Typologin ska ses som ett levande system, som förhoppningsvis kan expandera med framtida uppgrävda material. Föreliggande typologi är baserad på ett 320-tal skärvor.

För att en mynnings- eller bottenskärva ska kunna tillföras en formreferens i min studie krävs att följande delar ska vara analyserbara:

- Mynningens huvudform som beskrivs utifrån termerna *inåtböjd, utåtböjd, rak* eller *avsatt*.
- Mynningens längd som benämns *kort* (<1cm), *medel* (1–2 cm) eller *lång* (>2 cm). Längden mäts på kärlets insida från mynningskanten ner till där kärlkroppen böjer ut vid skuldrans början eller, i de få fall hals förekommer, där halsen tar vid.
- Mynningens kant som benämns avrundad, lodrät, skev inåt, skev utåt eller vågrät.
- Mynningens insida som benämns *konvex, kälad eller rak*.
- Bottens form som kan ha egenskapen flat med rundad kant, flat med skarp kant eller inåtvälvd med skarp kant.

Dekorreferenser beskrivs utifrån variationer av de tekniker och redskap som använts. I det halländska materialet har man använt *fingerdragning, pinne* och *flertand*. Dekorelementen består av *raka, sneda eller båginstick*. Linjer och streck kan vara *horisontella, sneda, vertikala* eller ha *vågform*, *arkadform* eller formad som *zick-zack-mönster*. Kombinationer av dessa förekommer.

Ett problem kring den halländska svartgodskeramiken är de olika form- och dekorreferensernas representativitet. Även om svartgods är vanligt förekommande på lokalerna, är det få bevarade skärvor som låter sig avbildas utifrån Kempkes terminologi.

Det insamlade materialet består av 172 mynningar och 23 bottenskärvor, samt 85 bukbitar som brukats för gods- och dekoranalyser. Mängden keramik är inte stor men genom den kvalitativa studien går det ändå att se tendenser i fråga om stilskillnader inom Halland.

Kärl i vikingatida formtradition

Inga specifika studier har gjorts tidigare kring den halländska vikingatida keramiken. Endast

30 Orton & Hughes 1993:82ff

ett fåtal rekonstruerbara mynnings- och bottenskärvor finns att tillgå och kan därför inte ge någon brukbar skildring av gårdarnas produktions- och konsumtionsmönster. Studiematerialet får istället ge en kort inblick i vilken formvärld som förekommer under vikingatiden, som kan ställas mot nya keramiktraditioner under tidig medeltid. En lokal med relativt goda förutsättningar för framtida keramikstudier av material från yngre järnålder är boplatsen vid RAÄ Slöinge114. Här finns 13,5 kilo keramik insamlat, fördelat på tidsperioden från cirka 400 fram till 1000-talet e. Kr.[31]

Formreferenser

Av de 44 mynningar som ingår i studien har 7 mynningsformer registrerats. Bäst företrädd är inåtböjda kärl med avrundad mynningskant, *formreferens 3*. Mynningsformen är påträffad i Abild, Tölö, Vinberg, Skrea, Söndrum och Skummeslövs socken, samt vid Halmstad 45/87 (Övraby). På gravfältet vid Vinberg 30 består keramiken av välbevarade kärl, som visar att formen är av AIV:3a1 eller Trelleborgstyp. I Övraby är mynningsformen påträffad tillsammans med östersjökeramik i grophus som varit i bruk under 900- och 1000-talet. Motsvarande dateringar bör även gälla för fynden från övriga lokaler. Bland östersjökeramiken har mynningarna sina paralleller i formreferens 8, som förekommer i Halland från 1000-talets mitt. Inåtböjda kärl med inåtskevande mynningskant, *formreferens 2,* har påträffats vid Stafsinge 117 och Söndrum 108. I Stafsinge hittades mynningen i ett grophus med dateringar till andra halvan av 900-talet, via ^{14}C-dateringar och fynd av mynt och spännbuckla. Kulturlager i grophuset innehöll även östersjökeramik. Även vid Söndrum 108 är keramiken funnen i ett grophus, med en koldatering till perioden 970–1020. Mynningsformen finns även som östersjökeramik, företrädd främst under 1000-talet.

Utåtböjda mynningar förekommer med kort längd, avrundad mynningskant och

Lokal/formref	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Sum
Abild 203			1								1
Gamla Köpstad	1										1
Halmstad 45/87			2				1	1			4
Kvibille 127										1	1
Skrea 193			1	1							2
Skummeslöv 27									1		1
Skummeslöv 38	1		2				1				4
Slöinge 115										1	1
Stafsinge 117	1	1									2
Söndrum 108	3	1	5					6	1		16
Söndrum 5				1					1		2
Söndrum 98					1				2		3
Tölö 173	5		5	2	2		3		1		18
Veinge 326	1					1		1			3
Vinberg 30			1							1	2
Övraby 86								1			1
Summa:	12	2	17	4	3	1	5	9	6	3	62

Fig 6:4. Senvikingatida formreferenser fördelat på de halländska lokalerna (i antalet mynnings- och bottenskärvor).

31 Lundqvist 2003:76

	Formreferens	Myn	Längd	My kant	My ins	Botten	Bottenkant
	1	rak		avrundad			
	2	inåtböjd		skev inåt			
	3	inåtböjd		avrundad			
	4	utåtböjd	kort	avrundad	konvex		
	5	avsatt	medel	avrundad	konvex		
	6	utåtböjd	medel	avrundad	rak		
	7	rak		vågrät			
	8					flat	rundad
	9					flat	skarp
	10					flat	konkav

Figur 6:5 Halländska formreferenser för vikingatida keramik.

konvex insida. Typen är benämnd *formreferens 4* och är företrädd i Tölö, Skrea och Söndrums socken. Mynningen från Söndrum tillhör det vendel- och vikingatida gravfältet vid Stegelhögen, med dateringar från cirka 650–975 e. Kr. Mynningen från Skrea 193 tillhör ett välbränt gods från troligt 1000-tal som påminner om östersjökeramiken, men formspråket är vikingatida. Mynningarna från Tölö saknar daterande kontexter. Mynningstypen finns även bland östersjökärlen från framför allt 1000-talet. Från Veinge 326 finns en mynning med *formreferens 6*, en utåtböjd medellång mynning med avrundad mynningskant och rak insida. Fyndet saknar en tidsbestämmande kontext. Mynningsformen förekommer även bland östersjökeramiken, hittad i grophus från tidigt 1000-tal.

En kärlform som saknas under tidig medel-

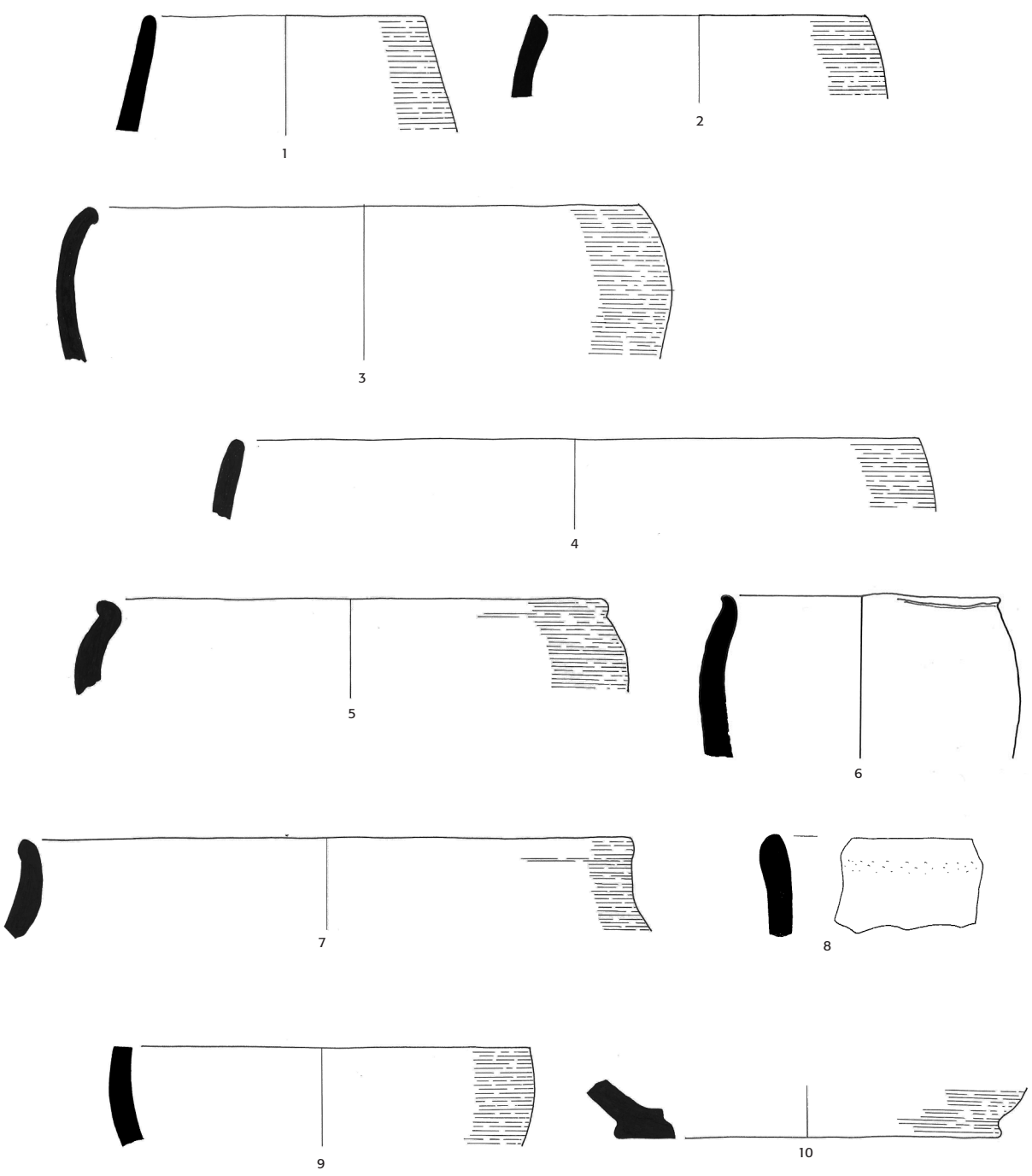

Fig 6.6. Exempel på kärl i vikingatida formtradition. FR=Formreferens. Skala 1:2. Teckningar Annika Jeppsson samt efter Roslund 2001:166, fig. 80.

1) FR 1, Stafsinge 117B
2) FR 2, Stafsinge 117B
3) FR 3, Tölö 173A
4) FR 3, Skrea 193
5) FR 4, Skrea 193
6) FR 4, Tölö 173A
7) FR 5, Söndrum 98B
8) FR 6, Veinge 326
9) FR 7, Halmstad 87
10) FR 10, Söndrum 98B

tid i Halland är de med raka väggar och raka mynningar. I Halland förekommer de i två varianter bland de vikingatida kärlen. *Formreferens 1* består av raka mynningar med avrundad mynningskant. Typen är företrädd i Tölö, Skummeslöv, Stafsinge, Söndrums, Veinge socken samt vid Gamla Köpstad söder om Varberg. Vid Veinge 326, Stafsinge 117 och Söndrum 108 hittades keramiken i byggnader daterade till vikingatidens sista århundrade. Övriga mynningar från saknar daterande kontexter. Raka mynningar förekommer även med vågrät mynningskant, *formreferens 7.* Mynningsformen finns representerad i Tölö, Skummeslöv, Söndrum och Halmstad 45/87.

En sista vikingatida mynningsform är *formreferens 5*, avsatta medellånga mynningar med avrundad mynningskant och konvex insida. Typen är företrädd i Tölö och Söndrum socken, Vid Söndrum 98B påträffats keramiken i ett av de trelleborgsliknande husen. Stilmässigt motsvaras mynningsformen av formreferens 13 bland östersjökeramiken, som tillhör en av de tidigaste formerna.

I Halland finns även några vikingatida kärlbottnar bevarade. *Formreferens 8* består av flat botten med rundad bottenkant. Formen är företrädd i Veinge och Söndrums socken samt vid Halmstad 45/87. I Söndrum är den påträffad i ett grophus från lokalen Söndrum 108, daterat till 900-talet. Flata bottnar med skarp bottenkant, *formreferens 9*, är företrädd i Tölö, Söndrum och Skummeslövs socken. I Söndrum är den påträffad både vid bebyggelselokalerna Söndrum 98 och 108 och det intilliggande gravfält, Söndrum 5. Slutligen förekommer även *formreferens 10*, där bottenkanten utgör en karaktäristisk avsats mot den flata botten, här benämnd som konvex bottenkant. Denna form har påträffats vid gravfältet Vinberg 30 och vid boplatserna Kvibille 127, Slöinge 115 och Söndrum 98B. Bottenformerna som förekommer i Halland dateras allmänt till vikingatid och har inte påträffats i några tydliga kontexter från tidig medeltid.

När det gäller vikingatida särformer finns endast ett fåtal företrädda från södra Halland. Ett hängkärl har hittats i ett grophus från Köpinge vid lokalen Laholm 108. Miniatyrkärl och lock har hittats i Söndrum socken i Trottaberg vid lokalen Söndrum 108. Miniatyrkärlen påträffades i ett grophus daterat till sent 900-tal, möjligen tidigt 1000-tal. Endast kärlets nedre del är bevarad och det går därmed inte att avgöra keramikens mynningsform, eller om det varit försett med vulster, likt de som påträffats i Skåne.[32]

Östersjökeramik

I det halländska materialet har 27 mynningsformer och 3 bottenformer registrerats utifrån 132 skärvor. Inga tidigslaviska kärl förekommer och formspråket tillhör den sydskandinaviska keramiktradition som startar i slutet av 900-talet. Formreferenserna presenteras kort utifrån de typer som är vanligast förekommande i Hallands olika områden och i ordningen inåtböjda, utåtböjda och därefter avsatta mynningar. Slutligen redogörs även för bottenformernas referenser.

Form- och dekorreferenser

Inåtböjda mynningar

Till de största grupperna tillhör *formreferens 3*, d v s inåtböjda mynningar med inåtskevande mynningskant, försedd med en utåtbuktande läpp. Tjockleken på godset varierar mellan 7–8 mm. Dekorer vid mynningen består av sneda instick med pinne, parallella linjer, vågband eller arkadlinjer. Kärlen är tillverkade med hjälp av en kavalett, vilket tydligt märks på ett gravkärl från Eldsberga. På denna finns en centralt placerad ihålning bevarad på kärlbottens undersida, som visar hur kärlet var fäst på kavalettskivan under

32 Brorsson 2000:196

	Formreferens	Mynning	Längd	Mynning kant	Mynning insida
	1	UTÅTBÖJD	MEDEL	AVRUNDAD	KONVEX
	2	UTÅTBÖJD	MEDEL	SKEV INÅT	KONVEX
	3	INÅTBÖJD		SKEV INÅT	
	4	INÅTBÖJD		SKEV INÅT	
	5	AVSATT	KORT	VÅGRÄT	RAK
	6	UTÅTBÖJD	MEDEL	SKEV UTÅT	KONVEX
	7	UTÅTBÖJD	MEDEL	SKEV UTÅT	RAK
	8	INÅTBÖJD		AVRUNDAD	
	9	UTÅTBÖJD	LÅNG	SKEV UTÅT	KONVEX
	10	AVSATT	KORT	SKEV INÅT	RAK
	11	UTÅTBÖJD	KORT	AVRUNDAD	KONVEX
	12	UTÅTBÖJD	MEDEL	AVRUNDAD	KÄLAD
	13	AVSATT	MEDEL	AVRUNDAD	KONVEX
	14	AVSATT	MEDEL	VÅGRÄT	RAK
	15	UTÅTBÖJD	MEDEL	AVRUNDAD	RAK
	17	AVSATT	MEDEL	SKEV INÅT	RAK

	Formreferens	Botten	Bottenkant
	16	inåtvälvd	skarp
	26	flat	rundad
	27	flat	skarp

Fig 6:7. Halländska form- och dekor referenser för östersjökeramik.

	Formreferens	Mynning	Längd	Mynning kant	Mynning insida
	18	UTÅTBÖJD	KORT	SKEV UTÅT	KÄLAD
	19	UTÅTBÖJD	KORT	SKEV UTÅT	RAK
	20	AVSATT	KORT	VÅGRÄT	KÄLAD
	21	UTÅTBÖJD	LÅNG	VÅGRÄT	KONVEX
	22	AVSATT	KORT	SKEV INÅT	KONVEX
	23	UTÅTBÖJD	KORT	SKEV UTÅT	KONVEX
	24	AVSATT	KORT	AVRUNDAD	KONVEX
	25	AVSATT	KORT	AVRUNDAD	KÄLAD
	28	UTÅTBÖJD	KORT	AVRUNDAD	KÄLAD
	29	UTÅTBÖJD	LÅNG	AVRUNDAD	KONVEX
	30	UTÅTBÖJD	MEDEL	SKEV UTÅT	KÄLAD

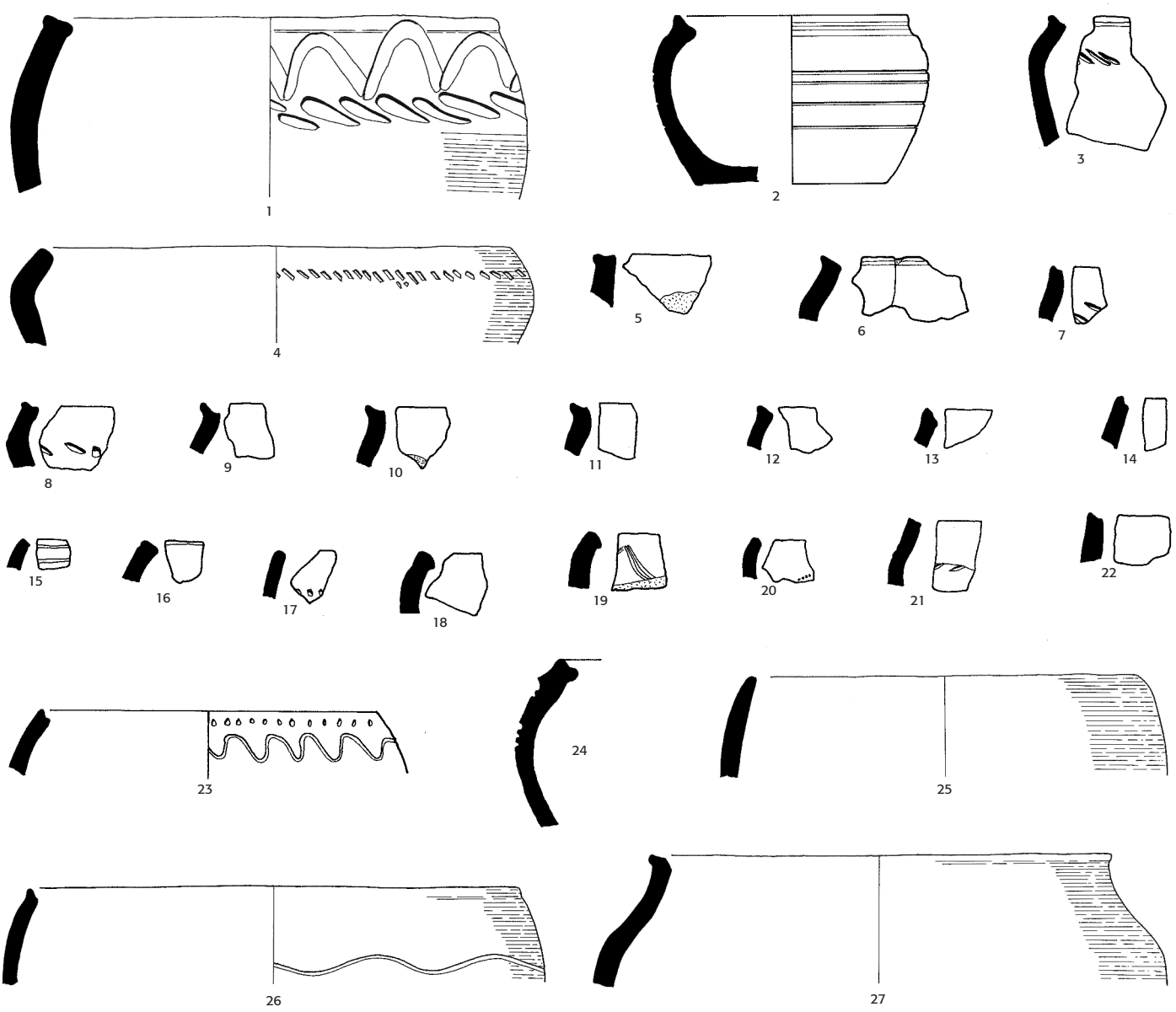
Dekor-referens	Ornering	Fris-följd
1	Våglinje/linje	En
2	Horisontella linjer	Linjer
3	Instick med pinne/våglinje	Flera
4	Linje/instick med pinne	En
5	Sneda instick med flertand/vågband x 2	Flera
6	Linje/instick med flertand	En
7	Vågband	Enkel
8	Sneda instick med pinne	Enkel
9	Sneda instick med pinne/linjer	En
10	Sneda instick med flertand	Enkel
11	Våglinje	Enkel
12	Våglinje x 2	Flera
13	Instick med pinne/arkadlinje	Flera
14	Zickzacklinje/vertikala streck	Flera
15	linjer/sneda instick med flertand	Flera
16	Zickzacklinje/linjer/båginstick	Flera
17	Vågband/linjer	En
18	Vågband/instick med pinne	Flera
19	Snedställda linjer	En
20	Snedställda linjer/horisontella linjer	En
21	Zickzackband	Flera
22	Arkadlinje	Enkel

Lokal/Formreferens	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	Sum
Eldsberga 119		1	6	3													1			1	1	1									14
Eldsberga 121				1																											1
Eldsberga 50			1																												1
Fjärås 486																													1		1
Gamla Köpstad	1			1				2																						1	5
Getinge 92	1					1																									2
Grimeton 139	1																														1
Halmstad 45/87		1	1		1	2		1						2									2				1		1		12
Laholm 164																	1	3	1												5
Laholm 196			2								1				1	1	2														7
Laholm 197				2		1		3		1	1		1	1																1	11
Laholm 201	1	1	2	3	2	3	1	1	1						1																16
Landa 35	1																														1
Okome																									1						1
Sibbarp 84											1													1							2
Skummeslöv 27	1													1																	2
Stafsinge 116											1																				1
Stafsinge 117														2										1	1			1			5
Söndrum 98				1		1	1							1																1	5
Träslöv 158				1				1															1								3
Träslöv 169								1																2	7	1					11
Tvååker 88																								1	2						3
Tölö 173				1				2			2								1					2			1				9
Varberg 60	1													1										1							3
Varberg 133																							1	1							2
Veinge (grav)			1																												1
Veinge 326			1		1	1													1	1								1			6
Vessige 90																								1							1
summa:	7	3	14	13	4	9	2	11	1	1	5	1	1	8	2	1	4	3	3	2	1	1	4	10	11	1	2	2	2	3	132

Ovan: Figur 6:8. Östersjökeramikens formreferenser fördelat på de halländska lokalerna (i antalet mynnings- och bottenskärvor).

Lokal/dekorreferens	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	Sum
Eldsberga 119	1	10						5				1											17
Eldsberga 121		1									1												2
Eldsberga 50							1																1
Fjärås 486																1							1
Gamla Köpstad		2									1												3
Getinge 92	2	1					1		1														5
Grimeton 139		1																					1
Halmstad 45/87		6	1				1			2	2	1											13
Lagaholm	1																						1
Laholm 164	1	7									1	1											10
Laholm 196	2	9	1				1	1	1		1	1								1	1		19
Laholm 197		5			1	1	5		1	2							1						16
Laholm 201		9	1	1				2										1					14
Landa 35		1									2												3
Okome										1													1
Skrea 193									1														1
Skummeslöv 27	1										1												2
Snöstorp		1									1												2
Stafsinge 116		6																					6
Stafsinge 117	1	5								1	2				1					1			11
Söndrum 98		2						1	1					1								1	6
Tjärby 69																					1		1
Träslöv 158	2										3												5
Träslöv 169											9												9
Tvååker 88											2												2
Tölö 173	2	2																					4
Varberg 133											2												2
Veinge (grav)		1																					1
Veinge 326	1	1						2			1		1										6
Vessige 90	1																						1
summa:	15	70	3	1	1	1	9	11	5	6	29	4	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	166

Figur 6:9. Östersjökeramikens dekorreferenser fördelat på de halländska lokalerna (i antalet buk-, hals- och mynningsskärvor).

Figur 6:10. Exempel på inåtböjda mynningar. FR=Formreferens, DR=Dekorreferens. Skala 1:2. Teckningar: Annika Jeppsson samt efter Roslund 2001:446–447 katalogbild 43–44.

1) FR 3/DR 13, Veinge 326
2) FR 3/DR 2, Veinge sn
3) FR 3/DR 8, Laholm 196
4) FR 4/DR 8, Söndrum 98B
5) FR 3, Eldsberga 119
6) FR 3, Laholm 196
7) FR 4/DR 8, Eldsberga 119
8) FR 3/DR 8, Eldsberga 119
9)-11) FR 3, Eldsberga 119
12) FR 3, Laholm 201
13) FR 3/DR 2, Laholm 201
14) FR 4, Eldsberga 119
15) FR 4/DR 8, Eldsberga 19
16) FR 4/DR 2, Laholm 201
17) FR 8/DR 4, Laholm 201
18) FR 8/DR 2, Laholm 197
19) FR 8/DR 7, Laholm 197
20) FR 8/DR 10, Laholm 197
21) FR 4/DR 8, Laholm 197
22) FR 4, Eldsberga 119
23) FR 4/DR 3, Laholm 201
24) FR 3/DR 7 Eldsberga 50
25) FR 8, Träslöv 158
26) FR 3/DR 11, Träslöv 158
27) FR 3, Halmstad 45. Skala 1:2.

drejningen. Mynningstypen förekommer endast i Hallands södra delar i Laholms Lfs, Veinge- och Eldsberga socken samt vid Halmstad 45 (Övraby). Där har den påträffats i bebyggelsemiljöer bestående av hustyper 2, 5 eller 17, d v s trelleborgsliknande salshus eller grophus. Detta ger en fingervisning om att kärlformen varit i bruk under tidigt 1000-tal, med några få dateringar fram i 1100-tal. Keramiken från Laholm 201 påträffades exempelvis i ett trelleborgsliknande hus daterat till perioden 980–1050. HM 28610:114 från Veinge 326 hittades i ett grophus, daterat till perioden 1000–1150.

Inåtböjda mynningar med inåtskevande mynningskant men utan läpp, *formreferens 4,* förekommer både i södra och norra Halland och

har påträffats i Laholms Lfs, Eldsberga, Söndrum, Träslövs samt Tölö socken. Dekorer på mynningarna från södra Halland består av parallella linjer, sneda instick med pinne samt instick med pinne och våglinje. Mynningar från norra Halland saknar dekor förutom 25489:16 från Träslöv, försedd med en våglinje. Tjockleken på kärlen är vanligen mellan 6–7 mm. Tidsbestämningar av grophus och stolpburna byggnader från Laholm 197, Laholm 201 och Söndrum 98 pekar på att kärlformen varit i bruk under framför allt 1000-talet men även under 1100-talets första hälft.

Kärl med formreferens 3 med ovan nämnda dekorreferenser 2, 7, 8 och 13 har sina utomhalländska motstycken i Skåne eller östra Danmark. I Skåne är kärlformen vanlig under perioden 1000–1150 och har påträffats på en rad medeltida bytomter. Några av mynningarna från Halmstad och Veinge, kan jämföras med lundensiskt material som dominerar under 1000-talets första hälft. Mynningar med formreferens 4 och dekorreferenser 2,3 och 8 har också sina motstycken söderut, där de exempelvis är vanliga i Skåne under perioden 1000–1150.[33] Inåtböjda mynningar förekommer även i områden norr om Halland. Motsvarigheter till formreferens 3 återfinns i det medeltida Skara, med att antal mynningar med inåtskevande mynningskant och utåtbuktande läpp. Dessa är, likt de skånska och sydhalländska, varierade i dekor såsom våglinjer, raka linjer och sneda instick med pinne. Enstaka likartade mynningar finns även på den västgötska landsbygden.[34] Inåtböjda mynningar med enkel våglinjedekor uppträder även i Kungahälla och Gamla Lödöse. Dessa är försedda med avrundad eller inåtskevande mynningskant, men saknar utåtbuktande läpp.[35]

Inåtböjda mynningar med avrundad mynningskant finns även i Halland, benämnda *formreferens 8*. Mynningsformen har hittats vid Gamla Köpstad, Halmstad 45/87, Laholms 197, 201 samt i Träslöv 158, 169 och Tölö 173. Skärvorna från Laholm är dekorerade med vågband, raka linjer, instick med pinne eller med sneda instick med flertand. Vid Halmstad 45, Träslöv 169 och Tölö 173 är mynningarna odekorerade. Keramiken från Gamla Köpstad har horisontella linjer vid mynningen och vid Träslöv 158 är mynningen försedd med en våglinje vid mynningskanten. Dateringsmässigt är mynningstypen svårbestämbar och verkar förekomma under äldre medeltid, från 1000-talets andra hälft ända fram i 1200-tal.

Utåtböjda mynningar

Bland gruppen utåtböjda mynningar återfinns nio formreferenser i Hallands södra delar och ytterligare fem med spridning även i landskapets norra del. Vanliga former är korta och medellånga mynningar med utåtskevande mynningskant, formreferens 6, 7, 18, 19, 23, 30. Dessa figurerar endast undantagsvis i norra Halland. Den största gruppen, *formreferens 6*, består av medellånga mynningar med utåtskevande mynningskant och konvex insida. Keramiken har hittats i halländska bebyggelsemiljöer daterade till perioden 950–1050 och 1050–1150. Mynningsformen finns i Laholms Lfs, Getinge sn, Veinge sn, Söndrum sn samt vid Halmstad 87 (Övraby). Tjockleken på mynningarna varierar mellan 6–8,5 mm. Dekoren på kärlen är sparsmakad med enstaka parallella linjer. Några skärvor visar på gods av hög kvalitet, exempelvis de från Getinge 92 och Veinge 326. Veingekeramiken har en direkt parallell i östersjöskärvor från Lund, daterade till 1000-talets första hälft.[36]

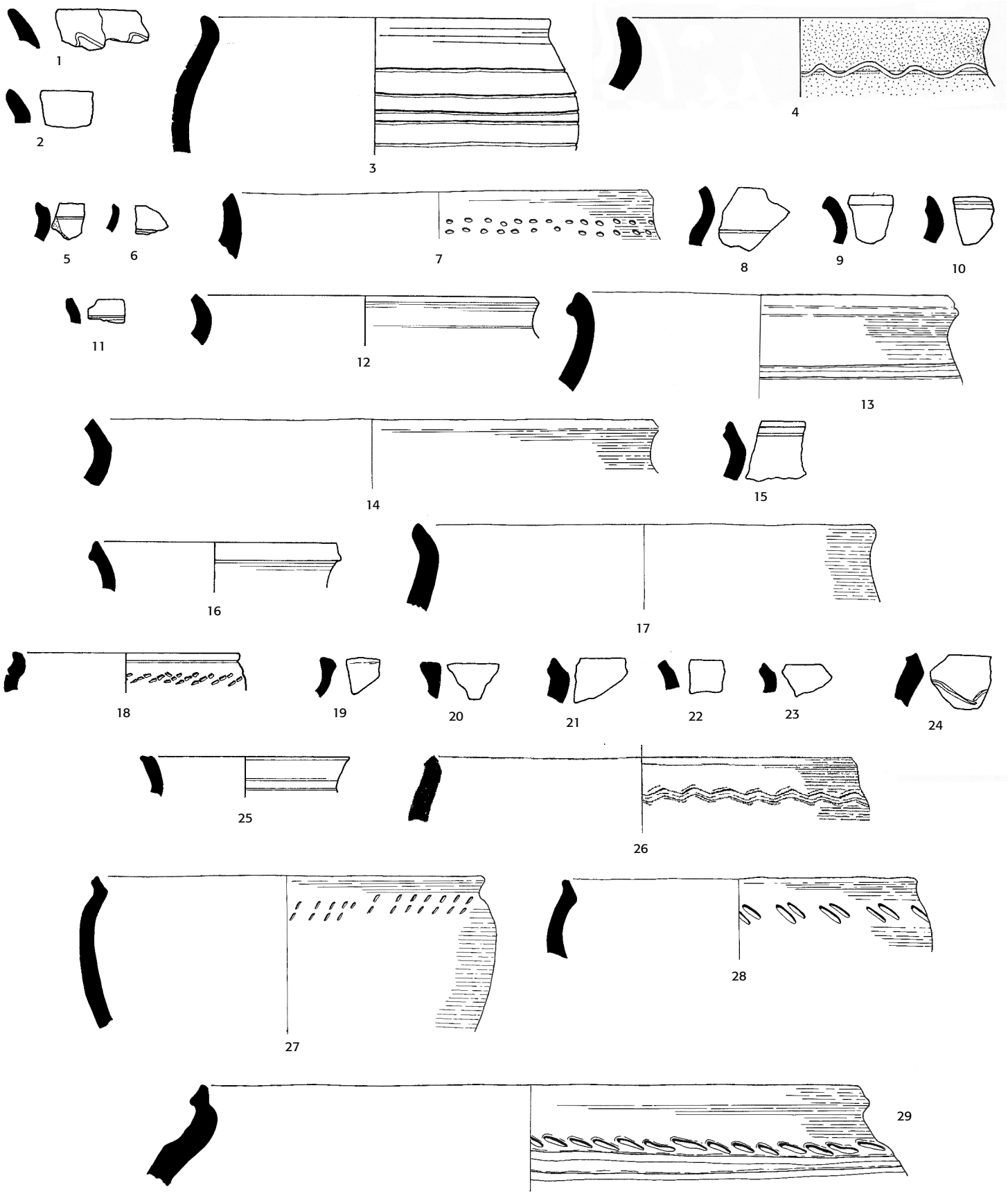
Bland mynningar med utåtskevande

33 Brorsson 2011:58; Roslund 2001:344

34 Roslund 2001:455ff

35 Carlsson 1988:56; Roslund 2001:454ff

36 Formreferens Lu 24, Roslund 2001

Figur 6:11. Exempel på utåtböjda mynningar. FR=Formreferens, DR=Dekorreferens. Skala 1:2. Teckningar: Annika Jeppsson samt efter Roslund 2001:446–447 katalogbild 43–44. och Westergaard 2016.

1) FR 1/DR 11, Getinge 92
2) FR 1, Laholm 201
3) FR 1/DR 2, Grimeton 139
4) FR 1/DR 1, Skummeslöv 27
5) FR 2/DR 2, Eldsberga 119
6) FR 2/DR 2, Laholm 201
7) FR 6/DR 10 Halmstad 87
8) FR 6/DR 2, Laholm 201
9) FR 6, Laholm 201
10) FR 6, Laholm 201
11) FR 6/DR 2, Laholm 197
12) FR 6/DR 2, Getinge 92
13) FR 6/DR 2, Veinge 326
14) FR 7, Söndrum 98A
15) FR 7, Laholm 201
16) FR 9, Laholm 201
17) FR 11, Tölö 173
18) FR 11/DR 10, Laholm 197
19) FR 15, Laholm 201
20) FR 15, Laholm 196
21) FR 18, Laholm 164
22) FR 18, Laholm 164
23) FR 18, Laholm 164
24) FR 19/DR 11, Laholm 164
25) FR 21/DR 2, Eldsberga 119
26) FR 23/DR 11, Varberg 133
27) FR 28/DR 10, Stafsinge 117B
28) FR 28/DR 8, Veinge 326
29) FR 30/DR 9, Söndrum 98B

mynningskant, märks även sällsynta former varav några skärvor av hög godskvalitet. Ett exempel är *formreferens 18*, korta mynningar med utåtskevande mynningskant och kälad insida, som finns vid lokalen Laholm 164. Bebyggelsen är daterad till perioden 1050–1150 samt 1150–1250 vilket är enda fingervisning kring datering. Likartat gods finns i Lund, där det daterats till sent 1000-tal och 1100-tal.[37] Ovanlig för Halland är också *formreferens 9*, en lång mynning med utåtskevande mynningskant och konvex insida. Skärvan är ensam i sitt slag och har hittats vid lokalen Laholm 201. Mynningsformen finns företrädd i Lund, främst från 1000- och 1100-talet, samt på den skånska landsbygden.[38] Fler mynningar med anknytning till Lund och samma tidsperiod är en högkvalitativ skärva från Söndrum 98 med *formreferens 30*. Mynningen är medellång med utåtskevande mynningskant och kälad insida. Dekoren består av parallella linjer och sneda instick med pinne.

Vidare ska nämnas *formreferens 23,* utåtböjda korta mynningar med utåtskevande mynningskant och konvex insida. Mynningsformen har påträffats i vid Halmstad 45 samt Träslövs socken. Skärvan från Träslöv 158 är ett tunt välbränt gods, dekorerad med linje och en våglinje på bukens övre halva. Karaktären på gods och mynningens utformning pekar på analogier norrut, mot den medeltida staden Kungahälla. Skärvan faller väl in i stadens keramikprofil med hårdbrända kärl med korta, avsatta eller lätt utåtböjda mynningar, sparsamt dekorerade med våglinjer på bukens övre halva eller strax under mynningen (se vidare formreferens 24 och 25). Likartat gods har även påträffats vid lokalen Landa 35. I Lund är mynningsformen mycket ovanlig, och är företrädd i ringa skala på den skånska landsbygden, dock med andra dekorer.[39] I Gamla Lödöse och Skara verkar inte kärl med denna mynningsform ingå i servisen.

Liknande analogiförhållande gäller för utåtböjda korta mynningar med avrundad mynningskant och konvex insida, *formreferens 11*. Mynningsformen är företrädd vid Gamla Köpstad, Sibbarp och Tölö socken i norr, Stafsinge socken i mellersta Halland samt enstaka från Laholms Lfs i söder. Mynningen från Laholm 197 är dekorerad med sneda instick med flertand medan de från norra Halland är odekorerade. Mynningen från Stafsinge 116 är försedd med horisontella linjer. Dateringen av mynningstypen är osäker. Skärvan från Laholm 197 är hittad i ett grophus och bör vara från 1000-talet, eller möjligen tidigt 1100-tal. Utanför Halland finns få analogier söderut. En skärva finns från 1000-talets Lund och enstaka mynningar förekommer på den skånska landsbygden.[40] Mynningsformen är bättre företrädd i Kungahälla, dekorerade med en våglinje strax under mynningen. Exempel finns även från Skara, med liknande dekor av våglinje och linjer vid mynningen. I Skara är keramiken hittad i miljöer främst från perioden 1150–1250, men även perioden 1050–1150.

En mynningsform som verkar vara ganska allmän i Sydskandinavien är *formreferens 1*, utåtböjda medellånga mynningar med avrundad mynningskant och konvex insida. Formen är företrädd både i Hallands norra och södra delar och hittade i Gamla Köpstad, Landa socken, Varberg, Grimeton socken, Getinge socken, Laholms Lfs och Skummeslövs socken. I Getinge och Skummeslöv består kärlens dekorer av våglinjer och linjer, men är i övrigt sparsamt dekorerade. Utanför Halland är mynningsformen bland annat företrädd i Lund under 1000- och 1100-talet, på den skånska landsbygden, i

37 Roslund; 2001:344

38 Ibid 335ff

39 Ibid 345, 439

40 Ibid 437

Skara från perioden 1050–1150 samt 1150–1250, i Gamla Lödöse från perioden 1100–1300-tal.[41] Från Skåne, Skara och Gamla Lödöse förekommer även långa mynningar med avrundad mynningskant och konvex insida. I Halland är den påträffad i Fjärås socken samt i Vessinge by i Veinge socken, benämnd *formreferens 29*. Kärlet från Fjärås är påträffat i en brandgrav och är av låg, grov godskvalitet. Den ojämna dekoren av zig-zag-mönster, båginstick och linjer vittnar om att arbetet gjorts utan kavalett.[42] Möjligen är detta ett tidigt östersjögods, en övergångsform från den vikingatida traditionen. Mynningen från Vessinge är hittad i ett grophus och är dekorerad med horisontella linjer och sneda instick med pinne.

I Hallands södra delar förekommer fler varianter av utåtböjda mynningar med avrundad mynningskant. *Formreferens 28* består av korta mynningar med kälad insida. Dekoren utgörs av sneda instick med pinne eller instick med flertand. I Stafsinge och Veinge har de hittats i grophus daterade till perioden 1050–1150, respektive 950–1100. Mynningsformen är vanligt förekommande på den skånska landsbygden där den exempelvis hittats i Säby utanför Landskrona, daterad till perioden 1050–1200. I Lund är den sparsamt företrädd under 1000-talet och 1100-talet.[43] Ovanlig är *formreferens 12*, en medellång mynning med kälad insida. Den är företrädd vid Laholm 196, hittad i bebyggelselämningar daterade till perioden 1150–1250. I Lund har mynningsformen hittats i miljöer daterade till perioden 1150–1250, men finns även på den skånska landsbygden. I Skara återfinns enstaka skärvor från perioden 1050–1150.[44] Sällsynt är även *formreferens 21,* långa mynningar med vågrät mynningskant och konvex insida. Typen förekommer i Eldsberga socken, och är dekorerad med parallella linjer vid mynningen. I Lund är formen också ovanlig och är hittad i 1200-talsmiljö.[45] Mynningsformen verkar inte förekomma på den skånska landsbygden, i Gamla Lödöse eller Skara. I Laholms landsförsamling finns även *formreferens 15*, medellånga mynningar med avrundad mynningskant och rak insida. Keramiken saknar dekor och har påträffats i bebyggelsemiljöer bestående av trelleborgsliknande hus och grophus, daterade till perioden 980–1050. Mynningsformen är företrädd i Lund, daterad till 1000-talets slut och 1100-talet, samt på den skånska landsbygden. I Skara är den representerad i bebyggelsefaser från perioden 1050–1150, samt 1150–1250.[46]

Utåtböjda mynningar med inåtskevande mynningskant, *formreferens 2*, har hittills endast lokaliserats i södra Halland, nämligen i Laholms Lfs, Eldsberga socken samt vid Halmstad 87. Mynningarna är medellånga och försedda med konvex insida. Dekoren består av parallella linjer eller sneda instick med flertand. Från de tidigmedeltida lokalerna finns inga närmre sammanhang kring dateringar. Analogier till mynningsformen ska sökas på den skånska landsbygden. Här är den där rikt företrädd och definierad som en sen östersjötyp.[47]

Avsatta mynningar

När det gäller avsatta mynningar återfinns lejonparten av formreferenserna i Hallands södra delar. Bäst företrädd är *formreferens 14* bestående av medellånga mynningar med vågrät mynnings-

41 Carlsson 1982b:56f; Roslund 2001:335ff

42 Selling 1955; Roslund 2001:167

43 Brorsson 1999:45; Roslund 2001, formreferens LU 104

44 Roslund 2001:335, 351,375

45 Ibid 335f

46 Ibid 344,347, 355, 375

47 Ibid 157

kant och rak insida. Mynningsformen har påträffats i Skummeslövs, Söndrums och Stafsinge socken samt i Laholms Lfs och Halmstad 87. Dekorerna består av instick med pinne, våglinjer och parallella linjer. En odekorerad skärva från Varberg 60 har även registrerats. Utifrån de bebyggda miljöerna i Halmstad och Laholm, verkar kärlen varit i bruk under perioden 1050–1150. Vid Stafsinge 117 har mynningsformen påträffats tillsammans med vikingatida keramik, i grophus daterade till 900-tal. Godskvalitet och tjocklek talar för att dessa mynningar är östersjökeramik, men formspråket förekommer även bland vikingatida kärl. En mer tydlig hybridform har hittats vid Söndrum 98, dekorerad med zick-zack-linje och vertikala streck. Mynningen är formad utifrån vikingatida traditioner, men är dekorerad och tillverkad på kavalett.[48] Tidiga dateringar gäller även för *formreferens 5,* korta mynningar med vågrät mynningskant och rak insida. Vid Laholm 201 är de påträffade i ett trelleborgsliknande hus, daterat till perioden 980–1030. Vid Halmstad 87 och Veinge 326 är mynningsformen påträffad i senvikingatida grophus, tillsammans med kärl i vikingatida formtradition. Utanför Halland är formreferens 5 och 14 är företrädd i 1000-talets Lund. Den senare förekommer även på den skånska landsbygden och i Skara.[49] Några få korta avsatta mynningar med vågrät mynningskant och kälad insida, *formreferens 20*, förekommer i Veinge och Eldsberga socken. På mynningen från Eldsberga är formen tydligt accentuerad och på skuldran består dekoren av dubbla våglinjer. I svenska regioner runt Halland är mynningsformen inte företrädd, varken i Skåne eller i Västergötland.

I området kring Laholm och Eldsberga förekommer även avsatta mynningar med inåtskevande mynningskant. *Formreferens 17* består av medellånga mynningar med inåtskevande mynningskant och rak insida. Dekoren består av sneda instick med pinne, vågband eller dubbla våglinjer. Mertalet keramikskärvor saknar daterande kontexter, förutom en mynning från Laholm 196 som hittats i en byggnadslämning daterad till perioden 1150–1250. Söder om Halland finns den på skånska landsbygden och i Lund under framför allt 1000-talets slut och 1100-talet, men förekommer även i yngre skeden. I Skara är den företrädd med enstaka kärl under perioden 1150–1250.[50] *Formreferens 10* består av en medellång mynning med inåtskevande mynningskant och rak insida. Dekorelement utgörs av sneda instick med snedtand och vågband. Mynningen har hittats vid Laholm 197 i bebyggelse daterad till 1000-talet. I svenska regioner runt Halland är mynningsformen inte företrädd, varken i Skåne eller i Västergötland. Slutligen finns det en kort avsatt mynning med inåtskevande mynningskant och konvex insida, *formreferens 22*. Skärvan är påträffad i Eldsberga och är dekorerad med parallella linjer. Analogier till mynningsformen återfinns i Lund från 1000- och 1100-talet.[51]

Bland övriga avsatta mynningar från södra Halland ska nämnas *formreferens 13*, en medellång mynning med avrundad mynningskant och konvex insida. Dekoren består av sneda instick med pinne och parallella linjer. Mynningen är påträffad i en trelleborgsliknande byggnad från Laholm 197, daterad till perioden 950–1050. En likartad skärva finns från Lund, tillhörande 1000-talets första hälft.[52]

Ser man till avsatta mynningar i norra Halland är *formreferens 25* dominerande, bestående av avsatta, korta mynningar med avrundad

48 HM 28769:7

49 Roslund 2001:344ff

50 Ibid 344, 355, 375

51 Ibid formreferens LU 56

52 Ibid formreferens LU 101

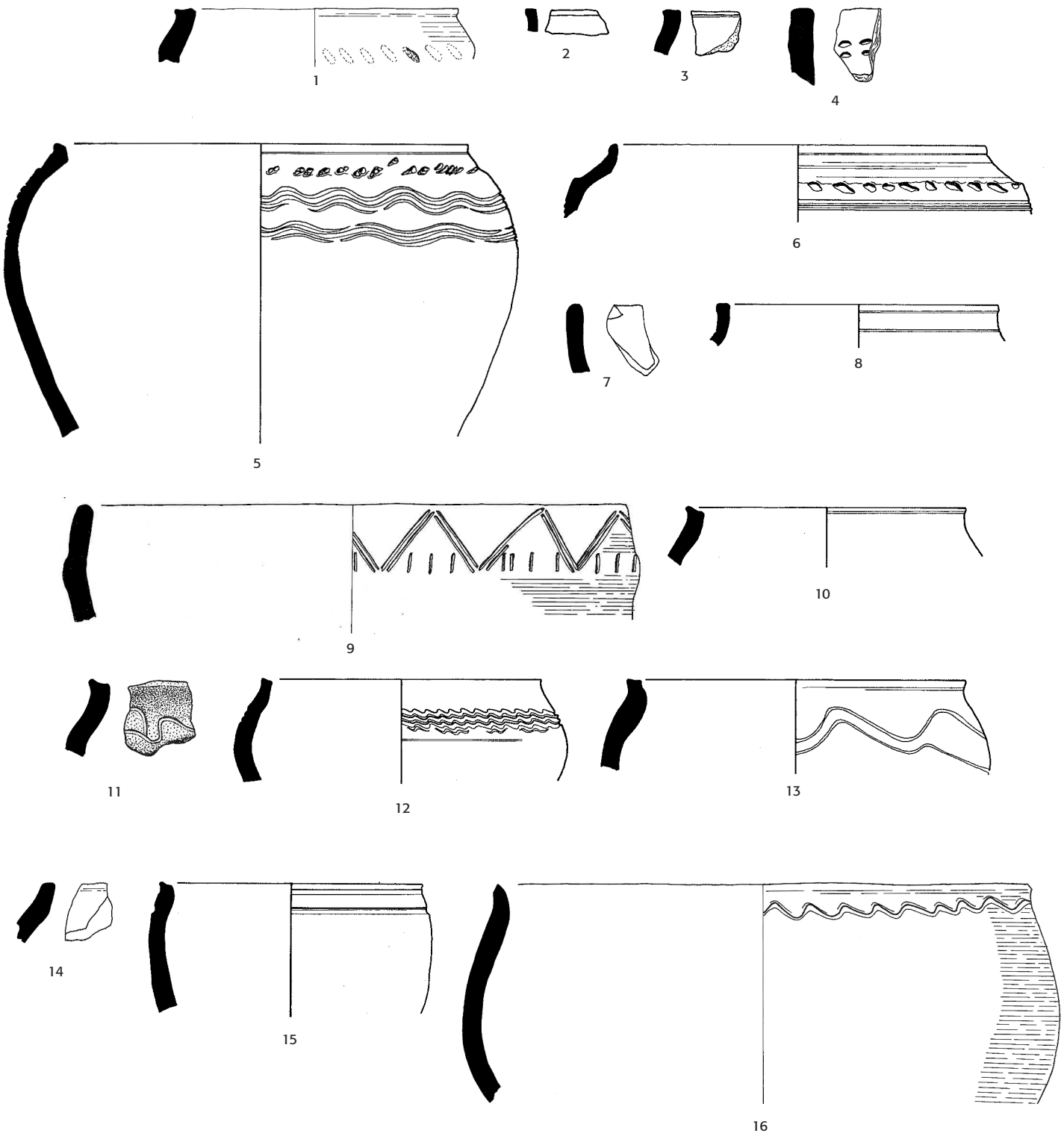
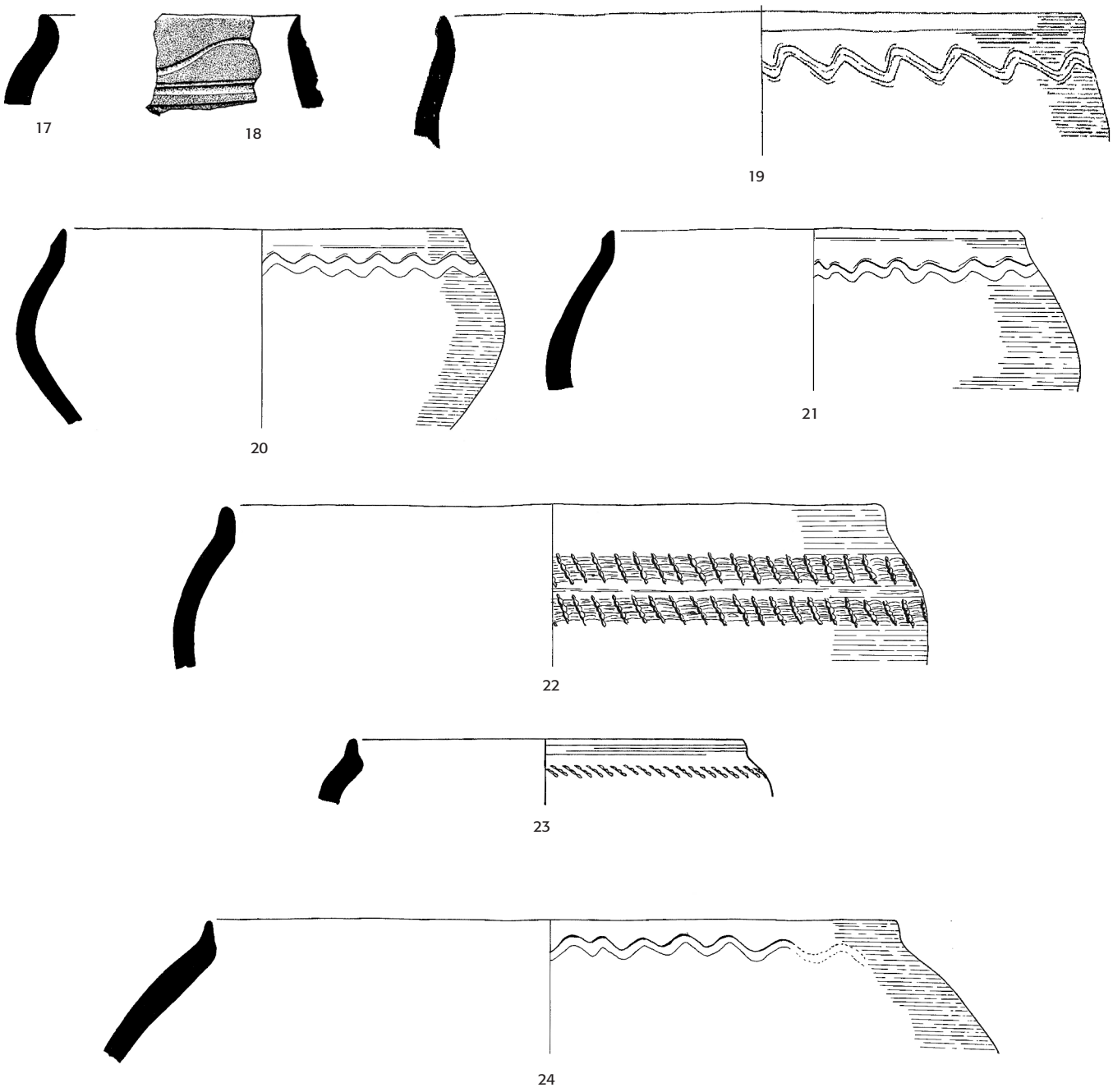

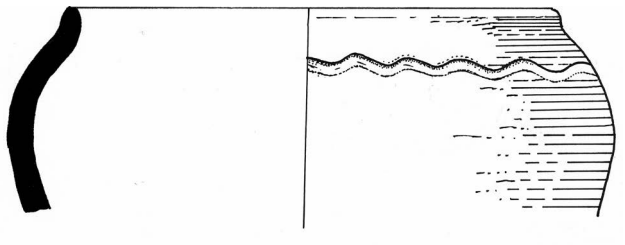
Fig 6:12. Exempel på avsatta mynningar. FR=Formreferens, DR=Dekorreferens. Skala 1:2. Teckningar: Annika Jeppsson samt efter Roslund 2001:446–447 katalogbild 43–44.

1) FR 5/DR 8, Veinge 326
2) FR 5. Laholm 201
3) FR 5, Laholm 201
4) FR 5/DR 10, Halmstad 87
5) FR 10/DR 5, Laholm 197
6) FR 13/DR 9, Laholm 197
7) FR 14, Stafsinge 117B
8) FR 14/ DR 2, Laholm 197
9) FR 14/DR 14, Söndrum 98B
10) FR 17, Laholm 196
11) FR 17/DR 12, Laholm 164
12) FR 17/DR 7, Laholm 196
13) FR 20/DR 12, Eldsberga 119
14) FR 20, Veinge 326
15) FR 22/DR 2, Eldsberga 119
16) FR 24/DR 11, Träslöv 169
17) FR 24/DR 1, Vessige 90
18) FR 24/DR 1, Tölö 173A
19) FR 24/DR 11, Varberg 133
20) FR 25/11, Tvåker 88
21) FR 25/DR 11, Tvåker 88
22) FR 25/DR 15, Stafsinge 117B
23) FR 25/DR 10, Okome SHM 15740
24) FR 25/DR 11, Träslöv 169

mynningskant och svagt kälad insida. Skärvorna har påträffats i Tvååker, Träslöv, Okome och Stafsinge sn. Mynningstjockleken varierar mellan 6–9 mm. Mynningarna från Tvååker 88 och Träslöv 169 är dekorerade med en våglinje strax under mynningskanten. Gravkärlet från Okome är försedd med sneda instick med flertand samt en zick-zacklinje. Från Stafsinge 117 består dekorelementen av flera friser med linjer och sneda instick med flertand. Bebyggelsemiljöerna där keramiken påträffats består av hustyp 6 och 17, d v s enskeppiga konvexa byggnader och grophus. Vid Tvååker 88, Träslöv 169 och Stafsinge 117 har dessa miljöer daterats till perioden 1050–1150. Vid Tvååker 88 finns keramiken även i något yngre bebyggelse, daterad till 1100-talets senare del, eller tidigt 1200-tal.

Vid Tvååker 88 och Träslöv 169 förekommer också snarlika mynningar med *formreferens 24* bestående av avsatta, korta mynningar

Figur 6:13 Äldre svartgods från Kungahälla som överensstämmer med halländska formreferenser 24, 25 samt dekorreferens 11. Fynd 19615:962 visar på stora likheter med mynningsskärvor från Tvååker och Träslövs socken. Skala 1:2. Teckning: Anders Andersson.

med avrundad mynningskant och konvex insida. Även dessa är försedda med våglinjedekor strax under mynningskanten. Till gruppen hör även mynningar från Sibbarp 84, Stafsinge 117, Tölö 173, Varberg 60 samt Sjönevadsborg i Vessige socken. Dessa har antingen våglinjedekor kombinerat med parallella linjer eller är odekorerade.

Fyndorterna pekar på att formreferens 24 och 25 endast förekommer i norra Halland, norr om floden Ätran. Till skillnad från flera av de sydhalländska formreferenserna har dessa, i kombination med våglinjedekor vid mynningen, sina utomhalländska paralleller norrut. Analogier ska sökas i framför allt Kungahälla men även Gamla Lödöse. I övriga Västergötland såsom Skara och på landsbygden saknas kärlformer som kan jämföras med de från norra Halland. I Gamla Lödöse är det äldre svartgodset registrerat som A1 eller vendisk typ, samt A2 i västeuropeisk formtradition. I materialet dominerar de västeuropeiska utåtböjda mynningsformerna, men det förekommer även ett antal kärl med korta, avsatta mynningar.[53] Flera dekortyper existerar men gemensamt för flera av de så kallade A1-kärlen är den enkla våglinjedekoren på kärlets övre del eller under mynningskanten, stundom kombinerad med parallella linjer. Här kan skönjas en viss gemensam form- och dekorttradition med det nordhalländska materialet.

Tydligare analogier möts i det äldre svartgodsmaterialet från Kungahälla. Liksom i Gamla Lödöse har influenserna till godssammansättning, dekor och kärlformer en västlig prägel och likheter mellan de båda städerna samt Oslo, är påtaglig. I Kungahälla förekommer det äldre svartgodset främst i kulturlager från sent 1000-tal till 1200-talets slut.[54] Jämfört med Gamla Lödöse är keramikmaterialet från Kungahälla mer homogent, framför allt i fråga om val av dekor. Dekorelementen består nästan uteslutande av raka linjer eller våglinjer på kärlets övre del eller vid mynningen. Även det något grövre A2-godset visar på enkla utdragna våglinjer på kärlets övre del, men är till största del odekorerade.

De mynningar som definierats som A1-gods i Kungahälla visar på stora likheter med det nordhalländska materialet, framför allt keramiken från Tvååker 88 och Träslöv 169, men även från Tölö 173. Korta, avsatta mynningar med en enkel våglinjedekor verkar vara ett viktigt inslag i stadens keramikprofil. I några fall är även kärlstorlek och form mycket snarlik.[55] Keramikskärvorna från Tvååker 88 är exempelvis så pass samstämmiga med Kungahällamaterialet till form och dekor, att en gemensam framställare bör kunna diskuteras (fig.6:13). En

53 Carlsson 1982a:33; 1982b:9; Roslund 2001:461

54 Carlsson 2001:58ff

55 Flertalet mynningsskärvor från Kungahälla överenstämmer med halländska formreferenser 24 och 25 kombinerade med dekoreferens 11, exempelvis skärvor från fnr UM 19608:66, 94, 202, 229, 244, 282, 468, 539, 730, 792, 835, 929, 962 och UM 19615:1422, 1582, 1752, 2364, 2450, 2700 samt UM 28797:3211, 4280 (Ytterby sn, RAÄ 53).

tänkbar förklaring till det identiska formspråket är att keramiktillverkaren är inflyttad till gården i Tvååker, från Kungahälla (se vidare ICP-analyser).

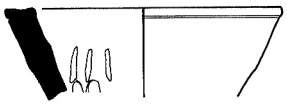
Bottenformer

Ser man vidare till bevarade delar från kärlens botten, finns endast ett fåtal i Halland som låter sig rekonstrueras. Vid Laholm 196 finns en inåtvälvd botten med skarp bottenkant bibehållen, *formreferens 16*. Bottendiametern är 10 cm. Keramiken påträffades i en bebyggelselämning daterad till perioden 1150–1250. Från södra Halland återfinns ytterligare en med samma formreferens i Öringe från Veinge socken. En bottenskärva med flat botten och mjuk bottenkant, *formreferens 26*, är påträffad vid Träslöv 169. Bottendiametern på kärlet är även här 10 cm. Bebyggelselämningarna vid lokalen är daterade till perioden 1050–1150. Slutligen förekommer *formreferens 27* vid Eldsberga 145 Tölö 173 och Halmstad 87, kärl med flat botten och skarp bottenkant. Dessa är något mindre i storlek, med en bottendiameter på 7 cm.

Utanför Halland är formreferens 16 väl företrädd i Lund, företrädesvis under 1000-talet men även under yngre perioder. Även på den skånska landsbygden är det den klart dominerande bottentypen. Flata bottnar med mjuk bottenkant är däremot ovanliga i Skåne. Bättre företrädd är bottnar med skarp bottenkant och förekommer i Lund under perioden 1000–1150. I Skara är inåtvälvda kärl med skarp och mjuk bottenkant lika frekventa, följt av ett mindre antal flata bottnar med skarp bottenkant.[56]

Särformer

Avslutningsvis kan noteras att det är mycket ovanligt med särformer av östersjökeramik i Halland. Kontrasten är stor mot Skåne där hängkärl, lampor, skålar och lock är väl företrädda. En skärva från ett lampliknande kärl har påträffats vid lokalen Skrea 193. Keramiken hittades i en byggnadslämning, daterad till perioden 1050–1250. Ett möjligt hängkärl återfinns vid Getakärr, Varberg 60.

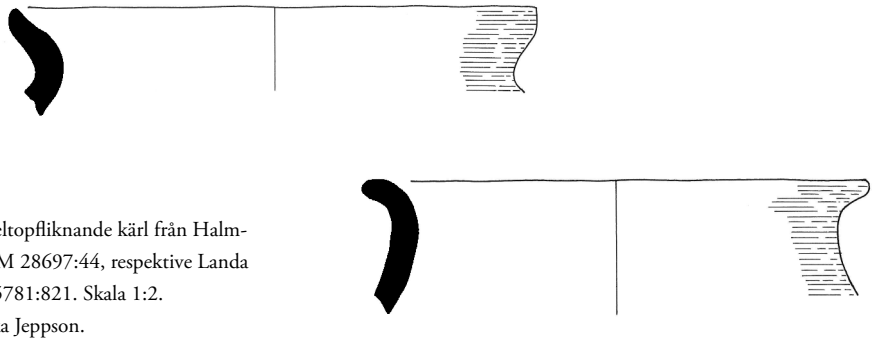
Figur 6:14 Ett lamplikknande kärl från Skrea. Efter Roslund 2001:fig 81:a.

Övriga godstyper

Från några enstaka halländska lokaler finns det kärl som påminner om de västeuropeiska kugeltopfkärlen. Vid Övraby i gamla Halmstad (Halmstad RAÄ 87) förekommer *formreferens 1*, medellånga utåtböjda mynningar med utåtskevande mynningskant och rak insida. Här finns även *formreferens 2*, medellånga utåtböjda mynningar med avrundad mynningskant och kälad insida. En tredje mynningsform har hittats vid Landa 35, en medellång utåtböjd mynning med avrundad mynningskant och konvex insida. Ytterligare skärvor av denna mynningsform återfinns vid Gamla Köpstad söder om Varberg.

I Halland förekommer även svartgods som avviker från de dekorer och formspråk som vi skönjer i den vikingatida, östersjö- eller kugeltopfkeramiken. Vid lokalen Tölö 173 förekommer exempelvis ett välbränt, glimmerrikt svartgods med avsatta eller utåtböjda mynningar. En av de utåtböjda mynningarna är dekorerad men fingerintryck på mynningskanten. Detta är en ovanlig keramiktyp som främst blivit förknippad med Lund och s.k. anglo-skandinavisk Torkseykeramik. Formen och dekoren är av östengelsk typ medan framställningen sannolikt skett lokalt i Lund eller i den närmsta omgivningen. Morfologiskt liknar den kugeltopfkärl medan godset inte skiljer sig tekniskt från den övriga inhemska tidigmedeltida keramiken, såsom östersjöke-

56 Roslund 2001, formreferens LU 2, LU 10, LU 13, Skå 2, Skå 41, Ska 1, Ska 10

Figur 6:15. Kugeltopfliknande kärl från Halmstad RAÄ 87, HM 28697:44, respektive Landa RAÄ 35, HM 25781:821. Skala 1:2. Teckning: Annika Jeppson.

ramik. [57] Mynningen från Tölö är utåtböjd och medellång med avrundad mynningskant likt kugeltopfkärlen, men formmässigt ligger den närmst halländsk östersjökeramik med formreferens 15, medellånga mynningar med avrundad mynningskant och rak insida. Skärvan är ett intressant inslag i den halländska keramikprofilen och ska möjligen ses i ljuset av kontakter mellan Danmark och de brittiska öarna under slutet av 900-talet och tidigt 1000-tal. I sammanhanget ska påpekas att kärlet också kan vara äldre, då kärl med mynningar som är dekorerade med fingerintryck även förekommer i Halland under förromersk järnålder.[58]

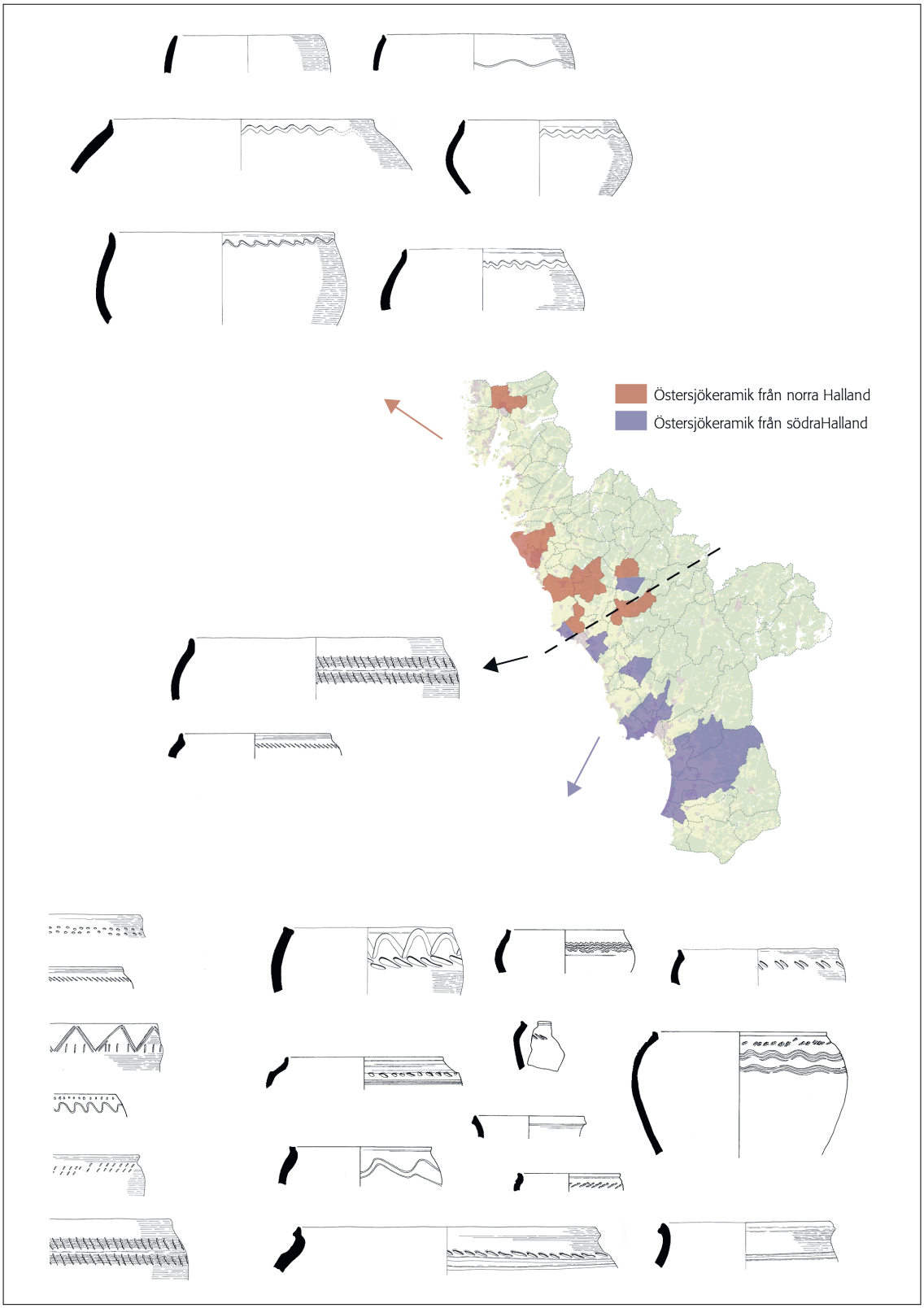
Halländskt svartgods i Sydskandinavien

Lyfter man blicken från de enskilda lokalerna och beskådar den halländska keramiken i sin helhet, kan man se tydliga geografiska skillnader inom länet trots materialets ringa storlek. Södra och mellersta Halland exponerar en variationsrik formvärld för östersjökeramiken, med ett stort antal form- och dekorreferenser. Cirka hälften av de halländska mynningarna faller inom de 17 formreferenser, som endast påträffats i den södra och mellersta delen av landskapet. Dessa formreferenser är 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 28. En påtaglig skillnad mellan landskapsdelarna visar sig i hur man valt att dekorera kärlen. Endast i den södra och mellersta delen förekommer dekorreferenser 3, 4, 5, 8, 9, 10, 13 och 14. Gemensamt för dessa är att de innehåller dekorelement som innefattar någon form av instick. Flera varianter av sneda instick med pinne eller flertand kombinerat med våglinjer eller parallella linjer, pryder mynningar och halspartier. Till Hallands södra delar hör även dekorer som innehåller dubbla våglinjer eller vågband, dekorreferens 5,7 och 12 samt sneda linjer, dekorreferens 19 och 20 (fig. 6:16).

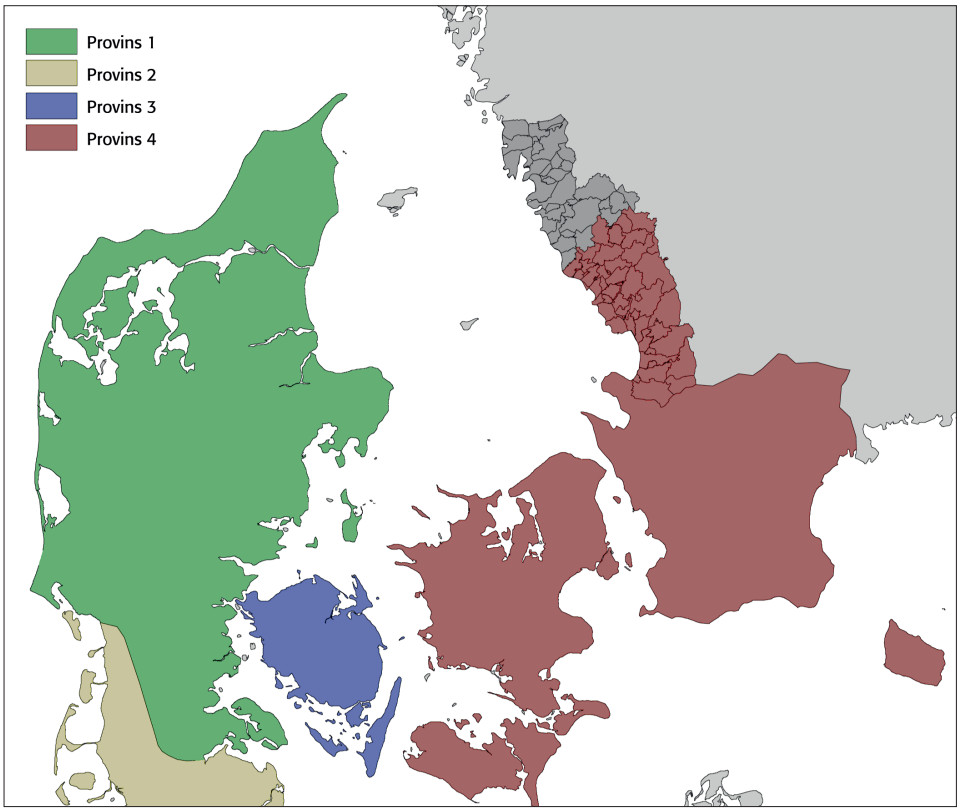
Norra Halland präglas av ett sparsamt uttryck i både form- och dekorvärld. En central form verkar vara kärl med korta, avsatta eller svagt utåtböjda mynningar. Landsdelen har endast två egna formreferenser, nämligen 24 och 25. Men även den mycket snarlika formreferens 11 har en tydlig nordlig utbredning. Dessa kärl är odekorerade eller försedda med en enkel våglinje strax under mynningen, dekorreferens 11. Bland de mynningsformreferenser som hittats i både norra och södra Halland, referens 1, 4, 8, 11, 19, 29, 23, ser man samma tendenser i de dekorativa, regionala särdragen. Allt som oftast är mynningarna i norr odekorerade eller försedda med parallella linjer eller enkel våglinje. Anmärkningsvärt är att inga dekorelement i form av instick, som är så signifikant för den södra landskapsdelen, har påträffats i norr. Om denna dekorvärld varit i bruk här, borde det exempelvis ha avspeglats sig i det 11 kg stora materialet från fornlämningen

57 Brorsson 2001:114f

58 Wranning 1995; Toreld 2005:74

Figur 6:16. En påtaglig skillnad märks i östersjökeramikens form- och dekorvärld mellan de olika lanskapsdelarna. Södra Halland exponerar ett stort antal form- och dekorreferenser, som har sina analogier i Skåne eller östra Danmark. Typiska dekorelement innefattar någon form av instick med pinne eller flertand kombinerat med våglinjer, vågband, parallella eller sneda linjer. Norra Halland präglas av ett sparsamt uttryck, till stor del bestående av kärl med korta, avsatta eller svagt utåtböjda mynningar. Dessa kärl är vanligen odekorerade eller försedda med en enkel våglinje strax under mynningen. Kontaktytorna pekar norrut mot Norge, Bohuslän och den medeltida staden Kungahälla. I mellersta Halland, vid Tvååkersgränsen, finns exempel på övergångsformer mellan de olika keramiktraditionerna. Teckningar: Annika Jeppsson

Figur 6:17 Keramikprovinser i vikingatidens Danmark, enligt Hans Jörgen Madsen. Under vikingatid och tidig medeltid tillhör södra och mellersta Halland provins 4. Norra Halland anknyter till Bohuslän, Norge och möjligtvis Västergötland. Efter Madsen 1991:229, fig. 22 med tillägg Skåne, Halland.

Tölö 173, fördelat på cirka 1200 skärvor.

Skillnaderna i *formvärld* kan delvis bero på att materialets omfattning utgör gräns mellan landskapets norra och södra del. I regel genererar ett mer omfångsrikt material också en större mångfald av kärlformer. I den södra delen av Halland är antalet mynningar ungefär det dubbla, jämfört med i norr. Det finns även en viss övervikt av lokaler i söder med 15 stycken, jämfört med 11 i norr (exklusive Stafsinge 117 som utgör gränsområde). Men den stora skillnaden mellan de båda områdena ligger i att några få lokaler i söder innehåller betydligt fler mynningar än övriga i Halland. Dessa platser är Eldsberga 119, Laholm 197 samt Laholm 201. De enda lokaler i norr som kan mäta sig med dessa är Träslöv 169 och Tölö 173.

Vid den stora fornlämningen Tölö 173 längst i norr, som innefattat flera slutundersökningar, är flertalet kärl tolkade som vikingatida i rapporterna. Ett tänkbart skäl till olikheterna mellan norr och söder i Halland kan vara att den inhemska vikingatida formtraditionen fortlever i större utsträckning i landskapets norra delar. Östersjökeramiken skulle därmed inte fått samma framträdande plats i de nordhalländska hushållen, jämfört med i söder. I några svenska städer norr om Halland, såsom Lödöse och Skara, verkar den äldre hushållsproduktionen existera jämte andra traditioner långt fram i medeltid, till skillnad från den snabba övergångsprocess som framträder i exempelvis sydvästra Skåne.[59] Detta förhållande har även iakttagits i Varbergs medeltida stadsområde, där odrejat äldre svart-

59 Roslund 2001:188,192

gods förekommer fram i 1300/1400-tal.[60] På landsbygden är Tölö 173 emellertid inte den enda lokal i Halland som visar på en samexistens mellan östersjökeramik och äldre traditioner. I Hallands södra och mellersta delar verkar detta vara ett fenomen som endast äger rum under 1000-talet och det finns inget i Tölömaterialet som pekar i någon annan riktning. Övriga tidigmedeltida lokaler i norra Halland visar inte heller på någon produktion av vikingatida kärlformer. Förekomsten av den äldre keramiktraditionen i Tölö, är mer sannolikt en följd av fornlämningens rika historia tillbaka i yngre järnålder. Denna tydliga bebyggelsekontinuitet tillbaka i förhistorien, framträder inte vid övriga nordhalländska platser. Keramikproduktion i äldre inhemsk tradition som fortlever fram i högmedeltid, verkar hittills vara ett specifikt urbant fenomen.

Trots materialets källkritiskt kvalitativa aspekter, framträder olikheterna mellan landsändarna, där skiljegränsen går strax norr om Falkenberg, i den trakt som traditionellt benämns Tvååkersgränsen. Tvååkersgränsen är en linje som löper genom Halland och delar upp landskapet i ett nordligt västsvenskt område och ett sydligt sydsvenskt område utifrån dialekter, byggnadsskick, textilteknik, jordbruksredskap etc.

Som Roslund tidigare påvisat har den halländska östersjökeramiken i södra Halland sina analogier i Skåne eller östra Danmark. Men i landskapets norra del framträder även en annan uppsättning av hushållskärl, med en trolig kontaktyta norrut, mot Bohuslän och den medeltida staden Kungahälla. Likt andra regioner i det vikingatida och medeltida Danmark kan det halländska landskapet delas in i olika provinser, med olikartade keramiktraditioner. Jämför man med Hans Jörgen Madsens översikt över vikingatidens Danmark, tillhör södra och mellersta Halland provins 4. Här dominerar flatbottnade kärl med inåtböjda mynningar under vikingatiden, följt av västslaviskinspirerad östersjökeramik under tidig medeltid (fig.6:17).

ICP-Analyser- ett pilotprojekt

Som ett komplement till keramikstudien och diskussionen kring kontaktytor och proveniens gjordes ett urval av 96 skärvor för så kallade ICP-analyser. Analysen bestämmer keramikens kemiska sammansättning. Halten av 44 olika oorganiska grundämnen undersöks, och sammansättningen kan sedan användas för att bland annat påvisa ett geografiskt sammanhang för keramiken. Av de 44 olika grundämnena är det 12 ämnen som utgör grunden för tolkningarna. Det är de metalliska ämnena aluminium, krom, gallium, mangan, vanadin, de alkaliska jordartsmetallerna kalcium, magnesium, strontium, de sällsynta jordartsmetallerna cerium, lantan, alkalimetallen natrium, samt övergångsmetallen kobolt. Utgångspunkten för analysen är att kärl med samma kemiska sammansättning troligtvis har tillverkats av samma typ av råmaterial från samma plats. Analysmetoden har visat sig vara mycket framgångsrik på senmedeltida keramik, där olika produktionsområden kunnat påvisas. Även om metoden är allmänt vedertagen inom europeisk keramikforskning, är den relativt obeprövad i fråga om sydskandinaviskt svartgodsmaterial. Enstaka studier av vikingatida svartgods har dock utförts.[61]

Analyserna fördelades på 13 skärvor vikingatida AIV-keramik, 80 skärvor östersjökeramik, en skärva som är en hybrid mellan AIV och östersjökeramik samt två skärvor kugeltopfliknande keramik. I gruppen östersjökeramik ingick även en möjlig skärva anglo-skandinavisk Torksey keramik från Tölö 173. Dessutom ingick ett lerprov från Laholm 197 i analysmaterialet. För att få en uppfattning om var kera-

60 Carlsson 1983:36

61 Vince 2008; Brorsson 2009; Brorsson 2013 b

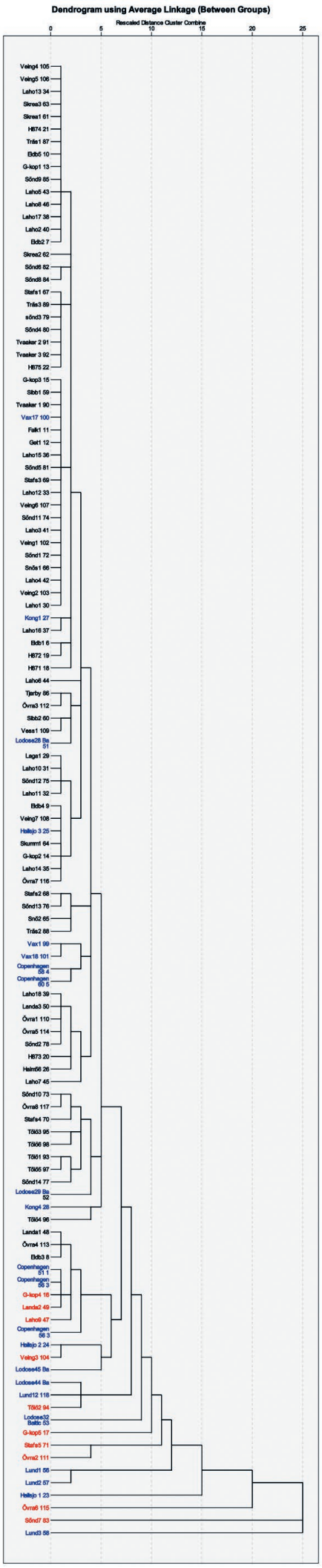
miken från Halland kan ha framställts infogades även ett jämförelsematerial av östersjökeramik från Lödöse och Kungahälla i Västergötland, Växjö och Hallsjö i Småland, Lund i Skåne samt keramik från Köpenhamn. Även en skärva av anglo-skandinavisk Torksey keramik från kv. Myntet i Lund har analyserats. Referensmaterialet kommer från bebyggelselokaler och skärvorna utgörs inte av produktionsavfall och de kan därför inte användas som resultat på lokalframställd keramik, men dess närvaro på respektive plats utgör en indikation på hur kärlgodsen sett ut.[62]

Materialet från Halland hämtades från de tidigmedeltida bebyggelselokalerna, samt andra platser såsom preurbana orter eller gravfynd. Målsättningen var att jämföra gårdarna samt de två keramikprovinserna med varandra, för att se om produktion av kärl utförts vid varje enskild gård, på lokal nivå eller om det gick att se en rörlighet av kärl inom Halland. En fråga var också om kärl importerats från områden utanför Halland. Det visade sig dock förenat med en rad källkritiska aspekter att analysera en stor mängd keramik från flertalet platser. För det första utgör proverna endast en bråkdel av materialet från respektive lokal, och är därför osäkra ur representativetssynpunkt. För det andra är det osäkert hur stora geografiska områden som lerorna från keramiken kan tänkas avspegla. Hur pass lokal är lokala leror och går det exempelvis att urskilja variationer inom produktion från samma by eller socken? Här krävs förmodligen ytterligare referensprover från lokala leror från olika halländska områden, som kan generera ett bättre underlag för diskussion kring lokal produktion. ICP-analysen är också i första hand lämplig på keramik som tillverkats av så kallade naturligt magrade leror. Om man tillsätter en bergart eller en sand till leran förändras det naturliga tillståndet och detta kan påverka analysresultatet väsentligt.

ICP-analysen av det halländska materialet får betraktas som en pilotstudie, då inga liknande studier är utförda från ett större sydskandinaviskt område. Antalet ICP-analyser är också betydligt fler inom än utanför det halländska området. I avsaknaden av ett större material från ett begränsat lokalt område, kan diskussioner kring produktion endast föras på en mer generell nivå. I en jämförelse mellan det halländska materialet och andra regioner, råder det däremot ingen tvekan om att majoriteten av det äldre svartgodset från Halland bör ha tillverkats inom det halländska området. Här finns det alltså en överenstämmelse med studien kring mynningsformer och dekorer, att östersjökeramiken utvecklats inom ett säreget regionalt form- och dekorspråk, som skiljer den från andra områden. ICP-analysen pekar också på att de två keramikprovinserna i norra respektive södra Halland också verkar förbli intakta, där keramiken från de båda områdena bildar egna generella grupperingar.

I ICP-analysen grupperades proverna inom ramen för ett avancerat statistiskt verktyg (SPSS) och resultaten presenteras i form av klusteranalyser och dendrogram (fig. 6:18). Ju mer lika proverna är i den kemiska analysen, desto närmre ligger proverna varandra i dendrogrammen. Prover som avviker, och därmed bör tillhöra ett annat geografiskt område, hamnar längst ner i diagrammen, och bildar egna grupper utan relation till övriga. I analysen gjordes ett första test som visade att majoriteten av de halländska kärlen tillhör en egen grupp, utan geografisk anknytning till Skåne, Danmark, Småland, Kungahälla eller Lödöse. Det vill säga med största sannolikhet är den producerad inom det halländska området. Vidare fortsatte analysen med utgångspunkt i indelningen av Halland i två keramikprovinser. I den södra och mellersta delen bildades en stor grupp av svartgodskärl som tolkades vara lokala. I Norra Halland bildades

62 Brorsson 2015 b

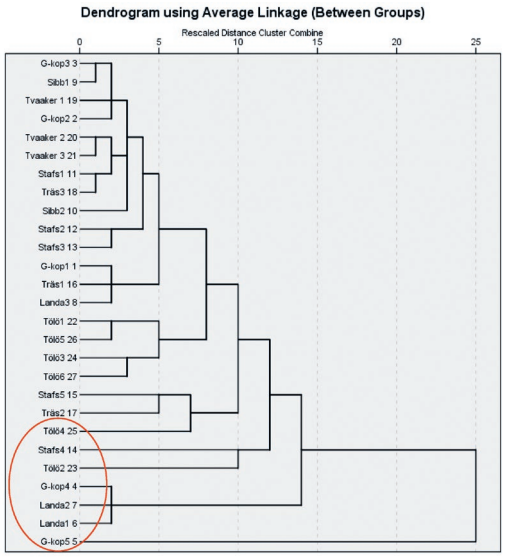

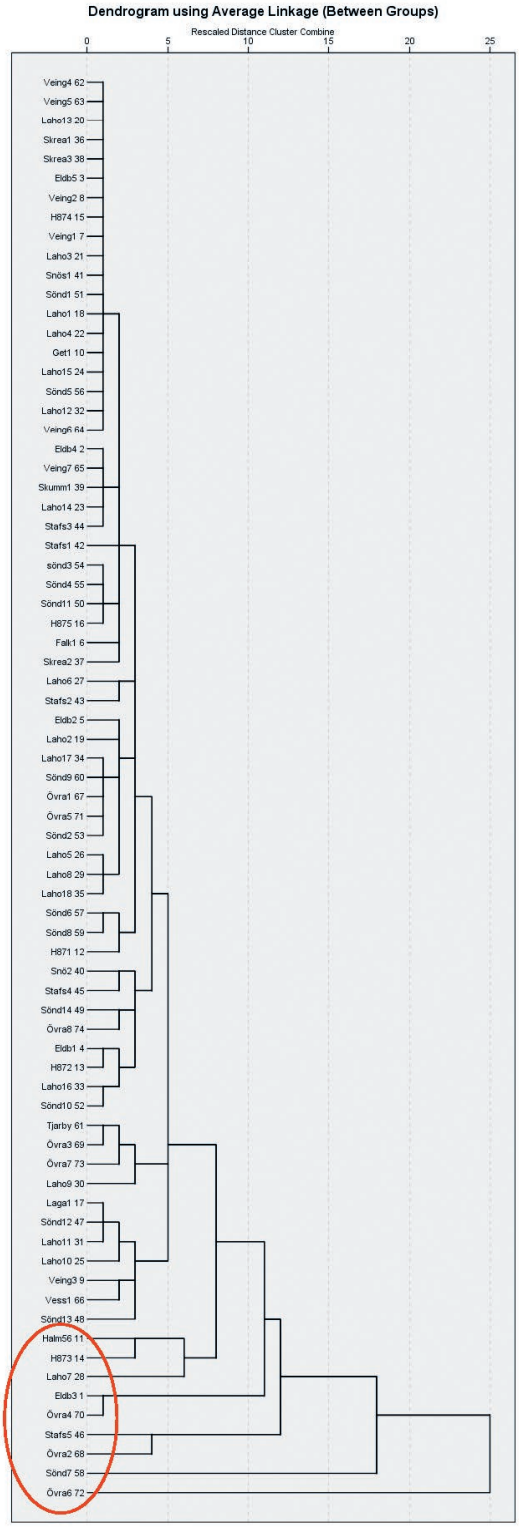
Figur 6:18. ICP-analys av äldre svartgodskeramik.

Till vänster:
Dendrogram över samtliga keramikskärvor i analysen, där kärl med likartade leror samlat sig i grupper. En betydande mängd skärvor som påträffats i Halland bildar större grupper (svartmarkerade) med en nära relation, vilket bör betyda att majoriteten av kärlen har tillverkats i samma region, d.v.s. Halland. Skärvor som påträffats utanför Halland (blåmarkerade), bildar till största del egna grupper i den nedre delen av diagrammet. Dessa kärl avviker i relation till de större grupperna och bör vara producerade i andra regioner. Även några av de skärvor som påträffats i Halland avviker och kan ha en utomhalländsk proveniens (rödmarkerade).

Överst till höger:
Dendrogram över skärvor från norra Halland. Nederst i diagrammet syns skärvor som avviker från övriga grupper, och som kan ha en utomhalländsk proveniens.

Nederst till höger:
Dendrogram över skärvor från södra Halland. Majoriteten av kärlen bildar större grupper och bör vara producerade med lokala leror. Nederst i diagrammet syns skärvor som avviker från övriga grupper, och som kan ha en utomhalländsk proveniens.

också en större halländsk grupp. Inom respektive keramikprovins bildade kärlen mindre grupper, som pekar på att de tillverkats på många olika platser i landskapet. Produktionen kan ha förekommit i många byar eller vid större gårdar av speciell karaktär, eller där det funnits keramikkunniga personer (se vidare nedan). Närvaron av ett stort antal produktioner gör analysen svår och mindre avvikelser kan medföra att vissa prover ser helt annorlunda ut, trots att avståndet inte behöver vara så stort. En slutsats här är att de krävs ytterligare ett större analysmaterial från de olika gårdarna, för att kunna göra mer träffsäkra inomhalländska jämförelser.

Keramik som avvek från den stora gruppen i söder verkar inte tillhöra norra Halland och tvärtom verkar avvikande keramik i norra Halland inte ha anknytning till södra Halland. Kärl som avvek från de stora halländska grupperna i norr och söder borde därför ha sitt ursprung utanför Halland. Man kan därmed slå fast att man inte kan belägga att keramik tillverkats i norra respektive södra Halland, som sedan använts och deponerats i den andra delen av landskapet. Stafsinge som ett gränsområde placerar sig i de båda grupperna och detta visar på hur lika de geologiska förutsättningarna är. Dock finns det tydliga skillnader mellan norr och söder och de skärvor som tillhört kärl från andra områden.

Om man fokuserar på de kärl som avvek från de stora halländska grupperna i analysen, kan vi än så länge endast konstatera att de förmodligen inte är producerade inom det halländska området. Från vilket område de kan ha sitt ursprung är osäkert, i brist på större referensmaterial, men en möjlig proveniens är det östdanska området såsom Själland och Skåne. Däremot finns några intressanta iakttagelser i en jämförelse mellan avvikande ICP-prover och den tidigare form- och dekorstudien. Flertalet av de avvikande skärvorna tillhör den äldsta östersjökeramiken, från perioden 950–1050. Exempelvis ICP-prov Laholm7 från storgården i Ösarp (Laholm 197) tillhör ett udda kärl med formreferens 13, som har sina analogier med kärl från det tidiga 1000-talets Lund. Även prov Övraby 4 tillhör en mynningsform med referenser från det tidiga Lund, samt prov Eldsberga3 som tillhör den unika formreferensen 21. Ovanliga mynningsformer tillsammans med avvikande ICP-värden stärker möjligheten, enligt min mening, att enstaka av de halländska kärlen producerats utanför länet. Flertalet av de avvikande ICP-proverna, kommer dessutom från lokaler, som kan ha haft kontaktytor med mer långväga förbindelser. Här syns exempelvis Gamla Köpstad och kungalevet och den preurbana orten vid Övraby i Halmstad.

Om man ska sammanfatta resultatet från ICP-analysen, så går det att påvisa att östersjökeramiken tillverkats med lokala leror från flera olika platser och områden i Halland. Liksom studien kring mynningsformer och dekorer, så pekar resultatet på att kärlen kan delas in i en generell nordlig och en genrell sydlig grupp, där gränsområdet finns norr om Falkenberg vid Stafsinge. Det är svårt att påvisa några tydliga produktioner från specifika områden, förutom enstaka grupper som samlas kring några av de större gårdarna. Däremot finns en viss överenstämmelse mellan avvikande ICP-prover och ovanliga mynningsformer, som stärker möjligheten att det förekommit viss införsel av östersjökeramik till Halland under tidigt 1000-tal. Varifrån är i dagsläget svårt att avgöra, men möjliga områden är Själland eller Skåne.

Gårdar, trälar och keramikproduktion

Studien kring kärlformer och dekorer visar att keramikprofilen för södra och mellersta Halland är relativt heterogen, med flertalet mynningsformer och variationsrik dekor. Den nordhalländska keramiken är mer homogen i sin karaktär med ett fåtal mynningsformer och sparsam dekor. Variationsrikedomen i söder samt östersjökeramikens allmänt låga kvalitet talar för att keramiken i stort tillverkats lokalt inom

ramen för gårdars hushåll, och inte av professionella keramiker för avsalu. Kanske har denna tillverkning varit säsongsmässig när tidsmässigt utrymme kunde ges vid de olika gårdarna? [63] En fråga som svårligen låter sig besvaras är om varje enskild gård producerat egen keramik. Utifrån de grupperingar som keramiken bildade i ICP-analysen finns det några gårdar som visar på mer enhetlig kemisk sammansättning bland keramikkärlens leror. Detta skulle tala för en eventuell egen produktion inom hushållet vid dessa lokaler. Gårdar med mer enhetliga ICP-grupper är Veinge 326, Söndrum 98B och Tölö 173A:1. Gemensamt för dessa är att de tillhör kategorin stora eller riktigt stora gårdar i den bebyggelsehierarki som presenterats tidigare. Troligen har möjligheten till arbetsdelning varit större vid storgårdar, där trälar eller andra givits utrymme för produktion av kärl till hushållet. Även den stora gården Tvååker 88 visar på enhetliga ICP-värden bland kärlen, men bildar också grupperingar tillsammans med keramikskärvor från Träslöv 169, och närliggande Gamla Köpstad. ICP-proverna samt det likartade formspråket mellan östersjökeramik från flera gårdar i Tvååker och Träslöv, talar också för en viss produktion för flera gårdar i området. Möjligen har storgården vid Tvååker 88 stått för denna produktion som spridits till flera gårdar i området, men det får endast ses som en hypotes. Som nämnts tidigare är kärlen från Tvååker 88 även samstämmiga med gods från Kungahällamaterialet till form och dekor. En tänkbar förklaring till det identiska formspråket är att keramiktillverkaren hämtats in till gården i Tvååker norrifrån, och då förslagsvis från Kungahälla.

Nära behäftat med gårdarnas varierade produktions- och konsumtionsmönster är även *vem* som tillverkar keramikkärlen. Denna fråga är naturligtvis också svår att besvara men går att diskutera utifrån en av avhandlingens utgångspunkter, att *stilen är en del av habitus*. Keramikkärlens kvalitet, dekor- och formreferenser kan därför säga något om tillverkarens färdigheter, erfarenheter och vanor, vilket sedan kan ligga till grund för en diskussion kring vilka aktörer som varit involverade i produktionen. Under tidig medeltid sker produktionen generellt inom ramen för hushållen, där tillverkaren till viss del var specialiserad men inte heltidssysselsatt. Sannolikt rör det sig om kvinnor som säsongsmässigt framställer kärl avsedda får gårdens kök, och som för vidare denna tradition till yngre generationer inom hushållet.[64]

Tillverkningen av östersjökeramik anknyter också till en större diskussion kring överföringen av den senslaviska keramiktraditionen till Skandinavien, som berörs här mycket kort. Roslund beskriver denna utveckling i fyra hypotetiska skeden som bygger på empiriska studier: [65] Övergången till den nya keramiktraditionen inleds i tre kärnområden under 1000-talets första hälft; i sydvästra Skåne, Sigtuna och på Gotland. Om vi fokuserar på Östdanmark och Skåne så etableras östersjökeramiken av keramiker som hämtas in från södra östersjökusten tillsammans med andra trälar, i samband med dansk krigföring och maktpolitiska kontakter vid denna tid. De kan också ha kommit med inflyttade hushåll såsom högt uppsatta familjer och bundsförvanter inom den danska hirden, som förlänats jordegendomar i ersättning för utförda tjänster under härtågen. Inom det östdanska området fortsätter trälarna med produktion inom hushållen och kontrasten mot den inhemska kärltillverkningen är stor ifråga om teknik, kvalitet, stil och form. Avsaknaden av hybridformer i Skåne mellan de olika traditionerna talar för att skiftet genomförs i snabb takt. I ett andra skede, ca 1050-1150, tar östdanska keramiker till sig den nya traditionen

63 Jämför Roslund 2013

64 Roslund 2001: 244; 2013:125f

65 Se exempelvis Roslund 2001:243ff; 2013:127ff

och sprider den till andra områden, exempelvis Halland. Här tillverkas kärl som är av något sämre kvalitet och är utvecklade efter egna formspråk. Den östersjökeramik som tillverkas inom sydsvenskt och östdanskt område under denna period följer inte utvecklingen inom västslaviskt område, och visar att kontakten (eller överföringen av trälar) har upphört. I ett tredje skede, under perioden 1150-1250 sker en förändring av produktionen i Skåne, vilket märks i staden Lund med omnejd där nya former men framförallt ett tunnare och mer välbränt gods framställs (s k sen östersjökeramik). Detta pekar på att en mer hanverksmässig produktion införts som anpassats till keramiktraditioner från tyskt område, såsom Kugeltopfkärl. Det behöver med andra ord inte längre vara ofria som står för keramiktillverkningen. Under det fjärde och sista skedet efter 1250, upphör tillverkningen av östersjökeramik.

Östersjökeramikens avvikande kvalitet och formspråk i Halland pekar således på en långsammare utveckling, och likt andra sydsvenska regioner sker förändringen troligen först under 1000-talets andra hälft. Men frågan är om det inte finns skillnader mellan olika halländska regioner, och framför allt mellan olika byar och mellan gårdars serviser. Tendenser i det studerade materialet som analyserats här, talar för det. Hallands tidiga urbanisering är höljd i dunkel och det finns inga tydliga stadsbildningar under äldsta medeltid, som kan ha fungerat som innovationscentra för exempelvis nya keramiktraditioner. Förslagsvis kan denna roll ha legat på gårdar som varit högt placerade i det halländska landskapets makttopografi, eller som av andra anledningar byggt upp ett långväga kontaktnät. Det finns gårdar som visar på tidiga utomhalländska kontakter, om man ser till hushållens uppsättning av kärl. Östersjökeramiken har en möjlig äldsta datering till sent 900-tal eller 1000-talets första hälft på flertalet av dessa lokaler, antingen i form av egen tillverkning eller av möjliga importer. Samtidigt finner vi hybridformer mellan de vikingatida kärlen och östersjökeramiken. De båda keramiktraditionerna verkar förekomma parallellt under 1000-talets första hälft, och antagligen även under dess andra även om dessa omständigheter är osäkra.

Ett område av intresse är byarna runt Laholm i södra Halland. Vid gårdarna Laholm 164, Laholm 197, Laholm 201 är de äldsta trelleborgsliknande husen daterade till perioden sent 900-tal–tidigt 1000-tal. Ser man till hushållens kärl från dessa byggnader, förekommer mynningar med formreferenser 3, 4, 5, 11,13 och 15. Analogier till mynningarna ska främst sökas i skånskt 1000-tal eller tidigt 1100-tal, även om kvalitén på godset jämförelsevis är något sämre. Flertalet av dessa mynningsformer, finner vi även bland den vikingatida keramiken. Formreferens 13 från Laholm 197 är dock av högre klass och visar på likheter med kärl från Lund och 1000-talets första hälft. Intressant är att denna skärva även sticker ut i ICP-analysen, som ett möjligt utomhalländskt gods. Även lokalens HM 24963:210 bildade en egen utomhalländsk grupp.[66] Från de andra lokalerna finns också exempel på högkvalitetsgods såsom HM 24970:397 från Laholm 201, samt HM 24973:183, 186,187 från Laholm 164, även dessa med paralleller från 1000-talets Skåne. Vi ser alltså här en samling gårdar med tidiga kontaktytor mot det östdanska området, och med kärl av hög kvalitet och möjliga importer vid Laholm 197.

Vidare öster om Laholm ligger Skogaby med den undersökta gården Furudal vid Veinge 326. Gårdens äldsta bebyggelsefas är daterad till perioden 950–1050 och består av en hallbyggnad, möjligen inspirerad av hus i trelleborgsstil, samt grophus. I grophusen förekommer vikingatida keramik tillsammans med östersjökeramik med formreferens 5 och 28. Ett av grophusen är date-

66 Formreferens 13: ICP pekar på import från östra Danmark

rat till perioden 950–1050, medan ett annat även kan ha varit i bruk under 1000-talets senare del. Ytterligare ett grophus från 1000-talet innehöll östersjökeramik med formreferens 3. Östersjökeramik av hög kvalitet med formreferens 6 hittades i en brunn och kärlformen har sina analogier i Lund och 1000-talets första hälft.

Fortsätter vi något längre norrut i landskapet finner vi kärl med formreferenser 4 och 6 med tidiga dateringar vid Söndrum 98B väster om Halmstad, även denna gård bestående av hus i trelleborgsstil. Här syns ett högkvalitetskärl, HM25547:45 med tydliga analogier med tidiga Lundamaterial. I föregångaren till staden Halmstad, Övraby, är även de tidiga formreferenserna 3 och 5 tidigt företrädda. Från lokalen finns AIV-gods, Östersjökeramik samt Kugeltopfliknande gods som avviker i ICP-analysen, som möjliga utomhalländska provenienser. Från Falkenberg och lokalen Stafsinge 117B syns också AIV- gods och Östersjökeramik, HM8769:9 samt HM28645:20, som inte sammanfaller med de halländska grupperna i ICP-analysen. Skärvorna hittades i ett grophus daterat till 900-tal. Här hittades även arabiska och tyska 900-talsmynt som pekar på långväga kontakter.

Längst i norr finner vi Tölö 173:1 med trelleborgshus och en annorlunda keramikprofil som avviker från övriga lokaler i norra Halland. Både AIV-gods och Östersjökeramik avviker i ICP-analysen samt det möjliga kärlet i anglo-skandinavisk Torkseystil. Dessutom har en omfattande tillverkning av kärl i täljsten troligen förekommit. Studier visar att storgården i Tölö kan ha varit ledande i kontakterna med Hedeby, i en omfattande handel med täljsten från täljstensbrott från bland annat Onsalahalvön.[67]

Sammantaget ser vi en rad lokaler längs den halländska kusten, som innehåller keramik som avviker i fråga om teknologi, stil och proveniens. Hur vi ska tolka dessa anomalier är osäkert. I Hallands södra delar, vid Laholm och Halmstad, förekommer de vid gårdar som på olika sätt uppvisar tidiga kontaktytor med det östdanska området. Gemensamt för flertalet platser utgör förekomsten av byggnader i trelleborgsstil såsom Laholm 164, Laholm 197, Laholm 201 samt Söndrum 98B. Möjligen ska man se den avvikande keramiken från dessa lokaler som ett utslag av långväga kontakter via kungaleven i Halland under sen vikingatid. Även lokalen Tölö 173 med trelleborgsliknande hus kan ha figurerat i ett liknande nätverk (se vidare avsnitt om kungamaktens landskap).[68] I avsaknad av tidiga urbana orter fungerade kanske kungaleven som innovationscentra för nya traditioner i Halland, som avspeglar sig i både keramiken och byggnadskulturen i dessa områden. I Skåne kan man exempelvis skönja inslag i kärlkulturen som pekar mot en mer urban karaktär, exempelvis kungalevet Oxie där förekomsten av anglo-skandinavisk keramik visar på kontakter med krukmakare i Lund under 1000-talet.[69]

I diskussionen kring införandet av östersjökeramiken i Skandinavien går det hypotetiskt att hänföra grupper av halländska kärl till några grupper av aktörer inom tillverkningen, som grund för vidare diskussion:

1. Sydhalländska kärl av hög kvalitet från perioden ca 1000–1050, med tydliga paralleller söderut mot östdanskt område och staden Lund med omnejd. Kärlen förekommer vid halländska storgårdar med utomhalländska kontaktytor och kan

67 Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998; Gerdin & Zedig 2011. Genom att använda sig av clusteranalys som metod och masspektrometriska undersökningar har Resi kunnat påvisa att täljstenföremålen från Hedeby har sitt ursprung i sydöstra Norge och den svenska västkusten. Av dessa kan ett tillskrivas ett täljstensbrott på Onsalahalvön (Resi 1979:138, 182f).

68 Se Rosén 2004:129 angående Jellingeättens etablering av kungsgårdar i Halland.

69 Jönsson & Brorsson 2003

vara tillverkade av trälar, som kommit till Halland via utbyte/försäljning.

2. Kärl med utomhalländsk proveniens, troligen från östra Dannmark, ca 1000–1050. Kärlen förekommer vid storgårdar eller centralorter med utomhalländska kontaktytor och kan vara hitförda av gäster såsom köpmän, följt med hushåll vid ingiften, eller hushåll som förlänats jordegendomar i Halland.

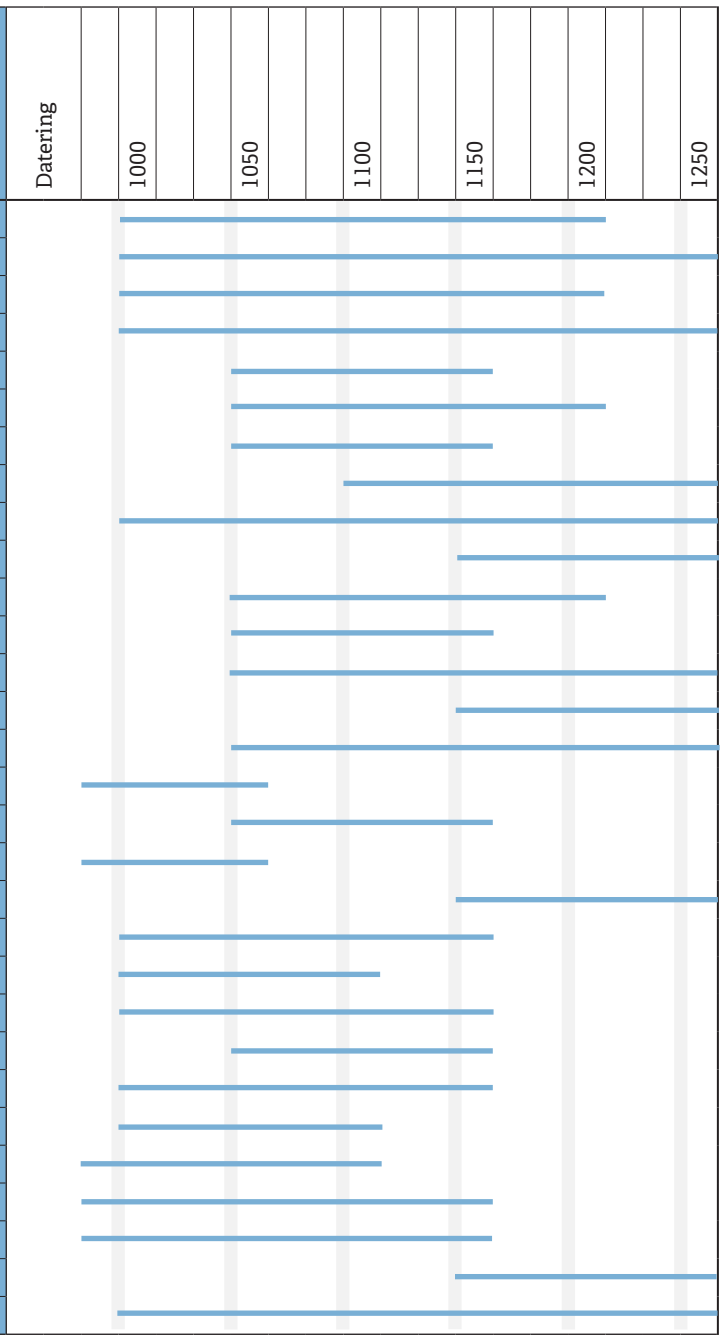
3. Hybrider och kärl av lägre kvalitet och halländskt formspråk ca 1050–1250. Kärlen förekommer inom samtliga hierarkiska bebyggelsenivåer och kan ha tillverkats av halländska trälar eller andra keramiker som tagit till sig den nya traditionen.

Osäkerheter kring dateringar gör det ovisst om materialet beskriver en varierad bild av Halland under tidig medeltid eller en utveckling över tid. Tendenserna pekar emellertid mot att det är ett antal sydhalländska storgårdar som inledningsvis kommer i kontakt med den nya keramiktraditionen under 1000-talets första hälft. Kontaktytorna pekar söderut mot Skåne eller Själland och förslagsvis är det trälar härifrån som köps in och genomför säsongsmässig produktion av högkvalitativa kärl för storgårdsköken. Det rör sig följaktligen inte om trälar som kommer direkt från södra östersjökusten, då den halländska österjökeramikens formspråk inte har sina motsvarigheter med kärl från detta område. Däremot kanske det rör sig om andra generationens trälar, som tillverkar kärl inom ramen för en sydskandinavisk kontext. Storgårdarna fungerar som förebilder för andra hushåll i den södra regionen och halländska keramiker tar till sig den nya keramiktraditionen under andra hälften av 1000-talet, vilket framgår av hybridkärl och kärl av lägre kvalitet och eget formspråk. Utvecklingen under 1100- och 1200-talet är osäker, om det sker ett tredje steg i utvecklingen mot en mer hantverksmässig keramikproduktion i Halland. Vid de flesta halländska gårdar verkar kärl tillverkas av liknande kvalitet som tidigare, även om enstaka tunnare och mer välbrända östersjö- samt kugeltopfliknande kärl förekommer. Men här är materialet för otydligt och magert för att möjligöra några slutsatser. Samtidigt är det oklart hur det uppstått olika ”keramikprovinser” i södra respektive norra Halland, och olika keramiktraditioner framträder exempelvis inte i skånskt material. Kulturella skillnader finns mellan områdena under flera tidsepoker med Tvååkersgränsen som skiljelinje, men vad det beror på är osäkert. Troligen går det att ge uppdelningen politiska förtecken utifrån danska respektive norska intressen i Halland under 1000-talet, en fråga som diskuteras ytterligare i kapitel 8, *Halland, en del av det danska riket?*

Halländsk keramikprofil- en sammanfattning

I Halland uppträder östersjökeramiken i slutet av 900- eller början av 1000-talet och tidpunkten för införandet verkar inte skilja sig mellan norra och södra Halland. Däremot kan landskapet delas in i en nordlig och en sydlig-mellanhalländsk region, i fråga om form- och framför allt dekorreferenser. Generellt uppvisar södra och mellersta Halland en keramikprofil med flertalet mynningsformer och variationsrik dekor. Den nordhalländska keramiken är mer homogen i sin karaktär, med ett fåtal mynningsformer och sparsam dekor. Gränsen mellan de båda områdena går norr om Falkenberg, vid den traditionella Tvååkersgränsen. Uppdelningen i en nordlig och en sydlig keramikregion kunde bekräftas i ICP-analysen, som även påvisade att AIV- och östersjökeramiken tillverkats med lokala leror från flera olika platser och områden i Halland. Det är svårt att påvisa några tydliga produktioner från specifika områden, förutom enstaka grupper som samlas kring några av de större gårdarna. Däremot finns en viss överenstämmelse mellan avvikande ICP-prover och ovanliga mynningsformer, som stärker möjligheten att det förekommit viss införsel av östersjökeramik till Halland under tidigt 1000-tal. Varifrån är

Formref	Kärldel	Vikingatida form
30	My	
29	My	
28	My	
27	Bo	x
26	Bo	x
25	My	
24	My	
23	My	
22	My	
21	My	
20	My	
19	My	
18	My	
17	My	
16	Bo	
15	My	x
14	My	
13	My	x
12	My	
11	My	x
10	My	
9	My	
8	My	x
7	My	
6	My	
5	My	
4	My	x
3	My	
2	My	
1	My	

Figur 6:19. Generell datering för mynnings- och bottenformer i Halland som bygger på dateringar från de halländska lokalerna.

i dagsläget svårt att avgöra, men möjliga områden är Själland eller Skåne. Sammantaget ser vi även en rad lokaler längs den halländska kusten, som innehåller keramik som avviker i fråga om kvalitet, stil och proveniens. I Hallands södra delar, vid Laholm och Halmstad, förekommer de vid gårdar som på olika sätt uppvisar tidiga kontaktytor med det danska området. Troligen är det dessa storgårdar som först kommer i kontakt med den nya keramiktraditionen, som en följd av politiska beslut och införskaffade av keramiktillverkande trälar från östra Danmark. Storgårdarna fungerar som förebilder för andra hushåll i den södra regionen och halländska keramiker tar till sig den nya keramiktraditionen under andra hälften av 1000-talet, och utvecklar ett eget formspråk. I Norra Halland är förfarandet vid övergången mer osäker, men kontaktytorna norrut mot Bohuslän och Norge bör även här ges politiska förtecken. Fortsatta

studier krävs emellertid för att utröna i vilken social kontext och i vilken takt övergången sker, men inryms inte inom ramen för detta arbete. Utvecklingen under 1100- och 1200-talet är också osäker, om tillverkningen övergår i en mer hantverksmässig produktion i Halland. De flesta halländska gårdar verkar producera kärl i enlighet med tidigare traditioner under 1000-talet, även om enstaka tunnare och mer välbrända östersjö- samt kugeltopfliknande kärl förekommer.

Östersjökeramikens mynnings-bottenformer kan sammanfattas i en tabell som får ses som en övergripande skiss, baserad på bebyggelsedateringar från de halländska lokalerna, samt analogistudier från skånskt, bohuslänskt och västgötskt stadsmaterial (fig. 6:19).

Flera av de halländska formreferenserna har vida ramdateringar som 1, 16, 22, 26, 27, 29, 30. Andra mynningsformer blir mer tydliga från 1000-talets mitt, nämligen formreferens 8, 14, 18,19,20. Till sena kärlformer får räknas referenser 2, 12, 17, 20, 21 och 23 som förekommer under perioden 1100–1250.7.

7. Metallsmycken och dräkttillbehör

I kapitlet fortlöper artefaktstudien genom analyser av metallsmycken, i syfte att addera fler variabler till indelningen av bebyggelsen i sociala hierarkier. Dessa variabler söks på olika sätt. Metallsmyckenas *kvalitet, kvantitet, unicitet och material* kan appliceras på en generell social kategorisering av nivåer i samhället. Denna studie tar avstamp i Sven Spiongs stora forskningsinsats kring centraleuropeiska spännen och dräktnålar från yngre järnålder och tidig medeltid, där han diskuterar klädedräkten och social identitet. Spiong gör en hierarkisk indelning av föremålen utifrån olika kvalitetsnivåer och fyndsammanhang och använder detta arbete för en diskussion kring varierande sociala grupper i samhället (se vidare nedan, fig 7:1).[70] Vidare så kan olika importgrupper av metallföremål ha olika *distribution* och kopplas till olika sociala kontexter. Analysen utgår ifrån Maria Panum Baastrups studie kring importer av metallföremål i Danmark, där hon jämför materiell kultur utifrån olika bebyggelsegrupper. Karolingiska spännen i silver har den kontinentala eliten som avsändare och transporterades i direktkontakt med sydskandinaviska högreståndsmiljöer, för att sedan inte distribueras vidare. Samma mönster visar insulära importer som importerats från eliter, kyrkor eller kloster på de brittiska öarna. Karolingisk-ottonska spännen syns i varierande kontexter från elitära miljöer, till handels- och anlöpsplatser och ordinära gårdar.[71] Metallsmycken kan även besitta en betydelsebärande (ikonologisk) stil som innebär att den relaterar till ett bestämt innehåll, som kan ha ett speciellt socialt syfte. Detta söks i de sammanhang där social interaktion och kommunikation kan ha praktiserats. Är föremålen homogent utformade, uttrycker de en grupps identitet och blir ett *emblem,* en gruppmarkör. Heterogent utformade föremål visar istället på en personlig identitet inom en grupp. Därigenom bereds vägen för statusföremål vilka gör det möjligt för vissa individer inom samhället att utmärka sig. Studien är inspirerad av Ingrid Gustins, Mats Roslunds och Ingunn Marit Røstads arbeten.[72]

Metallsmycken studeras inledningsvis utifrån materialens generella förhållande till bebyggelse, social stratifiering och regionala kontaktytor. Därefter följer diskussioner kring några utvalda föremålsgruppers mer specifika sociala samman-

70 Spiong 2000:119

71 Baastrup 2012

72 Gustin 2004; Roslund 2009; Røstad 2012

hang. Här återvänder vi till gården Furudal och försöker hitta en förklaring till alsengemmers och andra särartade smyckens närvaro i Skogaby under tidig medeltid. Även specifika kontexter för förgyllda Urnesspännen och mynthängen söks i kapitel 8, i diskussionen kring de så kallade trelleborgshusen.

Metallsmycken och social stratifiering

Smycken och andra metallföremål ingår i ett brett fält inom arkeologisk forskning. En redogörelse för detta inryms inte i detta arbete, utan beskrivs här kort utifrån några halländska perspektiv, som är centrala för föreliggande studie. Inom framför allt järnåldersforskningen har metallsmycken beforskats genom studier av stil och kontaktytor mellan olika regioner inom Skandinavien och med omvärlden. I arkeologiskt material från centrala platser och gravar, har smycken och andra föremål också använts för att visa hur social status och prestige uttrycktes och för att förklara regional och överregional samhällsstruktur och politisk utveckling. I centrum uppehöll en tänkt elit både värdslig och gudomlig makt inom ramen för regionala nätverk, en social strategi som även återgavs i den materiella kulturen. Metallföremål och andra arkeologiska och skriftliga källmaterial visar entydigt på en samhällsstruktur som var hierarkisk och socialt skiktad.[73] För Hallands del har centrala områden från yngre järnålder lyfts fram i forskningen. Här syns bland annat Abild, Fjärås, Grimeton, Köinge, Slöinge, Stafsinge, Vessige och Varla i den mellersta och norra delen. Längst i söder framträder området kring Laholm, som vi ska återkomma till längre fram.[74]

I studier från södra Halland visar guld- och silverföremål samt förekomsten av vapengravar, på ett stratifierat samhälle redan under romersk järnålder och folkvandringstid. Föremålen finns i huvudsak kring Nissans och Ätrans dalgångar, samt vid olika vadställen längs Lagan. Spridningen av vikingatida ädelmetaller överensstämmer med denna bild, men nya områden närmre åmynningarna vid kusten framträder också.[75]

I kontrast till järnåldersforskningen har studier kring tidigmedeltida metallföremål varit mindre frekvent, utifrån perspektiv kring social kategorisering. Detta beror kanske till stor del på de förändringar under 1000-talet som syns vid flertalet sydskandinaviska lokaler, där ”metallrika” järnålderskomplex upphör. Där dessa lämningar visar på kontinuitet in i medeltid har denna period emellertid också beaktats, med halländska exempel såsom bebyggelsemiljön vid Varla, RAÄ 173.[76] Men stora fyndmaterial av metaller präglar inte den tidigmedeltida perioden bland sydskandinaviska bebyggelselämningar på landsbygden, och har kanske därför inte heller inspirerat till omfattande studier. Men det går även att skönja skillnader i forskningstraditioner. Inom äldre historisk arkeologi kring agrar bebyggelse har föremålens funktionalistiska betydelse ofta fått tolkningsföreträde före den sociala. I den perspektivförskjutning inom forskningsfältet som skett de senaste 25 åren, med kontextuell arkeologi och teorilån från sociologin, har föremålen också studerats utifrån vardagsliv, genus, rutiner och rörelsemönster.[77] Detta kan ses som en motvikt till tidigare stora berättelser kring samhällets ledande skikt, en forskning som tog sin utgångspunkt i fyraståndsläran, med en till stor del förutsatt bild av högre ståndsmiljöer och

73 Se ex. Randsborg 1980; Roesdal 1980; Callmer 1991; Fabech & Ringtved 1995; Hedeager 1997; Näsman 1998; Svanberg 2000

74 Brink 1998; Lundqvist 2000; Nicklasson 2001; Rosén 2004; Lihammer 2007; Nilsson 2009; Bjuggner *et al* 2010.

75 Carlie 1999:34ff

76 Lundqvist 2000

77 Lagerstedt 2004:20; Bentz 2008:235f; Roslund 2009:222

en egalitär bondebefolkning. Exempel på arbeten kring metallsmycken där gårdsbebyggelser ingår, förekommer dock.[78]

Smyckesformer och stil kan också relateras till klädedräkter och identiteter. Utifrån studier av vikingatida gravar framgår att spännbucklor, likarmade spännen, treflikiga och små runda spännen, kombinerats på olika sätt beroende på olika dräkttyper.[79] De ovala spännbucklorna, som härleds till den skandinaviska kvinnodräkten, har med spridning inom ryskt område också diskuterats utifrån ett etnicitetsperspektiv. Även andra spännesformer i skandinavisk och anglo-skandinavisk stil, har framhävts som bärare av skandinavisk kulturell identitet inom Danelagen i sydöstra England.[80]

Ett arbete med relevans för föreliggande studie, är Sven Spiongs stora forskningsinsats kring centraleuropeiska spännen och dräktnålar från yngre järnålder och tidig medeltid, där han diskuterar klädedräkten som bärare av regional och social identitet. Förutom ett stort arkeologiskt material från kontexter såsom bebyggelsemiljöer och gravar, söks även stil och sociala sammanhang utifrån bildkonsten och andra historiska källor. För att dela in dåtidens smyckesbärare i olika sociala kategorier, tilldelar Spiong även föremålen olika grader av kvalitet, baserat på fyra kvalitetsnivåer (fig. 7:1). Till de högkvalitativa föremålen räknas de i ädelmetaller, och de utförda med hantverksmässig klass. Till de lägre kvalitetsgrupperna räknas de som serietillverkats i enklare utförande och material, och det är dessa grupper av föremål som förknippas med ett mellanskikt på den sociala rangskalan:[81]

1. ***Praktföremål:*** mest bestående av guldföremål, dekorerade med filigran och granulation,
2. ***Enklare föremål:*** mest bestående av bronser, ibland förgyllda, med enklare infattningar eller filigranförsedda silverbleckspännen.
3. ***Kvalitetsfull serieproduktion:*** bestående av ett flertal rektangulära, likarmade eller korsformiga gjutna spännen, pressbleck eller gropemaljspännen.
4. ***Enklare serieproduktion:*** bestående av ett flertal bleckfibulor med enklare, ristad dekor eller spännen i järn.

En hierarkisk indelning av föremål utifrån material, kvalitet och stil känns igen från ett flertal studier av skandinaviskt material, där ädelmetaller sammanförs med de högsta samhällsskikten. En viktig slutsats i Spiongs arbete är att specifika smyckestyper inte verkar vara avsedda för de allra högsta sociala samhällsskikten. Sociala nivåer handlar istället om tillgång till importerade råmaterial, värdefulla metaller och hantverkare med speciell teknisk kunnighet.[82] Variabler som kvalitet, kvantitet och material kan därför appliceras på en generell social kategorisering av nivåer i samhället. Som kritik kan man i kontextuell anda hävda, att materiell kultur kan manipuleras och därmed inte alltid avspegla samhällsförhållanden. Imitationer av föremål i högstatusstil, exempelvis förgyllda bronssmycken, förekom i slutet av vikingatiden och medeltiden. Dessa kan ha införskaffats av människor som strävade efter att konkurrera om status.[83] Den materiella kulturens symbolvärde är inte heller statisk och kan förändras över tid och i nya sammanhang, såsom

78 Höjmark Jenssen 2005; Bentz 2008:235f; Svensson 2008

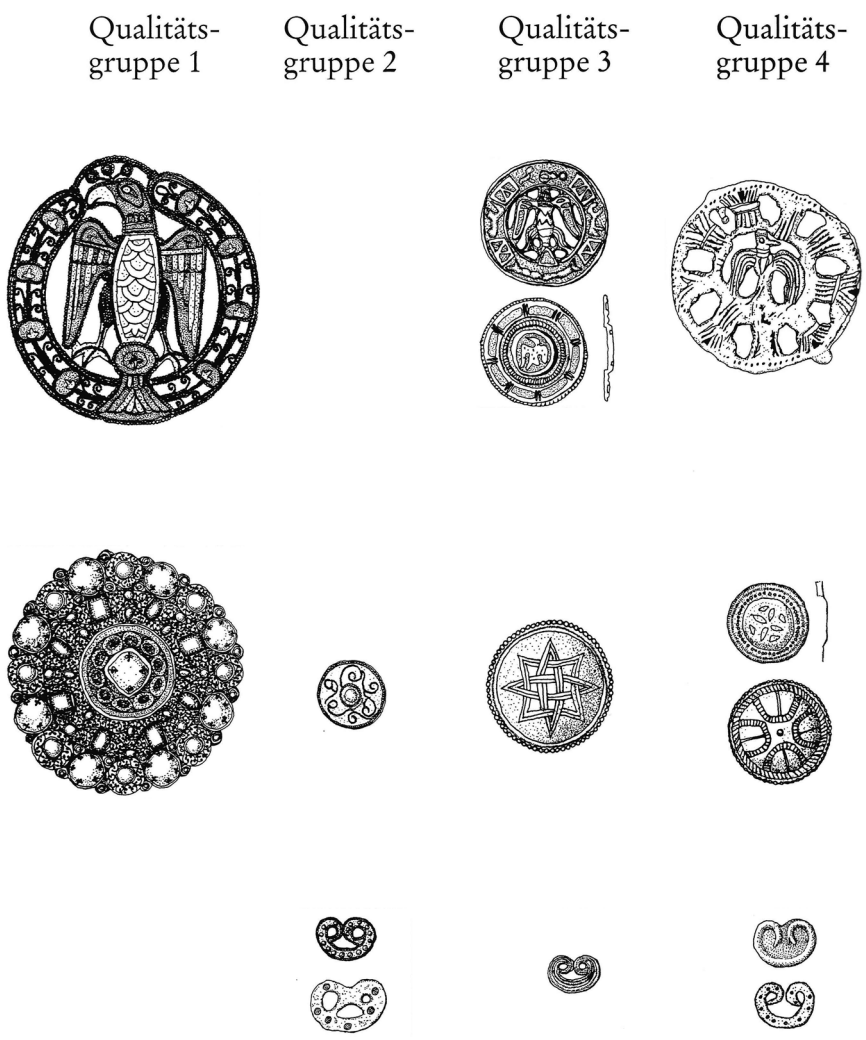
79 Hägg 1971

80 Gustin 2004 :74 och där anförd litteratur; Kershaw 2009

81 Spiong 2000:119

82 Spiong 2000:176

83 Svensson 2001:256; Gustin 2004:56; Hinton 2005:212; Baastrup 2012

Figur 7:1. Spiongs hierarkiska indelning av föremål utifrån material, kvalitet och stil. 1. Praktföremål: mest bestående av guldföremål, dekorerade med filigran och granulation. 2. Enklare föremål: mest bestående av bronser, ibland förgyllda, med enklare infattningar eller filigranförsedda silverbleckspännen. 3. Kvalitetsfull serieproduktion: bestående av ett flertal rektangulära, likarmade eller korsformiga gjutna spännen, pressbleck eller gropemaljspännen. 4. Enklare serieproduktion: bestående av ett flertal bleckfibulor med enklare, ristad dekor eller spännen i järn. (Spiong 2000, Tafel 16).

när den tas upp i nya geografiska och kulturella regioner. Exempelvis bar vikingatida kvinnor i sydöstra England smycken i skandinavisk stil, både traditionellt manliga och kvinnliga smycken, som ett emblemiskt uttryck för skandinavisk identitet inom Danelagen.[84]

Med detta sagt så närmar vi oss teorigods kring stil, budskap och identiteter som är en komplex fråga både inom arkeologin och andra discipliner. En fördjupad redogörelse kring ämnet inryms inte i denna volym, utan diskuteras endast längre fram i texten, utifrån några utvalda fyndgrupper. Kortfattat handlar det om stil på föremål som betydelsebärande (ikonologisk) eller som betydelselös (isokretisk), det vill säga endast hantverksmässigt utförda, men med automatisk upprepning och imitation av ett inlärt mönster. *Ikonologisk* stil innebär att

84 Kristoffersen 1997:9f; Kershaw 2009:302ff, 2013:277ff; Røstad 2012:202

den relaterar till ett bestämt innehåll, som kan ha ett speciellt socialt syfte. Detta syfte måste sökas i de sammanhang där social kommunikation kan praktiserats. Är föremålen homogent utformade, uttrycker de en grupps identitet och blir ett *emblem,* en gruppmarkör. Heterogent utformade föremål visar istället på en personlig identitet inom en grupp, så kallat *assertorisk* stil. Därigenom bereds vägen för statusföremål vilka gör det möjligt för vissa individer inom samhället att utmärka sig.[85]

Spiongs indelning av föremåls- och kvalitetsgrupper är baserad på samhällsförhållande på kontinenten och kan troligen inte direkt appliceras på ett halländskt eller sydskandinaviskt material. Ser man däremot till smyckenas funktion som en del av klädedräkten, verkar det halländska klädesmodet i stort, följa generella förändringar på den centraleuropeiska kontinenten. Även smyckenas former i Skandinavien, stod under kontinental inflytande.[86] I Spiongs studie, som även innefattar området kring Hedeby, syns en övergång från klädesplagg med parspännen till ensmyckesdräkter, som sker under andra hälften av 900-talet. I Halland märks detta vid samma tidsperiod där bruket av ovala spännbucklor upphör, till förmån för exempelvis små runda spännen. Nästa stora märkbara modetrend sker under 1100-talet, där bruket av dräkter med ringspännen vid halsen blir dominant, med början under århundradets senare del. Denna förändring gäller både för manliga och kvinnliga plagg och förekommer i stora delar av Europa, och syns även i det halländska materialet.

I likhet med Spiongs studie bör de halländska smyckena därför ha liknande förutsättningar, att kunna vara informationsbärande och ge uttryck för sociala identiteter, i form av status- och gruppmarkörer. Det som i allmänhet saknas är bildmaterial och andra historiska källor kring vikingatida och tidigmedeltida samhällsgrupper i Halland. I denna typ av studie får vi därför förlita oss på det arkeologiska fyndmaterialet, i relation till fyndsammanhang och landskap. Ett förslag på indelning av materialet görs här baserat på föremål från depåer, gravar, olika gårdsmiljöer samt lösfynd som diskuteras längre fram i kapitlet (fig 7:2). Hypotetiskt motsvarar indelningen varierande socioekonomiska nivåer och bebyggelsehierarkier i samhället.

I studien av metallsmycken är det främst spännen som kan relateras till bebyggelsemiljöer där en viss korrelation mellan stil, kvalitet och gårdsmiljö går att utläsa. Förgyllda föremål hittas vid de större gårdarna, och vid de största framträder smycken i ädelmetall. Resultatet visar på hypotetiska sociala skikt i det halländska samhället framför allt i slutet av vikingatiden och övergången till tidig medeltid. Efter andra hälften av 1100-talet representeras den halländska bebyggelsen till största del av en grupp mellanstora gårdar, med en materiell kultur som också indikerar mindre variationer av status. Metallsmycken finner vi däremot inte vid de mindre gårdarna i Halland, från någon av de tidsperioder som ingått i studien. Detta ska kanske ses i ljuset av avsaknaden av urbana orter som kan ha stått för en serieproduktion, eller förmedling av enklare smycken.

Vidare i texten ges en kort presentation av generella stilimpulser och kontaktytor, samt i vilka fysiska och kontextuella miljöer som föremålen påträffats i. Materialet ska ses som ett underlag och bidrag till vidare diskussioner kring social kategorisering av den tidigmedeltida bebyggelsen. Men för att nå bortom arketyper som eliter eller högreståndsmiljöer, krävs ytterligare bearbetningar av föremålens mikrokontext, stilen, samt lokala och övergripande kulturhistoriska sammanhang. I studien ges därför utrymme för resonemang kring några få spännen där vi återvänder till lokalen Furudal i Skogaby,

85 För forskningshistorisk se Gustin 2004:52ff och där anförd litteratur.

86 Se ex. Callmer 1999:202f

Kvalitetsnivåer /period	800–950	950–1150	1150–1300
Nivå 1	Mynthängen, Förgyllda ovala spännbucklor och treflikiga spännen, importerade omarbetade spännen, samt beslag i ädelmetall	Mynthängen, Ringsmycken och runda spännen i ädelmetall, Karolingisk-ottonska spännen, Urnesspännen betselbeslag, sporrar, fyrflikiga/korsformiga beslag	Förgyllda ringspännen i ädelmetall, sporrar
Nivå 2	Armringar, ovala spännbucklor och treflikiga spännen i brons	Förgyllda rundspännen, söljor och beslag i brons, Karolingisk-ottonska spännen med enklare infattningar	Förgyllda söljor. Ringspännen i brons?
Nivå 3	Enklare ringspännen och beslag i järn?	Enklare bleckfibulor med ristad dekor	Enklare ringspännen?
Nivå 4	Enklare ringspännen och beslag i järn?	Spännen i järn?	Enklare ringspännen?

Fig 7:2. Ett förslag på indelning av det halländska materialet i olika kvalitetsgrupper, baserat på föremål från depåer, gravar, olika gårdsmiljöer samt lösfynd. Hypotetiskt motsvarar dessa varierade socioekonomiska nivåer och bebyggelsehierarkier i samhället.

för att se om föremålen besitter särskilda betydelsebärande egenskaper kring identiteter. Ska de ses som statusmarkörer, eller kan de även relateras till specifika individer, grupper eller nätverk? Analysen görs utifrån begreppet *emblematisk* stil i kombination med studier av föremålens kontextuella miljö.

Till grund för studien kring metallsmycken, sammanfattat i en fyndöversikt sist i kapitlet, ligger arbetet med insamling, typologisering av föremålen och jämförelser med andra material i ett sydskandinaviskt perspektiv. Insamlingen har skett via en genomgång av Stiftelsen Hallands Länsmuseers arkiv för arkeologiska rapporter, samt fyndmagasin i Halmstad. Material har även hämtats via sökningar i SHM:s föremålsdatabas och tidigare arbeten kring halländska fornlämningar såsom Arbmans ”Hallands forntid”, Lindälvs ”Fornfynd och fornminnen i Norra Halland”, Lennart Carlies ”Bebyggelsens mångfald : en studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor”, Lars Lundqvists ”Järnålderns centra: exempel från Halland och Västergötland” och Fredrik Svanbergs ”Decolonizing the Viking Age, Death rituals in south-east Scandinavia AD 800-1000”. Bestämning av betselbeslag är främst baserat på Anne Pedersens och David Willams arbeten.[87] Olika typer av halländska ringsmycken i silver är typologiserade i Birgitta Hårdhs studie kring sydsvenska silverdepåer.[88] Treflikiga spännen är bestämda utifrån Birgit Maixners forskning kring spännen i Skandinavien och Urnesspännen utifrån sammanställningar av Lise Gjedssø Bertelsen och Ingunn Marit Røstad.[89] Analogistudier utifrån norska smycken är baserade på Jan Petersens arbete och i jämförelse med Birka och Uppåkramaterialen syns exempelvis studier

87 Williams 1997; Pedersen 1999

88 Hårdh 1976 a-b

89 Bertelsen 1994; Maixner 2005; Røstad 2012

gjorda av Gun-Britt Aagård, Johan Callmer, Birgitta Hårdh, Ingmar Jansson, Iben Skibsted Klæsø och Malin Svensson.[90] I sökandet efter stilparalleller på kontinenten har ett antal verk genomplöjts, exempelvis verk skrivna av Panum Baastrup, Heindel, Spiong och Wamers. I de fall materialet inte varit tillgängligt för egna studier, har jag förlitat mig på andra forskarinsatser exempelvis Fredrik Svanbergs studie kring vikingatida gravmaterial. Behjälplig har även professor Birgitta Hårdh varit kring bestämning av vikingatida föremål.

Halland, med kontakter över Kattegatt och Skagerrak

Inom arkeologin har det länge pågått studier kring vikingatida och tidigmedeltida kontaktytor i Sydskandinavien, bland annat utifrån metallfynd. Birgitta Hårdhs arbete kring *hacksilver* i depåer visar exempelvis på regionala variationer, som kan bero på en anpassning till olika ekonomiska system. Genom att studera fragmenteringen av hacksilvret, presenterar Hårdh en övergång från viktekonomi till monetär ekonomi, som sker under loppet av 900- och 1000-talet. Utvecklingen går från stora till allt mindre fragment, där samtidigt andelen silvermynt gradvis ökar. Här ses en kontrast mellan västra och östra Danmark, där Jylland visar på en tidig fragmentering av silver redan vid 900-talets början, och övriga delar först vid århundradets mitt. Tidiga urbana centra som Ribe och Hedeby anses ha stimulerat denna progression av ekonomin i västra Danmark. Samma utveckling kan följas i sydvästra Norge, nordvästra Skåne och Halland, med finfragmenterat hacksilver från första halvan av 900-talet. I Halland syns detta exempelvis i depåer från Stafsinge och Grimeton socken. [91] I sammanhanget ska också nämnas Cecilia von Heijnes analyser av vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark och Skånelandskapen. De flesta halländska mynt dateras till första halvan av 900-talet och 1000-talets mitt. Det största halländska fyndet kommer från Fagered, det så kallade Lössebäcksfyndet. Myntorterna bland dessa mynt visar på en sammansättning som närmast liknar ett fynd från Kongsø Plantage på östra Jylland. I båda fallen dominerar mynt från Lund, och en ovanligt hög andel jylländska mynt (i jämförelse med exempelvis skånska fynd). Även sammansättningen av engelska och tyska mynt är likartad.

Om man nu ser till andra vikingatida smycken och dräkttillbehör som påträffats i Halland, framträder också här en bild, som övervägande pekar på kontakter med områden kring Skagerrak och Kattegatt. Enstaka föremål kan också förknippas med östra Sverige, eller betraktas som importer utanför Skandinavien. I Birgitta Hårdhs studie kring vikingatida *halsringar*, kunde hon konstatera att de flesta typer från Halland ingår i en region tillsammans med övriga svenska västkusten och Oslofjordområdet. De västsvenska halsringarna visar i sin tur på likheter med Danmark, och företrädelsevis jylländska typer.[92] Ser man till olika typer av spännen är det främst *treflikiga spännen* som tydligast pekar på en hemvist inom gammeldanskt område. Stilimpulser för spännen från sent 800-tal och tidigt 900-tal, finner man främst i Hedeby, på Östra Jylland, vid Tissø, Oslofjordområdet men även i Uppåkra. Halländska vikingatida *likarmade spännen* är fragmenterade och svåra att tillföra en specifik region, men överensstämmer stilmässigt med de generella spännestyper som definierats av Johan Callmer och Ingmar Jansson. Likaså följer *ovala spännbucklor* i stort de allmänna typerna P37 och P51, som förekommer i Norge, på Birka och

90 Petersen 1928; Aagård 1984; Hårdh 1984; Jansson 1985; Callmer 1989, 1999; Skibsted Klæsø 2001; Svensson 2001

91 Hårdh 1996:94ff

92 Hårdh 1996:79

i andra delar av Sydskandinavien.

Några få typer av spännen, som ringspännen med upprullade ändar samt hjärtformade bältesbeslag, visar på kontakter från söder eller österut med stilmässiga paralleller från Lund, Öland, Gotland och Birka. Direkta importer av smycken är svåra att påvisa från denna tidsperiod. Med importer avses föremål som skiljer sig både stil och formmässigt från den skandinaviska kultursfären, dit även området i Schleswig räknas. Däremot förekommer importerade karolingiska beslag och iriska krucifix som omarbetats till spännen, samt mynthängen, tillverkade av karolingiska mynt.

Under andra halvan av 900-talet verkar en förändring ske, där likarmade spännen och spännbucklor efterhand faller ur mode, ett mönster som även syns i andra sydskandinaviska regioner. I denna övergångsperiod och fram i 1000-talet framträder istället olika typer av *runda spännen* och *hängen* i Halland. De i borre- och jellingstil som påträffats i Hallands norra delar, visar främst på analogier med andra smycken från Norge, men även från Nordjylland och östra Sverige. Bronsspännen och hängen i Terslevstil, likt det förgyllda spännet från Tvååker, har främst påträffats på Själland och Jylland, men förekommer även i södra och östra Sverige.

Små *karolingisk-ottonska spännen* förekommer i Laholmsområdet och är kända från Europa i långt över tusen exemplar. Fyndgruppen har sin huvudutbredning i det nordvästeuropeiska området samt i sydöstra England, men förekommer även i Skandinavien. I Danmark har cirka ett par hundra påträffats. De specifika typerna från Halland är kända från Norra Jylland, Ribeområdet, Lejre på Själland samt på Bornholm.[93] I övriga Skandinavien finns inga samlade studier kring just dessa spännestyper, men de förekommer exempelvis i Lund och Sigtuna.[94] Under 1000-talet och tidigt 1100-tal tillkommer även andra smycken och beslagstyper i Halland, som förknippas med danskt område. Särskilt stor utbredning av *Urnesspännen* finns i Danmark, med en koncentration till Nordjylland, men är också relativt jämt spridda i södra delen av Norge samt Skåne. De få *mynthängen* som hittats från denna tid, är baserade på danska, bysantiska eller engelska mynt. Likaså får olika typer av *betselbeslag* från Halland, betraktas härstamma från en dansk-brittisk kultursfär.

Smycken och dräkttillbehör från senare delen av 1100- och 1200-talen är få, och betydlig svårare att relatera till specifika kulturområden. Runda eller hjärtformade ringspännen verkar vara populära och bland söljorna ses oftast de med D-form. Dessa är vanligt förekommande i det gammeldanska området, men även i övriga Sydskandinavien.

Fyndmiljöer

Studier finns kring vikingatida och tidigmedeltida material från Halland, men sällan utifrån perspektiv kring varierande bebyggelsemiljöer. En bidragande orsak är säkerligen den relativt låga graden av aktivitet med metalldetektor inom arkeologin, som präglat Halland och andra svenska regioner. Jämfört med Danmark är exempelvis kontrasten stor där mer omfattande detekteringar genererat stora material och i sin tur mer omfattande föremålstudier.[95] Metalldetektering av fornlämningar i samband med exploateringsgrävningar, är än idag inte ett självklart moment, även om det ofta sker i samband med större projekt i Halland.

Vid de bebyggelselokaler som ingår i studien har cirka två tredjedelar detekterats i någon form, d v s med sökstråk eller ytmässiga detekteringar av matjorden, samt detektering av arkeologiska

93 Bastrup 2009:221f

94 Mårtensson 1976:296; Roslund 2010

95 Se exempelvis Bastrup 2012

Fyndkategori	Gårdsmiljö	Grav	Lösfynd	Depå	Borg	Summa
Armringar	1	4	13	20		**38**
Beslag	11	1	8			**20**
Brynjor		1				**1**
Fingerringar			2		1	**3**
Halsringar				13		**13**
Hängen	4	4	3	2		**13**
Sporrar	4		1			**5**
Spännen	20	25	30	4		**79**
Söljor	11	2	7		4	**24**
Summa	**51**	**37**	**64**	**39**	**5**	**196**

Figur 7:3. Tabell över metallföremålens kontexter fördelat på gårdsmiljöer, gravar, depåer, borgar och lösfynd.

objekt eller kulturlager efter matjordsavbaning. Vid drygt hälften har mer ytmässiga detekteringar av matjord eller kulturlager utförts och det är vid några av dessa lokaler vi finner de något större metallmaterialen, exempelvis Veinge 326 och Tölö 173.[96] En annan faktor är bevaringsförhållanden i Halland som generellt är ganska dåliga, i den sandiga och syregenomsläppliga myllan. Områden i Halland innehåller även magnetisk sand eller grus som ibland försvårar detekteringsarbetena. Ett antal detekterade medeltida gårdsmiljöer saknar exempelvis metallföremål helt vilket bör spegla dåliga mark- eller bevaringsförhållanden, snarare än en återgivning av dåtidens materiella bestånd. Andra aspekter som boplatsernas storlek, brukningstid, dåtida avfallshantering eller sociala status kan också väga in i detta sammanhang.

Det finns därmed källkritiska problem i fråga om metallföremålens representativitet vid en jämförelse mellan de tidigmedeltida gårdarna, som är svåra att bortse från. En komparativ studie kring sociala skillnader låter sig därför svårligen göras, utan att samtidigt väga in andra material och perspektiv. Metallerna kan bidra med pusselbitar i ett större mönster. För att försöka sätta metallföremålen i ett större sammanhang, inkluderas metaller från andra fysiska kontexter såsom gravar, depåer och enstaka borgar. Av samma orsak har även ett antal lösfynd tillfogats studien, varav ett mindre antal har hittats i anslutning till gårdsmiljöer.

Av figur 7:3 framgår att cirka en tredjedel av metallföremålen består av lösfynd, och en fjärdedel uppträder i gårdsmiljöer. Några av lösfynden är emellertid påträffade i eller i anslutning till dessa fornlämningar, så graden av sammanhang och förbindelse med de halländska gårdarna får anses vara något högre. Likaså visar enstaka gravfynd indirekt anknytning till gårdar, i de fall där gravfält legat intill boplatser. Ett exempel är det vendel- och vikingatida gravfältet Stegelhögen i Söndrum, som är beläget i gårdarnas omedelbara närhet vid RAÄ Söndrum 98A–B.

Depåfynd

I Halland finns ett 20-tal depåer med silverskatter från 900-talet och 1000-talet. Några består av mynt medan andra även innehåller silversmycken som halsringar, armringar och enstaka filigranspännen. Flera av skatterna är påträffade under 1800- och början av 1900-talet, och inga

96 Systematisk ytmässig detektering av matjord har utförts vid Halmstad 87, Skrea 193, Skrea 210, Skummeslöv 27, Stafsinge 117, Söndrum 108, Söndrum 98, Tvååker 88, Tölö 173, Veinge 326, Vinberg 128, Övraby 86.

Fig 7:4. Karta över lokaler med metallföremål som ingår i studien.

efterundersökningar har gjorts för att klarlägga depåernas lokala kontext.[97] Det är exempelvis svårt att avgöra om depåerna gjorts vid vikingatida gårdar, eller om de ska kopplas till andra objekt såsom stenar, mossar eller vattendrag. Det enda fynd som gjorts i närheten av vikingatida och tidigmedeltida bebyggelse, är silverskatten vid Slottsmöllan i Halmstad, som låg vid kungalevet och bebyggelsen vid Övraby. Vid Stafsinge, Kvibille och Torstorp vid Grimeton finns depåfynd som hittats vid eller intill historiska gårdslägen. I Torstorp där gårdarna låg samlade på inägorna, finns förutsättningar för ett potentiellt vikingatida gårdsläge, vilket även kan sägas för fyndet i Kvibille. I Stafsinge har den historiska gården ett sekundärt och perifert läge i förhållande till undersökta senvikingatida- och tidigmedeltida bebyggelser. Silverdepån kanske istället ska knytas till mossar och andra våtmarker i området. Torun Zachrisson föreslår exempelvis våtmarken som ett gränsområde och sammankopplar depåer med ägogränser.[98]

Inom forskningen har depåernas associationer till handel och farleder längs vattendrag påtalats. I Skåne finns flera skatter exempelvis vid köpingeorter som är belägna vid åar och i Uppland och Gästrikland visar studier att de allra flesta fynd är deponerade inom en farledszon med två kilometers bredd.[99] I detta perspektiv syns några halländska silverdepåer längs de större farlederna, som länkat samman den halländska kustzonen med det småländska och västgötska inlandet. Vid Slottsmöllan i Halmstad är silverskatten hittad alldeles intill Nissan. Stafsingefyndet ligger inte långt från Ätran och längs Högvadsån, som är Ätrans största biflöde, finner vi Lössebäcksfyndet.

I Halland finns även medeltida depåer, mestadels bestående av myntfynd.[100] Från Tölö kyrka finns däremot en större depå med flera förgyllda silverspännen samt sköldformade häktor, graverade med heraldisk ornering. Fyndet är daterat till 1200-talets senare del, eller tidigt 1300-tal och framkom i den norra kyrkomuren vid rivning.[101] Fyndens kvalitet samt kontext gör att metallföremålen bör sammankopplas med byggherren. Att föremålen deponerats i den norra muren, kan ha flera orsaker. Kyrkobyggnaden var uppdelad i en manlig (syd) och kvinnlig del (norr) under medeltiden och depositionen kan ha utförts av en kvinnlig aktör, eller kanske ingick den i en ritual som riktades till ett kvinnligt helgon. Avsikten med depositionen kan också ha varit att skydda mot onda krafter, som associerats med kyrkors norrsidor.[102]

Gravföremål

I vikingatida gravläggningar förekommer metallsmycken, främst i form av spännen.[103] Ovala spännbucklor har påträffats vid gravar i

97 Hårdh 1976b; Heijne 2004

98 Hårdh 1976b, Zachrisson 1998:114ff; Silverskatten i Stafsinge med bland annat arabiska mynt (SHM 614) är enligt uppgift påträffad vid frälsehemman nr 6 (Anders Henriksgård). Samtida arabiska mynt har även påträffats vid bebyggelsemiljön vid Stafsinge RAÄ 117 (Heijne 2004:270; Kadefors 2013:37). I Torstorp hittades depån vid gård nr 4 (SHM 2633) och i Kvibille vid gård nr 3 (SHM 13390, 13349).

99 Hård 1976; Zachrisson 1998:10; Söderberg 2000:269

100 Bornestaf 2003; Heijne 2004

101 SHM 2461

102 Falk 2008:158 och där anförd litteratur.

103 Svanberg 2003:25ff

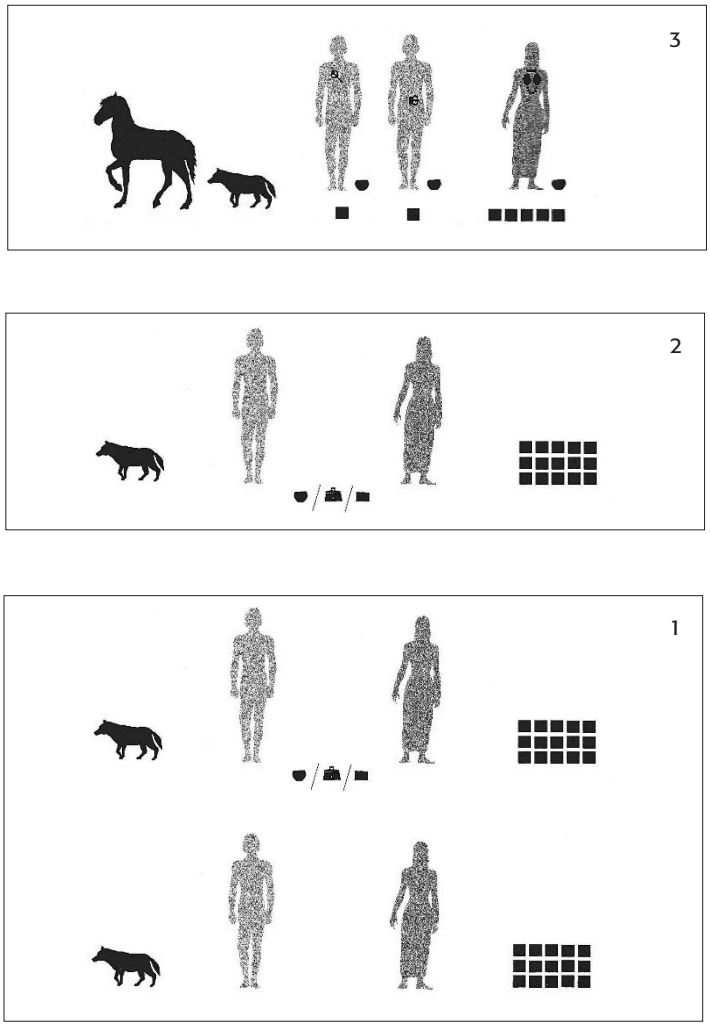

Fig 7:5. Olika gravgrupper från Sannagårdsgravfältet som speglar olika socioekonomiska nivåer i samhället. Grupp 1 och 2 är mer anonyma, medan personer i grupp 3, bör ha tillhört ett högre skikt i samhället. (Ur Svanberg 2003:30, Figur 8).

Fjärås, Lindome, Söndrum, Steninge, Träslöv, Vinberg och Ås. Merparten är tillverkade i brons i de för Skandinavien allmänna typer P37 och P51. Några spännbucklor visar på spår efter förgyllning eller är tillverkade i silver. Likarmade spännen finns i gravar från lokalen Vinberg 30, men utgörs endast av små fragment. Här och vid Broåsen, RAÄ Grimeton 3:1, förkommer även ringspännen i brons och järn. Förgyllda treflikiga spännen har hittats vid Våxtorp 75 samt i en trolig grav från Ösarp (fornlämning utan RAÄ-nr). Armbyglar eller armringar har påträffats vid Falkenberg, Söndrum och i Årstad. Vid Broåsen i Träslöv förekommer runda hängen i brons, utförda i Borre och Jellingstil. Här och vid Ligravfältet i Fjärås finns även olika typer av söljor. Slutligen ska nämnas en bit utav en brynja som hittats vid Stegelhögens gravfält i Söndrum, samt ett remkorsbeslag från en nyupptäckt ryttargrav i Lindberg.[104]

Fredrik Svanberg har studerat det halländska vikingatida gravmaterialet, som uteslutande rör sig om brandgravar. Utifrån Sannagårdsgravfältet i Vinbergs socken, delar han in dem i tre kategorier utifrån förekomst av gravgåvor och djurben. Av de 127 gravarna tillhör de flesta grupp 1 (70 st.), gravläggningar utan gravgåvor eller enstaka kärl. Grupp 2 (31 st.) var utrustade med ett par enklare

104 Häggström 2014 b

föremål, som mindre pärlhalsband, knivar eller sländtrissor och djurben från hund. Den minsta grupp 3 (26 st.) innehöll mer värdefulla gravgåvor såsom stora pärluppsättningar, bronssmycken, kammar och nycklar. Här syns även djurben från häst. Svanberg tolkar de tre gravkategorierna som olika socioekonomiska nivåer i samhället. Grupp 1 och 2 är mer anonyma, medan personer i grupp 3 bör ha tillhört ett högre skikt i samhället.[105] Gravfältet vid Stegelhögen i Söndrum har också genererat ett vikingatida gravmaterial. De sammanlagt 19 undersökta gravarna visar på en uppdelning av kategorier som påminner om den från Sannagård. Flera av gravarna innefattar enkla gåvor som pärlor, järnföremål och djurben från hund, får/getter. Mer ovanligt är djurben från häst, samt smycken i brons. Ett föremål som sticker ut är delar av en brynja.[106]

Utifrån gravmaterialen verkar det gå att utläsa sociala skikt i det vikingatida samhället. Dock finns det inte några större material av annan art som kan bidra i diskussion (se vidare nedan). Precis som Gustin påpekar så finns det också en möjlighet att den materiella kulturen ibland använts för att manipulera bilden av ett samhälle och därmed också av individen. Manipulation kan ha varit något som förekom i gravseder, då man exempelvis ville framhäva någons identitet.

Gårdsmiljöer

I tidigare avsnitt kring sociala gårdshierarkier delades miljöerna in i olika kategorier beroende på gårdsstorlek och bebyggelsestruktur. Indelningen av bebyggelsen fördelades även på tre generella tidsperioder: ca 800–1000, 1000–1150 och 1150–1250. Utifrån indelningen ska vi nu se hur metallsmycken fördelar sig inom dessa kategorier av gårdar. Inte oväntat, kan de flesta metallföremålen tillfogas de fysiskt större gårdarna, särskilt smycken som är tillverkade i ädelmetall eller i övrigt är av hög kvalitét.

800–1000

Under vikingatid återfinns de flesta smycken i gravläggningar eller depåer. Väldigt få föremål kan knytas till undersökta gårdsmiljöer med avgränsade bebyggelsestrukturer. De mellanstora gårdarna saknar fynd av smycken och dräkttillbehör. Till den stora gården Söndrum 98A:1, kan en armring och ett treflikigt spänne i brons knytas och vid den stora gården Slöinge 114:1 återfinns en oval spännbuckla i brons, samt ett karolingiskt mynthänge. Ytterligare en stor gård i Ösarp finns vid lokalen Laholm 197, men saknar helt fynd från tidsperioden. Rent spekulativt kan ett förgyllt treflikigt spänne från en gravhög i Ösarp kanske haft samhörighet med gården.

Att försöka kategorisera sociala grupper utifrån gårdsstorlekar och invånarnas burna smycken, låter sig svårligen göras på det halländska materialet från perioden. Antalet undersökta gårdar från tidsperioden är få och fyndmaterialen lyser med sin frånvaro. Däremot finns, som vi såg tidigare, olika nivåer i halländska gravfältsmaterial som indikerar tre grupper i samhället. Utifrån Svanbergs gruppering framgår att metaller som ovala spännbucklor, likarmade spännen, ringspännen och rembeslag sannolikt tillhört en mindre grupp från samhällets ledande skikt. Bland de halländska spännena från andra gravar, lösfynd, depåer och boplatser syns varierande nivåer av kvalitét och stil såsom enkla järnsmycken, förgyllda bronser eller högkvalitativa ädelmetallarbeten. Detta signalerar olika uttryck och grader av status, som ger en fingervisning om att fler sociala kategorier kan sökas i de halländska tidigvikingatida

105 Svanberg 2003:27ff

106 Wranning 2015b:108ff

materialen. Frågan är hur de tre gravgruppsnivåerna förhåller sig till bebyggelsekategorierna, det vill säga om de enbart speglar praktiker inom gravtraditionen, eller även grupper inom eller mellan gårdar? Kanske är det så att några typer av spännen från de halländska gravarna, såsom spännbucklor, kan räknas till en enklare massproduktion, och därmed inte enbart ska förknippas med högre status. Här är ett forskningsfält som än så länge är i sin linda. Det vi kan konstatera är att de personer av rang som burit metallsmycken inte verkar vara representerade vid varje gård, om man ser till de få bebyggelsemiljöer som undersökts i Halland. Denna bild överensstämmer exempelvis med studier från Skåne. Här lyser också metallsmycken med sin frånvaro vid små och mellanstora gårdar, och återfinns endast vid ett fåtal storgårdar.[107] Stilimpulser för de halländska metallsmyckena pekar i stort på kontakter inom en sydskandinavisk kultursfär, som innefattar dagens Danmark, södra Norge, sydvästra Sverige och Schleswig. Gårdsmiljöer med importerade smycken kan endast ses vid den elitära miljön från lokalen Slöinge 114. Här visar bland annat ett karolingiskt mynthänge att importföremål omarbetats för att ge nya signalvärden i den sociala kommunikationen. Importer från kontinenten under vikingatid syns även i glasbägar- och glaspärlmaterialet.[108] De halländska importfynden är inte många, vilket heller inte är att förvänta från vikingatida gårdsmiljöer. Även vid de stora ”metallrika” lokalerna från yngre järnåldern i exempelvis Danmark såsom Lejre, Gudme, Vester Egesborg, Hjulby och Kr. Hyllinge-Stensgård är antalet fynd som kan betraktas som importfynd mycket litet. I proportion till totala mängden fynd från dessa platser, ligger antalet oftast bara på några få procent.[109]

1000–1150

Bebyggelsen delades in i fyra gårdskategorier under en övergångsperiod mellan vikingatid och tidig medeltid. Bland de minsta gårdarna vid Skrea 210, Stafsinge 117, Träslöv 169, Varberg 100 och Vinberg 128 saknas metallföremål i form av smycken och dräkttillbehör. Dessa föremålsgrupper återfinns inte heller bland de mellanstora gårdarna vid Falkenberg 39, Fjärås 504, Getinge 82, Laholm 196, Laholm 201, Träslöv 58 samt Tölö 173. Vid de stora gårdarna, grupp 3, återfinns förgyllda bronser i form av beslag och spännen, med stiluttryck som kan indikera varierade sociala tillhörigheter. Utifrån Spiongs kvalitetsgrupper bör de räknas till den näst högsta kvalitetsnivån, grupp 2. Föremålen kan exempelvis ses vid lokalen Tvååker 88 med spännen i Terslev- och Jellingstil, samt lokalen Veinge 326 med rektangulära och runda förgyllda beslag, samt remändebeslag. Men även inom grupp 3 finns gårdar utan fynd av smycken såsom Laholm 164, Skrea 193, Skrea 224 och Söndrum 108. Bland de mycket stora gårdarna, grupp 4, återfinns ett rikare och mer varierat fyndmaterial. Här syns bland annat mynthängen, Urnesspännen, filigranspännen i silver, små karolingisk-ottonska spännen, förgyllda sporrar, betselbeslag och andra fyrflikiga förgyllda beslag. Denna grupp av gårdar representeras av lokalen Laholm 197, Stafsinge 116/127 samt Tölö 173A, och eventuellt Slöinge 114.[110] Utifrån Spiongs studie inom tyskspråkigt område framgår att de små karolingisk-ottonska spännena i stort ska härledas till ett

107 Carlie & Artursson 2005:217ff

108 Lundqvist 2000:55

109 Ulriksen 2014:205

110 Det råder osäkerhet om föremålen vid Slöinge 114 från sen vikingatid härrör från gravar eller bebyggelse. Se Lundqvist 2000:59.

socialt mellanskikt. I Danmark figurerar de vid elitära platser, men även i andra miljöer såsom normalstora agrara gårdar.[111] Urnesspännen förekommer i varierande stil, material och framställningsmetoder. De verkar ha serieproducerats exempelvis i Lund och det danska Sebbersund, men i okänd omfattning. Det finns därför en osäkerhet kring vilka sociala skikt spännena ska förknippas med, men det finns förslag på en koppling till den danska kungamakten.[112] Förekomsten av filigranspännen i silver vid de allra största gårdarna överensstämmer med andra kontexter såsom skattfynd i Halland, och andra rika gravmiljöer i Sydskandinavien. Ett sätt för eliten att markera sin status var att bära spännen i ädelmetall. Det framgår av det arkeologiska materialet, men även utifrån skriftliga källor och bildmaterial från kontinenten. Piksporrar samt beslag till hästutrustningar, pekar också på närvaro av en hästburen elit. Föremålen kan emellertid komma från en ganska bred grupp av herremän, som utfört ”hästtjänst” i olika sammanhang. Exempelvis skulle styrmännen inom ledungssystemet, själva förse sig med häst och brynja.[113]

Som vi ser visar de större gårdarnas befolkning på ett annorlunda konsumtionsmönster i fråga om metallsmycken och dräkttillbehör, jämfört med de från små och mellanstora gårdar. Detta är tydligt under senare delen av vikingatiden och i övergången till tidig medeltid. Tendensen är dock densamma som för den äldre vikingatiden, med förekomst av metallsmycken vid större gårdar, och med mindre gårdar som är mer anonyma till innehållet. Skillnaden är att vi nu ser smycken från flera gårdar och att dekorstilar och material visar på varierande kontakter och stilimpulser, som även sträcker sig utanför det sydskandinaviska området. Variationen ska troligen ses i ljuset av den ökade europeisering som tar sig uttryck i nya nätverk, nya sociala strategier och föreställningsvärldar vid denna tid. Befolkningen vid de små och mellanstora gårdarna förblir anonyma i metallsmyckematerialet, vilket kan bero på socioekonomiska förutsättningar, där ekonomin helt enkelt inte tillät införskaffande av värdefulla metaller. Utifrån Spiongs kvalitetsgrupper skulle man annars kunna tänka sig förekomst av enklare, massproducerade brons eller järnsmycken. Kanske beror det på att de halländska mindre gårdarna inte ingick i nätverk, där man kom i kontakt med metallsmycken, eller så var det andra traditioner inom ramen för byns sociala strukturer som styrde bruket av klädedräkter och smycken. Är de så att de mindre gårdarna representerar ett lägre samhällsskikt, fanns här säkert grupper med andra normer, för val av klädedräkt och smycken.

1150–1250

Från perioden representeras bebyggelsen till största del av 14 mellanstora gårdar, grupp 1, som finns inom lokalerna Laholm 164, Laholm 196, Laholm 197, Laholm 201, Skrea 193 samt Veinge 326. Bland metallföremål i kopparlegering syns här ovala och D-formade söljor, runda ringspännen eller hjärtformade spännen. Vid lokalen Veinge 326 är dock spännen och söljor förgyllda. De stora gårdarna Skrea 224, Söndrum 108, Tvååker 88 (grupp 2) och den mycket stora gården vid Stafsinge 116/127, saknar fynd av metallsmycken och dräkttillbehör vid denna tid.

Under andra hälften av 1100-talet och framåt verkar bruket av olika spännen i ädelmetall falla ur bruk vid de halländska gårdsmiljöerna. Istället framträder enklare varianter av runda ringspännen i oädla metaller, en trend som kan följas

111 Spiong 2000:119; Baastrup 2012:39f

112 Bertelsen 1994:351

113 Varenius 1998:71; Hinton 2005:157; Wamers 2005

Gårdkategori	800–1000	1000–1150	1150–1300
Små			
Mellanstora			Söljor Hjärtformade spännen Runda ringspännen
Stora	Armringar i brons Treflikiga spännen i brons	Bronsspännen Jellingstil, Terslevstil Karolingisk-ottonska spännen Alsengemmer Förgyllda beslag, spännen Söljor	
Mycket stora	Ovala spännbucklor Karolingiska mynthängen	Karolingisk-ottonska spännen Urnesspännen Filigranspännen Sporrar Betselbeslag Söljor Förgyllda fyrflikiga beslag Mynthängen / spännen	

Fig 7:6. Smycken och dräkttillbehör fördelat på olika gårdskategorier i bebyggelsehierarkin.

i stora delar av norra Europa. Den halländska bebyggelsen representeras vid denna tid till största del av en grupp mellanstora gårdar, med en materiell kultur som här indikerar mindre variationer av status. Ringspännen verkar dock ha en bred spridning i samhället, där de i ädelmetall syns i borg- och stormansmiljöer.[114] I Halland finner vi exempel på det senare i depåfyndet från Tölö kyrka, som bör relateras till byggherren. Vid en av gårdarna vid lokalen Veinge 326 finner vi även varianter av förgyllda ringspännen, dock med enklare dekor.

I översikten kring metallsmycken kan en generell social stratifiering skönjas i bebyggelsematerialet. Metallsmycken verkar inte tillhöra gemene man under vikingatid och tidig medeltid, och särskilt inte de som är utförda i ädelmetaller eller förgyllda bronser. Dessa material framträder endast vid ett fåtal stora gårdar. Men för att nå bortom arketyper som eliter eller högreståndsmiljöer, krävs ytterligare bearbetningar av föremålens mikrokontext, stilen, samt lokala och övergripande kulturhistoriska sammanhang.

Gården Furudal och långväga kontakter

I studien av svartgodset framträdde en rad lokaler längs den halländska kusten, som innehöll keramik som avvek i fråga om teknologi, stil och proveniens. I Hallands södra delar tillhörde bland annat gården i Furudal vid Veinge 326 i Skogaby de gårdar som på olika sätt uppvisade tidiga kontaktytor med det danska området. Ett udda inslag i den materiella kulturen bland de tidigmedeltida gårdarna, utgör även metallfynden från denna lokal. En kategori av ovanliga och starkt symboliska föremål är *alsengemmer*, som endast förekommer i några få exemplar i Sydskandinavien under tidig medeltid. Alsengemmer är små infattningsstenar i glas som figurerar både i kyrkliga och sekulära kontexter. I ett kontinentalt perspektiv verkar fyndkontexten, den geografiska spridningen och bildmotiven förändras kronologiskt, och utifrån de ristade motiven kan de delas in i tre grupper. (fig. 7:7).

De äldsta är från 1000-talet där motivet består av en människofigur, ett djur eller ett enkelt abstrakt tecken (typ I). Motiven asso-

114 Blomkvist 1947; Deevy 1998; Højmark Jenssen 2005:64ff; Hinton 2005:190

cierar till antiken och är troligen inspirerade av halvädelstenar från pilgrimsresor till Levanten. Liknande enfiguriga gemmer i intaglioteknik finns på andra kyrkliga föremål inom det tyskromerska riket vid denna tid, och har troligen stått som förlagor. Alsengemmerna är här relaterade till en kyrklig högreståndsmiljö, där de fungerade som religiöst laddade antika symboler och var placerade på sakrala guldföremål såsom altarkrucifix, relikskrin eller bokomslag.

Under perioden 1050–1200 är alsengemmer fortfarande ovanliga, men får en huvudsaklig spridning norrut till nordvästra Tyskland, Holland och även Skandinavien. Motivet på gemmerna består nu av två människofigurer (typ II), varav en ibland är ängellik. Alsengemmer förekommer nu även i profana miljöer, där enstaka fynd visar att de suttit som infattningar i runda metallsmycken som broscher och eventuellt fingerringar.[115] I Skandinavien finns de i sju exemplar och alla med samma motiv, nämligen två stående män som fattar varandras händer, samtidigt som de håller stav- eller svärdsliknande ting i den andra. Fem av dem är hittade vid urbana orter som Ribe, Lund, Kalmar och Sigtuna. De är också påträffade på landsbygden, vid Furudal (fig. 7:10), samt vid en medeltida gård i byn Bunkeflo utanför Malmö, som under högmedeltid stod i kyrklig ägo.[116]

De yngsta alsengemmerna, typ III, är från 1200- eller 1300-talet och har en bredare spridning i Nederländerna, nordvästra Tyskland och Danmark. Motivet består nu av tre- eller fyra ristade figurer, samt andra attribut såsom kors och stjärnor, tolkade som kristna motiv. Sannolikt skildrar de Kristus och de tre heliga konungarna och alsengemmerna har därför tolkats som pilgrimsamuletter, då en koncentration av dessa påträffats i Köln. Här växte en kult fram kring Heliga tre kungar under andra hälften av 1100-talet, vilket drog till sig pilgrimer från stora delar av Europa. Den stora spridningen av alsengemmer i Danmark, ska sannolikt ses i ljuset av dessa resor.

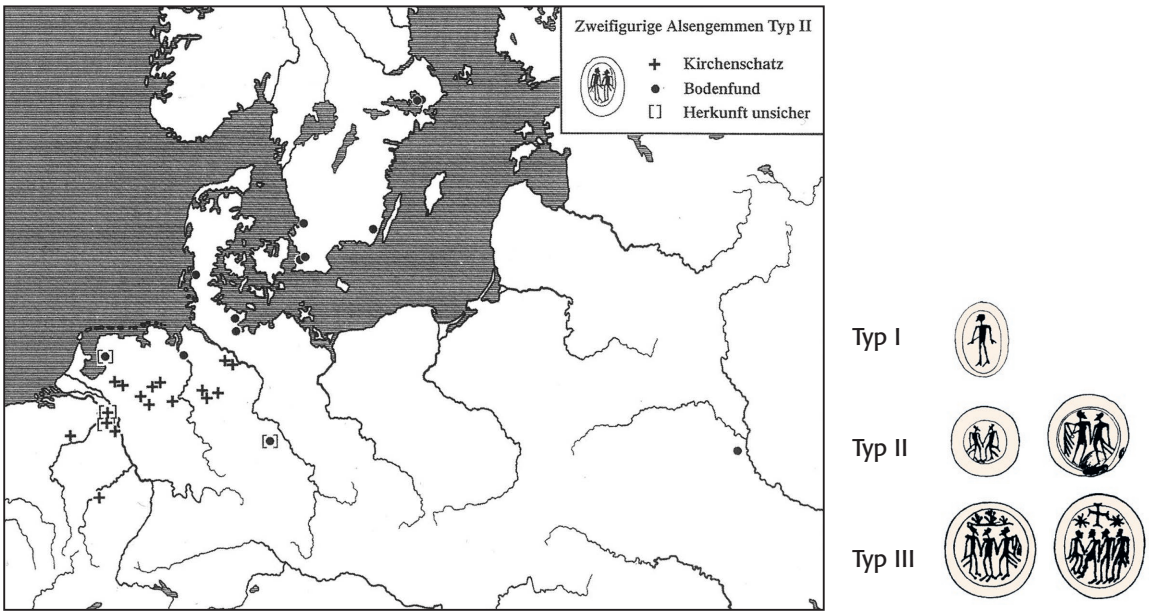
Alsengemmer verkar därmed ha haft en biografi från liturgiska sammanhang i kyrkomiljöer, till en större spridning bland kristna som trolig amulett vid pilgrimsresor. Men i fallet Skogaby och de alsengemmer av typ II som hittats i Sverige och Danmark, är tolkningen mer tvetydig. På kontinenten förekommer typen både i kyrkliga och sekulära sammanhang, men i Skandinavien syns de i profana och företrädelsevis urbana kontexter. Alsengemmerna från Ribe, Lund, Sigtuna samt Skogaby är daterade till tiden omkring 1100, d v s före kulten med pilgrimsfärder till Köln. Däremot är motiv och stil på de ristade figurerna mycket snarlika de som syns på yngre alsengemmer med tre eller fyra figurer. Mats Roslund menar i sina studier, att det öppnar upp för en tolkning, att de senare har övertagit symbolen som skydd för resanden. Symboliken med två figurer som fattar varandras händer ska uppfattas som en broderskapsgest, som en ed eller som *amicitia*, vänskapsförband med politiskt innehåll. Alsengemmer kan ha burits som igenkänningstecken och fungerat som gruppmarkör för resande som tillhört ett sachiskt eller friesiskt köpmannagille. Tecken på närvaro av tyskspråkiga farmän i Sigtuna under 1100-talet, hittar Roslund i de arkeologiska fynden som Frisenfararstenar, pingsdorfkeramik, alsengemmer och andra kontinentala smycken.[117]

Den enhetliga stilen på alsengemmer med två ristade figurer, pekar på att de kan ses som gruppmarkörer, ett emblem som bars för ett speciellt ändamål. Spridningen av alsengemmer i Skandinavien runt 1100 är mycket begränsad och bör kanske därför knytas till en mindre social

115 Schultze-Dörrlamm 1990; Baastrup 2007

116 Selling 1948; Mårtensson 1967; Lövgren et al 2007; Roslund 2009; van Vilsteren 2014

117 Roslund 2009:235ff

Figur 7:7 Olika typer av Alsengemmer samt spridning av typ II i Europa. Efter Schultze-Dörrlamm 1990:217, Abb.2 med tillägg efter Roslund 2009:228, fig 2; 2009:232, fig. 8 samt tillägg Ribe.

grupp. Utifrån alsengemmernas biografi är det ett rimligt antagande att de fungerade som religiöst skydd för resande, men för att nå en ytterligare social kategorisering, krävs fler kontextuella studier, likt den kring Sigtunas alsengemmer. Ska de enbart ses som pilgrimsamuletter bör det ristade motivet med två figurer symbolisera andra helgon än de Heliga konungarna. Möjligen kan det då röra sig om apostlarna Petrus och Paulus, som bar attribut med nyckel respektive svärd. Inom kristendomen kom vallfärderna eller pilgrimsfärderna tidigt att knytas till apostlarnas och martyrernas gravar och till orter i det Heliga landet. I Europa under medeltiden gick vallfärderna ofta till reliker eller undergörande bilder, särskilt av Maria. De viktigaste orterna blev Rom och Santiago de Compostela. Enligt skriftliga källor genomförde danska kungspersoner redan på 1000-talet pilgrimsfärder till kontinenten, och från denna tid förekommer det pilgrimsmärken i Skandinavien som avbildar apostlarna Petrus och Paulus. Pilgrimsfärderna utgick huvudsakligen från det Östdanska området, där Lund var den dominerande orten. [118]

Vilka sociala grupper som utförde kostsamma pilgrimsresor vid denna tid är osäkert men de bör ha varit knutna till en maktburen miljö med personer från höga sakrala och profana skikt. Ett fynd som kan tala för en sådan tolkning är alsengemmen från Bunkeflo, som troligen ska förknippas med en större gård i kyrklig ägo. Denna gårds sociala status under 1100-talet är dock osäker.[119] Men övriga alsengemmer av typ II är påträffade i urbana sammanhang, utan synliga kopplingar till kyrklig aristokrati. Koncentrationen av alsengemmer på kontinenten till området i nordvästra Tyskland och Nederländerna, rimmar heller inte med 1000-talets och det tidiga 1100-talets pilgrimsfärder till södra Europa. Fyndorter som Ribe, Lund, Kalmar och Sigtuna pekar trots allt på att alsengemmer förekommer i sammanhang med handelskontakter, där kustområden och sjöfart varit de sammanhållande länkarna. Ytterligare en länk i detta

118 Andersson 1989:183

119 Ingwald & Lövgren 2009:518ff

kontaktnät kan kanske sökas i Laholmsområdet, som vi ska titta närmare på nu.

I området längs Lagan vid Laholms finns flera tecken på centraliteter under yngre järnålder och äldre medeltid, där troligen både kungamakt och kyrka varit tidiga aktörer (se vidare Del 4).[120] Här syns bland annat kungalevet och en förmodad huvudkyrka vid den kända begravningsplatsen från äldre medeltid vid Lagaholm. Lagaholm var troligen centrum för en tidig sockenbildning i området. Det norromliggande Köpinge har också varit föremål för diskussion kring en handelsplats i området. De nyligen genomförda metalldetekteringarna vid platsen visar med stor sannolikhet att så varit fallet, även om inga större undersökningar under mark ännu är genomförda. Ett omfattande metallföremålsmaterial från vendel- och vikingatid pekar på en anlöpsplats intill Lagan, samt ett intilliggande marknads- och hantverksområde och gravfält. Förutom prestigeföremål visar fynd av spiralstrierade permiska silverringar och klippta arabiska silvermynt, på platsens dignitet under äldre vikingatid. Nio av dessa mynt är daterade och präglingarna hamnar inom intervallet 718–820 e. Kr.[121] Vid denna tid cirkulerar arabiska mynt endast vid större handels- och centralplatser som Tissø, Uppåkra och Kaupang. Forskningen pekar på att fynden av tidiga arabiska mynt och permiska ringar, visar på ett tydligt samband mellan Sydskandinavien, Schleswig och Friesland. Även Gotland har ingått i denna tidiga silverekonomihandel.[122] Sammantaget med förekomsten av tidigt hacksilver i Halland, som diskuterats i tidigare avsnitt, visar det att det halländska kustområdet ingått i detta nätverk för handel, och att handelsaktörer varit verksamma i Laholm under vikingatid. Ett spår efter en långväga senvikingatida handel är kanske också de fynd av tyska och nederländska mynt från slutet av 900-talet och 1000-talet som finns i Halland, och även längre norrut i Västsverige såsom Mölndals och Ytterby socken. Några av dessa är hittade på Laholmsslätten.[123]

Från samma tidsperiod ser vi också små karolingisk-ottonska spännen, som påträffats vid området för den troliga handelsplatsen, samt vid den intilliggande lokalen Laholm 197 i Ösarp. Det förstnämnda fyndet är ett massivt spänne med upphöjt mittparti och snedstrierat brätte. Det stiliserade tillbakablickande djuret symboliserar ett lamm och är ett Agnus Dei-motiv. Kvalitetsmässigt tillhör spännet en enklare serieproduktion. Till en mer kvalitetsfull serieproduktion hör spännet från Ösarp. Smycket är påträffat i ett stolphål från en byggnad daterad till perioden cirka 950–1050. Byggnaden ingår i en stor gård som troligen tillhör en av Hallands största vid denna tid. Ett tiotal spännen av denna typ finns från nuvarande Danmark med ramdateringar till perioden 800-tal-1000-tal, men har exempelvis även påträffats i 1100-talsmiljöer från Sigtuna och Lund.[124]

På kontinenten är de små karolingisk-ottonska spännena serietillverkade vid ett antal ”lågtekniska” verkstäder bland varierande sociala grupper och har konsumerats av ett socialt mellanskikt. I Danmark syns de i varierande kontexter från elitära miljöer, till handels- och anlöpsplatser och ordinära gårdar.[125] Bronsspän-

120 Brink 1998:302ff; Rosén 2004:69; Nilsson 2009:289

121 Bjuggner et al 2010:65ff.

122 Callmer 2015; Hårdh 2015, 2016

123 Exempelvis nederländskt mynt i Stafsinge, tidigt 1000-tal, tyska mynt i Flintarp 991 T.p.g, Lössebäck 1046, Skårby 991 T.p.g, Påarp, Trönninge sn T.p.g-, Åskloster, 900-tal. Heijne 2004; Bjuggner 2013; Kadefors 2013. Bohuslän: se Hatz 1974.

124 Roslund 2009; 2010

125 Bastrup 2010:50ff

net med glasinfattningar från Ösarp visar att den kontinentala stilen nått de halländska storgårdshemmen. Anledningen till att vi finner den just här, beror säkerligen på en nära relation till handels- och anlöpsplatsen i området. Om spännet importerats eller om stilen kopierats av lokala hantverkare, kan vi inte riktigt veta. Det hade förmodligen inget högt ekonomiskt värde, men för smyckesbäraren på gården var den troligen, likt andra kontinentala föremål, en statushöjande indikator i Halland vid denna tid.

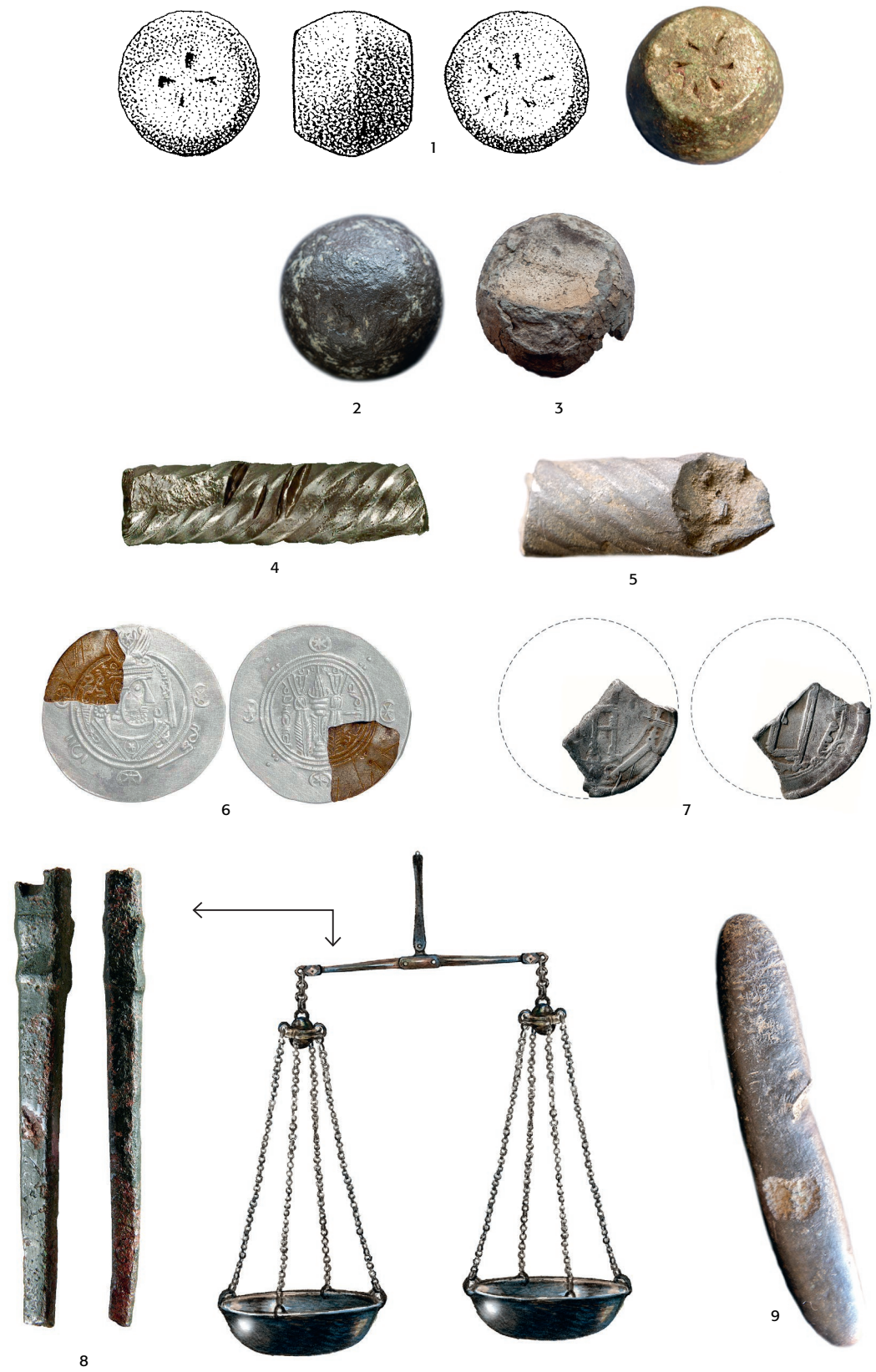
Handelskontakterna vid köpingen var således upprättade långt före den danska kungamakten och kyrkan manifesterar sig i området. Även om kungalevets etablering kanske kan föras tillbaka till vikingatidens slut, så bör den lokala aristokratin och andra bondesläkter varit involverade i etablerade handelsnätverk. I Valdemars jordebok nämns kungalevet Lagaholm och torget, vilket pekar på att marknaden kan ha flyttats hit från köpingen. I skriftliga källor framgår också att kungen vid mitten av 1100-talet ägt en kyrka i det närliggande Hov som donerades till Ringsted kloster och Knutsgillet. Detta kanske ska ses som en strategi för kungamakten, att försöka monopolisera handeln och konkurrera med andra köpmannagillen i området.[126].

För att ytterligare försöka förstå i vilket sammanhang en alsengemmer hamnat i den halländska myllan, ska vi kort återvända till gården Furudal i Skogaby, Veinge 326. Av tidigare avsnitt framgår att den tidigmedeltida gården tillhör kategorin stora gårdar, med huvudsaklig agrar inriktning. Fynd av vikter kan även peka i riktning mot handelsaktiviteter. Gemensamt med andra stora gårdar i Halland har den i byggnadsskicket och gårdsstrukturen, men i övrigt så utmärker sig fyndmaterialet och de kontaktytor som metallsmycken och dräkttillbehör visar på. Förutom alsengemmen, som troligen suttit som infattning i en brosch, finns det fler dräkttillbehör med ristade mönster. Ett runt förgyllt beslag med en centralt placerad streckstjärna är kanske ytterligare ett föremål med religiös symbolik? Den åttauddiga stjärnan kan tolkas som Kristusstjärnan, sinnebilden för fullkomlighet och oändlighet (som i övrigt även syns som attribut på yngre alsengemmer). Ett förgyllt rektangulärt spänne, som haft någon form av infattning, pekar också på långväga kontakter söderut mot centraleuropeiskt område. Ytterligare ett fynd som sticker ut, är ett remändebeslag med musselmönster och rester av textil, troligen silke. Klädesplagg eller annan textil i silke bör ha varit ovanligt i Halland under tidig medeltid. Sammantaget pekar miljö och metallfynd på ett visst välstånd, men framför allt på långväga kontakter. Det finns däremot inget som tyder på att gården tillhört en kyrkans man eller på annan kyrklig närvaro i Skogaby under medeltiden.

Liksom i fallet med kontinentala spännen i Ösarp, bör gårdens långväga kontaktytor sammankopplas med centralområdet kring Lagaholm och Köpinge. Skogaby ligger tillsynes i ett perifert läge strax öster om Laholm, men under järnålder och medeltid ingick området i de större, regionala vägnäten. Lennart Carlie, som har studerat det sydhalländska kommunikationsnätet, vill se trakten kring byn som den sista utposten längs den öst-västliga Lagastigen, innan ån sträcker sig in i det skogrika och kuperade landskapet mot det småländska inlandet. När det gäller färd från Hallandsåsen och norrut har man haft två val, där Skogabyområdet ingått i en östlig sträckning via vadställen över Lagan i trakten kring Ysby.[127] De boende på gården i Skogaby har haft möjligheter till kommunikation längs dessa vägleder, men även vattenvägen över Skogabysjön, och via Lillån ner mot Lagaholm. Om vi rekapitulerar Roslunds tankegods kring kontinentala gillesförbund, finns ännu

126 Se Wallin 1975:75 och Hermansson 2009 kring Knutsbrödernas roll i Valdemarnas makt- och handelspolitik.

127 Carlie manus

Figur 7:8. Metalldetektorfynd från Köpingeområdet i Laholm som indikerar att en vendel- och vikingatida handelsplats legat i området. (ej i skala). **1-3)** Viktlod, **4-5)** Klippbitar av permiska silverringar, **6-7)** Klippbitar av arabiska silvermynt, präglade 761-795 respektive 785-786 e.Kr. **8)** Delar av balansvåg, **9)** Silverbarr.

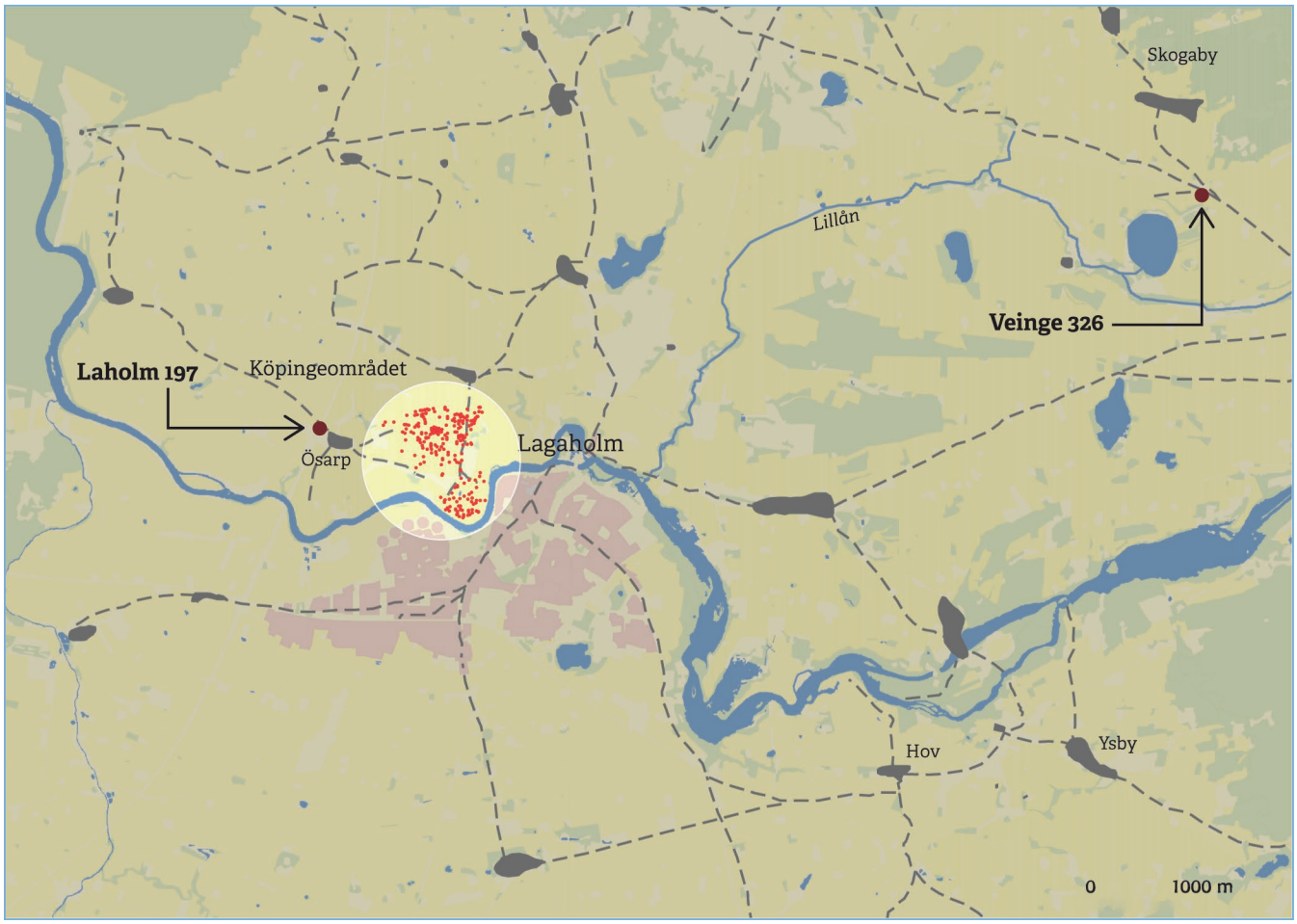

Fig 7:9. Laholmsområdet med historiska vägnät, byar och platser omnämnda i texten. Vid Lagaholm och Ösarp syns spridningen av metalldetektorfynden från den troliga anlöps- och handelsplatsen vid Köpinge.

inga säkra belägg för frisiska eller sachsiska farmän i Laholm. Friserna var från 600-talet till 1100-talet de ledande mellanhänderna i handeln mellan å ena sidan det anglosaxiska Britannien och Frankerriket, å andra Skandinavien och östersjöområdet. I och med att Frisland inlemmades i Frankerriket blev de frisiska köpmännen ombud för de frankiska i den nordligt riktade handeln. Kanske behövde köpmännen även regionala ombud inom det skandinaviska området. Vid anlöps- och handelsplatser, som området vid Laholm, kunde det vara värdefullt med en lokal gillesmedlem som kunde tillvarata farmännens intressen, och distribuera varor i närområdet och vidare längs Lagan in mot det småländska inlandet. Kanske har vi identifierat en sådan gillesmedlem, bland en av storbönderna i Skogaby. Vänskapsbanden knöts vid handelsplatsen i Laholm, symboliserat i en broderskapsgest på ett buret emblem. Denna tolkning får dock ses som en möjlighet. Det kan också röra sig om en person som burit en alsengemmer för att markera en prestation av religiös art, en pilgrimsfärd till heliga platser på kontinenten.

Sammanfattande beskrivning av fyndgrupper

I texten nedan beskrivs metallsmyckena kort utifrån en generell indelning av föremålen i fyndgrupper; rem- och bältesbeslag, ringsmycken, spännen, sporrar och söljor. En tabell över samtliga föremål finns även i katalogdelen (bilaga 2). Ringsmyckena består av hals-, arm- och fingerringar.

Figur 7:10. Några av de tidigmedeltida metallföremålen från lokalen Veinge 326 i Skogaby, samt en alsengemmer från Blije i Nederländerna (ur Van Vilsteren 2014). Föremålen från Veinge utmärker sig jämfört med fynd från andra halländska gårdar vid denna tid, och visar på visst välstånd och långväga kontaktytor. (ej i skala).
1) Kulformigt viktlod i brons med cirkulära viktmarkeringar på de flata polytorna
2) Förgyllt rektangulärt spänne som haft någon form av infattning
3) Förgyllt runt beslag dekorerat med en centralt placerad streckstjärna
4) Alsengemmer
5) Remändebeslag med musselmönster och spår av textil, troligen silke
6) Alsengemmer från Blije (Friesland) som visar hur den suttit som infattning i ett rundspänne. Den enhetliga stilen på alsengemmer med två ristade figurer, pekar på att de kan ses som gruppmarkörer, ett emblem som bars för ett speciellt ändamål. Spridningen av dessa alsengemmer är mycket begränsad till ett fåtal urbana miljöer som Ribe, Lund, Kalmar och Sigtuna. Kontexterna indikerar att alsengemmer främst förekommer i sammanhang med handelskontakter, där kustområden och sjöfart varit de sammanhållande länkarna. Möjligen har gården i Skogaby ingått i ett handelsnätverk som innefattat skandinaviskt och nordvästkontinentalt område, där kontakterna knutits via handels- och anlöpsplatsen vid Köpinge i Laholm.

Spännena är indelade efter form (likarmade spännen, ovala spännbucklor, treflikiga spännen, runda spännen och hängen och ringspännen), i enstaka fall efter stil (urnesspännen) samt i en grupp av omarbetade spännen. HM-nummer hänvisar till Stiftelsen Hallands Länsmuseers fyndserie och SHM-nummer till föremål som finns vid Statens Historiska Museum.

Rem- och bältesbeslag

Metallbeslag på bälten och remmar är ingen enhetlig fyndkategori utan föremålen förekommer i flertalet material, former och sammanhang i allt från dräkttillbehör till möbler, skrin och hästutrustningar. Nedan beskrivs de få bevarade beslag som huvudsakligen kan härledas till bälten eller andra typer av remmar. Föremålen beskrivs utifrån form eller funktion.

Rektangulära beslag har påträffats vid Tölö 173 samt Veinge 326, med troliga dateringar till 1100-tal. Beslaget från Tölö är gjutet i brons med genombruten ram och ett romanskt stiliserat djur. Närbesläktade beslag finns i det tidigmedeltida Lund, bland annat från remsöljor. Remsöljorna går även att finna inom västslaviskt område på kontinenten, här med dateringar till sent 1100-tal-tidigt 1200-tal.[128] På beslaget från Veinge är den rektangulära ramen indragen på

128 Johansson 1993; Heindel 1990:23; Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998:88f

Figur 7:11. Exempel på vikingatida och tidigmedeltida beslag (ej i skala).
1) Delar av ett rektangulärt bronsbeslag med genombruten ram och romanskt stiliserat djur, Tölö 173A,
2) Hjärtformat vikingatida bältesbeslag, Alslöv,
3) Runt förgyllt bronsbeslag med centralt placerad streckstjärna, Veinge 326,
4) Vendel- eller vikingatida bronsbeslag med ansiktsframställning, Tölö 173A
5) Genombrutet rembeslag i brons med fyra flikar och rombiska dekorelement, Tölö 173A
6) Fyrflikigt järnbeslag, Laholm 197
7) Förgyllt fyrflikigt kopparbeslag med punsornamentik, Stafsinge 117
8) Genombrutet stigremsbeslag, Köpingeområdet i Laholm
9) Betselbeslag med stiliserat drakhuvud i ringerike- eller urnesstil
10) Förgyllt rasselbleck, Tjärby 68
11) Förgyllt betselbeslag, Tjärby 68

undersidan och visar på spår efter förgyllning. Från samma lokal hittades även ett *remändebeslag* med profilerad ovandel i form av musselmönster. I nedre delen fanns spår efter textil, sannolikt silke. Ett tunt remändebeslag i brons har även hittats i Tjärby.[129] Omvikta rembeslag finns också från Laholm 164 och 197, varav den senare daterad till perioden 1150–1300.[130]

Ett *hjärtformat bältesbeslag* i brons från Alslöv i Trönninge socken är ett av få halländska fynd med koppling österut.[131] Likartade beslag förekommer på Birka, Gotland, Öland och inom ryskt område. Ett bältesbeslag från Sandby på Öland får betraktas som närmast identiskt med det från Halland, med trolig datering till 800-tal eller 900-talet första hälft.[132]

129 Håkansson 2011; Larsson mfl. 2004:45

130 Wattman 1996:40; Viking & Fors 1995b:47

131 Arbman 1954:177f

132 Arne 1911:14f; Jansson 1989

I Halland förekommer också beslag i olika varianter från 1000- och 1100-talsmiljöer, som suttit på *betsel*. Vid Stafsinge 117 hittades ett förgyllt fyrflikigt beslag i kopparlegering med punsornamentik, strax väster om bebyggelselokalen. Två av flikarna saknas. Föremålet påminner om ett litet krucifix men en centralt placerad nit på baksidan, visar att det troligen rör sig om ett rembeslag från ett förmodat betsel.[133] Från Tölö 173 finns ett betselbeslag i järn, samt ett genombrutet rembeslag i brons med rombiska dekorelement. De utskjutande flikarna på det senare har gett associationer till ett krucifix, men detta förefaller mindre troligt.[134] Från lokalen Laholm 197 finns ett fyrflikigt beslag i järn, hittat i en avfallsgrop daterad till perioden 1000–1150. Beslaget innehåller dekor i form av tre små parallella vulster strax intill en av flikarna. Troligen har föremålet tillhört ett vikingatida betsel. Från Veinge 326 finns ett *runt beslag* med förgyllning och dekor av en centralt placerad streckstjärna, med föreslagen funktion som betselbeslag. Från Gullbrandstorp i Harplinge socken förekommer delar av ett betselbeslag, i form av ett stiliserat drakhuvuden, i trolig Ringerike eller Urnesstil.[135] Denna typ tillhör främst en dansk kultursfär med fyndorter på Jylland, Själland, Skåne, Schleswig och Bornholm, samt enstaka från norskt och svenskt område. Vid Laholm 234 finns även ett genombrutet stigremsbeslag, från ett troligt vikingatida gravfält i Ösarp/Köpingeområdet.[136] Enstaka paralleller finns från Skåne, Jylland och på Bornholm, men det stora flertalet (50 st.) ska sökas i sydöstra England.[137] Även från Tjärby kommer ett betselbeslag, tillverkat i förgylld kopparlegering. [138]Ett vikingatida remkorsbeslag finns från en ryttargrav vid Kristineberg, Lindbergs socken. I den efterundersökta graven hittades hästutrustning och brända ben, daterat till perioden 780–890 AD (1 sigma).[139] Från Tjärby finns även ett förgyllt *rasselbleck.*[140]

Sist ska nämnas ett litet bronsbeslag med ansiktsframställning som hittats vid lokalen Tölö 173:1. Beslaget är ovalt och skadat i den övre delen, kring ansiktets panna, vilket gör att dess ursprungliga storlek är svår att fastställa.[141] Rent stilistiskt sett så passar fyndet bra ihop med den allmänna dateringen av fyndplatsen till yngre järnålder och tidig medeltid. Michaela Helmbrecht som studerat föremålet, utesluter inte att det är från vendeltid, på grund av den platta formen. De vikingatida människoansiktena är nämligen oftast runda eller i relief. I en jämförelse med andra föremål är ett svärd från Oppmannasjön i nordöstra Skåne särskilt intressant, som har små människoansikten runt svärdshandtaget.[142] Tölöfynden skulle kunna ha varit ett liknande beslag som suttit på ett spänne, eller på vapenutrustning. Då är det en del av djurornamentiken och utgör en del av den visuella kommunikationen. Djurornamentiken uttrycker prakt, välstånd, intellektuell kapacitet, förmågan att läsa och tolka komplicerade möns-

133 Mattsson 2010:32f

134 Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998:89

135 Håkansson 2011; Lundborg 1970:49

136 Bjuggner mfl 2010:61f

137 Pedersen 1999:134ff.; Williams 1997:69ff. Stigremsbeslaget är av Williams class A, typ 12 och daterad till 1000-talet.

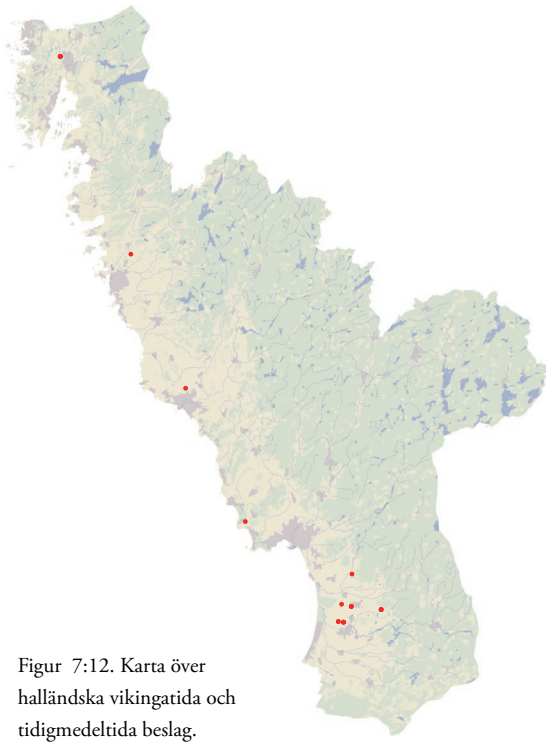
138 Wranning 2009

139 Häggström 2014

140 Wranning 2009

141 Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998:89

142 Strömberg 1961: Taf 64:1

Figur 7:12. Karta över halländska vikingatida och tidigmedeltida beslag.

ter, och ökar bärarens prestige.[143]

Kontextuell miljö: Olika varianter av rem och bältesbeslag förekommer som lösfynd och i bebyggelsemiljöer, främst bland de större gårdarna (grupp 3 och 4) under tidsperiod 2, 1000–1150. Betselbeslag och andra fyrflikiga beslag i järn och brons hittas inom grupp 4, de största gårdarna, samt i ryttargravar från äldre vikingatid. Förgyllda bronser figurerar främst vid stora gårdar, grupp 3, under tidsperiod 2.

Ringsmycken

I Halland är 38 vikingatida *armringar* kända, antingen i intakt form eller som fragment. Drygt hälften kan härledas till depåfynd som hittats i Grimeton, Halmstad, Kvibille, Stafsinge och Vapnö. Övriga fynd kommer från gravar, boplatser och som lösfynd. Enligt Birgitta Hårdhs typologi faller flertalet halländska inom kategorin armringar med vriden stång och runt tvärsnitt, där armringens båda ändar är förbundna med en enkel knut. Armringarna tolkas vara tillverkade lokalt eller inom danskt område. Materialet är nästan uteslutande silver, men en armring i guld har påträffats vid Morups Tånges fyr, tillsammans med en fingerring. Enstaka armringar med andra former och dekorer förekommer dock. Från Kvibille och Grimeton finns armringar med flerkantigt tvärsnitt och ändar i form av stiliserade djurhuvuden. Denna typ är vanlig på Gotland och dateras till perioden 950–1050. Från Fjärås kommer en armring med avsmalnande ändar och förtjockat mittparti, dekorerat med djupa tungformade ornament. Armringen är av västskandinavisk typ och troligen norsk. Från Söndrum, Tjärby och Slottsmöllan vid Halmstad finns fragment av armringar med platt stång. Armringen från Slottsmöllan har en rombisk mittdel, försedd med trekantig stämpelornamentik. Ornamenten placerar armringen inom danska eller norsk-brittiska stilgrupper.[144]

Halländska vikingatida *halsringar* har hittills endast påträffats som depåfynd, från ovan nämnda skattfyndslokaler. Birgitta Hårdhs typologi är baserad på ändplattans form och där tillhör de flesta halländska, de med rak platta och parallella sidor. Dessa är uteslutande av norskt ursprung och har även påträffats i nordvästra Skåne. Halsringen från Vapnö består av tre vridna, runda stänger. Denna teknik är utpräglat västlig och förekommer i Storbritannien, samt på samtliga ringar från danska Terslevskatter.[145] Vidare ska nämnas tre fynd av spiralstrierade permiska silverringar, som hittats i närheten

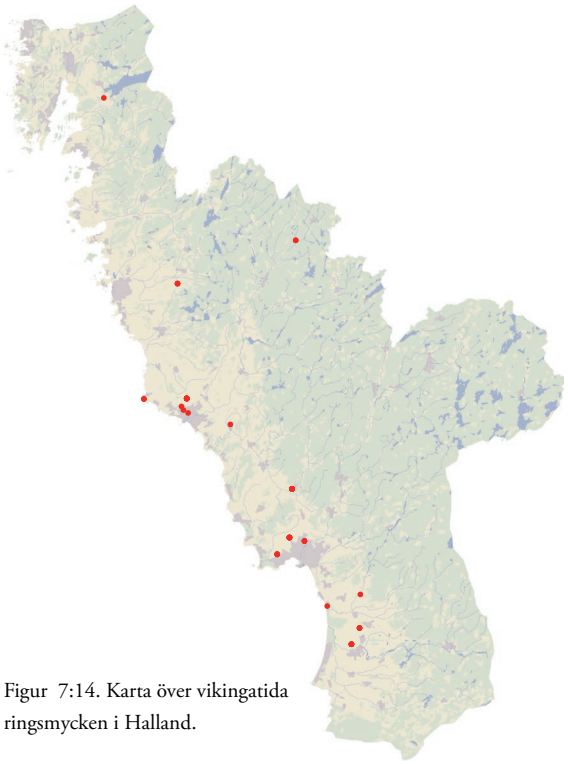
143 Michaela Helmbrecht, e-post-meddelande 2015-05-28

144 Hårdh 1976:56ff, Typ 1. B+C= armringar med rund, vriden stång eller med flera vridna stänger. Armringen från Söndrum RAÄ 5 är påträffad i en grav ^{14}C-daterad till perioden 770–980 AD (2 sigma). Tjärbyarmringen är ett lösfynd (Wranning 2012a, 2009). Armring och fingerring vid Morups Tånge har SHM-nr 17976.

145 Hårdh 1976:48ff. De halländska halsringar som går att typbestämma, tillhör nästan uteslutande typ 4.

Figur 7:13 Exempel på vikingatida och tidigmedeltida ringsmycken. (ej i skala).
1) Vikingatida armring med rombisk mittdel, försedd med trekantig stämpelornamentik, Halmstad 80,
2) Vikingatida armring med platt stång, Söndrum 98A,
3) Vikingatida armring med förtjockat mittparti, dekorerat med djupa tungformade ornament, Fjärås 92,
4) Vikingatida armring med flerkantigt tvärsnitt och ändar i form av stiliserade djurhuvuden, Kvibille 56,
5) Vikingatida armring med vriden stång och runt tvärsnitt, Morups tånge SHM 17976,
6) Vikingatida armring med vriden stång och åtta-kantigt (övre) respektive kvadratiskt tvärsnitt (undre), Kvibille 56
7) Klippbit av permisk silverring med skurna probermärken, Köpingeområdet Laholm,
8) Vikingatida halsring med bestående av tre vridna, runda stänger, Vapnö SHM 5020,
9-10) Vikingatida halsringar med vriden stång och ändplattor med parallella sidor, Stafsinge SHM 614,
11) Vikingatida fingerring i guld med timglasformad stämpelornamentik, Tjärby SHM 4869,
12) Tidigmedeltida fingerring i guld med två stiliserade djurhuvuden, Falkenberg 4:1,
13) Vikingatida fingerring i guld med punsornering, Morups tånge SHM 17976.

Figur 7:14. Karta över vikingatida ringsmycken i Halland.

av Kung Ises hög samt vid Lagans norra strand, strax norr om Laholm. I dessa områden finns även 13 fynd av klippta arabiska silvermynt. Nio av dessa mynt är daterade och präglingarna hamnar inom intervallet 718–820 e. Kr.[146]

Bevarade halländska fingerringar från vikingatid eller tidig medeltid är ovanliga. Förutom ringen från Morup finns ytterligare en vikingatida guldring från Tjärby, samt en guldring från troligt 1200-tal eller tidigt 1300-tal, som påträffades vid undersökningarna av borgen Falkenbergs hus år 1885. Den senare är försedd med djurhuvuddekor på ringskuldrorna, och en infattning för en obevarad ädelsten.[147]

Kontextuell miljö: Vikingatida armringar, halsringar och fingerringar förekommer till största delen som depå- eller lösfynd från vikingatid (period 1). Enstaka armringar har hittats i gravar eller bebyggelsemiljöer, bland de mellanstora och stora gårdarna (grupp 2 och 3). Permiska ringar i silver är ovanliga och förekommer endast vid en trolig marknads- och handelsplats i Köpinge utanför Laholm.

Spännen

Likarmade spännen

Det likarmade spännet har troligen hållit samman ett överplagg i form av en mantel eller sjal. Spännet förekommer generellt i två storlekar, där de stora spännena använts till ylledräkter, medan de små suttit parvis på linnedräkter.[148] Hallands sex vendeltida spännen ansluter till den senare gruppen, med en längd på 3–3,5 centimeter. Fyndorterna är boplatsmiljöer vid Slöinge 114, Tjärby 68, Vinberg 127 samt Ebbarps hög, Veinge 97. Vid Slöinge 114 och Vinberg 127 är de små bronsspännena försedda med en nål av järn, vilket anses vara en norsk influens. Spännenas dekorer med fåror ansluter till Ørsnes typ F1 och F2, vilket troligen även gäller för spännet från Veinge 97. Dateringar från folkvandringstid förekommer men spännenas huvudsakliga dateringar ligger i 700-talets första hälft.[149]

Vikingatida likarmade spännen har hittats som lösfynd vid Tjärby 68, men även påträffats i tre gravar från Sannagårdsgravfältet, Vinberg 30. Tjärbyspännet är fragmenterat med ansluter till antingen den äldre eller yngre Ljönesserien från 800-talet. Spännena från Sannagård är troligen yngre varav en tillhör Aagårds typ IIIF:1 eller II från 900-talets Birka.[150]

Kontextuell miljö: Likarmade spännen förekommer främst i vendel- och äldre vikingatida miljöer, som lösfynd eller i gravar. Bland gårds-

146 Bjuggner et al 2010:65ff.

147 Hård 1976b: 30; Källström 1947:334

148 Arrhenius 1999:129 ff; Callmer 1999:201.

149 Ørsnes 1966:116; Wranning 2002:59; Lundqvist 2003:70; Carlsson 1988.

150 Aagård 1984:98; Callmer 1999

miljöer kan de knytas till lokalen Slöinge 114, som tillhör grupp 3, de största gårdarna under period 1, äldre vikingatid.

Ovala Spännbucklor

Ovala spännbucklor bars under vikingatiden parvis i brösthöjd och höll kvinnans överklädnad, den s.k. hängselkjolen på plats. Föremålsgruppen har en stor spridning i hela Skandinavien, delar av brittiska öarna, vid kusterna i hela Östersjöområdet och vidare längs floderna i Österuropa. Jan Petersen har studerat de norska, medan Ingmar Janssons avhandling redogör för Björkös ovala spännbucklor. Deras indelningar har satt normen för typindelning av vikingatida spännbucklor i Skandinavien.[151] I Halland finns 27 ovala spännbucklor bevarade, varav flertalet är fragmenterade och därför svåra att typbestämma.

Petersens P 37 var den vanligaste enkelskaliga spännbucklan under 800-talet i Skandinavien. I Asige i Årstads socken finns ett spänne av typ P37 variant B bevarat, och är ett lösfynd. Från Söndrums vendel- och vikingatida gravfält Stegelhögen finns en bibehållen enkelskalig spännbuckla, som utifrån sin grova geometriska dekor, är daterad till perioden 600–800-tal.[152] Vid RAÄ Ås 27 påträffades en spännbuckla av typ P27 i en grav, daterad till perioden 750-850.[153] Ytterligare en tidig spännbuckla är hittat på Lindomeåsen strax norr om Lindome kyrka, eventuellt från ett grävfältsområde.[154] Under 900-talet verkar stora delar av Skandinavien domineras av varianter av typ 51. Vid gravfältet Sannagård i Vinbergs socken påträffades spännbucklor i sex vikingatida gravar, varav ett spänne kunde bestämmas till typ P 51.[155] Vid Stafsinge 117 påträffades en fragmenterad spännbuckla av typ 51 B1, i ett grophus daterat till perioden 770-980 AD (2 sigma). Detta överensstämmer med Janssons datering av typen till yngre Birkatid, det vill säga sent 800-tal och 900-tal.[156] Vidare finns en spännbuckla från trakten av Snöstorp av typ 51 C1. Spännet är förgyllt och är troligen ett lösfynd.[157] Ytterligare tre spännbucklor från Halland, med okänd fyndort, kan räknas till typ P 51.[158]

Kontextuell miljö: Ovala spännbucklor förekommer till största delen i vikingatida gravar (period 1), samt som lösfynd. Endast två fynd figurerar i bebyggelsemiljöer, nämligen vid Slöinge 114 samt Stafsinge 117:2. Slöinge 114 tillhör gruppen stora gårdar under tidig vikingatid (grupp 3). Spännbucklan från Stafsinge är påträffat i ett grophus, från ett stolphålsrikt område som pekar på en omfattande bebyggelse under vikingatid. Inga långhus är än så länge avgränsade.

Treflikiga spännen

Även treflikiga spännen har hållit samman ett överplagg i dräkten. Spännena är symmetriskt formade med tre flikar, och tillverkade i brons som ofta var förgylld. De flesta var gjutna i ett stycke, men det förekommer också de med dubbelskal. Vanligen förekommer spännet i kvinnogravar i kombination med ovala spännbucklor eller tillsammans med andra spännen,

151 Petersen 1928; Jansson 1985.

152 Håkansson et al 2004:10.

153 Gerdin 1994

154 Lindälv 1968:220f

155 Svanberg 2003:176ff.

156 Kadefors 2013:14ff

157 Statens Historiska Museum, SHM 6815:9.

158 Hallands Länsmuseers magasin, HM 804 och 809.

men några enstaka exemplar har även påträffats i mansgravar.[159]

Birgit Maixner har i sitt arbete kring skandinaviska treflikiga spännen studerat 550 stycken varav en halländsk, påträffad i en trolig grav från Ösarps by utanför Laholm. Enligt hennes typologi tillhör spännet en högkvalitativ grupp i Borrestil, som förekommer i det gammeldanska området och socknarna kring Oslofjorden.[160] Kring Laholmsområdet finns dock fler treflikiga spännen. Ett spänne med geometrisk ornamentik är hittat i Tjärby, även detta med kopplingar till olika gammeldanska områden, med exempelvis fynd av flera spännen och en gjutform från Hedeby.[161] Vid den senvikingatida lokalen Laholm 205 i Ösarp hittades delar av ett treflikigt spänne, där en dekorerad flik är bevarad. Lite längre söderut vid Menlösa i Våxtorp socken finns ett mittparti från ett förgyllt treflikigt spänne, hittat i en trolig vikingatida brandgrav. Utifrån Maixners typologi bör spännet tillhöra stilgrupper med rankdekor, av typer som påträffats i Uppåkra, på Bornholm, Jylland, Själland, i Hedeby och Norge.[162]

Förflyttar vi oss längre norrut finns två treflikiga spännen från Stafsinge utanför Falkenberg. Vid Stafsinge 117 hittades delar av ett spänne med akantusornamentik, strax intill ett vikingatida bebyggelseområde med långhus och grophus.[163] Spännen med akantusdekor finns främst i det gammeldanska området och enstaka vid norska kusterna och områden tillgängliga via floder i landets södra del. Mer närstående paralleller till Stafsingefyndet ska dock sökas i östra Jylland.[164] Det andra spännet hittades vid Stafsinge 138, i närheten av gravfält med högar och stensättningar. Av dekoren framgår att det rör sig om geometriska motiv, som i huvudsak kan ses på spännen från gammeldanska områden, Norge samt Birka och Gotland.[165] Sist ska nämnas ett treflikigt spänne från Söndrum 98A utanför Halmstad.[166]

Kontextuell miljö: Treflikiga spännen är daterade till vikingatid (tidsperiod 1), och är hittade i gravläggningar, samt som lösfynd. Ett enda fynd kan relateras till bebyggelse, nämligen vid lokalen Söndrum 98A. Gården tillhör grupp 2, mellanstora gårdar.

159 Hårdh 1984: 92

160 Maixner 2005: 318. Spännet från den troliga graven i Ösarp är förgyllt och bär dekor i Borrestil. Tillhör typ Z.2.4. grupp a, påträffade i Hedeby, Själland (Tissø), i Norge i socknar kring Oslofjorden, Bornholm, Skåne, Blekinge. Datering ca 900–950 e. Kr. Nålplacering D1, som är vanligast och allmän för hela Sydskandinavien.

161 Jfr Maixner 2005: 124f. Spännet från Tjärby överensstämmer med typ G.1.4, C1 placering av nål, atypisk och relativt ovanlig placering där nålfästet öppnar sig från den tredje fliken, istället för mot. Fyndspridning: Hedeby (även gjutform), östra Jylland, Själland (Tissø), Bornholm och Uppåkra. Hittades med metalldetektor norr om Tjärby kyrka, i område med andra metallfynd från yngre järnålder (Wranning 2010:54f).

162 Våxtorpspännets mittparti överensstämmer med kompositionsprinzipen 2, se vidare Maixner 2005:196f. Spännet från Laholm 205 är i skrivande stund ej konserverat och därmed svår att typologisera (Projekt LAHUND, Bjuggner et al).

163 Mattsson 2010:32f, Kadefors 2013. Spännet är i brons men med ett skikt av tenn på dess baksida.

164 Jfr Maixners typ P2.4. som påträffats i Ålborg, östra Jylland. Datering sent 800-tal-tidigt 900-tal (Skibsted Klæsø 2001:232)

165 Jfr Maixner 2005:269ff, typ G 1.3 och Skibsted Klæsø 2001:220ff. Spännet består av fragment av mittparti med dekor och nålhållare. Funnen med metalldetektor i närheten av gravfält med högar och stensättningar, RAÄ Stafsinge 3:1, 3:2 (Wranning 2012b).

166 Hittad med metalldetektor inom yta för vikingatida hus (Wranning 2010).

Figur 7:15. Exempel på spännen från perioden vendeltid–tidig medeltid. (ej i skala).

1-2) Vendeltida likarmade spännen i brons med nål av järn, Slöinge 114
3) Vendeltida likarmat spänne i brons med nål av järn, Vinberg 127
4) Vendeltida likarmat spänne i brons, Slöinge 114
5) Tidigmedeltida ringspänne i brons och vitmetall, Veinge 326
6) Förgyllt tidigmedeltida ringspänne i silver, Gamla Köpstad
7) Tidig-högmedeltida ringspänne i silver med glasinfattning, Tölö kyrka SHM 2461
8) Tidig-högmedeltida ringspänne i silver med stiliserade drakhuvuden, Tölö kyrka SHM 2461
9) Vikingatida treflikigt spänne med geometrisk ornamentik, Tjärby 68
10) Vikingatida förgyllt treflikigt spänne i borrestil, Ösarp SHM 7331:608
11) Del av vikingatida treflikigt spänne med akantusornamentik, Stafsinge 117
12) Förgylld vikingatida oval spännbuckla typ P51 C1, Snöstorp SHM 6815:9
13) Vikingatida oval spännbuckla typ P27, Ås 27
14) Oval spännbuckla av vendeltida övergångstyp, Lindome 95
15) Förgyllt vikingatida hänge med volutdekor, Tjärby 68
16-17) Vikingatida genombrutna hängen i borrestil, Träslöv 28
18) Vikingatida hänge i jellingstil, Träslöv 28
19) Tidigmedeltida filigranspänne i silver, Fagered 1
20) Vendeltida runt spänne med prickdekor, Tölö 183B
21) Förgyllt runt spänne i terslevstil, Tvåker 88
22) Runt spänne i jellingstil, Tvåker 88
23) Senvikingatida/tidigmedeltida runt spänne med glasinfattningar, Laholm 197
24) Senvikingatida runt spänne med Agnus-dei-motiv, Köpingeområdet Laholm
25) Tidigmedeltida alsengemmer, Veinge 326
26) Senvikingatida/tidigmedeltida genombrutet runt spänne i silver, Faurås
27) Tidig/högmedeltida hjärtformat ringspänne, Köpingeområdet Laholm
28) Tidig/högmedeltida hjärtformat ringspänne, Söndrum 98B
29) Tidig/högmedeltida hjärtformat ringspänne, Tölö 130
30) Senvikingatida/tidigmedeltida urnesspänne, Slöinge 114
31) Senvikingatida/tidigmedeltida urnesspänne, Faurås
32) Senvikingatida/tidigmedeltida urnesspänne, Tölö 173A
33) Vikingatida karolingiskt silverbeslag, omarbetat till spänne, Spannarp
34) Vikingatida iriskt krucifix, omarbetat till spänne, Ysby Laholm.

15

16

17

18

19

20

21

22

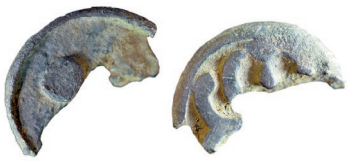
23

24

25

26

27

28

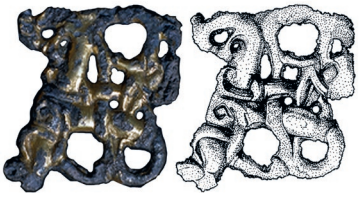
29

30

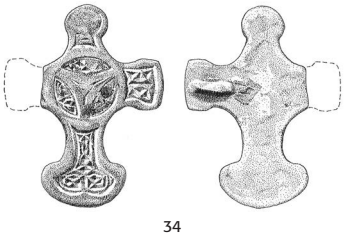
31

32

33

34

Runda spännen och hängen

Gruppen är består av små spännen och hängen i brons och silver med rund, oval och i enstaka fall mer rektangulär form. Runda spännenförekommer i Skandinavien under yngsta järnålder samt tidig medeltid, med stilinfluenser både från skandinaviskt och västeuropeiskt håll. Ett tidigt halländskt exempel är ett bronsspänne från Tölö 173, försedd med löpande dekor av tätt sittande punkter. Denna typ av spännen förekommer inom danskt område och dateras till vendeltid.[167]

Bronsspännen i skandinavisk djurornamentikstil har störst utbredning inom det gammeldanska området och Sverige, med övervägande dateringar till 900-talets mitt.[168] I Halland är de få och förekommer endast i två exemplar, från lokalen Tvååker 88. Det ena fyndet är förgyllt och bär dekor i Terslevstil medan det andra är utfört i Jellingstil. De båda spännena kan knytas till en senvikingatida-tidigmedeltida gårdsmiljö med äldsta bebyggelsefas 950–1050 e. Kr.[169] Runda bronshängen är hittade vid det omfattande gravfältet Korsgata i Träslövs socken, samt vid bebyggelsemiljön Tölö 173.[170] Vid Korsgata påträffades fyra hängen i en oval stensättning tillsammans med pärlor, en oval spännbuckla samt en sölja. Tre hängen är genombrutna och bär dekor i Borrestil och har sina främsta paralleller i Norge, men även i hängen från Birka. Den fjärde är dekorerad med två mot varandra ställda Jellingedjur, med stilmotsvarigheter främst i östra Sverige, och enstaka från Norge och norra Jylland.[171] Hänget från Tölö 173 är något större i diameter, bestående av en tunn platta utan bevarade dekorelement, samt en ögla på ovansidan. Från södra Halland finns ett runt förgyllt hänge med volutdekor, påträffat i Tjärby.[172] Hängen med liknande ornament finns i stora delar av Skandinavien, med huvudsakliga dateringar till 900-talets mitt.[173] Däremot skiljer sig Tjärbyhängets form från andra runda hängen, och ger associationer närmast till Hiddenseesmycken, med sitt övre, långa avsmalnande parti vid upphängningen. Är detta möjligen en halländsk variant?

Filigranspännen i silver finns även från Tölö 173, samt i ett depåfynd från Fagered. Tölöfyndet är endast ett fragment, bestående av tre fält med vardera fyra snodda silvertrådar, troligen från 1000-talet. Spännet från Fagered ingår i Lyssebäcksskatten med mynt och smycke- och bitsilver, *Terminus post quem* satt till 1000-talets mitt. Fragmenteringen av de båda silverspännena gör att de har betraktats som hacksliver. [174] Delar av ett rundspänne i silver med osäker proveniens, har även påträffats i Faurås by.[175]

Från Tölö 173 finns även *mynthängen*. Dessa silvermynt är försedda med en ögla av silvertråd,

167 Stibéus 2005:60. Ett antal likartade spännen kan ses på metalldetekteringshemsidor i Danmark.

168 Svensson 2001:254; Kleingärtner 2004:253f

169 Håkansson 2013:55f.

170 Arbman 1954:166; Stibéus 2005:60.

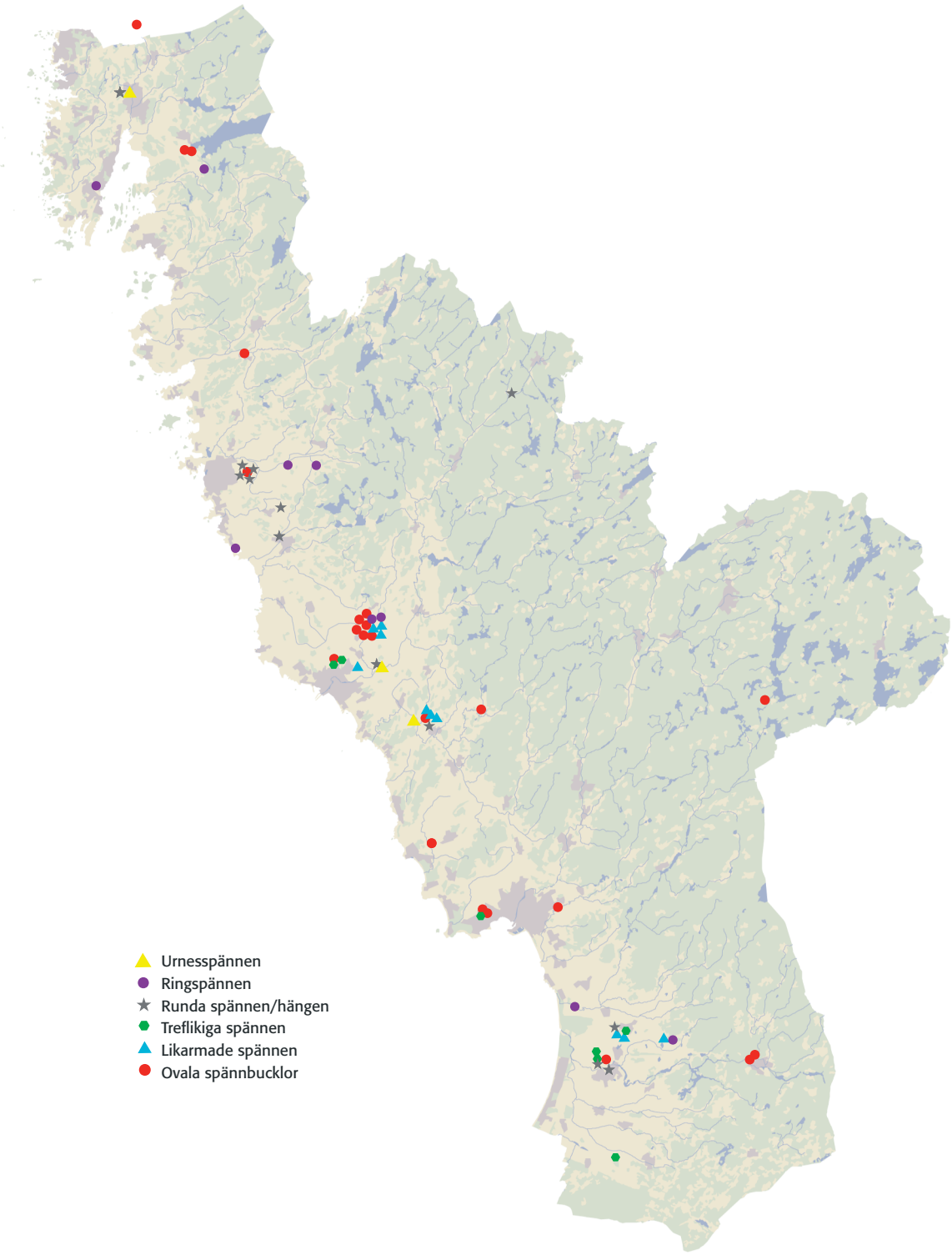
171 Petersen 1928:134ff.; Callmer 1989:19ff., Den ena är av Callmers Typ A3 Träslöv, och övriga 2 är av Typ B Skemo. Hänget i Jellingstil är av Typ A3 Fiskeby med paralleller i Uppland, på Åland, Gotland, Öland samt enstaka i Småland, Norge och på norra Jylland. Stilen förekommer även på runda spännen, med en spridning i Danmark och sydöstra England (Typ 1 E, Jansson 1989, Kershaw 2013:116).

172 Hittades med metalldetektor i område öster om Tjärby kyrka (Wranning 2009:58).

173 Petersen 1928:142ff.; Callmer 1989:19ff.; Svensson 2001:239ff.

174 Hårdh 1976b:25, Lundqvist & Schaller Åberg 1998:86, Heijne 2004:268

175 Håkansson manus. Silverföremålet är hittat med metalldetektor norr om gård nr 1 i Faurås by, inom ramen för forskningsprojekt kring kungalevet i Faurås. Vid sökschaktning med maskin i området, framkom inga lämningar av intresse. Dekoren ger inget tydligt skandinaviskt intryck och är möjligen en import.

Figur 7:16. Karta över vikingatida och tidigmedeltida spännen i Halland.

trädd genom ett i myntet fastnitat silverbleck. Mynten är präglade för Sven Estridsen, regent 1042–1075, respektive Edvard Bekännaren (1042–1066). I Halland finns i övrigt ett karolingiskt mynthänge från lokalen Slöinge 114, präglat för Ludvig den fromme (814–840).[176] Hängen i form av *torshammare* är ovanliga och endast två finns bevarade, som depåfynd vid Slottsmöllan i Halmstad. Hängena är tillverkade genom utklippning från en silverplatta, en teknik som även använts på ett hänge från Brunnby i nordvästra Skåne.[177] Blott ett korsformat hänge är påträffat i Halland, närmare bestämt ett litet blykors från Tjärby, hittat i samband med metalldetektering.[178]

Sist ska nämnas en grupp spännen i en stil som har en tydlig koppling till den karolingisk-ottonska kontinenten. Från lokalen Laholm 197 vid Ösarp kommer ett runt spänne i brons, dekorerad med glasinfattningar. Ett tiotal av denna typ finns från nuvarande Danmark med ramdateringar till perioden 800-tal-1000-tal, men har exempelvis även påträffats i 1100-talsmiljöer från Sigtuna. Från Ösarp/Köpingeområdet kommer ett massivt spänne med upphöjt mittparti och snedstrierat brätte. Det stiliserade tillbakablickande djuret symboliserar ett lamm och är ett Agnus Dei-motiv. Tre liknande spänne är hittade i Danmark, samtliga daterade till perioden 950–1050.[179] Alsengemmern från Veinge 326 är liten infattningssten som troligen suttit på ett spänne. Motivet skildrar två stående män som fattar varandras händer, samtidigt som de håller stav- eller svärdsliknande ting i den andra. Eventuellt ska stenen tillföras kategorin omarbetade spännen, då de även kan ses på liturgiska skrin eller altarkors. Från samma lokal kommer ytterligare ett spänne med förgyllning och någon form av infattning, med mer kvadratisk form. Denna typ av spännen figurerar inom det centraleuropeiska området under andra hälften av 900-talet och 1000-talet.[180]

Kontextuell miljö: Under perioden ca 1000–1150 (period 2), förekommer olika typer av runda spännen och hängen, som kan knytas till gårds- och gravmiljöer, samt till depåer. Bland gårdarna kan runda bronsspännen i skandinavisk djurornamentikstil, varav en förgylld, sammankopplas med grupp 3, stora gårdar. Inom grupp 4, mycket stora gårdar, förekommer mynthängen, filigranspännen i silver och ottonska spännen med glasinfattningar. Karolingiska mynthängen finns även under tidsperiod 1, påträffade vid Slöinge 114, tillhörande gruppen stora gårdar.

Ringspännen

Ringspännen från Halland är kända både från vikingatida och medeltida miljöer. Ringar från spännen i silver finns som depåfynd. Dessa ringar är försedda med antingen förtjockade eller upprullade ändar, vilka främst har en sydlig och östlig utbredning i Skandinavien. Ett ringspänne i brons med upprullade ändar är även påträffat vid vikingatida boplats av okänd storlek, vid Måå i Fjärås socken.[181] Ringspännen i järn förekommer även från vikingatida grav vid Broåsen i Grimeton samt som exemplar i järn och brons från Sannagårdsgravfäl-

176 Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998; Lundqvist 2003

177 Hårdh 1976b:93

178 Wranning 2010:56.

179 Bastrup 2012:37; Roslund 2010:45. Vid lokalen Laholm 197 hittades spännet med glasinfattningar i ett stolphål från hus 37 daterat till perioden 950–1050 (se kapitel kring bebyggelsen). Spännet med djurmotiv är hittat med metalldetektor inom projektet LAHUND.

180 Spiong 2000:268

181 Hårdh 1976a:26ff.; Lindälv 1968:242. Se Carlsson 1988 angående gotländska ringspännen samt Isberg 2016 rörande ringspännen från Lund.

tet i Vinbergs socken. [182] Ett högmedeltida ringspänne har hittats vid bebyggelselokalen Veinge 326, och bär dekor med ett ristat mönster på den ena sidan och vitmetall (silver) på den andra. Ringspännet överensstämmer med Höjmark Jensens typ 1.2, daterad till perioden 1100–1400, dock med koncentration till 1200-talet. Särskilt lik är den ett irländskt ringspänne som har snarlik dekor, med zig-zag-mönster och mellanrum med små buketter/buntar. Ett spänne med likartad dekor har även påträffats vid undersökning av en medeltida ugn, på den historiska gården Lundens inägor i Onsala socken. [183] Ett ringspänne i silver finns också från undersökningar av tidig- och högmedeltida bebyggelse i Gamla Köpstad.[184] Ett medeltida depåfynd med förgyllda silverspännen med infattningar, hittades i norra muren vid rivning av Tölö gamla kyrka. Spännena dateras till perioden 1200-tidigt 1300-tal.[185] Enstaka hjärtformade spännen har påträffats i Söndrum, Tölö och Köpinge/Ösarp, i samband med metalldetekteringar.[186]

Kontextuell miljö: Ringspännen är bevarade främst från vikingatid (period 1) och medeltid (period 3). Under period 1 framträder silverspännen bland depåfynden, samt i brons och järn från enstaka gravar. Under period 3, 1150–1250, förekommer ringspännen främst som lösfynd, men enstaka förgyllda spännen kan knytas till mellanstora gårdar (grupp 1), samt depåer.

Urnesspännen

Urnesspännen är namn på en typ av spännen där de flesta är utförda i urnesstil, men omfattar även exemplar som är framställda i mammen- och ringerikestil, eller i en blandning av urnes- och ringerikestil eller romansk stil. Spännena brukar generellt dateras till sent 1000-tal och 1100-tal och finns i stora delar av Skandinavien. Särskilt stor utbredning finns i Danmark och Skåne, med en koncentration till Nordjylland, men är också relativt jämt spridda i södra delen av Norge.[187] I Halland är endast två exemplar kända, från lokalen Tölö 173 och Slöinge 114. Spännet från Tölö är tillverkat i förgyllt silver, har en kvadratisk grundform och är försedd med nål och nålhållare på baksidan. Motiv och dekorstil överensstämmer med flera danska spännen, påträffade på Själland. I Danmark är det emellertid ovanligt med förgyllda urnesspännen, i motsats till exempelvis Norge.[188] Spännet från Slöinge är försett med ett stiliserat drakhuvud i Urnes- eller Ringerikestil och streck- och prickdekor på framsidan.[189] Ytterligare ett genombrutet föremål i silver, skulle kunna vara del av ett urnesspänne. Smycket hittades i Faurås med metalldetektor, vid ett förmodat senvikingatida gårdsläge.[190]

182 Artelius & Arcini 1996; Svanberg 2003:174ff

183 Höjmark Jensen 2005; Nieminen 2008:20; Håkansson 2011:59

184 Connelid & Zedig 2007. Fyndmaterialet är ännu inte publicerat, men ringspännet ingår i basutställningen Halland Genom Tiderna på Varbergs Kulturhistoriska Museum. Spännet är från högmedeltid och överensstämmer med datering av övrigt fyndmaterial från lokalen, exempelvis äldre rödgods och 4 mynt från perioden 1260–1360-tal. Spännet är odekorerat och tillhör Höjmark Jensens typ 1.1.

185 SHM 2461. De fem spännena var bland annat försedda med glasinfattningar, slutna hjärtformiga palmetter och plastiska drakhuvuden. Spännena tillhör Höjmark Jensens typ 2.6

186 Bjuggner *et al* 2010; Häggström 2015; Tegnhed 2017

187 Westergren 1986:3ff; Bertelsen 1994:347ff.

188 Lundqvist & Schaller 1998:84f; Røstad 2012:200

189 Carlsson 2008

190 Håkansson manus. Silverföremålet är hittat med metalldetektor på inägomark vid Faurås by, inom ramen för forskningsprojekt kring kungalevet i Faurås.

Kontextuell miljö: Urnesspännen är påträffade i gårdsmiljöer från 1000–1150-tal (tidsperiod 2). Utifrån lokalen Tölö 173 verkar spännena tillhöra grupp 4, mycket stora gårdar. Vid lokalen Slöinge 114 är bebyggelsemiljön osäker för aktuell period, men tillhör gruppen stora gårdar under äldre vikingatid.

Omarbetade spännen

Ett karolingiskt silverbeslag som omarbetats till ett spänne, har hittats i Spannarps socken i Varbergstrakten. Beslaget, som tillhört ett svärdsgehäng, är inlagt med niello och försett med rik bladornamentik.[191] På en åker vid Munkagård intill Ysby kyrka har ett krucifix med iriskt ursprung hittats. Krucifixet har ursprungligen suttit på ett skrin eller på en metallpärm till en bok, men har omarbetats till ett spänne. Dekoren innehåller bland annat fiskfjällsmönster och en Kristusbild, där bildens huvud liknar vikingatidens ansikten.[192]

Kontextuell miljö: De omarbetade spännena tillhör 700- eller 800-talen (period 1) och får betraktas som lösfynd.

Sporrar

I Halland finns ett fåtal vikingatida och tidigmedeltida sporrar bevarade. Raka piksporrar är påträffade vid lokalerna Slöinge 114, Stafsinge 116 och Tölö 173. Beroende på pikens utformning finns kronologiska skillnader, men dateras allmänt till 1000-talet.[193] Vid Tölö 173 finns även delar av en sporre, som troligen varit försedd med sporrklinga. Den bäst bevarade av piksporrarna i Tölö är försedd med en rund pik, med smalare ändknopp och bär dekor av cirklar i vitmetall (silver). Sporren bör vara från 1000-talets första hälft. Piksporren från Stafsinge är försedd med en lite större kvadrangulär ändknopp. Dessa uppträder med början under 1000-talets andra hälft, fram i 1100-tal. Sporrklingan ersätter piksporren under högmedeltid, och sporrklingan från Tölö bör tidigast vara från 1200-talet.[194]

Kontextuell miljö: Sporrar är påträffade i gårdsmiljöer och tillhör 1000-talet eller tidigt 1100-tal (period 2). Utifrån lokalen Stafsinge och Tölö 173 verkar sporrar tillhöra grupp 4, mycket stora gårdar. Vid lokalen Slöinge 114 är bebyggelsemiljön osäker för aktuell period, men tillhör gruppen stora gårdar under äldre vikingatid.

Söljor

I Halland är ett antal enkelsöljor i brons och järn kända från vikingatida och medeltida miljöer, samt som lösfynd. Bland de vikingatida har enstaka hittats i gravar, exempelvis en rektangulär i järn från Ligravfältet i Fjärås, och en rund från Korsgata-gravfältet i Träslöv. Den senare är försedd med två utåtgående tenar, och tillhör eventuellt hästutrustning. En genombruten enkelsölja ornerad med två sammanflätade djur i Urnesstil, har hittats inom Köpinge/Ösarpsområdet utanför Laholm.[195]

Flera av de medeltida söljorna är allmänna i formen och svåra att placera både funktions och tidsmässigt, exempelvis de ovala och rektangulära söljorna. Merparten av de halländska är dock D-formade, och dateras vanligen till högmedeltid. D-formade söljor är exempelvis påträffade vid lokalerna Laholm 201, Tölö 173 och Veinge 326 och bör vara från 1200-talet. Vid Veinge 326 påträffades även en rektangulär sölja med massiv ram och profilerad med svaga utbuktade vulster mitt på varje sida. Intill vulsterna fanns

191 Arbman 1954:174f

192 Jansson 2000

193 Lundqvist & Schaller Åberg 1998:90f; Nicklasson 2001:131; Carlsson 2008.

194 Clark 1995:127

195 Lundqvist 2000:150 samt SHM 26 343, 15 370, Bjuggner *et al* 2010:63

Figur 7:17 Exempel på piksporrar från perioden sen vikingatid-tidig medeltid (ej i skala). **1)** Piksporre med kvadrangulär ändknopp, Stafsinge 116, **2-3)** Piksporrar med rund pik, Tölö 173A, **4)** Piksporre med rund pik, Slöinge 114.

fragment av smala ränder av förgyllning.[196]

Kontextuell miljö: Söljor är en föremålskategori som verkar löpa genom samtliga tidsperioder. Enstaka runda eller genombrutna söljor förekommer under 1000- och 1100-talet, (period 2), men kan inte knytas till specifika gårdsmiljöer. Däremot förekommer ett antal söljor under period 3, företrädelsevis D-formade, som främst kan knytas till mellanstora gårdar (grupp 1).

Sammanfattning

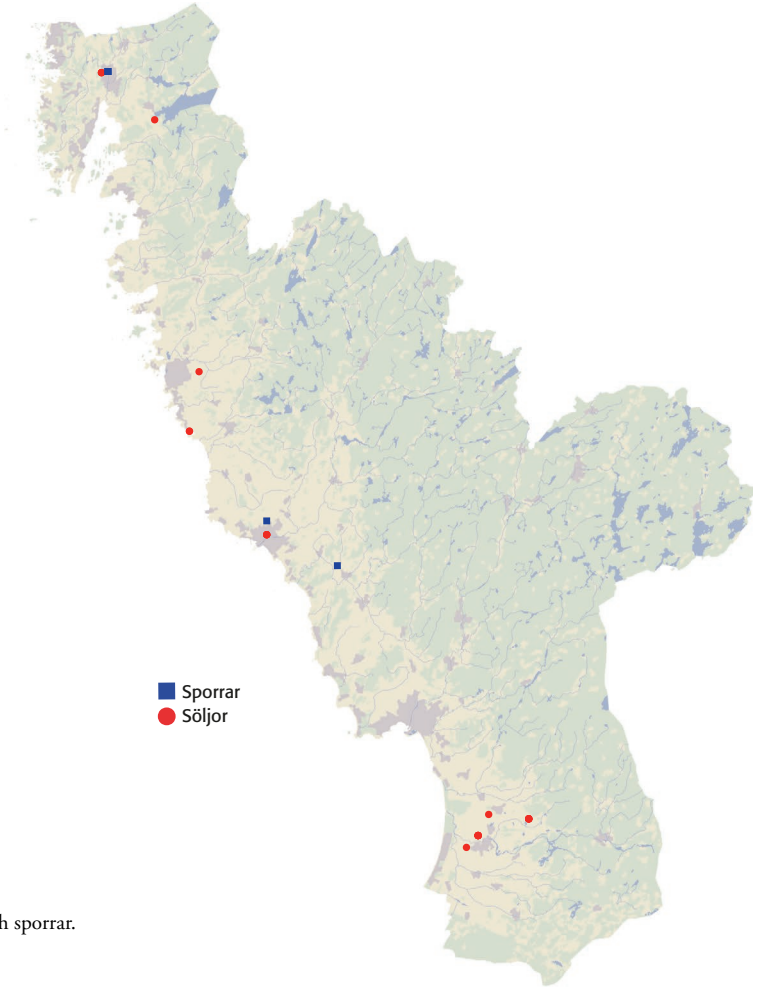
Som ett led i en fortsatt social kategorisering av gårdarna, studerades metallsmycken och andra dräkttillbehör. I avsnittet diskuteras om föremålskategorier, stil och kvalitet kunde ses som sociala gruppmarkörer för den miljö som gårdarna representerar och om de, likt studien kring östersjökeramiken, indikerade skillnader i gårdsmiljöers nätverk och kontaktytor. Trots en del källkritiska aspekter kring representativitet gick det att visa på några generella iakttagelser i materialet. Utifrån skillnader i konsumtionsmönster kunde en social stratifiering skönjas i bebyggelsematerialet. Metallsmycken verkar inte tillhöra folk i allmänhet under vikingatid och tidig medeltid, och särskilt inte de som är utförda i ädelmetaller eller förgyllda bronser. Dessa material framträder endast vid ett fåtal stora eller mycket stora gårdar. Befolkningen vid små och flera mellanstora gårdar förblir anonyma i materialet genom samtliga tidsperioder, vilket får ses som ett problem och en utmaning inför framtida undersökningar i länet.

I studien kring kontaktytor och stilimpulser ansluter Halland till Kategattområdet, kanske främst Jylland under vikingatid, för att sedan

196 Blomqvist 1947; Munkenberg 1996:33; Stibéus 2005:59; Håkansson 2011:62

Figur 7:18 Exempel på söljor från perioden vikingatid-tidig medeltid, samt högmedeltid (ej i skala).
1) Tidigmedeltida förgylld rektangulär sölja profilerad med svaga utbuktade vulster, RAÄ 326.
2) Tidigmedeltida rektangulär sölja med streckdekor, Gamla Köpstad.
3) Senvikingatida-tidigmedeltida genombruten sölja ornerad med två sammanflätade djur i urnesstil, Köpingeområdet Laholm.
4) Tidigmedeltida genombruten rektangulär sölja, Tölö 173B.
5) Högmedeltida D-formad sölja med profilerad ram, Veinge 326.
6) Högmedeltida D-formad sölja, Ås 127.

Figur 7:19. Karta över söljor och sporrar.

anknyta till ett allmänt danskt område fram i tidig medeltid. Den danska kultursfären kan även ses i andra studier som mynt i depåer, gravseder och hustyper. Några lokaler längs den halländska kusten verkar direkt ha varit involverade i dessa kontakter, exempelvis Laholm 197, Stafsinge 117B och Tölö 173A. Några gårdar visade också på varierande kontakter och stilimpulser, som även sträckte sig utanför det sydskandinaviska området. Här gjordes en analys av spännen och beslag från lokalen Furudal i Skogaby utifrån begreppet emblematisk stil, för att se om föremålen besatt särskilda betydelsebärande egenskaper kring identiteter. Den enhetliga stilen på alsengemmer pekade på att de kan ses som gruppmarkörer, ett emblem som bars för ett speciellt ändamål. Utifrån alsengemmernas biografi fungerade de troligen som religiöst skydd för resande, antingen för ett köpmannagille eller för pilgrimsfärder till heliga platser på kontinenten. Kanske har en sådan gillesmedlem identifierats bland en av storbönderna i Skogaby, där vänskapsbanden knutits via handelsplatsen Köpinge i Laholm.

FOTO: PÄR CONNELID

Del IV. Territoriell överhöghet och maktens nätverk

8. Halland, en del av det danska riket?

Den halländska bybebyggelsen har hittills beskrivits utifrån det lokala bylandskapet, i ambitionen att försöka rekonstruera byns byggda miljö, både morfologiskt och socialt. Men det vikingatida och tidigmedeltida bylandskapet ingår också i en större omvandling under en period av expansion och befolkningsökning. Fenomenet med dubbelbyarna är ett tecken på en inre kolonisation av byarna i kustlandskapet i form av torpbebyggelser, och i de skogrika inre delarna av Halland framträder nya bebyggelsenamn med efterleder som –red och -hult i takt med expansion och upptagande av nya odlingsområden. Bebyggelseexpansionen i dessa områden syns också i det arkeologiska materialet i form av stora områden med fossil åkermark. Som nämndes i del 1 har bebyggelsenamn med ändelsen *–torp* satts i ett nära sammanhang med runstensresandet och den kyrkliga etableringen i Skåne. Torpbyarna var ett led i omorganisationen av landskapet kring år 1000 e. Kr., till vilket även kyrkorna och huvudgårdarna hör. Det finns även flera exempel på torpbyar som förknippas med huvudgårdar i skriftliga källor, men också med undersökta senvikingatida storgårdar från senare delen av 900-talet.[1] Gemensamt för storgårdarna är att de har en lång kontinuitet tillbaka i yngre järnålder, såsom Ösarp i södra

1 Bland halländska huvudgårdar med torpnamn syns exempelvis Allatorp, Hällerup, Ettarp, Heljarp, Snöstorp, Bölarp, Värestorp/Dömestorp, Rostorp och Skottorp. Även godsbildningar som Morup (Mothorp år 1178), Torup, Fastarp, Bårarp, Klackarp, Claustorp och Flintarp. (se Nilsson 2009).

Halland och Lockarp utanför Malmö. I Halland har etableringen av storskaliga markindelningar, bandparcellssystem, föreslagits vara ett led i en liknande omorganisation under 1000-talet. Parcellssystemen föreslås ha haft stor betydelse såväl samhälleligt som landskapsmässigt och berört merparten av de bebyggda delarna av Danmark under perioden ca 900–1200. Enligt detta förslag är det främsta argumentet den stora geografiska spridningen och de regelbundna parcellmönstren, som ytterst avspeglar centralistiska strävanden från den tidiga danska kungamaktens sida, för kontroll av mark och indrivning av skatter. Men finns det tecken på kungliga förbindelser i Halland redan under 1000-talet, som pekar på en omvandling av det halländska bylandskapet? Denna fråga behandlas i detta avsnitt.

Historisk och arkeologisk forskning har diskuterat en omvälvande samhällsutveckling i Danmark, där flera förändringar ses som delar av samma historiska händelseförlopp. I centrum står de jylländska kungarna Harald Blåtand, Sven Tveskägg och Knut den store, med ambitioner om ett överregionalt herradöme och kontroll över nya områden under perioden 958–1035. Tillsammans med den kristna kyrkan etablerar man nya centra i form av urbana orter, ringborgar (trelleborgar), kyrkor och troligen även kungalev och andra kungliga gods. Kyrkogårdarna verkar inledningsvis utgöras av ”storkyrkogårdar”, som legat i anslutning till kungamaktens etableringar. Utifrån skillnader i dateringar av dessa företeelser, beskrivs en utveckling som inleds i västra Danmark på Jylland under perioden 965–985 med en expandering österut till Själland och Skåne under perioden 980–1000.[2]

I en större diskussion har utvecklingen diskuterats i termer av dansk riksbildning, men som inte ska fördjupas här.[3] Istället ska vi återknyta till den nya hustyp som uppträder i Halland vid 900-talets slut, som allmänt går under benämningen trelleborgsliknande hus eller *trelleborgshus*. Arkitekturens koppling till den danska kungamakten har berörts lite i förbifarten tidigare. Avsikten här är att diskutera trelleborgshusens närvaro i Halland, som en följd av allianser mellan lokala grupper och den danska kungamakten, i samband med etableringar av kungsgårdar och omformning av bylandskapet. Trelleborgshusen bär inte bara på en kunglig arkitektur, utan visar även på rumslig närhet till kungliga orter. Inom forskningen finns skilda uppfattningar om när och på vilket sätt kungalev och kungsgårdar etablerats. Osäkert är även vad som innefattas i kungalevsbegreppet, exempelvis om kungsgårdarnas tillägor har inkluderat omgivande byar och gårdar. Målsättningen i detta avsnitt är att belysa frågor relaterade till omständigheterna kring några kungsgårdars inrättande i Halland, med utgångspunkt i det omgivande bylandskapet. Här verkar det inte finnas en övergripande förklaringsmodell, utan varje kungsgård har sin egen biografi, och måste studeras utifrån lokala förutsättningar och olika syften. Hur väl de integrerats i det lokala landskapet har säkerligen också växlat, där relationen till den dåtida halländska befolkningen kan ha varit komplicerad.[4]

Diskussionen utgår främst ifrån kungsgården Lagaholm i södra Halland, men exempel hämtas även från andra halländska och skånska områden med kungalev. Först en kort översikt kring vad vi vet om den administrativa strukturen i Halland under äldre medeltid.

2 Svanberg 2000:254ff

3 Se Lihammer 2007:51ff för forskningsöversikt som kan sammanfattas i tre huvudlinjer: dansk riksbildning som lång process långt tillbaka i järnåldern, ett danskt rike i det tidiga 700-talet eller som ett vikingatida fenomen knutet till Jellingeätten.

4 Se exempelvis Lihammer 2007:296f; Jönsson & Brorsson 2011; Nilsson 2016

Hierarkier i kungamaktens administration

Den politiska och administrativa strukturen i Halland under äldre medeltid är dåligt känd. Utifrån vad de få skriftliga källorna anger verkar området vara en del av ett danskt rike, i form av ett befattningsområde som Saxo benämner *præfektura*. Detta område kontrollerades av en befattningshavare, utnämnd av kungamakten i syfte att tillvarata dess maktpolitiska intressen. Under 1100-talet utgjordes de av en eller flera hövdingar i nära släktskap med kungahuset. Olika urkunder samt berättelser från Knytlingasagan omnämner exempelvis de båda hövdingarna Karl och Knut, som var söner till Erik av Falster och Knut den heliges dotter Cecilia. Dessa var allierade med danske kung Svend Grathe och deltog bland annat i härtåg i Götaland. Vad hövdingskapet innebar i praktiken vid denna tid är svårt att avgöra, exempelvis vilken grad av självständighet som rådde gentemot kungamakten och om det de facto fanns mer än en hövding, som kontrollerade olika halländska områden. I de norröna källornas återgivningar kring stridigheter mellan danska och norska herravälden omtalas hur den norske stormannen Finn Arnesson bytt sida och fick ”Jarldömet och styret över Halland” av Sven Estridsen vid mitten av 1000-talet, för att utgöra landvärn mot norrmännen. Troligen ska man betrakta dessa hövdingar som förhållandevis självständiga makthavare, som verkade genom personliga allianser med släktingar och vänner. Men genom kungamaktens och kyrkans ökade dominans förändrades detta traditionella herravälde till ett mer hierarkiskt, institutionellt styrelseskick enligt europeisk kristen modell. 1000- och framför allt 1100-talet får här betraktas som en övergångsperiod och i praktiken anses ett kungligt direktstyre av Guds nåde troligen inte realiserat förrän i slutet av 1200-talet.[5]

En tydligare förläning av landskapet märks år 1216 när Valdemar I överlämnade grevskapet, *comitatum Hallandiæ*, åt sin son Nils. Under andra halvan av 1200-talet var Halland sedermera uppdelat i en nordlig och en sydlig förläning, med floden Ätran som gräns. Jacob Nielsen blev greve av norra Halland år 1283 och efterföljande år fick Erik Knudsen den södra delen.[6] Kungens ombudsmän hade även medhjälpare ute i länet, *fogdar*, med olika administrativa uppgifter såsom indrivning av skatter. Den äldsta vittnesbörden om sådana medhjälpare är Hallandslistan i Valdemars jordebok, som omnämner *subactores de causis*. Även kungens brytar kunde antagligen påta sig dessa uppgifter.

I Halland gällde Skånelagen och grundvalen för rättsväsendet var landstinget som hölls i Getinge under tidig medeltid. Landstinget hade både en styrande och dömande funktion, där endast de självägande bönderna fick delta. När landskapet senare delades i två län blev Varberg och Halmstad nya tingsställen. Ytterligare administrativa områden var de åtta halländska häraderna som även de hade egna ting. Häradsindelningen har förknippats med kungliga incitament, men kan i stort gå tillbaka på en äldre indelning i bygder. Namngivningen av häraderna visar på skillnader, som har betydelse för synen på häradernas ålder och konsolideringen av den tidigmedeltida kungamakten. Enligt Thorsten Andersson kan de med primära namn ha givits åt härader, företrädesvis i samband med att häradsindelningen skapades, och då kring administrativt betydelsefulla bebyggelseenheter, vilka senare ofta framträder som tingsplatser. Dessa är många gånger namngivna efter en by eller annan lokalitet. Sekundära namn har existerat som namn redan innan de blev häradsnamn, som namn på äldre bygder eller maktpolitiska

5 Artelius 2009:108f; Hermansson 2009:189

6 Olsson 1954 och där anförd litteratur; Hermansson 2000:80ff; Nilsson 2009:162f.

enheter.[7] Primära namn verkar återfinnas i södra Halland där tingsplatser föreslagits vara namngivare åt Höks respektive Tönnersjö. Årstad, Halmstad och Faurås är bebyggelsenamn där de två sistnämna dessutom utgjort kungalev. De tre nordliga häraderna kan betraktas som sekundära, då de är namngivna efter bygderna Himle, Viske och Fjäre.[8]

I Halland finns det skillnader i skattesystemet som visar på att statsförvaltningens centralisering vid tiden för Valdemars Jordebok, nått betydligt längre i de fem sydliga häraderna än i de tre i norr. En tydlig skillnad märks dessutom i skatteuttaget där det baseras på ledungsavlösning i söder och gästeri-pålagor i de nordliga häraderna. Detta har föreslagits var en spegling av tidiga förhållanden, där södra Halland varit direkt involverat i danska krigsföretag via ledungsväsendet. Samtliga halländska härader var emellertid administrativa enheter för ledungen, men denna enhetliga taxering kan vara en senare anpassning.[9]

Ledungen hade en hierarkisk struktur och var indelade i skeppslag, hamnor och tredingar. Det fanns mellan ett och fyra skeppslag per härad, och varje skeppslag hade mellan 16 och 42 hamnor, där ledungsskyldigheten för varje hamna delades av minst 3 och högst 36 gårdar. Ledungen var kopplad till social status och byggde inledningsvis på antalet vapenföra bönder, men blev sedermera en skatt baserad på jordägande. Denna skatt samlades in av styrmannen som även ansvarade för skeppet. Ur ett socialt perspektiv framträder här en basal grupp av bönder, med olika grad av jordinnehav. Ett överskikt inom bondeklassen var herremännen, som troligen inte ingick i skeppslagen, utan förväntades tillhandahålla egna skepp. På den lägre rangskalan fanns landbor och trälar, där de senare kunde ingå i skeppslaget som ”matsvenner”.[10]

Administrativa områden var även *birkar* där endast ett fåtal är kända från halländsk medeltid. Birkrätten kan uppfattas som ett fredsområde med en särskild rätt, som med kungligt privilegie kunde tilldelas utvalda kungsgårdar, handelsplatser, marknader och köpstäder och senare också kyrkliga institutioner och adliga gods. Onsalas bönder hade eget birketing 1518, vilket torde förknippas med den äldre orten Köpstaden eller staden Gåsekil på Onsalahalvön. Isolte (Hishults) birk omnämns 1549 och samma år även Sorö klosters Toager (Tvååker) eller Munkeskogs birk, som tidigare haft birkrätt under medeltiden men förlorat den.[11] Troligen ser vi här spår efter den järnproduktion som dels hittats i Hishultområdet och dels vid Ugglehult, Dövared, Järnvirke och Järnmölle i Tvååkersområdet. Utskeppning och handel av Tvååkersjärnet bedrevs sannolikt via Gamla Köpstad i Galtabäck, där fynd gjorts av tidigmedeltida fraktfarkoster och en handelsplats.[12] I sammanhanget ska också nämnas övriga halländska städer som administrativa enheter. Laholm och Halmstad kan kopplas till kungaleven och Falkenberg och Varberg till de borgar som uppförs under 1200-talets senare del. Kungsbackas ursprung är mer osäkert.

Kungsgårdar och kronogods

Centralt för varje härad var kungsgårdarna, även benämnda *kungalev*, som anses ha fungerat som förvaltningsgårdar. De blev lokala centra för att hävda kungens rättigheter i land, sysslor och härader, men fungerade även som residensgår-

7 Andersson 1984; Anglert 1995:44f

8 Olsson 1954:214; Sahlgren 1948;1950; Ståhl 1980

9 Nilsson 2016

10 Varenius 1998:70ff

11 Lerdam 2004:21ff

12 Connelid & Zedig 2007; Magnusson 2004; Håkansson 2011

Figur 8:1. Rekonstruktion av de påträffade trelleborgshusen och den 12,5 hektar stora palissaden vid Jellingemonumenten. Byggherre till anläggningen var förmodligen Harald Blåtand, som regerade cirka 958-985/87. Ur Jessen *et al* 2011:70, fig 9.

dar för det resande kungaföljet. Principen för uppbyggnaden av den kungliga maktapparaten verkar ha varit ett kungalev per härad, även om variationer förekommer.[13] I Viske härad saknas exempelvis kungalev och det har spekulerats i om en kungsgård kan ha legat vid Ås, som senare donerats till Ås kloster. Kungaleven och andra av kungens personliga gods (patrimoniegods) finns nedtecknade i kung Valdemars jordebok, troligen under perioden 1230–1260. Förutom kungsgårdarna omnämns även en borg, Sjönevadsborg, samt andra mindre patrimoniegods. Kungen fick även intäkter från landbogårdar som uppkommit i skogsbyarna i landskapets östra delar, *opida siluestria*. Anders Andrén menar att kungalevssystemet etableras samtidigt i hela Danmark omkring 1020. Han har då pekat på skillnaden mellan kungalev och patrimonium. Patrimoniegodset präglade huvudsakligen kungens intresse i Danmarks västra delar, medan de kungliga anspråken i Skåneland och på Själland vilat på kungaleven. Den tidiga dateringen har dock ifrågasatts och det är också osäkert om den kan anses vara samtida med häradsindelningen.[14]

Kunglig byggnadskultur

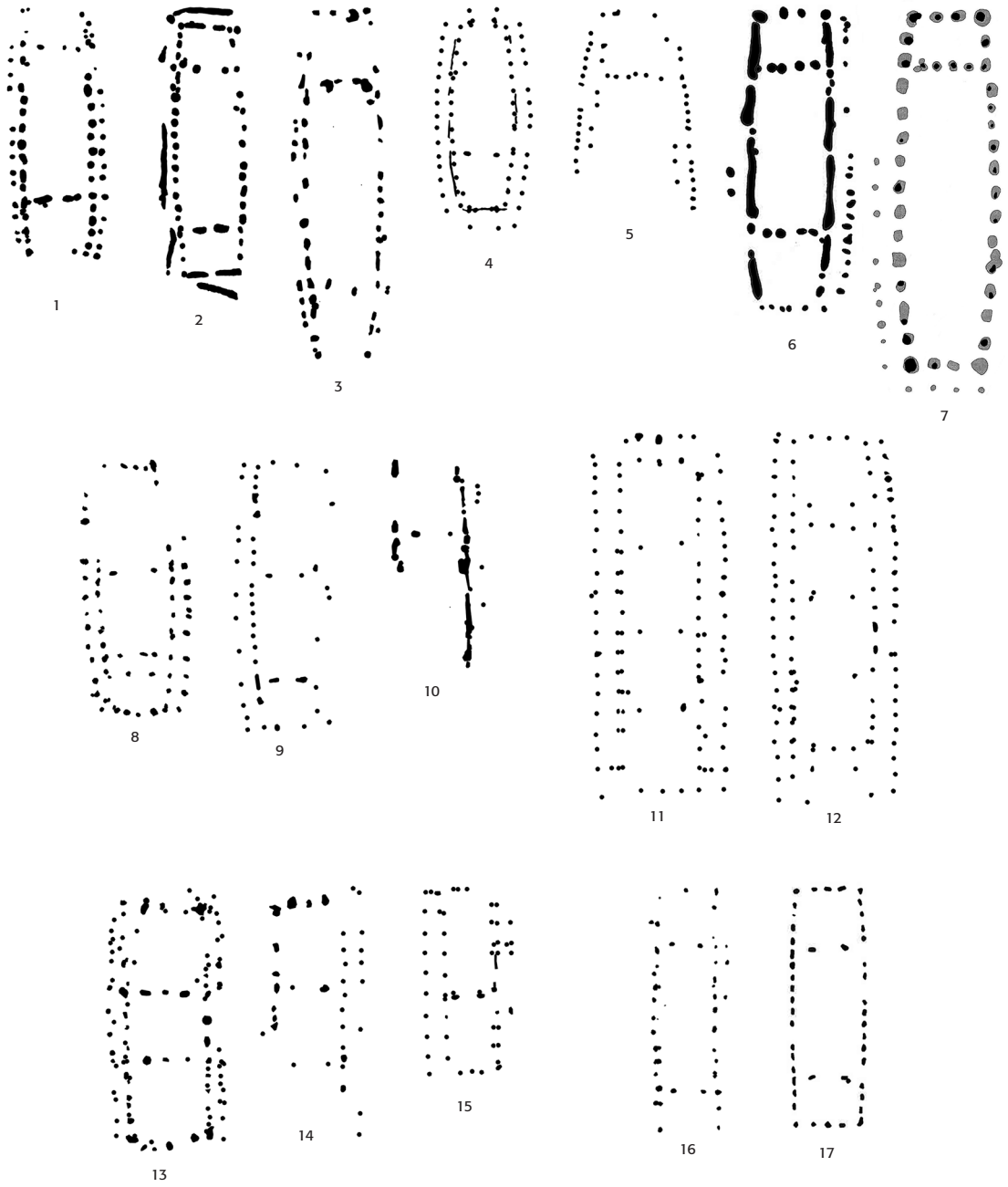
Trelleborgshusens spridning på Jylland ses som en direkt följd av trelleborgarnas etableringar i området. I Halland finns inga trelleborgar konstaterade, även om spekulationer gjorts om en placering vid läget för staden Laholm. Den enda ringborgen som kan knytas till kungaleven, är Sjönevadsborg, som dock inte visar på några storleks- eller konstruktionsmässiga likheter med trelleborgar.[15] De klassiska trelleborgshusen i de kungliga ringborgarna Trelleborg på Själland, Fyrkat och Aggersborg har en strikt planlösning och är uppmätta efter specifika geometriska principer. De är indelade i tre rum: ett centralt salsrum flankerat av två mindre gavelrum. Salen uppgår till 3/5 av husets längd och gavelrummen till vardera 1/5. Enligt Per Wranning visar flera av de halländska husen tydlig inspiration i fråga om trelleborgshusens arkitektur och mätprinciper, men där små byggtekniska skillnader anses bero på att husen byggts individuellt av olika byggherrar. Även övriga trelleborgshus i Sydsverige och Danmark visar på stora likheter med ringborgarnas hus.[16] Långhus försedda

13 Nielsen 1873:58; Anglert 1995:44f

14 Andrén 1985; Nicklasson 2001: 161ff; Rosén 2004: 62, 323ff; Lihammer 2007: 223, 296ff; Nilsson 2009:173ff

15 Rosborn 2004:109; Nicklasson 2005

16 Wranning 1999; Sindbæk 2014

Figur 8:2. De halländska trelleborgshusen kan delas in i generella grupper baserat på i vilken grad de uppfyller de återkommande konstruktionsmässiga stildrag och kriterier som utmärker trelleborgarnas hus. Byggnader som har samtliga utmärkande kriterier är försedda med konvexa långväggar och raka gavlar, ett centralt hallutrymme och två mindre gavelrum som åtskiljs av två takbärande stolppar, samt yttre snedsträvor s.k. trellar. Dessa utgörs av: **1)** Söndrum 98B:1, **2)** Söndrum 98B:6, **3)** Laholm 201:4, **4)** Laholm 197:13, **5)** Laholm 197:17, **6)** Laholm 164:4 och troligen **7)** Tölö 173A:1. Hus 6 i Söndrum verkar sakna de yttre trellarna, men det är osäkert då ett antal stolphål påträffats i de rännor som omger byggnaden längs ena gaveln och långsidan. När det gäller huset i Tölö finns även ovisshet kring den inre konstruktionen och förekomsten av ett gavelrum i den nedre delen, och olika tolkningar har presenterats i tidigare publikationer.

Vidare finns en grupp hus med yttre trellar, konvexa långväggar och raka gavlar, men där de inre takbärande stolpparen har en oregelbunden fördelning. Dessa utgörs av **8)** Övraby 86:1, **9)** Laholm 196:4, **10)** Laholm 197:26.

Vidare finns en grupp hus med yttre trellar, raka eller svagt konvexa långväggar och gavlar, där de inre bockparen är mer jämt fördelade över byggnadsytan. Dessa utgörs av **11)** Laholm 197:10, **12)** Laholm 197:14, **13)** Laholm 197: 18, **14)** Laholm 197:28, **15)** Laholm 197:37. Slutligen förekommer det en grupp hus med konvexa eller svagt konvexa långväggar och centrat hallutrymme där två mindre gavelrum åtskiljs av takbärande stolpar. Dessa utgörs av; **16)** Veinge 326:2 och **17)** Lahom 205:1. Husen saknar de karaktäristiska trellarna och för en betraktare utifrån, har de nog inte påmint om husen i trelleborgarna i någon större grad. Skala 1:500.

med yttre snedsträvor förekommer dock under äldre vikingatid i Järrestad i Skåne och i Lejre och Toftegård på Själland, men även i Westfalen, Holland och det frisiska området. Den absolut äldsta dateringen i södra Skandinavien kommer från kungasätet i Lejre, med datering till andra hälften av 600-talet. Denna äldre generation hus tillhörde ett högre samhällsskikt, men saknade de stringenta mätprinciperna och rumsindelningarna från de senare husen i trelleborgarna.[17]

Kopplingen mellan trelleborgshus, de jylländska trelleborgarna och Jellingeätten har nyligen understrukits ytterligare, i och med undersökningarna vid Jellingmonumenten. Runt gravhögarna har spåren efter en rombiskformad, 12,5 hektar stor palissadanläggning grävts fram. Här ligger fynd av flera trelleborgshus längs med palissadväggarna och orienterade efter monumentens centralaxel. Husen hör till den dendrologiska dateringen av platsen, dvs ca. 958–985; som också överensstämmer med övriga dateringar av fyndmaterial inklusive Harald Blåtands runsten. Byggnaderna i Jelling har samma rumsindelningar som trelleborgshusen i borgarna, men avviker genom att vara indelade i fjärdedelar, där det centrala salsutrymmet utgör 2/4 och gavelrummen vardera ¼. Detta har tolkats som att Jellinghusen är en prototyp för trelleborgshus, som senare fick en högre grad av standardisering när trelleborgarna byggdes omkring 980. Variationen mellan husen i olika trelleborgar har inte tolkats som regionala skillnader. Istället speglar det en trolig kronologisk utveckling där de äldsta husen finns på Aggersborg, följt av Fyrkat och till sist Trelleborg. En generell skillnads märks i bruket av väggrännor, som syns på de yngsta husen. Husen vid Jellingmomenten anses också visa på störst likheter med husen från Aggersborg.[18]

Ser man till trelleborgshusens spridning i Halland finns de samlade i de södra delarna, i byarna kring Laholm och Halmstad. Endast ett trelleborgshus finns representerat i norr, i Varla vid dagens Kungsbacka. Orsaken till trelleborgshusens närvaro i Laholmsområdet har diskuterats tidigare med tolkningar i olika riktningar. Dels har det argumenterats för att en avsaknad av kunglig närvaro i området under äldsta medeltid, skapat utrymme för andra grupper i samhället att bruka arkitekturen, vilket framgår av variationen i byggnadstekniken mellan gårdarna. Dels har arkitekturen setts som tecken på ett beroendeförhållande till makten, där gårdarna brukat jord på kungens mark. Den största gården i Ösarp kan då ha tillhört en kunglig bryte, alternativt också varit företrädare för ledungsväsendet.[19] De flesta husen är daterade till 900-talets slut eller tidig 1000-tal, men vid några lokaler verkar de även ha varit i bruk under senare delen av 1000-talet, eller tidigt 1100-tal. Det rör sig alltså troligen om en relativt kort brukningsperiod, men framför allt verkar de ha haft en begränsad utbredning i det halländska landskapet. Som vi ska se nedan verkar samma förhållande råda i andra delar av södra Sverige, exempelvis Skåne. Enligt min uppfattning pekar det på att den specifika arkitekturen inte tillhört en allmän byggnadskultur för exempelvis stormannaklassen vid denna tid, utan har spridits inom specifika sociala nätverk och sammanhang, där kontakter med den danska kristna kungamakten kan ha spelat en central roll. [20]

Bylandskap kring kungalev i Halland

Om vi inleder i södra Halland framträder Lagaholm i Höks härad som en betydelsefull kunglig centralort. Enligt uppgifter i Valdemars jorde-

17 Söderberg 2010

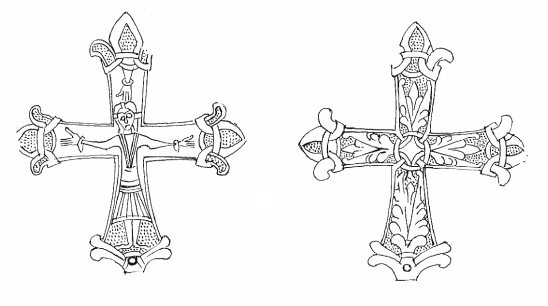
18 Hvass 2011; Sindbæk 2014

19 Wranning 1999; Bjuggner & Rosengren 1999; Nilsson 2003; Rosén 2004

20 Håkansson 2013 b

bok verkar kungalevet med tillhörande kungsgård tillhöra ett av det mer omfattande med skatter och intäkter från landbor, kvarndrift, fiskeri samt ett torg. Torget har sammanförts antingen med kungliga intäkter från staden Laholm, eller en preurban verksamhet vid exempelvis det närliggande Köpinge.[21] Utifrån namnet har kungsgården förmodligen varit placerad på holmen Lagaholm, och som sedan byggts om till borg och fästning under medeltidens senare del. På holmens nordvästra del har delar av en stor begravningsplats (120 av uppskattningsvis ca 3500–4000 gravar) undersökts, som spänner från 1000-talet och fram i 1400-talets första hälft. Dock har ingen kyrkobyggnad lokaliserats. Begravningsplatsens roll i landskapet har diskuterats i flera artiklar, men enligt de senaste rönen framställs platsen som en storkyrkogård, tillhörande en potentiell huvudkyrka med doprätt under kungligt beskydd, som innefattat ett större område i socknarna kring Lagaholm.[22] Ett intressant fynd i sammanhanget är ett processionskors i Ringerikestil från närliggande Veinge, påträffat i marklager under den medeltida kyrkan.[23]

I det omgivande landskapet finns det flera tecken på att centraliteten har en förhistoria i området. Ur kommunikativt hänseende sammanfaller färdvägar längs kusten från Hallandsåsen och norrut med öst-västliga Lagastigen. Äldre kartor visar att det är vid Laholm och österomliggande Hov och Lejeby som presumtiva vadställen möjliggjort ett något sånär säker passage över Lagan.[24] Utifrån ort- och platsnamn menar Stefan Brink

Figur 8:3. Processionskors i ringerikestil från Veinge utanför Laholm, påträffat i marklager under den medeltida kyrkan. Ur Statens Historiska Museums arkiv, Inventarienummer 26 669.

att det funnits ett troligt förhistoriskt centralkomplex vid i byarna Hov, Ysby och Brödåkra, där namnmiljöerna refererar till storgård, ting och kult. Just i Ysby har det också undersökts en storgårdsmiljö från romersk järnålder med bland annat fynd av romerska denarer, och i ett gravfynd från Lejeby hittades en frankisk ringknapp i guld.

Ytterligare ett område med centralortsindikerande namn är norr om Lagans mynning med Tönnersa, som Brink relaterar till namntypen Husa(r) och föreslår att det kan var en föregångare till Lagaholm och Köpinge.[25] Som nämnts tidigare har nyligen genomförda metalldetekteringar vid Köpinge, med ett omfattande metallföremålsmaterial från vendel- och vikingatid pekat ut läget för en anlöpsplats intill Lagan, samt ett intilliggande marknads- och hantverksområde och gravfält. Förutom prestigeföremål visar fynd av spiralstrierade permiska silverringar och klippta arabiska silvermynt, på platsens dignitet under äldre vikingatid. Nio av dessa mynt är date-

21 Sandklef 1954:497; Rosén 1992; Nilsson 2009:173f

22 Anberg 2003; Nilsson 2009:289ff. Ing-Marie Nilsson vill se en storsocken i Laholmsområdet med tidiga kyrkor under kungligt inflytande på Lagaholm, i Tjärby samt Ysby. Laholms kyrkas patrocinie S:t Clemens sammankopplas med en äldre kyrka på Lagaholm vilket skulle stämma överens med övriga S:t Clemenskyrkor i Skandinavien, som ofta anlagts på 1000-talet och med anknytning till kungamakt och politiskt viktiga orter vid kusterna.

23 Svanberg 2000:299; SHM 26 669

24 Bjuggner *et al* 2003

25 Westergaard 1993; Brink 1998; Bjuggner *et al* 2003

rade och präglingarna hamnar inom intervallet 718–820 e. Kr.[26]

Inom Laholms landsförsamling har ett antal bebyggelselokaler undersökts från de medeltida byarna, främst väster om Laholms stad. Än så länge saknas ett underlag för att rekonstruera tidigmedeltida byformer och övergripande strukturer. Men utifrån de studier som gjorts går det emellertid att skissa på en generell bild, där de stora dragen i bebyggelseutvecklingen inte verkar skilja sig från de halländska områden som beskrivits tidigare. Strukturen med dubbelbyar förekommer exempelvis med byparen Köpinge-Ösarp, Mellby-Trulstorp och Ala-Lejeby, men det finns även bebyggelser som endast utgör enstaka hemman i jordeböckerna, såsom Kärragård, Mammarp, Bonnarp och Snapparp. De tidigmedeltida gårdarna verkar ingå i ett bylandskap med utspridda gårdar och följer även de större förändringsmönstren med nyetableringar i övergången till 1000-talet, en uppsplittring av större gårdar i mindre enheter under senare delen av 1100-talet, samt en allmän omläggning av bylandskapet under 1200-talet.[27]

En viktig aspekt i bylandskapet är ortnamnens relation till bebyggelseetableringar. Allmänt verkar torpnamnen vara ett nytt inslag i bylandskapet under slutet av 900-talet och 1000-talet, och ska ses i ljuset av en inre kolonisation och omorganisation som sker i Halland och andra delar av Sydskandinavien vid denna tid. Detta överensstämmer med ortnamnsforskningens allmänna uppfattning, att byar med efterleden – torp går tillbaka till vikingatiden.[28] Men som konstaterats i flertalet arkeologiska undersökningar, så är bebyggelser vid torpbyar inte alltid yngre än i byar med äldre namnformer med efterleder som -inge, snarare tvärtom. Detta bör peka på att nya namngivningar har skett av befintliga gårdar eller byar, och förmodligen i en tid av sociala och strukturella förändringar.

I figur 8:4 syns en grupp torpbyar som ligger samlade i ett område mellan Lagaholm och byar med äldre namnformer närmre kusten. Gruppen innefattar Mammarp, Trulstorp, Ösarp och Östorp, men spår i historiska källor antyder att torpbebyggelserna dock kan ha varit ännu fler.[29] Namnformerna antyder någon form av nybygge och relation till ett personnamn i förleden, i detta fall *Mamme, Trughils, Ösare* och eventuellt Ödher.[30] Gemensamt för dessa byar är förekomsten av gårdslämningar med den specifika arkitekturen från husen i trelleborgarna, förutom RAÄ 164 som ligger närmre S. Kärragård än Mammarp. Som påvisats i tidigare avsnitt framstår gården vid Ösarp (RAÄ 197) som den storleksmässigt överlägset största, och som figurerar som huvudgård under 1000- och första halvan av 1100-talet. Även gården vid Trulstorp (RAÄ 201) räknas som en stor gård, medan Östorp (RAÄ 196) och Kärragård (RAÄ 164) får betraktas som mellanstora bebyggelser, och Ösarp RAÄ 205 som en liten gård.

Torpbyarnas nyetableringar sammanfaller i en tid av förändring i området, exempelvis anläggandet av begravningsplatsen på Lagaholm. Kyrkogårdens storlek som omfattat flera tusen gravar, visar med all tydlighet att ett kristet gravskick brukats i Laholmsområdet under 1000-talet, och där kyrkans upptagningsom-

26 Bjuggner *et al* 2010:65ff.

27 Bjuggner & Rosengren 1999; Wranning 1999; Nilsson 2003; Rosén 2004; Bjuggner *et al* 2010:48f.

28 Lönn 1991; Pamp 1988

29 I staden Laholms sydvästra del finns namnet Sotarp bevarat i äldre kartmaterial, en övergiven bebyggelse som legat inom det område som tillhört stadens gamla utjordar. Från tidigt 1300-tal omnämns även Sividstorp som enligt uppgift ska ha tillhört Ribbing-ätten, som även hade gods i Halmstad och Tönnersjö härad. Tillägget *cum piscatura salmonum* tyder på läge vid Lagan eller eventuellt Smedjeån. (Sahlgren 1948:39).

30 Sahlgren 1948. Östorp kan emellertid likagärna betyda by öster om (Restad) eller ödegård.

råde bör ha innefattat ett omfångsrikt bylandskap. Liknande storkyrkogårdar vid denna tid i Sydskandinavien hör inte till vanligheterna, och i Skåne syns de exempelvis i Lund och Löddeköpinge. Fredrik Svanberg och Bengt Söderberg, som studerat köpingeorterna i Skåneland, menar att det finns en tydlig rumslig anknytning mellan kungliga manifestationer och köpingeorter, framför allt i de områden där kungalevsorganisationen etablerades. Här involveras dessa områden tidigt i den kungliga och kyrkliga maktsfären. Området vid Lagaholm verkar inte vara ett undantag och visar på stora strukturella likheter med framför allt Löddeköpinge. Vid denna köping syns också en storkyrkogård, ett tidigt processionskors och en kunglig manifestation, i form av en trelleborg. Likt Aggersborg har det argumenterats för att trelleborgen utgjort ett kungalev, egendomar som sedan doneras till ärkesätet i Lund under 1100-talet. I landskapet syns även etableringar av torpbyar, exempelvis närliggande Önnerup där trelleborgshus påträffats i samband med arkeologiska undersökningar.[31]

Om vi vänder oss längre norrut omnämns en kungsgård i Halmstad med tilliggande gods i kung Valdemars jordebok. Gården tecknas inte till Halmstad utan Tönnersjö härad, vilket tolkats som att häraderna ursprungligen utgjort en större enhet. Kungen hade även intäkter från gods i Biskopstorp och Harplinge. Kungsgårdens exakta läge är okänt men den har troligen legat i området för staden Halmstads tidigmedeltida läge vid Övraby. Placeringen visar på likartade kommunikativa förutsättningar som Lagaholm, där äldre huvudvägar längs kusten möter sträckningen för Nissastigen. Här finner vi en tidig romansk kyrka från 1100-talet med absid och västtorn. Vid en forskningsundersökning påträffades även gravar som var stratigrafiskt äldre än stenkyrkan, vilket indikerar att den torde haft en föregångare i trä. Kyrkan tolkas ha tillhört kungsgården fram till den byggs om och får funktionen som stadskyrka. Bebyggelsestrukturen är inte klarlagd, men de senaste undersökningarna pekar på att det legat tidigmedeltida gårdar utspridda i ett större område runt kyrkan. Även senvikingatida lämningar förekommer i området i form av grophus.[32]

Bylandskapet kring Halmstad innehåller ett antal större gårdar och gods, där flera har sin bakgrund i medeltid. Liksom i Laholm tillhör de också en generation av torpbyar såsom Fammarp, Gullbrandstorp, Kjellstorp, Klackarp, Knebildstorp, Kårarp och Snöstorp.[33] Även i området för stadens senmedeltida placering har det troligen legat en gård eller by vid namn Brooktorp. I byarna i stadens omedelbara närhet finner vi bebyggelser med trelleborgshus. I Klackarp, endast två km öster om Övraby, påträffades hustypen vid en undersökning intill det efterreformatoriska säteriet Sperlingsholm, vid *Gamlegården* som utgjort läget för godsets äldsta byggnader. Trelleborgshuset är daterat till perioden 970–1020, men lokalen verkar även varit i bruk under tidig medeltid. Fornlämningen är inte avgränsad och gårdens storlek går inte att fastställa, men läget vid det senare godset gör att det är högst rimligt att trelleborgshuset tillhört en storgård.[34] Dateringen av lokalen stämmer i övrigt med ^{14}C-dateringar av fossila bandparceller i området, och torpbebyggelsen torde ha varit delaktig i omformningen av det agrara landskapet vid denna tid.[35] Trelleborgshus

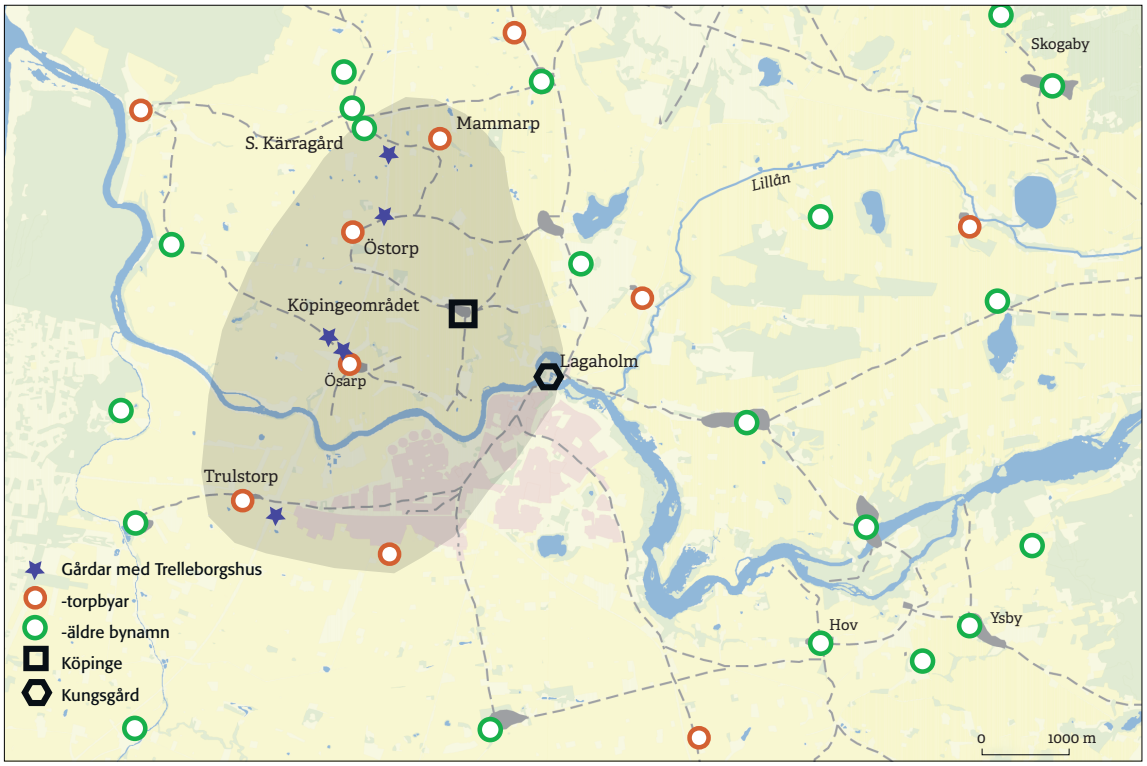
31 Se Svanberg & Söderberg 2000 för utförlig genomgång och diskussion av Löddeköpinge och andra köpingeorter i Skåneland

32 Rosén 2004; Bjuggner 2006; Nilsson 2009; Larsson 2015

33 Håkansson 2009; Nilsson 2009

34 Håkansson & Tegnhed 2012; Nordvall 2013

35 För dateringar av de fossila bandparcellerna, se Connelid & Mascher 1996:142ff

Figur 8:4. Bylandskapet kring kungsgården och storkyrkogården vid Lagaholm, med en köpingeort samt ett antal torpbyar och gårdar med trelleborgshus. Gråmarkerat område utgör en potentiell kunglig domän under perioden 1000-1200-talet.

är också undersökta väster om Halmstad intill Söndrums kyrka, i en fornlämningsmiljö som har en rik historia tillbaka i järnålder. Uppgifter om äldre stolpar och trärester under stenkyrkan gör gällande att den föregåtts av en träkyrka, med liknande planform som stavkyrkan Maria Minor i Lund. Hypotetiskt kan denna träkyrka uppförts som en gårdskyrka inom en storgårds toftområde, som innefattat trelleborgshusen.[36] Dendrokronologiska dateringar från gårdens brunn gav dateringar till åren 977–978, men träet kan vara något yngre. Dateringen överensstämmer med trelleborgshusen, men daterar även övergivandet av det intilliggande vendel- och vikingatida gravfältet Stegelhögen. De yngsta gravarna härifrån är daterade till perioden 890–975.[37] Trelleborgshusen verkar således sammanfalla med en storgårds övergång till kristendomen i byn.

Som nämndes finns endast en by i norra Halland med förekomst av trelleborgshus, nämligen i Varla. Denna kontrast kan bero på att färre undersökningar gjorts i norra Halland, och fler trelleborgshus skulle exempelvis kunna återfinnas i områden kring kungsgårdarna vid Grimeton eller Faurås. Varla ligger vid läget för kungsgården i Tölö och strax norr om den medeltida staden Kungsbacka. Enligt kung Valdemars jordebok räntade kungsgården tillsammans med invånarna i Onsala. Avgiften utgick i ovanliga persedlar såsom salt, korn och vadmal och detta har setts som att handel eller import pågått i området kring Kungsbackafjorden.[38] Kungsgården har inte lokaliserats men har sannolikt legat

36 Peters 1941; Nilsson 2009:213; Tegnhed 2017

37 Wranning 2012a

38 Nilsson 2009:178 och där anförd litteratur

Figur 8:5 Bylandskapet i Malmöområdet med grupper av torpbyar som flankerar kungalevet Oxie. (Efter Anglert 2006b:42, fig. 5).

vid Tölö kyrka, där marknamnet Kongslyckan syns i äldre kartmaterial. Strax norr om kyrkan har det också påträffats spår efter en träkyrka och gravar, med trolig datering till tusentalets andra hälft. Spår efter en stor skeppssättning visar också att området haft viss dignitet även under yngre järnålder. En indikation på kungligt ägande i byn är uppgifter i de äldsta jordeböckerna.[39] I bylandskapet inom Tölö socken syns inte generationen med torpbyar som i exemplen från södra Halland. Torpbebyggelser får istället sökas i angränsande socknar såsom Hanhals och Fjärås. Bebyggelsen vid Varla, belägen endast en dryg km väster om Tölö kyrka, har beskrivits som ett stormanssäte under perioden från yngre järnålder till äldre medeltid, som haft en varierad ekonomi, med hantverksaktiveter och långväga handel.[40] Storleksmässigt tillhör den även en av de största i Halland under tidig medeltid.

Del av ett större mönster?

Om man går utanför landskapet och ser till södra Sverige, målas en snarlik bild upp kring trelleborgshusens spridningsmönster i Skåne. I flera artiklar kring bylandskapet runt Malmö har hustypens spridning kring kungalevet Oxie påtalats, i byar som Lockarp, Toarp, S. Sallerup, V. Klagstorp, Tygelsjö, Bunkeflo och Hyllie.[41] Utanför Ystad omger en grupp torpbyar kungalevet Arvalund (Nedreby) bestående av Örup, Ullstorp, Toarp, Munketågarp, Gärarp, Tosterup, Svenstorp, Fårarp och i området har

39 Artelius *et al* 2007. I Tölö by utgör 6,5 hemman kronohemman och 0,5 hemman tillhör prästgården (Ståhl 1980)

40 Lundqvist & Schaller Åhrberg 1998

41 Se exempelvis Anglert 2006b; Jönsson & Persson 2008; Ifverson 2009

Landskap	Kunglig ort	Trelleborgshus
Ha	Halmstad	Klackarp, Söndrum
Ha	Lagaholm	Trulstorp, Ösarp, Östorp, Kärragård (Mammarp?)
Ha	Tölö	Varla
Sk	Arvalund	L. Köpinge
Sk	Borgeby	Önnerup
Sk	Helsingborg	Filborna
Sk	Lund	Lund
Sk	Oxie	Lockarp, Toarp, S. Sallerup, V. Klagstorp, Tygelsjö, Bunkeflo, Hyllie
Sk	Säby	Häljarp
Sk	Tommarp	Järrestad
Sk	Vä	Snårarp, Rinkaby, Öllsjö
Sm	Huseby*	Huseby
Vg	Varnhem/Skövde?	Esketorp
Vg	Varnhem**	Varnhem

Figur 8:4. Förekomsten av trelleborgshus i södra Sverige, samt koppling till kungliga orter. * Huseby är ingen kunglig ort som omnämns i skriftliga källor, men själva namnformen förknippas med kungsgårdar. ** Varnhem förknippas med en storgård tillhörande kungliga släkter (möjligen med dansk anknytning), innan den doneras till cisterciensermunkarna under 1100-talet.

det också påträffats ett trelleborgshus på en stortoft i L. Köpinge.[42] I Järrestad har det påträffats trelleborgshus (dock äldre), vid den aristokratiska miljön som har anknytning till kungalevet Tommarp.[43] I nordöstra Skåne finns trelleborgshus dokumenterade från byarna Snårarp, Öllsjö och Rinkaby, som är belägna i anslutning till kungalevet i Vä.[44] Vidare i västra Skåne ser vi ett trelleborgshus i Lund, som är ett kungalev, samt i Önnerup som inte ligger långt från trelleborgen i Borgeby. Längre norrut i Häljarp har det undersökts en bebyggelselokal med flera trelleborgshus, som tillhör en av flera torpbyar i närheten av kungalevet i Säby. Slutligen är ett trelleborgshus dokumenterat från Filborna, en by belägen strax utanför kungalevet i Helsingborg. I staden har det även spekulerats kring förekomsten av en ringborg.[45]

I Småland har det undersökts en lokal med trelleborgshus vid Huseby, beläget cirka 20 km sydväst om Växjö. Namnformen Huseby är förknippad med kungsgårdar och vanligtvis daterad till vikingatid/tidig medeltid.[46] Om man slutligen förflyttar sig till Västergötland finns ett nytt spännande fynd av ett trelleborgshus vid Varnhems kloster, som förknippas med en storgård tillhörande kungliga släkter (möjligen med dansk anknytning), innan den doneras till cisterciensermunkarna under 1100-talet.[47] Någon mil öster om Varnhem, i södra delen av Skövde har ytterligare ett trelleborgshus hittats, i samband med exploateringsgrävningar vid Eketorp utmed väg 26. Storleksmässigt överensstämmer denna gård med mellanstora gårdar i Halland.[48]

Spridningsbilden av trelleborgshus, öster om Öresund, visar att hustypen inte verkar få en allmän spridning i landskapet, utan ligger samlade i byar vid de kungliga orterna. Förutom de kungliga orterna, syns även i stort en anknytning till olika nivåer av aristokrati. Även mer normalstora gårdar är försedda med trelleborgshus, vilket visar att bilden inte är entydig, men anknytningen till kungliga orter såsom kungsgårdar och kungalev är här dock densamma.

Trelleborgshus och social identitet

De halländska trelleborgshusen framträder till största del vid stora eller mycket stora gårdar, i bylandskap som kretsar kring de tidigmedeltida kungliga orterna. Vid Lagaholm tillhör de en grupp byar med torpnamn, som etableras i samband med en större omorganisation i landskapet vid sekelskiftet kring år 1000, en utveckling som även kan anas vid Halmstad. Gårdarna verkar tillhöra en del av befolkningen i det nya landskapet som växer fram, men där några av dem dock har en historia bakåt i det ”äldre” landskapet. Bebyggelserna räknas inte till de aristokratiska miljöer som försvinner vid tiden omkring 1000, utan fortlever även under äldre medeltid. Man skulle kunna se dem som vinnare, överlevare i en tid av förändring av det

42 Anglert & Becker 2006:152

43 Söderberg 2005

44 Edring 2004; Pettersson 2005; Svensson 2007

45 Mårtensson 1976; Pettersson 1996; Kriig & Thomasson 1999; Söderberg 2004

46 Nylén & Söderberg 2009

47 Vretemark & Axelsson, opublicerad fältdokumentation. Fru Sigrid, kvinnan som donerade den stora gården Varnhem till klostret i mitten av 1100-talet, har en okänd bakgrund men tillhörde den västgötska aristokratin, kanske den Stenkilska kungaätten. I så fall dotter till Björn Järnsida, dansk prins och sonson till danske kungen Erik Ejegod. Enligt ett av flera förslag kan den donerade gården ha ingått i det *Sigridlev* som omnämns i kung Valdemars jordebok, dvs en del av det privatgods som fanns på svensk mark. Se Lovén 2014:145ff.

48 Berglund 2005

politiska landskapet, en anpassning till nya tider med kontinentala, feodala förtecken.

Gruppen med torpbyar kring Lagaholm faller väl in i det mönster som beskrivs kring landskapen vid de skånska kungaleven som är särskilt tydligt i Malmöområdet. Utifrån Mats Anglerts hypotes kring grupper av torpbyar som flankerar kungalevet i Oxie, diskuterar Katalin Schmidt Sabo och Bengt Söderberg ett landskap med storgårdar, där specifika släkter dominerat och styrt utvecklingen inom dessa torpgrupper, men där relationerna mellan de olika storgårdarna i området inte har varit strikt hierarkiska (jfr tidigare avsnitt kring begreppet *storgårdsbyar*). Men här framträder dock den riktigt stora gården i Lockarp som den starkaste aktören inom domänet, som tar sig materiella uttryck i en högstatusmiljö med militär anknytning, stora hallbyggnader och en gårdskyrka. I en artikel av Patric Ifverson kring gården i Lockarp, påtalas aristokratins koppling till den kungliga hirden, i egenskap av exempelvis en *thegn* eller *dræng*. Förekomsten av en runsten och en ryttargrav i närheten, samt fynd av Ethelredmynt på platsen pekar även i denna riktning. Mynten sätts ofta i samband med härtågen till England och syns bland potentiella återvändare inom den kungliga hirden. Tillsammans med kungalevets representant i Oxie blir den aristokratiska gården i Lockarp ledande i territorialiseringen av det agrara landskapet i regionen. Den kungliga arkitekturen med trelleborgshus ska i detta sammanhang uppfattas som gårdsinnehavarens sätt att förmedla sin aristokratiska identitet, hävda platsens sociala hierarki, samt hävda de nya jordrättigheterna.[49]

Att knyta till sig ett stort agrart uppbördsområde genom allianser med den lokala aristokratin (exempelvis thegnar), eller förläningar till andra grupper inom hirden (drængar), blev en kunglig strategi som lade grunden för det begynnande feodala överherraväldet. Inom forskningen kan strategin sammanfattas i en rad begrepp såsom Lars Hermanssons distinktion mellan delegerad och *sanktionerad* makt eller Anna Lihammers utgångspunkt i diskussionen kring riksbildningen, där kungamaktens utifrånperspektiv med anläggande av trelleborgar, städer och kungalev, sammanförs med de lokala eliternas maktstrukturer. I landskapet tar det sig uttryck i det som Mats Mogren definierar *medmakt*, dvs samarbete med kungamakten, eller motmakt där äldre lokala maktstrukturer försvaras.[50] Allianser i form av vänskapsförband, spelade en viktig roll i 1000- och 1100-talets Norden, där det ännu inte fanns några större centrala politiska maktapparater. Islands godar baserade exempelvis sin position på horisontella men även vertikala band, där makt byggdes upp underifrån genom att värva anhängare bland bönderna, genom gåvor och gästabud.[51] Liknande band kan ha sökts av kungasläkter inom det danska området, i ambitionsförsök att skapa allianser inom den halländska regionen.

I Lihammers studie kring Halland och den tidiga medeltiden i Ätradalen kommer hon fram till att maktlandskapet är diskontinuerligt, där det saknas ett samband mellan lokala eliter, det kyrkliga landskapet och kungaleven. Tidiga uttryck för kungliga maktambitioner i området finns inte och kungaleven bör ha etablerats i ett senare skede, under 1100-talet. Ser man till andra områden med kungalev i Halland såsom Lagaholm, menar jag tvärtom att det finns tecken på medmakt redan under 1000-talet. Det märks inte i förekomsten av skattfynd eller runstenar, men i den tidiga storkyrkogården, bebyggelsestrukturen och byggnadskulturen i närområdet. I analogi med förhållanden i Malmöområdet syns en grupp gårdar med trelleborgshus, som

49 Ifverson 2009; Schmidt Sabo & Söderberg 2012

50 Mogren 2000; Lihammer 2007:295f

51 Hermansson 2009:142ff

tagit ett större område i anspråk väster om Lagaholm. Likt gården i Lockarp kan den största gården i Ösarp ha varit en av de ledande aktörerna inom en kungligt sanktionerad godsstruktur, i rollen som en av flera huvudgårdar. Ösarp tillhör förmodligen en av de största gårdarna i Halland vid denna tid, är försedd med kunglig arkitektur, och är den gård i torpgruppen, som har en tydlig förankring i det äldre lokala landskapet. Men det är inte enbart arkitekturen som skiljer torpgruppens bebyggelser från andra gårdar i regionen. Som framgått tidigare avviker även östersjökeramiken från dessa lokaler i fråga om teknologi, stil och proveniens, som visar på tidiga kontaktytor med det danska eller skånska området (som i övrigt även syns vid andra halländska gårdar med trelleborgshus). Hur vi ska tolka detta är osäkert men den kan, liksom arkitekturen, vara ett utslag av långväga kontakter. Man får heller inte vara främmande för tanken att några av gårdarna tillhört inflyttade familjer, exempelvis drängar som förlänats jord inom den kungliga domänen. Som vi såg från Ösarp-Köpingeområdet finns exempelvis fynd av ett genombrutet stigremsbeslag från 1000-talet, från ett troligt vikingatida gravfält. Denna typ är främst förknippad med sydöstra England, det vill säga området för Danagälden där drængar och thegnar varit verksamma.[52]

I de äldsta jordeböckerna framgår att samtliga torpbebyggelser i området består av frälsehemman. Sydligaste Halland domineras historiskt sett av ett starkt frälse med förekomst av ett antal huvudgårdar och stora gods.[53] Hur detta landskap var organiserat under äldsta medeltid är mer osäkert, men pusslar vi ihop resultaten från arkeologiska och kulturgeografiska studier, framträder bilden av ett landskap under 1000-talet med huvudgårdar, torpbyar och ett nytt odlingssystem med markindelningar. Vid området kring Laholm ska man vara öppen för att dessa frälsegods kan ha växt sig starka via allianser med en utomstående kungamakt.

Med tanke på trelleborgshusens närvaro i torpbyarna som etableras närmast Lagaholm (och endast här) vid tiden omkring 1000, är det mycket som talar för en kunglig manifestation i området vid samma tid, förmodligen i form av en kungsgård och kyrka på Lagaholm. Det är då inte orimligt att tänka sig att den varit uppförd med hus i den maktsymboliska arkitekturen från trelleborgarna, med tanke på hur makten manifesterat sig i andra regioner. Hur etableringen i området gått till vet vi inte mycket om, men närvaron verkar ha fått följder i det omgivande bylandskapet. I och med att storgården vid Ösarp verkar ingå i omorganisationen av landskapet, kan det ses som att några lokala stormannasläkter accepterat eller tvingats acceptera en utomstående kungamakt. Att kungsgården etableras just vid Lagaholm är ingen slump, då platsen utgjorde ett utmärkt läge för kontroll av kommunikation och handel vid köpingen, likt de andra köpingarna i skånelandskapen. I området fanns också en lokal aristokrati, som hade långväga kontaktnät och handelsförbindelser via havet och genom åar in i Småland. Kanske är det just denna aristokrati som sneglat västerut mot danernas växande herravälde, som var den dominerande maktfaktorn i Sydskandinavien vid denna tid, för att ingå i dess nätverk. Att liera sig med kungamakten kan ha varit viktigt i den lokala maktkampen.

Strukturen med en kungligt sanktionerad domän med torpbyar kring Lagaholm, får ses som en hypotes. Men utifrån forskningen kring bylandskap från de skånska kungaleven verkar det vara en rimlig utgångspunkt för vidare studier. Trelleborgshusens närvaro vid övriga kungalev i Halmstad och Tölö, kan vara spår efter en liknande utveckling. Vid Falkenberg och kungsgården i Faurås finns än så

52 Pedersen 1999:134ff, Williams 1997:69ff.

53 Rosén 2004; Nilsson 2009

länge inga trelleborgshus dokumenterade. Men utifrån de historiska kartorna framgår att området kring byn Faurås innefattar ett ovanligt stort inägoområde, där byn ingår i hägnadslag med i första hand Torstorp, Stenastorp, Ringsås, Vinberg, Blackeberg och Tröinge. Men på andra sidan Ätran syns även Kjellstorp, Ågård och Hjortsberg.

Både Hjortsberg och Faurås omnämns som kungalev i kung Valdemars jordebok som gårdar (mansio) med landbor och fiskeri, respektive landbogods och kvarn. Spåren efter kungligt ägande framträder även i de äldsta jordeböckerna, där kronogodsen dominerar vid dessa orter.[54] Kanske går hela detta inägoområde tillbaka på ett kungligt uppbördsområde, som skapats genom allianser med den lokala aristokratin under tidig medeltid? Kungsgården i Faurås är inte lokaliserad men i ett pågående forskningsprojekt kring kungalevet, har omfattande metalldetekteringar utförts inom stora delar av inägoområdet norr om Ätran. Utifrån spridningsmönster av metallföremål ska de tidigmedeltida gårdslägena sökas mer centralt på inägomarken, likt andra halländska byar. Faurås verkar ha haft en nära relation till byar/gårdar inom inägoområdets norra del under äldre medeltid, inklusive kyrkbyn Vinberg.[55] Just Vinberg samt två andra kyrkor har föreslagits som eventuella huvudkyrkor med doprätt i Ätradalen, en intressant hypotes som emellertid är svår att belägga.[56]

Kungligheter härskade således inte, utan försökte styra genom att knyta band med lokala eliter. Banden syns i den kungliga arkitekturen vid gårdarna men också i form av burna smycken, som bars för att visa att man tog ställning för den danska kungamakten och även för kristendomen. En kategori föremål är mynthängen och myntspännen som anses vara kulturellt laddade objekt, som gav uttryck åt både myntherrars och myntanvändares olika handlingar och intentioner.[57] På kontinenten förekommer spännen med imitationer av kristna myntbilder eller omarbetningar av mynt till hängen, inom det Karolingiska riket under framför allt 800-talet. Tidigare forskning menar att smyckena ska ses i ljuset av den centralisering av myntväsendet, som skedde under Pipins och Karl den stores tid. Den enhetliga valutan med kristna myntbilder spelade här en roll i integrationen av nya randområden. Genom att bära dessa smycken bekände människor sin tillhörighet till det karolingisk-kristna riket, framför allt under Ludvig den frommes tid.[58] Ett mynthänge med prägling för Ludvig den fromme (814–840) har hittats vid den elitära miljön vid lokalen Slöinge 114. Detta överensstämmer med övriga tidigvikingatida fynd i Sydskandinavien, där karolingiska mynt övervägande syns i centralplatsmiljöer såsom Uppåkra, Gudme och Tissø.

Till skillnad från exempelvis de arabiska mynten, är de dock inte fragmenterade utan hela.[59] I ett skandinaviskt högreståndssammanhang likt Slöingelokalen, får mynthängen ses som ett personligt föremål. Mynthänget har troligen haft en statushöjande funktion och, likt andra karolingiska eller insulära omarbetningar, signalerade att man hade långväga kontakter med kontinenten.[60]

54 Enligt jordeboken 1646 består Faurås av 6 kronohemman och 2 frälsehemman, Torstorp av 3 kr. hemman, Hjortsberg 2 kr. hemman, Kjellstorp 1 kr. hemman och Ågård av 1 kr. hemman. I övriga byar är ägandet mer skiftande.

55 Håkansson manus

56 Skoglund 1992; Nilsson 2009:294ff

57 Kilger 2005 med där anförd litteratur.

58 Spiong 2000:45

59 Heijne 2004:77

60 Bastrup 2012

Figur 8:6. Föremål som möjliga emblematiska uttryck för vänskapsband eller allians med den danska kungamakten.

1) Mynthängen från Tölö 173A, med mynt präglade för Sven Estridsen (regent 1042-1075) respektive Edvard Bekännaren (1042-1066)
2) Mynthänge/spänne från Hjärup utanför Lund, tillverkat med ett Sven Estridsen-mynt som förebild (ur Schmidt Sabo 2011)
3) Mynthänge från Lockarp, med mynt präglat för Erik Ejegod (regent 1095-1103), (ur Heimer 2009)
4) Förgyllt urnesspänne, Tölö 173A
5) Urnesspänne, Tommarp (ur Jönsson 2010)
6) Förgyllt urnesspänne, Bunkeflo (ur Lövgren et al 2007)
7) Stigremsbeslag, Lockarp (ur Heimer 2009)
8) Stigremsbeslag, Köpinge/Ösarp-området Laholm.

Mynthängenas och spännenas potentiella emblematiska uttryck för ett vänskapsband eller allians mellan kungamakt och lokala eliter, går att finna vid gårdarna i Malmöområdet kring Oxie vid bland annat Lockarp, Bunkeflo, och Naffentorp, där mynten präglats för Knut den store, Sven Estridsen och Eric Ejegod. Flera Svend Estridsen mynthängen finns från staden Lund, och har även påträffats vid kungalevet Oxie samt Tommarp, som liksom Lund hade myntningsrätt som var given av kungen. Mynthänget från Tommarp tros ha varit tillverkat på platsen. I Halland förekommer mynthängen vid storgården i Varla, Tölö 173. Mynten är präglade för Sven Estridsen, regent 1042–1075, respektive Edvard Bekännaren (1042–1066). De danska mynten hittades i ett kulturlager tillsammans med ett förgyllt urnesspänne i silver, en föremålskategori som också syns vid gårdarna med trelleborgshus runt Oxie. På grund av urnesstilen har de i allmänhet tolkats som emblem eller amuletter med kristna förtecken.[61] Fyndkontexterna i Skandinavien är överlag lösfynd. Särskilt stor spridning har spännena i Danmark och Skåne, med en koncentration till Nordjylland, men är också relativt jämt spridda i södra delen av Norge.[62]

För norskt vidkommande har förekomsten av urnesspännen diskuterats ur ett perspektiv

61 Se exempelvis Zachrisson 1998:202 och där anförd litteratur.

62 Westergren 1986:3ff; Bertelsen 1994:347ff.

kring politiska kontakter med Danmark under sen vikingatid och tidig medeltid. Likt det nordhalländska spännet från Varla, är de flesta urnesspännen i Norge, tillverkade i förgyllda metaller. Dessa spännen har tolkats som del av en vikingatida tradition och strategi i sydöstra Norge, att påvisa och upprätthålla dansk tillhörighet och ställning för den danska kungamakten. Detta blev extra påtagligt under 1000-talet då danska och norska kungar, kämpade om herradömet i Viken och på Östlandet.[63] Här skulle paralleller kunna dras till Halland, vilket bland annat diskuterats av Tore Artelius. I en artikel kring storgården i Varla vill han i första hand förklara miljöns uppkomst och funktion i norra Halland, som del av gränsbygden mellan den danska och norska kungamakten, som var viktig att ta kontroll över. Den danska kungamaktens manifesterande syns i en jarls storgård med trelleborgshus, tillsammans med en kungsgård och kyrka i Tölö.[64]

Människor som befolkat trelleborgshusen bör i någon form haft anknytning till den danska kungamakten. Antingen tillhörande en stormannasläkt i allians, eller som medlemmar av hirden, brytar eller som landbor och torpare, bosatta i några av de mindre gårdarna inom kungens domän. Den aristokrati som ingick i en allians med kungar inom Jellingeätten vid denna tid, bör också ha varit kristna. Genom husens spridning går det att skönja ett ”danskt” inflytande i flera sydsvenska regioner. Inte bara i Skåne och Halland utan även i Småland och Västergötland. I ett större maktpolitiskt perspektiv kan trelleborgshusen ses som en del i spridningen av dansk-engelsk kultur i ett tidigt skede av kungamaktens territoriella ambitioner. Att spridningen fått gensvar syns inte bara i husen, utan även i den övriga materiella kulturen såsom metallsmycken. På allra högsta politiska nivå syns här exklusiva smycken i Hiddensee-stil, som sammanförts med Harald Blåtands trelleborgar samt inflytande i områden utanför Danmark, i Östergötland och Mälardalen.[65] Bengt Söderberg har diskuterat trelleborgshusens närvaro på en gård i Huseby i Värend, som ytterligare en indikation på danska intressen i Smålands inland, tillsammans med runstenar och vapengravar. Bebyggelsen tillhörde förmodligen en lokal gruppering vid en central ort, som stod under tillfälligt danskt inflytande.[66] Danskt inflytande i Västergötland har i synnerhet diskuterats av Carl Löving, som ser en närvaro av danska/engelska thegnar i landskapet under sen vikingatid. Maktförhållandena växlade ständigt i denna region och systemet hölls samman av personliga band till kungamakten. Närvaron syns bland annat i ortnamn som Tegneby, och i runstenar som omnämner Thegn, Dræng och Harða goðan.[67] Denna större diskussion kan åter aktualiseras genom utgrävningarna vid Varnhem med förekomst av ett trelleborgshus, en tidig gårdskyrka och fynd av Ethelredmynt och myntspännen.

63 Røstad 2012

64 Artelius 2009

65 Duczko 1995; Svanberg 1998

66 Söderberg 2010

67 Randsborg 1980; Löfving 2001

9. Portar in i landskapet

Sett till studien kring bylandskapet verkar flertalet av de halländska kungaleven ha en anknytning till agrara bygder med fokus på etablering av ett kungligt jordägande. Men lokaliseringen av kungsgårdarna kan också ha styrts av andra faktorer, såsom kontroll över andra ekonomiska resurser. Detta framgår om inte annat i uppgifter från kung Valdemars jordebok, där inkomstkällorna varierar mellan de olika kungaleven. Lars Lundqvist, som studerat järnålderns centra i Halland och Västergötland, påtalar kungsgårdarnas anknytning till de primära jordbruksbygderna i de båda länen. Några av de tidigmedeltida kungsgårdarna i Västergötland har också en mer direkt anknytning till centralplatser från järnåldern samt kommunikativa knutpunkter. Övriga, liksom de nordhalländska kungsgårdarna, saknar en koppling till rika järnåldersplatser men finns ofta i de aktuella miljöernas närhet. Lundqvist ser en möjlig tolkning att detta är en följd av att kungamakten redan hade kontroll över de centrala miljöerna och inte behövde markera ett nytt herravälde. Andra forskare anser att det kan vara tecken på en konfliktsituation, där kungsgårdarna kan avläsas som en omstrukturering av centrala funktioner i landskapet. Lihammer menar att placeringen av kungaleven gjordes utifrån helt nya syften och behov som var mer av överregional art, och synnerligen då kontroll över viktiga kommunikationsleder genom landskapet och mellan olika lokala centralbygder.[68]

Vi kan också se att de sydhalländska kungsgårdarna vid Lagaholm och Övraby sammanfaller med de större kommunikationslederna i regionen och också har en direkt geografisk anknytning till de medeltida städerna Laholm respektive Halmstad. Detta förhållande gäller även för kungalevet Tölö vid Kungsbacka. Mönstret känns igen från andra regioner inom det gammaldanska riket. Anders Andrén pekar på att det finns en nära relation mellan kungamakt och städer men sambanden är komplicerade, vilket specifikt gäller förhållandena under 1000-talet. Andrén menar dock att kungsgårdarna föregick städerna och kan ha haft en avgörande betydelse för den medeltida urbaniseringen.[69] Kungalevets etablering vid Lagaholm skulle kunna vara startskottet för den medeltida stadens etablering och urbana utveckling, där den intilliggande köpingen inledningsvis kan ha kompletterat kungalevets funktioner i form av kommunikation och varuutbyte. Kungliga intressen i området framgår även av geometriska kartor från 1700-talet, över den gamla kungsladugårdens inägor. Kartorna visar att alldeles intill området för staden Laholms etablering under 1200-talet, förekommer marknamn benämnda Tofterne. I detta område har också kulturlager med östersjökeramik påträffats.[70] Detta område med toft-namn går förslagsvis tillbaka på tidigmedeltida bebyggelser med kunglig anknytning, som föregått stadens etablering.

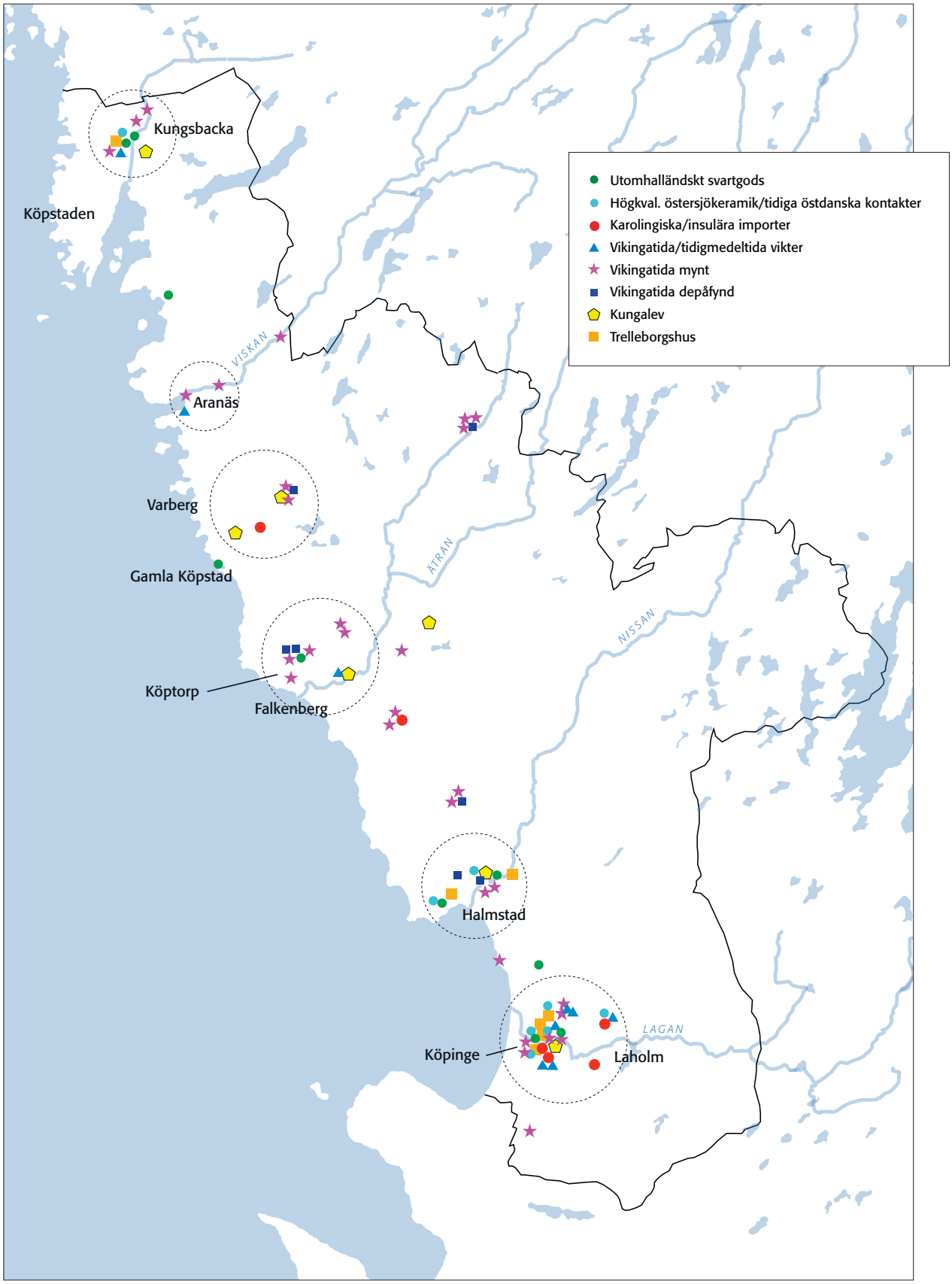
En liknande utveckling kan tänkas för fler av de halländska kungsgårdarna, där kungamakten försöker ta kontroll över nätverk vid andra områden av liknande karaktär. Kungalevens funktioner skulle därmed förutom *uppbörd även innefatta kontroll och nåbarhet.*[71] Den tidigmedeltida kungamakten verkar ha etablerat sig i halländska områden med goda förutsättningar för skatteinkomster på lokal nivå, men även i anslutning till viktiga kommunikationsleder genom landskapet, stråk som kan ha varit centrala långt

68 Lihammer 1997:282ff; Lundqvist 2000:124ff; Söderberg 2000:298ff och där anförd litteratur;

69 Andrén 1983:55ff

70 Larsson 2014

71 Söderberg 2000:296f; Nicklasson 2001:157

Figur 9:1. Kungsgårdar i Halland som sammanfaller med de större kommunikationslederna i regionen. I dessa centrala områden förekommer vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen.

tillbaka i tiden. På en regional nivå sammanfaller flera kungalev med de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen verkar inte vara en tillfällighet utan har fallit på områden där det redan fanns etablerade nätverk med regionala eller överregionala kontakter, som man ville kontrollera. Det är här vi finner vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen. Vi ser det bland annat i byggnadstyperna, keramikmaterialet och bland metallfynden. Vilken etikett vi ska sätta på lokalerna är än så länge osäkert, men inom arkeologin benämns platser med långväga kontaktnät oftast i olika termer av centralitet. En viktig utgångspunkt här är att betrakta dem som delar av komplexa områden, och inte som *en* specifik central plats. Forskningen kring järnålderns centralplatser pekar exempelvis på att de haft funktioner utspridda i landskapet i olika grad.[72] Det är också angeläget att utgå ifrån ett heterarkiskt perspektiv, vilket innebär att relationen mellan olika lokaler inte behöver vara strikt rangordnade. Detta öppnar upp för att flera aktörer med olika styrkeförhållanden i förhållande till varandra, varit verksamma inom ett område.[73]

De halländska områden som visar på mer långväga kontakter, skulle kunna utgöras av en eller flera bebyggelser, där indelningen i funktioner är beroende av vilka fyndmaterial och strukturer som kan identifieras. Det finns dock kunskapsluckor kring den vikingatida och tidigmedeltida perioden som än så länge får fyllas med hypotetiska resonemang. En utgångspunkt för vidare studier skulle kunna vara Lars Jørgensens förslag på indelning av dansk bebyggelse från perioden ca 500–1000, bestående av sju olika grupper: *Aristokratiska miljöer, Tidiga städer/emporia, omlastnings-handelsplatser, specialiserade produktionslokaler, mer ordinär agrarbebyggelse med tydliga hantverksaktiviteter, ordinär bebyggelse med agrar produktion samt befästa platser.* Hur dessa grupper skiljs från varandra beror på den materiella kulturen, men allmänt kan de fem första beskrivas som ”metallrika” platser eller ”produktiva” lokaler, där de aristokratiska miljöerna särskiljer sig med rik förekomst av högkvalitativa föremål.[74]

För Hallands del verkar inte lokalerna innehålla de stora mängder högkvalitativa föremål som syns vid exempelvis de mest framträdande danska aristokratiska miljöerna från vikingatid, men de skiljer sig från övrig halländsk bebyggelse genom sina kontaktytor, där handel, hantverk och specialiserad produktion kan ha varit en viktig del. Ett undantag är det fyndrika Köpingeområdet vid Laholm som bör ha goda förutsättningar för vidare forskningsinsatser, inte minst utifrån projektet Lahund:s goda resultat från omfattande metalldetekteringar. I Maria Panum Baastrups studie kring importer av metallföremål i Danmark jämför hon materiell kultur utifrån Jørgensens bebyggelsegrupper, och finner att olika importgrupper av föremål har olika distribution och kan kopplas till olika sociala kontexter. Karolingiska spännen i silver har den kontinentala eliten som avsändare och transporterades i direktkontakt med sydskandinaviska högreståndsmiljöer, för att sedan inte distribueras vidare. Samma mönster visar insulära importer som importerats från eliter, kyrkor eller kloster på de brittiska öarna. Kontinentala och insulära föremål omarbetades ofta till spännen i den skandinaviska miljön, och uttryckte status och signal om att man hade kontakter med kontinenten. Ett exempel på detta är ett iriskt vikingatida krucifix från Munkagård

72 Lundqvist 2000:20f

73 Anglert *et al* 2006:21f och där anförd litteratur.

74 Jørgensen 2003:175f

vid Ysby, strax öster om Laholm. Karolingiska silverföremål finner vi än så länge inte här, utan längre norrut i Spannarp, sydväst om kungalevet vid Grimeton.

Ytterligare föremål från Laholmsområdet är de senvikingatida och tidigmedeltida karolingisk-ottonska spännena, som återfunnits vid Köpingeområdet samt storgårdarna i Ösarp och Furudal. På kontinenten är spännena serietillverkade vid ett antal ”lågtekniska” verkstäder bland varierande sociala grupper och har konsumerats av ett socialt mellanskikt. I Danmark syns de i varierande kontexter från elitära miljöer, till handels- och anlöpsplatser och ordinära gårdar. Gemensamt för de danska fynden från Limfjordsområdet, Ribeområdet, västra Själland samt på Bornholm är, att de alla tillhör vad Maria Panum Baastrup benämner ”gateway communities”. Dessa platser ska ses som första mottagarområden av importer, där föremål sedan distribueras vidare i närområdet på olika sätt. Det kan röra sig om aristokratiska miljöer men även om anlöps- och handelsplatser. Det ena utesluter dock inte det andra. Mottagarområdena har ofta en kontinuitet tillbaka i tid, och visar på importfynd tillbaka i romersk järnålder. Denna kontinuitet beror troligen på en kombination av ett väl fungerande kommunikationslandskap och en långtida hävd av elitära släkter. Nätverken på lokal nivå bör ha varit under kontroll av just eliten. Det var eliten som hade de internationella kontakterna och var i stånd att dra till sig främmande aktörer i form av människor och föremål, samt att ge skydd åt handelsplatser.[75]

Søren Sindbæk, som studerat tidigvikingatida handelsleder, menar att det funnits ett hierarkiskt nätverk av knutpunkter, där några få platser varit helt dominerande.[76] Dessa knutpunkter var inriktade på fjärrhandel, till skillnad från centralplatser som varit mer närområdesbaserade. Knutpunkterna existerade inom ett större nätverk av viktiga transportleder, och var oftast placerade där omlastning krävdes för vidare distribution. Vid denna tid fanns de mest betydande knutpunkterna i Hedeby, Ribe, Åhus och Birka. Från Hedeby fanns en större farled som via den halländska och bohuslänska kusten förbands med Kaupang i dåtidens Norge. Hur Köpingeområdet vid Laholm ska tolkas är ännu osäkert, men likt de övriga köpingeorterna från Skåne har det hittills betraktats som en handels- och marknadsplats av regional karaktär. En arkeologisk utredning har visat på rester av långhus, flertalet grophusbebyggelser samt statusindikerande föremål från vendeltid.[77] Fynd av spiralstrierade permiska silverringar och klippta arabiska silvermynt från perioden 718–820 e. Kr, visar på platsens dignitet. Vid denna tid cirkulerar arabiska mynt endast vid större handels- och centralplatser som Tissø, Uppåkra och Kaupang. Fynden påvisar ett tydligt samband mellan större sydskandinaviska handels- och centralplatser, som ingått i en tidig silverekonomihandel som även inkluderat områden på den nordvästeuropeiska kontinenten. Möjligen ska vi inräkna Köpingeområdet i Laholm som en del av detta mer långväga nätverk, och som ett potentiellt mottagarområde för importer av metaller såsom smycken och dräkttillbehör. Till detta mottagarområde bör då även bebyggelser i närområdet inräknas, exempelvis storgårdarna i Laholm 197 och Veinge 326, där mottagare och aktörer inom långväga handel kan återfinnas. Även på andra håll syns material med anknytning till handelsverksamhet, exempelvis i närliggande Tjärby där arabiska silvermynt och vikter hittats, samt delar av en balansvåg.[78]

75 Bastrup 2012:50ff

76 Sindbæck 2005; 2009

77 Wranning 2006; Bjuggner *et al* 2010:54ff

78 Bjuggner 2008; Mattsson 2008

När det gäller mynt i övriga Halland har endast ett fåtal påträffats från äldre vikingatid, exempelvis arabiska mynt vid storgården Tölö 173A, Näs i Veddige längs med ån Viskan och vid gravfältet Sannagård, beläget vid Vinån som är ett biflöde till Ätran.[79] Spår efter en silverekonomi framträder även i början av 900-talet, enligt Birgitta Hårdhs studier kring hacksilver. Halland ansluter då till ett västskandinaviskt område som innefattar Jylland, nordvästra Skåne och delar av Norge. I Halland syns detta exempelvis i depåer från Stafsinge vid Falkenberg, Torstorp strax intill kungalevet i Grimeton, samt Slottsmöllan vid kungalevet Halmstad. Tillsammans med övriga silverdepåer från 900- och 1000-talet understryker de en koppling till de större farlederna, som även länkat samman den halländska kustzonen med det småländska och västgötska inlandet.[80]

I Halland förekommer inga tidiga städer och befästa platser från vikingatid och tidig medeltid är få. Förutom Köpinge i Laholm syns däremot spår efter mindre handels- eller marknadsplatser längs med kusten, som till viss del kan haft inverkan på val av kungsgårdars placering. I Norra Halland kan detta skönjas vid storgårdsmiljön i Varla (Tölö 173), med anslutning till kungalevet i Tölö, men även till den fjärrhandel med täljsten som utgått från den nordhalländska kusten, Bohuslän och sydöstra Norge, och som nått norra Jylland och Hedeby via farlederna till sjöss. Den täljsten som bearbetats i Varla kommer från täljstensbrott på Onsalahalvön, och har förmodligen tillhört en större produktion. På Onsalahalvön finner vi orten *Köpstaden,* som troligen tillhört en vikingatida handelsplats med bra hamnläge.[81] Förslagsvis har kungsgården i Tölö varit en av de ledande aktörerna kring produktion och handel i området redan under tidig medeltid, via storgården Tölö 173 i Varla. Att det pågått en högmedeltida handel eller import i området kring Kungsbackafjorden under kunglig kontroll framgår av uppgifter i historiska källor, och här finner vi också en relation mellan kungsgården och bönderna på Onsala.[82]

Längre söderut i *Gamla Köpstad* vid lagunen i Galtabäck har ytterligare en mindre handelsplats lokaliserats, med strandnära bebyggelse från perioden 1000 till 1300-tal.[83] Liksom storgården i Varla innehåller denna lokal olika typer av svartgods med potentiella utomhalländska provenienser utifrån ICP-analysen, tillsammans med myntfynd och andra metallföremål. Förekomsten av tidigmedeltida fartygslämningar ger ytterligare belägg för platsens funktion för in- och utskeppning av varor. Förutom keramiken har införsel av gotländska dopfuntar till flera kyrkor setts som vittnesbörd om en utvecklad fjärrhandel, där orten varit en möjlig införselhamn. Utskeppningsvaror har troligen varit järn och salt från den omfattande utvinning som

79 Heijne 2004; Hårdh 2015

80 Finnveden kunde exempelvis nås från Halland via Lagan upp i området för sjön Bolmen. Här syns också västliga kontakter från en runsten som bär en inskription som i översättning blir: *"Tumme reste sten denna efter Özur, broder sin. Han var Harald konungs skeppare."* Rosborn 2004.

81 Gerdin & Zedig 2011

82 Exempelvis omnämnandet av Birktinget på Onsala, kung Valdemars jordeboks uppgifter att kungsgården i Tölö räntade tillsammans med invånarna i Onsala i ovanliga persedlar såsom salt, korn och vadmal. Saltutvinning skedde bland annat på Læsö där gården i Tölö varit inblandad. Tre brev från år 1292 omnämner även Hunehals borg i Kungsbackafjorden som garant för säker handel för handelsmän från Rostock, Wismar och Lübeck. Borgen anlades av Greve Jacob med bistånd från den norske kungen under 1280-talet. Rosén 2004:80; Nilsson 2009:178; Håkansson 2014.

83 Connelid & Zedig 2007; Gerdin & Zedig 2011

förekommit i området vid Tvååker och Sibbarp. Från lagunen leder en vägsträckning till detta område som av tradition går under namnet ”Järnbärarvägen”. Järnproduktionen under 1000- och 1100-talet har främst ansetts som en verksamhet tillhörande traktens bönder. Men ärkebiskop Absalon omnämns som jordägare i området under 1100-talets slut. Dessa egendomar doneras till Sorö kloster, där det utifrån källorna framgår att donationen avser ett område där man kunde koka salt och utvinna järn ur jorden.[84] Kyrkan och kungamaktens roll i området under tidig medeltid är osäker, men de framstår som innehavare av jordagods i Tvååker, samt vid kungaleven i det kustnära Vare samt Grimeton. Kyrkans närvaro som jordägare kan ha varit ett utslag av donationer från kungamakten, likt andra tidiga kyrkliga gods inom det danska området, och Absalon hade nära släktförbindelser med den danska kungamakten. Det är inte otänkbart att handelsplatsen vid Gamla Köpstad och naturresurserna i de kustnära skogsområdena också varit föremål för dennes intressen, att ta kontroll över, men en tydlig relation mellan handelsplatsen och kyrkan/kungamakten kan inte fastställas. Likheter med området vid Onsala och Kungsbackafjorden finns i förekomsten av flera produktionslokaler, en handelsplats med hamnläge samt relativt närliggande kungsgårdar. En parallell syns även i den birkrätt som fanns vid områdena för produktionslokalerna under senare delen av medeltiden, administrativa områden som troligen varit sanktionerade av kungamakten. Men hur långt tillbaka i tid denna birkrätt kan dras är osäkert. Utifrån kunskapsläget så får den tidigmedeltida produktionen och handeln vid Gamla Köpstad tillföras klosterväsendet och andra lokala aktörer, där storgården vid lokalen Tvååker 88 möjligen har varit en av dessa.

Ytterligare en lokal med svartgods som inte sammanfaller med de halländska grupperna i ICP-analysen är Stafsinge 117B vid Falkenberg. Skärvorna hittades i senvikingatida grophus och från lokalen finns även arabiska och tyska mynt, samt en för Halland unik keramikskärva trolig senslavisk import, som i sig även pekar på långväga kontakter och handel.[85] Som nämndes tidigare är den tidigmedeltida historien problematisk vid området kring Ätran, där det saknas tydliga samband mellan lokala eliter, det kyrkliga landskapet och kungaleven. Påvel Nicklassons vill se storgårdsmiljön vid Stafsinge 116 som delar av en centralplats och det *kaupðorp* (köptorp) vid Ätran som omnämns i två norröna källor. Han utgår också ifrån Stafsinges läge i förhållande till staden Falkenberg och menar att de finns flera paralleller till andra köpingeområden såsom Köpinge/Laholm, Köpinge/Helsingborg, Stora Köpinge/Ystad med flera.[86] Fynden vid Stafsinge 117B ger visst stöd åt hypotesen att en handelsplats kan ha legat i Stafsinge, men om det kan likställas med köptorpet är osäkert. I de historiska källorna är ordet köptorp mycket ovanligt, jämfört med exempelvis det betydligt mer frekvent använda köpstad. Om det speglar en annan typ av bebyggelse är osäkert, men köp-*torp* skulle hypotetiskt kunna avse en friliggande gård med handelsfunktion.[87] Lämningarna är belägna 150 meter norr om storgården, i ett område där flera lokala vägnät sammanstrålar, och skulle kunna ingå i dess domän som handels- och hantverksområde. Stafsinge ger med sin fornlämningsmiljö onekligen uttryck för att innehålla eliter som kan ha varit en maktfaktor i med- eller motmaktsrelation till kungamakten under tidig medeltid, och byn är den bebyggelse som närmast ansluter till Ätrans inlopp från kusten. Kungaleven Hjortsberg och

84 Magnusson 1995:59; Connelid & Mascher 2004:69f; Nilsson 2009: 277f

85 Arabiskt mynt med prägling 941–952 samt mynt präglat i Nijmegen för Heinrich II (1002–1024).

86 Nicklasson 2001:167ff

87 Dahlbom & Skoglund 2011:19

Faurås finner vi något längre uppströms längs Ätran, där kungsgården i Faurås är belägen vid ett vadställe över Ätran och Vinån.

Sammanfattning

Trelleborgshus har hittats i tre områden i Halland, inte i trelleborgar, men i byar nära de tidigmedeltida kungsgårdarna i Tölö, Halmstad och Lagaholm. En översiktlig blick över Skåne, Småland och Västergötland ger mer eller mindre samma bild, med en geografisk överenstämmelse mellan kungalev och trelleborgshus. Bilden stärker länken mellan den danska kungamakten och hustypen, och markerar troligen regionala intressen i dessa områden. Kungalev och bebyggelser med trelleborgshus kan ses som en del av den ”feodala övergången”, tidpunkten när ett feodallikt samhälle började etableras i Danmark. Den exklusiva hustypen sprids förmodligen från kungsgårdarna till de omgivande byarna vid tiden omkring 1000, men det är svårt att säga i vilken grad de ägdes av kungen, var byggda på kunglig mark, eller tillhörde lokala aristokrater, som tog till sig denna arkitektur. Vid en närmre studie framgår att de finns i olika miljöer, men som ofta inte är avgränsade arkeologiskt, och därför kan vara svåra att tolka. Generella skillnader kan ändå ses i fråga om gårdsstorlek, bebyggelsestruktur och materiell kultur, som kan utgöra en utgångspunkt för vidare studier:

- Mycket stora gårdar med förankring i det förhistoriska lokala landskapet, med hallbyggnader, komplex bebyggelsestruktur, handel, kult och högstatusfynd såsom förgyllda Urnesspännen, filigranspännen, fågelspännen, mynthängen och andra förgyllda bronsspännen. Exempelvis: Lockarp, Varla, Ösarp, eventuellt Bunkeflo och troligen Varnhem. Dessa kan ha haft en nära relation till kungaleven, ingått i hirden och den kungliga administrationen samt haft en ledande roll inom den lokala agrara produktionen.
- Stora gårdar med hallbyggnader. Exempelvis: Trulstorp, S. Sallerup och eventuellt Klackarp. Ingår som mindre huvudgårdar i den agrara produktionen, eventuellt i egenskap av brytar.
- Mellanstora och mindre gårdar. Exempelvis Östorp, Kärragård, Snårarp, Rinkaby, Häljarp och Filborna. Relationen till kungamakten osäker, men kan tillhöra släkter i en underordnad roll till de större gårdarna, eventuellt landbor eller brytar inom kungalevets domän.

Summerar vi det studerade materialet går det att skönja hierarkier i det senvikingatida och tidigmedeltida halländska landskapet i fråga om kontaktytor och kommunikation. På en regional nivå sammanfaller dessa med kungaleven, de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen av kungaleven verkar inte vara en tillfällighet utan har fallit på resursområden och långväga kontaktnät, som man ville kontrollera. Det är också här vi finner vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser och handelsplatser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen.

Del V. Aktörer i ett vandrande bylandskap

10. Konklusioner och återkoppling till frågeställningarna

Vi ska nu sammanfatta slutsatser och återkoppla till de frågeställningar och problemkomplex som diskuterats tidigare i avhandlingen. I studien av Halland har jag speciellt framhävt materiell kultur från bebyggelsearkeologiska lokaler som källa för studier kring bybildning, social organisation och sociala hierarkier. Med struktur- och handlingsteorier som fond har bebyggelselämningar och artefakter utgjort den röda tråden i berättelser inom bylandskapsrummets olika skalnivåer av byggd miljö; från *hustoften* till gården och vidare ut i *byn* och *bylandskapet.* Genom att ställa ett antal bebyggelsemiljöer från perioden ca 950–1250 e.Kr i en kronologisk serie har jag försökt belysa sociala förändringar på en noggrann nivå. Här har jag tagit fasta på skeenden som upprepats vid ett flertal bebyggelselokaler och byar, vilket pekar på att dessa händelser ingått i en bredare samhällsförändring. Dessa skeenden har jag likställt med Braudels mellantidshändelser som verkat parallellt med mer storskaliga skeenden som löpt över flera sekler. Mellantidsskeenden under vikingatid och tidig medeltid såsom nyetableringar och delning av gårdar, införande av nya odlings- och godssystem, nya byggnadsskick samt förändring av bebyggelsestrukturer på både gårds- och bynivå, vill jag se som ett resultat av den agrara expansion och befolkningstillväxt som kulminerar under tidig medeltid. Dessa skeenden är också en följd av en övergång till ett samhälle som intar mer feodallika former. I ett socialt perspektiv bestod detta av olika beroendeband mellan individer och grupper där jordägandet stod i fokus. Detta tog sig uttryck i en bebyggelsehierarki bestående av huvudgårdar som kunde tillägna sig bondekollekivets produktion genom olika skatter och avrad.

Hus, gård och toft

Frågan om toftens inre struktur har diskuterats inom forskningen. De halländska exemplen som presenterats i avhandlingen visar att toftområdena bestått av en centralt placerad hustoft med bebyggelse, som varit omgiven av toftåkrar. Förutom gårdarnas hus har även andra strukturer lokaliserats såsom inhägnade områden vid stallbyggnader (fægårdar), inhägnade gårdsplatser vid bostadshusen (lægårdar) samt områden som innehållt stacklador (hjelmgårdar). Den inhägnade gårdsplatsen ersattes efterhand av den kringbyggda gården, där husen låg i en fyrkant kring gårdsplanen. Spår efter gårdsleden, den juridiska gräns i form av en hägnad som funnits runt gården, är dock ovanlig i det halländska arkeologiska materialet. Likaså hur toften anslöt till bygatan (forten) är osäkert.

I den hustypologi som presenterades i kapitel 3, går det att följa en gradvis förändring av byggnadsskicket i Halland. Generellt byts vikingatidens konvexa treskeppiga hus ut mot tvåskeppiga hus under perioden 950–1050 och därefter till enskeppiga konvexa hus. Byggnader med rektangulär form är inledningsvis tvåskeppiga men blir efterhand enskeppiga under perioden 1050–1150. Här kan vissa regionala skillnader skönjas med olika lokala varianter av hus, men det märks även skillnader mellan gårdar av olika storlek. Större gårdar bestod i regel av markanta bostadshus med konvex huskropp eller i form av trelleborgsliknande hus, med sin kungligt maktsymboliska arkitektur. Mindre gårdar bestod brukligen av bostadshus kombinerade med andra ekonomiutrymmen. Under efterföljande period, ca 1150–1250, märks rektangulära enskeppiga byggnader med tydliga rumsindelningar. Utvecklingen går mot större och längre byggnader, där flera av gårdens funktioner samlas under samma tak. Bland de mindre uthusen märks också en utveckling med nya hustyper under loppet av tidig medeltid, med byggnader bestående av tre-sex parställda väggstolpar, eller hus anlagda med väggrännor eller på stensyll. Grophusen är inte längre företrädda i Halland efter ca 1150. Även byggnadernas disposition på toften förändras där själva hustoftens storlek minskar, vilket får till följd att byggnaderna ligger mer samlade, där mindre uthus placeras intill huvudbyggnaderna eller på själva gårdsplanen. Gårdarnas struktur ger därför efterhand ett mer slutet intryck, vilket främst märks vid de större gårdarna. L-formade gårdar tillhör den vanligaste formationen, men under perioden 1150–1250 framträder även gårdar med öppen U-form. En bidragande orsak till minskningen av hustoftens storlek, är uppdelningen av gårdar i flera enheter som företrädelsevis sker under perioden 1150–1250. Uppdelningen kan i sin tur ha flera skäl men beror sannolikt på arvskiften eller försäljning av jord i samband med den agrara expansionen. Ytterligare en möjlighet är att uppsplittringen sker i samband med upplösning av mindre gods, där huvudgårdar omvandlas till ett antal mindre landbogårdar. Oavsett orsak skapar förändringen en ny form av bebyggelsestruktur som förmodligen utgör ett relativt ovanligt skede i de halländska gårdarnas biografi; en samlad grupp av bebyggelseenheter.

Bebyggelsehierarkier

Inom bylandskapets olika skalnivåer har jag primärt försökt nå aktörer genom analyser av sociala bebyggelsehierarkier. I materialet framträder hierarkiska nivåer framför allt under perioden ca 1000–1150, där gårdarnas varierade byggnadstraditioner, interna struktur samt hushållsstorlek varit särskiljande. I den bebyggelsehierarki som presenterades i kapitel 4, delades gårdarna in i *små, mellanstora, stora och mycket stora gårdar.* En potentiell halländsk storgård är exempelvis de med en sammanlagd byggnadsarea över 500 m², bestående av bostadsutrymmen mellan ca 150–200 m², stora lador och andra ekonomibyggnader, företrädelsevis med lagringsfunktion. Storgårdsägarna spelade en central roll i förändringen av bylandskapet i rollen som organisatörer av den agrara driften

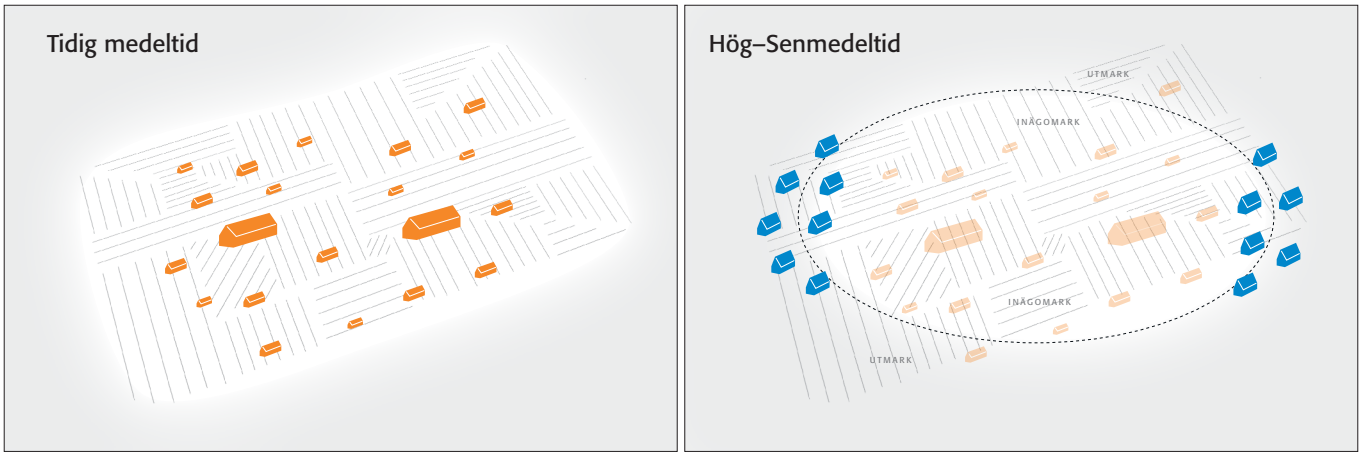
och godsbildningar, men även i kontakter och mer långväga förbindelser med omvärlden. Till bylandskapets aktörer räknas även andra grupper på den sociala rangskalan, här representerat av övriga gårdar i hierarkin, eftersom även denna befolkning producerade och reproducerade den byggda miljön med sina rutinmässiga handlingar och relationer. På detta vis bidrog de alla aktivt till skapandet av samhället och den sociala strukturen. Inom ett byområde har styrkeföhållandena varierat och det har existerat både vertikala och horisontella relationer mellan de olika gårdarnas befolkning. Denna komplexa bild av relationer ger närmast uttryck för en heterarkisk samhällsstruktur som urskiljs i förekomsten av kollektiva grupper av jordbrukare; landbor, torpare och fria bönder inom befintliga storgårdsbyar.

I kapitel 6 och 7 söktes fler perspektiv för studier av materiell kultur och social tillhörighet, där de olika kategorierna av gårdar i bebyggelsehierarkin ställdes mot konsumtions- och produktionsmönster av äldre svartgodskärl och metallsmycken. Tillverkningen av keramikkärl sammankopplas främst med den lägsta gruppen på den sociala rangskalan, nämligen trälarna. Dessa framträder tydligast vid de stora och de största gårdarna där möjligheten till arbetsdelning varit större, och där trälar eller andra givits utrymme för säsongsmässig produktion av kärl till hushållet. Vid dessa storgårdar finner vi kärl av högre kvalitét och serviser med mer enhetlig kemisk sammansättning bland keramikkärlens leror, som talar för en egen produktion. I studien av metallsmycken och dräkttillbehör kan en allmän social stratifiering skönjas i bebyggelsematerialet, utifrån skillnader i konsumtionsmönster. Främst kan spännen relateras till bebyggelsemiljöer där en viss korrelation framträder mellan stil, kvalitet och gårdsmiljö. Förgyllda föremål hittas vid de större gårdarna, och vid de största framträder smycken i ädelmetall. Resultatet pekar på att de uttrycker olika sociala nivåer i det halländska samhället, och som är mest påfallande under perioden 1000–1150. Efter andra hälften av 1100-talet representeras den halländska bebyggelsen till största del av en grupp mellanstora gårdar, med en materiell kultur som också indikerar mindre variationer av status. Metallsmycken finner vi däremot inte vid de mindre gårdarna i Halland, från någon av de tidsperioder som ingått i studien. Detta är förmodligen ett utslag av annorlunda habitus för dessa grupper, eller möjligen avsaknaden av hantverk vid urbana orter som kan ha stått för en förmedling av enklare smycken.

Bybildning och samhällsförändring

För att ta mig an den problematiska frågan kring organisationen av Hallands diskontinuerliga bylandskap användes ett tvärvetenskapligt angreppssätt, där både kulturgeografiskt och arkeologiskt material ingick i studien. En viktig slutledning som gjordes i kapitel 5, är att det finns en överenstämmelse mellan bebyggelselämningar från perioden ca 950–1250, toftnamn i de historiska kartorna och åkermark med hög bonitet. Materialet indikerar således att det är inom toftområdena som den intensiva odlingen har skett, och kanske har övriga marker i byn i så fall brukats mer extensivt inom ramen för bandparcellsystemen. Denna bild kan eventuellt vara en successiv utveckling under tidig medeltid, där den tegindelade jorden efterhand blev större, som ett resultat av expansion och uppsplittring av gårdar.

I de byar där det utförts kartstudier och återkommande arkeologiska undersökningar, företrädelsevis i mellersta Halland, går det att rekonstruera delar av bebyggelsebilden och markutnyttjandet under tidig medeltid. Sammantaget ger materialen bilden av ett bylandskap bestående av *utspridda gårdar* inom ett större område, som i stort motsvarar den historiska byns inägoområde. I Halland delas detta inägoområde vanligen av två byar (med ett äldre -ingenamn respektive yngre -torpnamn), och troligen speglar det även förhållanden under tidig medeltid. Men som konstaterats i flertalet

Figur 10:1. Principskiss över bylandskapets utveckling under medeltid i Halland. Under tidig medeltid består landskapet av byar med utspridd bebyggelse, bandparcellsystem och huvudgårdar. Under högmedeltid inleds en utveckling där driftsystemen förändras och bebyggelsen läggs ned. På nya bytomter närmre utmarksgränsen etableras gårdar som drivs i landbodrift. Ill. A Andersson.

arkeologiska undersökningar, så är bebyggelser vid torpbyar inte alltid yngre än i byar med äldre namnformer med efterleder som -inge, snarare tvärtom. Detta bör peka på att nya namngivningar har skett av befintliga gårdar eller byar, i en tid av agrar expansion samt sociala och strukturella förändringar.

Den spridda bebyggelsen står i kontrast till exempelvis de resultat som påvisats av studier i sydvästra Skåne och stora delar av Danmark där tofter och gårdar ligger mer koncentrerade invid en bykärna. Här har jag emellertid påtalat möjligheten att även de skånska byarna bestått av en mer spridd bebyggelse i ett tidigt skede, och att de stationära bykärnorna etableras först under högmedeltid. I Halland förändras byarna i rak motsatt riktning under loppet av 1200-talet, där toftområdena överges och gårdarna flyttar till ett nytt byområde närmre utmarken. Det som emellertid verkar vara gemensamt för flera områden i södra och västra Sverige såsom Skåne, Halland och Västergötland är att det bylandskap som framträder i kartorna, troligen formas först under högmedeltid. Förslagsvis ersätter detta ett tidigmedeltida bylandskap, bestående av en mer spridd bybebyggelse. Den spridda bebyggelsen definieras som en by i egenskap av att den bestått av två eller flera gårdar med angränsande ägor och hägnader, och att det funnits en bygemenskap med *praxis för samarbete* kring exempelvis jorden och boskapsskötseln. Karaktäristiskt för byn är också områdeskontinuiteten mellan förhistoriska och historiska bebyggelser, som indikerar att byn är en livsform som går tillbaka långt i förhistorien. Detta område kan sammanfattas i de historiska byarnas inägoområden.

I fråga om byns sociala organisation diskuterades trestegsmodellen och storgårdarnas roll i den agrara produktionen. Här talar de halländska storgårdarnas interna bebyggelsestruktur emot en storgårdsdrift under tidig medeltid, om vi accepterar förhållandet att en sådan gård krävde omfattande boytor för arbetskraften inom hushållet, exempelvis i form av trälar. Storgårdarnas omfattande förrådsutrymmen pekar på lagring för både egen produktion, och för avrad från landbor, torpare och andra sociala grupper i byn. Ser man till storgårdarnas omgivning i de halländska exemplen finns det också små och mellanstora gårdar utspridda i landskapet, som troligen stått i någon form av beroendeställning. Även odlingssystemet med de omfattande bandparcellsystemen talar emot en tidigmedeltida storgårdsdrift i Halland. Även om flera storgårdar kan ha funnits i en by, verkar det osannolikt att arbetskraften inom storgårdarnas hushåll, skulle ha brukat åkermark på så pass stora avstånd från gården. Bättre över-

ensstämmande ter sig då det arkeologiska materialet, uppvisande en bystruktur med utspridd bebyggelse inom parcellområdet och potentiella huvudgårdar. Likt förslag från exempelvis norsk forskning knyter det snarare an till ett bylandskap bestående av ett mer informellt landbosystem som föregår den högmedeltida huvudgårdsdriften, än till en storgårdsdrift baserad på trälar. Utvecklingen skulle därmed kunna ligga närmre den västeuropeiska vid denna tid, där huvudgårdsdriften införs i ett tidigare skede. I Halland rör det sig förmodligen inte om några större godsbildningar, utan tvärtom var den övervägande delen av huvudgårdarna förmodligen ganska små. Detta kan ha inneburit gods bestående av ett fåtal underliggande landbogårdar och torp. Den tidigmedeltida byn ska följaktligen inte nödvändigtvis betraktas som en ekonomisk enhet, utan flera sociala grupper och driftsformer kan ha format byn. Dels fanns bykollektivet med olika grader av fria och ofria grupper där relationerna var mer av horisontell art, och dels fanns det byar där flera storgårdar hade intressen, så kallade storgårdsbyar.

Upphörandet av grophus i Halland under 1100-talets första hälft är ytterligare en faktor som pekar mot en minskning av antalet trälar vid de halländska gårdarna under tidig medeltid. En annan företeelse som kopplats till trälar är svartgodskärlen och tillverkningen av östersjökeramik. Förekomsten av godstypen vid samtliga lokaler som ingått i studien är en indikator på att trälar ingått i de flesta halländska hushåll under tidig medeltid. Lejonparten av östersjökeramiken består emellertid av kärl av relativt låg kvalitet och med ett halländskt formspråk, som talar för att det rör sig om inhemska keramiker som stått för mindre produktioner. Det förekommer emellertid gårdar i södra Halland under perioden 950–1050, med en mer högkvalitativ kärltillverkning som kan ha utförts av trälar som hämtats in från exempelvis Skåne eller Själland. Vid dessa fåtalet senvikingatida storgårdar finns det således indikationer på en potentiell handel eller ett utbyte av trälar från andra regioner, som kan ha genererat extra arbetskraft vid de halländska hushållen.

Bygder och kontaktmönster, ett delat Halland

Studien kring kontaktytor och stilimpulser lade sammantaget i dagen att Halland ansluter till Kategattområdet, kanske främst Jylland under vikingatid, för att sedan anknyta till ett allmänt danskt område fram i tidig medeltid. Den danska kultursfären kan ses i flera material som metallsmycken, mynt i depåer, gravseder och byggnadstraditioner. Men studien har även exponerat ett divergerat Halland i analysen av keramikkärlen, där östersjökeramikens formspråk delar Halland i två olika keramiktraditioner. Den södra och mellersta delen påvisar analogier med Skåne eller östra Danmark, medan landskapets norra del exponerar kontaktytor norrut mot Norge och Bohuslän. Denna uppdelning i olika keramikprovinser framträder även i ICP-analyserna, som indikerar att kärlen tillverkats med lokala leror från flera olika platser inom dessa båda områden. Om de olika kultursfärerna uppträder i samband med andra förändringar i Halland vid denna tid är osäkert. I kapitel 8 påtalade jag emellertid kopplingen mellan danska kontaktytor, kungalev och torpbebyggelser med trelleborgshus under 1000-talet, som ett resultat av en ny aktör i Halland (samt andra sydsvenska regioner) med territoriella maktambitioner; Jellingeätten. Möjligen är östersjökeramikens inträde i de halländska hemmen ett resultat av samma förbindelser. Den danska kungamakten härskade inte, utan försökte styra genom att knyta band med lokala eliter. Banden syns i den kungliga arkitekturen vid gårdarna men också i form av burna smycken såsom myntspännen, mynthängen och förgyllda urnesspännen, som bars för att visa att man tog ställning för den danska kristna kungamakten. De största gårdarna tillhörde förmodligen stormannasläkter i allians eller medlemmar av hirden, medan de mindre beboddes av brytar eller landbor inom kungliga jordagods.

De förändringar och nya traditioner som uppträder i Halland vid 900-talets slut och 1000-

talet verkar således ske via maktpolitiska kontakter. Genom viktiga förbindelser och långväga nätverk i form av allianser, handel och krigsföretag har ett antal släkter längs den halländska kusten tagit till sig nya sedvänjor inom arkitektur, agrar produktion, keramikproduktion och dräktsmycken. Dessa storgårdar fungerade troligen som förebilder för andra halländska hushåll och inspirerade till nya traditioner, och blev en del förändringen av landskapet i egenskap av godsägare inom ramen för den tidigmedeltida kolonisationen.

Den nya kungamakten verkar ha etablerat sig i halländska områden med goda förutsättningar för skatteinkomster på lokal nivå, men även i anslutning till viktiga kommunikationsleder genom landskapet, stråk som varit centrala långt tillbaka i tiden. På en regional nivå sammanfaller flera kungalev med de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen verkar inte vara en tillfällighet utan har fallit på områden där det redan fanns etablerade nätverk med regionala eller överregionala kontakter, som man ville kontrollera. Det tydligaste exemplet är området kring Laholm med en köpingeort, kungalevet Lagaholm samt kringliggande torpbebyggelser med trelleborgshus. Det är i dessa områden vi finner vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen. De ökade danska intressena verkar få genomslag i södra Halland och faller i linje med andra tidigmedeltida företeelser. Namngivningen av häraderna visar på skillnader i norr och söder, där de primära häradsnamnen i södra Halland kan knytas till konsolideringen av den tidigmedeltida kungamakten. Vid tiden för Valdemars Jordebok pekar skattesystemet på en mer långt gången centralisering i de fem sydliga häraderna, jämfört med de tre i norr. Det ledungsbaserade skatteuttaget i söder är troligen också en rest av en tidigare direkt involvering i danska krigsföretag.

Det är svårt att avgöra när Halland kan anses ingå som en del av det danska riket, men studerar man den materiella kulturen verkar områdena stått varandra nära redan under yngre järnålder. Mer tydliga maktpolitiska förbindelser uppträder troligen i södra Halland under 1000-talets början i form av Jellingeättens maktambitioner och en begynnande kyrklig organisation. För norra Hallands del verkar dessa ambitioner ske i kamp med norska eller svenska intressen under tidig medeltid.

Avslutande kommentarer

I arbetet med avhandlingen var en målsättning att framhäva flera sociala grupper på den sociala skalan, men som oftast är det de högre skikten som framträder i materialen. De lägre skikten syns dock i bebyggelsehierarkins smågårdar men märks även i sekundära boytor i de större hushållen i form av trälar eller andra som bidrog i den agrara produktionen och olika hantverk. Inför eventuella framtida studier kring sociala hierarkier förespråkar jag ett fortsatt kontextuellt perspektiv, där nya material och perspektiv kan adderas till befintlig studie. I analysen av bylandskapet verkar både små och stora gårdar ingå i nyetableringar under den tidigmedeltida agrara expansionen, men samtidigt har några storgårdar varit en del av mer ”tröga” strukturer och investeringar på lokal och regional nivå, trots ett diskontinuerligt landskap. De tidigmedeltida byarna är sprungna ur järnålderns samhälle och slutar inte att ”vandra”, varken under medeltid eller nyare tid, men förändringarna har sina specifika orsaker och förklaringar under varje tidsepok. Fenomenet med den halländska vandrande byn ska därför inte betraktas som en del av en linjär utveckling.

11. Sammanfattning av avhandlingen

Avhandlingen är indelad i fem delar. *Del 1, Perspektiv på bebyggelse och bybildning,* är en introduktion till avhandlingen samt en redogörelse för arbetets förutsättningar.

Kapitel 1, Inledning, är en introduktion till studier av den halländska tidigmedeltida landsbygden samt en redogörelse för arbetets avgränsningar och disposition. Forskningsinsatsen syftar till att diskutera övergången mellan den vikingatida och den tidigmedeltida bebyggelsen samt etableringen av de historiska byarna, med utgångspunkt i insamlat arkeologiskt material från Halland. Målsättningen är att bidra till den sydskandinaviska diskussionen i allmänhet och besvara frågor om Halland i synnerhet kring detta problemområde. I *kapitel 2, Utgångspunkter,* redogörs för arbetets teoretiska utgångspunkter, material- och metodval samt några generella problemområden och begrepp. Avstamp tas i en forskningstradition där arkeologiska spår ses som materialiserad handling, vilken här benämns den kontextuella arkeologin. I detta forskningsperspektiv ses bebyggelsemiljöer som i tid och rum avgränsade sociala situationer av rumslig praktik, och speglar olika sociala sammanhang beroende på vilka handlingar som ägt rum och vilka aktörer som utfört dem. Miljöerna är definierade utifrån varierade skalnivåer inom det byggda landskapsrummet; byggnader, hustoften, gården, byn och bylandskapet, som alla inrymmer individers vanemässiga handlingar och sociala gruppers interagerande, som påverkat och påverkats av byggda strukturer. Här betonas också det kronologiska perspektivet inte minst ifråga om kontinuitet i bebyggelser på gårds- och bynivå, men även ur ett makroperspektiv kring kommunikationer och hierarkier. I definitionen av en by förespråkas ett antal gårdar med angränsande ägor, som verkat i en bygemenskap med praxis för samarbete. Karaktäristiskt för byn är också områdeskontinuiteten som för bebyggelsen tillbaka i förhistorien. Detta område kan sammanfattas i de historiska byarnas inägoområden. Liksom byn kan gårdarna periodvis innehålla byliknande sociala och fysiska strukturer, d v s att de består av flera hushåll och bebyggelseenheter. Begreppen by och gård är därför svåra att särskilja, till stor del beroende på det bristande kunskapsläget kring den sociala organisationen. I studien av byns sociala organisation framhävs den sociala bebyggelsehierarki som framträder i gårdarnas varierade hushållsstorlek, arkitektur och bebyggelsestruktur. Fler variabler till hierarkin adderas dessutom genom artefaktstudier, med målsättningen att identifiera gårdarnas produktions- och konsumtionsmönster samt lokala, regionala och överregionala förbindelser. I analysen förespråkas ett heterarktiskt perspektiv vilket öppnar upp för förekomsten av flera verksamma aktörer med olika styrkeförhållanden i förhållande till varandra. De rekonstruerade gårdsmiljöerna och bylandskapen ställs även mot övergripande samhällsförändringar, med betoningen att dessa är dialektiska och kan ta sig varierade uttryck i Halland, jämfört med andra områden men även över tid.

I Del 2, Halländska gårdar och bylandskap, tillämpas teoretiska tankegods och metoder på det insamlade halländska arkeologiska materialet, med utgångspunkt i de övergripande frågeställningarna.

Kapitel 3, Byggnadstraditioner, syftar till att beskriva byggnadstraditioner genom en upprättad hustypologi, grundad på ett 300-tal byggnadslämningar. I typologin går det att följa en gradvis förändring av byggnadsskicket i Halland som visar sig ingå i en allmän sydskandinavisk bebyggelseutveckling, med tydliga kontaktytor mot danskt område. Som en följd av nordvästeuropeiska influenser ändras husens utseende under en övergångsperiod, där den vikingatida byggnadstraditionen byts ut mot den medeltida. Här kan vissa regionala skillnader skönjas med olika lokala varianter av hus, men det märks

även skillnader mellan gårdar av olika storlek.

Kapitel 4, Gårdens rum och bebyggelse, har som mål att analysera bebyggelsens interna miljö på tofterna och belysa sociala förändringar, genom att ställa ett antal bebyggelsemiljöer i en kronologisk serie. Byggelseutvecklingen beskrivs utifrån tre generella perioder av förändring: Period 1. Ca 800–1000, bestående av gårdar med treskeppiga långhus. Period 2. Ca 1000–1150, en övergångsperiod där nya former uppträder och där olika byggnads- och gårdstyper verkar existera parallellt. Skillnader i gårdsstorlek är påtaglig och presenteras i form av en social bebyggelsehierarki, bestående av små, mellanstora, stora och mycket stora gårdar. Period 3. Ca 1150–1300, bestående av gårdar där enskeppiga byggnader dominerar och där en uppdelning av gårdar i mindre enheter, går att skönja vid ett flertal lokaler. Byggnaders disposition förändras och gårdarnas struktur ger efterhand ett mer slutet intryck, vilket främst märks vid de större gårdarna. Utvecklingen sammankopplas främst med förändringar av toftstrukturen, där toftytorna minskar till följd av hemmansklyvningar i samband med den agrara expansionen. Bidragande är sannolikt den allmäneuropeiska utveckling, där godsen gradvis löses upp och ersätts av ett system med mindre landbogårdar.

I *Kapitel 5, Bylandskapet,* avhandlas frågan om bybildning och social organisation under tidig medeltid, utifrån arkeologiskt och kulturgeografiskt material. Men utgångspunkten att det finns en överenstämmelse mellan bebyggelselokaler, toftnamn i de historiska kartorna och åkermark med hög bonitet görs en rekonstruktion av det tidigmedeltida bylandskapet i några mellanhalländska områden. Bystrukturen kan närmast efterliknas klungbyar med utspridd bebyggelse inom ett större område, som i stort motsvarar den historiska byns inägoområde. Bebyggelsebilden beror sannolikt på gårdarnas förankring i äldre strukturer, samt drifts- och odlingsformer med omfattande bandparcellsystem. Bilden av den spridda bebyggelsen kontrasterar i relation till tidigare studier. Gemensamt för flera områden i södra och västra Sverige är emellertid att det historiska bylandskapet formas först under högmedeltid. Förslagsvis ersätter detta ett tidigmedeltida bylandskap, bestående av en mer spridd bybebyggelse. Kopplat till bebyggelsebilden är även byns sociala organisation där en annan utveckling förespråkas, än den som beskrivs i agrarhistoriens trestegsmodell för olika driftsformer av jordbruket. Den förväntade storgårdsdriften i modellens första steg avspeglar sig inte i det tidigmedeltida halländska materialet. Istället föreslås förekomsten av ett mer informellt landbosystem bestående av en eller flera huvudgårdar och underliggande gårdar, som brukats av familjer med varierande status.

I *Del 3, Materiell kultur och social tillhörighet,* tillförs nya perspektiv och material genom artefaktstudier, för att addera fler variabler till indelningen av bebyggelser i sociala hierarkier.

I *Kapitel 6, Konsumtion och produktion av äldre svartgods,* görs en detaljerad typologisering av kärl i vikingatida tradition och östersjökeramik, för att diskutera gårdarnas varierade konsumtionsmönster och kontaktytor. Studien visar att östersjökeramiken ersätter de vikingatida kärlen under loppet av 1000-talet, och delar samtidigt Halland i två olika keramiktraditioner. Den södra och mellersta delen påvisar analogier med Skåne eller östra Danmark, medan landskapets norra del exponerar kontaktytor norrut mot Norge och Bohuslän. Även ICP-analysen av keramiken påvisar denna uppdelning, med resultatet att kärlen tillverkats med lokala leror från flera olika platser inom dessa båda områden. I analysen framträder några större gårdar som haft egen produktion inom hushållet, men studien exponerar också några lokaler längs den halländska kusten, med östersjökeramik av utomhalländsk proveniens.

Kapitel 7, Metallsmycken och dräkttillbehör, är en genomgång av metallföremål från depåer,

gravar, bebyggelselokaler och lösfynd. Med avstamp i liknande studier från kontinenten görs en översiktlig indelning av föremålen i olika kvalitetsgrupper, som diskuteras i relation till bebyggelsehierarkier. Främst kan spännen relateras till bebyggelsemiljöer där en viss korrelation mellan stil, kvalitet och gårdsmiljö går att utläsa. Föremålens mikrokontext, stilen, diskuteras bitvis med utgångspunkten att burna smycken kan uttrycka en grupps identitet och vara ett emblem. Olika importgrupper av metallföremål har även olika distribution och kan kopplas till olika sociala kontexter. Utifrån föremål från södra Halland exponerar analysen ett troligt mottagarområde för karolingisk-ottonska spännen i Laholmsområdet. Centrum för kontaktytorna märks i centralområdet Köpinge, med en trolig handels- och anlöpsplats.

I *Del 4, Territoriell överhöghet och maktens nätverk* diskuteras trelleborgshusens närvaro i Halland som en följd av allianser mellan lokala grupper och den danska kungamakten, i samband med etableringar av kungsgårdar och omformning av bylandskapet.

Kapitel 8, är ett resonemang kring trelleborgshusens maktsymboliska arkitektur i relation till den danska kungamaktens tidiga maktambitioner inom halländskt område. Trelleborgshus finns i tre områden, inte i trelleborgar, men i torpbyar som omgärdar de tidigmedeltida kungsgårdarna. Bilden stärker länken mellan den danska kungamakten och hustypen, och markerar troligen regionala intressen i dessa områden under 1000-talet. I kapitel 9, Portar in i landskapet, summeras de studerade materialen där hierarkier märks på en regional nivå i landskapet i fråga om kontaktytor och kommunikation. Kungaleven sammanfaller här med de nord-sydliga landsvägarna och de stora åarna genom Halland, eller med andra inlopp eller hamnar längs kusten. Placeringen av kungaleven verkar inte vara en tillfällighet utan faller på resursområden och långväga kontaktnät, som man ville kontrollera. Det är också här det framträder vikingatida och tidigmedeltida bebyggelser och handelsplatser med arkeologiskt fyndmaterial som i olika grad och sammanhang pekar på kontakter utanför den halländska regionen.

Del 5, Aktörer i ett vandrande bylandskap, sammanfattar slutsatser med en återkoppling till de frågeställningar och problemkomplex som diskuterats i avhandlingen.

I *Kapitel 10, Aktörer i ett vandrande bylandskap – konklusioner och en ny förförståelse,* understryks att nya aspekter har exponerats på landsbygdens organisering under tidig medeltid. Studien har identifierat varierade sociala bebyggelsehierarkier, men som oftast är det de högre sociala skikten som framträder i materialen. De förändringar och nya traditioner som uppträder i Halland under 1000-talet verkar ske via maktpolitiska kontakter, som inledningsvis delar landskapet i ett sydligt (danskt) och en nordligt (norskt?) intresseområde. Kontaktytorna kan knytas till ett antal bebyggelser längs den halländska kustregionen som verkar ingå i långväga nätverk i form av allianser, handel och krigsföretag. Dessa storgårdar står som förebilder för andra halländska hushåll och inspirerar till nya traditioner, samt blir en del av förändringen av landskapet i egenskap av godsägare inom ramen för den tidigmedeltida kolonisationen. *Kapitel 11, Sammanfattning,* avrundar boken med en summering av avhandlingen.

Till avhandlingen hör även appendix.

English Summary

The dissertation is divided into five parts. *Part 1, Perspectives on settlement and village formation*, is an introduction to the dissertation and a presentation of the background.

Chapter 1, Introduction, provides an introduction to studies of the early medieval countryside in Halland and describes the demarcation of the study and the arrangement of the dissertation. The research seeks to discuss the transition between Viking Age and early medieval settlement and the establishment of the historical villages, based on archaeological material collected in Halland. The aim is to contribute to the southern Scandinavian discussion of this problem field in general and to answer questions about Halland in particular. *Chapter 2, Starting points,* presents the theoretical premises of the work, the choice of material and method, and some general problems and concepts. The foundation is a research tradition in which archaeological traces are viewed as materialized action, which is here called contextual archaeology. In this research perspective, settlement environments are viewed as social situations of spatial practice delimited in time and place, and reflecting different social contexts depending on which actions took place and which actors performed them. The places are defined in terms of varying levels of scale within the settled landscape space – buildings, the farm site (toft), the farm, the village, and the village landscape, all of which contain the habitual actions of individuals and the interaction of social groups, which affected and were affected by built structures. There is also an emphasis on the chronological perspective, not least as regards the continuity of buildings at the level of the farm and the village, but also from a macro-perspective concerning communications and hierarchies. The definition of a village advocated here is a number of farms with adjacent fields, which worked in a village community with a practice of cooperation. Another characteristic of the village is the area continuity that can be traced back to prehistoric times. This area can be summed up as the infields of the historical villages. Like the village, the farms can periodically contain village-like social and physical structures, that is, consist of several households and settlement units. The concepts of village and farm are therefore difficult to distinguish, largely because of our lack of knowledge concerning the social organization. In the study of the village's social organization there is an emphasis on the social settlement hierarchy that is visible in the varying size of households on the farms, the variations in architecture and settlement structure. Further variables are added to the hierarchy through artefact studies, with the aim of identifying the production and consumption patterns of the farms and their local, regional and supraregional connections. The analysis advocates a heterarchical perspective which allows for the occurrence of multiple actors of different strength in relation to each other. The reconstructed farm settings and village landscapes are also juxtaposed with overall changes in society, underlining that these are dialectic and can find varying expression in Halland, compared with other areas and also over time.

In *Part 2, Farms and village landscapes in Halland,* theories and methods are applied to the collected archaeological material from Halland, proceeding from the overall questions in the study.

Chapter 3, Building traditions, aims to describe building traditions by establishing a house typology, based on around 300 remains of buildings. In the typology it is possible to follow a gradual change in building practices in Halland, which turns out to be a part of a general development in southern Scandinavia, showing clear contacts with Denmark. As a consequence of north-west European influences, the appearance of houses changed during a transitional period when the Viking Age building tradition was replaced by

a medieval one. Here certain regional differences can be discerned, with different local variants of houses, but differences can also be noticed between farms of different sizes.

Chapter 4, Space and buildings on the farm, aims to analyse the internal setting of the farm sites and shed light on social changes by placing a number of settlement environments in a chronological series. Development is described in terms of three general periods of change: Period 1, *c.* 800–1000, consisting of farms with three-aisled longhouses. Period 2, *c.* 1000–1150, a transitional period when new forms arose and different types of buildings and farms seem to have existed in parallel. Differences in farm size are palpable and are presented in the form of a social settlement hierarchy consisting of small, medium-sized, and very large farms. Period 3, *c.* 1150–1300, consisting of farms where one-aisled buildings dominate and where a division of farms into smaller units can be discerned at several places. The layout of buildings changes and the structure of farms gives an increasingly closed impression through time, most noticeably on the bigger farms. The development is linked primarily to changes in toft structure, as tofts decrease in area as a consequence of the division of homesteads in connection with the agrarian expansion. A probable contributory factor is the general European development whereby estates were gradually dissolved and replaced by a system with smaller tenant farms.

Chapter 5, The village landscape, deals with the question of village formation and social organization in the Early Middle Ages, using evidence from archaeology and historical geography. Based on the agreement between settlement locations, toft names on historical maps, and high-yield arable land, a reconstruction is presented of the early medieval village landscape in some areas in central Halland. The village structure can best be compared to cluster villages with dispersed settlement within a larger area, which largely corresponds to the infields of the historical village. The probable reason for this picture of settlement is that it is rooted in earlier structures, and in forms of management and cultivation with extensive strip-parcel systems. The picture of dispersed settlement stands in contrast to earlier studies. What several areas in southern and western Sweden have in common, however, is that the historical village landscape was not formed until the High Middle Ages. It is suggested that this replaced an early medieval village landscape consisting of more dispersed village settlement. Also linked to the picture of settlement is the village's social organization, for which the study advocates a development different from that described in the three-stage model of agrarian history for different forms of agricultural management. The expected large farms in the first stage of the model are not reflected in the evidence from early medieval Halland. Instead it is suggested that there was a more informal system of tenant farms consisting of one or more manors and subordinate farms occupied by families of varying status.

Part 3, Material culture and social belonging, brings in new perspectives and material through artefact studies, to add more variables to the division of settlements into social hierarchies.

Chapter 6, *Consumption and production of early black earthenware,* presents a detailed typology of pots in the Viking Age tradition and Baltic ware, in order to discuss the farms' varying patterns of consumption and contacts. The study shows that Baltic ware replaced Viking Age pots during the eleventh century, simultaneously dividing Halland into two different ceramic traditions. The southern and central parts show analogies with Skåne or eastern Denmark, while the northern part of the province reveals contacts northwards with Norway and Bohuslän. The ICP analysis of the pottery also confirms this division, as the results showed that the pots were made with local clays from several different places within these two areas. The analysis reveals some large farms that produced their own pottery, but the study also shows some places along the coast that used Baltic ware with

a provenance outside Halland.

Chapter 7, Metal ornaments and costume accessories, is a survey of metal objects from hoards, graves, settlement sites, and stray finds. Inspired by similar studies from the Continent, a general categorization of the objects is made into different quality groups, which are discussed in relation to settlement hierarchies. The brooches can chiefly be related to settlement environments where one can detect a certain correlation between style, quality, and farm setting. The micro-context, the style, of the objects is discussed partly from the assumption that the wearing of ornaments can express a group's identity, as an emblem. Different import groups of metal objects also have different distribution patterns and can be linked to different social contexts. Based on objects from southern Halland, the analysis reveals a probable reception area for Carolingian-Ottonian brooches in the Laholm area. The centre for the contacts is observed in the central area of Köpinge, with a probable trading place and landing place.

Part 4, *Territorial supremacy and networks of power*, discusses the presence of Trelleborg houses in Halland as a consequence of alliances between local groups and the Danish crown, in connection with the establishment of royal estates and the transformation of the village landscape.

Chapter 8 discusses the architecture of the Trelleborg houses as symbols of power in relation to the early power ambitions of the Danish kings in Halland. Trelleborg houses can be found in three areas, not in Trelleborg forts but in offshoot villages surrounding the early medieval royal estates. This picture strengthens the link between the royal Danish power and the house type, probably marking regional interests in these areas in the eleventh century. *Chapter 9, Doorways into the landscape*, sums up the studied material where hierarchies are seen at a regional level in the landscape as regards contacts and communication. Here the royal estates (*kungalev*) coincide with the roads running north–south and the big rivers that flow through Halland, or with other inlets or harbours along the coast. The placing of these royal estates does not appear to be random; it reflects resource areas and long-distance contact networks which had to be controlled. It is also here we find the Viking Age and early medieval settlements and trading sites with archaeological finds indicating, to differing degrees and in different contexts, contacts with places outside Halland.

Part 5, Actors in a wandering village landscape, sums up the conclusions and links back to the questions and problem complexes discussed in the dissertation.

In *Chapter 10, Actors in a wandering village landscape – conclusions and a new pre-understanding*, it is underlined that new aspects have been revealed about the organization of the countryside in the Early Middle Ages. The study has identified varying social settlement hierarchies, but as usual it is the higher social strata that stand out in the material. The changes and new traditions that occur in Halland during the eleventh century appear to have taken place through contacts in power politics. which initially divided the province into a southern (Danish) sphere of interest and a northern (Norwegian?) one. The points of contact can be linked to a number of settlements along the coast of Halland which appear to have made up long-distance networks in the form of alliances, trade, and military enterprises. These big farms served as models for other households in Halland and inspired new traditions, becoming an element in the change of the landscape as estate owners within the framework of the early medieval colonization. *Chapter 11, Conclusion,* rounds off the book by summing up the study.

The dissertation is accompanied by appendix.

Referenser

A

Aagård, Gun-Britt. 1984. Gleicharmige Spangen. I: Arwidsson, Greta. (red.) *Birka II:1 Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm. S. 95-110.

Ahnlund, Björn. 2005. Halländskt byggnadsskick: allmogens byggen. I: Claesson, Eivind & Helander, Hans (red.) *Älskade hus.* Länsmuseet Halmstad. Halmstad. S. 10-67.

- 2008. *Halmstadshus med kulturvärden: god bebyggd miljö : delmål 2 : kulturhistoriskt värdefull bebyggelse identifierad.* Kulturmiljö Halland. Halmstad.

Anberg, Staffan. 2003. Laholms medeltida kyrkogård vid Lagaholm. *Utskrift 7.*Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Halmstad. S. 26-39.

Anberg, Staffan, Streiffert, Jörgen & Wranning, Per. 2002. Tröingebergsboplatsen, område C. Arkeologisk undersökning 1998. I: Johansson, Nils, Streiffert, Jörgen & Wranning, Per. *Landskap i förändring. volym 4. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 127:1-2 och fastigheten Tröinge 4:9, Vinberg socken.* Hallands Länsmuseer Landsantikvarien & Riksantikvarieämbetet. Halmstad.

Andersson, Lars. 1989. *Pilgrimsmärken och vallfart: medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Lund studies in medieval archaeology, 7. Stockholm.

Andersson, Thorsten. 1984. Danska bygde- och häradsnamn. *Namn och bygd*. 1984. S. 90–100.

Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.).1989. *By, huvudgård och kyrka : studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm.

Andersson, Sofia & Svensson, Eva (red.) 2002. *Skramle: the true story of a deserted medieval farmstead.* Lund studies in Medieval Archaeology 27. Stockholm.

Andrén, Anders. 1983. Städer och kungamakt. En studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning.* Band 49. Lund. S. 31.76.

- 1985. *Den urbana scenen: städer och samhälle i det medeltida*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o. 13. Lunds Universitet. Malmö.

Anglert, Mats. 1995. *Kyrkor och herravälde: från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund studies in medieval archaeology, 16. Stockholm.

- 2003. Uppåkra – bland högar, ortnamn och kyrkor. I: Anglert, Mats & Thomasson, Joakim (red.) *Landskapsarkeologi och tidig medeltid: några exempel från södra Sverige*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 41. Uppåkrastudier 8. Stockholm. S 115-144.

-2006a. Landskapets urbanitet. I: Larsson, Stefan (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 229–269.

-2006b. Landskapets Malmö. I: Larsson, Stefan (red.). *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö.* Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö. Lund. S.31–47.

-2008. Bandparceller, bebyggelse och befolkning. I: Anglert, Mats (red.). *Landskap bortom traditionen : historisk arkeologi i nordvästra Skåne.* Stockholm. S. 103-140.

Anglert, Mats, Larsson, Stefan, Mogren, Mats & Söderberg, Bengt. 2006. Att lägga ut diskursen i landskapet.I: Larsson, Stefan (red.). *Centraliteter : människor, strategier och landskap.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 13–50.

Arbman, Holger. 1954. *Hallands forntid. I: Hallands historia I. Från äldsta tider till freden i Brömsebro 1645.* Halmstad.

Arne, Ture J. 1911. Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden. *Fornvännnen,* 1911. Stockholm. S. 1-66.

Arrhenius, Birgit. 1999. De likarmade spännena från Vendeltid funna på Uppåkraboplatsen. *Fynden i centrum : keramik, glas och metall från Uppåkra*. I: Hårdh, Birgitta (red.). *Fynden i centrum: keramik, glas och metall från Uppåkra.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 30.Uppåkrastudier, 2. Stockholm. S. 135-143.

Artelius, Tore. 2000. *Bortglömda föreställningar – begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 36/GOTARC Serie B, Gothenburg Archaeological Theses 15. Göteborg.

- 2009. Kyrkan, jarlen och makten - om det stormiga 1000-talet i nordligaste Halland. *In situ (Göteborg). 2006/2007.* Göteborg. S. 105-120.

- 2011. Det förflutna var en annan plats: om vikingatidens religiösa idéer och medeltida gårdsplatser. I: Håkansson, Anders & Rosén, Christina (red.) (2011). *Landskaparna. Utskrift, 11.* Kulturmiljö Halland. Halmstad. S. 9-24.

Artelius, Tore & Arcini, Caroline. 1996. *Sannagård – bosättningsområde och gravplats i halländsk brons- och järnålder*. Arkeologisk delundersökning av fornlämning 30 och 97, Sannagård 1:19 och 3:1, Vinbergs socken, Falkenbergs kommun, Halland. Arkeologiska resultat UV Väst Rapport 1996:23. Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.

Artelius, Tore, Nordin, Petra & Rosén, Christina. 2007. *Stavkyrka, gravar och skeppssättning: Halland, Tölö socken, Tölö 8:12, Tölö 121 och 212. Arkeologisk förundersökning och undersökning.* UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Artursson, Magnus, 2005. Böndernas hus. I: Carlie, Anne (red.). *Järnålder vid Öresund. Bd 1, Specialstudier och syntes*, 1. UV Syd, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet, Lund.

Astill, Grenville & Grant, Annie 1988. *The countryside of medieval England*. Oxford.

Augustsson, Jan-Erik.1986. Ett bidrag till det sydgötiska husets historia. I: Andrén, Anders (red.*) Medeltiden och arkeologin: festskrift till Erik Cinthio.* Lund studies in medieval archaeology 1. Lund. S. 271-278.

- 1992. Husbyggande i Halmstad under perioden 1300-1700. I: Augustsson, Jan-Erik (red.). *Medeltida husbyggande: symposium i Lund, november 1989*. Lund studies in Medieval Archaeology 9. Stockholm. S. 47-114. Stockholm. S. 47-114.

Aulin Häggström, Anna. 2004. *Tidigmedeltida grophus i Blackeberg. Halland, Vinbergs socken, Tröinge 6:4, RAÄ 128, Dnr 423-1383-2003*. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Väst, dokumentation av fältarbetsfas 2004:1. Kungsbacka.

B

Baastrup, Maria Panum. 2007. Alsgemmer i Danmark – fundforekomst, funktion og forlæg. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie,* 2004. 157-173.

- 2009. Småfibler af karolingiske og ottonske typer i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2005*. 209-255.

- 2012. *Kommunikation, kulturmøde og kulturel identitet: tingenes rejse i Sydskandinaviens vikingetid.* PhD avhandling. Det humanistiske fakultet. Københavns Universitet. København.

Beck, Anna Severine. 2010. *Døre i vikingetidens langhuse. Et forsøg på at intænke mennesket i bebyggelsearkæologien.* Saxo-instituttet. Københavns Universitet. København.

Becker, Carl Johan. 1982. Enkeltgård og landsby i Danamrks ældre jernalder. I: Thrane, Henrik & Grøngaard Jeppesen, Torben (red.). *Gårdens udvikling fra jernalderen til nyere tid: beretning fra symposium i Odense 28.-30. april 1982*. Odense.

Becker, Nathalie & Anglert, Mats. 2006. Före Ystad. I: Larsson, Stefan (red.). *Centraliteter: människor, strategier och landskap. 1.*Stockholm. S. 113-166.

Bender Jörgensen, Lise & Eriksen, Palle. 1995.*Trabjerg. En vestjysk landsby fra vikingetiden*. Jysk Arkæologisk selskabs skrifter XXXI:I. Højbjerg.

Bentz, Emma. 2008. *I stadens skugga: den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund studies in historical archaeology, 8. Lund.

Beresford, Maurice. W. & Hurst, John G. (red.). 1971. *Deserted medieval villages: studies*. London.

Berg, Johan. 2003. *Gods och landskap: jordägande, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000-1562.* Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm.

Berglund, Anders.2005. Esketorp: ett boplatskomplex i Skövdes utkant. I: Ask, Christer & Berglund, Anders (red.). *Arkeologiska möten utmed väg 26: Borgunda - Skövde*. Västergötlands museum. S. 71-107.

Berglund, Anders & Norrman, Maria. 2005. Hus och gård: bilder av bebyggelse i 1500 år. I: Ask, Christer & Berglund, Anders (red.). *Arkeologiska möten utmed väg 26 Borgunda - Skövde*. Västergötlands museum. S. 153-173.

Beronius Jörpeland, Lena. 2010. *Medeltida landsbygdsbebyggelse i Stockholms län*. Riksantikvarieämbetet rapport UV Mitt 2010:8. Stockholm.

Bertelsen, Lise Gjedsøø. 1994. Urnesfibler i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie,* 1992. S. 345-370.

Bexell, Sven Peter. 1818–1819. *Hallands historia och beskrifning 1–3*. Göteborg.

Bjuggner, Lena. 1995. Från sydhalländsk horisont. Nyare tids arkeologi på landsbygden; en lägesrapport. *META,* 95:3. Lund. S.15–24.

- 2000. *Varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talet första decennier.* Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 28. Göteborgs Universitet. Göteborg.

- 2006. *Övraby – Det äldsta Halmstad. Ett medeltidsarkeologiskt forskningsprojekt.* Basrapport från undersökningarna. Rapportmanus.1978.

- 2008. Tusen och en natt i Tjärby. I: Wranning, Per (red.). *Vägen genom historien – Arkeologi längs väg 117.* Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Kulturmiljö Halland. Halmstad. S. 109-110.

Bjuggner, Lena & Rosengren, Erik. 1999. Likt eller olikt? Bebyggelse på den sydhalländska landsbygden under tidig medeltid. I: Artelius, Tore, Englund, Eva och Ersgård, Lars (red.). *Kring Västsvenska hus – Boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC Serie C. No 22. Göteborg.

Bjuggner, Lena., Rosengren, Erik., Wranning, Per. 2003. *Landsantikvariens Laholmsundersökningar 2000, 2002.* Halland, Laholms landsförsamling, Ösarp 3:1, Köpinge 2:6, 3:2 (RAÄ 214) och 9:1. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer, 2003:2.Halmstad.

- 2010. LAHUND - Laholmsunderökningarna: en rapport från en pågående undersökning. *Utskrift*. 10. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad. S. 41–74.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf. 1993. *Fosie IV: bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd, 6. Malmö.

Blomkvist, Nils. 1999. Common people in common places, 1: an introduction to the topic. I: Blomkvist, Nils *&* Lindquist, Sven Olof (red.) *Europeans or not?: local level strategies on the Baltic Rim 1100-1400 AD. : transactions of the local level-symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Kalmar May 7-10 1998.* Centre for Baltic Studies, Gotland Univ. College [Centrum för Östersjöstudier, Högsk. på Gotland], 19. CCC Papers, 1. Reports, 1. Visby. S. 9-30.

Blomqvist, Ragnar. 1947. Spännen och söljor. I: *Kulturen: en årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* 1947. 120-155.

Bolin, Sture. 1930. *Skånelands historia: skildringar från tiden före försvenskningen. D. 1*. Lund.

Bornestaf, Ulrika. 2003. *Sveriges mynthistoria: landskapsinventeringen. 10. Myntfynd från Halland.* Kungliga Myntkabinettet. Stockholm.

Bramstång, Carina. 2000. *Boplatslämningar vid Norra Borgasgården i Träslöv. Halland, Träslövs socken, Träslöv 5:36.* Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet. UV Väst rapport 2000:3. Kungsbacka.

Bramstång, Carina, Johansson, Nils, Rosén, Christina. & Ängeby, Gisela. 1998. *Gårdar i Viskadalen under järnålder och historisk tid.* Arkeologiska undersökningar av Raä 10 och 100 vid Hulatorp i Berghems socken, samt av Raä 98 vid Örby i Örby socken, Västergötland. Arkeologiska Resultat UV Väst Rapport 1998:09. Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.

Braudel, Fernand. 1980. *On History*. London.

Brink, Stefan.1998. Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.). *Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstruktur under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8o, 28. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 297-326.

- 2001. Mytologizing Landscape. Place and Space of Cult and Myth. I: Stausberg, Michael (red.). *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte*. Ergänzungsbände zum Reallexiokon der Germanischen Altertumskunde, vol. 31. Berlin.

- 2003. Ambátt, seta, deigja – þrœll, þjónn, bryti. Termer för trälar belyser träldomens äldre historia.Trälar. I: Lindqvist, Thomas. - Myrdal, Jan. (red.) *Trälar: Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid.* Stockholm. S. 103-117.

- 2012. *Vikingarnas slavar: den nordiska träldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid.* Stockholm.

Brorsson, Torbjörn. 2000.Keramik från yngre järnålder och tidig medeltid. I: Svanberg, Fredrik & Söderberg, Bengt (red.). *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne : Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.S. 188-227.

- 2001. Tidigmedeltida anglo-skandinavisk keramik i Skåne: en studie av keramik från Kyrkheddinge, Önnerup och Lund. I: Schmidt Sabo, Katalin (red.). *Vem behöver en by?.* Riksantikvarieämbetet. Lund.S. 113-125.

- 2003. Keramiken på en centralplats. I: Söderberg, Bengt (red.). *Järrestad: huvudgård i centralbygd. 1. Skrifter / Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, 51.* Stockholm.

- 2009. *Lokalproducerad och importerad keramik. ICP-analys av 1600- och 1700-talskeramik från kv. Diplomaten, Jönköping, Småland.* Kontoret för keramiska studier. Rapport 2009, nr 25. Nyhamnsläge.

- 2010. *The pottery from the early medieval trading site and cemetery at Gross Strömkendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg:* Forschungen zu Gross Strömkendorf III. Wiesbaden.

- 2011. Keramiken från Furudal. I: Håkansson, Anders. *Furudal – Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid.* Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp – Skogaby. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2011:3. Halland, Veinge socken, Skogaby 2:31, RAÄ 326. Halmstad.

- 2013a. Keramik och bränd lera från Tvååker. I: Håkansson, Anders. *Lalatoften i Tvååker. Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer, Kulturmiljö Halland 2013:5. Halmstad.

- 2013b. A new method to determine the provenance of pottery – ICP analyses of pottery from Viking sge settlements in Northern Europe. I: Kleingärtner, S., Müller, U. & Scheschkewitz, J. (red.). *Kulturwandel im Spannungsfeld von Tradition und Innovation. Festschrift für Michael Müller-Wille.* Neumünster, S. 59-66.

- 2015a. Keramikanalys. I: Larsson, Fredrik. *En medeltida gård och spår av nordiska sjuårskriget vid Slottsmöllan. Arkeologisk undersökning 2013.*Halland, Halmstad stad, Halmstad 9:173, RAÄ Halmstad 87:1, 103 &104. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2015:8. Halmstad.

- 2015b. *ICP-analys och godsanalys av tidigmedeltida keramik från Halland.* Kontoret för keramiska studier. Rapport nr 94, 2015. Nyhamnsläge.

- 2016. Keramiken från Halmstad RAÄ 45 och RAÄ 105. I: Larsson, Fredrik. *Staden som blev till sand. Undersökning och Antikvarisk kontroll utförd 2013. Förundersökning utförd 2014. Halland, Halmstad stad, Halmstad kommun, Halmstad 9:16, 9:33, 9:59, 9:61, RAÄ 45 och 105.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2016:5. Halmstad.

Burström, Mats. 1995. Gårdstankar. I: Kyhlberg, Ola, Göthberg, Hans & Vinberg, Ann (red.). *Hus & gård i det förurbana samhället.* Stockholm: Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

C

Callmer, Johan. 1980. Topographical Notes on some Scanian Viking Period and Early Medieval Hoards. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.* 1979-1980. Lund. S. 132-149.

- 1986. To Stay or to Move: Some Aspects of the Settlement Dynamics in Southern Scandinavia in the Seventh to Twelfth Centuries A.D. with special Reference to the Province of Scania, Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.* 1985-1986. S. 167–208.

- 1989. Slawisch-skandinavische Kontakte am Beispiel der slawischen Keramik in Skandinavien während des 8. und 9. Jahrhunderts. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69. S. Mainz. 654-674.

- 1991. Platser med anknytning till handel och hantverk i yngre järnålder. Exempel från södra Sverige. I: Rasmussen, Birgit M. & Mortensen, Peder (red.). *Fra stamme til stat i Danmark. 2, Høvdingesamfund og kongemagt*. Højbjerg.

-1999. Vikingatidens likarmade spännen. I: Hårdh, Birgitta (red.). *Fynden i centrum: keramik, glas och metall från Uppåkra.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 30. Uppåkrastudier 2. Stockholm. S. 201-220.

Callmer, Johan & Rosengren, Erik (red.). 1997. *«-gick Grendel att söka det höga huset-»: arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder.* Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16-17 november 1995. Hallands länsmuseer. Halmstad

Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark.* Lund Studies in Medieaval Archaeology 26. Lund.

Carlie, Anne. 2005. Samhällen och rikedomsmiljöer. I: Carlie, Anne (red.) (2005). *Järnålder vid Öresund. Bd 1, Specialstudier och syntes*. 1. [uppl.] Lund: UV Syd, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

Carlie, Anne & Artursson, Magnus. 2005.Böndernas gårdar. I: Carlie, Anne (red.) (2005). *Järnålder vid Öresund. Bd 1, Specialstudier och syntes*. 1. Lund: UV Syd, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

Carlie, Lennart. 1986. *Järnvägsomläggning Getinge 1986. Arkeologisk undersökning.* Hallands Länsmuseer. Uppdragsverksamheten Halmstad 1988. Halmstad.

- 1999. *Bebyggelsens mångfald: en studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor.* Acta Archaeologica Lundensia series in 8° no 29/ Hallands länsmuseers skriftserie no 10. Stockholm.

- 2003. The invincible hierarchy, manifestations in the Halland Iron Age as indications for a stratified society. I: Larsson, L. Och Hårdh, B. (red.). *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7.Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No 40. Lund.

- 2004. *Landskap i förändring. Vol. 5, Rapport från den arkeologiska undersökningen av tvärpilsboplatsen RAÄ 127:2, Vinberg socken, Halland*. Hallands länsmuseer, Landsantikvarien. Halmstad.

- 2011. *Ett översandat åkersystem och vikingatida gårdskomplex i Skrea. Halland, Skrea socken, Skrea 2:39. RAÄ 171 och 210.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2011:6. Halmstad.

Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) 2004. *Landskap i förändring vol 6: Hållplatser i det förgångna.* Halmstad.

Carlie, Lennart. Manus. Äldre kommunikationsleder i södra Halland. *Människan och landskapsrummets olika dimensioner – fysiska, kronologiska och mentala. Projekt Väg 117-Steg 2-artiklar*. Kulturmiljö Halland. Halmstad.

Carlsson, Annika. 2008. *Konserveringsrapport Slöinge.* Studio Västsvensk Konservering. Västra Götalandregionen Västarvet. Göteborg.

Carlsson, Kristina.1982a. Stratigrafi i Gamla Lödöse. I: Cinthio, Erik & Carlsson, Kristina (red.). *Lödöse: västsvensk medeltidsstad. 1, [Bebyggelseutvecklingen], 3, Stratigrafi i Gamla Lödöse.* Stockholm.

- 1982b. Importkeramik i Gamla Lödöse. I: Cinthio, Erik & Carlsson, Kristina (red.). *Lödöse: västsvensk medeltidsstad. 3, [Lödöse som handelsstad], 2, Importkeramik i Gamla Lödöse.* Stockholm.

- 1983. *Getakärr: en arkeologisk provundersökning i Varbergs medeltida stadsområde.* Kvarteren Renen, Spinnaren och Charleshill, Varbergs stad, Halland. Arkeologisk undersökning 1983. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- 1988. *Kungahälla. Arkeologi 1985–87. Fornlämning 53, Ytterby socken.* Kulturhistorisk rapport 21 från Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län. Göteborg.

- 1992. Bebyggelsen i Ny Varberg. I: Person, Bengt-Arne (red.). *Ny Varberg: staden som blev kungsgård*. Hallands länsmuseer. Varberg. S- 23-60.

- 2001. Keramiken i Kungahälla. Om kronologi, handel och funktion. I: Andersson, Hans, Carlsson, Kristina & Vretemark, Maria (red.). *Kungahälla: problem och forskning kring stadens äldsta historia*. Lund studies in medieval archaeology, 28. Uddevalla. S. 57-74.

Carlsson, Kristina. & Rosén, Christina. 2002. Stadsbornas kärl- Keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. *Urbaniseringsprocesser i Västverige.* GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 4. Göteborgs Universitet. Göteborg.

Carlsson, Martin. 1994. *Halland, Skrea Socken, Skrea 2:4, RAÄ 178. Arkeologisk undersökning 1992*. Hallands länsmuseer Uppdragsverksamheten. Arkivrapport. Halmstad.

Castillo, Juan A.Q. 2011. Archaeology of power in early medieaval villages in Northern Spain. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.199-212.

Christophersen, Axel.1989. Dwelling houses, workshops and storehouses: functional aspects of the development of wooden urban buildnings in Trondheim from c. A.D. 1000 to A.D. 1400. *Acta archaeologica*. 1989:60, 101-127.

Clark, John (red.).1995. *Medieval finds from excavations in London. 5, The medieval horse and its equipment : c.1150 - c.1450*. London.

Clark, Peter. 1992. Contrasts in the recording and interpretation of ´rutal` and ´urban` stratification. I: Steane, Kate (red.). *Interpretation of stratigraphy: a review of the art. Proceedings of a Conference held on 18th June, 1992, at the City of Lincoln Archaeology Unit*. Lincoln- S. 17-19.

Connelid, Pär. 1999. Halländskt odlingslandskap under tusen år i historisk-geografisk belysning. I: Olsson, S-O. (Red.) *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck - länkar i halländsk medeltid.* Rapport från konferensen Tvååker för 800 år sedan: jordbruk och järn, handel och sjöfart den 17–19 oktober 1997. Halmstad. S. 68–93.

- 2002. Åker, toft och våg: landskapsförändringar i skånsk skogsbygd från vikingatid till cirka 1800. I: Anne Carlie (red.) *Skånska regioner*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar No 40. S. 413–467.

- 2004. Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafsinge, Tröinge och Skrea från vikingatiden till ca 1800. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring vol 6: Hållplatser i det förgångna.* Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2004:1. Hallands Länsmuseer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S.359–398.

- 2007. Nya fornlämningslandskap I Sibbarps socken. I: *Levande arv. Länsstyrelsens årsredogörelse,* 2006. Länsstyrelsen Hallands län. Halmstad. S. 22-31.

- 2010. Historisk-geografisk analys. I: Runer, Johan. *Stafsinge: inför kommunal detaljplaneläggning, Stafsinge socken, Falkenbergs kommun, Halland. Arkeologisk utredning etapp 1-2*.Arkeologikonsult. Upplands Väsby. S.30-37.

Connelid, Pär, Håkansson, Anders & Rosén, Christina. 2008. Bockstensmannens landskap. *Årsbok / Varbergs museum*. 2008. S. 47–80.

Connelid, Pär. & Mascher, Catarina. 2003. Hallands "vandrande landsbyar". Vägar till den dolda medeltida och tidigmoderna agrarbebyggelsen. *Utskrift,* 7. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad. S.100–127.

- 2009. Tvååker – en landskapshistorisk analys. I: Johansson, Thomas. 2009. *Tvååker 14:48, Tvååker socken: arkeologisk utredning*. Rio kulturkooperativ. Fjällbacka.

Connelid, Pär och Rosén, Christina. 1997. Agrarian settlement and landscape change in medieval Halland, south-west Sweden. I: Andersson, H, Carelli, P och Ersgård, L. *Visions of the past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology.* Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 25. S.23–42.

Connelid, Pär & Zedig, Henrik. 2007. Medeltid vid Gamla Köpstad. *Nordisk bygd*, 2007 s. 15-20.

Crabtree, Pam. 2009.The Archaeology of Medieval Europe. *History Compass.* 7(3). S. 879–893.

Croix, Sarah 2014. Houses and households in Viking Age Scandinavia – Some Case Studies. I: Giles, Kate & Svart Kristiansen, Mette (red.). *Dwellings, identities and homes: European housing culture from the Viking Age to the Renaissance.* Højberg.

Crumley, Carol. L. 1995. Heterarchy and the analysis of complex societies. I: Crumley, Carole L., Levy, Janet E. & Ehrenreich, Robert M. (red.). *Heterarchy and the analysis of complex societies. Archaeological papers of the American Anthropological Association,* 6. Arlington.

D

Dahl, Sven. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Lund.

Dahlbom, Mats & Skoglund, Peter. 2011. *Falkenberg i dansk medeltid.* Falkenberg.

Deevy, Mary B. 1998. *Medieval ring brooches in Ireland: a study of jewellery, dress and society.* Monograph series/ Wordwell 1. Bray, Co. Wicklow.

Deutgen, Louise. 1991. En medeltida huvudgård? *Utskrift,* 1. Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad.

Dobres, Marcia-Anne & Robb, John.2000. *Agency in archaeology*. London.

Dodgshon, Robert A.1987. *The European past: social evolution and spatial order*. Basingstoke.

- 1998. *Society in time and space: a geographical perspective on change*. Cambridge.

Duczko, Wladyslaw. 1995. Kungar, thegnar, Tegnebyar, juveler och silverskatter: om danskt inflytande i Sverige under senvikingatid. *Tor* 27, 1995. Uppsala. S. 625-662.

E

Edring, Anders. 2004. *Snårarp: en boplats från yngre bronsålder/förromersk järnålder.* Arkeologisk undersökning 2000. Fornlämningsnr 232, Vä 156:2, Vä socken, Kristianstads kommun, Skåne län. Regionmuseet. Kristianstad.

Engberg, Nils. 1992. Middelalderlandsbyens huse- en oversikt over forskningen i Danmark, udvecklingsteorier og udgravningsresultater. I: Augustsson, Jan-Erik (red.). *Medeltida husbyggande. Symposium i Lund november 1989.* Lunds Studies in Medieval Archaeology 9. Lund .S. 115-127.

Ericsson, Alf. 2012. *Terra mediaevalis: jordvärderingssystem i medeltidens Sverige*. Uppsala.

Erikson, Marja. 1996. *Skånska bygder: vårt odlingslandskap genom tiderna*. Kulturmiljö, Länsstyrelsen i Skåne län. Malmö.

Erixon, Sigurd. 1960. *Svenska byar utan systematisk reglering: en jämförande historisk undersökning utarbetad med stöd av Nordiska museet och Samfundet för svensk folklivsforskning. 1-2*. Nordiska museet. Stockholm.

Ersgård, Lars & Hållans Stenholm, Ann-Mari. 1996. *Medeltida landsbygd: en arkeologisk utvärdering: forskningsöversikt, problemområden, katalog.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

F

Fabech, Charlotte. & Ringtved, Jytte. 1995. Magtens geografi I Sydskandinavien. I. Resi, H G. (red.). *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusind e.Kr.* Universitets Oldsaksamling. Varia 30. Oslo. S.11-37.

Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.). 1999. *Settlement and landscape: proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg

Falk, Ann Britt. 2008. *En grundläggande handling: byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid.* Vägar till Midgård, 12. Lund.

Fallgren, Jan-Hendrik. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e. Kr. Aun 35*. Uppsala.

Foged Klemensen, Marie. 2001. *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse: en kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede hustomter i Jylland ca. 1100-1300* . Afdeling for Middelalderarkeologi, Aarhus Universitet. Århus.

Franzén, Britt-Marie & Lindholm, Kristina. 2000. *Agrarhistorisk landskapsanalys över f.d. Göteborgs och Bohus län: länsöversikt*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Furrer, Benno. 2011. Hierarchies in villages in the Swiss Alps. Even in the cradle of democracy not all men are equal. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.35-48.

G

Gardelin, Gunilla. 2000. *Kv. Apotekaren 7, Lund: arkeologisk undersökning 1999. Lunds kommun, Skåne.* Kulturen. Lund.

Gerdin, Anna-Lena. 1994. *Gravfältet vid Åsby – ett Kungalev i Halland. Arkeologiska Resultat UV Väst Rapport 1994:43.* Riksantikvarieämbetet, UV Väst. Kungsbacka.

Gerdin, Anna-Lena & Zedig, Henrik. 2011. Gamla Köpstad och Köpstaden i Halland - lokalisering av två vikingatida handelsplatser på rutten Kaupang-Hedeby.I: Appel, Liv & Langsted, Kjartan (red.). *Ressourcer og kulturkontakter : arkæologi rundt om Skagerrak og Kattegat*. Gilleleje. S. 67-82.

Giddens, Anthony. 1986. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Oxford.

- 1988. *Sociologi.* Lund.

Gilchrist, Roberta. 2009. Medieval archaeology and theory: a disciplinary leap of faith. I: Gilchrist, R. and Reynolds, Andrew. (red.) *Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology, 1957- 2007.* Society for Medieval Archaeology Monographs (30). Leeds. S. 385-408.

Gräslund, Bo. 2004. Äldre ortnamn och forntida bebyggelse. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*. S. 11-38.

Gustafsson, Malin.2007. Tradition och förnyelse i yngre järnålderns byggnadskick. I: Göthberg, Hans (red.). *Hus och bebyggelse i Uppland: delar av förhistoriska sammanhang.* Riksantikvarieämbetet. UV GAL. Uppsala. S. 195-204.

Gustin, Ingrid. 2004. *Mellan gåva och marknad: handel, tillit och materiell kultur under vikingatid.* Lund studies in medieval archaeology, 34. Lund.

Göthberg, Hans. 2000. *Bebyggelse i förändring: Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid.* Occasional papers in archaeology, 25. Institutionen för arkeologi och antik historia. Uppsala universitet. Uppsala.

H

Habermas, Jürgen.1984. *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället.* Lund

Hamerow, Helena. 2002. *Early medieval settlements: the archaeology of rural communities in North-West Europe, 400-900.* Oxford.

Hahnemann, Steffen. 2004. Om begreberne toft og bol. *Landbohistorisk tidsskrift*. 2004:2. Odense. S. 93-101.

Hansson, Martin. 2001. *Huvudgårdar och herravälden: en studie av småländsk medeltid*. Lund studies in medieval archaeology 25. Stockholm.

- 2014. Att hysa folk på gården: ett försök till byggnadsarkeologi. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 165-188.

Hatz, Gert. 1974. *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit: die deutschen Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts in Schweden*. Habilitationsschrift Hamburg. Stockholm.

Hedeager, Lotte. 1997. *Skygger af en anden virkelighed: oldnordiske myter.* København.

Heijne, Cecilia von. 2004. *Särpräglat: vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130).* Stockholms universitet. Stockholm.

Heimer, Olle. 2009. Att bygga aristokrati – spår efter en aristokratisk livsstil på det medeltida godset i Lockarp. I: Hadevik, Claes. & Steineke, Morten. (red.). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet.* Rapport nr 48. Malmö Museer, Arkeologienheten. Malmö. S. 331–386.

Heimer, Olle, Ifverson, Patric & Persson, Jenny. 2006. *Citytunnelprojektet. Lockarps bytomt - delområde 8. Rapport över arkeologisk slutundersökning.* Malmö kulturmiljö. Malmö.

Heindel, Ingo.1990. *Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet*. Berlin.

Helgesson, Bertil. 2002. *Järnålderns Skåne: samhälle, centra och regioner.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o; 38. Uppåkrastudier 5. Stockholm.

Helmfrid, S. 1962. Östergötland ”Västanstång”. *Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. GAXLIV. Stockholm.

Hermanson, Lars. 2000. *Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark.* Historiska institutionen, Göteborgs Universitet. Göteborg.

- 2009. *Bärande band: vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000-1200.* Lund.

Hillier, Bill & Hanson, Julienne (red.). 1984. *The Social Logic of Space.* Cambridge.

Hinton, David Alban. 2005. *Gold and gilt, pots and pins: possessions and people in medieval Britain*. Oxford.

Hodder, Ian. 1986. *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge.

- 1991. *The meanings of things: material culture and symbolic expressions*. London.

Hoff, Anette. 1997. *Lov og landskab: landskabslovenes bidrag til forståelsen af landsbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250.* Århus.

Holm, Poul. 1985. De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. I : Würtz Sørensen, Jørgen & Tvede-Jensen, Lars (red.). *Til kamp for friheden: sociale oprør i nordisk middelalder*. Aalborg. S. 87-107.

Holst, Mads Kähler. 1999. The dynamics of the Iron-age village. A technique for the relative chronological analysis of area-excavated Iron-age settlements. *Journal of Danish Archaeology.* Vol. 13, 1996-97. Odense. S. 95-119.

- 2010. Inconstancy and stability – large and small farmsteads in the village of Nørre Snede (Central Jutland) in the first millennium AD. *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet 33*. Rahden. S. 155-179.

Hvass, Sten. 1977, Jernalderbyens udvikling i Hodde og Vorbasse. Ligheder og forskelle. I: Thrane, H (red.) *Kontinuitet og bebyggelse: beretning fra et symposium d. 12.-14. maj 1977 afholdt af Odense universitet*. Odense. S. 39–48.

- 1980 Vorbasse. The Viking-Age Settlement at Vorbasse. Central Jutland. *Acta Archaeologica* vol 50, 1979. København. S.137-172.

- 2011. *Jelling-monumenterne - deres historie og bevaring.* København.

Hybel, Nils & Poulsen, Bjørn. 2007. *The Danish resources c. 1000-1550: growth and recession*. Leiden.

Hyenstrand, Eva. 1996. Diskussion kring redovisning av fosfatanalys - Exemplet härad. I: Ranheden, Håkan (red.). *Metodstudier och tolkningsmöjligheter.* Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar skrifter NR. 20 GOTAB. Stockholm.

Håkansson, Anders. 2001. RAÄ 193 - Undersökning 1999. I: Carlie, Lennart (red.) *Landskap i förändring. volym 2. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 106, 162, 193 och 195.* Hallands Länsmuseer, Landsantikvarien/Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 125-165.

- 2004. Sotarp, en vandrande medeltida landsby- om nyetablering av gårdar i mellanhalländsk bybildningstid. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring Volym 6; Hållplatser i det förgångna.* Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2004:1. Hallands Länsmuseer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 285-319.

- 2007. Halländska torp som social miljö. Om stratigrafi, fynd och materiell kultur. I: Welinder, Stig (red.). *Torpens Arkeologi*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 121-138.

- 2009a. *Torpet Enestugan vid Knebildstorp: Halland, Halmstads stad, Knebildstorp*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer, 2009:1. Kulturmiljö Halland. Halmstad.

- 2009b. *Storegården i Tröinge.* Tröinge 3:107, RAÄ 143, Vinbergs socken. Arkeologisk förundersökning 2008. Kulturmiljö Halland. Arkivrapport. Halmstad.

- 2011. *Furudal – Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid. Människan och landskapsrummets olika dimensioner, teknisk rapport. Arkeologiprojekt utmed Väg 117, Daggarp – Skogaby*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2011:3. Halland, Veinge socken, Skogaby 2:31, RAÄ 326. Halmstad.

- 2013a. *Lalatoften i Tvååker. Bebyggelselämningar från järnålder och medeltid*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer, Kulturmiljö Halland 2013:5. Halmstad.

- 2013b. Beyond the Archetypes. Social Hierarchies in Rural Medieval Halland, SW Sweden. I: Klápště, Jan (red*.) Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.359-370.

- 2014. Nya rön om Hunehals borg från arkeologiska källor. I: Hall, Berit, Håkansson, Anders, Niord, Mattias, Tingdal, Birgitta & Wiking-Faria, Pablo (red.). *Hunehals borg: i nordhalländsk medeltid.* Föreningen Hunehals Borg.

- Manus. *Arkeologisk undersökning vid det medeltida kungalevet i Faurås. Halland, Falkenbergs kommun, Vinbergs socken, RAÄ Vinberg 11, 104 mfl.* Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Halmstad.

Håkansson, Anders & Rosén, Christina. 2010. Medeltid i Träslöv. I: Häggström, Leif (red.). *Utskrift* ,10.Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad.

Håkansson, Anders, Svensson, Magnus & Wranning, Per. 2006. *Människan och landskapsrummets olika dimensioner – fysiska, kronologiska och mentala*. Arkeologiskt projektprogram och undersökningsplaner inför omläggning av Väg 117 på sträckan Skogaby – Daggarp, Laholms kommun, Halland. Kulturmiljö Halland. Arkivrapport. Halmstad.

Håkansson, Anders & Tegnhed, Stina. 2012. *En senmedeltida gård i Klackarp*. Halland, Övraby socken, Sperlingsholm 1:1, RAÄ 82.Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2012:7.Halmstad.

Hårdh, Birgitta. 1976a. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden: Probleme und Analysen*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o minore, 6. Lund.

-1976b. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden: Katalog und Tafeln.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 4o, 9. Lund.

-1984. Kleeblattfibeln. I: Arwidsson, Greta. (red.) *Birka II:1 Systematische Analysen der Gräberfunde. (KVHAA)* Stockholm. S. 85–94.

- 1996. *Silver in the Viking Age: a regional-economic study.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 25. Stockholm.

- 2015. Silverekonomier kring Kattegatt. I: Pedersen, Anne & Sindbæk, Søren M (red.). *Et fælles hav – Skagerrak og Kattegat i vikingetiden. Seminar på Nationalmuseet, København, 19. – 20. september 2012.* Københavns. 102-117.

- 2016. *The Perm / Glazov rings: contacts and economy in the Viking Age between Russia and the Baltic Region*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o,67. Lund.

Hägg, Inga. 1971. Mantel och kjortel i vikingatidens dräkt. *Fornvännen* 66. S. 141-153.

Häggström, Leif. 2014a. *Djur, vatten och ägande i Hallands* historia. *Utskrift,* 13. Kulturmiljö Halland. Halmstad.

2014b. *Efterundersökning av vikingatida ryttargrav Halland, Varbergs kommun, Lindbergs socken, Kristineberg 1:1* Efterundersökningen utförd 2014. Kulturmiljö Halland. Halmstad.

- 2015. *Liten brunn är snart tömd: särskild arkeologisk undersökning 2011. Halland, Tölö socken, Tölö 4:13, RAÄ 130 och 217.* Kulturmiljö Halland, Hallands länsmuseer. Halmstad.

Höglin, Stefan. 1998. *Kronobergs län*. Rapport / Landskapsprojektet, Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen, 1998:1. Stockholm.

Højmark Jensen, Mette. 2005. *Middelalderlige ringspænder i det nuværende Danmark: typologi og datering, fundforhold og kontekster, funtion og symbolik.* Speciale i Middelalderarkologi, Aarhus Universitet. Højbjerg.

I

Ifverson, Patric. 2009. Bebyggelse och herravälde i ett hävdvunnet landskap. I: Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Arkeologienheten, Malmö museer. Malmö. S. 387-464.

Ingwald, Johan & Lövgren, Karin. Sociala rum och ekonomiska aspekter – ett exempel från en medeltida gård i Bunkeflo. I: Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Arkeologienheten, Malmö museer. Malmö. S. 465-540.

Isberg, Anna. 2016. *Ringspännen i Lund. Förändringar i materiell kultur i Norden under sen vikingatid och medeltid.* Kandidatkurs i Historisk arkeologi höstterminen 2016, ARKH04 Lunds universitet. Institutionen för arkeologi och antikens historia. Lund.

Iversen, Tore, 1995. Fremveksten av det norske leiledingsvesenet i middelalderen – en forklaringsskisse. I: *Heimen* 32. S. 169–180.

- 2011.Thrall's Manumission, Land and State Building in Medieval Norway. I: Sindbæk, Søren Michael & Poulsen, Bjørn (red.) (2011). *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*. Turnhout. S. 263-276.

J

Jacobsson, Bengt. 1999. *Trelleborgen i Trelleborg: förhistoriska boplatslämningar och gravar, vikingatida ringborg och medeltida bebyggelselämningar.* Skåne, Trelleborg, kv Gröningen, Kv Kråkvinkeln, Bryggaregatan och Svenstorpsgatan. Riksantikvarieämbetet, Avd för arkeologiska undersökningar. Lund.

Jankuhn, Herbert. 1985. "Dorf". I: Hoops, Johannes (red.*). Reallexikon der germanischen Altertumskunde.* Bd 6. Berlin.

Jansson, Ingmar. 1985. *Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fynden. Aun* 7. Uppsala.

- 1989. Schmuckanhanger von orientalischem Typ. I: Arwidsson, Greta. *Birka II:3: Untersuchungen und Studien. II Systematische Analysen der Gräberfunde.* Stockholm.

Jessen, Mads D, Andersen, Steen W, Holst, Mads K, Jensen, Peter & Pedersen, Anne. 2011. Kongens gård i Jelling? – et nyt anlæg fra Harald Blåtands tid. *Nationalmuseets arbejdsmark* 2011. S.60-73.

Johansson, Conny. 1993. *Söljgjutare i Kv Repslagaren i Lund. En materialbearbetning av metallverkstadslämningar från 1100-tatet.* C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds Universitet, vt 1993. Lund.

Johansson, Glenn. 2008. *Vendisk keramik vid Träslöv: Halland, Träslövs socken, Träslöv 3:2, RAÄ 169. Arkeologisk undersökning.* UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Johansson, Nils. 2000. Boplatser och fossilt odlingslandskap vid Stenstorp i Slöinge socken. Boplatser och fossilt odlingslandskap. I: Carlie, Lennart & Strömberg, Bo (red.) *Arkeologi längs väg E6/E20 i södra Halland. Del III.1993-1996. Sträckan Kvibille-Slöinge.* UV Väst rapport 1998:21. Kungsbacka. S.96-130.

Johansson, Nils & Wranning, Per. 2002. Tröingebergsboplatsen, område B, arkeologisk undersökning 1998. I: Johansson, Nils, Streiffert, Jörgen & Wranning, Per. *Landskap i förändring. volym 4. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 127:1-2 och fastigheten Tröinge 4:9, Vinberg socken.* Hallands Länsmuseer Landsantikvarien & Riksantikvarieämbetet. Halmstad.

Johnson, Matthew. 1999. *Archaeological theory: an introduction*. Oxford.

Jönsson, Lars. 2010. *Tommarp: kunglig produktionsort och klosterstad*. Licentiatavhandling. Lunds universitet, Lund.

Jönsson, Lars & Brorsson, Torbjörn. 2003. Oxie i sydvästra Skåne. En plats med centrala funktioner. I: Anglert, Mats & Thomasson, Joakim (red.). *Landskapsarkeologi och tidig medeltid : några exempel från södra Sverige.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 41. Uppåkrastudier 8. Stockholm. S. 145-224.

- 2011. Vä under vikingatid och tidig medeltid. *Ale.* 2011:4, S. 32-52.

Jönsson, Lars & Persson, Lars. 2008. *Det organiserade landskapet*. Malmöfynd 13. Malmö.

Jørgensen, Lars. 1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland : en foreløbig præsentation = A magnate's farm from the Viking Age at Tissø, Sjælland : a preliminary presentation. I : Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.). *Centrala platser, centrala frågor*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 28. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 233-248.

- 2001. From tribute to the estate system, 3rd—12th century. A proposal for the economic development of the magnates' residences in Scandinavia based on the settlements structure of Gudme, Tissø and Lejre, Denmark. I: Arrhenius, Birgit. (red.). *Kingdoms and Regionality. Transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala.* Stockholm. S. 73-82.

- 2003. "Manor and Market at Lake Tissø. In the Sixth to Eleventh Centuries: The Danish Productive Sites". I: Pestell, Timm & Ulmschneider, Katherine (red.). *Markets in Early Medieval Europe: Trading and 'Productive' Sites, 650-850.* Macclesfield. s. 175–207.

K

Kadefors, Ola. 2013. *Under vägen i Stafsinge: vikingatida grophus och hantverkslämningar: Halland, Stafsinge sn, Stafsinge 23:1/2 och 23:1/4, Raä 117.* Arkeologisk undersökning. Kulturmiljö Halland, Hallands länsmuseer. Halmstad.

- 2016a. *Huslämningar från brons- och järnålder. Halland, Skrea socken, Skrea 2:39, RAÄ 171, 210 och 241.* Undersökning 2014. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2016:6. Halmstad.

- 2016b. *Möten mellan tider - Döda människor reser inga monument vol. 1. Om rännhus och gravar från brons- och järnåldern, samt något om en medeltida gård.* Halland, Skrea socken, Skrea 6:68, RAÄ. Skrea 224, 225. Halland, Skrea socken, Skrea 2:39, RAÄ 171, 210 och 24. Undersökning 2014. Arkeologiska Rapporter från Hallands Länsmuseer 2016:1. Halmstad.

Kaldal Mikkelsen, Dorthe. 1999. Single farm or village? Reflections on the settlement structure of the Iron Age and the Viking Period. I: Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.). *Settlement and landscape: proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society. Højbjerg. S. 177-193.

Karlin, Georg. 1923. *Medeltida keramik i Norden*. Kulturhistoriska Föreningen. Lund.

Karlsson, Mattias & Lenntorp, Karl-Magnus. 2007. *Genarps bytomt: Genarp 3:8 m.fl., RAÄ 84, Genarps socken, Skåne : rapport över arkeologisk slutundersökning 2006.* Kulturens rapporter; 2. Lund.

Karlsson, Simon & Nilsson, Mats. 2016. *Åled. Boplatslämningar från brons- och järnålder. Arkeologisk undersökning 2015.* Halland, Enslövs socken, Halmstad kommun, Djäknebol 1:1, RAÄ 344. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2016:3. Halmstad.

Kelly, Fergus. 1998. *Early Irish farming: a study based mainly on the law-texts of the 7th and 8th centuries AD.* Dublin.

Kempke, Torsten. 1984. *Starigard/Oldenburg: Hauptburg der Slawen in Wagrien. 2, Die Keramik des 8.-12. Jahrhunderts.* Neumünster.

Kershaw, Jane K. 2009.Culture and Gender In the Danelaw: Scandinavian and Anglo-Scandinavian Brooches *Viking and medieval Scandinavia* 5. Turnhout. S.295-325.

- 2013. *Viking identities: Scandinavian jewellery in England.* Oxford.

Kilger, Christoph. 2005. På jakt efter människorna bakom mynten: tolkningsmöjligheter inom det numismatiska och historisk-arkeologiska forskningsfältet. *Meta (Lund).* 2005:3, s. 37-52.

Klackenberg, Henrik. 1986. Feodalism i Finnveden: biskop Henrik och Berga. I: Andrén, Anders et al. (red.). *Medeltiden och arkeologin: festskrift till Erik Cinthio. Lund*

Studies in Medieaval Archaeology. Lund studies in medieval archaeology 1. Lund studies in medieval archaeology 1. Lund. S. 339-361.

Kleingärtner, Sunhild. 2004. Fibeln und Anhänger vom Typ Terslev und ihre gegossenen Imitationen. I: Maixner, Birgit & Müller-Wille, Michael. *Zwischen Tier und Kreuz : Untersuchungen zur wikingerzeitlichen Ornamentik im Ostseeraum*. Neumünster. S. 205-376.

Kriig, Stefan & Petterson, Claes. 1996. *En vendel-/vikingatida boplats i Bjärred.* Riksantikvarieämbetet UV Syd. Rapport 1996:61. Lund.

Kriig, Stefan & Thomasson, Joakim. 1999. *Den vikingatidia/ tidigmedeltida bebyggelsen i Häljarp.* Skåne, Tofta sn, RAÄ nr 19, Häljarp 10:15, VBK SU3. Riksantikvarieämbetet UV Syd, rapport 1999:95. Lund.

Kristoffersen, Siv. 1997. *Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og maktpolitiske sammenheng: Nydamstil og Stil I i Sør- og Sørvestnorge.* Bergen.

Källström, Olle. 1947. Safirring från högmedeltid. *Fornvännen,* 42. Stovckholm. 329-335.

L

Lagerstedt, Anna. 2004. *Det norrländska rummet: vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle.* Stockholm studies in archaeology,30. Stockholm.

Lagerås, Per. 2007. *The ecology of expansion and abandonment: medieval and post-medieval agriculture and settlement in a landscape perspective.* National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet). Stockholm.

Larsson, Ann-Charlotte, Magnus Svensson och Per Wranning. 2004. *Väg 117 - Sträckan Skogaby – Daggarp. Halland, Tjärby och Veinge socknar, Laholms landsförsamling, V*äg 117. Arkeologisk förundersökning. 2004. Hallands länsmuseer, Landsantikvarien, Uppdragsverksamheten. Halmstad.

Larsson, Fredrik. 2014. *Ollonborren 3, RAÄ Laholms stad 19.* Hallands Länsmuseer, Kulturmiljö Halland, Uppdragsverksamheten. Arkeologisk förundersökning 2014. Halmstad.

- 2015. *En medeltida gård och spår av nordiska sjuårskriget vid Slottsmöllan. Arkeologisk undersökning 2013.*Halland, Halmstad stad, Halmstad 9:173, RAÄ Halmstad 87:1, 103 &104. Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2015:8. Halmstad.

Larsson, Krister & Simonsson, Gunilla. 2002. *Den halländska skogen - människa och mångfald. En underlagsrapport till en regional strategi för skogsskydd.* Länsstyrelsen Halland, Meddelande 2003:7. Halmstad.

Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.). 1998. *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern : en vänbok till Berta Stjernquist.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 28. Uppåkrastudier 1. Stockholm.

Larsson, Stefan. 2000. *Stadens dolda kulturskikt: lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890-1990.* Archaeologica Lundensia, 9. Lund.

- 2006. Den mänskliga staden? I: Larsson, Stefan (red.). *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm S. 29-87.

Lerdam, Henrik. 2004. *Birk, lov og ret: birkerettens historie i Danmark indtil 1600.* København.

Liebgott, Niels Knud. 1979. Spätslawische Keramik in Dänmark. I: Chropovsky, Bohuslav. (ed.) *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave Bratislava 1975. Slovenska Akademia Ved*. Bratislava. S. 493–505.

Lihammer, Anna. 2007. *Bortom riksbildningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien.* Lund Studies in Historical Archaeology 7. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet. Lund.

Linaa, Jette. 2006. *Keramik, kultur og kontakter: køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350–1650.* Højbjerg.

Lindeblad, Karin. 2008. *Landskap och urbanisering: Östergötland ur ett centralortsperspektiv.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar skrifter,74. Lund studies in historical archaeology, 10. Lund.

Lindgren, Gunnar. 1939. *Falbygden och dess närmaste omgivning vid 1600-talets mitt: en kulturgeografisk studie.* Uppsala.

Lindkvist, Thomas. 1979. *Landborna i Norden under äldre medeltid.* Studia historica Upsaliensia,110. Uppsala.

- 2006. Sveriges medeltida europeisering. *Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet 2005* (Centrum för Europafrågor vid Göteborgs universitet), 125–154.

- 2014. En feodal revolution i Sverige och frågan om stora och små gårdar. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.*). Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 9-21.

Lindman, Gundela. 1998. *Stora Sund: arkeologisk undersökning av en bohuslänsk by. Arkeologiska undersökningar för motorvägen Lerbo-Torp, del 5*. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet och Bohusläns museum. Kungsbacka.

- 2004. Ramdal: en medeltidsgård vid bergets fot. I: Bark, Rune (red.). *Gårdar från förr: nordbohuslänsk bebyggelsehistoria utifrån arkeologiska undersökningar av tre medeltida gårdar.* Skrifter / Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, 56. Stockholm. S. 35-52.

Lindman, Gundela & Stibéus, Magnus. 2000. *Berghem - en arkeologisk undersökning i en vikingatida-medeltida by i Viskans dalgång.* Västergötland, Berghems sn, Berghem 16:5, fornlämning RAÄ 87. UV Väst, Avdelningen för

arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Lindman, Gundela & Streiffert, Jörgen. 1992. Ett gårdsområde från bronsålder till medeltid. Rapport över arkeologisk undersökning i Falkagårdsområdet, Falkenberg, fornlämning 39. *Två boplatsundersökningar i mellersta Halland.* Riksantikvarieämbetet UV Väst. Rapport 1992:11. Kungsbacka.

Lindälv, Elof. 1968. *Fornfynd och fornminnen i norra Halland.* 2. uppl. Lund.

Ljungkvist, John. 2006. *En hiar atti rikR: om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*, AUN 34, Uppsala Universitet. Uppsala.

Lovén, Christian 2014. Sigridlev och godsrikedomen i Stenkilsätten. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 145-164.

Lund, Jørgen 1988. Jernalderens bebyggelse i Jylland. I: Näsman, U. & J. Lund (red.) *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder.* Rapport fra et bebyggelsesarkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Ôland. d.2.-4. oktober 1985. Aarhus. S. 139–167.

Lundberg, Johan 2010. *Skånska trähägnader, en studie i konstruktion och historisk utbredning.* Examensarbete i Landskapsvetenskap. Högskolan Kristianstad. Kristianstad.

Lundborg, Lennart. 1970. Aktuellt om antikvariskt. I: *Ale: historisk tidskrift för Skåneland. 1970:3.* De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. Lund.

Lundqvist, Lars. 1993. Varlagrävningarna 1988–1990. 3500 års bosättning på Varlaplatån. *Vår bygd* 1993. Nordhallands hembygdsförbund. S. 20–34.

- 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland.* Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 35. Göteborg.

- 2003. *Slöinge 1992-1996: undersökningar av en boplats från yngre järnålder. Slöinge projektet 2.* GOTARC. Serie C, Arkeologiska skrifter; 42. Göteborg.

Lundqvist, Lars & Schaller Åhrberg, Eva (red.). 1998. *Med kunglig utsikt: Varla under järnålder och tidig medeltid : arkeologiska undersökningar 1988-1993, Raä 6 och 173, Tölö socken, Kungsbacka kommun, Halland. Kungsbacka*. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Kungsbacka.

Lüdtke, Hartwig & Schietzel, Kurt (red.).2001. *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa,* Schriften des Archäologischen Landesmuseums 6, Neumünster.

Löfving, Carl. 2001. *Gothia som dansk/engelskt skattland: ett exempel på heterarki omkring år 1000*. GOTARC. Series B, Gothenburg archaeological theses 16. Göteborg.

Lönn, Marianne. 1991. *«Gårdarna med de äldsta namnen...»: en undersökning av bosättningar, bebyggelsenamn och namndöd.* GOTARC. Serie C, Arkeologiska skrifter, 7. Göteborg.

Lövgren, Karin, Heimer, Olle, Ifverson, Patric, Ingwald, Johan, Koch, Helene & Svensson, Magnus.2007. *Bunkeflo - delområde 2 och Bunkeflo bytomt: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Malmö kulturmiljö. Malmö.

M

Madsen, Hans Jørgen. 1991. Vikingetidens keramik som historisk kilde. I: Rasmussen, Birgit M. & Mortensen, Peder (red.). *Fra stamme til stat i Danmark. 2, Høvdingesamfund og kongemagt.* Højbjerg.

Magee, Joe C. & Galinsky, Adam D. 2008. Social Hierarchy: The Self-Reinforcing Nature of Power and Status. I: *Academy of Management Annals January.* Volym 2.2008.

Magnusson, Gert. 1995. Järnmöllan i Tvååker, en teknisk innovation i Danmarks bergslag. I: Olsson, Sven-Olof (red.). *Medeltida danskt järn: framställning av och handel med järn i Skåneland och Småland under medeltiden*. Halmstad. S. 52-63.

- 2004. Järnhantering i Tvååkersområdet i Halland: en avslutande diskussion kring Järnmöllan. I: Vellev, Jens (red.). *Jernmøllen i Halland: arkæologiske undersøgelser 1993-1995.* Hikuin 31. Højbjerg S. 205-222.

Maixner, Birgit. 2005. *Die gegossenen kleeblattförmigen Fibeln der Wikingerzeit aus Skandinavien.* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 116. Kiel.

Malmström, Carl. 1939. *Hallands skogar under de senaste 300 åren: en översikt över deras utbredning och sammansättning enligt officiella dokuments vittnesbörd*. Stockholm.

Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power. Volume 1. A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge.

Martens, Jes. 2009. Middelalderens jordbruksbebyggelse i de sentrale strøk. Den tapte midddelalder? I: Martens, Jes, Martens, Vibeke Vandrup & Stene, Kathrine (red.). *Den tapte middelalder?: middelalderens sentrale landbebyggelse*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Oslo. S. 7-22.

Mascher, Catarina. 1993. *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder*. Stockholms Universitet. Stockholm.

- 2005. En ny väg till landskapets historia. *Arkeologiska möten utmed väg 26 Borgunda - Skövde*. Skrifter från Västergötlands museum, 33. Skara. S. 37-61.

Mascher, Catharina & Connelid, Pär. 2004. Bygden, järnet och klostergodset i Tvååker och Sibbarp: en landskapshistorisk infallsvinkel på den tidigmedeltida järnproduktionen och klosterdonationen av jord i Tvååker och Sibbarp socknar, Halland. *Hikuin* 31. Højbjerg. S. 267-104.

Mattson, Linn. 2008. Att väga ett köp. I: Wranning, Per (red.). *Vägen genom historien – Arkeologi längs väg 117.* Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Kulturmiljö Halland. Halmstad. S. 111-113.

Mattsson, Linn. 2010. *Från mesolitikum till tidig medeltid på 100 meter: Halland, Stafsinge socken, Väg 747, Stafsinge 5:2, RAÄ 117.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2010:4. Halmstad.

Mogren, Mats. 2000. *Faxeholm i maktens landskap: en historisk arkeologi*. Lund studies in medieval archaeology, 24. Stockholm.

- 2005. Den långa medeltiden. I: Mats Mogren (red). Skånska spår - arkeologi längs västkustbanan. *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Skåne.* Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund.

Munkenberg, Betty-Anne. 1996. *Trulstorp, en medeltida gård i Laholms lfs. RAÄ 201, Trulstorp 1:89, 1:92, Laholms lfs. 1993.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 1996:8. Halmstad.

Myrdal, Janken. 1985. *Medeltidens åkerbruk: agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*. Nordiska museets handlingar, 105. Stockholm.

- 1999. Jordbruket under feodalismen 1000–1700. *Det svenska jordbrukets historia, Bd 2*. Stockholm.

Myrdal, Janken & Tollin, Clas. 2003. Brytar och tidigmedeltida huvudgårdar. I: Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.). *Trälar : ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm. S. 133-168.

Mårtensson, Anders W. 1967. En alsengem i Lund. *Kulturen,* 1967. Lund. 139-150.

- 1976 (red.). *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund: en investering i arkeologi.* Archaeologica Lundensia 7. Lund.

N

Naum, Magdalena. 2008. *Homelands lost and gained: Slavic migration and settlement on Bornholm in the early Middle Ages.* Lund studies in historical archaeology, 9. Lund.

Nicklasson, Påvel. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän. Stafsinge och Halland från bronsålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No 35. Lund.

- 2005. En liten borg på en liten ö: Sjönevadsborg - kungens borg i Ätradalen. I: Nicklasson, Påvel (red.). *Medeltid i Ätradalen - en resa i fyra etapper*. Stockholm. S. 73-94.

Nielsen, Leif Christian. 1980. Omgård: A settlement from the Late ironage and the Viking period in west Jutland. *Acta Archaeologica vol 50*, 1979. København. S.173-208.

Nielsen, O. (red.) 1873. *Liber census Daniæ: kong Valdemar den Andens Jordebog.* København.

Nieminen, Johannes. 2008. *Neolitiska* lämningar och en medeltida ugn. *Halland, Onsala socken, Onsala Lunden 1:76, 1:78, 1:105, RAÄ 316.* Arkeologisk förundersökning och undersökning. UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Nilsson, Ing-Marie. 2003. Köpstad, kungamakt och kyrka: några tankar om medeltidens Laholm. *Utskrift, 7.* Halmstad. S. 6-25.

- 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.

- 2016. Hallandslistan i kung Valdemars jordebok – nya perspektiv på Hallands tidigmedeltida skattesystem. I: Gustin, Ingrid, Hansson, Martin, Roslund, Mats & Wienberg, Jes. (red.). *Mellan slott och slagg : vänbok till Anders Ödman.* Lund studies in historical archaeology,17. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. Lund. S. 191-196.

Nord, Jenny. 2009. *Changing landscapes and persistent places: an exploration of the Bjäre peninsula.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 4o, 29. Lund.

Nordin, Jonas. 2005. *När makten blev synlig: senmedeltid i södra Dalarna*. Stockholm studies in archaeology, 36. Stockholm.

Nordvall, Linn. 2013. *Ett trelleborgshus vid Sperlingsholm - lämningar från bronsålder och vikingatid.* Halland, Övraby socken, Sperlingsholm 1:1, RAÄ 86. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2013: 4. Halmstad.

- 2015. *Albinsro. Bebyggelseutveckling från senneolitikum till idag.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2015:3. Arkeologisk undersökning 2011. Halland, Halmstad kommun, Söndrum socken, Trottaberg 2:2, RAÄ 108, Trottaberg, Albinsro. Stiftelsen Hallands länsmuseer, Kulturmiljö Halland. Halmstad.

- Rapportmanus. *Kistinge. Halland, Halmstad kommun, Eldsberga socken, RAÄ 37, 144,145 och 163. Arkeologisk undersökning 2015.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer. Halmstad.

Nylén Alexandra & Söderberg, Bengt. 2009. *Huseby i Värend: gårdsbebyggelse från järnålder och historisk tid : Småland,* Skatelövs socken, Huseby 1:1, RAÄ 437, Alvesta kommun. Arkeologisk slutundersökning. UV Syd, Riksantikvarieämbetet. Lund.

Näsman, Ulf. 1998. Sydskandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det i centralplatserna som är centrala? I: Lars Larsson, Birgitta Hårdh (red.) *Centrala platser - centrala frågor.*

Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archeologica Lundensia, Series in 80, No. 28. Stockholm.S. 1-26.

O

Olsen, Bjørnar. 1997: *Från ting till text. Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo.

Olsen, Olaf & Schmidt, Holger. 1977. *Fyrkat. En jysk vikingeborg. 1 Borgen og bebyggelsen. Nordiske fortidsminder,* Serie B, Bind 3. København.

Olsson, Gunnar. 1954. Hallands politiska historia. I: *Hallands historia I. Från äldsta tider till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad. S. 211–431.

Olsson, Mats. 2002. *Storgodsdrift: godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*. Lund studies in economic history, 20. Lund.

Olsson, Mats & Thomasson, Joakim. 2001. Vad är en by och varför?: om den medeltida byns uppkomst och rationalitet. *Scandia*. Lund. S. 5–29.

Olsson, Mona, Ingwald, Johan & Paulsson-Holmberg, Tove (2005). *Öresundsförbindelsen. Naffentorp 5A : rapport över arkeologisk slutundersökning*. Malmö kulturmiljö. Malmö.

Orton, Clive & Hughes, Michael. 1993. *Pottery in archaeology.* Cambridge.

P

Pamp, Bengt. 1988. *Ortnamnen i Sverige*. Lund.

Pedersen, Anne. 1999. Riding gear from late Viking-age Denmark. *Journal of Danish Archaeology,* Vol 13, 1996-1997. Odense. S.133-160.

Persson, Per. 1982. *En medeltida bosättning i Ölmanäs: fornlämning GAM 18, Ölmevalla socken, Halland*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.

Peters, Knut. 1941. *Söndrums kyrka*. Halmstad.

Petersen, Jan.1928. *Vikingetidens smykker.* Stavanger.

Pettersson, Claes. B.1996. Önnerup. I: Räf, Erika. (red.). *Skåne på längden : sydgasundersökningarna 1983–1985.* UV Syd Rapport 1996:58. Lund.

Pettersson, Linda. 2005. *Graven i Krigarens by. Arkeologisk förundersökning 1982. RAÄ 32, Rinkaby socken, Kristianstad kommun, Skåne län*. Landsantikvarien i Skåne. Regionmuseet. Kristianstad.

Porsmose, Erland. 1981. *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca.1700 til ca. 1000 e.kr. fødsel*. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol 72. Odense.

- 1988. Middelalder o. 1000–1536. I: Bjørn, C. (red.). *Det danske landbrugs historie 1. Oldtid til middelalder.* Odense.

- 2008. *Danske Landsbyer*. Gylling.

Q

Qviström, Linda. 2007. Från långhus till stuga. Medeltida byggnadslämningar vid E4-undersöknikngarna. I: Göthberg, Hans (red.) *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang. Volym 3. Arkeologi E4 Uppland – studier*. Uppsala. S.219-231.

R

Rackham, Oliver. 1980. *Ancient Woodland, Its History, Vegetation and Uses in England*. London.

Rahmqvist, Sigurd.1996. *Sätesgård och gods: de medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria*. Upplands fornminnesförenings tidskrift, 53. Uppsala.

Randsborg, Klavs. 1980. *The Viking age in Denmark: the formation of a state*. New approaches in archaeology, 6. London. London.

Redin, Lars. 1986. Stad, befolkning och bebyggelse i Halland under medeltid - problem i en generalisering. I: Andrén, Anders et al. (red.) *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio.* Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund. S. 59–72.

Rensbro, Henriette. 1998. *Bygninger på landet. Middelalderhuse i Østdanmark 1200-1650*. Insamling og analyse af arkæologisk udgravede bygninger. Hovedfagsspeciale i Middelaldersarkæologi, Moesgård.

Resi, Heid Gjøstein. 1979. Die Specksteinfunde aus Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. 14.* Neumünster.

Riddersporre, Mats. - 1988. Settlement site – village site. Analysis of the toft-structure in some Medieval villages and its relation to Late Iron Age settlements. A preliminary report and some tentative ideas based on Scanian examples. *Geografiska Annaler* 70 B (1). S. 75–85.

- 1989. Lantmäterihandlingar, runstenar och huvudgårdar: några kommentarer och spekulationer i ett lokalt geografiskt perspektiv. I: Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.) *By, huvudgård och kyrka : studier i Ystadsområdets medeltid*. . Lund studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm. S.135-144.

- 1995 *Bymarker i backspegel. Odlingslandskapet före kartornas tid*. Meddelande från Lunds Universitets Geografiska Institution. Nr 124. Lund.

- 1998. Ravlunda och Uppåkra. Två exempel på försvunna storgårdar? I: Lars Larsson, Birgitta Hårdh (red.) *Centrala*

platser - centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1. Acta Archeologica Lundensia, Series in 80, No. 28. Stockholm.S. 165–177.

-2003. Large farms and ordinary villages: perspectives on Uppåkra. *Centrality - regionality : the social structure of southern Sweden during the Iron Age*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, No. 40 Uppåkrastudier, 7. S. 139–156.

- 2008. Det skånska bolet. I: Ericsson, Alf (red.). *Jordvärderingssystem från medeltiden till 1600-talet.* Stockholm. S. 23-38.

Roesdahl, Else. 1980. *Danmarks vikingetid*. København.

Rosborn. 2004. Det vikingatida Laholm. I: *Den skånska historien. Vikingar*. Fotevikens Museum. Höllviken.

Rosén, Christina. Staden som icke är? *Utskrift ,*2. Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Halmstad.

- 1999. *Föremål och social status i Halmstad ca 1550-1750*. Urbaniseringsprocesser i Västverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 26. Göteborgs Universitet. Göteborg.

- 2000 Bråtakroken och dess föregångare – en torplämning med underliggande förhistoriska lämningar. I: Strömberg, B. (red.) *Boplatser och fossilt odlingslandskap. Arkeologi längs väg E6/E20 i södra Halland. Del III. 1993–1996. Sträckan Kvibille–Slöinge.* Arkeologiska resultat. UV Väst. Rapport 1998:21. Kungsbacka.

- 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal.* Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar Skrifter 53. Lunds Studies in Medieval Archaeology 35. Halmstad.

- 2008. *Ett medeltida hus i Vallda: Halland, Vallda socken, Vallda 4:78, RAÄ 311: arkeologisk undersökning.* UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Rosén, Christina & Strömberg, Bo. 1993. Medeltida gårdslämningar i Årstad. *Utskrift 3.* Hallands Länsmuseer. Halmstad.

Roslund, Mats. 2001. *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300.* Skrifter / utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund, 92. Lund.

- 2009. Varuutbyte och social identitet: alsengemmer som emblematisk stil. I: Mogren, Mats, Roslund, Mats, Sundnér, Barbro & och Wienberg, Jes (red.) *Triangulering : historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund studies in historical archaeology,11. Lund. S. 217-242.

- 2010. Västanfläkt eller stadig vind? Kontinentala och insulära inslag i Sigtunas tidiga medeltid. I: R. Edberg, Rune & Wikström, Anders (red.). *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning utgiven av Sigtuna Museum.* Sigtuna. S. 43-52.

- 2013. Trälars tysta kunskap - keramikproduktionens sociala kontext. I: Hedvall, Rikard, Lindeblad, Karin & Menander, Hanna (red.) *Borgare, bröder och bönder: arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*. Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV), Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 119-132.

Ryberg, Eva. 2001a. RAÄ 193-Undersökning 1996. I: Carlie, Lennart (red.) *Landskap i förändring. volym 2. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 106, 162, 193 och 195.* Hallands Länsmuseer, Landsantikvarien/Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 81-98.

- 2001b. RAÄ 193-Undersökning 1998. I: Carlie, Lennart (red.) *Landskap i förändring. volym 2. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 106, 162, 193 och 195.* Hallands Länsmuseer, Landsantikvarien/Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 99-117.

Rösener, Werner.1992. *Peasants in the Middle Ages*. Cambridge.

Røstad, Ingunn Marit. 2012. En fremmed fugl: «Danske» smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder. *Viking. Norsk arkeologisk årbok.* Bind LXXV – 2012. Oslo. S. 181-210.

S

Sahlgren, Jöran. 1948. *Ortnamnen i Hallands län, del 1. Bebyggelsenamnen i Södra Halland.* Lund.

Sahlgren, Jöran. 1950. *Ortnamnen i Hallands län, del 2. Bebyggelsenamnen i mellersta Halland : Årstads och Faurås härader*. Uppsala.

Sandin, Mats & Nicklasson, Påvel. 2001. Arkeologisk undersökning vid RAÄ 116. Delområde 5. I: Johansson, Nils., Streiffert, Jörgen. & Wranning, Per. (red*). Landskap i förändring 3. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 116, 118, 120 och 122 Stafsinge socken, Halland*. Hallands länsmuseer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 149-177.

Sandklef, Albert. 1954. Hallands bönder. I: *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad. S. 435–639.

Sawyer, Peter. 1991. *När Sverige blev Sverige*. Alingsås.

Schmidt, Holger. 1999. *Vikingetidens byggeskik i Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg.

Schmidt Sabo, Katalin. 2000. *Vikingatida långhus och en bysmedja: Skåne, Barkåkra socken, Vantinge 1:29. Riksantikvarieämbetet UV Syd Rapport 2000:101.* Lund.

- 2001. *Vem behöver en by?: Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år.* Riksantikvarieämbetet Skrifter No 38. Lund.

- 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner.* Lund studies in historical archaeology 1. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar skrifter 67. Stockholm.

- 2011. *Hjärup 9:8: en vikingatida storgård samt äldre och yngre lämningar.* Skåne, Staffanstorps kommun, Uppåkra socken, RAÄ 26:1 & 42. Detaljerad arkeologisk förundersökning (FU 2) 2009 & särskild arkeologisk undersökning (SU) 2009. Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet. Lund.

Schmidt Sabo, Katalin & Söderberg, Bengt. 2012. Vinna eller försvinna? I: Petersson, Håkan (red.). *in Situ Archaeologica* 2011-2012. Göteborgs universitet. Göteborg. S. 129-164.

Schulze-Dörrlamm, Mechthild. 1990. Bemerkungen zu Alter und Funktion der Alsengemmen. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20, 1990. 215-226.

Selling, Dagmar. 1948. Selling, En nyfunnen ”Alsengem”. *Fornvännen* 43, 1948. 166-168.

- 1955. *Wikingerzeitliche und Frühmittelalterliche Keramik in Schweden*. Stockholm.

Shanks, Michael & Tilley, Christopher.1987. *Social theory and archaeology*. Cambridge.

Sindbæk, Søren Michael. 2005. *Ruter og rutinisering: vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet. Aarhus.

- 2009. Open Access, Nodal Points, and Central Places.Maritime communication and locational principles for coastal sites in south Scandinavia, c. AD 400.1200. *Estonian Journal of Archaeology,* 2009, 13, 2. S. 96-109.

- 2011. Social Power and Outland use in Viking Age Settlement. In: Sindbæk, Søren Michael & Poulsen, Bjørn (red.) (2011). *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*. Turnhout. S. 97-118.

- 2014. The Vikinge age settlement. I: Roesdahl, Else, Sindbæk, Søren Michael & Pedersen, Anne (red.). *Aggersborg i vikingetiden: bebyggelsen og borgen.* København. S. 81-138.

Sindbæk, Søren Michael & Poulsen, Bjørn (red.) 2011. *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*. Turnhout.

Skansjö, Sten, Riddersporre, Mats & Reisnert, Anders. 1989. Huvudgårdarna i källmaterialet. I: Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.) *By, huvudgård och kyrka : studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm. S.70-133. S. 70-133.

Skibstedt Klæsøe, Iben. 2001. Trefligede spænder fra Uppåkra. I: Hårdh, Birgitta (red.). *Uppåkra: centrum och sammanhang.* Acta Archeologica Lundensia Series in 8º, No. 34. Uppåkrastudier 3. Lund. S. 217– 238.

Skoglund, Peter. 1992. *Bönder i brytningstid. Samhällsbygge och kulturell förändring i Årstads och Fauräs härader under tidig medeltid.* C-uppsats i medeltidsarkeologi 1992. Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet. Lund.

Skov, Hans. 1994. Hustyper i vikingatid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800–1200 e.Kr. *Hikuin 21*. Højbjerg.

Skre, Dagfinn. 1998. *Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e. Kr.* Oslo.

Spiong, Sven. 2000. *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa: eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. Bonn.

Sporrong, Ulf. 1985. “By”. I: *Medeltidens ABC.* Statens Historiska Museum. Borås.

- 1990. Landsbygden som forskningsobjekt. *META-Medeltidsarkeologiskt tidskrift.*1/2.1990. Lund. S.3-13.

Steensberg, Axel. 1953. Store Valby. En sjælländsk Landsby, der blev genfundet. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark,* 1953. København. S.44–54.

Stoumann, Ingrid. 1980. Sædding. A viking age village near Esbjerg. *Acta Archaeologica vol 50*, 1979. København. S.95-118.

Stibéus, Magnus. 2005. *Varla - boplatslämningar från stenålder till medeltid. Halland, Tölö socken, Varla 2:6 och 9:27, RAÄ 173.* Arkeologiska undersökningar. Riksantikvarieämbetet UV Väst rapport 2004:34. Mölndal.

Streiffert, Jörgen. 2002. Tröingebergsboplatsen område A. I: Johansson, Nils, Streiffert, Jörgen & Wranning, Per. *Landskap i förändring. volym 4. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 127:1-2 och fastigheten Tröinge 4:9, Vinberg socken.* Hallands Länsmuseer Landsantikvarien & Riksantikvarieämbetet. Halmstad.

- 2004. Två rum och kök – Spår av rumsindelning i halländska boningshus under bronsålder och äldre järnålder. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring Volym 6; Hållplatser i det förgångna.* Arkeologiska rapporter från Hallands Länsmuseer 2004:1. Hallands Länsmuseer och Riksantikvarieämbetet. Halmstad. S. 189-224.

- 2005. *Gårdsstrukturer i Halland under bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 66. Gotarc. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No. 39. Göteborg.

- 2007. *Förhistoriska gårdslämningar vid Nedregårdens industriområde. Halland, Träslöv socken och Varbergs stad, Träslöv 2:14, RAÄ 100.* UV Väst Rapport 2007:1, Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Mölndal.

Streiffert, Jörgen & Rosén, Christina. 2005. *Förhistoriska och medeltida lämningar i Lannekulla: arkeologisk undersökning i samband med projektering av ny järnvägssträckning: Halland, Landa socken, Lannekulla 20:1, RAÄ 35:1 och 35:3: arkeologisk undersökning.* UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Mölndal.

Strömberg, Bo & Carlie, Anne. 2012. Samhällen i förändring 300-700 e. Kr. I: Petersson, Håkan (red.). *in Situ*

Archaeologica 2011-2012. Göteborgs universitet. Göteborg. S.103-138.

Strömberg, Märta. 1961. *Untersuchungen zur jungeren Eisenzeit in Schonen: Völkerwanderungzeit-Wikingerzeit.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 4o, 4. Lund

Strömbom, Margareta. 2007. *Bålastugan: Bexellska ryggåsstugan, föregångare till friluftsmuseet Skansen i Stockholm : ett unikt svenskt kulturarv.* Varberg.

Ståhl, Harry. 1980. *Ortnamnen i Hallands län, del 3. Bebyggelsenamnen i norra Halland (Himle, Viske och Fjäre härader).* Uppsala.

Svanberg, Fredrik.1998. Exclusive jewellery, Borgeby and Western Scania c. AD 950-1050. *Fornvännen* 93:2. S.113-124.

- 2000. Den sena järnåldern i Halland. *Utskrift 6. Halmstad. S.* 51–75.

- 2003. *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000*. Deconolising The Viking Age 2. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No24. Lund.

Svanberg, Fredrik, Söderberg, Bengt. 2000. *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Med bidrag av Eva Andersson och Torbjörn Brorsson. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

Svart Kristiansen, Mette. 2013. Studies on tofts, peasants and hierarchies in medieval rural Denmark- some comments from an archaeological perspective. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.313-327.

Svensson, Catherine. 2007. *Öllsjö 67:1: SU 2006, Skepparslöv 114, Skepparslöv, 1115, Kristianstad, Skåne län*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Kristianstad.

Svensson, Eva. 2008. *The medieval household: daily life in castles and farmsteads: Scandinavian examples in their European context*. Turnhout.

Svensson, Magnus. 2006. *Skrea Kyrkbjär. Arkeologisk utredning 2005*. Hallandslänsmuseer, Landsantikvarien, Uppdragsverksamheten, Halmstad.

Svensson, Magnus & Connelid, Pär. 2007. *Stenåldershärdar, en boplats från äldre bronsålder och ett medeltida parcelldike vid prästgården i Skrea*. Arkeologisk förundersökning 2006. Hallands länsmuseer, Kulturmiljö Halland, uppdragsverskamheten. Halmstad.

Svensson, Malin. 2001. Gyllene bronser: en komparativ kontextuell analys av Uppåkras vikingatida förgyllda bronssmycken. I: Hårdh, Birgitta (red.). *Uppåkra: centrum och sammanhang.* Acta Archeologica Lundensia Series in 8º, No. 34. Uppåkrastudier 3. Lund. S. 239-258.

Söderberg, Bengt.1995. *Gårdstånga: boplats- och bebyggelselämningar från stenålder till nyare tid : Skåne, Gårdstånga socken, Gårdstånga 15:1, RAÄ 14*. Arkeologiska för-, slut- och forskningsundersökningar. Lund: UV, Riksantikvarieämbetet. Lund.

- 2000. Vad är en Köpingeort? I: Svanberg, Fredrik, Söderberg, Bengt. 2000. *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. Med bidrag av Eva Andersson och Torbjörn Brorsson. Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

- 2004. *Filborna by: gård och by i ett långt tidsperspektiv: arkeologiska för- och slutundersökningar*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet. Lund.

- 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande: Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter 66. Stockholm.

- 2010. Ett "trelleborgshus" i en husaby. *Situne Dei*. Årsskrift för Sigtunaforskning. S. 235-243.

Sørensen, Anne Birgitte. 2011. *Østergård: vikingetid & middelalder*.Museum Sønderjylland. Haderslev.

Søvsø, Morten. 2011. High Medieval Magnate Farms in Jutland with Particular Focus on the Region of Ribe. I: Sindbæk, Søren Michael & Poulsen, Bjørn (red.). *Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia*. Turnhout. S. 119-136.

- 2012. The Bishop of Ribe's rural property in Lustrup, *Danish Journal of Archaeology,* Vol. 1, No. 1. S. 4-26.

T

Tagesson, Göran. 2002. *Biskop och stad: aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping.* Lund studies in medieval archaeology 30. Stockholm.

Tegnhed, Stina. 2017. *Trelleborgshus och brunn i Söndrums kyrkby under en omvälvande tid.* Med bidrag av Torbjörn Brorsson och Anders Håkansson". Arkeologisk undersökning 2013. Halland, Söndrums socken, Halmstad kommun, fastighet: Söndrum 3:15, RAÄ 98:1 Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseum 2017. Halmstad.

Thomasson, Joakim. 1998. Bebyggelsens framväxt på Kyrkheddinge bytomt – Stratigtrafisk berättelse, fas- huslager och anläggningsbeskrivningar. I: Schmidt Sabo, Katalin (red.) (1998). *Kyrkheddinge bytomt: särskild arkeologisk undersökning 1995.* Kyrkheddinge 2:19, Kyrkheddinge socken RAÄ 6. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. S. 21-90.

- 2005. Bybildningen och bönderna. I: Mats Mogren (red). *Skånska spår- arkeologi längs västkustbanan. Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Skåne.* Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Lund. S. 44–138.

Tilley, Christopher. 1994. *A phenomenology of landscape: places, paths, and monuments*. Oxford.

- 2006. *Handbook of material culture*. London

Tollin, Clas. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden: rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 101. Stockholm.

Toreld, Christina. 2005. Keramikskärvor – slängda sopor eller betydelsebärande bitar. I: Toreld, Christina & Wranning, Per. *Framgrävt förflutet från Fyllinge. 2, Förromersk järnålder i fokus : artiklar med avstamp i undersökningsresultaten 2001-2002.* Halland, Snöstorps socken, Fyllinge 20:436, RAÄ 106. Landsantikvarien. Halmstad

Trigger, Bruce G. 1993. *Arkeologins idéhistoria*. Stockholm.

U

Ulriksen, Jens. 2014. Find-rich settlements from the Late Iron Age and the Viking Age and their external contacts. I: Stidsing, Ernst, Høilund Nielsen, Karen & Fiedel, Reno (red.). *Wealth and complexity: economically specialised sites in Late Iron Age Denmark*. Aarhus. S. 199-211.

Ulsig, Erik.1968. *Danske adelsgodser i middelalderen*. København.

UV Väst rapport 2000. *Norra Borgasgården och östra Sannes. Halland, Träslöv socken, Träslöv 3:22, 4:7 och 5:32, RAÄ 158 och RAÄ 165.* UV väst rapport 2000:41. Kungsbacka.

V,W

Van Doesburg, Jan. 2013. Manors (*curtes*): new archaeological evidence from the Netherlands. I: Klápště, Jan (red.) *Hierarchies in rural settlements: Ruralia IX*. Turnhout. S.221-235.

Van Vilsteren. Vincent. 2014. Langs Assen en Kiev naar Keulen? – overpeinzingen bij een bijzondere Alsengem uit Drentse bodem, *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 128. 113-134.

Varenius, Björn. 1998. *Han ägde bo och skeppslid: om rumslighet och relationer i vikingatid och medeltid.* Studia archaeologica Universitatis Umensis, 10. Umeå.

Vensild, Henrik. 1994. "Jordgravede stolper, fodtømmer og andre "jordnære" bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800". *Hikuin. 21, Landbebyggelse i middelalderen, 1, Huse og gårde*. Højbjerg. S.55-64.

Viking, Ulf & Fors, Tina. 1995a. *Från stenålder till medeltid på fem månader.* RAÄ 26 Avfart väg E6, Skummeslövs sn, Halland. Arkeologisk undersökning 1991. Stiftelsen Hallands länsmuseer. Arkivrapport

- 1995b. *Ösarp. Vikingatida och tidigmedeltida agrarbebyggelse i södra Halland*. RAÄ 197, Ösarp 1:21, 2:15, Laholms lfs, Halland. Arkeologisk undersökning 1993. Stiftelsen Hallands länsmuseer, Uppdragsverksamheten, Halmstad

Vince, Alan. 2008. *Chemical Compositional Analysis of Selected Post Medieval Pottery from lceland*. AVAC Report 2008003. Lincoln.

Wallin, Curt. 1975. *Knutsgillena i det medeltida Sverige: kring kulten av de nordiska helgonkungarna.* Stockholm.

Wallin, Jan-Erik. 2004. Människan och landskapet i Halland – en miljöhistorisk studie i brons- och järnåldersbygd baserad på pollenanalyser. I: Carlie, Lennart, Ryberg, Eva, Streiffert, Jörgen och Wranning, Per (red.) *Landskap i förändring vol 6: Hällplatser i det förgångna.* Halmstad. S.43–54.

Wamers, Egon. 2005. *Die Macht des Silbers: karolingische Schätze im Norden*. 1. Regensburg.

Wattman, Nils. 1994. *RAÄ 196. Östorp 4:1, Laholms lfs.* Arkeologisk undersökning 1993. Stiftelsen Hallands Länsmuseer. Halmstad.

- 1996. *Kärragård – boplats och centralplats från trattbägarkultur till medeltid. RAÄ 164, Kärragård 3:7, Laholms lfs, Halland.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 1996:4. Halmstad.

Welinder, Stig.1992. *Människor och artefaktmönster*. Occasional papers in archaeology 5. Uppsala.

Werne, Finn. 1993. *Böndernas bygge: traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*. Höganäs.

Westergaard, Bengt. 1993. *Ysby socken, Hov 3:5, RAÄ 56. Arkeologisk undersökning 1991*. Hallands länsmuseer. Uppdragsverksamheten Halmstad. Halmstad.

- 2016. *Varberg 133. Holmagärde. Förhistoriska och historiska boplatslämningar. Rapport 2016:45 Arkeologisk förundersökning.* Hallands län, Halland, Varbergs kommun, Varbergs socken, Getakärr 2:1, Varberg 133:1. Mölndal.

Westergren, Hans. 1986. *Urnesspännen*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds universitet. Lund.

Widgren, Mats. 1997. *Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300-1750*. Skrifter utgivna av Bohuslänsmuseum och Bohusläns hembygdsförbund, nr 60. Meddelanden 99. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm.

- 1998. Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld: finns det någon väg till en syntes? I: Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.) *Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 8o, 28. Uppåkrastudier 1. Lund.

- 2014. Hur drevs den vikingatida-medeltida storgården?: några frågor från Lägerbovada, Ydre. I: Karsvall, Olof &

Jupiter, Kristoffer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 131. Uppsala. S. 59-72.

Wiking-Faria, Pablo. 2009. *Freden, friköpen och järnplogarna: drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700-1900.* Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. Göteborg.

Williams, David. 1997. *Late Saxon stirrup-strap mounts: a classification and catalogue : a contribution to the study of Late Saxon ornamental metalwork*. York.

Wranning, Per. 1995. *En förromersk järnframställningsplats vid Genevadsån. RAÄ 64, Daggarp 4:3, Tjärby socken, Halland.* Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad.

- 1996a. Laholmstraktens vikingatid och tidigmedeltid. *Utskrift 5*. Uppdragsverksamheten, Stiftelsen Hallands länsmuseer. Halmstad. S. 87–96.

- 1996b. *Ett vikingatida trelleborgshus i Ösarp*. RAÄ 205, Ösarp 1:21, 2:15, Laholms lfs, Halland. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 1996:6. Halmstad.

- 1999. Sydhalländska Trelleborgshus – lokala variationer av ett senvikingatida byggnadsskick. I: Artelius, Tore, Englund, Eva & Ersgård, Lars (red.) *Kring Västsvenska hus – Boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. GOTARC Serie C. No 22. Göteborg. S. 27–50.

- 2002. Tröingebergsboplatsen, område B. I: Johansson, Nils, Streiffert, Jörgen & Wranning, Per. *Landskap i förändring. volym 4. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 127:1-2 och fastigheten Tröinge 4:9, Vinberg socken.* Hallands Länsmuseer Landsantikvarien & Riksantikvarieämbetet. Halmstad.

- 2009. *Tjärby Norra: ett förromerskt gravfält och gårdar från romersk järnålder: Halland, Tjärby socken, Tjärby 2:3, 3:2, 9:4, RAÄ 68*. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2009:6. Halmstad.

- 2010. *Vikingatida och tidigmedeltida gårdslämningar i Söndrums kyrkby.* Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2010:3. Halland, Söndrums socken, Söndrum 3:8, RAÄ 98. Halmstad.

-2012a. *Stegelhögen: vendel- och vikingatida gravar i Söndrums kyrkby.* Med bidrag av Kloo Andersson, Anna. Arkeologiska rapporter från Hallands länsmuseer 2012:8. Halmstad.

-2012b. *Arkeologisk förundersökningar inför detaljplanebeläggning i Stafsinge och Falkenbergs socknar: Halland, Stafsinge och Falkenbergs socknar.* Arvidstorp 1:39, 2:194, 3:9, 3:57, och 3:78 RAÄ Stafsinge 134, 136-139 och 143, RAÄ Falkenberg 49-52.Kulturmiljö Halland. Halmstad.

-2015a. *Tjärby - lokala sedvänjor och långväga kontakter: förromerskt grav- och byggnadsskick ur ett halländskt perspektiv*. GOTARC. Series B, Gothenburg Archaeological Theses 67, Hallands länsmuseers skriftserie No 12. Göteborg.

2015b. Stegelhögen – ett bygravfält från yngre järnålder. I: Söderström, Ulrika (red.). *Döden.* M-ark/Museiarkeologi sydost vid Kalmar läns museum. Kalmar. S.103-115.

Z

Zachrisson, Torun. 1998. *Gård, gräns, gravfält: sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland.* Stockholm studies in archaeology, 15. Stockholms universitet. Stockholm.

Zimmermann, Haio. 1994.I: Larsen, Anne-Christine (red.) *Kongehallen fra Lejre: et rekonstruktionsprojekt.* Internationell workshop 25.-27. november 1993 på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter, Lejre, om rekonstruktionen af vikingehallen fra Gl. Lejre og et vikingetidsmiljø. Lejre.

Ä

Ängeby, Gisela. 2002. *Gårdar från bronsålder till tidig medeltid vid Tom på Fjärås Bräcka.* Halland, Fjärås socken, Tom 5:2, RAÄ 504. Riksantikvarieämbetet. UV Väst Rapport 2002:20. Kungsbacka.

Ö, Ø

Öbrink, Mattias. 2009. *Kållungeröd – En gård från medeltid med lämningar från bronsålder och järnålder.* Arkeologisk slutundersökning Norum 36, 353, 305 och 306, Kållungeröd 1:2, Norums socken, Stenungsunds kommun. Bohusläns museum Rapport 2009:24. Västra Götalandsregionen Västarvet. Uddevalla.

Ödman, Anders. 2009. Från obygd till bygd: medeltida kolonisation, produktion och administration i norra Skåne. I: Mogren, Mats, Roslund, Mats, Sundnér, Barbro och Wienberg, Jes (red.) *Triangulering: historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund studies in historical archaeology, 11. S. 313–327.

Ørsnes, Mogens. 1966. *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder.* Nationalmuseet. København.

Øye, Ingvild. 2002. Landbruk under press, 800 – 1350. I: Myhre, Bjørn & Øye, Ingvild. *Jorda blir levevei. Norges landbrukshistorie vol. I, part 2*.Oslo.S. 214–477.

Appendix

Halländska vikingatida och tidigmedeltida byggnader

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Eldsberga 121:01	6	1100-1200	bostad	NNO-VSV			7	5	form
Eldsberga 145:05	11	1050-1150	ekonomi	VSV-ONO		5	15,5	5,6	
Eldsberga 145:07	6	1050-1150	bostad	VSV-ONO		7	15,4	5,4	
Eldsberga 145:10	14	1050-1150	ekonomi	VSV-ONO		10	7	4,5	
Eldsberga 145:40	8	1050-1150	ekonomi	Ö-V		40	25	4,5	
Eldsberga 145:45	8	1050-1150	ekonomi	Ö-V		45	16,5	4,5	
Eldsberga 145:54	16	1050-1150	ekonomi	VSV-ONO		54	1,45	1,35	
Enslöv 344:03	1	800-950	bostad	VSV-ONO	770-980 (2 sigma)	3	21	7,9	
Enslöv 344:06	1	800-950	bostad?	VSV-ONO	770-970 (2 sigma)	6	17	7,5	
Enslöv 344:08	1	800-950	ekonomi	VSV-ONO		8	8,3	6,7	
Enslöv 344:09	1	800-950	ekonomi	NNV-SSO	770-980 (2 sigma)	9	15,5	5,5	
Enslöv 344:10	1	900-1000	ekonomi	ONO-VSV	890-1030 (2 sigma)	10	7,5	5,4	
Enslöv 344:14	17	800-950	vävning, mat-beredning		770-980 (2 sigma)	Grophus1	4	3,7	
Enslöv 344:15	17	800-1000	vävning, mat-beredning		810-990 (2 sigma)	Grophus2	3	2,6	
Falkenberg 39:01	11	1150-1250	bostad, eko-nomi?	N-S	1040-1265 (1 sigma)	1	25	5,5	datering, form
Falkenberg 39:02	11	1150-1250	bostad?	Ö-V		2	16	4	
Falkenberg 39:03	7	1050-1150	ekonomi?	VSV-ONO		3	11	5	
Falkenberg 39:04	14	1050-1150	ekonomi?	NNO-SSV		4	10,5	4,5	
Falkenberg 39:05	14	1150-1250	ekonomi?	N-S		5	10,5	4,9	form
Falkenberg 39:06	9	1150-1250	bostad?	VSV-ONO		6	15	4,6	
Falkenberg 39:07	11	1150-1250	bostad,	NV-SÖ	1025-1225 (1 sigma)	7	15	5,6	form
Falkenberg 39:08	11	1150-1250	bostad?	Ö-V			15,7	5,1	Ny struktur
Falkenberg 39:09	9	1050-1150	bostad	Ö-V			15	4,5	
Falkenberg 39:10	17	1000-1150	bostad?	N-S	985-1155 (1 sigma)	A135	2,6	2,6	
Falkenberg 39:11	17	1100-1200	beredning av lin, mat?	NV-SO	1040-1220 (1 sigma)	A278	2,2	2,2	
Falkenberg 39:12	17	1000-1150	bostad?	NO-SV		A312	2,15	1,6	
Falkenberg 39:13	17	1000-1150	beredning av lin, mat?	NO-SV	1020-1180 (1 sigma)	A313	2,2	1,7	
Fjärås 504:01	6	1050-1150	bostad	VSV-ONO		2	11,55	3,84	
Fjärås 504:02	11	1050-1150	bostad	SV-NO		8	16	4,65	
Getinge 82:01	9	1000-1200	bostad?	NO-SV			16	4,7	datering, form
Getinge 82:02	9	1000-1200	ekonomi?	NV-SO			8	4,6	datering, form

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Halmstad 87:01	11	1050-1150	bostad	N-S	Härd:1030-1190, 1200-1210 AD (2 sigma)	1	11	4,6	
Halmstad 87:02	6	1050-1200	bostad	VNV-OSO	1220-1285 AD (2 sigma)	2	11	4,6	
Halmstad 87:03	9	1050-1150	verkstad	Ö-V	1030-1210 (2 sigma)	3,9	17,5	4,6	
Halmstad 87:04	11	1150-1250	ekonomi	Ö-V	1155-1260 AD, 1220-1280 AD (2 sigma)	4	28	6,5	
Halmstad 87:05	16	1050-1150	förråd	NNV-SSO		5	2	1,8	
Halmstad 87:06	11	1150-1300	ekonomi	NV-SO	1160-1265, 1280-1325 (2 sigma)	6	25	6,8	
Halmstad 87:07	16	1150-1300	förråd	NV-SO		7	3,1	2,7	
Halmstad 87:08	16	1150-1300	förråd	N-S		8	2,5	2,45	
Halmstad 87:10	17	1050-1150	verkstad	N-S		10	2,7	1,9	
Halmstad 87:11	12	1050-1150	smedja	Ö-V	1275-1310, 1360-1385 AD (2 sigma)	11	10	4,2	
Halmstad 87:12	16	1050-1150	förråd	NNO-SSV		12	2,55	2,16	
Kvibille 127:01	17	800-1200	hantverk	NO-SV			3,8	3	
Laholm 164:01	8	1000-1200	ekonomi?	N-S		2a	6,5	4,5	
Laholm 164:02	9	1000-1200	bostad	N-S		2b	6,5	4,5	
Laholm 164:03	11	1000-1200	stall med bås?	NNV-SSO		3	12	4,5	
Laholm 164:04	2	1000-1100	bostad, hall	VSV-ONO	1050-1100, 1110-1250 (2 sigma)	4	22	5,5	
Laholm 164:05	16	1000-1100	förråd	Ö-V			1,8	1,8	
Laholm 164:06	15	1050-1150	förråd	NNV-SSO		6	6	3	
Laholm 164:07	16	1000-1100	förråd	NNO-SSV			1,8	1,8	
Laholm 164:08	16	1000-1100	förråd	Ö-V		9	1,8	1,8	
Laholm 164:09	16	1000-1100	förråd	Ö-V		9	1,8	1,8	form
Laholm 164:11	15	1000-1100	förråd, bo-stad?	NNV-SSO		11	4,5	4	
Laholm 164:12	14	1150-1200	ekonomi	NNV-SSO		12	6	2,5	
Laholm 164:13	8	1000-1100	ekonomi	Ö-V		13	14	4	
Laholm 196:01	2	950-1050	bostad	VNV-OSO	980-1030 (2 sigma)	1	19,6	5,3	
Laholm 196:02	11	1150-1250	bostad	VNV-OSO	1040-1240 (2 sigma)	2	22	5	
Laholm 196:03	14	1150-1250	bostad	NNV-SSO		3	11	3,5	
Laholm 196:04	1	950-1050	ekonomi	Ö-V		4	13	5	
Laholm 196:05	16	1150-1250	hantverk	Ö-V		5	5	2	
Laholm 196:06	16	1150-1250	förråd	Ö-V		6	5	1,8	
Laholm 196:07	16	950-1050	förråd	Ö-V		7	3,5	2	
Laholm 196:08	16	1150-1250	förråd	NV-SO		8	2	2	
Laholm 196:09	16	1150-1250	förråd	NV-SO		9	2	2	
Laholm 196:10	16	1150-1250	förråd	NV-SO		10	2	2	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Laholm 196:11	16	950-1050	förråd	NV-SO		11	2	2	
Laholm 196:12	16	1050-1150	förråd	NV-SO		12	6	2,5	
Laholm 196:13	16	950-1050	förråd	NV-SO		13	2	2	
Laholm 196:14	9	1050-1150	bostad	NV-SO			15,5	4,7	ny struktur
Laholm 196:15	15	1000-1050	ekonomi	NV-SO			5,5	3	ny struktur
Laholm 196:16	14	1050-1150	ekonomi	NV-SO			9	4	ny struktur
Laholm 196:17	17	950-1050				A30	4,5	1,7	form, struktur
Laholm 196:18	16	1150-1250	förråd	NV-SO			2	2	ny struktur
Laholm 197:01	1	700-800	bostad?	Ö-V	690-870 (2 sigma)	1	15,5	7,5	
Laholm 197:02	1	800-900	bostad?	Ö-V	770-900	2	15,5	5,5	
Laholm 197:03	1	800-900	bostad?	VNV-OSO	780-950 (2 sigma)	3	23	7,5	
Laholm 197:04	1	700-800	bostad	VSV-ONO	690-870 (2 sigma)	4	25,5	9	
Laholm 197:05	1	700-900	bostad	Ö-V		5	17	7	
Laholm 197:06	1	700-900	bostad	Ö-V		6	10	6,5	
Laholm 197:07	1	700-900	bostad	VSV-OSO		7	17,5	7	
Laholm 197:08	1	700-900	bostad	VSV-OSO		8	14,5	6,5	
Laholm 197:09	15	1050-1150	förråd, säd	ONO-VSV	1030-1190 (2 sigma)	9	9,5	6	
Laholm 197:10	3	1000-1100	ekonomi, lada	NO-SV	970-1110, 1050-1240 (2 sigma)	10	25,5	9,5	
Laholm 197:11	1	700-900?	bostad?	Ö-V		11	13,5	5,5	
Laholm 197:12	15	1150-1250	förråd?	NNV-SSO		12	8	4,5	
Laholm 197:13	2	1000-1100	bostad, hall	NV-SO	1030-1170 (2 sigma)	13	16	5	
Laholm 197:14	3	1000-1100	ekonomi, lada	NV-SO	950-1030,1035-1205 (2 sigma)	14	26,5	9	
Laholm 197:15	14	1000-1100	smedja	Ö-V		15	10	5	
Laholm 197:16	12	1000-1100	smedja?, hantverk?	N-S		16	8,5	6	
Laholm 197:17	2	950-1050	bostad?	Ö-V		17	13,5	8,5	
Laholm 197:18	3	950-1050	ekonomi	NNO-SSV	1010-1150 (2 sigma)	18	18	6	
Laholm 197:19	11	1150-1250	bostad mm	SV-NO	från brunn,härd	19	24	5	
Laholm 197:20	11	1150-1250	bostad	NO-SV	från brunn,härd	20	20	4,5	
Laholm 197:21	14	1150-1250	bostad	NV-SO	från brunn,härd	21	8,5	5	
Laholm 197:22	16	1050-1150	hantverk	Ö-V	1010-1170 (2 sigma)	22	7	5	
Laholm 197:23	16	700-900	förråd	NV-SO		23	2,5	2	
Laholm 197:24	1	700-1000	bostad	NV-SO		24	7	5	
Laholm 197:25	1	700-1000	bostad mm?	VSV-ONO		25	12	7	
Laholm 197:26	2	1050-1150	bostad	Ö-V		26	15	5,8	form
Laholm 197:27	16	1150-1250	förråd	NV-SO			2	2	ny struktur
Laholm 197:28	3	1050-1150	ekonomi	NO-SV		28	18	4,5	
Laholm 197:29	16	700-1000	förråd	NV-SO		29	2	2	
Laholm 197:30	16	1150-1250	förråd	NV-SO			2,6	2,4	ny struktur
Laholm 197:31	11	1150-1250	ekonomi	NO-SV			15,5	4,9	ny struktur

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Laholm 197:32	11	1150-1250	ekonomi	NO-SV			14	4,6	ny struktur
Laholm 197:33	11	1150-1250	bostad mm	N-S	från brunn,härd	33	25	4,5	form
Laholm 197:35	17	600-700	hantverk, bostad?	Ö-V	630-680 (2 sigma)	A	4,7	4,2	
Laholm 197:36	17	800-900	hantverk, bostad?	Ö-V	790-970 (2 sigma)	B	5,3	4,1	
Laholm 197:37	3	950-1050	ekonomi	NNO-SSV			13,5	3,9	ny struktur
Laholm 197:38	16	1150-1250	förråd	NO-SV			4	4	ny struktur
Laholm 197:39	16	600-800	förråd	VSV-ONO			3	3	ny struktur
Laholm 197:40	16	600-800	förråd	VSV-ONO			3	3	ny struktur
Laholm 197:41	16	600-800	förråd	VSV-ONO			3	3	ny struktur
Laholm 197:42	16	600-800	förråd	VSV-ONO			2,3	2,2	ny struktur
Laholm 197:43	1	800-950	ekonomi	Ö-V			14,6	5,4	ny struktur
Laholm 197:44	16	1150-1250	förråd	NV-SO			2,6	2,6	ny struktur
Laholm 197:45	16	1150-1250	förråd	NNV-SSO			4	3,5	ny struktur
Laholm 197:46	16	1150-1250	förråd	NNV-SSO			3	3,5	ny struktur
Laholm 197:47	16	700-900?	förråd	N-S			3	3	ny struktur
Laholm 197:48	16	950-1050	förråd	NNV-SSO			2,5	2,4	ny struktur
Laholm 201:01	11	950-1150	bostad?	VSV-ONO		1	12	4,5	
Laholm 201:02	11	1150-1250	bostad	Ö-V	1200-1290 (2 sigma)	2	12	5	
Laholm 201:03	14	1150-1250	bostad	Ö-V		3	8	4	
Laholm 201:04	2	950-1050	bostad	Ö-V	980-1030 (härd) (2 sigma)	4	25,5	5,8	
Laholm 201:05	14	1150-1250	smedja? eller stall?	N-S	1050-1250 (2 sigma)	5	12	4,25	form
Laholm 201:06	15	950-1150	ekonomi, bostad?	Ö-V		6	5	2,5	
Laholm 201:07	14	1150-1250	bostad, trösk-ning, smedja?	N-S		7	10	4,4	form
Laholm 201:08	11	1150-1300	bostad	Ö-V		8	18	5,5	form
Laholm 201:09	14	1150-1300	bostad?	N-S		9	7,5	5	form
Laholm 201:10	11	1150-1300	ekonomi?	N-S		10	13	7	
Laholm 201:11	16	1150-1250	förråd	Ö-V			2	2	ny struktur
Laholm 201:12	16	950-1150	förråd	Ö-V			2	2	ny struktur
Laholm 201:13	8	950-1150		N-S		-	12,5	4,4	ny struktur
Laholm 201:14	14	950-1050		NO-SV		1a	9,5	4	ny struktur
Laholm 205:01	5	1050-1100	bostad, smide?	Ö-V		2	17,5	5,5	
Laholm 205:02	16	1050-1100	förråd	Ö-V			2	2,2	
Landa 35:01	13	1150-1250	bostad	NNV-SSV	1164-1268 (2 sigma)		7	6	
Skrea 178:01	17	700-1000	bostad, hant-verk?	Ö-V	690-970 (2 sigma)	A7	4,1	3,35	
Skrea 193:01	9	1050-1250	ekonomi, bostad??	VNV-OSO		1	19	4,8	form, date-ring

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Skrea 193:02	9	1050-1250	förvaring, säd	NV-SO		2	20,5	4,8	form, date-ring
Skrea 193:04	14	1050-1250	ekonomi	NV-SO		4	8	2,6	
Skrea 193:05	16	1050-1250	förråd	VNV-OSO		5	2,5	2,1	
Skrea 193:06	8	1050-1250	kokhus/bo-stad	NNO-SSV		6	13,5	4,8	
Skrea 193:07	7	1000-1250	bostad, kök	VNV-OSO		7	27	6,6	form
Skrea 193:08	7	950-1050	kök, ekonomi	NNO-SSV	940-1050 (2 sigma)	8	25	5,5	form
Skrea 193:09	9	1050-1250	hölada?	NV-SO		9	16	4,8	
Skrea 193:10	11	1050-1250	bostad,kök	VNV-OSO	1000-1250 (2 sigma)	10	22,8	4,6	
Skrea 193:11	8	1050-1250	bostad/kok-hus, fårhus	VNV-OSO	1000-1100,1035-1250 (2 sigma)	11	11	4,5	
Skrea 193:12	9	1050-1250	bostad	NV-SO	1030-1235 (2 sigma)	12	15	4,2	
Skrea 193:13	9	1050-1250	stall, bostad?	NNO-SSV		13	20	4,5	
Skrea 193:14	16	1050-1250	förråd	N-S		14	3,5	2,8	
Skrea 193:15	8	950-1050	bostad/kok-hus?	VNV-OSO	780-1020 (2 sigma)	15	13	5,3	
Skrea 193:16	16	1050-1250	förråd	VNV-OSO		16	1,8	1,8	
Skrea 193:17	8	1050-1250	kokhus/bo-stad	VNV-OSO		17	11,5	4,8	
Skrea 193:18	13	1050-1250	smedja	VNV-OSO	1000-1200, 1190-1400 (2 sigma)	18	3,6	3,2	form, date-ring
Skrea 193:19	15	1050-1250	ekonomi	ONO-VSV		-	4,5	2,3	form
Skrea 193:20	16	1050-1250	förråd	VNV-OSO		-			ny struktur
Skrea 210:03	1	800-950	bostad	Ö-V	885 – 750 -790, 800-990 (2 sigma)	3	13	6,7	
Skrea 210:04	1	800-950	bostad?	Ö-V		4	13	7	
Skrea 210:08	15	1050-1150	ekonomi	NNV-SSO	1030-1160, (2 sigma)	8	5	3	
Skrea 210:09	1	800-950	ekonomi	NV-SO		9	11	6	
Skrea 210:11	6	1050-1150	bostad	NV-SO	1030-1160, (2 sigma)	11	14	4,5	form
Skrea 224:04	11	1050-1150	bostad	VSV-OSO		4	22	5,8	form
Skrea 224:05	8	1050-1150	ekonomi	NNV – SSO		5	21,3	5,3	form
Skrea 224:06	6	1150-1250	lada	VSV – ONO	1160 – 1270 AD, (2 sigma)	6	32	5,7	
Skrea 224:07	11	1150-1250	bostad	NNV – SSO		7	18	4,4	
Skrea 224:08	11	1050-1250	bostad	VSV – ONO		8	14	4,5	
Skrea 224:09	14	1050-1250	ekonomi	NNV – SSO		9	14	4,5	
Skrea 224:11	14	1050-1250	ekonomi	VSV – ONO		11	8	4,5	form
Skrea 224:12	10	1150-1250	ekonomi	NNV – SSO		12	16,3	5	form
Skrea 224:13	14	1050-1150	ekonomi	N-S			6	3,6	ny struktur
Skummeslöv 27:07	11	1000-1200	bostad?	NV-SO		7	20	5	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Slöinge 114:02	1	750-850	hallbyggnad	Ö-V		II	30	8,5	
Slöinge 115:01	1	700-900	bostad	NO-SV	686-887 (1 sigma)	1	18	8	
Slöinge 115:02	17	700-900	hantverk	NO-SV	672-867 (1 sigma)	2	3	2,5	
Stafsinge 116:01	8	1050-1200	ekonomi?	NNV-OSO		5:2	15	4,5	form
Stafsinge 116:02	15	1050-1200	förråd	NNV-OSO		5:2	5	3,9	form
Stafsinge 116:03	6	1050-1200	ekonomi, lada.	NNV-OSO	1065-1175, 1030-1170 (2 sigma)	5:2	38	5,8	form
Stafsinge 116:04	16	1050-1200	förråd	NNV-OSO		5:2	3	3	form
Stafsinge 116:05	10	1150-1250	bostad/eko-nomi?	NNV-OSO	1035-1175 (2 sigma)	5:1	25	6,2	form
Stafsinge 116:06	11	1150-1250	ekonom?	NNV-OSO		5:1	15	5,5	form
Stafsinge 116:07	12	1300-1400	förråd	Ö-V	1315-1350, 1390-1420 (2 sigma)	5:3	9,6	7,1	
Stafsinge 116:08	12	1050-1200	förråd	VNV-OSO		5:4	14	4,9	
Stafsinge117A:03	6	1050-1150	bostad	ONO-VSV		3	13,7	4,3	
Stafsinge117A:04	17	1050-1150	förråd	Ö-V	1020-1160 AD (2 sigma)	4	3,32	1,62	
Stafsinge117A:05	17	1050-1150	bostad, väv-ning	Ö-V		5	3,6	2,45	
Stafsinge117B:01	1	900-1000	bostad	Ö-V	890-1020 AD (2 sigma)	1	10	-	
Stafsinge117B:02	17	700-950	hantverk		710-950 AD (2 sigma)	A3589	3,6	2	
Stafsinge117B:03	17	700-1000	hantverk		660-860 AD , 770-980 AD (2 sigma)	A1755	6	3,5	
Stafsinge117B:04	17	800-1000	hantverk			A3655	2,5	2,3	
Söndrum 108:06	1	800-900	bostad	O-V		6	15,4	3,6	
Söndrum 108:07	1	800-900	bostad	O-V	780-900 AD, (2 sigma)	7	19,2	7	
Söndrum 108:08	1	800-900	ekonomi?	NNV-SSO		8	14,7	5,7	
Söndrum 108:12	6	1150-1250	bostad, eko-nomi	ONO-VSV		12	36	6	
Söndrum 108:13	6	1050-1150	bostad	ONO-VSV		13	22	5,5	
Söndrum 108:15	1	950-1050	bostad, eko-nomi	O-V	960-1020 AD, (2 sigma)	15	24	7,4	
Söndrum 108:16	1	800-900	ekonomi	NNV-SSO		16	13	6,5	
Söndrum 108:17	14	1150-1250	ekonomi			17	11	4	
Söndrum 108:18	16	1150-1250	ekonomi			18	4,3	3,4	
Söndrum 108:19	16	1050-1150	ekonomi	ONO-VSV		19	2,2	2,2	
Söndrum 108:20	11	1150-1250	ekonomi	ONO-VSV		20	4,3	3,4	
Söndrum 108:21	1	700-800	ekonomi?	NNV-SSO		21	13,3	6	
Söndrum 108:22	17	950-1050	ekonomi			22	3	2,7	
Söndrum 108:23	17	950-1050	ekonomi		970-1020 (2 sigma)	23	3,3	2,8	
Söndrum 108:26	16	1050-1150	ekonomi	NNV-SSO		26	4	3	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Söndrum 108:27	8	1050-1150	ekonomi	NNV-SSO		27	9	4,5	
Söndrum 108:28	8	1050-1150	ekonomi	NNV-SSO		28	9,5	4,5	
Söndrum 108:29	16	1050-1150	ekonomi	NNV-SSO		gavel hus 13	2,2	2,2	
Söndrum 108:30	17	800-1000	hantverk		910-975 (1 sigma)	677	3,54	3,26	
Söndrum 98A:01	1	700-800	bostad, eko-nomi	NV-SO	700-790,AD 780-890 (2 sigma)	1	23	7	
Söndrum 98A:02	8	1000-1200	ekonomi,stall?	NNO-SSV	1020-1160 (2 sigma)	2	15	4,5	
Söndrum 98A:04	16	700-800	förråd	NV-SO		4	2,95	2,65	
Söndrum 98A:05	1	700-800	bostad, eko-nomi	NV-SO		5	25	7,1	
Söndrum 98A:06	6	1050-1200	bostad?	VNV-OSO		6	14,5	5,2	
Söndrum 98B:01	6	1050-1200	bostad	VSV-ONO	1045-1220 (2 sigma)	1	15,9	5,2	
Söndrum 98B:02	2	950-1050	bostad	NNV-SSO	670-800 (2 sigma)	2	18	5,8	
Söndrum 98B:03	11	1050-1200	bostad	VSV-ONO	1045-1095, 1120-1220 (2 sigma)	3	16,7	5,6	
Söndrum 98B:05	16	950-1050	ekonomi	VSV-ONO		5	2,15	2	
Söndrum 98B:06	2	950-1050	bostad	ONO-VSV		6	19,5	5,5	
Söndrum 98B:07	14	950-1050	ekonomi	NNV-SSO		7	5	3,8	
Söndrum 98B:08	11	1050-1150	ekonomi?	N-S		8	19,5	4,8	
Söndrum 98B:09	1	700-900	bostad	VNV-OSO		9	18	6,7	
Söndrum 98B:10	1	650-850	bostad	VNV-OSO	650-820, 840-860 (2 sigma)	10	20	6	
Söndrum 98B:11	11	1050-1150	ekonomi	VSV-ONO		11	11	4,7	
Söndrum 98B:14	6	1050-1150	bostad?	NNV-SSO		14	16,4	4,3	
Söndrum 98B:15	17	650-850	hantverk	VNV-OSO	660-830, 840-867 (2 sigma)	15	3,9	3,5	
Söndrum 98B:16	6	1050-1150	ekonomi	Ö-V		16	7	4,6	
Träslöv 158:01	9	1000-1200	bostad	VNV-OSO			15	4,5	ny struktur
Träslöv 158:02	11	1000-1200	ekonomi	NNO-SSV			14	4,5	ny struktur
Träslöv 165:01	17	1000-1200	hantverk			A253	4	3,4	
Träslöv 165:02	17	1000-1200	hantverk			A325	3,9	3,2	
Träslöv 165:03	17	1000-1200	hantverk			smedjan	4,2	4,1	
Träslöv 169:01	6	1050-1150	bostad	VNV-OSO			14,5	5,6	ny struktur
Träslöv 169:02	8	1050-1150	ekonomi	NNO-SSV		-	10	4	ny struktur
Tvååker 88:02	6	1050-1200	bostad	NNO-SSV	1037-1208 (2 sigma)	2	22,3	5,2	
Tvååker 88:03	8	950-1050	ekonomi?	NNO-SSV	890-1015 (2 sigma)	3	24,7	4,6	
Tvååker 88:04	14	950-1050	bostad/eko-nomi?	NNV-SSO	985-1035 (2 sigma)	4	7	4,3	
Tvååker 88:05	16	1150-1250	förråd	NNV-SSO	1117-1225 (2 sigma)	5	3,9	3	
Tvååker 88:06	9	1050-1150	bostad/fähus/stall?	NNV-OSO	1070-1170 (2 sigma)	6	18,3	4,1	
Tvååker 88:07	9	1150-1250	bostad/stall?/ekonomi?	NNV-OSO	1148-1254 (2 sigma)	7	21	4,2	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Tvååker 88:08	16	1150-1250	förråd	NNV-SSO		8	3,4	3,1	
Tvååker 88:09	10	1150-1250	bostad, eko-nomi	NNV-SSO	680-854 (2 sigma)	9	30	5,5	
Tvååker 88:10	11	1050-1150	bostad	NNV-SSO		10	15	4,6	
Tvååker 88:11	7	950-1050	bostad	NNV-SSO		11	22,7	5,2	
Tvååker 88:12	11	1050-1150	bostad, eko-nomi	NNV-SSO		12	30	5,2	
Tvååker 88:13	16	950-1050	förråd	NNV-SSO		13	3,4	2,8	
Tvååker 88:14	15	1000-1150	ekonomi	NNV-SSO			8	4	
Tvååker 88:15	16	1150-1250	förråd	NNV-SSO			5	2,55	
Tvååker 88:16	14	1150-1250	ekonomi?	NNV-OSO			10	5,5	
Tvååker 88:17	12	1100-1200	bostad?	NNV-OSO			6,5	4,4	
Tvååker 88:18	14	1050-1150	bostad/förråd?	NNV-OSO			7	4	
Tölö 173A:01	4	900-1150	bostad, väv-ning	VSV-ONO	900-1150 (2 sigma)	1	27,5	7,5	
Tölö 173A:02	12	1100-	smedja?	Ö-V		Hus II, A58	16,2	9	
Tölö 173A:03	6	1100-1200?	bostad, hall?	Ö-V		Hus III, A60	23	7,5	
Tölö 173A:04	12	1100-	smedja?	Ö-V		IV, A379	11,5	7,5	
Tölö 173A:05	6	1050-1200	bostad,hall?	NNV-SSO		V	15	5	form
Tölö 173A:06	1	950-1050?	bostad?	NV-SO		VI	16	6	
Tölö 173A:07	17	600-700	hanverk,	Ö-V	640-870 (2 sigma)	A395	3	2,4	
Tölö 173A:08	17	500-600?	hantverk?	N-S	340-650 (2 sigma)	A99	2,7	2,4	
Tölö 173B:02	11	1150-1250	bostad	NNO-SSV		2	14	5,5	
Tölö 173B:03	11	1150-1250	bostad	NO-SV		3	15	5,5	
Tölö 173B:04	1	700-1000?	bostad	NO-SV		5	13	6	
Tölö 173B:05	6	1000-1200?	bostad	NV-SO		4	16,8	6	form
Tölö 173B:06	6	1050-1200?	bostad?	Ö-V		-	15	5,5	ny struktur
Tölö 173B:07	6	1000-1200	bostad	NNO-SSV		1	24	6,5	form
Tölö 173B:08	6	1000-1200	bostad	ONO-VSV		1	15	5,4	ny struktur
Tölö 173B:09	17	600-700	hantverk	SV-NO	650-780 (2 sigma)	grophus1	2,9	1,8	
Tölö 173B:10	16	1000-1200?	förvaring	NNV-SSV		-	3,5	2,9	ny struktur
Tölö 173B:11	15	1000-1200?	förråd	NV-SÖ		-	4,3	3,4	ny struktur
Vallda 311:01	13	1200-1300	bostad	NNV-SSV	1260-1290 (2 sigma)	1	11	5,5	
Varberg 100:01	8	1050-1200	hölada?	NNV-SSO		1	11	4,5	
Varberg 100:02	16	1000-1200	kokhus, bostad	VNV-ONO		2	4,5	3	
Varberg 100:03	17	1000-1200	kokhus, mat-förvaring	NO-SV		3	5,9	3,8	
Varberg 100:04	14	1000-1200	ekonomi	NNV-SSO		4	7	2,3	
Veinge 326:01	11	1150-1300	bostad	Ö-V		1	15	4,9	
Veinge 326:02	5	1050-1100	bostad	VNV-OSO		2	17,5	4,7	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Veinge 326:03	16	1150-1250	förråd	Ö-V	1160-1225 (1 sigma)	3	2,8	2,8	
Veinge 326:04	8	950-1050	ekonomi	NNO-SSV		4	12	4,5	
Veinge 326:05	9	1150-1300	ekonomi	Ö-V		5	14,5	4,5	
Veinge 326:06	11	1150-1250	sädesmagasin, stall?bostad?	Ö-V		6	27	5,2	
Veinge 326:07	9	1050-1150	sädesmagasin, bostad?	VNV-OSO		7	21	4,6	
Veinge 326:08	17	950-1050	grophus, bostad?	N-S		8	2,7	2,4	Datering
Veinge 326:09	17	950-1050	grophus, bostad?	Ö-V	1030-1210 (2 sigma)	9	4,3	2,6	
Veinge 326:10	11	1150-1250	sädesmagasin, bostad?	NNO-SSV	1160-1255 (2 sigma)	10	22	5,3	
Veinge 326:13	17	950-1150	grophus för-råd?	VNV-OSO	430-640 (2 sigma)	13	6	4	
Veinge 326:14	17	950-1150	grophus, förråd	VNV-OSO	780-980 (2 sigma)	14	3	1,9	
Veinge 326:15	17	950-1150	grophus, bostad?	VNV-OSO	940-1040 (2 sigma)	15	3,5	1,6	
Veinge 326:16	16	1050-1150	förråd	VNV-OSO		16	2,8	2,8	
Veinge 326:17	12	1150-1250	verkstad	Ö-V		17	11	7	
Veinge 326:18	11	1150-1250	bostad	VNV-OSO		18	23	4,9	
Veinge 326:20	14	1050-1100	ekonomi	VNV-OSO		20	9	4	
Veinge 326:21	16	1050-1150	förråd	VNV-OSO		21	2,6	2,5	
Veinge 326:22	17	950-1050	grophus, bostad?	ONO-VSV		22	2,4	2,4	
Veinge 326:23	17	950-1050	grophus, bostad?	Ö-V	190-220 (2 sigma)	23	3,6	2,7	
Veinge 326:24	12	1150-1250	bostad?	VNV-OSO		24	7	5,3	
Veinge 326:25	1	950-1100	stall?	VNV-OSO			14	4	ny struktur
Veinge 326:26	11	1150-1250	ekonomi	N-S			12	5,8	ny struktur
Veinge 326:27	8	1150-1250	ekonomi	NV-SO			10	4	ny struktur
Veinge 326:28	14	1150-1300	ekonomi	N-S			6,7	3,3	ny struktur
Vinberg 127A:01	9	1050-1150	sädhantering, bostad	NO-SV		A1	15,7	4,7	
Vinberg 127A:05	14	1050-1150	ekonomi	NNO-SSV		A5	9,8	3,6	Form
Vinberg 127A:06	16	1050-1150	förråd, havre	NNV-OSO		A6	3,8	3	Form
Vinberg 127A:07	16	1050-1150	förråd, säd	NNO-SSV		A7	3,6	3,7	
Vinberg 127B:17	11	1000-1150	bostad?	VNV-OSO		B17	12,2	3,5	
Vinberg 127C:01	14	1000-1200	ekonomi	NNO-SSV		C2	7,8	3,1	Form
Vinberg 127C:02	14	1000-1200	bostad?	VNV-OSO		C2	5,6	3,3	Form
Vinberg 128:01	17	950-1050	hantverk	NV-SO	940-1030 (2 sigma)	A1297	4,4	3,8	
Vinberg 128:02	17	1000-1150	hantverk	NV-SO	990-1160 (2 sigma)	A3834	5,4	4,7	

HUS-ID	HUSTYP	PERIOD	FUNKTION	ORIENTE-RING	C-14	HUSNR RAP-PORT	LÄNGD	BREDD	OMTOLKAD
Vinberg 128:03	17	1000-1150	hantverk	NV-SO	1010-1160 (2 sigma)	A4434	5	3,5	
Vinberg 128:04	17	1000-1150	hantverk	NV-SO		A3767	3,5	3,2	
Vinberg 128:05	9	1000-1200	bostad	ONO-SSV			16,5	4,6	ny struktur
Vinberg 128:06	6	1000-1100	bostad	N-S		6	6,5	5,5	
Vinberg 128:07	14	950-1050	ekonomi	Ö-V		7	5,5	4,5	
Vinberg 128:08	16	1050-1150	förråd	NV-SO			2,6	2	ny struktur
Vinberg 128:09	16	1050-1150	förråd	NNV-SSO			2,5	2	ny struktur
Ölmevalla 104:01	13	1200-1250	bostad	NV-SO			8	6	
Övraby 86:01	2	950-1050	bostad	Ö-V	970-1020 (2 sigma)		18,3	5,8	
Övraby 86:02	8	1050-1150	ekonomi	Ö-V			12		

Boken behandlar övergången mellan vikingatid och tidig medeltid utifrån ett bebyggelsearkeologiskt källmaterial från Halland. Syftet är att diskutera gårdarnas byggda och sociala miljö, bybildning i regionen och organisationen av landskapet med målsättningen att skapa en mer realistisk bild av de lokala förhållandena i relation till en generell skandinavisk diskussion. Genom ett tvärvetenskapligt angreppssätt som inkluderar arkeologiska och historiska källor samt kulturgeografiska analyser, exponeras nya aspekter på landsbygdens organisation under tidig medeltid.

Anders Håkansson är verksam vid Kulturmiljö Halland, Stiftelsen Hallands Länsmuseer. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv* är hans doktorsavhandling.

KULTURMILJÖ HALLAND

LUNDS UNIVERSITET